T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

MÜDÂFAA-İ MİLLİYE CEMİYETİ VE FAALİYETLERİ

AYŞE ZAMACI

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. İLKER ALP

EDİRNE 2015

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

AYŞE ZAMACI tarafından hazırlanan **MÜDÂFAA-İ MİLLİYE CEMİYETİ VE FAALİYETLERİ** konulu **DOKTORA** tezinin sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 27.-28. maddeleri uyarınca **15.01.2015 Perşembe** günü saat **12.30**'da yapılmış olup, tezin ..Kabul..edilmesine..... **OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof. Dr. İlker ALP (Danışman)	Kabul edilmesine	
Yrd. Doç. Dr. Bülent ATALAY	Kabul edilmesine	
Yrd. Doç. Dr. V. Türkan DOĞRUÖZ	Kabul edilmesine	
Yrd. Doç. Dr. Sabri Can SANNAV	Kabul edilmesine	
Yrd. Doç. Dr. Nurten ÇETİN	Kabul edilmesine	

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10064727
Yazar Adı / Soyadı	AYŞE ZAMACI
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 28246564186
Telefon	5065159951
E-Posta	aysezamaci@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri
Tezin Tercümesi	The Committee of National Defence and Its Activities
Konu	Tarih = History
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	Tarih Bölümü
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı	
Tez Türü	Doktora
Yılı	2015
Sayfa	326
Tez Danışmanları	PROF. DR. İLKER ALP 10975160234
Dizin Terimleri	Bağışlar=Grants ; Sinema=Cinema ; Spor tarihi=Sport history ; Tiyatro=Theatre ; İttihat ve Terakki=Union and Progress Society ; Sosyal yardım=Social welfare
Önerilen Dizin Terimleri	Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti=The Committe of National Defence and Its Activities
Kısıtlama	36 ay süre ile kısıtlı

Tezimin,Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine izin veriyorum. Ancak internet üzerinden tam metin açık erişime sunulmasının 05.02.2018 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.
NOT: Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.

05.02.2015

İmza:.....

Tezin Adı: Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri
Hazırlayan: Ayşe ZAMACI

ÖZET

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti 1 Şubat 1913 tarihinde Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da kurulmuş bir sosyal yardım cemiyetidir. Cemiyet kurulduğu esnada I. Balkan Harbi devam etmektedir. Dolayısıyla cemiyet yardımsever ahaliden topladığı yardımları orduya destek amaçlı kullanır. I. Balkan Harbi'nin bitiminde nizamnamesini sulh şartlarına uygun düşecek biçimde yeniler, mesai tarzını Türk toplumunun yaşam şartlarını ve medeni durumunu düzeltecek şekilde değiştirmek ister. Ancak sulh halinin kısa sürmesi buna pek imkân tanımaz. Bir yıl sonra patlak veren I. Dünya Harbi, tıpkı I. Balkan Harbi'nde olduğu gibi, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin neredeyse tüm imkânlarını ordunun emrine tahsis etmesine neden olur. Ordunun dışında harbin yarattığı yoksul kesimin, özellikle de asker ailelerinin bir takım ihtiyaçlarının giderilmesinde başrolü oynar. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin gelir kaynakları öncelikli olarak halktan alınan bağışlardan meydana gelmiştir. Bunun haricinde cemiyetin gelir kaynaklarını arttırmak için kullandığı çeşitli yöntemler de bulunmaktadır. Bu yöntemler arasında sayabileceğimiz sinema ve tiyatro gösterimleri ile spor müsabakaları, aynı zamanda harp hali içerisindeki bir toplumun sosyal yaşantısını canlı tutan unsurlar olarak görülebilir. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin uygulamaları, kurucusu ve iktidar sahibi İttihat ve Terakki Fırkası'nın politikaları ile büyük oranda paralellikler arz etmiştir. Cemiyetin faaliyet ve tertipleri, İttihatçılar tarafından çoğunlukla himaye edilir. Bu durum günümüz literatüründe, haklı olarak, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin, İttihat ve Terakki Fırkası'nın bir yan kuruluşu olduğu şeklinde yorumlanmasına neden olmuştur. Nitekim I. Dünya Harbi'nin kaybedilmesi, Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve dönemin önde gelen İttihatçılarının yurt dışına kaçışı, cemiyetin de sonunu hazırlar. 1919 yılında iktidara gelen Damat Ferit Paşa Hükümeti, dönemin diğer İttihat ve Terakki destekli cemiyeti olan Donanma Cemiyeti ile birlikte Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin de varlığına son verir. Bu

çalışma Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin altı yıllık zaman zarfı içerisindeki faaliyet ve hedeflerine değinmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, İttihat ve Terakki Fırkası, sosyal yardım, ordu yardımı, bağış, sinema, tiyatro, spor.

Name of Thesis: The Committee of National Defence and Its Activities
Prepared by: Ayşe ZAMACI

ABSTRACT

The Committee of National Defence is a welfare society that was established in the capital city of Ottoman state, İstanbul on 1st February 1913. At the time of establishment of the society, First Balkan War continues. Therefore, the society uses the donations of helpful folks as military support. The society renews its regulation by conforming to the conditions of peace, at the end of the First Balkan War. It wants to change the employment period to correct the living conditions of Turkish society and marital status. However, the short-lived peace does not much allow this. Just like the First Balkan War, the First World War that outbroke after one year caused almost all the resources of the Committee of National Defence to allocate to the command of the army. The society plays a key role in providing several needs of poor families that emerged with the effects of war, especially soldier families. The income of Committee of National Defence occurred primarily from donations received from the public. Other than this, there are a variety of methods of the society to increase its revenues. In between these methods the film, theater and sport competitions can be also seen as elements supporting the social life of a society within wartime. The practices of the Committee of National Defence has largely parallels with its founder and the owner of power, the Committe of Union and Progress's policies. The activity and devices of society mostly patronized by Unionists. In contemporary literature, this case rightly caused that the Committee of National Defence was interpreted as a subsidiary of the Committe of Union and Progress. Indeed, the loss of the First World War, the undertegnelse of Armistice of Mudros and the escape of leading the Unionists of that period led to decline of the Committee of National Defence. In 1919, when Damat Ferid Pasha government came to power, it put an end to existence of the Committee of National Defence with other society, called as the Committee of Navy that was supported Unionists. This study aims to mention the activity and objectives of the Committee of National Defence within its six year.

Key Words: The Committee of National Defence, the Committe of Union and Progress, social assistance, military aid, donation, film, theater, sport.

ÖN SÖZ

Bireylerin siyasal ve toplumsal bilinç düzeylerinin artışında, dernekleşme yoluyla oluşturdukları örgütlenmenin rolü yadsınamaz. Söz konusu örgütlenme modeli, bireylerin kültürel, toplumsal, siyasal ve ekonomik yaşayışını etkileyerek modern bir kitle oluşumunda etkin bir rol oynamaktadır. Osmanlı Devleti'nin XX. yüzyılın ilk çeyreğiyle birlikte girdiği dağılma süreci ve Batılı Hıristiyan dünyasının sömürgesi olma ihtimali, iktidardaki İttihat ve Terakki yöneticilerine, bu gidişata dur demek için halkı örgütlemekten ve mücadeleyi milliyetçi ve dinî söylemlerle halk tabanına yaymaktan başka çıkar yol bırakmıyordu. Elinizdeki çalışmanın amacını, söz konusu süreçte Osmanlı Devleti'nin yaşadığı Balkan ve I. Dünya Harbi tecrübelerinden hareketle, iktidarın dernekler vasıtasıyla toplumu seferber edebilme kabiliyeti ve bu bağlamda dönemin önemli örneklerinden birisini teşkil eden Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin kuruluş ve faaliyetleri oluşturmaktadır. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin hayat bulduğu yıllar, Balkan ve I. Dünya harplerini içeren 1913-1919 yılları arasıdır. Bu harplerden ilki trajik bir şekilde "felaketle" sonuçlanırken, diğeri devletin sonunu getirir. Uzun ve zor koşullar altında geçen bu zaman diliminde cemiyetin faaliyetleri, kaçınılmaz olarak, harbin dayattığı koşullarla şekillenir. Askerî ihtiyaçlar doğrultusunda topyekûn harp ve toplumsal seferberliğin hüküm sürdüğü bu olağanüstü koşullar, cemiyetin neredeyse tüm mesai ve maddî varlığını, orduya hasretmesine neden olur. Cemiyetin faaliyet ve organizasyonlarında dayanak noktasını oluşturan birincil kaynak, hamiyetli vatandaşların ve vatanperverlerin cömert bağışlarıdır. Bunların dışında kendi gelir kaynağını temin etme noktasında cemiyetin bir takım girişimleri de söz konusudur.

Tez çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, cemiyetin kuruluşunu hazırlayan olaylar bağlamında Trablusgarp ve Balkan harplerine kısaca değinildikten sonra cemiyetin kuruluşu ve bu çerçevede yapılan Darülfünun toplantıları ele alındı. Cemiyetin merkez ve taşrayı içeren teşkilat yapısı hakkında bilgi verildi. Tezimizin önemli bir hacmini kaplayan ikinci bölümde ise cemiyetin faaliyetleri derinlemesine incelendi. Cemiyetin gelir getirici faaliyetleri, iane toplama çalışmaları ve toplanan ianelerin hangi alanlara aktarıldığı noktasında orduya ve sosyal yardım hizmetlerine yapılan yatırım ve harcamalar kaleme alındı. Ayrıca cemiyetin

çeşitli kültür ve sportif faaliyetlerine değinildi. Son bölümde, cemiyetin dönemin diğer sosyal yardım dernekleri ile olan irtibatı ve değişen siyasî atmosferle birlikte kapatılışı incelendi.

Çalışmamızın ortaya çıkmasında doğrudan ya da dolaylı katkı ve teşviklerini gördüğüm değerli hocalarıma teşekkür etmek isterim. Öncelikle bana bu konuda çalışma yapma fırsatı tanıyan danışman hocam ve aynı zamanda Bölüm Başkanım Sayın Prof. Dr. İlker ALP'e, tez izleme komitemde yer alan Yrd. Doç. Dr. Bülent ATALAY ve Yrd. Doç. Dr. Sabri Can SANNAV'a, ilgi ve destekleri için Yrd. Doç. Dr. Cengiz FEDAKÂR, Yrd. Doç. Dr. Aziz TEKDEMİR, Yrd. Doç. Dr. Nurten ÇETİN ve Yrd. Doç. Dr. Ülkü ÇALIŞKAN'a, kıymetli mesai arkadaşlarım Yrd. Doç. Dr. Sevtap GÖLGESİZ KARACA ve Arş. Gör. Şeyma DERECİ'ye, teşekkürü bir borç bilirim. Onların ilgi ve desteği, bana daima güç ve moral verdi.

Bu tezin yazım aşaması, sevgili Kürşat'ın gelişimi için *geceli-gündüzlü* harcanan yoğun mesai ile birlikte yürütülmüştür. Dolayısıyla ortaya koyduğumuz çalışmanın olası eksiklik ve yanlışlıklarının, iki zor işi aynı anda yapmaya çalışan bir annenin yorgunluk ve uykusuzluğuna verilmesini ve affedilmesini temenni ederiz. Çok değerli eşim Ahmet'in sonsuz sabrı ve direnci, bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki en büyük amildir. Gösterdiği fedakârlıklar için ona minnettarım. Son olarak Sayın Nurcan YAZICI hanımefendiye de çok müteşekkir olduğumu belirtmek isterim.

Ayşe ZAMACI

Edirne 2015

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....I
ABSTRACT.....III
ÖN SÖZ.....IV
İÇİNDEKİLER.....VI
KISALTMALAR.....IX
GİRİŞ.....1

I. BÖLÜM
MÜDÂFAA-İ MİLLİYE CEMİYETİ'NİN KURULUŞU VE YAPISI

A. CEMİYETİN KURULUŞUNU HAZIRLAYAN OLAYLAR.....14
1. Trablusgarp Harbi.....14
2. Balkan Harbi.....21
B. CEMİYETİN KURULUŞU.....27
1. Cemiyetin Kuruluş Tarihi.....27
2. Cemiyetin Kuruluşu İçin Yapılan Toplantılar.....34
3. Cemiyet Nizamnamesi.....43
C. CEMİYETİN TEŞKİLAT YAPISI.....58
1. Merkez Teşkilatı.....62
2. Taşra Teşkilatı.....70
3. Hanımlar Şubesi.....72

II. BÖLÜM
MÜDÂFAA-İ MİLLİYE CEMİYETİ'NİN FAALİYETLERİ

A. GELİR GETİRİCİ FAALİYETLER.....83
1. Tiyatro Oyunları.....85
2. Sinema Gösterimleri.....89
3. Kurban Derilerinin Toplanması.....107

4. Cemiyetin Diğer Gelir Toplama Yöntemleri 111
B. İANE TOPLAMA ÇALIŞMALARI 118
1. Cemiyete Yapılan Nakdî Yardımlar 119
2. Cemiyete Yapılan Ayni Yardımlar 126
3. Yurt Dışından Cemiyete Yapılan Yardımlar 127
4. Cemiyete Yardım Yapanların Ödüllendirilmesi 128
C. ORDUYA YÖNELİK YARDIM VE FAALİYETLER 131
1. Gönüllü Müdâfaa-i Milliye Taburları 131
2. Hedaya-ı Şitaiyye 136
3. Tayyare İanesi 145
4. Orduya Yapılan Diğer Yardımlar 153
D. SOSYAL YARDIM FAALİYETLERİ 160
1. Asker Ailelerine Yapılan Yardımlar 160
2. Mektep ve Hastane İnşası Çalışmaları 172
3. Yoksullar İçin Kurulan Aşevleri 176
4. Zirai Faaliyetler 178
5. Cemiyetin Diğer Yardım Faaliyetleri 184
E. KÜLTÜREL VE SPORTİF FAALİYETLER 188
1. Edirne Seyahatleri ve Pierre Loti'nin Misafir Edilişi 188
2. Vaaz ve Konferanslar 199
3. Spor Faaliyetleri ve Düzenlenen Yarışlar 201
4. Millî Bayramlara Yönelik Kutlama Programları 217
5. Çanakkale Panoraması İnşa Teşebbüsü 223
6. Cemiyetin Yayınları 225

III. BÖLÜM
MÜDÂFAA-İ MİLLİYE CEMİYETİ'NİN DÖNEMİN DİĞER MİLLÎ CEMİYETLERİ İLE İLİŞKİLERİ VE KAPATILIŞI

A. CEMİYETİN DÖNEMİN DİĞER MİLLÎ CEMİYETLERİ İLE İLİŞKİLERİ VE MUAFİYETLERİ 237

1. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile İlişkileri.....237
2. Osmanlı Donanma Cemiyeti ile İlişkileri.....239
3. Dönemin Diğer Önde Gelen Cemiyetleri ile İlişkileri.....244
4. Cemiyete Tanınan Muafiyetler.....246
B. I. DÜNYA HARBİ'NİN BİTİŞİ VE CEMİYETİN KAPATILIŞINI HAZIRLAYAN SÜREÇ.....248
C. MÜDÂFAA-İ MİLLİYE CEMİYETİ'NİN KAPATILIŞI.....250
1. Cemiyetin Kapatılış Süreci.....250
2. Cemiyet Mallarının Devri.....270

SONUÇ.....274
KAYNAKÇA.....280
DİZİN.....297
EKLER.....303

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
AÜ : Ankara Üniversitesi
B. : Belge
BEO : Babıâli Evrak Odası
Bkz. : Bakınız
BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C. : Cilt
cm. : Santimetre
çev. : Çeviren
D. : Devre
DH.EUM.5.şb. : Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrakı Beşinci Şube
DH.EUM.6.şb. : Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrakı Altıncı Şube
DH.EUM.LVZM. : Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Levazım Kalemi
DH.EUM.MH. : Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kalemi
DH.EUM.VRK. : Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrak Odası Belgeleri
DH.İD. : Dâhiliye Nezareti İdari Kısım Evrakı
DH.İUM. : Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı
DH.İUM.EK. : Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı
DH.KMS. : Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Evrakı
DH.MB.HPS. : Dâhiliye Nezareti Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı
DH.MB.HPS.M. : Dâhiliye Nezareti Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı-Müteferrik
DH.MTV. : Dâhiliye Nezareti Mütenevvia Kısmı Evrakı

DH.SYS.	: Dâhiliye Nezareti Siyasî Kısım Evrakı
DH.ŞFR.	: Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi Evrakı
DH.UMVM.	: Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye Vilayat Müdüriyeti Evrakı
DUİT.	: Dosya Usulü İrade Tasnifi
der.	: Derleyen
ed.	: Editör
G.	: Gömlek
H.	: Hicri
HAC	: Hilâl-i Ahmer Cemiyeti
haz.	: Hazırlayan
HR.HMŞ.İŞO.	: Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı
HR.SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasî Kısım Evrakı
İ.MLU.	: Meclis-i Umumi İradeleri
İ.TAL.	: İrade Taltifat
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
K.	: Kutu
KA	: Kızılay Arşivi
km.	: Kilometre
M.	: Miladi
m.	: Metre
MF.MKT.	: Maarif Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı
MMC	: Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti
MMZC	: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
MV.	: Meclis-i Vükela Mazbataları
nr.	: Numara
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ŞD.	: Şura-yı Devlet Evrakı
ŞD.ML.NF.	: Şura-yı Devlet Evrakı
ŞD.MLK.MRF.	: Şura-yı Devlet Evrakı

TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TİTEA	: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi
vs.	: Vesaire
yay. haz.	: Yayına Hazırlayan(lar)
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde muhtaç grubunda yer alan kimselerin ihtiyaçlarının karşılanması ve himaye edilmesi, yeni ve sadece harp gibi olağanüstü koşullarda beliren bir uygulama olmamıştır. XX. yy.'ın yıkıcı harp koşullarında artık devletin bir görevi haline gelen sosyal yardım uygulamaları, bundan yüzyıllar önce dinî inançlarla şekillenmiş olan hayır kurumlarının bünyesinde yürütülmekteydi. Sosyal yardımlaşma ve dayanışma mefhumlarını kapsayan hayır faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'ndeki en iyi karşılığı "vakıf" kurumları idi. İslam toplumlarında hayır faaliyetlerinin ve kamu hizmetlerinin yürütülmesinin en etkin ve yaygın şekli vakıf kurumudur. İslami inançlara göre hayri ve dinî amaçlı kurulan vakıflar, en olgun ve nihai şeklini Osmanlı uygulamasında bulmuştur. Kurumları ve uygulamalarıyla gelişmiş bir vakıf geleneğini miras alan Osmanlı Devleti, bu mirası siyasal, toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlar ve mali imkânlar nisbetinde geliştirerek kendine özgü kurumlar haline getirmeyi başarmıştır. Genel olarak vakıflar dinî bir temele dayanmakla birlikte aynı zamanda geniş kapsamlı kamusal projelerin gerçekleştirilmesinin de temel amacıydı. Osmanlı Devleti'nde özel şahıslar veya devlet ricalinin tahsis ettiği gelirlerle finanse edilen vakıflar din, eğitim, sağlık, konaklama ve çeşitli sosyal yardım hizmetlerini yürütmek üzere faaliyet gösteriyordu. Vakıflar tarafından inşa edilen ve yönetilen külliyeler, bir yandan toplumsal ve kültürel kuruluşlara (cami, mescit, medrese, mektep, tekke, imaret, aşhane, hastane, çeşme, köprü, yol, hisar ve su kanalı gibi) işlerlik sağlarken, bir yandan da bu kuruluşlara gelir getiren pazar alanları, han, hamam gibi yapılar meydana getiriyorlardı. Külliyelerde muhtaç, yoksul, yolcu, dul ve yetim gibi ihtiyaç sahibi kimselere din, eğitim, konaklama, yemek dağıtımı, tıbbi bakım gibi hizmetler verilmekteydi. Osmanlı vakıfları sadece bir takım toplumsal hizmetlerin yürütülmesini sağlamanın bir aracı değil, aynı zamanda sultanların cömertlik ve hayırseverliğinin bir göstergesi olarak toplum nezdinde itibar ve meşruiyet kazanmalarının da bir aracı sayılmıştır[1].

[1] Tevfik Güran, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları*, İstanbul 2006, s. 1-5.

XIX. yy.'dan başlayarak sosyal yardım mefhumunun, Osmanlı padişahlarının meydana getirilmesine öncülük ettiği bazı kurumların uhdesinde yürütüldüğüne şahit olmaktayız. Sultan II. Abdülhamit devrinde özellikle başkent halkı, bir dizi modern sosyal refah kurumundan istifade etme imkânı yakalar. Bu kurumların en önde gelenleri 1896 yılında tamamlanan Darülaceze, 1899'dan itibaren modern bir çocuk hastanesi olarak yoksul kadın ve çocuklara hizmet vermeye başlayan Hamidiye Etfal Hastane-i Âli'si ve 1902 yılında 300 yetime barınma ve eğitim imkânı sağlamak üzere açılan Darülhayr-ı Âli'dir. Bunların dışında pek çok vilayette gureba hastaneleri ile kimsesiz ve yoksul çocuklar için sanayi mektebi biçiminde ıslahhaneler tesis edilir. Nadir Özbek'e göre; bu kurumlar padişahın iktidarını meşrulaştırmakta kullandığı siyasi dilin temel öğeleridir. Ahaliye modern bilim ve teknolojinin en son imkânlarıyla hizmet sunan bu kurumlar, Sultan Abdülhamit'in, halkının refah ve mutluluğu için gösterdiği ilgi ve şefkati temsil etmektedir. Sultan Abdülhamit döneminde sosyal yardım, sosyal hizmet ve kamu sağlığı alanları, iktidarın temsil edildiği ve aynı zamanda meşruiyetinin sağlandığı önemli bir alan haline dönüşür[2].

Harp öncesinde padişahların iktidarlarını kuvvetlendirmek adına, âdeta bir ihsan şeklinde yapmış oldukları yardımlar, harp yıllarında bir zorunluluk ve görev halini alır. Muhtac-ı muavenet olan kesim, artık harpten etkilenme durumlarına göre belirlenmeye başlar. Harbin getirdiği zorunluluklar, sosyal yardım kurumlarını da gündeme getirir. Zaman içerisinde gittikçe yozlaşan vakıflar ve imaretler, işlev ve görevlerini yerine getiremez hâle gelirler. Daha geç tarihli kurumlar olan Darülaceze, Darüleytam gibi kurumlar yanında varlıklarını daha fazla devam ettiremezler. Harp yıllarında ise neredeyse adları anılmaz olur[3].

I. Dünya Harbi orduların iaşesi ve lojistik konularında kendinden öncekilere nazaran yeni ve farklı bir dönemi başlatmıştır. I. Dünya Harbi'ne kadar vuku bulan harpler genellikle iki devlet veya nispeten küçük ittifak grupları arasında cereyan ediyordu. Harbe girmeyip tarafsız konumda bulunan devletler, harbeden tarafların

[2] Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*, İstanbul 2002, s. 195-196, 199.
[3] Safiye Kıranlar, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, Ankara 2013, s. 402.

çeşitli ihtiyaçlarını karşılayabildiği açık pazar durumundaydı. Seferde iaşe edilecek asker sayısı da sınırlıydı. Üretici kesim yerinde kaldığından üretimde azalma olmuyordu. Askerî harekâtın yapıldığı bölgelere garnizonların ihtiyacı olan gıda maddelerinin ulaştırılmasıyla, harp senelerce devam edebiliyordu. Ancak XX. yy.'a gelindiğinde harp hâlindeki orduların mevcutları milyon değerlere ulaşmış, ordu kuruluşlarına yeni sınıf ve silahlar katılmış, teknolojik gelişmeye bağlı olarak şimendifer, otomobil ve vapurun kullanılmaya başlanmasıyla orduların hareket kabiliyeti artmıştı. Tüm bunlar cephe gerisindeki lojistik hizmetlerin önem ve hassasiyetini, eskiye oranla çok daha fazla arttırmıştı[4]. Dolayısıyla silahlı ve aktif olarak harbe dâhil olmayan cephe gerisindeki kesimin de –ki bu kesime kadın ve çocuklar da dâhildi– orduya yardım amaçlı seferber edilmesi gittikçe önem kazanmıştı.

Günümüz literatüründe I. Dünya Harbi için "topyekûn savaş" kavramı kullanılmaktadır. 1914'te patlak veren harp, o zamana dek eşine rastlanmamış bir yıkıcılık üretmişti. Genel etmenlerin yanı sıra sanayileşen kitle toplumu, milliyetçilik, ırkçılık, modern silahlarla ve teçhizatla donatılmış kitlesel ordular, demiryollarında yaşanan gelişim, zorunlu askerlik sistemiyle asker-sivil ayrımının ortadan kalkması gibi durumlar, bu yıkıcılığı arttıran unsurlar olmuştur. 70 milyon insanın cephe için seferber edildiği harpte en az 10 milyon asker hayatını kaybetmiş, yaklaşık 20 milyon asker de yaralanmıştı. Milyonlara varan sivil ölümleri hakkında ise kesin bir rakam yoktur. 1914'te nüfusu 20 milyon civarında olan Osmanlı Devleti'nde, harp boyunca yaklaşık 3 milyon kişi silahaltına alınmıştı. Cepheye gönderilen bu insanlar aniden üretici sınıftan çıkıp tüketici sınıfına dâhil olmuşlardı. İş gücü kaybı dünya genelinde tarımsal üretimin azalmasına yol açtı. Yaşanan süreçte cephe gerisindeki koşulsuz toplum desteğine olan ihtiyaç, giderek daha fazla artmıştır. Bu durum cephe gerisindeki örgütlenmeyi ve toplumsal dayanışmayı zorunlu kılmıştır[5].

---

[4] Tuncay Öğün, *Kafkas Cephesi'nin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği*, Ankara 1999, s. 12-13.
[5] Mehmet Beşikçi, "Son Dönem Osmanlı Harp Tarihi ve "Topyekûn Savaş" Kavramı", *Toplumsal Tarih*, S. 198, Haziran 2010, s. 62, 64-65; Tuncay Öğün, *a.g.e.*, s. 13.

Balkan Harbi'nden kısa süre sonra başlayan bu yeni mücadele, Balkan Harbi'nden daha çetin ve daha zor geçer. Harp koşullarıyla birlikte değişen ve "topyekûn" hâle gelen mücadele algısının, I. Dünya Harbi'nin aktörlerinden birisi olan Osmanlı Devleti'ni de etkilemesi kaçınılmazdır. Kısa süreceği düşünülen I. Dünya Harbi dört yıl gibi uzun bir döneme yayılmış, bu süreçte devletin ekonomik gücü ve beşerî kaynakları tükenmişti. Bu tükenmişliğin ve yokluğun üstesinden ancak karşılıklı yardımlaşma, dayanışma ve harbin tüm zorluklarına karşı birlik olma mefhumlarıyla gelinebilirdi. Harp yıllarında kurulan sosyal yardım cemiyetleri ve özellikle Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, umutsuzluk ve çaresizlik içindeki yılgın halkı, bu mefhumlar etrafında toplamaya çalışarak hem ordunun hem de yardıma muhtaç kesimin ihtiyaçlarını gidermeye gayret eder. Orduyu ve halkı ayakta tutmaya çalışır. Belki de bu toplumsal organizasyon, harp yıllarında devletin içine düşebileceği olası bir iç isyan veya halk ayaklanmasının yaşanmasına mani olmuştur.

Arapça "toplama, yığma, birden fazla insan, hayvan ve eşyayı gösteren isim" manasında kullanılan *cem*'den türemiş olan *cemiyet*, "topluluk" kavramını karşılamaktadır[6]. XIX. yy.'dan itibaren Osmanlı Devleti'nde ilmî, edebî, hayri ve siyasi maksatla kurulan gönüllü derneklerini ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Bu yüzyılda Osmanlı Devlet'inde faaliyet gösteren Beşiktaş Cem'iyyet-i İlmiyyesi, Dersaadet Cem'iyyet-i Tıbbiyyesi (Cem'iyyet-i Tıbbiyye-i Şahane) ve Cem'iyyet-i İlmiyye-i Osmaniyye gibi adında "cemiyet" kelimesi geçen ve ilmî-edebî maksatla kurulmuş topluluklar göze çarpmaktadır. 1889 yılına kadar cemiyetlerin kurulmasıyla ilgili herhangi hukuki bir işlem yapılmaz. 1876 Kanun-ı Esasî'sinin Osmanlı vatandaşlarının kamusal haklarını düzenleyen bölümündeki 13. madde "*Tebaa-i Osmaniyye nizam ve kanun dairesinde ticaret ve sanat ve filahat* (ziraat) *için her nev şirketler teşkiline mezundurlar*." hükmünü taşımaktadır[7]. Ancak bu hükümde "şirket" tabiriyle kastedilen cemiyetlerin teşekkülü için herhangi bir

[6] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, yay. haz. Aydın Sami Güneyçal, Ankara 2000, s. 131-132.

[7] Bülent Tanör söz konusu maddeyi, ekonomik alanda yapılan düzenlemeler içerisinde sayarak, Osmanlı vatandaşlarına "*Ticaret, zanaat ve tarım alanlarında yasalar çerçevesinde ortaklıklar oluşturabilme hakkı tanınması*" şeklinde ifade eder (Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul 2002, s. 146).

kanuni düzenleme yapılmadı. 1889 yılında çıkarılan bir irade ile devletin izni olmaksızın hiçbir şirketin kurulmasına müsaade edilmeyeceği hükmü getirildi[8].

Osmanlı toplumunda dernek kurma hak ve özgürlüğü, 1908 ile birlikte gündeme gelen siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel dönüşümlerin doğal bir sonucudur[9]. II. Meşrutiyet ve "Hürriyet'in İlanı"nın ardından, yaşanan özgürlük ortamının bir gereği olarak, ülkenin dört bir yanında cemiyet ve kulüpler kurulmaya başlanmıştır. Sayıları giderek artan bu dernekler, zamanla toplumsal yaşamın bir parçası haline gelirler. Kendiliğinden kurulan bu dernekler ancak 16 Ağustos 1909 tarihli *Cemiyetler Kanunu*'yla yasallık kazanabildiler. 21 Ağustos 1909 tarihli bir yasayla Kanun-ı Esasî'ye 120. madde eklenir, bu maddeyle dernek kurma hak ve özgürlüğü anayasal güvence altına alınır. Bu madde "*Kanun-ı mahsusuna tebaiyet şartıyla Osmanlılar hakk-ı içtimaa maliktir. Devlet-i Osmaniye'nin tamamiyet-i mülkiyesini ihlâl ve şekl-i meşrutiyet ve hükumeti tagyir ve Kanun-ı Esasî ahkamı hilafında hareket ve anâsır-ı Osmaniyeyi siyaseten tefrik etmek maksatlarından birine hâdim veya ahlâk ve âdab-ı umumiyeye mugayir cemiyetler teşkili de memnudur*." demek suretiyle kurulacak derneğin sınırlarını belirler[10]. Bilindiği üzere II. Meşrutiyet'in hazırlanışında, II. Abdülhamit döneminin tüm baskı ve yasaklamalarına karşın, toplanma ve dernekleşme eylemleri önemli rol oynamıştı. Kanun-ı Esasî'de yapılan söz konusu değişiklik, toplanma ve dernek kurma hakkını hukukileştirmiş, dolayısıyla Meşrutiyet ve onu hazırlayan olayları doğal sonuçlarına ulaştırmış oluyordu. Aynı madde Osmanlı Devleti'nin ülke bütünlüğünü bozacak, meşruti yönetimi başkalaştıracak, Kanun-ı Esasî'ye aykırı hareket edecek ve ayrılıkçı siyaset güdecek her türlü cemiyetleşme ve gizli dernekleşme eylemini ise yasaklamaktaydı[11].

---

[8] M. Şükrü Hanioğlu, "Cemiyet", *TDVİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 329.

[9] İç ve dış pek çok krizin baskısı altında geçen II. Meşrutiyet Dönemi'nde, yönetici kesimin eşzamanlı olarak gerçekleştirmek zorunda olduğu çok önemli iki farklı hedefi vardır. Bunlardan ilki "devleti kurtarmak", ikincisi ise "toplumu dönüştürmek"tir. Çağdaş topluma yönelik bir takım yeniliklerin uygulamaya koyulduğu bu dönemde tebaadan vatandaşa geçiş süreci yaşanmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı insanı artık reaya ve teb'a niteliğini yitirir, vatandaş olur (Füsun Üstel, *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İstanbul 2011, s. 30).

[10] Zafer Toprak, "1909 Cemiyetler Kanunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1985, s. 205-206.

[11] Bülent Tanör, *a.g.e.*, s. 196-197.

1909 tarihli Cemiyetler Kanunu'na göre Osmanlı coğrafyasında bir cemiyet kurmak için izin almaya gerek yoktur. Ancak cemiyetin kurulduğuna dair hükümete bildirimde bulunmak mecburidir[12]. Kurulan cemiyetin idare merkezi İstanbul'da ise Dâhiliye Nezareti'ne, taşrada ise yörenin mülki amirine bir beyanname verilmelidir. Beyannamenin içeriğinde cemiyetin unvanı, amacı, idare merkezi, yöneticilerinin isim, meslek ve ikametgâhları bilgisine yer verilmelidir. Cemiyet mührüyle tasdik edilmiş 2 adet nizamname örneği de beyannameye eklenmelidir. Kanun, cemiyetlere üye olabilme yaşına sınırlama getirmektedir. Buna göre bir cemiyete üye olabilmek için 20 yaşını doldurmak gerekmektedir[13].

II. Meşrutiyet döneminde siyasi iktidarın, kamusal alanda gittikçe artan sosyal yardım faaliyetlerini denetim ve kontrol altına alma çabası içerisinde olduğu gözlenir. 1908 devriminin ardından gerek Balkanlarda ve gerekse Kuzey Afrika'da toprak kayıplarının yoğun bir şekilde yaşanması, yönetici kesimin ve halkın devletin geleceğinden ciddi endişe duymasına sebep olur. Yaşanan çalkantılı süreç, vatanperverlik ve milliyetçilik temaları etrafında yoğunlaşan bir siyasi propagandayı zorunlu kılar. Bu koşullar, Osmanlı Devleti'nde vatansever ve milliyetçi çizgide yarı-resmî yardım cemiyetleri kurulmasını ve toplumun bu doğrultuda politize edilmesini mümkün kılar. Toplumsal dayanışma ve orduya destek amaçlı meydana gelen gönüllü yardım faaliyetleri, söz konusu yarı-resmî yardım ve bağış cemiyetleri bünyesinde gelişir. Bu cemiyetlerin önde gelen üç tanesi Donanma Cemiyeti, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'dir[14].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin faaliyette bulunduğu yıllar, İttihat ve Terakki Fırkası'nın denetleme iktidarından kurtulup yönetimi tam olarak eline aldığı, Babıali Baskını ile başlayan ve I. Dünya Harbi'nin sonuna kadar geçen zaman dilimidir. Toplumsal desteği tam olarak arkasına almak niyetindeki iktidar, söz konusu desteğin toplanabileceği bir merkez oluşturmak üzere Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ni vücuda getirir. Dolayısıyla cemiyetin amaç ve faaliyetlerini, İttihat ve Terakki'den soyutlamak veya ondan bağımsız düşünmek doğru olmaz. Muhalefetin

[12] Hüseyin Hatemi, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1985, s. 202.
[13] Zafer Toprak, *a.g.m.*, s. 207.
[14] Nadir Özbek, *a.g.e.*, s. 293-295.

tamamen susturulduğu bu süreçte, siyasi iktidarla bağlantısız veya ondan destek görmeyen derneklerin hayatta kalması neredeyse imkânsızdır. Basın ve örgütlü yapıların çoğu iktidarın denetimindedir. Toplumu dönüştürmek amaç ve gayesindeki bir siyasi iktidarın, üstelik harp hâli içerisinde bulunması da hesaba katılırsa, toplumu ilgilendiren her türlü alana müdahil olması doğal karşılanabilir. Bunun bir sonucu olarak Müdâfaa-i Milliye ile birlikte dönemin diğer sosyal yardım, hayır, spor ve kültür derneklerinin, iktidarın denetiminden ve desteğinden uzak olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Zaten II. Meşrutiyet döneminin sosyal yardım uygulamalarına değinen pek çok eserde, Müdâfaa-i Milliye ve Donanma cemiyetlerinden İttihat ve Terakki'nin bir yan kuruluşu olarak bahsedilmektedir.

Bu türden bir ilişkilendirmede, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin izlediği politikaların ve kendisine atfettiği görevlerin etkisi büyüktür. İttihat ve Terakki Cemiyeti her ne kadar Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra kabineyi kuramamış, iktidarı tam olarak eline alamamışsa da, siyaset dışında ve kamusal alanda bir takım önemli görevler üstlenmiştir. Bunlardan bir tanesi, bir yardım derneği olarak vazife görmesidir. Nitekim cemiyetin bir takım yangınzede ve yoksul ailelere yaptığı parasal yardımlar, bu özelliğine bir örnek teşkil etmektedir. Cemiyetin 1911 tarihli nizamnamesinin 3. maddesinde [15] vazifeleri sıralanırken, toplumun ilerlemesi, aydınlanması ve iktisaden faal hâle getirilmesi gibi geleceğe dair kalkınmacı planları ile birlikte "…*züafaya yardım ve muavenet*…" gösterilmesi gibi sosyal hizmete yönelik amaçları da zikredilir[16].

Mensubu bulunduğu milletin her alanda gelişme kaydedebilmesi, modern bir yapıya sahip olabilmesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çağdaşlaşma projesinin önemli bir merhalesini teşkil etmektedir. Cemiyete bağlı kulüpler, bu projenin aracısı olarak vazife göreceklerdir. Cemiyetin 1909'da Selanik'te toplanan ikinci

[15] 3. madde: "*Teşkilat-ı içtimaiyesi itibariyle İttihat ve Terakki bir kuvve-i müteşebbisedir. Bu teşkilat itibariyle vazifesi nesl-i hazıra gece dersleri küşad ve nesl-i âtiye mektepler tesis, gazeteler ve faideli kitaplar neşretmek, ziraat, sanayi ve ticareti teşvik eylemek, züafaya yardım ve muavenet göstermek ve ahlâken necip, siyreten âdil ve müşfik olan Osmanlı milletini iktisaden faal ve fikren hür bir hâle getirmeye çalışmaktır.*" (Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, C. 1, İstanbul 1988, s. 84).

[16] Sina Akşin, "İttihat ve Terakki Üzerine", *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 1, 1971, s. 176-177.

kongresinde, "*halkın yükseltilmesi için kulüpler aracılığıyla çalışacağı*" açıklanır. Aynı tarihli cemiyet nizamnamesinin 30. maddesinde bu kulüpler için, "…*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dâhil bulunan efrad arasında bilâ tefrik-i cins ve mezhep revabıd-ı ittihadı teyid ve idameye ve her sınıf efradın istinad ve ihtiyaçları dairesinde tenvir-i efkâr ve tevsi-i vukuuna ve iktisadî-içtimaî her türlü teşebbüsat-ı müfide ve terakkiyat-ı medeniyeyi istihsal ve tesrie hâdim olacaklardır.*" denilmektedir. Yine aynı nizamnamenin 33. maddesinde kulüplerin görevleri "…*vakit vakit konferanslar tertip ederek efrad-ı cemiyetin iktisada, terakkiyat-ı ziraiyyeye, hıfz-ı sıhhaya ve terbiye-i etfale, siyasiyat-ı ahlâkiyata, kavanin ve nizamat-ı mülkiye ve adliye ve askeriyeden umumun bilmesi lazım gelen mevadda dair ita-yı malumat ile efradın tenvir-i efkâr ve tezhib-i ahlâkına hizmet etmek.*" şeklinde açıklanır[17].

Cemiyet adındaki "Müdâfaa-i Milliye" kavramı basit bir adlandırmadan ibaret olmayıp dönem itibariyle mücadelenin boyutuna vurgu yapar. Tamlamadaki *"Milliye"* kelimesi önemlidir. "Millî" kelimesi özellikle Balkan Harbi ile birlikte dozunu arttıran Türkçülük akımının bir tezahürü olarak nitelendirilebilir[18]. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi ile birlikte devlete yoğun bir Müslüman-Türk göçü başlar. İlerleyen süreçte sınırların gittikçe daralmasıyla birlikte (bunda yitirilen topraklardaki Hıristiyan nüfusun da payı vardır) Türk nüfusu yoğunluğunu arttırır. Geride kalanlar ise sistemli bir katliama maruz bırakılır. Trablusgarp ve Balkan harpleri zincirin son halkalarıdır ve artık hem milletin hem de vatanın açık ve bariz bir şekilde kaybı söz konusudur. Devletin dramatik bir şekilde dağılışı karşısında bütün millî unsurların müdafaasından başka bir çözüm bulunmamaktadır. Düşmana karşı etkili bir şekilde mücadele etmenin yolu, "Müdâfaa-i Milliye" yani "millî savunma" çatısında birleşerek dayanışma içerisine girmekten, orduya etkin bir

[17] Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s. 28, 70-71.

[18] Mehmet Ö. Alkan, "millî" ve "millet" kavramlarını Meşrutiyet Türkçülüğünün yararlandığı ve çoklu anlam taşıyan kavramlar olarak nitelendirir. Bu anlamlardan ilki, Osmanlıcılığı ve çok uluslu Osmanlı milletini çağrıştırmaktadır. İkincisi, İslam milleti anlamını karşılamak üzere dinsel ve geleneksel kullanımla bir ümmet çağrışımı yapmaktadır. Üçüncüsü de dönemin hâkim ideolojisi haline gelen ulusçuluk, Türklük karşılığı olarak kullanılmaktadır. "Millî" kelimesiyle nitelenen kurumlar hep ulusal vurgu taşırlar. Bkz. Mehmet Ö. Alkan, "II. Meşrutiyet'te Eğitim, İttihad ve Terakki Cemiyeti, Milliyetçilik, Militarizm veya "Militer Türk-İslam Sentezi" ", *II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek*, der. Ferdan Ergut, İstanbul 2010, s. 71-72.

şekilde destek olmaktan geçmektedir. Vatanın kurtuluşu ancak bu şekilde gerçekleşecektir.

Ele aldığımız tez çalışması, daha önce yapılmış bazı müstakil araştırmalara konu olmuştur. Cemiyeti konu alan ilk çalışma, Abdülkadir Özcan'ın kaleme aldığı bir makaledir[19]. Özcan bu çalışmasında cemiyete ait nizamname, mecmua ve beyannameler üzerinden giderek cemiyetin Balkan ve I. Dünya harplerindeki faaliyetlerini anlatır. Söz konusu kaynakların günümüz diline aktarılmış bir özeti şeklinde değerlendirebileceğimiz makalede, okuyucunun anlayabileceği sade bir dil kullanılmıştır. Cemiyet faaliyetlerini kısaca ve anlaşılır bir şekilde aktaran makale, cemiyeti ele alan ilk derli-toplu çalışma olması açısından önemlidir.

İkinci çalışma Nâzım H. Polat tarafından yazılan "*Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti*" adlı eserdir[20]. Kültür Bakanlığı Yayınları arasından çıkmış olan bu eser, cemiyetin faaliyetlerini konu edinen kapsamlı bir çalışma olup tez konumuzu belirlerken esin kaynağımız olmuştur. Polat, konuyu ele alırken döneme ait süreli yayınları etkin bir şekilde kullanmıştır. Bunu, yazarın taradığı gazete ve mecmuaların sıralandığı listenin uzunluğundan anlayabiliyoruz. Bununla birlikte arşiv belgelerini aynı etkinlikte kullandığı söylenemez. Yazar bulmuş olduğu 21 adet belgeyi çalışmanın sonunda transkriptleriyle birlikte vermekle yetinmiştir. Ayrıca yazarın konuyu ele alış biçimi, tarih araştırmalarında aşina olduğumuz kronolojik sıralamadan uzak olduğundan okuyucuda bir takım kafa karışıklıklarına neden olmaktadır[21]. Aynı yazar kitabının kısa bir özetini, daha sonradan bir makale haline getirir[22]. Yazar kitabının sonuç kısmında kısa bir paragraf ayırdığı "Millî Mücadele'de kurulan bölgesel müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin Müdâfaa-i Milliye

[19] Abdülkadir Özcan, "Balkan ve I. Dünya Savaşlarında Hizmeti Geçen Bir Hayır Kurumu Müdafaʿa-i Milliye Cemʿiyeti", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, İstanbul 1981, s. 269-296.
[20] Nâzım H. Polat, *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti*, Ankara 1991, XIII + 311 s.
[21] Nâzım H. Polat'ın kitabına dair bir eleştiri yazısı yayımlanmıştır (Selahittin Özçelik, " "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti" ve Düşündürdükleri", *Bilge (Nevruz (Yenigün) Özel Sayısı)*, S. 4, Ankara 1995, s. 44-50). Eseri şekil ve muhteva bakımından inceleyen Özçelik, konunun tarih araştırmalarında kullanılan metodla nasıl ele alınması gerektiğini gösteren bir plan yapmıştır. Konuya dair çalışma planı yapıldıktan sonra Özçelik'in yazısı okunmuş ve yapılan planın onun planıyla nispeten paralellik arzettiği görülmüştür. Özçelik, zaman zaman dozunu arttıran eleştirilerinde, Nâzım H. Polat'ın eserini okurken bizim de hissettiğimiz ve kendisine katıldığımız bir takım karışıklıkları dile getirmiştir.
[22] Nâzım H. Polat, "Millî Mücadele'de Sivil Direnişin Kökleri: Müdafaa-i Milliye Cemiyeti (1913-1919)", *Türkler*, C. 15, Ankara 2002, s. 628-636.

Cemiyeti'nin bir devamı olduğu" bahsine, makalesinde "Millî Mücadele'deki Sivil Direniş Örgütlerine Örnek Teşkil Etmesi" başlığıyla daha uzun yer ayırır. Zikredeceğimiz diğer çalışma Erdal Aydoğan'a ait bir makaledir[23]. Aydoğan makalesinde Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin I. Dünya Harbi'ndeki bazı faaliyetlerine değinmektedir. Her ne kadar makalenin başlığı dört yıllık bir zaman dilimini kapsar görünse de, yazar cemiyet faaliyetleriyle ilgili kısıtlı konulara değinmektedir. Cemiyetin Aydın vilayetindeki teşkilatına dair iki makale kaleme alınmıştır. Yavuz Özmakas[24] ve Erol Akcan'ın[25] yaptığı araştırmalar, cemiyetin İzmir şubesi etkinliklerini ele almaktadır. Bunlardan Erol Akcan'ın makalesi yakın bir tarihte yayımlanmış olup Müdâfaa-i Milliye'nin İzmir şubesinin Balkan ve I. Dünya harplerindeki faaliyetlerine dair ayrıntılı bilgiler ihtiva etmektedir.

Yukarıda bahsedilen çalışmaların dışında II. Meşrutiyet dönemi ile Balkan ve I. Dünya harplerinden ve Osmanlı Devleti'ndeki sosyal yardım uygulamalarından bahseden çalışmalarda ve hatıralarda, kısmen de olsa Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin adı zikredilmiştir. Hatıraları hariç tutarsak diğer yayınlarda genellikle Nâzım H. Polat'ın kitabına atıf yapılmıştır.

Nâzım H. Polat'ın bir edebiyatçı olması, bizde konunun bir tarihçi tarafından, daha metedolojik bir şekilde yeniden ele alınması gerektiği fikrini doğurdu. Nâzım H. Polat'ın görmediği/göremediği Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kızılay Arşivi ve Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi'nden edindiğimiz belgelerle ve diğer süreli yayınlarla, onun çalışmasını bir adım ileriye götürmeyi hedefledik. Bunu yaparken Sayın Polat'ın nispeten kısa geçtiği veya değinmediği bazı konulara, ayrıntılı bir şekilde, tezimizde yer ayırdık.

Çalışmamızın kaynakları olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kızılay Arşivi ve Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde bulunan ve Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ni ilgilendiren belgeleri, mümkün mertebe, kullanmaya çalıştık. Kızılay

---

[23] Erdal Aydoğan, "Paramiliter Bir Kuruluş Olan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Kuruluşu ve I. Dünya Savaşı'nda Bazı Çalışmaları", *Atatürk Dergisi*, C. 3, S. 3, Ocak 2003, s. 67-75.
[24] Yavuz Özmakas, "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti İzmir Şubesi", *Toplumsal Tarih*, C. 14, S. 84, Aralık 2000, s. 36-37.
[25] Erol Akcan, "Aydın Vilayeti Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Bazı Faaliyetleri", *Atatürk Yolu*, S. 54, 2013, s. 1-38.

Arşivi'nden elde ettiğimiz belgeler, çoğunlukla cemiyetin Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile olan ilişkilerine dairdir. Türk İnkılap Tarihi Arşivi'nden aldığımız belgeler ise daha ziyade cemiyetin Donanma Cemiyeti ile olan münasebetlerini ilgilendirmektedir. İlk etapta Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden çok daha fazla sayıda belge bulabileceğimizi umuyorduk. Ulaştığımız belge sayısındaki (nispeten) azlık, bizde "altı yıl ve I. Dünya Harbi boyunca faaliyette bulunmuş bir cemiyeti konu alan çok daha fazla belge olmalıydı" düşüncesini doğurdu. Nitekim tezin yazım aşamasında, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki "Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Evrakı"nın yeni tasnif edilmeye başlandığını haber aldık. Düşüncemiz bizi haklı çıkarmakla birlikte, tasnifi göremediğimiz için üzgünüz. Zira tasnifin tamamlanması bizim tez süremizi aşacağından, beklemeyi uygun görmedik. Bunun yanı sıra mevcut tasnifin tarafımızdan taranması, belgelerin tespit ve transkripsiyonu da uzun bir mesaiyi gerektirecekti. Mevcut durumu göz önünde bulundurarak tezimizi bu haliyle tamamlamaya ve tezin kitaplaşma sürecinde yeni tasnifi taramaya karar verdik.

Tezimizin tamamı okunduğunda görüleceği üzere, tezimizin ana eksenini Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin merkez teşkilatının faaliyetleri oluşturmaktadır. Özellikle başkent basınını taramaya yönelik yaptığımız çalışmalar, böyle bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Ayrıca cemiyetin taşra şubelerinin faaliyetlerini anlayabileceğimiz arşiv belgelerinin nispeten azlığı, bu sonucu doğurmaktadır. Cemiyetin İstanbul dışındaki örgütlenmesi ve etkinliği hakkında yapılacak çalışmalar, Osmanlı yerel basınının taranmasına muhtaçtır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Evrakı da, bu konuda yol gösterici olacaktır kanaatindeyiz. Söz konusu evrakın tasnifinin tamamlanması ve bunun üzerine yapılacak yeni araştırmalarla, cemiyetin geniş Osmanlı coğrafyasında ne ölçüde yaygınlaştığı ve cemiyet şubelerinin taşradaki faaliyet oranı çok daha iyi ve net bir şekilde ortaya konabilecektir. Her ne kadar cemiyet bir sosyal yardım örgütü olmanın gerekliliğiyle muhtaç kesime yardımda bulunmaya çalışmışsa da, bu yardımların bir talep karşılığında mı yoksa kendiliğinden mi gerçekleştiği konusunda bilgi sahibi değiliz. Fakat söz konusu tasnifin tamamlanmasından sonra bu taleplerin varlığı, boyutu, niceliği ve neticeleri hakkında kesin verilere ulaşmış olacağız. Bununla birlikte elde edilecek yeni verilerin, konu hakkında ortaya koymaya çalıştığımız temel

varsayımları değiştireceğini pek düşünmüyoruz. Fakat yeni bilgi ve belgeler ışığında tezimizin güçlenmesi kuvvetle muhtemeldir.

Basında cemiyete sıkça yer verilmesi, cemiyet faaliyetlerinin işleyişine ve boyutuna olan ilgiyi uzun yıllar canlı tutmuştur. Basında cemiyete bu kadar çok yer verilmesi, çalışmamızı yaparken sık sık basına atıf yapmamızı gerekli kılmıştır. Cemiyetin faaliyette olduğu 1913-1919 yılları arasında her güne ait bir gazete nüshası taradık. Bazı önemli gördüğümüz zaman aralıklarında (karşılaştırma yapabilmek veya tezimizi güçlendirmek için) bu sayıyı arttırdık. Dönemin matbuatından *Tasvir-i Efkâr*, *Tercüman-ı Hakikat*, *İkdam* ve *Tanin*, en çok taradığımız gazeteler oldu. Bunların haricinde *Hadisat*, *Vakit* (Muvakkit, Mütevakkit), *Sabah*, *Akşam* ve *Zaman* gazeteleri ile *İdman*, *Temaşa* ve *Servet-i Fünun* mecmuaları kullandığımız diğer süreli yayınlar arasında yer aldı. Cemiyeti ilgilendiren kanun ve kararnamelerde *Düstur* ve *Takvim-i Vekayi*'den faydalandık. Taradığımız gazete ve dergilerin tarih ve sayı bilgilerini dipnotlarda belirttik. Dolayısıyla kaynakçada söz konusu yayınların sadece adlarını vermeyi yeterli gördük.

Tezimizi yazarken Türk Dil Kurumu'nun resmî internet sayfasında (www.tdk.gov.tr) yer alan yazım kılavuzunu referans aldık. Düzeltme işareti (şapka) kullanılan kelimeler ile ayrı ve bitişik yazılan kelimeleri, bu kılavuzdaki yazım şekline göre düzelttik. Tırnak içerisinde ve italik karakterle yazılan satırlar, arşiv belgesi veya gazete haberinden aynen alıntı olup bu satırları orijinal Osmanlıca yazılışlarıyla verdik.

Çalışmamızın eksiksiz olmak gibi bir iddiası yoktur. Amacımız, cemiyet hakkında daha önceden yapılmış çalışmalara, arşiv ve basını daha geniş ve kapsamlı bir şekilde kullanmak suretiyle katkıda bulunmaktır. Zira araştırmalarda/araştırılmış konularda yeni bilgi ve belgelere her zaman ihtiyaç vardır. Yeni bilgiler çalışılan konunun derinlik ve yoğunluğunu arttırdığı gibi konu hakkında yeni teoriler de ortaya çıkartabilir. Biz de elde ettiğimiz yeni verilerle, başta Sayın Nâzım H. Polat olmak üzere cemiyeti ele alan yazarların ortaya koyduğu bilgilerin daha fazlasını ortaya koyabilmek, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ile ilgili gerçekleri bir adım ileri

taşıyabilmek, bizden de fazla ileri taşıyıp yeniden kurgulayacaklara bir vesile olabilmek amaç ve emelindeyiz. Bunu başarabilirsek kendimizi başarılı olmuş sayacağız.

I. BÖLÜM

MÜDÂFAA-İ MİLLİYE CEMİYETİ'NİN KURULUŞU VE YAPISI

A. CEMİYETİN KURULUŞUNU HAZIRLAYAN OLAYLAR

1. Trablusgarp Harbi

Millî birliğini tamamlayıp Avrupa'da yeni bir güç olarak ortaya çıkan İtalya, diğer Avrupa devletleri gibi sömürgeci bir politika takip etmeye karar verir. İtalyanlar bu yarışta geç kalmış olduklarının farkında olarak, kendilerine en yakın coğrafî bölge olan Kuzey Afrika'da pay aramaya başlarlar. İlk hedef olarak kendilerine Tunus'u seçerler. Ancak Almanya ve İngiltere'nin Tunus'u Fransa'nın nüfuz bölgesi olarak tanıması, İtalya'nın dikkatini Trablusgarp ve Bingazi'ye yöneltmesine neden olur. Trablusgarp ve Bingazi, Kuzey Afrika'daki paylaşılmamış son Osmanlı topraklarıdır. İtalya çeşitli tarihlerde büyük devletlerle antlaşmalar yaparak bu toprakları kendi nüfuz bölgesi olarak kabul ettirmeyi başarır. 1910 yılı sonlarından itibaren Trablusgarp'ı alabilmek için bir takım diplomatik girişimlerde bulunmaya başlar[26]. 1911 yılının Mart ayından sonra ise Trablusgarp'ı işgal için İtalyan genelkurmayında askerî hazırlıkların tamamlanması yoluna gidilir. Bu hususta Osmanlı Devleti'ni şüphelendirmek istemeyen İtalya tüm askerî hazırlıkları gizli olarak sürdürdüğü gibi Osmanlı Devleti'ne dost görünmek için ikiyüzlü bir politika takip eder. Hatta mecliste İtalyan dışişleri bakanı tarafından Osmanlı Devleti'ne dostluk mesajları verilir[27].

Gizli antlaşmalarla Trablusgarp üzerindeki hak iddialarını büyük devletlere kabul ettiren ve harp hazırlıklarına başlayan İtalya, 1911 yılında Avrupalı devletler nezdinde son diplomatik teşebbüslerini yapar. Ardından aynı yılın 23 Eylül günü İstanbul'daki İtalyan elçiliği aracılığıyla Babıali'ye bir nota verir. İtalyan notasında bölge ahalisinin İtalyanlara karşı kışkırtıldığı, can güvenliklerini tehlikede gören İtalyanların bölgeyi terk etmeye hazırlandıkları belirtilerek bu galeyanı bastırmak

[26] İsrafil Kurtcephe, *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, Ankara 1995, s. 9-12, 30-31.
[27] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, Kısım: I, Ankara 1991, s. 88; İsrafil Kurtcephe, *a.g.e.*, s. 32-33.

yerine Trablusgarp'a asker ve cephane sevkiyatı gerçekleştiren Osmanlı Devleti'nin bu tavrı kınanır[28]. Babıali'nin notaya verdiği 26 Eylül tarihli cevapta İtalyan tebasının can güvenliğini tehdit eden bir durumun olmadığı, Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarında asayişi sağlayacak güç ve kudrete sahip olduğu vurgulanır. Osmanlı Devleti'nin harp karşıtı bir politika izlemesine karşın 26 Eylül'den itibaren İtalyan donanması Trablusgarp açıklarından görülür[29]. İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne harp ilanı da gecikmez. 28 Eylül'de Babıali'ye bir ültimatom veren İtalyan hükümeti, 29 Eylül'de harp ilan ettiğini bildirir[30]. 30 Eylül'de Trablusgarp'ın teslimini isteyen İtalyanlar, şehrin kıyılarını abluka altına alır. 2 Ekim'de istek tekrarlanır. Alınan ret cevabı üzerine 3 Ekim'de bombardıman başlar. Üç gün sonra şehir işgal edilir. 4 Ekim'de Tobruk, 8 Ekim'de Derne işgali başlar. Trablusgarp'tan geriye doğru çekilecek kuvvetlerin ardını kesmek maksadıyla Homs kasabası ele geçirilir. 20 Ekim'de ise Bingazi işgal edilir. Bu tarihe kadar İtalyanlar Kuzey Afrika'daki Türk topraklarının önemli noktalarını ele geçirirler[31].

Osmanlı Devleti yaşanan tehlike karşısında Kuzey Afrika'daki son toprağını korumak için gereken tedbirleri zamanında alamaz. Üstelik burada bulunan askerî birliklerini isyanı bastırmak üzere Yemen'e sevketmiş, Trablusgarp'ı savunmasız bırakmıştır. İşgale karşı kendisine bir müttefik de bulamaz. Bölgeyi silahla müdafaa etmekten başka bir çare olmamakla birlikte buna imkân da yoktur. Dolayısıyla İtalyan saldırısına karşı sadece yerli ahali ve bölgeye gizlice sızmayı başaran gönüllü Osmanlı subaylarının müdafaaları söz konusu olmuştur. İtalyan işgalinin Trablusgarp sahillerinde başlaması üzerine Ahmed-eş Şerîf liderliğindeki Senûsiyye hareketi Osmanlı tarafında mücadele etme kararı alır. Ahmed-eş Şerîf bütün Senûsileri silahaltına alarak ülkesinin istiladan kurtarılması için Osmanlı birlikleriyle direnişe

[28] Osmanlı'nın herhangi bir savunma yapmadan Trablusgarp'ı İtalyanlara bırakacağı yönündeki İtalyan propagandasının aksine Osmanlı Devleti bögeye *Derne* adlı bir gemiyle erzak ve cephane sevkiyatı yapmaktadır (İsrafil Kurtcephe, *a.g.e.*, s. 54-55; Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara 1989, s. 66-67).
[29] İsrafil Kurtcephe, *a.g.e.*, s. 37, 52-55, 57.
[30] Taraflar arasında yapılan nota yazışmalarının tam metinleri için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s. 93-98.
[31] Hale Şıvgın, *a.g.e.*, s. 65.

katılır[32]. Enver Bey ve beraberindeki gönüllüler, yerli halkı teşkilatlandırarak bir direnme gücü oluşturur. 1911 yılı Ekim ayı sonlarında Bingazi'ye gelen Enver Bey, bölgedeki Arap kabilelerini örgütlemekte çok başarılı olur. Padişahın, dolayısıyla halifenin damadı olması, Arapların ona çok büyük saygı ve itaat ile bağlanmasını sağlar. İlk iş olarak halka bir bildiri yayımlayan Enver Bey, kendilerini İtalyanlardan kurtarmak üzere halife tarafından gönderildiğini ve harbe katılmak isteyenlere silah dağıtacağını bildirir. Kabileleri dolaşarak bir mücahit ordusu meydana getirir, bunlara talimler yaptırır, eğitir. Her ne kadar bu ordu derme-çatma gibi görünse de zamanla, Türk subaylarının gayret ve kabiliyetleri sonucu daha muhtazam ve düzenli bir hâle gelir. Harp boyunca İtalya bütün Akdeniz ve Ege'yi kontrol altında tuttuğundan Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Bingazi'ye sevkiyatı çok sınırlı miktarda gerçekleşir. Bununla birlikte ölen ya da yaralanan İtalyan askerlerinden ve çeşitli baskınlardan elde edilen silah, cephane, yiyecek ve giyecek malzemesi, Türk-Arap birliklerinin en önemli mühimmat kaynağını oluşturur[33].

İtalya yıllarca süren hazırlıklar sonucu 100.000 asker ve modern silahlar ile Trablusgarp'a saldırır, ancak burada beklemediği, güçlü bir direnişle karşılaşır. Bu direnişi kırarak iç bölgelere ilerlemek imkânını elde edemez. Türkleri burada yenemeyeceğini anlayan İtalya, harbi başka noktalara yaydığı takdirde Osmanlı Devleti'ni köşeye sıkıştırabileceğini düşünür. Trablusgarp ve Bingazi'yi ilhak ettiklerini bildiren kral iradesinin (5 Kasım 1911) ilanından sonra harekete geçer[34]. İlk etapta Beyrut Limanı bombalanır. 24 Şubat 1912'de gerçekleşen saldırıdan herhangi bir yarar sağlayamayan İtalya, barış yapılana dek ufak çapta bombardımanlarına devam eder. Birkaç sefer Preveze'ye asker çıkarmak isteyen

---

[32] İtalyan işgaline karşı Osmanlı-Senûsiyye birlikteliğinin ayrıntıları için bkz. Ahmet Kavas, "Trablusgarp Savaşı: Osmanlı Ordusunun Senûsiye Hareketi ile Müşterek Savaşı", *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları*, Ankara 2013, s. 49-75.

[33] Hale Şıvgın, *a.g.e.*, s. 76-79; Zekeriya Kurşun, "Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nin Mukadderatındaki Yeri", *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları*, Ankara 2013, s. 12.

[34] İtalyanların ilhak gerekçeleri; "Trablusgarp ve Bingazi'nin başlıca şehirlerinin İtalyanların eline geçmesi, İtalyanların üstün silahlı güçleri karşısında Türklerin her türlü savunmasının etkisiz kalması, bu durumun boş yere kan dökülmesine sebep olması, bölgede Osmanlı sultanına sözde de olsa bir takım hakların tanınmasının ileride çözülmesi güç sorunlar meydana getireceği, iki taraf arasında yapılacak bir barışın her türlü geçimsizlik kaynağını ortadan kaldıracağı, İtalyanların talepleri kabul görürse Balkanlarda toprak statüsünün korunacağı ve Osmanlı Devleti'nin güçlenmesi için destek verileceği, aksi halde bu vaatlerin yerine getirilemeyeceği" maddeleri sıralanmaktadır. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s. 116-117.

İtalya buna muvaffak olamaz [35]. Kızıldeniz'deki Osmanlı filosunun Trablusgarp'a müdahale ve desteğini önlemek üzere buraya önemli sayıda deniz birliği sevk eder. Kızıldeniz'de vuku bulan harekâtta İtalyan donanması Osmanlı deniz güçlerine karşı başarı kazanır[36].

Aslında İtalyan hükümeti Osmanlı Devleti'ne harp ilan ederken amacının sadece Trablusgarp'ı işgal etmek olduğunu ve mücadeleyi bu topraklardan ve denizlerden farklı bölgelere taşımayacağını duyurmuştu. Ancak güçlü bir donanmaya sahip olmanın verdiği güvenle, Osmanlı Devleti'nin farklı limanlarına saldırmaktan geri durmaz. İtalya'nın Libya'da ummadığı bir mukavemetle karşılaşmış olması, onu özellikle donanmasının gücünü ispat edebileceği ve Osmanlı donanmasına kesin galip gelebileceğini düşündüğü deniz çarpışmalarına mecbur bırakır [37]. Nitekim Çanakkale Boğazı'na yapılan saldırı da bu düşüncenin bir ürünüdür. 42 gemiden oluşan İtalyan donanması, 30 Mart 1912'de Taranto Limanı'ndan Çanakkale Boğazı'na gitmek üzere harekete geçer. İtalya'nın buraya yapacağı bir saldırıyı ihtimal dâhilinde gören Osmanlı hükümeti tedbir almakta gecikmemiş, Almanya'dan getirilen mayınlarla boğazı mayınlatmıştı. 7 Nisan'da Sakız Adası civarına gelen İtalyan filosu, bir ön hazırlık olmak üzere adaları ve Çanakkale Boğazı'nı birbirine bağlayan telgraf kablolarını keserek iletişimi koparır. Trablusgarp Harbi başlayalı altı ay olmasına karşın burayı ele geçirememenin kızgınlığını taşıyan İtalya, Çanakkale Boğazı'nı geçerek Osmanlı donanmasını yok etmek niyetindedir. 18 Nisan 1912 günü Çanakkale Boğazı önlerinde görülen İtalyan donanması, Boğaz girişinde bulunan tabyalara ateş açar. Karşılıklı ateş üç saat sürer ve boğazı geçemeyeceğini anlayan İtalyan donanması geri çekilmek zorunda kalır [38]. Çanakkale'den dönen İtalyan donanmasına Anadolu'nun çeşitli kıyı kasabalarının bombalanması emri verilir. Trablusgarp önlerindeki gemilerinin çoğunu Ege Denizi'ne kaydırmış olan İtalyanlar 1912 yılının 20 Nisan, 31 Mayıs, 6 Haziran, 8 Eylül ve 3 Ekim günlerinde

[35] Hale Şıvgın, *a.g.e.*, s. 64, 98, 100-102.
[36] Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Korkmaz, "Kızıldeniz'de Rekabet: 1911-1912 Trablusgarp Harbi Sırasında Kızıldeniz'de Osmanlı-İtalyan Mücadelesi", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 21, Şubat 2013, s. 17-43.
[37] Hale Şıvgın, *a.g.e.*, s. 62.
[38] İsrafil Kurtcephe, "İtalyan Donanmasının Çanakkale Boğazını Geçme Teşebbüsleri", *OTAM*, S. 1, Ankara 1990, s. 305-306.

Aydın vilayetine bağlı bir kasaba olan Kuşadası'nı bombalar[39]. Bu arada 1912 yılı Temmuz ayı ortasında Çanakkale Boğazı'nı ikinci kez geçme teşebbüsünde bulunan İtalyan donanması, bu girişiminden de bir sonuç alamaz[40].

Deniz kuvvetlerinin önemli bir kısmını Ege Denizi'ne kaydırmış olan İtalya bu kez, büyük devletlerin de iznini alarak, buradaki adaları işgale karar verir. Amacı; Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Bingazi'ye denizden yapabileceği askerî sevkiyatı önlemek, Anadolu'ya nüfuz edebileceği bir köprübaşı elde etmek ve Trablusgarp'ın henüz alınamamasından dolayı İtalyan kamuoyunda oluşan memnuniyetsizliği gidermektir. Harekete geçen İtalyan donanması 28 Nisan'da Astropalya Adası'nı, 9 Mayıs'ta Herke Adası'nı, 12 Mayıs'ta Kilimli, İncirli, Kerpe, Kaşot, İlyaki ve Leros adalarını, 13 Mayıs'ta Patmos Adası'nı, 16 Mayıs'ta Lipsos Adası'nı, 19 Mayıs'ta Sömbeki Adası'nı ve 20 Mayıs'ta da İstanköy Adası'nı işgal eder. 4 Mayıs günü Rodos Adası'nın Kalitheos Körfezi'ne çıkarma yapan İtalyan kuvvetleri burada ciddi bir direnişle karşılaşmadan Rodos önlerine gelir. Mayıs ayı ortalarına kadar Rodos'un işgali tamamlanır. Böylece Rodos ve 12 Ada tamamen İtalyanların eline geçmiş olur. Ancak İtalyanların harbi Ege sahillerine kaydırması, onlara istedikleri neticeyi vermez. Zira Osmanlı hükümeti bütün Ege Denizi'ndeki adalar işgal edilse dahi Trablusgarp ve Bingazi'nin ilhakını onaylamayacaklarını bildirmektedir. Bu arada İtalyanlar, adaların geçici olarak işgal edildiği, harp sonunda bu adaların özerk bir idareye sahip olacağı yönünde bölge halkına vaatlerde bulunuyorlardı[41].

İtalya o dönemde dünyanın en güçlü donanmasına sahip ülkelerinden birisidir. Trablusgarp'a sevkettiği asker, silah ve cephane miktarı, bölgedeki Osmanlı askerî gücüne nispeten kat kat üstündür. Tüm bunlara rağmen, bölgede önemli bir başarı sergileyemez ve kıyı şeridinden ancak 3–4 km. içerilere (donanma topçusunun kendilerini koruyabildikleri yere) kadar gidebilir. Ele geçirdikleri yerlerde ise tel örgüler arkasında barınabilirler. Osmanlı Devleti'nin o dönemde kayda değer bir

[39] Ayrıntılı bilgi için bkz. Günver Güneş-Aysun Sarıbey Haykıran, "Türk-İtalyan Savaşı'nda Kuşadası'nın Bombalanması", *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları*, Ankara 2013, s. 85-102.
[40] İsrafil Kurtcephe, *a.g.m.*, s. 311.
[41] Necdet Hayta, "Rodos ile 12 Ada'nın İtalyanlar tarafından İşgali ve İşgalden Sonra Adaların Durumu (1912-1918)", *OTAM*, S. 5, Ankara 1994, s. 132-138.

deniz gücü bulunmamasına karşın, az sayıda Türk subayı ve yerli mücahitler büyük kahramanlıklar sergiler. Fakat yetersiz techizat ve top noksanlığı nedeniyle, İtalyanları kıyıdan söküp harbi sonlandırmaları mümkün olamaz. Bu durum, kaçınılmaz olarak, harbin uzamasına neden olur. Oysaki harp hali zaten zayıf olan Osmanlı maliyesine fazladan bir yük getirmektedir. Üstelik Balkanlarda çıkması kuvvetle muhtemel olan harp, devletin iki cephede birden mücadele etmesini zorlaştıracaktır. Bu durum Osmanlı devlet adamları arasında, İtalya ile sulh müzakerelerine başlamak temayülünün doğmasına neden olur[42].

Diplomatik çevrelerde dolaşmaya başlayan Balkan devletlerinin aralarında bir ittifak hazırlamakta olduğu haberi, Osmanlı Devleti'ni İtalya ile barış yapmaya zorlar. Rumeli'nin kaybı ihtimalinin gündeme gelmesinin yanı sıra, cephanesizlik, parasızlık, ulaşım imkânsızlığı, Ege Denizi'nde işgal edilen adalar meselesi, Çanakkale Boğazı'nın saldırıya uğraması ve dolayısıyla İstanbul'un da işgal edilebileceği korkusu, Osmanlı hükümetini barışa zorlayan sebepler olarak görülebilir. 17 Ağustos'ta başlayan barış görüşmeleri, 15 Ekim'de Uşi Antlaşması'nın imzalanmasıyla neticelenir. Harbe son veren bu antlaşmayla Osmanlı Devleti tüm asker ve subaylarını Trablusgarp ve Bingazi'den çekecek, burası tam bir muhtariyete kavuşacaktır. Halife olması dolayısıyla padişah adına hutbe okutulacak, onun hukukunu temsilen vilayete bir memur atanacak, şeyhülislam dinî başkan olarak kadı atayacak, bu kadı da kazalara birer naib tayin edecek, Müslümanların kadı ve naiblerle olan münasebetleri engellenmeyecek, İtalyanlar buradaki vakıf örgütlerine saygı gösterecektir. Antlaşmada açıkça ifade edilmemekle birlikte Trablusgarp İtalyan egemenliğine geçmiş, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki son toprakları İtalyan emperyalizmine terk edilmiştir[43].

İmzalanan Uşi Antlaşması'nın Rodos ve 12 Ada'yla ilgili olan 2. maddesine göre; Trablusgarp ve Bingazi'deki bütün Osmanlı askerî kuvvetleri ile sivil memurlarının geri çekilmesi şartıyla İtalya bu adaları Osmanlı Devleti'ne iade

[42] Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s. 101; Hale Şıvgın, *a.g.e.*, s. 132.
[43] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, (basım yeri ve yılı yok), s. 286; Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s. 437-440; İsrafil Kurtcephe, *a.g.e.*, s. 221, 223.

edecektir[44]. Ancak İtalya Trablusgarp'taki Türk kuvvetlerinin tamamen çekilmediği bahanesiyle adaları iade etmez. Bu sırada Balkan Harbi patlak verir ve Yunanistan Nikarya, Midilli ve Sakız adalarını ele geçirir. Meis'e de kuvvet sevkeder. Yunanistan'ın adalar üzerindeki hak iddiası ve işgalleri, İtalya'nın Rodos ve 12 Ada'yı tahliyesini geciktirir. En sonunda Ege Adaları meselesinin, Balkan Harbi'ne son vermek üzere Londra'da başlayan müzakerelerde ele alınması düşüncesi belirir[45]. Müzakerelere katılan büyük devletlerin Şubat 1914 tarihli kararıyla da Gökçeada, Bozcaada ve Meis Türklere bırakılırken Yunan işgalindeki bütün adalar Yunanistan'a verilir[46].

Balkan ve I. Dünya harplerinde etki ve şiddetini giderek arttıracak olan toplumsal dayanışma ve iş birliği mefhumlarının ilk örneklerini, Trablusgarp Harbi'nde görebilmek mümkündür. İtalyanların Trablusgarp'a saldırısı Osmanlı kamuoyunda büyük tepki ve nefretle karşılanır. Birlik ve beraberlik duygularının yoğun bir şekilde yaşandığı bu devrede orduya destek amacıyla çeşitli yardım kampanyaları düzenlenir. İtalyan işgali karşısında galeyana gelen halk, bu kampanyalara maddi ve manevi desteğini esirgemez. Kampanyaların önde gelen yürütücülerinden bir tanesi Osmanlı Donanma Cemiyeti'dir. Osmanlı toplumu basında sık sık yer alan çağrılarla Donanma Cemiyeti'ne bağışta bulunmaya davet edilir. Bu cemiyetin dışında İttihat ve Terakki kulüplerinin girişimleriyle oluşturulan yerel Müdâfaa-i Milliye heyetleri, orduya gönüllü asker yazılacakların kaydıyla meşgul olur[47]. Mısır'da ise Trablusgarp'a yardım için *Müdâfaa-i Vataniye*

---

[44] Maddenin tam metni: "*İşbu muahedenin imzası akabinde hükûmeteynden her biri yani hükûmet-i Osmaniye Trablusgarp ile Bingazi'den ve İtalya hükûmeti Adalardenizi'nde taht-ı işgalinde bulunan adalardan kendi zabit ve askerleri ile memurin-i mülkiyelerinin celpleri zımnında emir vermeği taahhüt eder. İtalya zabitan ve asakiri ile memurin-i mülkiyesi taraflarından cezair-i mezkûrenin fiilen tahliyesi Osmanlı zabitan ve asakiri ile memurin-i mülkiyesi taraflarından Trablusgarp ile Bingazi'nin tahliyesini müteakip vukubulacaktır*." Bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. I, Ankara 1953, s. 451-452.

[45] Şerafettin Turan, "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı", *Belleten*, C. XXIX, S. 113, Ocak 1965, s. 97-98.

[46] Necdet Hayta, *Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)*, Ankara 2008, s. 127-128.

[47] *Tanin*, nr. 1111, 23 Eylül 1327/6 Ekim 1911, s. 3.

cemiyetleri kurulur. Trablusgarp'a gönüllü ve erzak gönderecek olan bu cemiyetlere Mısır Fevkalade Komiseri de yardımcı olacaktır[48].

2. Balkan Harbi

Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet devrinde yaşadığı en büyük buhranlardan bir diğeri Balkan Harbi'dir. Bu harpte dört Balkan devletine karşı mücadele etmek zorunda kalan Osmanlı Devleti, Balkan Yarımadası'nda Meriç Nehri'nin batısında kalan topraklarını tamamen yitirirken Ege Adaları'nın geleceğini de büyük devletlerin vereceğe karara bırakmak zorunda kalır.

XX. yy. başlarında Balkan Yarımadası Osmanlı Devleti'nin en bunalımlı sahalarından birisi haline gelmiş bulunuyordu. Dönemin büyük devletlerinin bölgede izlediği politika, çıkan harbin en büyük amillerindendi. Balkan Yarımadası 1870'lerden itibaren Avusturya ve Rusya arasında önemli bir mücadele konusu olur. Rusya'nın söz konusu tarihten başlayarak, Pancermen bloğuna karşıt olarak izlediği Panislavizm politikası nedeniyle, Balkanların kuzeyinden güneye doğru inme çabası, Avusturya'nın ise 1908 yılında ilhak ettiği Bosna-Hersek topraklarıyla Adriyatik'e çıkmak istemesi, iki ülkenin menfaatlerinin çakışması anlamına geliyordu. Avusturya- Macaristan'a karşı Rusya, Bulgar ve Sırpları destekliyor, meydana gelebilecek bir harekâtta yardımda bulunacağını ifade ediyordu. İngiltere ve Fransa da bölgede yaşananları dikkatle takip etmekteydi. Fransa muhtemel bir mücadelede yer almayacağını söylerken, İngiltere Alman yayılmacılığı karşısında Rusya'yı desteklemekteydi[49].

Büyük devletlerin olduğu kadar Balkan devletlerinin izlediği yayılmacı politikalar, Balkan Harbi'nin çıkmasına sebebiyet verir. Ayastefanos Antlaşması'yla Makedonya'nın Bulgaristan sınırları içine katılması, Sırbistan'ın bağımsızlığını kazanması, bağımsız Sırbistan'ın ilk günden itibaren devamlı topraklarını genişletmeye çalışması, Berlin Antlaşması'nın Bulgaristan'da yarattığı hayal kırıklığı ve Yunanistan'ın Osmanlı Devleti aleyhine toprak kazanma gayesi, harbin sebepleri arasında sayılabilir. Türklerin hâkimiyetinden kurtarılması gereken topraklar

[48] Hale Şıvgın, *a.g.e.*, s. 75, 157.
[49] Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarih (1789-1914)*, Ankara 1997, s. 662-664.

nazarıyla bakılan Balkan Yarımadası, âdeta Balkanlı devletler için Osmanlı'nın bir mirasıydı. Ancak mirasa konu olan toprakların etnik ve dinî yapısının karmaşıklığı, herkesin aynı yere göz koymuş olması, miras paylaşımını son derece güç hâle getiriyordu. Onlara bu yolda en büyük destek Avrupalı hamilerinden gelir[50].

Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin ikinci kez ilan edilmesinden kısa bir süre sonra Bulgaristan bağımsızlığını ilan eder, Avusturya-Macaristan da Bosna-Hersek'i kendi topraklarına kattığını açıklar. İlhak kararı her ne kadar gerek Sırbistan'ı gerekse hamisi Rusya'yı memnun etmezse de, iç ve dış bazı sorunlar nedeniyle Rus hükümeti sorunla ve bölgeyle yeterince ilgilenemez. 1909 yılının Ekim ayında Racconigi'de biraraya gelen Rus ve İtalyan tarafları, bölgedeki ortak çıkarlarına yönelik bir anlaşmaya varır. Bu antlaşma İtalya'nın 1911 yılında Trablusgarp'a saldırmasına olanak tanıdığı gibi Rusya'nın Balkan devletlerini aralarında bir ittifak yapmak üzere müzakere başlatmasına teşvik eder[51].

Kendilerini Rumeli'deki Osmanlı topraklarının doğrudan varisi addeden Balkanlı devletler, buradaki toprak menfaatlerinin çatışmayla değil anlaşma ve ortak bir düşmana karşı birleşmeyle sağlanabileceğini idrak ederler. Nihayet Rusya'nın da destek ve arabuluculuğuyla aralarında bir ittifak kurmaya muvaffak olurlar[52]. Rus Çarı'nın aracılığı ile 13 Mart 1912'de Bulgaristan ile Sırbistan arasında bir "Dostluk ve İttifak Antlaşması" imzalanır. Osmanlı Devleti'ne karşı birleşen iki devletin amacı Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki topraklarını ele geçirmek ve aralarında paylaşmaktır. Yaklaşık iki ay sonra bu kez Bulgaristan ile Yunanistan arasında bir "İttifak Antlaşması" imzalanır. 29 Mayıs 1912 tarihli bu antlaşma da, benzer şekilde, iki devleti Osmanlı'ya karşı birleştirir. Üç Balkan devletinin aralarında meydana getirdiği ittifak, Ağustos 1912'de yapılan Karadağ-Bulgaristan ve Ekim 1912'de imzalanan Karadağ-Sırbistan anlaşmalarıyla tamamlanır[53].

---

[50] Ahmet Halaçoğlu, "Balkan Savaşları (1912-1913)", *Türkler*, C. 13, Ankara 2002, s. 296.
[51] Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, çev. Zehra Savan-Hatice Uğur, İstanbul 2013, s. 101-102.
[52] Süleyman Kâni İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Yılları 1909-1918*, yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 2004, s. 300.
[53] Ahmet Halaçoğlu, *a.g.m.*, s. 297.

Rus diplomasisinin marifetiyle Balkan devletleri, Balkanlar'daki Türk hâkimiyetine son vermek üzere birleşirlerken, Osmanlı Devleti'nin gerek iç politika gerekse askerî durumu pek de parlak değildi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Balkan Harbi'ne Balkanlı müttefiklerle eşit ve iyi şartlar altında, hazırlanarak girdiğini söylemek pek de mümkün değildir. Trablusgarp Harbi ve Arnavutluk isyanı nedeniyle iyice zayıflamış ve yıpranan orduda, subaylar arasında siyasi görüş farklılığından dolayı çatışma hâkimdi. Devlet ricali gaflet içindeydi. Devlet geliri masrafları karşılamıyordu. Ordudaki asker mevcudu yeterli düzeyde değildi. Zira kabine Rumeli'deki talimli ve tecrübeli 120 tabur askeri terhis etmişti[54]. Osmanlı ordusunun Makedonya'daki esas kuvveti 350.000'i geçmemekle birlikte Balkan yarımadasındaki toplam kuvveti 500.000 civarındaydı. Buna karşılık Bulgaristan'ın 400.000, Sırbistan'ın 260.000, Yunanistan'ın 125.000, Karadağ'ın 40.000-45.000 civarında askeri bulunuyordu. Ayrıca Yunanistan'ın 57 parçalık deniz gücü, 10.000 tonluk bir zırhlısı ve 12 torpidosu harbe hazır durumdaydı[55].

Balkan Harbi doğu ve batı olmak üzere iki cephelidir. Bulgarlara karşı Trakya'da Şark ordusu konuşlanacak, Sırp, Yunan ve Karadağ kuvvetlerine karşı ise Garp ordusu karşı koyacaktı. Söz konusu orduların ana kuvvetini merkezi İstanbul'da bulunan 1. Ordu ve merkezi Selanik'te bulunan 2. Ordu ile onlara bağlı redif kuvvetleri oluşturacaktı. Gerektiğinde 3. ve 4. ordulardan birlik takviyesi yapılabilecekti. Böylesi bir harp örgütlenmesinin etkin bir insan gücü toplama sistemiyle birlikte birliklerin kısa sürede yer değiştirmesine ve harp sahasına sevk edilmesine olanak tanıyan yüksek bir hareket kabiliyeti gerektireceği ortadaydı. Ancak harbin eşiğindeki Osmanlı Devleti bu ihtiyacı karşılayacak sorunsuz ve yeterli bir altyapıya sahip değildi. Üstelik harp esnasında seferber ordunun hangi plana göre hareket edeceği konusunda da Osmanlı genelkurmayında ciddi soru işaretleri vardı. Bunlara ek olarak 75.000 askeri kapsayan ve harpten kısa süre önce alınan kitlesel terhis kararı da seferberliğe doğrudan etki açısından bir başka sorundu. Belirttiğimiz nedenlerle muhtemel ve ciddi bir harbin şartları için henüz hazır olmadığı anlaşılan

[54] Süleyman Kâni İrtem, *a.g.e.*, s. 317, 321.
[55] Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 667-668.

Osmanlı Devleti 22 Eylül 1912 yarım seferberlik, 1 Ekim 1912'de ise tam seferberlik ilan ederek harbe dâhil olmak zorunda kalır[56].

3 Ekim 1912'de Osmanlı hükümetine ortak bir nota veren Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ hükümetleri, 3 gün içinde eski Sırbistan, Makedonya, Arnavutluk ve Girit'e muhtariyet verilmesini isterler. Sürenin sonunda isteklerini tekrarlayan müttefikler, Batılı devletlere de bir nota vererek istekleri yerine getirilmediği takdirde silahlı müdahalede bulunacaklarını bildirirler. Böylece Osmanlı Devleti kendini beklemediği bir harbin eşiğinde bulur[57].

Balkan harpleri iki safhada gerçekleşmiş olup ilkinde tüm Balkanlı müttefikler Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele etmiştir. İkincisine Osmanlı Devleti dâhil olmayıp müttefiklerin ilk harpte Osmanlı Devleti'nden aldıkları toprakları paylaşamamalarından dolayı vuku bulmuştur. I. Balkan Harbi, 8 Ekim 1912'de Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne harp ilan etmesiyle başlar. Osmanlı Devleti'nin Balkan devletlerini yenebileceğini düşünen Avusturya ve Rusya, aynı gün bir bildiri yayımlayarak olası bir harp sonunda tüm büyük devletlerin Rumeli'de herhangi bir sınır değişikliğini kabul etmeyeceğini açıklar. Karadağ'ın ardından 17 Ekim'de Sırbistan ve Bulgaristan, 19 Ekim'de Yunanistan Osmanlı Devleti'ne harp ilan eder. 1912 yılının Ekim ayından 1913 yılı Mayıs ayına kadar yaklaşık 8 ay süren harpte Osmanlı ordusu doğu cephesinde Bulgarlar'la, batı cephesinde ise tüm müttefiklerle mücadele etmek zorunda kalır. Yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı mücadele kabiliyetinden yoksun olan Osmanlı ordusu, müttefikler karşısında mağlup olmaktan kurtulamaz. Doğudaki ve batıdaki kuvvetler kısa sürede yenilgiye uğrar. 22 Ekim'de Priştine ve Yeni Pazar, 24 Ekim'de Koçana ve İştip, 27 Ekim'de Üsküp kaybedilir. Ekim ayı sonlarında Lüleburgaz'a çekilen Osmanlı ordusu, burada Bulgarlarla yaptığı ikinci muharebeyi de kaybedip Çatalca hattına kadar geriler. Kasım ayı başında Selanik Yunanlıların eline geçer. Ayrıca Yunan donanması Bozcaada, Limni, Samotraki ve Taşoz adalarını işgal eder. Bu adaların elden çıkmasıyla Osmanlı Devleti'nin Makedonya ile bağlantısı kesilir. Birkaç hafta içinde

[56] Mehmet Beşikçi, "Balkan Harbi'nde Osmanlı Seferberliği ve Redif Teşkilâtının İflâsı", *Türkiye Günlüğü*, S. 110, Bahar 2012, s. 32-34.
[57] Cevdet Küçük, "Balkan Savaşı", *TDVİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 23-24.

gerçekleşen bu yenilgilere karşı sadece Edirne, Yanya ve İşkodra kalelerinin düşmana karşı direnişine devam ettiği görülmektedir. Müttefiklerin umulmadık şekilde cereyan eden başarıları büyük devletleri oldukça endişelendirir. Bu devletlerin aracılığı ile taraflar arasında 3 Aralık 1912'de ateşkes ilan edilir[58].

Ateşkesin ardından 13 Aralık 1912'de Londra'da Osmanlı Devleti ile Balkanlı müttefikler arasındaki sınır ve toprak sorunlarını çözmek üzere Barış görüşmeleri başlar. Osmanlı Devleti müttefiklere, Edirne ve bütün Trakya'nın kendisinde kalmasına karşılık Makedonya'ya özerklik vermeyi ve başına Hıristiyan bir vali atamayı teklif eder. Buna karşılık müttefikler, Gelibolu yarımadası hariç Tekirdağ'ın kuzeyindeki bir noktadan Karadeniz kıyısındaki Midye'ye uzanan bir çizginin batısındaki tüm toprakların kendilerine bırakılmasını isterler. İki tarafın istekleri arasında böylesine bir aykırılık olması, görüşmelerin daha fazla devam etmesine de mani olur. Osmanlı Devleti'nin uzlaştırıcı tekliflerine rağmen müttefiklerin Edirne ve Ege adaları konusundaki ısrarı, görüşmelerin kesilmesine neden olur. Görüşmelerin kesilmesi üzerine Avrupalı devletler 17 Ocak 1913'te Osmanlı Devleti'ne ortak bir nota verirler. Notada, harbin devamını istemediklerini, tavsiyelerine aykırı bir şekilde Osmanlı Devleti harbi tekrar başlatacak olursa devletin başkenti ile Asya topraklarının güvenliğinin de tehlikeye gireceği, barışı devam ettirirse kendisine her türlü desteğin sağlanacağı, fakat buna koşul olarak Edirne'den vazgeçmesi ve Ege adaları sorununu kendilerine havale etmesi gerektiği belirtilmekteydi. Mahmut Şevket Paşa hükümetinin 30 Ocak 1913 tarihli cevabi notasında, büyük devletlerin sıraladığı isteklerin kabulünün mümkün olmadığı, ancak Meriç nehrinin sağ kıyısında kalan toprakların kaderinin onlara bırakılabileceği ifade edilir. Bunun üzerine 3 Şubat'ta harp tekrar başlar. Çatalca'da Bulgarlar'la muharebeler devam ederken, Edirne'yi kurtarmak üzere Şarköy'e asker çıkarılır. Lakin bundan bir sonuç alınamaz. Nitekim kısa zaman sonra kuşatma altındaki Yanya, İşkodra ve Edirne'nin düşman eline geçtiği haberi gelir. Osmanlı Devleti'nin harbi daha devam ettirmesine imkân gözükmemektedir. Şubat sonuna doğru barış isteyen Osmanlı Devleti ile Balkanlı müttefikler arasında 30 Mayıs 1913'te Londra Barış Antlaşması imzalanır. Bu antlaşmaya göre, Osmanlı Devleti Midye-Enez

[58] Mehmet Okur, "Balkan Savaşları", *Balkanlar El Kitabı (Tarih),* C. 1, Ankara 2006, s. 614-615.

çizgisinin batısında kalan tüm topraklarını, Arnavutluk hariç, Balkanlı müttefiklere terkedecek, Arnavutluk'un sınırları büyük devletler tarafından belirlenecek ve Girit üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti son bulacaktır[59].

Balkan Harbi sonunda Osmanlı Devleti'nde Osmanlıcılık fikri çöker, Türk milliyetçiliği yükselişe geçer. Harbin sonunda yarımadanın siyasi haritası büyük ölçüde değişir. Balkanlı müttefikler sınırlarını genişletirken Osmanlı Devleti İstanbul ve Trakya dışındaki bütün topraklarını kaybeder. Öyle ki kaybedilen topraklar % 83 oranıyla ifade edilir. Nüfusun % 69'u, devlet gelirlerinin önemli bir kısmı, başkentin iaşesini sağlayan ziraat alanlarının büyük kısmı kaybedilenler arasında sayılabilir. Bozgun şeklinde nitelenen Balkan Harbi sonunda, Balkan Türkleri kitleler halinde Anadolu'ya doğru göç etmek zorunda kalır. Göç etmeyi başaranlar tüm mallarını geride bırakmakla birlikte canlarını kurtardıkları için şanslı sayılırlar. Onlar kadar şanslı olmayan Türkler ise Balkan devletlerinin uyguladığı sistemli mezalim ve katliam politikaları sonucu hayatlarını kaybederler. Diğer yandan Balkanlar'dan gelen göçmenler Anadolu'daki Türk nüfus yoğunluğunu arttırır, sosyal ve kültürel yapıyı kuvvetlendirir. Anadolu'da modern tarım ve ticaretin gelişmesine önemli katkılar sağlayan muhacirler, millî Türk devletinin kurulmasına da zemin hazırlar[60].

Meşrutiyet'in ilanıyla yaşanan hürriyet, eşitlik, kardeşlik ortamı, Balkan Harbi'nde alınan ağır mağlubiyetle birlikte yerini kin, öfke ve intikam duygularına bırakır. Yaşanan süreçte meşruti idarenin Osmanlı unsurları arasında birlik ve beraberliği sağlamada kendinden beklenen başarıyı sağlayamadığı anlaşılır. Hürriyet sarhoşluğu ve fırkacılık gafleti içerisindeki Osmanlı aydınları, ancak Balkan Harbi'nin ağır mağlubiyetiyle kendilerine gelebilirler. Gerek İttihat ve Terakki'yi destekleyen gerekse muhalefet eden aydınlar, milliyetçilik düşüncelerine paralel olarak toplumda militarist duyguların da ağırlık kazanmasına yol açacak yazılar kaleme alırlar. Alınan mağlubiyet, Meşrutiyet'ten önce farklı siyasi eğilim ve düşüncedeki Osmanlı aydınlarını, siyaset üstü duygu ve düşüncelerde birleştirmeyi

[59] Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 676-679; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, Kısım: II, Ankara 1991, s. 313.
[60] Yusuf Sarınay, "Balkan Savaşları ve Sonuçları", *Türk Yurdu*, C. 32, Kasım 2012, s. 10, 15.

başarır[61]. Bu uygun siyasi atmosfer, İttihat ve Terakki'nin çağrısıyla toplanan Darülfünun toplantılarını ve sonrasında Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin kurulup gelişmesini mümkün kılar.

B. CEMİYETİN KURULUŞU

1. Cemiyetin Kuruluş Tarihi

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ni ve faaliyetlerini zikreden eserlerde, cemiyetin kuruluş tarihi hakkında birbirinden farklı tarihler verildiği gözlenmektedir. Örneğin Tarık Zafer Tunaya'nın eserinde cemiyet hakkında şu satırlar yer almaktadır: *"Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, Müzaheret-i Milliye Cemiyeti'nin amacı genişletilerek kurulmuş olan bir örgüttür. Müzaheret-i Milliye Cemiyeti Trablusgarp Savaşı dolayısıyla 1 Mayıs 1913 tarihinde kurulmuştu. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti 13 Şubat 1914'te Balkan Savaşlarının umutsuzluk dolu havasında kurulmuştur."*[62] Her ne kadar Tarık Zafer Tunaya'nın *Türkiye'de Siyasal Partiler* adlı eseri, yayımlandığı günden itibaren Türk siyasal hayatı çalışmaları için temel bir başvuru yapıtı olarak nitelendirilmişse de[63], eserin Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin kuruluşu hakkında verdiği bilgi ve tarihlendirmelere katılmamız mümkün değildir. İlerleyen satırlarda da değineceğimiz üzere, Müzâheret-i Milliye unvanı, cemiyetin nizamname-i esasini (anatüzük) yenilerken düşündüğü ve kısa süreliğine kullandığı bir unvandır. Ancak bu unvandan vazgeçilmiş ve (ilerleyen satırlarda izah edeceğimiz) bazı sebeplerden dolayı eski unvana, Müdâfaa-i Milliye unvanına geri dönülmüştür. Anlaşılacağı gibi tersi bir durum söz konusudur, yani Müdâfaa-i Milliye yerine Müzâheret-i Milliye ismi kullanılmak istenmiştir[64]. Ayrıca 1 Mayıs 1913 tarihinde hâl-i hazırda devam eden harp Trablusgarp Harbi olmayıp herkesin bildiği gibi I. Balkan Harbi'dir. 13 Şubat 1914 tarihi de Balkan Harbi'nin bitişinden

---

[61] Erol Akcan, *İttihat ve Terakki Fırkası'nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2013, s. 79, 92.
[62] Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s. 448.
[63] Mehmet Ö. Alkan, "Gogol'un "*Palto*"su ve Tarık Zafer Tunaya'nın "*Tükiye'de Siyasi Partiler*"i ", *Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigâr-ı Meşrutiyet*, haz. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul 2010, s. 29.
[64] Nitekim cemiyet reisi Hulusi Bey'in İdman mecmuasına gönderdiği bir mektupta "…*-yeni nizâmnâme mûcebince Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti yerine kâim olmak üzere teşkîl edilecek olan-Müzâheret-i Milliyye Cem'iyyeti'nin teşebbüsât ve icrâât*ını…" denilmektedir. Bkz. *İdman*, nr. 2, 1 Haziran 329/14 Haziran 1913, s. 19; Hakan Aydın, "İdman (1913-1914): İlk Kapsamlı Spor Dergisi Üzerine Bir İnceleme", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 27 (2009/2), s. 158.

çok sonraya rastlayan bir tarihtir. Aslında yazar, eserinin ilerleyen sayfalarında (bir kısmını verdiği) cemiyet nizamnamesinin ilk maddesinde zikredilen 19 Kanun-ı sani 1329 (1 Şubat 1914) tarihini görmüş olmalıdır. Ancak bu yanlış tarihlendirme de kendi verdiği tarihlerle çelişmektedir. Bu durumda yazarın cemiyetin unvanı ve kuruluş tarihi için verdiği bilgiler, yanlış ve kafa karıştırıcı nitelikte görünmektedir[65]. Aynı şekilde, yazarın cemiyetin kapatılış tarihi olarak verdiği 2 Mayıs 1919 tarihi de yanlıştır. Zira cemiyetin kapatılış tarihi hakkında elimizdeki veriler, Tunaya'nın verdiği tarihten bir ay öncesini, 2 Nisan 1919 tarihini olarak göstermektedir[66].

Yusuf Hikmet Bayur da *"Türk İnkılâbı Tarihi"* adlı temel eserinde Tarık Zafer Tunaya'ya benzer bir hataya düşer ve *"İslâmcı özde bulunan"* bir cemiyet olarak nitelendirdiği Müzâheret-i Milliye Cemiyeti'nin, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin yerine geçmek üzere Haziran 1329'da (Haziran-Temmuz 1913) kurulduğu iddiasında bulunur. O'na göre Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti 1328 yılının Eylül ayında (Eylül-Ekim 1912) kurulmuştur[67].

Tarık Zafer Tunaya'nın aynı eserinde cemiyetin kurucu ve yöneticileri olarak "*Sultan Mehmet Reşat, Talat Bey (Dâhiliye Nazırı), Enver Paşa (Harbiye Nazırı), Hayri Efendi (Şeyhülislam), Mehmet Sait Halim Paşa (Nafia Nazırı), Cavit Bey (Maliye Nazırı), Ahmet Cemal Paşa (Bahriye Nazırı), İbrahim Bey (Adliye Nazırı), Oskan Efendi (Posta Telgraf ve Telefon Nazırı), Ahmet Şükrü Bey (Maarif Nazırı), Süleyman Elbustani Efendi (Ticaret ve Ziraat Nazırı)"* [68] 'nin isimleri zikredilir. Ancak söz konusu isimler, 1914 yılının yazında Müdâfaa-i Milliye

[65] Tarık Zafer Tunaya'nın Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ve dönemin diğer bazı cemiyetlerine ilişkin eserinde verdiği bilgilerin doğruluğu üzerine, Nâzım Hikmet Polat tarafından ciddi bir eleştiri yazısı kaleme alınmıştır. Bu yazısında Polat, Tunaya'nın Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin teşekkülüne dair verdiği tarih yanlışlığının, cemiyet nizamnamesinin Düstur'daki neşrinden kaynaklandığını ifade eder (Bkz. Nâzım H. Polat, "Tunaya'nın "Siyasal Partiler"i ve Bazı Cemiyetlerle İlgili Ek Bilgiler", *Tarih ve Toplum*, C. 10, S. 56, Ağustos 1988, s. 58-62). Gerçekten de Düstur'da cemiyetin kuruluşu hakkında, gerçek tarih olan 19 Kanun-ı sani 1328 yerine (muhtemelen bir basım hatası sonucu) 19 Kanun-ı sani 1329 tarihi zikredilir (Bkz. "Müdâfaʿa-i Milliyye Cemʿiyyeti Nizâmnâme-i Esâsîsi", *Düstur*, II. Tertip, C. 6, Dersaadet 1334, s. 990.) ve bu tarih miladi olarak 1 Şubat 1914'e tekabül eder. Fakat Tunaya'nın eserinde cemiyetin kuruluşu olarak 1 Şubat 1914 tarihi değil, 13 Şubat 1914 tarihi gösterilir. Dolayısıyla yanlışlığın tam olarak Düstur'daki yazım hatasından ileri geldiğini düşünemeyiz.

[66] Bkz. BOA, *DUİT.*, 116/26 (2 Nisan 1335/2 Nisan 1919 tarihli Meclis-i Mahsus ve Padişah kararnamesi); "Müdâfaʿa-i Milliyye ve Donanma Cemʿiyyetlerinin Feshi Hakkında Karârnâme", *Düstur*, II. Tertip, C. 11, İstanbul 1928, s. 183.

[67] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, Kısım: IV, Ankara 1991, s. 497.

[68] Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s. 448.

Cemiyeti'nin tadil edilen nizamnamesini tasdik eden dönemin padişahı Sultan Mehmet Reşat ile vükela heyetinden başkası değildir[69]. Dolayısıyla 1914 yılına ait bir irade-i seniyyede imzası bulunan kabine üyelerini, 1913 yılında teşekkül etmiş bir cemiyetin kurucu üyeleri olarak göstermek yanlış olacaktır[70]. Kaldı ki Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti vücut bulduğu sırada kabine şu isimlerden oluşuyordu: Mahmut Şevket Paşa (Sadrazam-Harbiye Nazırı), Sait Halim Paşa (Hariciye Nazırı), Hacı Adil Bey (Dâhiliye Nazırı), Çürüksulu Mahmut Paşa (Bahriye Nazırı), İbrahim Bey (Adliye Nazırı), Rifat Bey (Maliye Nazırı), Besarya Efendi (Nafia Nazırı), Hayri Bey (Evkaf Nazırı), Celal Bey (Ticaret ve Ziraat Nazırı), Oskan Efendi (Posta Telgraf ve Telefon Nazırı), Şükrü Bey (Maarif Nazırı)[71].

Bunlara ek olarak Tunaya'nın eserinde Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin nizamnamesi verilirken sadece ilk 36 madde ile yetinilmiş, idare heyetlerinin, umumi meclislerin, vilayet kongrelerinin ve umumi kongrenin görevleri ile 5. ve 6. fasılların içeriğini oluşturan son 20 madde görmezden gelinmiştir[72]. Bu da önemli bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır[73].

Bununla birlikte, Tunaya'nın belirttiği *"Müzaheret-i Milliye Cemiyeti Trablusgarp Savaşı dolayısıyla 1 Mayıs 1913 tarihinde kurulmuştu"*[74] cümlesinin üzerinde durmakta fayda vardır. Zira benzer bilgiye farklı çalışmalarda da tesadüf

---

[69] Bkz. BOA, *DUİT.*, 116/21 (21 Ramazan 332/13 Ağustos 1914 tarihli irade-i seniyye). Tunaya'nın listesinde Nafia Nazırı olarak gösterilen Mehmet Sait Halim Paşa, o dönem Sadrazam ve aynı zamanda Hariciye Nazırıdır.

[70] Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ni konu edinen çalışmalarda, cemiyetin kuruluş tarihi ve kurucuları hakkında genellikle Tarık Zafer Tunaya'nın eserine atıf yapıldığını görüyoruz. Atıf yapan kişi doğruluğunu sorgulamadan aynen aldığı bilgiler konusunda, Tunaya'nın yaptığı yanlışlığı devam ettirmekten kurtulamamıştır. Örneğin Yavuz Özmakas'ın kaleme aldığı ve cemiyetin İzmir şubesinin faaliyetlerinin anlatıldığı bir çalışmada, cemiyetin kurucusu olarak ifade edilen kişi listesi yanlıştır. Fakat Özmakas çalışmasında cemiyetin kurucu heyeti arasına (Tunaya'dan farklı olarak) *Mahmut Paşa* adında ve konumunu belirtmediği bir zatı da dâhil eder (Bkz. Yavuz Özmakas, *a.g.m.*, s. 36-37). Aynı şekilde Erdal Aydoğan'ın çalışmasında, Tunaya'nın eserindeki *"Müzâheret-i Milliye Cemiyeti'nin amacının genişletilerek Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin yerini aldığı"*na ve cemiyetin kurucu heyetine dair yanlış bilgiler aynen tekrarlanmıştır (Bkz. Erdal Aydoğan, *a.g.m.*, s. 67-68). Aynı hata, Nazmi Eroğlu'nun İttihatçı Cavit Bey hakkında kaleme aldığı çalışmasında da tekrarlanır (Bkz. Nazmi Eroğlu, *Fırtınalı Günlerin Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey*, İstanbul 2006, s. 48).

[71] Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara 2011, s. 353.

[72] Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s. 450-455.

[73] Nâzım H. Polat, *a.g.m.*, s. 60. Cemal Necip Gürel hazırlamış olduğu yüksek lisans tezinde, Tarık Zafer Tunaya'nın eserine dayanarak verdiği cemiyet nizamnamesinde, aynı eksikliği sürdürmüştür. Bkz. Cemal Necip Gürel, *İttihat ve Terakki ve Paramiliter Yan Kuruluşları*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2009, s. 153-156.

[74] Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*,s . 448.

edilmiştir. Örneğin Feroz Ahmad bir eserinde konu hakkında şunları ifade eder: *"Savaşın patlak vermesi* (Trablusgarp Harbi kastediliyor)*, Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki Cemiyeti Üçüncü Kongresi'yle aynı günlere rastlamıştı. Çeşitli bölgelerden gelen delegeler, 30 Eylül'de başlayan kongreye katılmak üzere Selanik'te toplanmışlardı. Savaş nedeniyle olağan gündemden vazgeçildi ve kongre "Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti" adını aldı."*[75]. Aynı yazar başka bir çalışmasında, İttihat ve Terakki'nin 1911 yılındaki kongresinden bahsederken, benzer ifadeler kullanmıştır: *"... 28 Eylül günü imparatorluğun dört köşesinden delegeler gelmeye başlamışlardı. Savaş konusu tabiatıyla kongrenin en önemli meselesi oldu. Hararetli tartışmalarla geçen günlerden sonra, 5 Ekim'de Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin kurulduğunu açıklayan bir bildiri yayımlandı. Bu teşkilat 1908'den önce ve sonra anayasal harekete liderlik etmiş Selanik İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sekiz üyesinden meydana geliyordu. Genel anlamda Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin ana görevi mümkün olan her yolla savaş çabalarını desteklemekti."*[76]. Fethi Okyar da anılarının Trablusgarp Harbi ile ilgili olan kısımlarında: *"Bab-ı Âli'nin yani resmî devletin değil gönüllü bir avuç zabitin şahsî fedakârlıkları ve kahramanlıkları ile temin ettikleri sağlam savunma hattı, memleket içinde büyük ümit ve heyecan yaratmıştı. Zafere susamış olan halk, varılan sonuçların şevki ile kurulan Donanma ve Müdâfaa-i Milliye cemiyetlerine cömertçe bağışlarda bulunuyor, ordusunun eksiklerini tamamlama yolunda yarış ediyordu."*[77] demektedir. Benzer bilgiye bir başka eserde de rastlanır[78].

Bu durumda akıllara şu soru gelmektedir: Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Trablusgarp Harbi'nde mi yoksa Balkan Harbi'nde kurulmuştur? Cemiyetin kuruluşunu tarih önceliğine göre sadece Trablusgarp Harbi'ne bağlamak, Balkan Harbi koşullarını küçümsemek ve görmezden gelmek anlamına gelebilir. Tam tersi bir akıl yürütmede doğru olmayabilir. Esasında her iki mücadele de böylesi bir

---

[75] Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, çev. Nuran Yavuz, İstanbul 2007, s. 123.
[76] Feroz Ahmad, "Jön Türkler Döneminde Savaş ve Toplum 1908-1918", çev. Sevda Akyüz, *Tarih ve Toplum*, S. 64, Nisan 1989, s. 49.
[77] Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, yay. haz. Cemal Kutay, İstanbul 1980, s. 141 naklen Nâzım H. Polat, *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti*, Ankara 1991, s. 18.
[78] *"...31 Ocak 1913'te milleti seferber etmek amacıyla, Trablusgarp Savaşı sırasında olana benzer, sultanın başında olduğu Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti oluşturuldu."* (A. L. Macfie, *Osmanlı'nın Son Yılları 1908-1923*, çev. Damla Acar-Funda Soysal, İstanbul 2003, s. 87.)

cemiyet kurulması için uygun ortama sahiptir. Her iki harp de Osmanlı topraklarına haksızca göz koyan dış güçler tarafından çıkarılmış, Osmanlı Devleti hazırlıksız yakalanmış ve devlet (en başından görülebileceği üzere) mücadeleleri kazanabilecek stratejiden ve askerî güçten yoksun durumda kalmıştır. Farklı coğrafyalarda vuku bulan fakat her ikisinde de devletin farklı kıtalardaki büyük ve önemli toprak kayıplarının yaşanması muhtemel harplerde, mücadeleyi geniş halk tabanına yaymak veya olası mağlubiyeti sadece ordunun sırtına yüklemek gayretinden sıyrılmak, esas hedef olabilir. Üçüncü bir şık olarak da halktan alınacak maddi destek ile söz konusu muharebelerin gerçekten kazanılabileceğine duyulan samimi inanç düşünülebilir. Osmanlı Devleti için trajik bir şekilde neticelenen Trablusgarp ve Balkan harpleri, İttihatçılar açısından yukarıda zikredilen olasılıklarla bertaraf edilebilecek mücadele alanları olarak değerlendirilmiş olabilir. Kısacası Trablusgarp ve Balkan harplerinde yaşanan süreç, halktan alınacak destek ve oluşturulacak millî birlik ve beraberlik atmosferi ile bunların kanalize edileceği ve hiçbir siyasi niteliği bulunmayan bir cemiyet ile aşılabilir gözükmüştür.

Yukarıdaki cümlelerden hareketle cemiyetin (tam teşkilatlı) bir kurum olarak örgütlenme tarihini, Balkan Harbi ile başlatmak daha doğru olur kanaatindeyiz. Bununla birlikte cemiyetin fikrî temellerini Trablusgarp Harbi'ne dayandırmak da yanlış olmayacaktır. İtalya'nın Trablusgarp'a saldırısı, Osmanlı kamuoyunda büyük tepkiyle ve nefretle karşılanır, halkın millî ve dinî duyguları galeyana gelir. Bunun da bir sonucu olarak her bir birey imkânı derecesinde birer bağışçı konumuna gelir. Basın aracılığıyla yapılan çağrıları karşılıksız bırakmayan halk, Donanma Cemiyeti'ne bağışta bulunmaya başlar. Yapılan bağışlar ilerleyen süreçte artarak devam eder[79]. Harbin finansal kaynağı halktan alınan bağışlarla sağlanırken Trablusgarp'a sevkedilecek askerî gücün de halkın gönüllü desteğinden elde edilmesi yoluna gidilir. Bu maksatla İttihat ve Terakki tarafından, yukarıda bazı kaynaklarda da belirtildiği gibi, *Müdâfaa-i Milliye* namında bir örgütlenmeye gidilir. Ancak bu örgütlenme bir *cemiyet* unvanına sahip olmayıp *heyet* olarak adlandırılır ve (anladığımız kadarıyla) hâl-i hazırdaki harbe sevkedilmek üzere, askerî mükellefiyeti bulunmayanların, gönüllülük esas olmak üzere asker yazılmalarını teşvik etmeyi

[79] İsrafil Kurtcephe, *a.g.e.*, s. 139.

amaçlar[80]. Gönüllü teşkilatı içerisinde yer almak isteyenlerin, mahallî İttihat ve Terakki kulüplerine müracaatla buralardaki komisyonlara isimlerini yazdırabilecekleri bildirilir[81]. İstanbul'da bazı İttihat ve Terakki kulüpleri, oluşturdukları Müdâfaa-i Milliye heyetleri ile gönüllü asker kaydına başlar. Başkent dışında Gümülcine, Üsküp, Vulçitrin, Balıkesir ve Trabzon, müdafaa-i milliye heyetlerinin oluşturulduğu ilk merkezler olur. Gümülcine[82] ve Üsküp[83] örneğinde görebileceğimiz üzere söz konusu heyetleri şehrin ileri gelenleri oluşturmaktaydı. Orduya katılmak isteyenler heyetlerin oluşturduğu deftere gönüllü kaydolunuyordu[84]. Tüm bu bilgilerden anladığımız kadarıyla Trablusgarp Harbi devam ettiği bir sırada İttihat ve Terakki Fırkası, halkın vatansever ve milliyetçi duygularına seslenen bir örgütlenme içerisine girer. Bu örgütlenme yerel Müdâfaa-i Milliye heyetleri[85] şeklinde kendini gösterir. Daha ziyade orduya gönüllü asker alımını arttırmak maksadı güden bu heyetler, ileride bir cemiyet halini alacak olan Müdâfaa-i Milliye ile aynı adı taşımaktadır. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ile isim benzerliği bulunan, aynı süreçte kurulan başka oluşumlardan da haberdarız. İtalya'nın Trablusgarp'ı işgalinin Mısır halkı üzerinde yarattığı infial sonucu burada -ordunun da desteği ile- Trablusgarp için *Müdâfaa-i Vataniye Cemiyetleri* teşekkül edilir. Trablusgarp'a

---

[80] Sina Akşin de bu örgütlenmenin gönüllü kaydıyla meşgul bulunduğunu yazar: "…*Trablusgarp, parçalanma sürecinin durmamış olduğunu gösteriyordu. Bununla birlikte, İttihat ve Terakki kongresi tepki göstermekten geri kalmadı. Gönüllü toplamak için bir Millî Müdafaa Komitesi kurdu. İtalyanlara karşı iktisadî boykot uygulamasına geçildi* …" (Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 298-299).

[81] "*Bütün Osmânlı milletini bir kütle-i müdâfa'a hâlinde bulundurmak karârına müsteniden vatanın her noktasında teşkîline lüzûm görülen müdâfa'a-i milliyye kuvâsının Dersa'âdet'te dahi teşkîline ibtidâr kılınmışdır. Esâsen mükellefiyyet-i askeriyyesi olanların harbiyye nezâretinin da'veti üzerine taht-ı silâha alınmaları tabî' olduğundan mükellefiyyet-i mezkûreden muâf olan hamiyyetmendân ahâlînin müdâfa'a-i milliyye teşkîlâtına dâhil olmak üzere mukîm oldukları mahallâta civâr bulunan İttihâd ve Terakkî kulüplerine mürâcaat ile isimlerini kaydettirmeleri hissiyyât-ı necîbe-i fedâkârî ve vatanperverîlerinden intizâr olunur*." (*Tanin*, nr. 1111, 23 Eylül 1327/6 Ekim 1911, s. 3).

[82] "*Gümülcine müdâfa'a-i milliyye hey'eti reîsi müderris Sâlih, a'zâ Râif, eşrâfdan Hâcı Alî, Halîl, cemâat-i İslâmiyye reîsi Mustafâ, tüccârdan Karabet, belediyye reîsi Mıgırdıç*…" (*Tanin*, nr. 1113, 25 Eylül 1327/8 Ekim 1911, s. 4).

[83] "*Üsküb'de dahi hükûmetin hâl-i harbde olduğuna dâir vâki' olan teblîğ-i resmî üzerine başta vilâyet meb'ûslarıyla bazı zevât-ı muhtereme olduğu hâlde Sultân Murâd câmi'-i şerîfinde bir ictimâ' akd edilmiş ve bir müdâfa'a-i millîyye hey'eti teşkîl olunmuşdur.*" (*Tanin*, nr. 1113, 25 Eylül 1327/8 Ekim 1911, s. 4).

[84] *Tanin*, nr. 1113, 25 Eylül 1327/8 Ekim 1911, s. 4; *Tanin*, nr. 1115, 27 Eylül 1327/10 Ekim 1911, s. 1; *Tanin*, nr. 1116, 28 Eylül 1327/11 Ekim 1911, s. 3.

[85] Müdâfaa-i Milliye heyetlerinin Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin üzerine aldığı vazifelerin ne kadarını üstlendiği, cemiyet kadar yaygın şube ağına sahip olup olmadığı ve cemiyetin ne ölçüde öncülü olduğu konuları, tezimizin kapsamı dışında görülmektedir. Dolayısıyla bu konuların etraflıca incelenmesi, müstakil bir araştırmayı gerekli kılmaktadır.

gönüllü ve erzak gönderme işini bu örgütler üstlenir[86]. Basından da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin teşebbüsüyle, Trablusgarp'ın müdafaasını temin için mesai harcayacak bir *Trablusgarp Müdâfaa Cemiyeti* teşkil olunduğu bilgisini ediniyoruz[87].

Yukarıdaki bilgilerden hareketle, Trablusgarp Harbi'nde teşkil edilen Müdâfaa-i Milliye heyetlerinin, Balkan Harbi'nde teşkil edilen Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin prototipi olabileceğini düşünebiliriz. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, aynı adı taşıyan yerel bazdaki heyetlerin daha örgütlü ve kurumsallaşmış şekli olabilir. Diğer bir deyişle, Trablusgarp Harbi'nin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin destek ve yönlendirmesiyle ortaya çıkan toplumsal seferberlik ve dayanışmaya yönelik tecrübesi, Balkan ve I. Dünya Harbi'ni yaşayan Osmanlı toplumuna güçlü bir miras bırakmıştır.

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin kuruluş tarihi bahsine geri dönersek, cemiyetin tam ve kesin kuruluş tarihini, cemiyet yayınlarından net olarak öğrenebilmek mümkündür. Cemiyetin kurulduğu yıla ait faaliyetlerinin bir raporu niteliğindeki Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Mecmuası'nın kapağında, *"Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyetinin bidâyet-i teşekkülü olan 1328 senesi Kânûn-ı sânîsinin ondokuzundan 1329 senesi Kânûn-ı sânîsi ondokuzuna kadar bir senelik muâmelât-ı umûmiyyesiyle cem'iyyet nâmına vârid olan iânât ve teberruât ve sarfiyât ve irsâlâtı muhtevîdir"* ibaresi yer almaktadır[88]. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti merkez-i umumisi tarafından neşredilen ve cemiyetin üç yıllık gelir-gider hesaplarının yer aldığı bir yayının kapağında yer alan *"Bidâyet-i te'sîs olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 senesi gayesine kadar muâmelât-ı umûmiyyeyi nâtık mîzân-ı umûmî ve hulâsa-i hesâbiyyedir"* ibaresinden cemiyetin kuruluş tarihini öğreniyoruz[89]. Cemiyetin ilk nizamnamesini ihtiva eden bir yayında[90] sadece 1328 (1913) tarihi ile yetinilmekle birlikte, cemiyetin 1914 yılında kabul edilen nizamnamesinin ilk maddesinde *"Zât-ı*

---

[86] İsrafil Kurtcephe, *a.g.e.*, s. 142; Hale Şıvgın, *a.g.e.*, s. 157.
[87] *Tanin*, nr. 1133, 15 Teşrin-i evvel 1327/28 Ekim 1911, s. 2. Tüm Osmanlı vatanında şubeler açması öngörülen bu cemiyetin, Mısır'daki örgütlenmeyle, isim benzerliği dışında, bir bağlantısı olup olmadığını tespit edemedik.
[88] *Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti Mecmû'ası*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, İstanbul 1329.
[89] BOA, *HR.HMŞ.İŞO.*, 155/8 (*Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyyedir*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul 1335).
[90] BOA, *ŞD.MLK.MRF.*, 38/15.

hazret-i pâdişâhînin himâye-i mülûkâneleri ve velîahd-ı saltanat hazretlerinin riyâset-i fahrîyeleri tahtında merkez-i umûmîsi ve merci'-i kanûnîsi Dersaâdetde olmak üzere 19 Kanûn-ı sânî 328 târihinde Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti ünvânıyla bir cem'iyyet te'sîs edilmişdir" [91], cemiyetin kuruluş yeri ve tarihi hakkında kesin bilgi yer almaktadır. Cemiyetin 1919 yılına ait beyannamesinde "*Müdâfaa-i Milliye memleketin Balkan muharebesinde uğradığı en feci bir tehlike-i kahr ü istilâya karşı sine-i milletten doğmuş bir zâde-i hamiyyettir*" denilmek suretiyle kuruluş olarak Balkan Harbi'ne atıf yapılır[92]. Söz konusu belgelerden hareketle hiç şüphesiz ifade edebiliriz ki Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, merkezi payitaht İstanbul'da olmak üzere 19 Kanun-ı sani 1328 yani 1 Şubat 1913 tarihinde teşekkül etmiştir.

Cemiyetin kuruluş kararı, İttihat ve Terakki merkez-i umumisinin önderliğinde 31 Ocak 1913 akşamı Darülfünun konferans salonunda yapılan toplantıda alınmıştır. Bununla birlikte Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Heyet-i Faalesi ile diğer heyetlerin bir sonraki gün toplanarak faaliyetlerine başlamasından dolayı 1 Şubat 1913 tarihi cemiyetin resmî kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir. Cemiyetin nizamname-i esasisinin tanzim ve idare heyeti azalarının belirlendiği toplantılarda iane, hastane, gönüllü ve tenvir-i efkâr heyetleri de yapacakları faaliyetleri planlar[93].

2. Cemiyetin Kuruluşu İçin Yapılan Toplantılar

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin kuruluşu, dönemin aydınları ve halkın katılımıyla gerçekleşen bir dizi toplantı ile eş zamanlıdır. İlk toplantıyı kamuoyuna duyuran *Tanin* gazetesinin 31 Ocak 1913 tarihli nüshasında, "Müdâfaa-i Milliye" başlıklı bir yazı yayımlanır. "*Hükûmet-i sâbıkanın ta'kîb ettiği köhne ve âtıl siyâsetin te'sîriyle yavaş yavaş uyutulan, yavaş yavaş vatanla alâkası kat' edilmek istenilen hayât-i milliyye bugün uyanıyor*." cümlesiyle başlayan yazı, milletin uyanan iradesini şu sözlerle aktarır: "…*Millet şu mübârek toprakların hakikî ve ebedî sâhibi olduğunu*

[91] BOA, *DUİT.*, 116/21 (H. 21 Ramazan 332 / M. 13 Ağustos 1914).
[92] Nâzım H. Polat, *a.g.e.*, s. 212.
[93] *Tanin*, nr. 1497, 18 Kanun-ı sani 1328/31 Ocak 1913, s. 3; *Tanin*, nr. 1499, 20 Kanun-ı sani 1328/2 Şubat 1913, s. 4.

bugün âsârıyla isbât etmeye başlıyor. Geçen ve ihtimâl ki gelecek olan harbin millet-i Osmâniyyeye karşı olduğunu artık halk anlıyor. Anlıyor ki yapılan muhârebe sırf millet muhârebesidir ve millet istediği bu harbde nâmûs-u millîsini, şeref-i târihisini bizzât kendisi müdâfaa edeceğini idrâk ediyor ve bunun içindir ki bir Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti te'sîs ederek nâsıye-i beyâzına sürülen şâibe-i siyâhı kırmızı ve sıcak kanlarıyla yıkamak istiyor. İşte millette uyanan bu yeni âteş-i gayret ve hamiyyetin mahsûlü olan hükûmet-i cedîde bir müdâfa'a-i milliyye hükûmetidir…" Kendisini müdâfaa-i milliye hükümeti olarak nitelendiren İttihat ve Terakki hükümetinin ilk vazifesi vatanın namusunu kurtarmak, bunun için de bütün milletin canlı ve zinde kuvvetlerini müdâfaa-i milliye bayrağı altında toplamaktır. Yazının sonunda, bizzat İttihat ve Terakki merkez-i umumisinin teşebbüsü ile kurulacak Müdâfaa-i Milliye Heyeti için, bugün (31 Ocak 1913) Darülfünun konferans salonunda Osmanlı ricali tarafından yapılacak toplantıya tüm halkın davetli olduğu bilgisi yer alır. Konuyla ilgili İttihat ve Terakki merkez-i umumisinden aşağıdaki beyanname yayımlanır:

"Osmânlı Devleti üç aydan beri dûçâr olduğu ahvâlin emsâlini altı yüz senelik müddet-i mevcûdiyyetinde aslâ müsâdif olmamıştır. Bugün vatan tehlikede bulunuyor. Âbâ ve ecdâdımızın mîrâs-ı mukaddesini, yani dinimizi, vatanımızı, millîyet ve nâmûsumuzu imkânın son derecesine kadar müdâfa'a etmek en mukaddes vazîfemizdir. Bu vazîfenin farîza-i îfâsında ihmâl edersek, ahlâf ve târihin lâ'net-i müebbedesine ihrâz-ı istihkâk etmiş oluruz.

Vatan tehlikede!.. Bu musîbet-i müştereke önünde, her Osmânlıya terettüb eden vazîfe, şahsa âid her emel ve hissi unutmak ve elbirliğiyle vatanı kurtarmaya çalışmaktır. Bu ümniye-i mübeccelenin husûlünü te'mîn için bir (Müdâfa'a-i Milliyye) Cem'iyyeti teşkîl olunarak her meslek ve fırka erbâbından zevât-ı hamiyyetsimâta mürâca'ât olundu.

Edirne ve Adalar'daki hâkimiyyet-i Osmâniyyeyi fi'len ve tamâmen muhâfaza ile berâber, istîlâ'dîde olan mahâll-i sairedeki hukuk ve menâfi'-i millîyemizi imkânın müsâid olduğu derecede ve hattâ en büyük fedâkârlıklar ve havârık göstererek müdâfa'a etmek mukarrerât-ı kat'iyyemizdendir. Bi'l-umûm

Osmânlıların mu'âvenetine arz-ı ihtiyâc ediyoruz. Vatanı kurtarmak için uzanacak her ele sarılacağız, öpeceğiz ve vatanı kurtaracağız. Cenâb-ı Hakk'dan tevfîk ve nusret isteriz." [94]

Basında yer aldığına göre, son derece heyecanlı bir ortamda gerçekleşen toplantı halkın yoğun ilgisine mazhar olur. Hınca hınç dolu olan salonda açılış konuşmasını Edirne mebusu Talat Bey gerçekleştirir. Toplantının maksadını anlatan kısa konuşmasından sonra Müdâfaa-i Milliye yönetiminin tayini işine geçilir. Talat Bey, cemiyetin riyaset-i evveline Şerif Ali Haydar Bey'in, birinci reis-i saniliğe Müşir Fuat Paşa'nın ve ikinci reis-i saniliğe de Nafia eski nazırı Hulusi Bey'in tayin olunduklarını beyan ederek söz konusu şahısların bu görevlerini kabul etmelerini rica eder. Ricası kabul edilmekle birlikte Şerif Ali Haydar Bey'in rahatsızlığı sebebiyle toplantıya gelememesi üzerine, riyaset makamına Fuat Paşa, reis-i saniliğe de Hulusi Bey'in geçmesi kararlaştırılır. Ardından gazetelerde duyurulduğu üzere müzakere gündemine geçilir[95] ve gündem kapsamında heyet azalarının seçimi gerçekleştirilir. Yapılan tartışma ve konuşmalar neticesinde heyetler şu isimlerden oluşur:

İane Heyeti: Bank-ı Osmanî direktörlerinden Hamit Bey, Manizâde Hacı Hüseyin Efendi, Hadika-i Meşveret Mektebi Müdürü Abdi Bey, Karakaş Macit Bey, Vitalis Kamhi Efendi, İpede(?) Nosyan Efendi, Tunuslu Şeyh Salih Efendi, Abdülaziz Çaviş Efendi, Bitlis eski Valisi Mustafa Nedim Bey, Ahmet Agayef Bey.

Hastaneler Heyeti: Doktor Hakkı Şinasi, Bursa Mebusu Rıza, Eczacı Nüzhet, Eczacı Hacı Hamdi, Yağcı Hacı Şefik, Doktor Nazmi, Şehremaneti'nden İsmet beyler ile Doktor Hacı Bisan (-Beysan?) Efendi.

Gönüllü Heyeti: Çürüksulu Ahmet Paşa, Kütahya Mebusu Nail Bey, Edirne Mebusu Faik Bey, emekli Mirliva Cemil Paşa, Erkan-ı Harbiye binbaşılığından

---

[94] *Tanin*, nr. 1497, 18 Kanun-ı sani 1328/31 Ocak 1913, s. 3.

[95] Müzakere gündemi şu şekildedir:
"1- İâşe derci, hastahâneler te'sîsi, gönüllü alayları teşkîli, halkın tenvîr-i efkârı,
2- Husûsât-ı mezkûrenin te'mîni zımnında ayrı ayrı yedişer zâtdan mürekkeb hey'etler teşkîli,
3- Bu hey'etlerin mesâîsini tevhîd ve tanzîm ve tedkik ve îcâb-ı hâle tevfîk için onbir zâtdan mürekkeb bir hey'et-i faale teşkîli,
4- Vilâyâtta da şuabât-ı lâzımenin te'sîs ve teşkîline karâr verilmesi,
5- Mukarrerât-ı müttehazanın matbûât ve ajanslarla neşr ve i'lânı."(*Tanin*, nr. 1497, 18 Kanun-ı sani 1328/31 Ocak 1913, s. 3).

emekli Kani Bey, livalıktan emekli Plevne kahramanlarından İsmail Paşa, bahriye binbaşılığından emekli Ahmet Bey.

Tenvir-i Efkâr Heyeti: Cenab Şahabeddin Bey, Sabah gazetesi yazarı Diran Kelekyan Efendi, İkdam gazetesi Mesul Müdürü Nureddin Bey, Hüseyin Cahit Bey, Akçuraoğlu Yusuf Bey, Ömer Naci Bey, Enis Avni Bey, Mehmet Emin Bey, Süleyman Nazif Bey, Hüseyin Suat Bey, Ahmet Agayef Bey, Abdülaziz Çaviş Efendi, Ahmet Rasim Bey, Ubeydullah Efendi, Recaizâde Ekrem Bey, David Fresko Efendi ve Pozant Keçeciyan Efendi.

Heyet-i Faale: Talat Bey, Reşit Akif Paşa, Enver Bey'e vekil olarak pederi Ahmet Bey, Tabip Esat Paşa, Beyrut eski Valisi Hazım, Selanik eski Valisi Hüseyin Kazım, liman eski reisi Mustafa, Siverek Mebusu İsmail Hakkı beyler, Şeyh Abdülaziz Çaviş Efendi, Seyyit Abdülkadir Efendi, Karasu Efendi, Prens Sabahaddin Bey, Ali Haydar Midhat Bey, Bedevî Şeyhi Seyyit Efendi, İstanbul Muhafızı Cemal Bey, Lütfi Fikri Bey, Varteks Efendi, Debreli Fuat Bey, Ubeydullah Efendi, Hasan Fehmi Efendi, Necmeddin Molla Bey, Nafia eski nazırı Hulusi Bey, Reşit Bey, Celaleddin Arif Bey ve Bedros Hallacyan Efendi.

Talat Bey'in teklifiyle reis-i evvel ve reis-i sanilerin, tüm heyetlerin reis-i tabiileri olması kabul edilir. Seçimlerin ardından Yusuf Akçura, Hüseyin Kazım, Süleyman Nazif ve Ahmet Agayef beyler kürsüye gelerek hararetli konuşmalar icra eder. Toplantıda hazır bulunan Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa 1.000 lira bağışlamak suretiyle cemiyete yardım konusunda öncü olur[96].

Cemiyet ilk etapta fazlasıyla siyasi bölünmüşlüğün yaşandığı (son derece ciddi siyasi ve fikrî çatışmanın olduğu) bir dönemde, taraflar arasında bir eylem birliği temeli oluşturmayı amaçlar. Bu temeli oluştururken farklı kesimlerden insanları, aynı hedef ve amaç etrafında birleştirmek ister. Bu maksatla Şerif Cafer Paşa, Talat Bey ve Doktor Esat Paşa'dan oluşan bir heyet, Prens Sabahaddin, Damat Ferit, ayandan Mareşal Fuat Paşa'yı, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne katılmaya davet etmek üzere görevlendirilir[97]. Söz konusu muhalifler, cemiyeti kuran Darülfünun

[96] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 654, 19 Kanun-ı sani 1328/1 Şubat 1913, s. 2.
[97] *Tanin*, nr. 1497, 18 Kanun-ı sani 1328/31 Ocak 1913, s. 3.

konferans salonunda yapılan toplantılara davet edildikleri gibi, Sabahaddin ve Lütfi Fikri beyler cemiyet üyeliğine de seçilirler. Hatta İkdam gazetesi sahibi Cevdet, gazetenin sorumlu müdürü Nureddin Bey, Sabah gazetesi başyazarı Dikran Kelekyan Efendi, İfham gazetesi müdürü Ferit Bey gibi muhalifler, cemiyetin Tenvir-i Efkâr Heyeti'ne seçilirler. Ancak muhaliflerden olumlu cevap alamazlar[98].

Cemiyeti kuran toplantılardan ikincisi 2 Şubat Pazar günü yine Darülfünun konferans salonunda gerçekleşir. Cemiyetin Tenvir-i Efkâr Heyeti'nce yapılması kararlaştırılan toplantıda Ahmet Agayef, Yusuf Akçura, Hamdullah Suphi ve Aka Gündüz beyler birer konuşma yaparlar. Darülfünun talebesinin de iştirak ettiği toplantı geniş bir katılıma sahne olur. Konuşmalarda vurgulanan noktalar Osmanlı Devleti'nin şanlı geçmişi, Rumeli'deki Müslümanların maruz kaldıkları elem ve facialar, vatanın içinde bulunduğu tehlike ve bu tehlikeye karşı gençliğin manen ve maddeten müdafaa-i memlekete davet edilmesi şeklinde özetlenebilir[99].

Müdâfaa-i Milliye Hanımlar Heyeti'nin teşkili de Darülfünun'da yapılan toplantılarla gerçekleşir. Rusya Müslümanlarından (Çistaylı) Ümmügülsüm Kemalova, (Rostovlu) Meryem Pataşova, (S. Peterburglu) Rukiye Yunusova ve (Taşkentli) Meryem Yakubova isimli kızlar, S. Peterburg'da eğitim görmekteyken eğitimlerini yarıda kesip Balkan Harbi nedeniyle İstanbul'a gelmişler ve Hilâl-i Ahmer'in Kadırga Hastanesi'nde görev alarak Osmanlı gazilerine gönüllü hastabakıcılık yapmaya başlamışlardır[100]. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Tenvir Heyeti'nin 2 Şubat 1913 tarihli toplantısına katılan kızlar, Orenburg'da çıkmakta olan Vakit gazetesinin başyazarı Fatih Kerimof vasıtasıyla, heyet reisi Mahmut Esat Efendi'ye bir dilekçe sunarlar. Cemiyetin Heyet-i Faalesi'ne sunulan tekliflerden

---

[98] *"İttihat ve Terakki, iç anlaşmazlıkları unutarak el birliğiyle düşmana karşı eyleme geçmek yolundaki dileklerini, ikiyüzlüce sözlerden oluşmuş bir durumda bırakmadı. Uygulamasına da geçti. Aslında aykırı yoldakilere dokunmaması, bunun açık bir kanıtı sayılabilirdi. Ama onları da yurt savunmasına katılmaya çağırdı: 'Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti' kurulması istendi. Bu derneğin ilk yayınladığı bildiride: 'Yurdu kurtarmak için uzanacak her ele sarılacağız, öpeceğiz ve yurdu kurtaracağız' deniliyordu."* (Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, yay. haz. Rauf Mutluay, İstanbul 2000, s. 254-255).

[99] *Tanin*, nr. 1499, 20 Kanun-ı sani 1328/2 Şubat 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1500, 21 Kanun-ı sani 1328/3 Şubat 1913, s. 4; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.430, 20 Kanun-ı sani 1328/2 Şubat 1913, s. 3; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.431, 21 Kanun-ı sani 1328/3 Şubat 1913, s. 2.

[100] Fatih Kerimi, *İstanbul Mektupları*, haz. Fazıl Gökçek, İstanbul 2001, s. 12, 66; Şefika Kurnaz, *Balkan Savaşında Kadınlarımız*, İstanbul 2012, s. 15, 21.

oluşan ve Yusuf Akçura tarafından okunan dilekçe, orada bulunanları son derece duygulandırır, hatta hüngür hüngür ağlatır. Söz konusu dilekçede iane toplamak için hanımlardan müteşekkil ayrı bir heyetin kurulması, hanımlar arasında vatana hizmet hislerini uyandıracak toplantılar yapılması, cephede askerlere yardımcı olmak (yemek yapmak, yaralarını tedavi etmek vs.), gerekirse eline silah alıp savaşmak amacıyla hanımlardan müteşekkil fırkalar kurulması, padişaha müracaat ederek kendisinin de bizzat savaş meydanına gitmesinin talep edilmesi ve Halide Edip Hanım'ın Türk Yurdu Mecmuası'nda padişaha hitaben yazdığı temennilerin faaliyete geçirilmesi önerileri yer almaktaydı. Tekliflerinde samimi olduklarını göstermek isteyen kızlar, üzerlerinde bulunan altın ve gümüş gibi ziynet eşyalarını da yardım olarak cemiyete bağışlarlar[101]. Bu dört Türk kızının fedakâr davranışı, Türk kadınının vatan savunmasında en az erkekler kadar millî bir azim gösterebileceklerinin örneği olmuştur. Onlar aynı zamanda cemiyetin hanımlar kolunun Darülfünun salonunda peş peşe düzenledikleri toplantıların da mimarı sayılmışlardır[102].

Ümmügülsüm, Rukiye ve Meryem hanımların cemiyete sundukları önerilerden bazıları hemen tatbik mevkine konulur. Bunlardan biri Osmanlı hanımları tarafından Darülfünun konferans salonunda icra edilen toplantılardır[103]. Toplantılardan ilki 8 Şubat 1913, ikincisi 15 Şubat 1913 tarihinde yapılır. İlk toplantı Mahmut Muhtar Paşa'nın eşi ve Hidiv İsmail Paşa'nın kızı olan Prenses Nimet Muhtar Hanım'ın himayesinde gerçekleşir. Oldukça yoğun ilgi gören toplantıya dört-beş bin hanım iştirak etmek üzere gelir, koridorlar ve bahçe insanla dolar. Yer bulamayanlar ise geri dönmek zorunda kalır. İstanbul'un önde gelen edibe, muharrire, şaire ve muallimeleri ile darülmuallimat ve rüştiye mekteplerinde okuyan kız öğrenciler toplantıda hazır bulunurlar. Prenses Nimet Hanım'ın açılış

---

[101] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.431, 21 Kanun-ı sani 1328/3 Şubat 1913, s. 1; *Tanin*, nr. 1500, 21 Kanun-ı sani 1328/3 Şubat 1913, s. 4; Selahattin Özçelik, "Türk Dünyasında Tesânüd Ruhunun Teşekkülünde Türkçü Cemiyetlerin Ehemmiyeti", *Türk* Yurdu, C. 8, S. 3, Nisan 1987, s. 22; Fatih Kerimi, *a.g.e.*, s. 209; Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 15-16.

[102] 5 ay kadar Kadırga Hastanesi'nde görev yaparak yaralı askerlere bakıcılık yapan kızlar, 28 Nisan 1913 tarihinde Rusya'ya ait bir vapurla memleketlerine geri dönmüşlerdir (*Tanin*, nr, 1585, 16 Nisan 1329/29 Nisan 1913, s. 2).

[103] İlk toplantı basında "…*Osmânlı kadınları Müdâfa'a-i Milliyye hey'eti tarafından tertîb edilen bu içtimâ'*..." şeklinde nitelenmiştir. Dolayısıyla Müdâfaa-i Milliye Hanımlar Heyeti, Ümmügülsüm, Rukiye ve Meryem hanımların 2 Şubat tarihli tekliflerinden sonra ve 8 Şubat tarihli toplantıdan önce teşekkül etmiş olmalıdır (*Tanin*, nr. 1504, 25 Kanun-ı sani 1328/7 Şubat 1913, s. 4).

konuşmasından sonra kürsüye gelen Fatma Aliye, Ümmügülsüm Kemalova, Fehime Nüzhet, Nakiye, Zehra, Firdevs, Naciye ve Halide Edip hanımlar katılanları coşturan, yer yer de ağlatan ateşli nutuklar icra ederler[104]. Konuşmaların ortak noktasını devam eden Balkan Harbi ve işgale uğrayan Rumeli topraklarının kurtarılması oluşturur, bunun için ellerinden geleni yapan erkeklerin yanında kadınların da yardımlarını esirgememesi, vatan ve din yolunda gerekirse canlarını fedaya hazır olmaları gerektiği mesajı verilmeye çalışılır. Vatanın ve milletin kurtuluşu yolunda kadınların da gereken gayret ve himmeti göstereceği noktasında görüş birliğine varılır. Toplantının sonunda Halide Edip Hanım'ın şu kararları ittifakla kabul edilir: "*1-Osmanlı Ordusu'na Bütün Osmanlı kadınları namına telgraf çekilmesi, 2-Hindistan, Rusya, Türkistan vs. bütün İslam âlemi kadınlarını Rumeli'de Balkan vahşilerinin yaptıkları cinayetlere karşı nefret gösterilmesine ve Müdâfaa-i Milliye yardımına iştirake davet etmek üzere telgraf çekilmesi, 3-Rumeli'de yapılan zulümden dolayı Avrupa kraliçeleri nezdinde protesto icrası ile tecavüz ve kıtallere nihayet verilmesi yolunda tesir etmelerinin rica olunması*." [105] Toplantı dağılmadan evvel hayır cemiyetleri adına yardım kutuları dolaştırılır. Toplantı esnasında hanımlara yapılan çağrılar [106] karşılığını bulur ve pek çok hanım gücü yettiğince bağışta bulunur. Tahmin edilebileceği gibi hanımların verdiği yardımlar, üzerlerinde bulunan yüzük, küpe ve bilezik gibi değerli ziynet eşyalarından oluşmaktadır. Müdâfaa-i Milliye'ye

---

[104] Daha sonradan, toplantıda yer alan konuşmalar "Kadınlarımızın İçtimaları" adıyla Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti İrşat Heyeti tarafından kitaplaştırılarak basılmıştır (*Tanin*, nr. 1582, 13 Nisan 1329/26 Nisan 1913, s. 4). Konuşmaların tam metinleri için bkz. Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 55-85; *Tanin*, nr. 1507, 28 Kanun-ı sani 1328/10 Şubat 1913, s. 1-2; *Tanin*, nr. 1508, 29 Kanun-ı sani 1328/11 Şubat 1913, s. 4. Ayrıca şu çalışmada toplantılarda icra edilen konuşmalardan yapılan alıntı ve özetler yer almaktadır: Leyla Kaplan, "Osmanlı Hanımları Müdafaa-i Milliye Heyeti ve Faaliyetleri", *Askerî Tarih Bülteni*, S. 37, Ağustos 1994, s. 117-136.

[105] Osmanlı Ordusu'na çekilen telgrafın ve Avrupa kraliçelerine hitaben yazılan mektubun tam metni için bkz. Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 86-88; *Tanin*, nr. 1506, 27 Kanun-ı sani 1328/9 Şubat 1913, s. 2.

[106] Darülfünun salonundaki toplantıda bir konuşma yapan Ümmügülsüm Kemalova, oradaki hanımlara şöyle seslenir: *"...Vatan ve milletin namusu bu kadar ağır bir felakete uğradığı zamanda altın yüzükler, elmas küpeler, kıymetli kolyeler ve daha başka şeylerle süslenmek, ipeklere sarınmak hiçbirimizin vicdanı kabul etmez. Bundan dolayı bu tür nesnelerimizin hepsini vatan ve millet yoluna feda edelim. "Müdâfaa-i Milliye" Cemiyeti'ne iane edelim. Şunu bilesiniz ki insan ziynetsiz yaşar, namussuz yaşayamaz. Tarihlerde görüldüğünce vatan ve milletin durumu müşkül olduğu vakit, onu çoğu zaman hamiyetli kadınlar ve âlicenap analar kurtarmışlardır. Biz de onlardan örnek alalım, ibret alalım. Elimizden geldiğince çalışalım ve gelecek nesillerin lanetinden kurtulalım."* ("Rusya'daki Türk Kadınları ve Balkan Savaşı", çev. Safiye İmre, *Kırım Dergisi*, S. 29, Ekim-Kasım-Aralık 1999, s. 9).

ait dokuz yardım kutusu ağzına kadar dolar, toplanan yardımlar toplantı sonrasında cemiyete teslim edilir [107].

Müdâfaa-i Milliye Hanımlar Heyeti'nin ikinci toplantısı 15 Şubat 1913 Cumartesi günü yine Darülfünun konferans salonunda gerçekleşir [108]. Nazıma Sultan'ın himayesinde gerçekleşen bu toplantıya Selma Hanım vekâleten başkanlık eder. İlkinde olduğu gibi bu toplantı da yoğun ilgiyle karşılanır, oturumdan bir saat önce salon vatansever Müslüman ve Türk kadınlarıyla dolar. Halide Edip, Nigar, Fatma Aliye, Muzaffer, Mebruke, Huriye Baha, İhsan Raif, Nezihe Muhlis, Nakiye ve Fehime Nüzhet hanımlar toplantıda hazır bulunurlar, şiirler okuyup konuşmalar yaparlar. Toplantı sonunda yine yardım kutuları dolaştırılır ve hanımlar Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti için önemli miktarda bağışlarda bulunur[109]. Bağışların büyük kısmı yine ziynet eşyalarından oluşmaktaydı. 100 parçayı aşkın bu değerli eşyanın arasında 7 gümüş kemer, 5 altın kordon, 16 altın ve elmas yüzük, 2 broş, 7 altın saat, 1 gümüş küpe ile gümüş kaşık ve çatallar, mahfazalar, tabak ve taraklar, altın ve gümüş bilezikler, zarf ve fincanlar ile dizili inciler mevcuttur[110].

Müdâfaa-i Milliye Hanımlar Heyeti'nin toplantılarını, sadece cemiyete maddi yardımların toplandığı organizasyonlar olarak görmek yanlış olur. Bu toplantılar aynı zamanda Türk kadının siyasal ve toplumsal hayatta aktif rol alabilmesi için gerekli bilinç düzeyinin kazandırıldığı, vatan ve Türklük şuurunun uyandırıldığı önemli bir basamak vazifesi görür. Toplantılarda icra edilen millî ve siyasi konuşmalar, bu misyon hakkında kayda değer ipuçları verir. Toplantılarda vurgulanan konular Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu vahim durum, devlet yapısının bozukluğu, devlet adamlarının yetersizliği, Rumeli'deki Müslümanların maruz kaldığı soykırım ve böylesi zor bir zamanda toplumsal dayanışmanın ve yardımlaşmanın önemi gibi başlıklardan oluşur. Konuşmalarda, devleti bu güne getiren süreç incelendiği gibi vatanın kurtarılması için geleceğe dair neler

---

[107] Fatih Kerimi, *a.g.e.*, s. 223-229; Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 17-20, 37-43, 49-50; *Tanin*, nr. 1506, 27 Kanun-ı sani 1328/9 Şubat 1913, s. 1-2.

[108] Katılımın sağlanması maksadıyla toplantı tarihi ve program kapsamında konuşma yapacak hanımlar, basın yoluyla halka bildirilir: *Tanin*, nr. 1510, 31 Kanun-ı sani 1328/13 Şubat 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1512, 2 Şubat 1328/15 Şubat 1913, s. 1.

[109] Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 89-136; *Tanin*, nr. 1513, 3 Şubat 1328/16 Şubat 1913, s. 3.

[110] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.445, 4 Şubat 1328/17 Şubat 1913, s. 3.

yapılabileceği irdelenir. Öncelikle devleti uzun yıllardır Avrupa'dan geri bırakan ordu, eğitim ve ekonomi gibi alanlarda yenilik yapılması şarttır. Vatanı savunacak evlatları yetiştiren kadınların da durumunu yeniden ele almakta fayda vardır. Devleti içine düştüğü kötü durumdan kurtarabilmek için kadınların erkeklerle birlikte çalışması elzemdir. Bunun için de kadınların eğitilmesi, onlara milliyetçi duygular kazandırılması, vatan konusunda ve millî meselelerde bilinçlendirilmesi şarttır. Böylece Türk kadınına, gerektiğinde cephede erkeğiyle birlikte vatan savunmasına katılma şuuru kazandırılabilirdi[111].

İstanbullu hanımların vatan savunmasına destek olmak ve cephedeki askerler için yardım toplamak üzere organize ettikleri Darülfünun toplantıları, Osmanlı kadın hareketlerinde bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Öyle ki bu toplantılardan sonra Osmanlı kadınlarının düzenlediği yardım faaliyetlerinde gözle görülür bir canlanma ve artış yaşanmıştır[112]. Millî Mücadele Dönemi'nde kadınların yoğun olarak katıldığı ve etkileyici nutuklar verdiği çok sayıda miting düzenlenir. Bu tür siyasi gösterilerde, kadınların geçmiş yıllardaki cemiyet faaliyetleri çerçevesinde edindiği birikim ve tecrübelerin önemli rol oynadığı şüphesizdir[113]. Örneğin, 13 Ocak 1920 tarihinde Sultanahmet Meydanı'nda İstanbul'un işgalini ve devam eden tutuklamaları protesto etmek için toplanan 10.000 kişilik gruba, Nakiye (Elgün) Hanım, ki kendisi Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Hanımlar Şubesi'nin Darülfünun'da düzenlediği her iki toplantıya da katılarak dinleyicileri coşturan söylevlerde bulunmuştur, dinleyicileri istilacılara karşı savaşmaya teşvik eden bir konuşma yapmıştır[114]. Meşrutiyet döneminin Türk kadını, sosyal yardım ve hayır cemiyetlerinde elde ettiği deneyimle, Millî Mücadele'yi desteklemek üzere çeşitli siyasi nitelikli örgütlenmelere gitmiştir[115].

---

[111] Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960),* Ankara 1998, s. 55-57.
[112] Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 9.
[113] Şehmus Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1985, s. 872.
[114] Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İstanbul 2008, s. 178-179.
[115] Türk kadınının Millî Mücadele'ye en etkin ve kararlı bir şekilde dâhil oluşunu gösteren örgüt, merkezi Sivas'ta olmak üzere teşkil edilen "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti"dir. Cemiyetin kuruluş amacı tıpkı Müdâfaa-i Milliye Hanımlar Heyeti'nde olduğu gibi orduya mal ve para yardımı için kampanyalar düzenlemektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Sıtkı Baykal, *Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti,* Ankara 1996; Mustafa Tarakçı, *Millî*

3. Cemiyet Nizamnamesi

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Heyet-i Faalesi'nin 1 Şubat 1913 tarihli toplantıda tanzim ettiği[116] cemiyet nizamnamesi şu şekildedir:

"*Osmânlı Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti Nizâmnâmesidir*[117]

Cem'iyyetin maksad-ı teşekkülü

Birinci mâdde- Ordu-yu Osmâniye muktezî levâzımın te'mîni ve sevkıyâtın teshîl ve tesrî' icrâ'sı ve her dürlü vesâit-i tedâfüiyyenin istihzâr ve istikmâli husûslarında müzâheret ve bir müdâfa'a-i milliyye ordusu teşkîliyle mu'âvenet eylemek cem'iyyetin vazîfe-i asliyyesini teşkîl eder.

İkinci mâdde- Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti'nin, iâne derci, hastahâne te'sîsi, gönüllü âlâyları teşkîli, ve halkın tenvîr-i efkârı maksadlarına hâdim olmak üzere muhtelif şu'beleri olacağı gibi bu şu'belerin mesâîsini tevhîd ve tanzîm ve tedkîk ve icâb-ı hâle tevfîk içün bir hey'et-i fa'âlesi bulunacak ve bu hey'et tarafından bi'l-intihâb ta'yîn kılınacak yedi zât hey'et-i idâre nâmıyla vezâif-i icrâ'iyeyi der'uhde edecekdir. İşbu hey'et-i idârenin müdîr ve müdîr mu'âvini ve veznedârı hey'et-i fa'âle tarafından tefrîk olunacakdır. Müdîriyetle veznedârlığa hey'et-i fa'âlenin tensîbiyle hâricden münâsibinin intihâbı câizdir.

Üçüncü mâdde- Merkez-i umûmîsi Dersa'âdet'de bulunacak olan cem'iyyet-i mezkûrenin birinci mâddede beyân olunan husûsâtın te'mîn ve icrâ'sı zımnında vilâyâtda dahi birer merkezi ve işbu merâkize merbût olmak üzere iâne derci ve lüzûmunda hastahâneler te'sîsi, gönüllü âlâyları teşkîli, halkın tenvîr-i efkârı, husûslarına hâdim şu'beleri bulunabilecekdir.

Dördüncü mâdde- Cem'iyyetin hükûmetle olan muâmelâtı içün her merkezde birer murahhas mes'ûlü bulunacakdır.

Beşinci mâdde- Hamiyyetmendândan alınacak i'ânât ve teberruât ile elde edilecek hâsılât cem'iyyetin vâridâtını teşkîl ider.

Altıncı mâdde- Cem'iyyetin vâridât ve masârifine âid hesâbât hükûmetin teftîşât-ı dâimesine tâbi'dir.

Mücadele ve Mücadeleci Kadınlar, İstanbul 2008, s. 83-85; Müjgan Cunbur, "Millî Mücadele'de Kadın Dernekleri", *Millî Mücadele'de Türk Kadını*, Ankara 1983, s. 35-43.

[116] *Tanin*, nr. 1499, 20 Kanun-ı sani 1328/2 Şubat 1913, s. 4.

[117] BOA, *ŞD.MLK.MRF.*, 38/15 (Nizamnamenin kapağında 1328/1913 tarihi yer almaktadır).

Yedinci mâdde- Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti'ne intisâb ile hâl-i fa'âliyyetde bulunacak zevât ifâ-yı vazîfe hâlinde birer alâmet-i fârikâyı ve hey'et-i idâre tarafından musaddık birer hüviyyet varakasını hâmil bulunacakdır.

Sekizinci mâdde- Ale'l-umûm mukarrerât hey'et-i fa'âle ve hey'et-i idâre tarafından müştereken ittihâz olunacak ve mukarrerât-ı mezkûre hey'et-i idârece tatbîk edilecekdir. Ancak ahvâl-i müsta'cele ve fevka'l-âdede hey'et-i idâre ittihâz-ı karâr edebilecek ve keyfiyyetden ilk ictimâ'da hey'et-i fa'âleyi haberdâr eyleyecekdir.

Dokuzuncu mâdde- Hey'et-i fa'âlenin müzâkerâtında hey'et-i umûmiyye tarafından intihâb idilen rüesâ bulunmadığı takdîrde bi'l-intihâb a'zâdan biri riyâset eyleyecekdir.

Onuncu mâdde- Hey'et-i umûmîye tarafından intihâb olunub muhtelif şu'belere münkasım olan a'zâlar hey'et-i fa'âle ile birlikte lede'l-hâce ictimâ' iderek meclis-i umûmîyi teşkîl ider.

On birinci mâdde- İşbu nizâmnâmenin tebdîl ve ta'dîli hey'et-i umûmîye tarafından müntehab hey'etlerden mürekkeb meclis-i umûmîye âiddir.

Mâdde [118] *- Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti merkez ve şu'abâtının mütehammî olmak ve merkez ve şu'abât-ı mezkûreye merbût bulunmak üzere kadınlar şuabâtı teşkîl edilecekdir."*

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin temel nizamnamesi yukarıdaki gibidir. Bu *"muhtasar fakat şümûllu"* nizamname, cemiyetin ilk etaptaki faaliyetlerine esas teşkil etmiştir. Bu suretle teşekkül eden Müdâfaa-i Milliye merkez-i umumisi, gerek İstanbul ve civarında, gerekse vilayet ve livalarda kısa zamanda şubeler açmaya muvaffak olur. Cemiyetin taşradaki örgütlenmesinde, halkın cemiyete duyduğu ilgi ve alaka ile yapılan cömert yardımların çok büyük payı vardır.

Harp hâli ve sulh devresi, birbirinden tamamen farklı olduğu için müdafaa vazifesinin her iki devrede farklı şekilde tezahür etmesi gayet doğaldır. Balkan Harbi'nin bitmesine yakın, vazifesini hâl ve zamana göre düzenlemek isteyen cemiyet, nizamnamesini de buna göre yeniden tanzim etme ihtiyacı duyar. Zira

[118] Bu madde nizamnamenin sonunda ayrı bir ek halinde yer almaktadır.

cemiyet harp zamanı kurulduğu için mesai tarzı tamamen harbin zuhurundan doğan askerî ihtiyaçları karşılamaya yöneliktir. Cemiyet, halkın teveccühüne de mazhar olarak kısa bir zaman içinde beklentilerin üstünde bir başarı elde etmiştir. Bu durumdan da cesaret alan cemiyette, harpten sonra ahalinin asrın gereklerine uygun bir tarzda medeni seviyesinin yükseltilmesi, bunun için de gerekli altyapının oluşturulması gerektiği fikri oluşur. Başlangıçta "alelacele hazırlanmış olan muhtasar, mahdut ve bilhassa harp zamanına ait bir şekilde" oluşturulmuş olan ilk nizamnamenin, yaşanan tecrübelerden hareketle genişletilmeye muhtaç olduğu fikri hasıl olur. Ayrıca vatan evlatlarının ileride gerçekleşmesi muhtemel harp koşullarına karşı manen ve maddeten hazırlanması, her daim vatan müdafaasına hazır bir gençlik yetiştirilmesi düşüncesi de cemiyette hâkim olan bir görüştür. Çünkü cemiyet "*er geç her harbin bir sulhü her sulhün de bir harbi ta'kîb edeceği*" kanısındaydı. Hatta cemiyete göre milletlerin refah ve selameti, "*hâzır ol cenge eğer ister isen sulh ve salâh*" anlayışının benimsenmesine bağlıydı. Bu düşüncelerden yola çıkan cemiyet, nizamname-i esasisini genişletmek suretiyle yeniden tanzim etmiştir[119].

İdman mecmuasının 1 Haziran 329 (14 Haziran 1914) tarihli 2. sayısında yer alan bir mektuba göre; Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti nizamnamesinde yapılması gereken değişikliklerin fikir babası, söz konusu mektubun sahibi olan Hulusi Bey'dir. Dönemin cemiyet reislerinden olan Hulusi Bey, bir memlekette beden terbiyesine neden önem verilmesi gerektiğini kısaca anlattıktan sonra sözlerine şöyle devam eder: "*…şu son hezîmetten, mağlûbiyetten* (Balkan Harbi kastedilmektedir) *mütenebbih olmuşuzdur i'tikadıyla Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti'nin ihtiyâcât-ı memlekete ve istikbâl-i millete muvâfık bir sûretde çalışabilmesini te'mîn edecek yeni bir nizâmnâme yapmağı teklîf etdiğim zamân birçok i'tirâzlar, nâ be mevsim olduğuna dâir dürlü intikadlar baş gösterdi. Esâs mes'ele hakkında haftalarca müzâkereler cereyân etdi. Mükerreren verilen îzâhât ve lede'l-îcâb edilen şiddetli müdâfa'ât nihâyet maksadın hüsn-ü niyyete, selâmet-i memlekete makrûn olduğuna kanâat getirdi. Ve ânın netîcesi olarak da bahs etdiğimiz nizâmnâme meydâna*

[119] *Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye*, s. 4; BOA, *DUİT*, 116/21 (MMC'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 14 Temmuz 1330/27 Temmuz 1914 tarihli tahrirat).

geldi…"[120]. Hulusi Bey'in ifadelerinden anladığımıza göre nizamnamede yapılan geniş kapsamlı değişikler, onun teklifiyle hayata geçmiştir. Ancak onun teklifi, "vakitsiz" olduğu gerekçesiyle pek çok itirazla karşılanır. Hulusi Bey, uzun süre devam eden müzakereler sonucunda, cemiyet yönetimini nizamnamede değişiklik yapılması hususunda ikna etmeyi başarır.

Memleketin selameti için kendisinden beklenen hizmeti en iyi şekilde yerine getirmeye gayret eden cemiyet, daimi surette vazife yapabileceği daha uygun bir nizamname için kısa zamanda çalışmalara başlar. Öncelikle medeni ülkelerde bu gibi cemiyetlerin nasıl vazife yaptıkları, ne ile meşgul oldukları konusunda araştırma yapılır. Bu maksatla yabancı devletlerde bulunan ve farklı isimler altında gençliği hayata ve askerliğe hazırlamayı gaye edinmiş çeşitli cemiyetlerin talimatları ve nizamnameleri incelenir. Cemiyetin yeni nizamnamesinin şekillenmesinde, ataşemiliterler vasıtasıyla tedarik edilen bu nizamnamelerden istifade edilir[121]. Bir an önce tatbik mevkine konulmak istenen yeni nizamnamenin, tıpkı Donanma ve Hilâl Ahmer cemiyetleri için yapıldığı gibi Şura-yı Devlet tarafından tasdiki istenir[122]. İstanbul vilayetinden 20 Nisan 329 (3 Mayıs 1913) tarihinde 288 numarayla ilmühaberi verilen cemiyete ait nizamname, *menafi-i umumiyeye hadim* (kamuya yararlı, kamu yararına çalışan) olduğuna dair tasdik edilmek üzere Şura-yı Devlet'e havale olunur[123].

Şura-yı Devlet'te yapılan mütalaada cemiyetin başlangıçtaki nizamnamesinde yer alan ilk madde [124] ile sonradan tanzim edilen ikinci

---

[120] *İdman*, nr. 2, 1 Haziran 329/14 Haziran 1913, s. 19.

[121] "…*tecrübeye müsteniden ve hâsseten Harbiyye Nezâret-i celîlesinden bilhâssa bu husûs içün Avrupadan celb ve cem'iyyete irsâl buyurulan müteaddid risâlelerden iktibâsen mufassal bir nizâmnâme tanzîm ve takdîm ederek*…" BOA, *DUİT.*, 116/21 (MMC'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 14 Temmuz 330/27 Temmuz 1914 tarihli tezkere).

[122] BOA, *ŞD.MLK.MRF.*, 38/15 (MMC'nden Sadaret'e gönderilen 19 Mart 1329/1 Nisan 1913 tarihli tezkere).

[123] BOA, *DH.İD.*, 126/52 (İstanbul vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 24 Nisan 329/7 Mayıs 1913 tarihli tahrirat); BOA, *ŞD.MLK.MRF.*, 38/15 (Dâhiliye Nezareti'nden Şura-yı Devlet'e gönderilen 2 Mayıs 1329/15 Mayıs 1913 tarihli tahrirat). Bir cemiyetin "menafi-i umumiyeye hadim" sayılması için Şura-yı Devlet'in kararı ve devletin onayı gerekmektedir (Mehmet Ö. Alkan, "Sivil Toplum Kurumlarının Hukuksal Çerçevesi 1839-1945", *Tanzimattan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları*, Ahmet N. Yücekök-İlter Turan-Mehmet Ö. Alkan, İstanbul 1998, s. 53).

[124] *"Ordu-yu Osmâniye muktezî levâzımın te'mîni ve sevkıyâtın teshîl ve tesrî'-i icrâsı ve her dürlü vesâit-i tedâfüiyyenin istihzâr ve istikmâli husûslarında müzâheret ve bir müdâfa'a-i milliyye ordusu teşkîliyle mu'âvenet eylemek cem'iyyetin vazîfe-i asliyyesini teşkîl eder."*

nizamnamesinde yer alan ilk maddesinin [125] birbirinden farklı olduğu, ayrıca cemiyetin harp esnasındaki vazifesi ile sulhtan sonra iştigal edeceği vazifesi arasında çok önemli farklılıklar bulunmasından dolayı cemiyet unvanının başka bir isimle değiştirilmesi gerekli görülür. Burada hazır bulunan cemiyet ikinci reisi Hulusi Bey, cemiyet unvanının "*müzâheret-i milliye*" olarak değiştirilmesini teklif eder. Hulusi Bey'in teklifi kabul görünce cemiyetin adı "Müzâheret-i Milliye Cemiyeti" olarak değiştirilir. Yeni nizamnamenin muhteviyatında da bir takım düzeltmeler ve değişiklikler yapılır, bazı fıkralar ilave edilir[126]. Mütalaanın sonunda, Müzâheret-i Milliye Cemiyeti'nin cemiyetler kanununun 17. maddesi uyarınca *menafi-i umumiyeye hadim* addedilmesi kabul ve tasdik olunur [127]. Nizamname Şura-yı Devlet'ten sonra, hükümetin onayını almak üzere Meclis-i Vükela'ya takdim edilir.

Yeni nizamnamenin ilk maddesinde "*Merkez-i umûmîsi ve merci'-i kanûnîsi Dersaâdet'de olmak ve 19 Kânûn-ı sânî 328 târihinde teşekkül eden Müdâfa'a-i Milliye Cem'iyyeti makamına kaim bulunmak üzere "Müzâheret-i Milliye Cem'iyyeti" ünvânıyla bir cem'iyyet te'sîs edilmişdir.*" denilmek suretiyle Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin artık vazifesini tamamladığı, onun yerini Müzâheret-i Milliye Cemiyeti'nin aldığı ilan edilir. Harp zamanı orduya yardım amaçlı kurulmuş olan Müdâfaa-i Milliye, yerini sulh zamanında halkını harbe hazırlamak ve halkının medeni seviyesini yükseltmek için teşkilatlanan Müzâheret-i Milliye'ye bırakır[128]. Dolayısıyla cemiyet, yeni bir isim ve yeni bir hüviyetle yoluna devam etme kararı almıştır.

---

[125] "*İşbu cem'iyyet memâlîk-i mütemeddine-i sâirede olduğu gibi terbiye-i milliyyeye ihtimâm ile milletin seviyye-i fikriyye ve fa'âliyyet-i hayâtiyyesini inkişâf ve takviye etdirecek ve bütün milleti hayât-ı mesâîye alışdıracak ve lede'l-hâce meydân-ı harbe koşabilecek kuvveti, idmânı, inşirâhı verecek esbâb ve terbiyeyi tehiyye ve te'mîn etmekle mükellefdir*."

[126] Söz konusu düzeltmeler kapsamında nizamnamedeki tüm *Müdâfaa* kelimeleri *Müzâheret* olarak değiştirilmiştir. Birinci maddede yer alan ve cemiyetin kurulduğu toplantıya atıf yapan ifadeler kısaltılmış, ikinci maddedeki cemiyetin harp zamanı geçici bir nizamname çıkaracağına yönelik satırlar çıkartılmış, üçüncü, dördüncü, beşinci, dokuzuncu, 10., 15., 18., 22., 27., 28., 31., 33., 37., 52. maddelerdeki bazı ifadeler veya maddenin tamamı çıkartılmak suretiyle nizamnamede değişiklik yapılmıştır. Bununla birlikte bu değişiklikler nizamnamenin özünü veya cemiyetin asli vazifesini değiştirmemiştir.

[127] BOA, *ŞD.MLK.MRF.*, 38/15 (15 Mayıs 1329/28 Mayıs 1913 tarihli Şura-yı Devlet kararı).

[128] Tunaya, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Müzâheret-i Milliye Cemiyeti'nin yerine kurulduğunu ifade ediyor, ancak ulaştığımız bilgiler bunun tam tersi olduğunu kanıtlamaktadır. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s. 448.

Cemiyette yaşanan unvan ve nizamname değişikliği basında da yer bulur[129]. Hatta Müdâfaa-i Milliye'nin Rumeli felaketlerinden sonra teşekkül etmiş bir heyet iken şimdiki haliyle bir *cemiyet-i daime* şeklini aldığı yorumu yapılır[130].

Aynı yıl içerisinde unvan değişikliği geçiren bir diğer cemiyet, dönemin önde gelen sosyal yardım cemiyetlerinden biri olan Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti olmuştur. Her iki cemiyetin unvanı içerisinde yer alan "Muavenet-i Milliye" ile "Müdâfaa-i Milliye" terkiplerinden dolayı, iki cemiyet sık sık birbiriyle karıştırılıyor, hatta birine gitmesi gereken meblağ veya yazı, yanlışlıkla diğerine gidiyordu[131]. Bu karışıklığın önüne geçmek isteyen Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti, 1913 yılındaki kongresinde cemiyet unvanının değiştirilmesi konusunu gündemine taşır, konu kongrede görüşüldükten sonra cemiyetin unvanı "Osmanlı Donanma Cemiyeti" olarak değiştirilir. Karar, 17 Şubat 1914 tarihinde resmilik kazanır[132].

Nizamname-i esasinin ilk maddesinde vurgulandığı gibi Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, diğer medeni milletlerde olduğu gibi millî terbiyeye ihtimam ile milletin fikrî seviyesini ve yaşam faaliyetini geliştirip takviye etmeyi vazife edinir. Böylece gerektiğinde harp meydanlarına koşabilecek kuvveti temin etme gayretinde olacaktır[133]. Bu maksatla görev ve sorumluluklarını iyi belirlemek, sınırlarını çizebilmek adına, ilk nizamnamede kısaca bahsedilen *muhtelif şubeler* ile *heyet-i faalesi*nin vazifelerini, ikinci nizamnamesinde ayrıntılarıyla belirler. İkinci nizamnamedeki madde sayısı ilkine oranla bir hayli artar, cemiyetin vazife ve çalışma alanı oldukça geniş tutulur. Öyle ki ilk nizamname 11 (+ 1) maddeden oluşurken ikinci nizamname altı fasıl ve 58 maddeden meydana gelir. Birinci fasıl

---

[129] Cemiyetin yeni nizamnamesi iki parça halinde yayımlanarak halkın bilgisine sunulmuştur. Bkz. *Tanin*, nr. 1645, 15 Haziran 1329/28 Haziran 1913, s. 4 ve *Tanin*, nr. 1646, 16 Haziran 1329/29 Haziran 1913, s. 4.

[130] *Servet-i Fünun*, nr. 1152, 20 Haziran 1329/29 Receb 1331/3 Temmuz 1913, s. 185.

[131] "*Donanma-yı Osmânî Mu'âvenet-i Milliyye Cem'iyyeti unvânıyla Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti unvânının ihtivâ eylediği mu'âvenet-i milliyye ve müdâfa'a-i milliyye terkibleri arasındaki iltibâsdan dolayı bir takım teşevvüşât hâsıl olmakda ve birine âid olan mebâliğin işbu iltibâs sevkiyle diğerine gönderilmek gibi karışıklıklara her ân tesâdüf edilmekde olduğundan nâşî…*" TİTEA, K. 231, G. 3, B. 3-1001; TİTEA, K. 213, G. 3, B. 3001.

[132] Selahittin Özçelik, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Ankara 2000, s. 14; *Tanin*, nr. 1.817, 2 Kanun-ı sani 1329/15 Ocak 1914, s. 2.

[133] Bkz. Ek-2, birinci madde.

"cemiyetin suret ve maksad-ı teşekkülü", ikinci fasıl "cemiyetin teşkilat ve taksimatı", üçüncü fasıl "cemiyet azasının evsafıyla tabi olacağı şerait", dördüncü fasıl "heyat-ı muhtelifenin ve mecalis-i umumiye ve kongrelerin vezaifi", beşinci fasıl "intihabat", altıncı madde "mevadd-ı müteferrika" konularını içermekteydi. Dördüncü fasılda maliye, irşad, bedeniye ve mümarese-i askeriye, sıhhiye ve idare heyetlerinin vazifeleri ile umumi meclislerin, vilayat kongrelerinin ve umumi kongrenin vazifeleri ayrıntısıyla açıklanır[134].

Eklenen çok sayıda yeni madde ile kapsamı son derece genişletilen nizamname, eskiye kıyasla cemiyete yepyeni ve bambaşka bir nitelik kazandırıyordu. Cemiyete ait ilk nizamname, Balkan Harbi'nin dayattığı olağanüstü koşullarla şekillenmişti. Şimdi ise harp bitmiş ve başlayan sulh devresinde eski nizamname geçerliliğini yitirmiş, daha sağlıklı ve bilinçli, medeni bir toplum inşa etme sürecinin ana hatlarının belirlendiği bir nizamname kaleme alınmıştı. Cemiyet Şura-yı Devlet'te *"menafi-i umumiyeye hadim"* kabul edilmekle birlikte yeni nizamname için irade-i seniyye çıkması bir hayli zaman almıştır. Balkan Harbi'nin bitmesine ve 1913 yılının sonuna gelinmesine rağmen, bu yolda bir gelişme yaşanmadığını görüyoruz. Bu durumdan rahatsızlık duyan cemiyet idaresi, nizamnamesinin hükümet nezdinde bir an önce onaylanmasını ister. Zira sulh hâline uygun surette vazife görebilmek, vatan müdafaasında gerekli önlemleri alabilmek ve halktan yardım toplayabilmek, cemiyet teşkilatının yenilenmesine bağlıdır. Bunun için de cemiyet nizamnamesinin bir an önce irade-i seniyyeye mazhar olması gerekmektedir[135]. Yeni teşkilatın icrasını yürütemeyen cemiyet, mali açıdan önemli bir gelir kaybına uğramış, hatta ordudan gelen bir takım levazım ihtiyacını karşılayamayacağını ifade etmiştir[136].

1914 yılına gelindiğinde nizamnamenin tasdik muamelesinin hâlâ tamamlanmamış olduğunu ve konu hakkında herhangi bir ilerleme

---

[134] Bu hususlar bir sonraki başlıkta incelenecektir.

[135] BOA, *DH.İD.*, 126/52 (MMC'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 2 Kanun-ı evvel 329/15 Aralık 1913 tarihli tezkere).

[136] BOA, *DH.İD.*, 176/23 (Dâhiliye Nezareti'nin ordu ihtiyacı olarak elbise talebinde bulunmasına karşılık, cemiyetin verdiği 23 Teşrin-i evvel 329/5 Kasım 1913 tarihli cevapta, cemiyetin bütçesi nisbetinde Osmanlı askeri için bir miktar çamaşır tedarik edilmekle birlikte daha fazlasını karşılamak için cemiyetin mali durumunun yetersizliği vurgulanır).

kaydedilemediğini görüyoruz. Yaşanan sürecin cemiyeti ne kadar zor durumda bıraktığını, cemiyet reisi İsmet Bey tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 27 Temmuz 1914 tarihli tezkereden öğreniyoruz. Buna göre, devamlı olarak nizamnamenin onayını bekleyen cemiyet, bu bekleyişin uzaması nedeniyle mağdur olmuştur. Zira insanlardaki eski heves ve istek sarsılmış, cemiyet geliri gittikçe azalmıştır. Yeni nizamnameden habersiz olan pek çok insan, harbin bitmesiyle birlikte Müdâfaa-i Milliye'nin de vazifesinin kalmadığını düşünmeye başlamıştır. Durum kamuoyuna izah edilmişse de yaşanan hayal kırıklığı ve güven kaybının önüne geçilememiştir. Dolayısıyla hükümet, cemiyetin varlığını devam ettirmesinde lüzum görüyorsa, yeni nizamnamenin derhal tatbikine izin vermelidir[137]. Dâhiliye Nezareti cemiyetin sitem dolu bu tezkeresini Sadaret'e iletir[138].

Bekleyişin devam ettiği süre zarfında, cemiyet heyeti nizamnameyi bir kere daha tetkik ederek bazı maddelerini tashih ve tadil yoluna gider. Bunlardan bir tanesi cemiyetin unvanı mevzusudur. Müzâheret-i Milliye olarak değiştirilen unvanın, cemiyetin mesaisindeki maksat ve gayenin ruhunu ifade edemediği ve cemiyetin yüklendiği vazife ile alakasının bulunmadığı düşünülmektedir. Yabancı memleketlerde aynı maksatla tesis edilmiş olan cemiyetlerin de müdâfaa-i milliyenin eş anlamlısı olan *"defans nasyonal"* şeklinde isimlendirildikleri örneği göz önüne alındığında, bu (yani eski) terkibin cemiyet unvanı olarak daha münasip olduğu fikri yaygınlaşır. Ayrıca cemiyet kurulduğu günden itibaren Müdâfaa-i Milliye olarak anılmaktadır. Müzâheret-i Milliye unvanı ise halk arasında tamamen ayrı ve muhalif bir oluşum olarak algılanabilir, unvandaki ikilik insanların zihnini meşgul edebilir ve kafa karışıklığına yol açabilirdi. Dolayısıyla Müdâfaa-i Milliye namının korunması istenir. Bir başka değişiklik nizamnamenin birinci maddesinde yapılır. Yabancı memleketlerdeki cemiyetlerin bizzat hükümdar veya hükümdar hanedanından bir zat tarafından himaye edilmesi ve bu kimselerin cemiyetin fahri riyasetinde bulunmaları meselesiydi. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ni bu şereften mahrum bırakmamak için

[137] BOA, *DUİT.*, 116/21 (MMC'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 14 Temmuz 330/27 Temmuz 1914 tarihli tezkere).
[138] BOA, *DH.MTV.*, 35/8 (Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 19 Temmuz 330/1 Ağustos 1914 tarihli tahrirat).

birinci maddeye bu yolda bir kayıt ilave edilir[139]. Nizamname-i esaside yapılan bir başka önemli değişiklik, üçüncü faslın 13. maddesinde yapılır. Cemiyet azalarının özelliklerinden bahseden bu maddeye, devlet memuru ve bilfiil askerlik vazifesinde bulunanların cemiyette görev almalarının uygun olmadığına dair bir kayıt düşülmüştü[140]. Yapılan değişiklikle söz konusu bu kayıt çıkarılır. Gerekçe olarak da memlekette *"memuriyetçilik"*ten başka terakki etmiş ilim ve fen bulunmadığı, bu gibi millî bir müesseseye milletin en münevver tabakasına mensup şahısların yani memurların devamlarının elzem olduğu gösterilir. Ayrıca cemiyetin siyasi bir niteliği bulunmadığından kişinin memuriyet vazifesinin suistimale uğramayacağı vurgulanır[141].

15 aylık bekleyişin ardından cemiyetin tadilen tanzim olunan nizamname-i esasisi, Meclis-i Vükela kararıyla tasdik olunarak, seferberlik ilan edilmesinden kısa süre sonra, 13 Ağustos 1914 tarihinde irade-i seniyyesi çıkar[142]. Böylece cemiyet eski unvanını tekrar aldığı gibi resmiyeti de onaylanır.

Cemiyet nizamnamesinin onaylanması ve padişahın himayesine mazhar olması, basın yoluyla halka ilan edilir. Çıkan haberde cemiyetin, nizamnamesi gereği politika ve fırka hissiyatından tamamen bağımsız olduğu vurgulanır. Böylece cemiyetin partiler üstü bir konumda olduğu mesajı verilmek istenir[143]. Haberin devamında "*Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti, ma'ârif, ticâret ve zira'ât ve sanâyi'in terakkiyâtına ve milletin ahlâkıyyât ve ictimâ'iyyâtına âid nevâkısın tashîh ve*

---

[139] "*Zât-ı hazret-i pâdişâhînin himâye-i mülûkâneleri ve velîahd-ı saltanat hazretlerinin riyâset-i fahrîyeleri tahtında merkez-i umûmîsi ve merci'-i kanûnîsi Dersa'âdet'de olmak üzere 19 Kanûn-ı sânî 328 târihinde Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti ünvânıyla bir cem'iyyet te'sîs edilmişdir*." Bkz. Ek-2.

[140] Değiştirilen madde şu şekildedir: "*Hey'ât-ı idâre ile kongreye reîs veyâ a'zâ olmak ve cem'iyyetin muvazzaf ve fahrî hidmetlerinde istihdâm edilmek içün şerâit-i mezkûreden mâadâ me'mûrîn-i devletden ve bi'l-fi'l vazîfe-i askeriyye ashâbından olmamak dahî lâbüddür*."

[141] BOA, *DUİT.*, 116/21 (MMC reisi İsmet imzalı ariza).

[142] BOA, *MV.*, 236/36 (20 Ramazan 332/12 Ağustos 1914 tarihli Meclis-i Vükela mazbatası); BOA, *DUİT.*, 116/21 (21 Ramazan 332/13 Ağustos 1914 tarihli irade-i seniyye); "Müdâfaʿa-i Milliyye Cemʿiyyeti Nizâmnâme-i Esâsîsi", *Düstur*, II. Tertip, C. 6, Dersaadet 1334, s. 990-1001; *Takvim-i Vekayi*, nr. 1913, 28 Ramazan 1332/7 Ağustos 1330/20 Ağustos 1914, s. 1-5.

[143] Bilindiği üzere II. Meşrutiyet'in ilk yılları, parti çekişmelerinin kızıştığı, gergin bir siyasi ortamı içermektedir. Kamuoyundan beklenen geniş desteğin alınabilmesi, öncelikle millî birlik vurgusu yapan ve siyaset üstü bir niteliğe sahip olan, sosyal dayanışma hedefli bir dernek çatısı altında sağlanabilirdi. Bunun farkında olan İttihatçı çevreler, muhalif ya da yandaş herkesi kuşatan ve fırka farkı gözetmeyen bir dernek vasıtasıyla ve bu derneğin yapacağı milliyetçilik ve vatanseverlik propagandası etrafında halkı mobilize etmeyi hedeflemiş olmalıdırlar (Nadir Özbek, *a.g.e.*, s. 305).

ikmâline ve evlâd-ı vatanın kitle-i vâhide hâlinde teşrîk-i mesâîsine ve evlâd-ı vatanı her zamân içün çevik ve zinde bulunduracak ve sinn-i sabâvetinden i'tibâren berrî ve bahrî kabiliyyet-i askeriyyesini inkişâf ettirecek esbâb ve vesâitin istihzâr ve istikmâline sarf-ı gayret edecektir." denilir. Cemiyetin yeni dönemdeki vazife ve çalışma alanı belirtildiği gibi yeni nizamname kısaca özetlenir[144].

Nizamnamesinin yürürlüğe girmesinin ardından Müdâfaa-i Milliye bir beyanname yayımlayarak çalışmalarına kaldığı yerden devam edeceği mesajını verir ve bu yolda ahaliyi bağışta bulunmaya çağırır[145].

Tadil olunan cemiyet nizamnamesi için padişahın iradesi alındıktan sonra merkez-i umumi heyetlerinde değişikliğe gidilir. Bazı isimler yerinde bırakılırken bazı isimler de seçimle yeni görevlerine getirilir. Buna göre merkez-i umumi heyetleri şu isimlerden oluşur:

Reis-i umumi: İstanbul mebusu İsmet Bey,

İrşat Heyeti:

reis: İstanbul Mebusu Salah Cimcoz Bey,

azalar: Celaleddin Arif Bey, Ubeydullah Efendi, Bayındırlı Mehmet Efendi, İbnürrefik Ahmet Nureddin Bey, Konya Mebusu Şeref Bey, Ahmet Agayef Bey,

Maliye Heyeti:

reis: İstanbul Mebusu Ahmet Nesimi Bey,

azalar: Agah Bey, Seyyit Haşim Bey, Salim Bey, Balcı İbrahim Bey, İdris Efendi, Debreli Fuat Bey,

Sıhhiye Heyeti:

reis: Doktor Nazmi Bey,

---

[144] *İkdam*, nr. 6286, 8 Ağustos 1330/21 Ağustos 1914, s. 2.

[145] "*Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti Beyânnâmesi*
Millet-i necîbe-i Osmâniyyenin şîa-i mürüvvet ve keremkârisine istinâd ederek ân-ı teşekkülünden bugüne kadar hiçbir sûretle sa'y ve gayretden girü durmayan Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti ahvâl-i hâzıranın îcâb etdirdiği sûretde tezyîd-i fa'âliyyet ederek suver-i muhtelife ile çalışmağa ve derc-i i'ânâta germî virmekde olub ezcümle sandûkla i'âne-i nakdiyye cem'i içün hâiz-i emniyyet ve i'tibâr zevâtın muâvenetleri de te'mîn edilmiş bulunduğundan muhterem milletin bu mürâcaatı hüsn-i kabûl buyurarak bezl-i nakdîne-i mürüvvet eylemeleri temennî ve şu münâsebetle fahriyyen ve müftehiren îfâ-yı hidmete şitâb ile fi'len bezl-i makdûr eyleyen bu zevâta da alenen arz-ı teşekkür olunur." (*Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.005, 31 Ağustos 1330/13 Eylül 1914, s. 2; *İkdam*, nr. 6.309, 1 Eylül 1330/14 Eylül 1914, s. 2.)

azalar: Rıza Bey, Hüseyin Suat Bey, Tevfik Rüştü Bey, Ömer Şevki Bey, Hakkı Şinasi Bey, Şerif Alizâde Murat Bey,

Mümaresat-ı Bedeniyye ve Askeriyye Heyeti:

reis: Mustafa Bey,

azalar: Atıf Bey, Faik Bey, Tevfik Amir Bey, Bedirhan Bey, Ali Rifat Bey, İhsan Bey[146].

Cemiyet nizamnamesinin yürürlüğe girmesinin ardından Bayezid, Beyoğlu ve Beşiktaş şubelerinde yeni yönetimi belirlemek üzere seçim yapılır. Bayezid şubesinin yeni teşkilatı reis Yozgat Mebusu Şakir Bey ile azalar maliye mümeyyizlerinden Kemal ve Nazif beyler, Harbiye Nezareti ketebesinden Aziz Bey, meclis idare-i vilayet azasından Celal Bey, Cemiyet-i İslamiye muhasebecisi Memduh Bey ve Doktor Asım Paşa'dan meydana gelir[147]. Beyoğlu şubesinde Trabzon eski defterdarı Nazif Bey, şube başkanlığında kalır. Heyet-i idare azalıklarına Antalya Mebusu Fuat Hulusi Bey, İttihat ve Terakki katib-i mesulü Mebus Mehmet Sabri Bey, Paris Hukuk Mektebi mezunlarından Midhat Bey, askeriyeden emekli Osman Hidayet Paşa, Maliye Heyeti'ne Bolu Mebusu Necati Bey ile kürekçiler kethüdası Ali Efendi, İane Heyeti'ne Nemlizâde Osman Bey, azalığa Ahmet ve Haşim beyler seçilirler[148]. Beşiktaş şubesi de Ragıp Paşa'nın başkanlığında olmak üzere reis vekili Abdullah Bey ile Denizli Mebusu Sadık Efendi, Raif Ağazâde Hüseyin, Meclis-i Mebusan Kavanin Kalemi Müdürü Safvet, hazine-i hassa müdürlerinden Hafid beyler ile Resne eski kadısı Halil Hilmi Efendi'nin azalıklarından teşekkül eder[149].

İrade-i seniyyeye mazhar olan nizamname-i esasiye, iki ay sonra zeyl yapıldığını görüyoruz. Harbiye Nezareti'nce tanzim edilen ve Meclis-i Vükela'da uygun bulunan zeyl, iki maddeden oluşmaktaydı. Buna göre;

"*1. Devletce bir seferberlik i'lânı hâlinde Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyetinin bi'l-umûm muâmelât ve sarfiyâtını ordunun ihtiyâcâtına göre hüsn-ü tertîb ve idâre içün cem'iyyetin hey'et-i merkeziyyesine harbiyye dâiresinden bir*

[146] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.999, 24 Ağustos 1330/6 Eylül 1914, s. 2.
[147] *İkdam*, nr. 6313, 5 Eylül 1330/18 Eylül 1914, s. 2.
[148] *İkdam*, nr. 6314, 6 Eylül 1330/19 Eylül 1914, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.011, 6 Eylül 1330/19 Eylül 1914, s. 2.
[149] *İkdam*, nr. 6314, 6 Eylül 1330/19 Eylül 1914, s. 2.

me'mûr ta'yîn edilecekdir ve işbu me'mûr seferberliğin devâmı müddetince muâmelât-ı hâriciyyeyi teftîş ve murâkabe ve cem'iyyetin mesâîsiyle menâbi'-i mevcûdesini makasid-i askeriyyeye tevfîkan sevk ve idâre vezâifiyle mükellef olacakdır.

2. Umûmî kongreye Harbiyye Nezâretinden liecli'l-istişâre da'vet edileceği kırk yedinci mâddede muharrer olan me'mûr dahî kongrede hakk-ı re'ye mâlik olacak ve bi'l-umûm ictimââtda hâzır bulunacakdır."[150]

Yukarıdaki ek maddeler, 17 Ekim 1914 tarihli irade-i seniyye ile kabul edilir[151] ve basın yoluyla halka duyurulur[152]. Harbiye Nezareti yapılan ilavelere gerekçe olarak, askeriyenin cemiyet hizmetlerinden daha kapsamlı şekilde istifade edebilmesini gösterir[153]. Masum görünen bu gerekçeye rağmen, nezaretin cemiyeti tamamen kontrolü altına almayı hedeflediğini söylemek yanlış olmaz. Zira seferberlik süresince görev yapacak olan memur, cemiyeti teftiş edebilecek, gelirlerin askerî ihtiyaçlara uygun surette harcanıp harcanmadığını kontrol edebilecekti.

Esas itibariyle cemiyet nizamnamesinin hükümet nezdinde onaylanması işleminin gereğinden fazla uzun sürmesi ve onay işleminin Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harbi'ne dâhil olmasından kısa süre sonra gerçekleşmesi, oldukça anlamlıdır. İki farklı olayın aynı zaman diliminde meydana gelmesi, bir tesadüfün çok ötesindedir. Yaşanan gecikme bizde devletin, daha doğrusu hükümetin, yeni girilen harp karşısında, cemiyetin imkân ve faaliyetlerinden istifade etmek düşüncesinde olduğu izlenimi uyandırmıştır. Eğer öyle olmasaydı, Balkan Harbi'nin sona ermesiyle başlayan sulh devresinde nizamname onaylanırdı. İhtimal o ki, hükümet bu sulh devresinde cemiyetin varlığına ihtiyaç olmadığını düşündü. Zira cemiyet Balkan Harbi'nden sonra yenilediği nizamnamesini, harp şartlarından ziyade, sulh devresinde milletin ilmî, fikrî, sıhhi, medeni seviyesini geliştirmeye yönelik olarak düzenlemişti. İlk nizamnamenin birinci maddesinde Osmanlı ordusuna atıf yapılırken, cemiyetin asli vazifesinin ordunun ihtiyacı olan her türlü levazımatı temin

[150] BOA, *MV.*, 237/35 (25 Zilkade 332/15 Ekim 1914 tarihli Meclis-i Vükela mazbatası).
[151] BOA, *DUİT.*, 116/22 (27 Zilkade 332/17 Ekim 1914 tarihli irade-i seniyye); BOA, *DH.MTV.*, 35/8 (27 Zilkade 332/17 Ekim 1914 tarihli irade-i seniyye); "Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyetinin 21 Ramazân 1332 Târihli Nizâmnâme-i Esâsîsine Müzeyyel Mevâdd Hakkında İrâde-i Seniyye", *Düstur*, II. Tertip, C. 6, Dersaadet 1334, s. 1341.
[152] *İkdam*, nr. 6346, 8 Teşrin-i evvel 1330/21 Ekim 1914, s. 2.
[153] BOA, *DUİT.*, 116/22 (Harbiye Nezareti'nin 10 Zilkade 332/30 Eylül 1914 tarihli tezkeresi).

etmek olduğu ve kurulacak bir Müdâfaa-i Milliye ordusuyla orduya destek olunacağı vurgulanmıştı. Fakat yeni nizamnamede orduya buna benzer açık bir yardımdan söz edilmeyip sadece gerektiğinde harbe koşabilecek insan gücünün yetiştirilmesinden bahsedilmektedir. Belki de bundan endişe duyan hükümet, sonrasında nizamnameye yapılan iki maddelik zeyl ile cemiyetin varlık sebebini "Osmanlı ordusuna her türlü destek prensibi" etrafında şekillendirmek istemiştir. Esasında I. Dünya Harbi'nin eşiğindeki Osmanlı ordusunun mevcut durumu, hükümetin endişelerini doğrular nitelikteydi. Seferberlik hazırlıkları içerisindeki ordunun başa çıkmak zorunda olduğu en önemli mesele, yoklukla mücadele idi. Tümenlerdeki alay, tabur ve bölüklerdeki eksikliklere ek olarak, süvari, ulaştırma ve muharebe istihkâm birliklerinde de ciddi eksiklikler vardı. Yetersiz asker ve subaya ek olarak, mevcut askerlere verilebilecek yeterli üniforma dahi yoktu. Tümenlerin cephane ihtiyatları veya depoları yoktu. Kayda değer bir cephane eksikliği vardı. Kolorduların telgraf birlikleri, hayvan stokları, fırın ve sahra hastanelerinde de benzer yokluklar söz konusuydu [154] . Hükümetin, seferberlik halindeki ordunun lojistik yeteneğini arttırabilmek için, dönemin sosyal yardım cemiyetlerine, dolayısıyla halka dayanmaktan başka çaresi yok gibi görünüyordu.

İki maddelik zeylde vurgulanan denetim mekanizmasının ne kadar etkili olduğunu bilemiyoruz. Fakat şu bir gerçek ki, harp hâli içerisindeki bir ülkede mevcut bütün kaynaklar harbin finansmanı için kullanılır. O ülke insanlarının gerek bireysel gerekse toplumsal olarak fedakârlıklarını gösterip cephede çarpışan ordularına yardıma koşması beklenir. Bunun bilincinde olan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti de yaşanan süreçte kendisinden bekleneni fazlasıyla yerine getirir. Ordunun ihtiyaçlarına öncelik vererek, gelirinin önemli bir kısmını askerî nitelikli işlere harcar. Öyle ki cemiyet harbin başlangıcından 1916 yılı başına kadar geçen zaman dilimindeki mesai ve gelirinin %70'inden fazlasını ordu ve asker için sarf eder[155].

1918 yılının yaz aylarında Osmanlı Devleti'nde taht değişikliği yaşanmış ve Sultan Reşat'ın 3 Temmuz 1918'de ölümü üzerine tahta kardeşi VI. Mehmet

---

[154] Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, çev. Tanju Akad, İstanbul 2003, s. 66-67.

[155] *Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye*, s. 6.

Vahdettin geçmişti. Cemiyet nizamnamesinin ilk maddesi gereğince, cemiyetin padişahın himayesinde bulunması gerekiyordu. Bu gerekçeden hareket eden cemiyetin yeni padişahın himayesine alınması yönündeki talebi[156] uygun bulunur ve 16 Temmuz 1918 tarihinde cemiyetin "*himâye-i mufahham-ı hazret-i pâdişâhîyi ihrâz eylemesi makrûn-ı müsâade-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî*" buyurulur[157]. Padişahın himayesine mazhar olan cemiyet şükranlarını sunmak için huzura çıkmak istemektedir[158]. Cemiyet namına seçilen heyete mabeyn-i hümayun baş kitabetince 21 Ağustos Çarşamba günü saat üç buçuğa randevu verilir[159]. Cemiyet reisi ve aynı zamanda Edirne Mebusu Faik, azadan İstanbul Mebusu Salah Cimcoz, Darülaceze Müdürü Doktor Nazmi, Antalya Mebusu Fuat Hulusi, tüccar İsmail bin Cebbare, Ali Rıfat ve Müdür Cemil beylerden müteşekkil heyet, tespit edilen günde huzura çıkarak alaka ve yardımlarından dolayı padişaha şükranlarını arz eder. Sultan Vahdettin de cemiyetin ifa ettiği vatan hizmetinden dolayı duyduğu takdir ve teşekkürlerini sunarak heyete karşılık verir[160].

Cemiyet nizamnamesinin üçüncü ve son kez tadili, cemiyetin ilk kez toplanan kongresinde[161] ele alınır. Cemiyet merkezi, meclis-i umumi kararıyla 5 Teşrin-i sani 1334 (5 Kasım 1918) Salı günü Divanyolu'ndaki genel merkez binasında birinci umumi kongresini yapmaya karar verir[162]. Nizamnamenin 47. maddesinde belirtildiği gibi görüş bildirmek üzere Dâhiliye Nezareti'nden bir zatın

---

[156] BOA, *DUİT.*, 116/24 (MMC'nden Sadaret'e gönderilen 15 Temmuz 1334/15 Temmuz 1918 tarihli tezkere).

[157] BOA, *DUİT.*, 116/24 (Baş kitabet dairesinin 7 Şevval 1336/16 Temmuz 1918 tarihli tahriratı); BOA, *DH.KMS.*, 48/33 (Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 8 Şevval 336/17 Temmuz 1918 tarihli tahrirat); BOA, *DH.KMS.*, 48/33 (Dâhiliye Nezareti'nden MMC'ne gönderilen 20 Temmuz 334/20 Temmuz 1918 tarihli tahrirat); *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2517, 18 Temmuz 1334/18 Temmuz 1918, s. 2.

[158] BOA, *DUİT*, 116/23 (Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 4 Zilkade 336/11 Ağustos 1918 tarihli tezkere); BOA, *DH.KMS.*, 48/33 (Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret'e yazılan 11 Ağustos 334/11 Ağustos 1918 tarihli tahrirat).

[159] BOA, *DUİT.*, 116/23 (Baş Kitabet Dairesi'nin 8 Zilkade 1336/15 Ağustos 1918 tarihli tahriratı); BOA, *DH.KMS.*, 48/33 (Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 11 Zilkade 336/18 Ağustos 1918 tarihli tahrirat); BOA, *DH.KMS.*, 48/33 (Dâhiliye Nezareti'nden MMC'ne gönderilen 20 Ağustos 334/20 Ağustos 1918 tarihli tezkere).

[160] Lütfi Simavi, *Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim Sultan Mehmed Reşad Hanın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim*, Günümüz Türkçesi: Sami Kara-Nurer Uğurlu, İstanbul 2004, s. 272; *Vakit*, nr. 302, 22 Ağustos 1334/22 Ağustos 1918, s. 2.

[161] Aslında nizamnamenin 45. maddesine göre umumi kongrenin her sene Haziran ayının birinci günü toplanması gerekmekteydi. Fakat bu tarihten önce bir kongre toplandığı bilgisine ulaşamadık. Zaten bir sonraki dipnotta belirtilen belgede de kongrenin birinci kez toplanacağı belirtilmektedir.

[162] BOA, *DH.İUM.*, 19-3/1-15 (MMC'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Teşrin-i sani 334/3 Kasım 1918 tarihli tezkere).

seçilerek gönderilmesi rica edilir, nezaret de İdare-i Umumiye-i Vilayat Müdürü Lütfü Bey'in kongreye gönderilmesini münasip bulur[163]. Kongre kararıyla cemiyet nizamnamesinde yeniden tadilat yapılarak nizamnameye yeni bazı maddeler ilave edilir [164] . Yapılan değişiklikler "*Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti Nizâmnâme-i Esâsîsinin Ba'zı Mevâddında İcrâsına Lüzûm Görülen Ta'dîlât ve İlâvâta Dâir Esbâb-ı Mûcebe Mazbatası*"nda [165] ayrıntısıyla anlatılmıştır. Mazbatanın ilk paragrafında, vilayetlerin meclis-i umumileri tarafından nizamname maddelerinden bazılarının değiştirilmesi ve yeni bazı maddeler ilavesi lüzumunun hasıl olması neticesinde, dört seneden beri tatbik edilen merkez-i umumi nizamnamesinde böyle bir değişikliğe gidildiği belirtilmektedir. Buna göre nizamnamede yapılan belli başlı değişiklikler şöyledir: Reis-i evvel ile birlikte reis-i saninin de kongrede seçilmesi ve reis-i evvelin olmadığı durumlarda reis-i saninin cemiyetin hükümete karşı sorumlu murahhası olduğu, merkez ve taşradaki şubelere gerekli hallerde tali şubeler bağlanması, cemiyet azalarının aylık ödedikleri aidatın bir kuruştan beş kuruşa yükseltilmesi, maliye heyetlerince gerçekleştirilen satın alma işlemlerinde münakasanın yanı sıra pazarlık usulünün de kullanılabilmesi, merkez ve taşra şubelerinin toplanacak hasılatın %40'ını mahallî ihtiyaçlar için ayırarak geri kalan %60'ını her ay sonunda merkez-i umumiye göndermeleri, ihtiyaç halinde ise (merkez-i umuminin onayı alınarak) hasılatın tamamının buralarda harcanabileceği, mümarese-i bedeniyye ve askeriyye heyetlerince hazırlanacak talimatların harbiye, bahriye ve maarif nezaretlerinin görüşleri doğrultusunda hazırlanması, cemiyetin himayesindeki spor kulüpleri azalarının sağlık durumlarının teftişiyle sıhhiye heyetlerinin ilgilenmesi.

Ancak nizamnamede yapılan değişiklikler, uygulama safhasına geçememiş olmalıdır. Zira artık I. Dünya Harbi sona ermiş ve İttihat ve Terakki'nin iktidardan düşmesiyle birlikte cemiyete karşı alenen bir karşı duruş sergilenmeye başlamıştır. Dolayısıyla cemiyet kapatılma sürecine girmiştir.

---

[163] BOA, *DH.İUM.*, 19-3/1-15 (Dâhiliye Nezareti'nden MMC'ne gönderilen 4 Teşrin-i sani 334/4 Kasım 1918 tarihli tahrirat).
[164] BOA, *DH.İUM.*, 19-3/1-39 (MMC'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 27 Teşrin-i sani 334/27 Kasım 1918 tarihli tezkere).
[165] BOA, *ŞD.*, 49/28 (25 Haziran 335/25 Haziran 1919).

C. CEMİYETİN TEŞKİLAT YAPISI

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin teşkilat yapısına dair bilgileri (bir önceki başlıkta değindiğimiz) cemiyetin ilk nizamnamesinden anlayabilmek mümkündür. Buna göre asli görevi ordunun her türlü ihtiyacını temin etmek olan cemiyet, bu vazifeleri organize bir şekilde yerine getirebilmek amacıyla dört şube meydana getirir. *Heyet* olarak adlandırılan bu şubeler "iane derci", "hastane tesisi", "gönüllü alayları teşkili" ve "halkın tenvir-i efkarı (heyet-i irşadiye)" hizmetlerine yönelik olarak çalışacaklardır. Söz konusu heyetlerin çalışmalarını tanzim ve tetkik görevini ise "Heyet-i Faale" üstleniyordu. Heyet-i Faale tarafından seçilecek 7'şer zat, her bir şubenin idare heyetini (Heyet-i İdare) oluşturacaktı. İdare Heyeti'nin müdür, müdür muavini ve veznedarı yine Heyet-i Faale tarafından belirlenecekti. Merkezi İstanbul'da bulunan cemiyetin vilayetlerde de birer merkezi ve bu merkeze bağlı iane heyeti bulunacaktı. Gerektiği takdirde vilayetlerde hastaneler, gönüllü alayları ve tenvir-i efkâr heyetleri de oluşturulacaktı[166].

Cemiyeti ilgilendiren kararlar Heyet-i Faale ve Heyet-i İdare tarafından birlikte alınacaktı. Ancak acil ve olağanüstü durumlarda Heyet-i İdare kendi başına karar alabileceği gibi bunu ilk toplantıda Heyet-i Faale'ye bildirmek zorundaydı. Cemiyetin iane, hastane, gönüllü alayları ve tenvir-i efkâr heyetlerindeki azalar, Heyet-i Faale ile birlikte Meclis-i Umumi'yi teşkil etmektedir[167].

Cemiyetin ilk nizamnamesinde cemiyetin yapılanması, yukarıda özetlediğimiz şekildedir. 1914 yılında kabul edilen ikinci nizamnamede ise cemiyetin daha teşkilatlı bir yapıya kavuştuğunu görmek mümkündür. Zira ilkine oranla çok daha uzun, ayrıntılı ve kapsamı genişletilmiş bir tüzükle karşılaşmaktayız. Cemiyetin faaliyetlerine esas teşkil eden bu tüzüğü incelemekte fayda vardır. Bu tüzüğe göre, kongrede seçilen reis-i evvel ile heyet reislerinin oluşturduğu Heyet-i İdare, cemiyetin Merkez-i Umumi'sini oluşturmaktadır. Reis-i evvel cemiyetin hükümet nezdindeki sorumlu yetkilisidir. Lüzumunda reis-i evvele vekâlet etmek üzere Heyet-i İdare tarafından bir reis-i sani seçilir. Cemiyetin vilayet ve evliye-i gayr-i

[166] BOA, *ŞD.MLK.MRF.*, 38/15, 1913 (madde 2-3).
[167] *Aynı belge* (madde 8, 10).

mülhakada birer merkez şubesi, liva ve kazalarda da tali şubeleri vardır. Kaza şubeleri livalara, liva şubeleri vilayet merkezlerine ve vilayet merkezleri de merkez-i umumiye bağlıdır[168].

Cemiyet ilk teşekkül ettiğinde oluşturulan heyetlerin isimleri, yeni nizamnamede "maliye", "irşat", "mümarese-i bedeniye ve askeriye" ile "sıhhiye" şeklinde değiştirilmiş, bu heyetlerin görev ve yetkileri de ayrıntısıyla belirtilmiştir. Heyet isimlerinden anlaşıldığı kadarıyla, ilk nizamnamede belirtilen örgütlenmelerin ikinci nizamnamede ve cemiyetin yeniden oluşum sürecinde sürekliliğinin sağlanmaya çalışıldığını düşünebiliriz. Söz konusu heyetlerin vazifelerine bakmakta fayda vardır. Bunlardan maliye heyetlerinin vazifesi, cemiyet gelirlerinin arttırılmasına yönelik tedbirler almaktır. Cemiyet adına iane toplanması, konser, tiyatro, müsamere gibi organizasyonlar düzenlenmesi, cemiyete ait satın alma işlemlerinin gerçekleştirilmesi, hesap işlemlerinin divan-ı muhasebatça kabul görülen usulde tanzim edilerek hesapların her daim tetkik ve teftişi de bu heyetlerin görev sahası içine girmekteydi. Maliye heyetlerinin halktan iane toplarken dikkat edecekleri en önemli husus, hiçbir ferdi mahcup ve mecbur bırakmaksızın, herkesten kendi isteği ve gücü yettiği miktarda yardım toplanmasıdır. Kaza, liva veya vilayetlerde teşkil edecek maliye heyetleri, bölgenin genişlik ve ehemmiyetine göre, en az üç en fazla yedi azadan oluşacaktı. Ancak merkezdeki heyet azası 11'e kadar çıkarılabilecekti. Cemiyetin merkez ve taşradaki tüm şubelerinde toplanacak meblağ doğrudan doğruya merkez-i umumiye gönderilecek, ancak gerekli hâllerde ve Merkez-i Umumi'nin onayı alınmak şartıyla gelirin üçte biri mahallî ihtiyaçlar için sarf edilebilecekti[169].

Memleketin refah ve selametini temin etmek üzere milletin her türlü ilmî, millî, amelî ve iktisadi ihtiyaçlarını karşılamak görevi irşat heyetlerine verilmişti. Bu bağlamda halka açık mev'ize (öğüt), konferans ve dersler vermek, vatan evlatlarına zamanın gereklerine uygun bir eğitim vermek amacıyla numune mektebi açmak, ders kitapları vücuda getirmek, yerli malını teşvik etmek üzere bir sanayi müzesi açmak, fennî ziraatin tatbik sahası olmak üzere bir çiftlik mektebi ile kooperatif şirketleri

[168] BOA, *DUİT.*, 116/21 (21 Ramazan 332/13 Ağustos 1914), (madde 4).
[169] *Aynı belge* (madde 15-19).

oluşturmak irşat heyetlerinin vazifeleri olarak sıralanmıştır. Ayrıca Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'ye yardımda bulunmak, imkânı nisbetinde köy mektepleri açmak, idarecileri uygun gördüğü takdirde resmî ve özel okul talebelerine vaaz ve nasihatlerde bulunmak da heyetin çalışma sahasına giren konulardı. Heyet bu görevleri yerine getirirken cemiyete dâhil olan veya olmayan edip, yazar, âlim ve sanat erbabı kimselere müracaat edebilecektir. Heyet-i İrşadiye Merkez-i Umumi'de en az yedi en fazla onbir, şubelerde ise en az üç en fazla yedi azadan oluşacaktır[170].

Cemiyetin bünyesindeki bir başka heyet olan mümaresat-ı bedeniyye ve askeriyye heyetlerinin vazifeleri de şu şekilde sıralanmaktadır: vatan evlatlarını her zaman çevik ve zinde bulunduracak ve aynı zamanda askerî kabiliyetlerini geliştirecek vasıtaları hazırlamak, bu maksatla gençleri jimnastik, koşu, yüzücülük, kürek çekmek, top oynamak, sıçramak, fennî güreşmek, endaht poligonları inşa etmek, nişancılık, binicilik, at yarışları, uzun piyade yürüyüşleri, kılıç, kasatura, mızrak kullanma, tüfek ve avcı talimleri, köprücülük, şimendifercilik, tayyarecilik, toprak kazmak, bireysel ve genel siperler yapmak gibi muhtelif sporlar ile bedenî ve askerî idmanlara alıştırmak ve faydalı seyahatler düzenlemek. Sayılan spor dallarına alıştırılırken bireyin kabiliyeti ve çevre koşulları göz önünde bulundurulacaktır. Heyetlerin icra ettireceği idmanlar hakkında Harbiye, Bahriye ve Maarif nezaretlerinin görüşü alınarak hazırlanacak talimatnameler söz konusu nezaretlere onaylatılacaktır. Ayrıca mümaresat-ı bedeniyye ve askeriyye heyetlerinin yarışmalar tertip etme ve bu yarışmalar sonunda kazananlara mükâfat ve takdirname verme yetkisi de bulunmaktadır. Bu heyetlerin merkez ve taşra şubelerine ait aza sayısı, irşat heyetlerinin aza sayısıyla aynıdır[171].

Tüm millete sıhhi öğütlerde bulunmak, millî dispanser ve hastaneler kurmak, nöbetleşe köyleri dolaşarak hastaları tedavi etmek, kısacası her kesimden halkı sıhhi kurallara uymaya alıştırmak, bulaşıcı hastalıklardan en az zararla kurtulmak için gerekli tedbirleri almak, talep olması halinde resmî ve özel okullarda hıfz-ı sıhhaya dair ders veya konferanslar vermek, maliyenin elverdiği ölçüde eczane bulunmayan kasaba ve köylerde seyyar eczaneler tesis ederek fakir hastalara ücretsiz

[170] *Aynı belge* (madde 20-25).
[171] *Aynı belge* (madde 26-31).

ilaç dağıtmak, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti sıhhiye heyetlerinin vazifeleri arasında sayılmıştır. Bunların yerine getirilebilmesi için sıhhiye heyetince bir talimat hazırlanacak, Merkez-i Umumi'nin tetkikinden sonra Sıhhiye Müdüriyeti'ne onaylatılacaktır. Sıhhiye heyetlerinin aza sayısı üçten az yediden fazla olmayacaktır[172].

Tüm heyetlerin toplam çalışma süresi iki yıldır. İki yılın sonunda yerlerine yenileri seçilir. Aynı üyelerin tekrar seçilmeleri de mümkündür[173].

Yukarıda vazifeleri açıklanan merkez ve taşradaki heyetlerin çalışmalarını düzenlemek, bu heyetlerden gelecek müzekkire, rapor vs. evrakı tetkik ile tasdik veya reddetmek, gelir-gidere dair hesap ve defterleri teftiş etmek, resmî haberleşmelere ait evrakı tasdik ve imzalamak, senelik bilançolar düzenlemek idare heyetlerinin görevleri arasında sayılmaktadır. Vilayetlerdeki idare heyetleri her senenin gelir ve giderinin açıklamasını, faaliyet ve teşebbüslerini, ayrıca gelecek sene için kararlaştırılan icraatlarını birer rapor halinde en geç Nisan başına kadar Merkez-i Umumi'ye göndermek zorundaydı. Şubelerden gelecek bu raporlar vilayet kongrelerine ve umumi kongreye arz olunacaktı. İdare heyetleri en az haftada bir defa toplanacak, toplantılarda kararlar oy çokluğuyla alınacaktır. İdare heyetinin mahiyetinde lüzumu kadar gönüllü veya maaşlı tahrir ve hesap memurları bulunmak zorundadır. Her gün muayyen vakitlerde vazifesi başına gelmek zorunda olan bu memurlar, idare heyetlerinin kararlarını, şubelerin yazı ve hesap işlerini yürütmekle mükelleftirler[174].

Maliye, irşat, mümaresat-ı bedeniyye ve askeriyye ile sıhhiye heyetlerinin azalarının toplamı, mecalis-i umumiyi teşkil eder ve bu meclislerin en az ayda bir defa toplanarak idare heyetlerinden gelen hususları görüşerek karara bağlaması beklenir. Meclis-i Umumi, vilayet kongresi azalarını belirler. Vilayet kongrelerinin

[172] *Aynı belge* (madde 32-36).
[173] *Aynı belge* (madde 48).
[174] *Aynı belge* (madde 37-41).

de her sene Nisan ayı başında toplanması gerekir. Kongrede şube heyetleri seçimi yapılır[175].

Vilayet kongreleri tarafından gizli oyla ve oy çokluğuna göre seçilen ikişer azanın genel merkezdeki Heyet-i İdare'yle toplanmasından Umumi Kongre teşekkül eder. Umumi Kongre'nin her sene Haziran ayının ilk günü İstanbul'da toplanması gerekir. Toplantıda cemiyetin bir senelik faaliyetleri ele alınır, vilayet kongrelerinin mazbataları tetkik edilir, cemiyet teşkilatında düzeltilmesi gereken hususlar görüşülür, Merkez-i Umumi heyet azalarının seçimi gerçekleştirilir. Kongreye istişare maksadıyla Harbiye ve Dâhiliye nezaretlerinden birer memur davet edilecektir[176].

Cemiyete aza olabilmek için İntihab Kanunu gereği yasal yaşı tamamlamak gerekmektedir. Aza olan her fert, cemiyet nizamnamesini tetkik ederek cemiyetin teşekkül maksadına vâkıf olmalıdır. Cemiyete dâhil olanların aylık en az bir kuruş aidat ödemeyi taahhüt etmesi gerekir. Azalar aidatlarını arttırıp azaltma yetkisine sahip olmakla birlikte bu miktar Cemiyetler Kanunu'nun 8. maddesi gereği yıllık 24 Osmanlı yüzlük altınını aşmamalıdır[177].

1. Merkez Teşkilatı

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin teşekkülü maksadıyla 31 Ocak'ta Darülfünun konferans salonunda yapılacak toplantının müzakere konuları şu şekilde sıralanmıştı:

1. *"İâşe derci, hastahâneler te'sîsi, gönüllü alayları teşkîli, halkın tenvîr-i efkârı,*
2. *Husûsât-ı mezkûrenin te'mîni zımnında ayrı ayrı yedişer zâtdan mürekkeb hey'etler teşkîli,*
3. *Bu hey'etlerin mesâîsini tevhîd ve tanzîm ve tedkik ve îcâb-ı hâle tevfîk içün onbir zâtdan mürekkeb bir hey'et-i faale teşkîli,*
4. *Vilâyâtta da şuabât-ı lâzımenin te'sîs ve teşkîline karâr verilmesi,*

[175] *Aynı belge* (madde 42-43, 49).
[176] *Aynı belge* (madde 9, 45-47, 49).
[177] *Aynı belge* (madde 12-14).

5. *Mukarrerât-ı müttehazanın matbûât ve ajanslarla neşr ve i'lânı."*[178]

Yukarıdaki ilk üç madde, cemiyetin merkez teşkilatının yapılandırılmasına ilişkindir. Dördüncü madde ise cemiyetin başkentle sınırlı kalmayıp diğer vilayetlerde de şubeler açmak istemesiyle ilgilidir. 1 Şubat 1913 tarihli toplantısında nizamname-i esasisini tanzim eden Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Heyet-i Faalesi, heyetin teşekkülü hakkında vilayetlerin belediye reislerine telgrafla bilgi verdiği gibi bir Heyet-i İdare de belirlemiştir. Nafia eski nazırı Hulusi Bey'in başkanlığındaki heyetin yardımcılığına Siverek eski mebusu İsmail Hakkı Bey seçilir. Heyete aza olarak Doktor Esat Bey, Celal Arif Bey, Miralay Mustafa Bey, Midhat Paşazâde Ali Haydar Midhat Bey ve Abdülbaki Efendi seçilir[179]. Heyet-i Faale'nin toplantı günleri Pazartesi ve Perşembe olmak üzere haftada iki gündür. Toplantı mekânı ise ilk günler faaliyet gösterilen Bâbıâli'deki Donanma Cemiyeti merkez binasıdır[180].

Cemiyetin ilk teşekkül ettiği günlerde en faal ve en çalışkan heyeti olarak Heyet-i Tenviriye ön plana çıkar. Öyle ki aza sayısı bakımından en kalabalık olan heyet de Heyet-i Tenviriye olmuştur. Heyet-i İrşadiye olarak da anılan heyetin görevleri şu şekilde belirlenmişti:

1. Dinî ve vatani mevzularda, fırkacılık hissiyatı ve ayrımcılığı gütmeksizin, konferanslar düzenlemek,
2. Halkı, memleketin içinde bulunduğu zor durumdan haberdar etmek ve bu durumun gerektirdiği maddi ve manevi fedakârlığa sevk ve davet etmek,
3. Rumeli'de Balkanlı orduların ifa ettikleri mezalim ve tahribatı izah ederek, işgal edilen yerlerin istirdadı için halkta millî uyanışın sağlanmasına çalışmak,
4. Yaşanan felaketlerin sebebini, ahlaki, ilmî ve iktisadi açılardan ele alarak halka anlatmak,

[178] *Tanin*, nr. 1497, 18 Kanun-ı sani 1328/31 Ocak 1913, s. 3.
[179] *Tanin*, nr. 1499, 20 Kanun-ı sani 1328/2 Şubat 1913, s. 4.
[180] *Tanin*, nr. 1500, 21 Kanun-ı sani 1328/3 Şubat 1913, s. 5.

5. Felaketler karşısında ümitsizlik ve kedere kapılmamak gerektiği, yaşanan felaketlerden ders almanın geleceğin inşası için faydalı olduğu fikrini kitlelere aşılamak.[181]

İçinde bulunulan Balkan Harbi ve yaşanan bozgun nedeniyle son derece ümitsiz ve kaygılı olan kamuoyuna güç ve moral vermek, cephede direnen ordunun ihtiyaçları konusunda halkın yardım ve fedakârlığını temin etmek ve aynı zamanda iyi ve güvenli bir gelecek için aynı hataları tekrarlamamak ve hatalardan ders çıkarmayı öğütlemek, Heyet-i İrşadiye'nin temel görevidir. Heyet-i İrşadiye'nin konferans etkinliklerini, Müdâfaa-i Milliye'nin (ve iktidardaki İttihat ve Terakki'nin) sözlü propagandası olarak görmek yanlış olmayacaktır düşüncesindeyiz. Zira yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, devam eden bir harbe halkın tam inanç ve desteğinin sağlanması düşüncesi, Heyet-i İrşadiye'nin gayesini güttüğü en temel fikir olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu maksatla, bizzat Heyet-i İrşadiye azaları tarafından, halka yönelik çok sayıda vaaz ve konferans gerçekleştirilir. Yusuf Akçura, Ahmet Agayef, Enis Avni (Aka Gündüz), şair Mehmet Emin Bey, Sebilü'r-reşad Başyazarı Mehmet Akif Bey, Satı Bey, Ahmet Cevat Bey, Abdürreşid İbrahim Efendi gibi dönemin öne çıkan aydınları ile pek çok yazar, eski mebus ve din adamı, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin hatipliğini üstlenirler. Darülfünun konferans salonunda ve çeşitli camilerde İstanbul halkına yönelik çok sayıda konuşma icra ederler[182]. Bunların dışında heyet, vakti müsait olan bütün ders-i âm efendilerin cemiyet yararına vaaz verebilecekleri çağrısında bulunur[183].

Cemiyetin kuruluşundan henüz bir hafta geçmeden *Tanin*'de "Mukaddes Vazifeye Davet" başlıklı bir bildiri yayımlanır. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Heyet-i İrşadiyesi tarafından yayımlanan bildiride, cemiyetin, unsurlar arasında bir fark gözetmeksizin, tüm Osmanlı milletine hitaben kurulduğu vurgulanarak saltanatın bekası için bütün vatandaşların cemiyet etrafında birleşmelerinin arzulandığı ifade

[181] *Tanin*, nr. 1509, 30 Kanun-ı sani 1328/12 Şubat 1913, s. 4.
[182] *Tanin*, nr. 1499, 20 Kanun-ı sani 1328/2 Şubat 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1500, 21 Kanun-ı sani 1328/3 Şubat 1913, s. 4-5; *Tanin*, nr. 1501, 22 Kanun-ı sani 1328/4 Şubat 1913, s. 4-5; *Tanin*, nr. 1503, 24 Kanun-ı sani 1328/6 Şubat 1913, s. 4; *Tanin*, nr.1507, 28 Kanun-ı sani 1328/10 Şubat 1913, s. 4; *Tanin*, nr. 1510, 31 Kanun-ı sani 1328/13 Şubat 1913, s. 4; *Tanin*, nr. 1511, 1 Şubat 1328/14 Şubat 1913, s. 4; *Tanin*, nr. 1513, 3 Şubat 1328/16 Şubat 1913, s. 4
[183] *Tanin*, nr. 1511, 1 Şubat 1328/14 Şubat 1913, s. 4.

edilir. "*Filan ve falan kısım halka, şu ve bu zata müracaat etmek ortada ayrılık gayrılık görmektir*." şeklinde devam eden bildiride Osmanlı yurdunun her köşesine seslenildiği, memlekete yardım etmek isteyenlerin, tıpkı Ermeni ve Musevi vatandaşların yaptığı gibi cemiyetle işbirliği yapabileceği ifade edilir[184]. Bildiriden sadece bir gün sonra Musevi vatandaşlara yönelik, müdâfaa-i millîyenin önemini ve Osmanlılara düşen vazifenin derecesini anlatmak üzere, Heyet-i İrşadiye tarafından konferanslar verileceği bilgisi gelir[185]. Bunu, Hahambaşı'nın Osmanlı Musevilerine hitaben yayımladığı bir beyanname takip eder. Vatanın ve namus-u millînin tehlikede olduğu ifade edilen beyannamede, tüm Osmanlı milletinin cins ve mezhep ayırt etmeksizin kitle halinde ayaklandığı, başkentte ve sair yerlerde Müdâfaa-i Milliye heyetleri teşekkül ettiği ve her Osmanlı vatandaşının bu heyetlere yardım etmeye başlamasının lüzumundan bahsedilir. Her Osmanlı Musevisinin de bu kutsal vazifeye katılarak Müdâfaa-i Milliye heyetlerine parasal yardımda bulunması öğütlenir[186]. Ermeni kilise cemiyetlerine de bir tezkere gönderen Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, yardım toplamak üzere kendileri tarafından bir heyet oluşturulması tavsiyesinde bulunur[187].

Museviler arasında uyandırılmaya çalışılan müdâfaa-i milliye şuurunun neticesinde Musevi ahali arasında, ilki Galata'da ikincisi Kuzguncuk'ta olmak üzere iki kez toplantı icra edilir. Toplantılarda Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu felaketten kurtarmanın lütuf değil mukaddes bir vazife olduğu vurgulanarak tüm Musevi vatandaşların hayatlarının Türklerin hayatta kalmalarına bağlı olduğu mesajı verilir. Etkileyici nutuklardan sonra Musevi gençlerin Müdâfaa-i Milliye taburlarına gönüllü yazılmaya başladıkları görülür[188]. Ardından biri Kadıköy'de ve diğeri Balat'ta faaliyet göstermek üzere bazı Musevi ileri gelenleri tarafından *Musevi Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti* kurulduğu bilgisi basında yer bulur. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin talimatlarına uymak üzere kuruldukları belirtilen cemiyetler, derhal

[184] *Tanin*, nr. 1503, 24 Kanun-ı sani 1328/6 Şubat 1913, s. 4.
[185] *Tanin*, nr. 1504, 25 Kanun-ı sani 1328/7 Şubat 1913, s. 4.
[186] *Tanin*, nr. 1506, 27 Kanun-ı sani 1328/9 Şubat 1913, s. 4.
[187] *Tanin*, nr. 1508, 29 Kanun-ı sani 1328/11 Şubat 1913, s. 5.
[188] *Tanin*, nr. 1510, 31 Kanun-ı sani 1328/13 Şubat 1913, s. 4; *Tanin*, nr. 1514, 4 Şubat 1328/17 Şubat 1913, s. 3.

iane toplama çalışmalarına başlarlar [189] . İlerleyen süreçte "Musevi Tiyatro Heveskâranı" tarafından Müdâfaa-i Milliye yararına, Tepebaşı Kışlık Tiyatrosu'nda bir gösteri tertip edildiği görülür[190].

Cemiyeti oluşturan bir diğer heyet Hastaneler Heyeti'dir. Müdâfaa-i Milliye'yi kuran ilk toplantıda Hastaneler Heyeti mevzubahis olduğu zaman söz alan Hilâl-i Ahmer Müfettiş-i Umumisi Mehmet Ali Bey, bu konuda görev yapan bir cemiyetin zaten var olduğunu, dolayısıyla ayrıca bir heyet teşkilinin lüzumsuz olduğunu söyler. Bunun üzerine mevzu uzar ve Mehmet Ali Bey'in sözlerinin leh ve aleyhinde pek çok söz sarfedilir. Konu hakkında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti reisi Besim Ömer Paşa'nın görüşleri alınmaksızın eylemde bulunulamayacağı düşüncesi doğar. En sonunda Müdâfaa-i Milliye bünyesinde bir Hastaneler Heyeti tesis edilmesi, seçilecek heyetin de Hilâl-i Ahmer'le ortak hareket edebileceği karara bağlanır[191]. Cemiyetin ilk kuruluş tarihinden itibaren faaliyetlerine başlayan Hastaneler Heyeti, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve Ordu-yu Hümayun Sertababeti ile birlikte çalışmak üzere, kurumlar arasında derhal bir toplantı tertip eder. Toplantıda görüşülen ilk mesele, cepheden Sirkeci'ye gönderilecek hasta ve yaralı askerlerin hızlı ve güvenli bir şekilde İstanbul'daki mevcut hastanelere dağılımının sağlanması ve bu hususta alınacak tedbirler olur. Kurumlar arası görev dağılımı yapılır ve tüm hastanelerdeki boş yatak sayısının tespiti askerî kanada havale edilir. Hasta naklinde kullanılacak arabaların tedarikiyle Müdâfaa-i Milliye ve Şehremaneti ilgilenecektir. Nakillerden doğan masraf Hilâl Ahmer'ce ödenecektir. Sonrasında mevcut hastanelerin ihtiyaçları üzerine müzakere edilir[192]. Bundan sonra Müdâfaa-i Milliye Hastaneler Heyeti, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti merkez binasında kendilerine tahsis edilen odada faaliyetlerine devam eder[193].

Tıpkı Heyet-i İrşadiye ve Hastaneler Heyeti gibi İane ve Gönüllü Alayları heyetleri de cemiyetin ilk kuruluş gününden itibaren faaliyetlerine başlarlar. Bunlardan İane Heyeti'nin vazifesi cemiyete yapılacak bağışları kabul etmek ve

---

[189] *Tanin*, nr. 1514, 4 Şubat 1328/17 Şubat 1913, s. 4; *Tanin*, nr. 1517, 7 Şubat 1328/20 Şubat 1913, s. 4.
[190] *Tanin*, nr. 1565, 27 Mart 1329/9 Nisan 1913, s. 5.
[191] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 654, 19 Kanun-ı sani 1328/1 Şubat 1913, s. 2.
[192] *Tanin*, nr. 1499, 20 Kanun-ı sani 1328/2 Şubat 1913, s. 4.
[193] *Tanin*, nr. 1501, 22 Kanun-ı sani 1328/4 Şubat 1913, s. 4.

hazine tahvilatının satışıyla ilgilenmektir[194]. Yapılan çağrıyla Müdâfaa-i Milliye bağışlarının cemiyetin faaliyette olduğu Donanma Cemiyeti'nde kabul edilmekte olduğu bilgisi vatandaşlara duyurulur[195]. Doktor Esat Paşa ile Hacı Ahmet Bey (Enver Bey'in babası), padişah ve hanedandan maddi destek istemekle görevlendirilir. Saraya giden bu şahısların müracaatları üzerine Sultan Reşat cemiyete 2.000 liralık bağışta bulunur. Cemiyetin paraya olan şiddetli ihtiyacı nedeniyle, yukarıdaki örneğe benzer şekilde, varlıklı kesime gönderilmek üzere iane heyetleri oluşturulur. 4-6 kişilik bu heyetler, sultanlara, paşa damatlarına, bankalara, ayan vs. devlet ricaline başvurarak cemiyet namına yardım talebinde bulunacaklardır. Ayrıca cemiyet adına Şerif Ali Haydar Bey tarafından Mısır eşrafından bazı kimselere yardım talebi içeren telgraflar çekilir[196].

İane heyetlerinin talepleri sonrası Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa 1.000 lira, Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi 450 lira, Şehzade Burhaneddin Efendi'nin eşi iki adet kıymetli vazo, Nazıma ve Cemile sultanlar ile Mısırlı Nimet Hanım tarafından bir miktar nakit para ve Dâhiliye Nazırı Hacı Adil Bey de ailesine ait bütün mücevheratı bağışlamak suretiyle cemiyete katkıda bulunurlar[197].

Bahsedilen heyetlerin dışında cemiyet bünyesinde teşkil edilen bir Mübayaat Komisyonu bulunmaktadır. Bu komisyon, adından da anlaşılacağı üzere, gönüllü yazılan askerlerin ihtiyaçlarını dışarıdan satın alma yoluyla karşılamak üzere oluşturulmuştur. Mübayaat Komisyonu gönüllülerin kaput, elbise, kumaş, yün çorap, eldiven, başlık ve ayakkabı gibi ihtiyaçları ile (içine kavurma koymak üzere) teneke kutu ve (erzak ve saman koyabilmek üzere) çuval satın alacağına dair muhtelif tarihlerde gazetelere alım ilanları vermiştir[198].

---

[194] *Tanin*, nr. 1499, 20 Kanun-ı sani 1328/2 Şubat 1913, s. 4.
[195] *Tanin*, nr. 1500, 21 Kanun-ı sani 1328/3 Şubat 1913, s. 5.
[196] *Tanin*, nr. 1504, 25 Kanun-ı sani 1328/7 Şubat 1913, s. 4; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.435, 25 Kanun-ı sani 1328/7 Şubat 1913, s. 3.
[197] *Tanin*, nr. 1506, 27 Kanun-ı sani 1328/9 Şubat 1913, s. 4; *Tanin*, nr. 1507, 28 Kanun-ı sani 1328/10 Şubat 1913, s. 4; *Tanin*, nr. 1511, 1 Şubat 1328/14 Şubat 1913, s. 4; *Tanin*, nr. 1513, 3 Şubat 1328/16 Şubat 1913, s. 4; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.437, 27 Kanun-ı sani 1328/9 Şubat 1913, s. 3; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.443, 2 Şubat 1328/15 Şubat 1913, s. 3.
[198] *Tanin*, nr. 1509, 30 Kanun-ı sani 1328/12 Şubat 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1511, 1 Şubat 1328/14 Şubat 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1514, 4 Şubat 1328/17 Şubat 1913, s. 4; *Tanin*, nr. 1520, 10 Şubat 1328/23 Şubat 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1636, 6 Haziran 1329/19 Haziran 1913, s. 6.

17 Şubat 1913 Pazartesi günü, "Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti İstanbul Şuabat-ı Merkeziyesi Teşkilatına Dair Talimat" yayımlanır. Toplam 8 maddelik bu talimata göre cemiyetin merkez-i umumisine bağlı olarak başkent İstanbul'da şubeler açılacağı, bu şubelerin ise mevcut belediye teşkilatının taksimatına göre belirleneceği bildiriliyordu. Buna göre, Bayezid, Fatih, Beyoğlu, İstinye, Anadolu Hisarı, Üsküdar, Kadıköy, Adalar ve Makriköy (Bakırköy) belediyeleri ile yine İstanbul vilayetine bağlı Gekbûze (Gebze), Kartal ve Şile kazalarında birer Müdâfaa-i Milliye şubesi açılması kararlaştırılır. Bu şubelerin heyetleri, söz konusu belediye dairelerinin sınırları dâhilindeki mahalle sakinlerinin oyları ile belirlenecektir. Şube azalarının seçimleri için cemiyet merkezinden murahhaslar tayin edilir. Hangi murahhasın nereden sorumlu olduğu ve hangi belediyede ne zaman seçim yapılacağı bilgisi, liste halinde yayımlanarak kamuoyunun bilgisine sunulur[199]. Söz konusu listede belirtilen gün ve saatlerde icra edilen seçimlerin[200] sonuçları (heyet ve aza bilgisi), ilerleyen günlerde yine basın aracılığıyla duyurulur[201]. Cemiyetin kurulduğu tarihten 1916 yılı başına kadar olan faaliyetlerini içeren bilanço defterinde cemiyetin merkez şubeleri şu şekilde sıralanır: Fatih, Bayezid, Beyoğlu, Kadıköy, Üsküdar, Makriköy, Anadolu Hisarı, Adalar, Mirgûn (Emirgan), Kartal, Gekbûze ve Beşiktaş[202]. Görüldüğü üzere cemiyet merkezde ilk oluşturduğu teşkilatlanmasını zaman içerisinde değiştirmiştir. Zira Mirgûn ve Beşiktaş şubeleri ilk taksimatta yer almazken sonradan buralarda da şubeler teşkil edildiği anlaşılır. Yine aynı defterde yer alan bilgiye göre, Beşiktaş şubesi 1916 yılından sonra Beyoğlu şubesiyle birleştirilir. Seçimlere konu olan İstinye ve Şile şubeleri ise bu defterde yer almaz.

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin ilk teşekkül ettiği günlerde kendisine ait müstakil bir binası olmayıp, Donanma Cemiyeti'nin Merkez-i Umumisi'ndeki bir

---

Tercüman-ı Hakikat, nr. 11.450, 9 Şubat 1328/22 Şubat 1913, s. 3; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.598, 7 Temmuz 1329/20 Temmuz 1913, s. 4.

[199] *Tanin*, nr. 1514, 4 Şubat 1328/17 Şubat 1913, s. 3-4; *Tanin*, nr. 1517, 7 Şubat 1328/20 Şubat 1913, s. 4.

[200] Başkent halkının Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti şubelerinin tespitiyle meşgul bulunması nedeniyle, o sıralarda yapılması gereken belediye seçimlerinin ileri bir tarihe ertelenmesi uygun bulunur (*Tanin*, nr. 1522, 12 Şubat 1328/25 Şubat 1913, s. 4).

[201] Cemiyetin Üsküdar, Beyoğlu, Adalar, Anadolu Hisarı va Bayezid şubelerinin seçim sonuçları için bkz. *Tanin*, nr. 1519, 9 Şubat 1328/22 Şubat 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1520, 10 Şubat 1328/23 Şubat 1913, s. 4; *Tanin*, nr. 1521, 11 Şubat 1328/24 Şubat 1913, s. 5.

[202] *Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye*, s. 10.

odada faaliyet göstermiştir. İlerleyen süreçte cemiyet merkezi olarak Çemberlitaş'ta yeni bir bina inşasına başlanır. İnşaat bitinceye kadar Merkez-i Umuminin Nuruosmaniye'deki Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Merkezi'ne nakledileceği duyurulur. Taşınma işlemi için 8 Eylül 1913 tarihi verilir[203]. Ancak bir hafta sonra cemiyet Merkez-i Umumisi'nin Cağaloğlu'nda kapalı fırın bitişiğindeki daire-i mahsusa nakledildiği bilgisi basında yer alır. Bir gün sonra da içtima-i umumi için Merkez-i Umumi azaları burada yapılacak toplantıya davet edilir[204].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin, yürüttüğü faaliyet ve organizasyonlarda mahalle imam ve muhtarları ile ihtiyar heyetlerine gerektiğinde vazifeler yüklediğine ve aralarında bir takım görev dağılımı yaptığına şahit oluyoruz. Mahalle imam ve muhtarları, devletin bu en zor zamanında cemiyetin doğal birer memuru olarak algılanmış, istekli olup olmadığına bakılmaksızın cemiyet tarafından görevlendirilmişlerdir. Daha cemiyetin kurulduğu ilk günlerde mahalle imam ve muhtarları cemiyet faaliyetlerine dâhil edilmişlerdir[205]. Anladığımız kadarıyla yaptıkları önemli işlerin başında, mahalle sakinlerinden *muhtac-ı muavenet* olanların isimlerini içeren kayıtlar tutmak geliyordu. Gerektiğinde (cemiyet talep ettiğinde) söz konusu kayıtlar defterler şeklinde tanzim edilip, cemiyet merkezine gönderiliyordu[206]. Ayrıca cemiyet şubelerinin fukara ve şehit çocukları yararına düzenlediği hitan (sünnet) cemiyetlerinde, mahalle imam ve muhtarlarına söz konusu çocukların fukara ve şehit çocuğu olduğunu tasdik etmeleri vazifesi veriliyordu. Çocuğunu sünnet ettirmek isteyen velilerin, bağlı bulundukları mahallenin muhtar ve imamından durumlarını belgeleyen bir vesika (ilmuhaber) almaları mecburiydi. Alınan vesika ile birlikte cemiyetin ilgili şubesine başvurulması gerekiyordu[207]. Bunların dışında, cemiyet orduya asker temini için başvurduğu *gönüllü askerlik* uygulamasında, gönüllü yazılmak isteyen gencin ebeveyninden muvafakat almasını

---

[203] *Tanin*, nr. 1713, 25 Ağustos 1329/7 Eylül 1913, s. 4.
[204] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.651, 2 Eylül 1329/15 Eylül 1913, s. 3.
[205] *Tanin*, nr. 1506, 27 Kanun-ı sani 1328/9 Şubat 1913, s. 5. Künyesi verilen gazete haberinde, Beyoğlu, Beşiktaş ve Kasımpaşa mahallelerinin imam ve muhtarlarının belediye dairesine davet edilerek Müdâfaa-i Milliye teşkilatına mübaşeret olunduğu bilgisi vardır.
[206] *Tanin*, nr. 2026, 31 Temmuz 1330/13 Ağustos 1914, s. 4; *İkdam*, nr. 6284, 6 Ağustos 1330/19 Ağustos 1914, s. 2.
[207] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1536, 5 Ağustos 1331/18 Ağustos 1915, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1573, 11 Eylül 1331/24 Eylül 1915, s. 2

şart koşuyordu. Bu muvafakati tasdik etme görevi de yine imam ve muhtarlara veriliyordu[208].

2. Taşra Teşkilatı

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin 1 Şubat 1913 tarihinde teşekkül etmesinden kısa süre sonra, taşrada cemiyete ait şubelerinin açıldığını görüyoruz. Taşra şubeleri oluşturdukları Müdâfaa-i Milliye heyetleri vasıtasıyla, gönüllü ve iane toplama çalışmalarına başlamışlardır. Cemiyetin taşradaki en faal şubelerinden birisi olan İzmir şubesi, cemiyetin resmen teşekkülünden bir gün sonra, 2 Şubat 1913'te kurulur. Cemiyetin ilk reisi Şerif Ali Haydar Bey, vilayet belediyelerine çektiği telgraflarla, merkezde kurulan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin taşrada şubelerinin açılması talebinde bulunur. Bunun üzerine, Aydın vilayetinin merkezi İzmir'de bir toplantı icra edilir. Toplantıya vilayete bağlı kazalardan seçilen murahhaslar iştirak eder[209]. "Aydın Vilayeti Müdâfaa-i Milliye Kongresi" adlı bu toplantı sonrası, yardım toplamak üzere heyetler teşkil edildiği gibi Balkan Harbi'ne gönderilecek gönüllüler için "Aydın Vilayeti Millî Fedai Alayı" adı altında taburlar oluşturulmaya başlanır[210]. Türk Ocağı İzmir şubesi, yayımladığı bir beyanname ile cemiyetin faaliyetlerine bütün gücüyle destek olacağını belirtir[211].

İzmir dışında Bergama, Kütahya, Kastamonu, Ayancık, Zağferanbolu (Safranbolu), Konya, Çerkes, Burgaz Ada, Sivas, Edremit, İnebolu[212], Karahisar-ı Şarkî, Bağdat, Bayramiç, Eskişehir, Burdur, İzmit, Balya, Mardin, Şam, Gümüşhane, Akşehir, Akka, Alaiye, Bursa, Eğin, Trabzon, Tercan, Uşak[213], Mamuretü'l-aziz, Kemah, Keskin, Tirebolu, Seferihisar, Fatsa, Kırşehir, Arabgir, Medine-i Münevvere,

---

[208] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.437, 27 Kanun-ı sani 1328/9 Şubat 1913, s. 3.
[209] Murahhaslardan bazılarının isimleri şöyledir: İzmir murahhası Ziya, İzmir murahhası Evliyazâde Refik, İzmir murahhası Sait, İzmir murahhası Seyyit, Ödemiş murahhası Şükrü, Menteşe murahhası Mahmut Fuat, Aydın murahhası Hacı Şerif, Dikili murahhası Yusuf, Manisa murahhası Abdürrahim, Karaağaç murahhası Hasan, Karaburun murahhası Halim, Marmaris murahhası Enver, Çan murahhası Necip, Köyceğiz murahhası Nail… (*Tanin*, nr. 1500, 21 Kanun-ı sani 1328/3 Şubat 1913, s. 4; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.431, 21 Kanun-ı sani 1328/3 Şubat 1913, s. 2).
[210] 20 gün sonra İzmir'den ilk kafile olarak başkente 500'e yakın gönüllü asker gelir (*Tanin*, nr. 1519, 9 Şubat 1328/22 Şubat 1913, s. 1).
[211] Nâzım H. Polat, *a.g.e.*, s. 87-88; *Tanin*, nr. 1500, 21 Kanun-ı sani 1328/3 Şubat 1913, s. 4.
[212] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.433, 23 Kanun-ı sani 1328/5 Şubat 1913, s. 1.
[213] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.434, 24 Kanun-i sani 1328/6 Şubat 1913, s. 3.

Samsun, Siirt, Basra, İnegöl[214], Antalya, Bandırma, Kayseri[215], Kangal, Gemlik, Ladik[216], Karahisar-ı Sahib, Milas, Halep, Mihaliç[217], Vakf-ı Kebir, Karesi[218], Çarşamba, Biga[219], Erbil[220], Pazarköy[221], İznik[222], Balıkesir[223], Çeşme[224] ve Söğüt[225]'ten merkeze gönderilen telgraflarda, buralarda da yerel Müdâfaa-i Milliye heyetlerinin teşekkül ettiğini öğrenmekteyiz. Söz konusu heyetlerin teşekkül tarzına ait genel uygulama şu şekilde olmaktadır: Şehrin/kasabanın ileri gelenleri (esnaf, ulema, yerel idareci ve memurlar) derhal bir araya gelerek bir Müdâfaa-i Milliye heyeti oluştururlar. Heyetin öncelikli hedefi halktan iane ve gönüllü toplamaktır. Dolayısıyla birer İane ve Gönüllü Heyeti oluşturulur. Toplanan meblağ cemiyet merkezine gönderilir. Merkez de nereden ne kadar iane toplandığını basın aracılığıyla ilan eder[226]. Ayrıca heyete tabi olan mahalle ve hatta köylere heyetler gönderilerek halkın ilgisi çekilmeye çalışılır[227].

1916 yılı itibariyle cemiyetin taşrada teşkilatlanan merkez şubeleri şunlardır: İzmit, Karesi, Zor, Karahisar-ı sahib, Çatalca, Kudüs-i şerif, Bolu, Kayseri, Samsun, Canik, Urfa, Bursa, Bitlis, Konya, İzmir, Adana, Diyarbakır, Ankara, Kastamonu, Sivas, Hicaz, Halep, Suriye, Edirne, Trabzon, Musul, Beyrut, Antalya, Çanakkale, Basra, Asir, Mamuretü'l-aziz, Van, Erzurum ve Medine. Söz konusu şubelerden 1328, 1329, 1330 ve 1331 (1913-1916 yılları arası) senelerinde merkeze gönderilen bağış miktarlarına baktığımızda, Suriye, Bursa, Adana, İzmir ve Edirne şubelerinin diğerlerine nazaran daha faal olduğunu anlayabiliyoruz. Buna göre söz konusu zaman dilimi içerisinde Suriye'den 2.035.636 kuruş, Bursa'dan 1.976.222

[214] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.435, 25 Kanun-i sani 1328/7 Şubat 1913, s. 3.
[215] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.438, 28 Kanun-i sani 1328/10 Şubat 1913, s. 3.
[216] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.444, 3 Şubat 1328/16 Şubat 1913, s. 3.
[217] *Tanin*, nr. 1506, 27 Kanun-ı sani 1328/9 Şubat 1913, s. 4.
[218] *Tanin*, nr. 1507, 28 Kanun-ı sani 1328/10 Şubat 1913, s. 4.
[219] *Tanin*, nr. 1511, 1 Şubat 1328/14 Şubat 1913, s. 4.
[220] *Tanin*, nr. 1512, 2 Şubat 1328/15 Şubat 1913, s. 5.
[221] *Tanin*, nr. 1513, 3 Şubat 1328/16 Şubat 1913, s. 4.
[222] *Tanin*, nr. 1518, 8 Şubat 1328/21 Şubat 1913, s. 5.
[223] *Tanin*, nr. 1519, 9 Şubat 1328/22 Şubat 1913, s. 4.
[224] *Tanin*, nr. 1520, 10 Şubat 1328/23 Şubat 1913, s. 4.
[225] *Tanin*, nr. 1523, 13 Şubat 1328/26 Şubat 1913, s. 4.
[226] Yukarıda künyelerini verdiğimiz gazete nüshalarında taşradan gelen ayni ve nakdî yardım miktarlarının örneklerine dair bilgi bulmak mümkündür.
[227] *Tanin*, nr. 1509, 30 Kanun-ı sani 1328/12 Şubat 1913, s. 4; *Tanin*, nr. 1510, 31 Kanun-ı sani 1328/13 Şubat 1913, s. 4.

kuruş, Adana'dan 1.346.491 kuruş, İzmir'den 1.147.398 kuruş ve Edirne'den 899.629 kuruş tutarında meblağ merkeze gönderilmiştir[228].

Cemiyetle ilgili basında geçen haberlerde *"...semtinin mensûb olduğu Müdâfa'a-i Milliyye şu'be-i merkeziyyesine mürâca'atla..."*[229], *"...mensûb oldukları Müdâfa'a-i Milliyye şu'abât-ı merkeziyyeye vesîkalarıyla mürâca'at etmeleri..."*[230], *"...hâne sâhiblerinin mensûb oldukları şu'abât-ı tâlîyeden almaları..."*[231], *"...hâne sâhiblerinin yedlerindeki vesîkaları mensûb oldukları şu'belere tasdîk ettirerek..."*[232], *"Şu'bemize tâbi' asker aileleri..."*[233] şeklinde geçen açıklamalar, bizde (muhtaç olsun olmasın) hemen herkesin bağlı bulunması gereken bir Müdâfaa-i Milliye şubesinin olması gerektiği düşüncesini uyandırdı. Bu durum cemiyetin örgütlenme anlamında gücünü ortaya koyduğu gibi siyasi iktidarın harp boyunca sıkı sıkıya takip ettiği merkezîleşmenin bir gereği olarak yorumlanabilir. Merkezî şubeler dışında tali şubeler vasıtasıyla merkeze bağlanan insanlar, cemiyet vasıtasıyla toplumsal işbirliği ve organizasyonun doğal birer üyesi haline getiriliyorlardı.

3. Hanımlar Şubesi

Müdâfaa-i Milliye Hanımlar Şubesi'nin faaliyetlerine geçmeden önce, Türk kadınının Tanzimat'ın ilanından Meşrutiyet'e kadar olan süreçte ve devamında, toplumsal hayattaki durumuna ve toplumun kadın algısına kısaca bakmakta fayda vardır.

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla başlayan dönemde kadınlara, önceki dönemlere kıyasla önemli sayılabilecek yeni haklar tanınır. Kız çocuklarına babalarından kalan topraklar üzerinde erkek evlatlar gibi veraset hakkı tanınması, kölelik ve cariyelik kurumlarının kaldırılması, sınırlı da olsa eğitim hakkından istifade edebilmeleri, kılık-kıyafet ve sokağa çıkma konularında nispeten hoşgörüyle karşılanmaları, öğretmenlik mesleğiyle çalışma hayatına dâhil olmaları bu haklardan

---

[228] *Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye*, s. 10, 12.
[229] *İkdam*, nr. 6542, 23 Nisan 1331/6 Mayıs 1915, s. 2.
[230] *İkdam*, nr. 6626, 16 Temmuz 1331/29 Temmuz 1915, s. 2.
[231] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1542, 11 Ağustos 1331/24 Ağustos 1915, s. 2.
[232] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1575, 13 Eylül 1331/26 Eylül 1915, s. 2.
[233] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.837, 8 Teşrin-i sani 1332/21 Kasım 1916, s. 2.

bazılarıdır. Gerçi kadının çalışma hayatına girmesi yeni bir olgu değildi. İstanbul, Bursa, Musul ve Halep gibi büyük kentlerde kadının ekonomik faaliyetlerdeki etkinliği olabildiğince yaygındır. Gayrimenkul ve tarım mülkiyeti alanında alıcı ve satıcı rollerinde görebildiğimiz kadın aynı zamanda borç ve kredi sağlayıcı konumda da yer alabilmekteydi. Aldıkları ham maddeleri ev içi üretimle mamul maddeye dönüştüren kadınlar, ürettiklerini pazara götürüp satmak suretiyle piyasaya sürüyorlardı[234]. Osmanlı Devleti'nde kırsal kesimde yaşayan kadınların da öteden beri tarımsal üretim faaliyetleri içerisinde olduğunu biliyoruz. Bununla birlikte dokuma ve gıdaya dayalı bazı iş kolları, çoğunlukla kadınlar tarafından yerine getirilmekteydi. 1830'lu yılların sonunda Anadolu ve Rumeli'deki halı atölyelerinde genellikle genç kızlar çalışmakta, halı dokunmaktaydılar. Birçok şehirde gümüş ve altın işlemeler yaparak nakış işinden para kazanan kadınlar bulunmaktaydı. Bunların yanı sıra kilim ve kumaş dokuma, iplik bükme gibi dokumacılığın bazı yan kolları da genç kızların yoğun olarak istihdam edildiği işlerdi. İstanbul'daki kibrit fabrikasında, Bursa'daki ipek fabrikasında çok sayıda kadın işçinin mesai harcadığını biliyoruz[235]. Meşrutiyet'le birlikte çeşitli sanayi kollarında çalışan kadın işçi sayısı artmıştır.

Kamusal alana ilk defa öğretmenlik mesleğiyle dâhil olan Türk kadını, ilerleyen süreçte kız okullarının idarelerinde görev almaya başlar. II. Meşrutiyet'le birlikte kız okullarında müfettişlik yapan hanımlar görülür. Türk kadınının faaliyet alanı eğitimle sınırlı kalmaz. Tanzimat döneminde ebelik hizmeti veren kadınların, sağlık alanında da kendilerine yer edindiklerini görürüz. Balkan ve I. Dünya harpleri sırasında yaralı askerlerin tedavisinde eğitim görmüş hastabakıcılara ve hemşirelere duyulan ihtiyacın bir sonucu olarak bu hizmetlerin ayrı bir meslek olarak değerlendirilmesi gündeme gelir. Bunun üzerine 1914 yılında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin katkılarıyla kadınlara yönelik hastabakıcılık kursu açılır. Kursu başarıyla bitiren hanımlar, çeşitli hastanelerde görev alırlar. Bunların dışında Dersaadet Telefon Anonim Şirketi'nde santral memureliği, İstanbul Postahanesi'nde pul satışı, posta, muhasebe ve telgraf işlemlerine ait görevler, Maliye Nezareti'nde

[234] Ergün Yıldırım, "Osmanlı Toplumunda Kadınların Kamusal Alan Etkinliği ve Avrat Pazarı", *Kadın Çalışmaları Dergisi*, S. 1, 2006, s. 25.
[235] Şehmus Güzel, *a.g.m.*, s. 867-870.

memurelik Türk kadının vazife aldığı çeşitli iş dallarıdır[236]. Bazı kadınların Şehremaneti'ne bağlı çöpçüler olarak görev yaptığını da görmekteyiz. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harbi'ne girişiyle birlikte eli silah tutan gençler cepheye çağrıldığı gibi İstanbul'da temizlik işlerinde kullanılmakta olan at ve araçlara da ordu tarafından el konulur. Bunun bir sonucu olarak şehrin sokaklarında çöpler birikmeye başlar. Harbin beraberinde getirdiği şartlar doğrultusunda soruna bir çözüm bulmaya çalışan Şehremaneti, Nezafet-i Fenniye Müdürlüğü'ne kadın çöpçüler[237] (tanzifat ameleleri) yerleştirme kararı alır. Böylece İstanbul sokaklarının temizliğinden sorumlu olmak üzere pek çok kadın, müdürlük bünyesinde çöpçü olarak istihdam edilir[238]. Kadınların çalışma hayatına giriş süreci, II. Meşrutiyet'ten itibaren gittikçe hızlanarak boyutları genişler[239]. Hatta Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın girişimiyle kurulan Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi'nin aracılığıyla, orduda görev yapmak üzere kadın amele taburları oluşturulur. Taburun kuruluş amacı kadınların iş sahibi olarak kendilerini geçindirmelerini temin etmekti. Cepheye sevk edilmeyecek olan kadınlar, geri planda istihdam edilecekti[240]. Yine bu dönemde kadınların büyük sermaye gerektiren iktisadî teşebbüslere girişerek şirket kurdukları da görülür[241].

Türk kadının toplumsal hayatın hemen her kesiminde yer almaya başlaması, II. Meşrutiyet dönemi aydınlarının kadına bakış açısıyla ve kadına toplum hayatında yeni roller biçmesiyle açıklanabilir. Dönemin aydın ve yazarları mensup oldukları fikir akımları (İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük) çerçevesinden *kadın meselesine* (Osmanlı toplumunda kadının mevcut durumu, İslam'ın öngördüğü kadın, Avrupalı kadın, ideal kadın, kadın hakları, kadınların eğitimi, giyim-kuşamı gibi) baktıkları

---

[236] Yasemin Tümer Erdem-Halime Yiğit, *Bacıyân-ı Rûm'dan Günümüze Türk Kadınının İktisadî Hayattaki Yeri*, İstanbul 2010, s. 110-117.
[237] İstanbullu kadın çöpçüler, mütareke döneminde de şehri çöplerden temizlemeye devam ederler (Bilge Criss, *a.g.e.*, s. 63).
[238] Mehmet Mazak-Fatih Güldal, *Osmanlı'dan Günümüze Temizlik Tarihi Tanzifat-ı İstanbul*, İstanbul 2011, s. 155-158.
[239] II. Meşrutiyet döneminde kadınların istihdam alanları hakkında bkz. Sibel Dulum, *Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)*, (Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2006, s. 67-86.
[240] Zafer Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat 1908-1918*, İstanbul 2012, s. 462.
[241] Buna bir örnek olmak üzere kadınların kurmuş olduğu *Hanımlara Mahsus Eşya Pazarı Osmanlı Anonim Şirketi*'nin kuruluşu ve faaliyetleri için bkz. Ali Akyıldız, *Anka'nın Sonbaharı Osmanlı'da İktisadî Modernleşme ve Uluslararası Sermaye*, İstanbul 2005, s. 175-184.

gibi Batı'da başlayan kadın hareketlerinden etkilenip toplumda kadının rolünü vurgulayan yazılar da kaleme alınmaktaydı. Bununla birlikte aydınların hem fikir oldukları en önemli konu, kadının eğitimi meselesiydi. Devletin içinde bulunduğu hızlı çöküşü, kadının durumuna bağlayanlar da vardı. Mevcut nüfusun yarısını oluşturan kadınların eğitim ve sosyal hayattan dışlanmalarını, çöküşü hızlandıran sebep olarak kabul edenler görülmekteydi. İdeal topluma ulaşmada basamak olarak görülen kadın, Türkçüler ve dolayısıyla İttihat ve Terakkililer nazarında ülkenin ekonomik ve kültürel meselesi olarak algılanıyordu. Eğitimli, kültürlü, milliyetçi, Müslüman ve modern kadın, toplumun vazgeçilmez bir unsuru olarak görülüyordu[242]. Kadının aile ve toplum hayatında hak ettiği yere gelmesi en büyük gayeydi. Ailenin ve devletin temeli olan kadın ile işbirliği olmadan, toplumsal hayat ilerleyemez, gelişme kaydedemezdi. Aynı zamanda anne olan kadın, milliyetçi nesiller yetiştirmede önemli bir unsurdur. Kadının tahsil görmesi şarttır. Türkçülere göre kadın, hem Avrupa'daki gibi sosyal hayata katılmalı, hem de Müslüman bir Türk kadını olarak kalabilmelidir. Türk-İslam ve Avrupa sentezi yapmaya çalışan Türkçülere göre kadının kurtarılması için Orta Asya kökenli Türk geleneklerinin örnek alınması gerekmektedir[243].

İttihat ve Terakki Cemiyeti, kadının iş hayatına katılması ve ekonominin üretken bir gücü olması hususunda, önemli bir rol oynamıştır. Kadınların aynı anda çok çeşitli mesleklerde tebarüz etmelerini, birbiri ardına vuku bulan harpler sonucu erkek nüfusun silahaltına alınmış olmasıyla açıklamak mümkündür. Devam eden harp hâli, kadın iş gücüne olan ihtiyacı arttırır. Mevcut iktidar, farklı meslek gruplarında çalışan erkek nüfustan doğan iş gücü boşluğunu, kadın işçi ve memur istihdamıyla gidermeye çalışır[244]. Nitekim Maliye Nezareti'ne alınan kadın memurlar[245] ile Şehremaneti'nde istihdam edilen kadın çöpçüler, bu duruma bir örnek teşkil etmektedir.

---

[242] Yasemin Tümer Erdem-Halime Yiğit, *a.g.e.*, s. 107-109.
[243] Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Ankara 1991, s. 69-77.
[244] Yasemin Tümer Erdem-Halime Yiğit, *a.g.e.*, s. 108, 116.
[245] Maliye Nezareti'nin açtığı sınavı birincilikle kazanan ve muhasebe-i umumiyede şef olarak işe başlayan Nimet Hanım'ın hatıraları için bkz. Nimet Günaydın, "İlk Kadın Memurlar", *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 4, Mayıs 1967, s. 66-67.

Yavaş yavaş iktisadi yapının faal bir unsuru haline dönüşen Türk kadınına, Meşrutiyet dönemi eğlence hayatı da kapılarını aralar. İttihat ve Terakki destekli pek çok cemiyetin bu dönemde sinema, tiyatro, konser ve müsamere gibi gösterilere hanımları da davet ettiğini görebilmekteyiz. Özellikle Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, kadını sosyal hayatın bir parçası haline getirmede ve cemiyet faaliyetlerine ortak etmede, bu türden organizasyonları etkin bir şekilde kullanır. Cemiyet menfaatine düzenlenen her gösteride, hanımları muhakkak hatırlar. Erkeklerle kadınların aynı salonda sinema veya tiyatro gösterisi izlemesi henüz o dönem için hoş karşılanmadığından, her iki gruba farklı zaman dilimlerinde gösterilerde bulunur. Genellikle bu zaman dilimleri "*gündüz hanımlara, gece beylere*" şeklinde ilanlara yansır[246]. Aynı kamusal alanı paylaşmaya mecbur olmaları durumunda, kadın ve erkekler için ayrı ve birbirlerini göremeyecekleri alanlar tahsis edilirdi. Bunlar genellikle tren veya vapur gibi toplu taşıma araçlarında görülen uygulamalardı[247]. Bununla birlikte kadınların ve erkeklerin bir arada bulunduğu bazı organizasyonlar da yok değildi. Türk Ocağı'nın vasıtasıyla, kadın ve erkeklere aynı salonda oyunlar sergilendiği veya nutuk verildiği olmuştu[248]. Benzer bir uygulamanın Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin bazı organizasyonlarında da uygulanmak istendiğini görüyoruz[249]. Fakat bu teşebbüsün bir kaç örnek dışında devamı gelmez ve kadın ile erkeklerin aynı mekânı günün farklı saatlerinde kullanması geleneği sürer[250].

---

[246] Bu uygulamanın istisnaları, cemiyetin 1915 yılının Mart ayında Tepebaşı'nda ve 1916 yılının Temmuz ayında Şişli'de bayanlara ve çocuklara mahsus olmak üzere düzenlediği konser ve sinema gösterimleridir (*İkdam*, nr. 6484, 24 Şubat 1330/9 Mart 1915, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat,* nr. 12.674, 14 Temmuz 1332/27 Temmuz 1916, s. 2).

[247] Cemiyetin düzenlediği tren ve vapur gezilerinde, Gülhane Parkı'nda yapılan eğlencelerde kadınlara özel yerler ayrıldığını görüyoruz: *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11625, 4 Ağustos 1329/17 Ağustos 1913, s. 3; *Tanin*, nr. 1707, 17 Ağustos 1329/30 Ağustos 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1966, 31 Mayıs 1330/13 Haziran 1914, s. 5; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.984, 9 Ağustos 1330/22 Ağustos 1914, s. 2; *İkdam*, nr. 6288, 10 Ağustos 1330/23 Ağustos 1914, s. 2.

[248] Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, s. 76.

[249] Cemiyetin Eyüp'te düzenlediği konser ve Beylerbeyi Tiyatrosu'nda sergilediği oyunun hanımların ve beylerin müşterek katılımlarına açık olduğunu duyurmasına dair bkz. *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.603, 13 Temmuz 1329/26 Temmuz 1913, s. 4; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1301, 13 Kanun-ı evvel 1330/26 Aralık 1914, s. 4 .

[250] Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı toplumunda yaşanan modernleşme, eski usul ve geleneklerin devamıyla birlikte gerçekleşmiştir. Kendi içinde "ikilik" olarak değerlendirilebilen ve Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar devam eden bu süreç, kadın meselesinde de benzer bir niteliğe sahiptir. Kadınlar için alınan ve uygulanan yeni kararlarda, "haremlik ve selamlık" zihniyeti korunmuştur. Bu durum okul ve hastane gibi kurumlar ile diğer kamusal alanlarda kadın ve erkeğin karşılaşmaması için büyük bir dikkat gösterilmesi şeklinde tezahür etmiştir (Cemile Burcu Kartal, "II.

Başlangıçta kadının böylesi kalabalık mekânlarda topluca bulunması, halk nazarında yeni ve kabul edilemez bir durum olduğundan, kadınlara yönelik bir takım engellemelerin olması da kaçınılmazdır. Nitekim cemiyetin 1 Ağustos 1913 tarihinde Kadıköy'de düzenlediği tiyatro ve sinematograf programına kadınların gelmesi, polis idaresince engellenir ve gösteriye sadece erkeklerin katılmasına müsaade edilir[251]. Fakat böyle örneklere fazla rastlanmaz. Kadının toplum hayatında yer alması, sosyal yardım ve vatana hizmet gibi ulvi duygular çerçevesinde şekillendiğinden, bu durum ilerleyen süreçte, kadının kamusal alanda sıkça yer almasını, erkek zihninde mazur göstermiş olmalıdır. Harbin getirdiği olağanüstü koşullar, kadının toplumsal hayatta edindiği yeri sağlamlaştırırken, zamanla yaşanan değişim ve kadın-erkek eşitliği olgusu, normal ve olması gereken bir durum olarak kabul edilmiştir[252].

Kadının toplumsal hayata etkin bir şekilde katılmasında, Balkan Harbi'nin büyük etkisi olmuştur. Balkan Harbi bazı kadınları ekonomik zorunluluklardan dolayı çalışma hayatının içine sürüklerken, bazı eğitimli ve üst tabakaya mensup kadınları da dernekler vasıtasıyla sosyal yardım faaliyetlerinde bulunmaya sevk eder. Türk kadınının sosyal hayata katılmasında, dernek faaliyetlerinin yeri ve önemi büyüktür. Tanzimat'tan sonra, saray ve çevresinin iyi eğitim görmüş, yüksek tabakaya mensup hanımları, Batı'daki kadın hareketlerini yakından takip ederler. Bu ilginin ve dönemin ihtiyaçlarının bir tezahürü olarak, çok sayıda kadın derneği[253] kurulur. Yardım dernekleri çerçevesinde örgütlenen kadınlar, çoğunlukla orduya, yoksullara, kimsesiz kadın ve çocuklara, şehit ailelerine yönelik yardım faaliyetlerinde bulunurlar. Bu yardım derneklerinin başlıcaları olarak Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi, Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye, Hilâl-i Ahmer

---

Meşrutiyet'in Cumhuriyet'e Mirası: "Makbul Kadınlar" ", *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 38, Mart 2008, s. 216-217.

[251] *Tanin*, nr. 1678, 19 Temmuz 1329/1 Ağustos 1913, s. 5.

[252] Bu durum harp hâlinin toplumsal değişimlerde oynadığı role güzel bir örnektir. Uzun ve yıpratıcı geçen harp yıllarıyla birlikte, erkek nüfus devamlı surette cepheye aktarılır. Erkek iş gücünün gerek şehirlerde gerekse kırsal alanda akamete uğraması, erkek emeğinden boşalan yerlerde kadın emeğine başvurulmasını kaçınılmaz hâle getirir. Böylece kadın, harbin getirdiği mecburiyetlerin bir neticesi olarak, kamusal alana hızlı bir geçiş yapar. Harpten sonra toparlanmaya çalışan ve aynı zamanda erkek nüfusun önemli bir kısmını cephede yitiren devletin, kadın emeğine ihtiyacı devam eder. Böylece o zamana dek toplumdan koparılmış kadın, çalışma hayatının ayrılmaz bir parçası hâline gelir.

[253] II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı hanımlarının kurduğu derneklerin toplu ve kısa özetleri için bkz. Şefika Kurnaz, "Osmanlı Kadın Cemiyetleri (1908-1918)", *Millî Eğitim*, S. 86, Haziran 1989, s. 68-75.

Hanımlar Şubesi, Esirgeme Derneği, Teali-i Nisvan Cemiyeti, Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti, Mamulât-ı Dâhiliye İstihlâk-ı Millî Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi ve Biçki Yurdu sayılabilir[254].

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı kadınlarının örgütlenme modeli hakkında dört temel özellikten bahsedilebilir. Bunlardan ilki kurucuları kadın olan ve kadın haklarını gerçekleştirmek amacına yönelik örgütlenmelerdir. İkincisi yine kadınların kurduğu, bu kez toplumsal yardımı amaçlayan örgütlerdir. Üçüncüsü, var olan örgütlenmeler içinde "kadın kolu" veya "hanımlar heyeti" adları ile oluşturulan örgütlenmelerdir. Dördüncüsü de çeşitli amaçların gerçekleştirilmesine yönelik olarak kurulan örgütlere üye olmak suretiyle, örgütlü yaşamın içine dâhil olmalarıdır [255] . Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Hanımlar Şubesi'ni, yukarıdaki gruplandırmanın üçüncü şıkkına dâhil etmek mümkündür. Başkentli kadınların vatan savunması ve orduya yardım amaçlı Darülfünun konferans salonunda yaptıkları toplantılar, kadınların Müdâfaa-i Milliye bünyesinde örgütlenmesine bir vesile teşkil eder. Balkan Harbi'nin hâlen devam etmesinin de etkisiyle cemiyetin pek çok şubesinde hanımlar kolu meydana gelir. Nitekim cemiyetin hanımlara yönelik böyle bir planının olduğunu, cemiyetin ilk nizamnamesine eklenen ve *"Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti merkez ve şu'abâtının mütehammî olmak ve merkez ve şu'abât-ı mezkûreye merbût bulunmak üzere kadınlar şu'abâtı teşkîl edilecekdir."* ifadesinden anlamaktayız[256].

Bu maksatla oluşturulan Müdâfaa-i Milliye hanımlar merkez şubesi şu isimlerden oluşmaktadır:

Reise: Teşrifat-ı Umumiye Müdürü İsmail Cenani Bey'in haremi (eşi) Seniye Havva Hanım, *reise-i saniye*: Çatalca Mutasarrıfı Mahmut Bey'in haremi,

---

[254] Yasemin Tümer Erdem-Halime Yiğit, *a.g.e.*, s. 122, 132-140. Bu cemiyetler aydın ve kentli kadınlarca oluşturulmuştu. Taşradaki köylü kadınlar öteden beri tarım amacıyla tarlalarda çalıştıklarından çalışmak veya kamusal alana dâhil olmak amacıyla dernekleşme yoluna gitmemişlerdir (Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s. 482).

[255] Mehmet Ö. Alkan, "1856-1945 İstanbul'da Sivil Toplum Kurumları Toplumsal Örgütlenmenin Gelişimi [Devlet-Toplum İlişkisi Açısından Bir Tarihçe Denemesi]", *Tanzimattan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları*, Ahmet N. Yücekök-İlter Turan-Mehmet Ö. Alkan, İstanbul 1998, s. 111.

[256] BOA, *ŞD.MLK.MRF.*, 38/15.

Ahmet Rıza Bey'in hemşiresi (kız kardeşi) Malike Hanım, *katibe-i evvel*: İttihat ve Terakki İnas Mektebi Müdiresi Nezihe Muhlis Hanım, *veznedar*: merhum İbrahim Paşa'nın kerimesi (kızı) ve Hariciye Nezareti müsteşar muavinlerinden Hakkı Bey'in haremi Sabiha Hanım, *muhasebeci*: baş mabeyinci Halit Hurşit Bey'in haremi Naciye Hanım, *katibe*: Şura-yı Devlet azasından Sami Bey'in kerimesi ve Şura-yı Devlet Bidayet Mahkemesi Müdde-i Umumisi Rauf Bey'in haremi Seniha Hanım, *katibe*: ayan azasından Halim Bey'in hemşiresi Melek Hanım[257].

Balkan Harbi'nin devam ettiği süreçte İstanbullu hanımların ordu yararına sık sık piyango çekilişi düzenlediklerini görüyoruz. Piyangoya çıkarılan eşyalar genellikle cemiyete ayni olarak yapılan bağışlardan veya hanımların bizzat topladığı yardımlardan oluşan eşyalardır. Özellikle kadınlar cemiyete değerli ayni eşya bağışı yapmak konusunda çok cömerttir[258]. Zamanla cemiyette biriken bu eşyaların nakde çevrilebilmesi için piyango çekilişleri icra edilir. Eşyalar ipek mendilden kupa arabaya[259] kadar oldukça geniş bir çeşitliliğe sahip olmakla birlikte çoğunlukla doğrudan hanımları ilgilendiren ziynet eşyaları, çeyizlikler ve ev eşyaları tarzındadır. Eşyaların cins ve miktarı genellikle gazete ilanları vasıtasıyla halka duyulur ve ilgi duyanlar piyango çekilişine davet edilir[260]. Bazen bu tür organizasyonların piyango çekilişiyle sınırlı kalmadığı, devrin önemli hanım aydın ve yazarlarının da katıldığı bir konferans havasında icra edildiği görülür. Beşiktaş merkez şubesinin organize ettiği bir piyango çekilişi, buna bir örnektir. Beşiktaş Akaretler'deki Rauf Bey'in hanesinde toplanan hanımlar, edibe Selma Servet ve şaire Nigar hanımların, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin takip ettiği gaye ve kadınlara yönelik

[257] *Tanin*, nr. 1590, 21 Nisan 1329/4 Mayıs 1913, s. 4.

[258] Canik Mutasarrıflığı'nda görevli memurların ve şehrin ileri gelenlerinin anne ve eşleri tarafından cemiyete elmas taşlı yüzük, gümüş kemer, gümüş kaşık, saat gibi çok çeşitli eşyalar bağışlanmıştır (*Tanin*, nr. 1584, 15 Nisan 1329/28 Nisan 1913, s. 5). Kürekçibaşı Ahmet Şemsettin Bey Mahallesi sakinlerinden Fehmi Bey'in hanımı tarafından cemiyete mahfazasıyla birlikte 6 adet gümüş şerbet kupası ve fincanıyla birlikte 12 adet gümüş zarf hediye edilmiştir (*Tanin*, nr. 1610, 11 Mayıs 1329/24 Mayıs 1913, s. 5).

[259] Göztepe muhacirin komisyonu azasından merhum Osman Paşa'nın haremi tarafından cemiyete hediye edilen 60 lira kıymetindeki bir adet kupa araba, Kadıköy Şubesi'nde piyangoya koyulur (*Tanin*, nr. 1583, 14 Nisan 1329/27 Nisan 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1584, 15 Nisan 1329/28 Nisan 1913, s. 6).

[260] Müdâfaa-i Milliye hanımlar şubesine hediye edilen ve Kanlıca'daki bir piyangoya konu olan eşyalar şöyledir: 2 gümüş zarf fincan, 1 ipek işleme baş örtüsü, 2 gümüş kupa, 3 ipek mendil, 1 konsol saati, 1 mineli saat, 1 ipek işlemeli kese, 1 pul işlemeli bohça, 2 antika işlemeli uçkur, 1 yemeni, 1 ipekli bohçalık, 1 Halep işi bohça, 1 sırmalı yüz havlusu, 2 gümüş bilezik, 1 sırmalı uçkur, 1 siyah atlas bohça, 1 çift çorap, 1 altın yüzük (*Tanin*, nr. 1563, 25 Mart 1329/7 Nisan 1913, s. 5).

uygulamalarına dair nutuklarını dinleme imkânını bulurlar. Daha sonra incili yüzük, ipekli bohça, tel işlemeli seccade gibi eşyalardan oluşan piyango çekilişini gerçekleştirirler[261].

Kadınların Müdâfaa-i Milliye'ye yardımları sadece piyango faaliyetleri ile sınırlı kalmaz, zaman zaman cemiyet adına iane kutuları dolaştırdıkları da olur. Lala Hüseyin Paşa Mahallesi sakinlerinden Hacı Hasan Efendi'nin zevcesi Servet Hanım, kendisine iki sefer verilen 162 numaralı kutuyla cemiyet yararına toplam 1.441 kuruş 15 para yardım toplamayı başarır[262].

Cemiyetin taşra şubelerinde de kadınların aynı dayanışmayı sergilediklerini görebiliyoruz. Van vilayetinde organize olan hanımlar, topladıkları 100 lirayı banka poliçesiyle cemiyete gönderirler[263]. 23 Şubat 1913 tarihinde Ankara'daki Hacı Musa Cami'nde toplanan hanımlar, şehitlerin ruhu için mevlid okuduktan sonra konuşmalar icra eder. Sonrasında kendi aralarında 6.841 kuruş nakit para ile 166 parça mücevherat toplarlar[264]. Karahisar-ı Sahipli hanımlar da aralarında yaptıkları toplantı sonrası üzerlerindeki ziynet eşyaları ve mücevherleri ile birlikte topladıkları 100 lirayı, orduya bağışladıklarını açıklamışlardır[265]. İstanbullu hemşirelerini örnek alan Trabzonlu hanımlar da, Müdâfaa-i Milliye Trabzon Hanımlar Şubesi'ni teşkil ettikleri gibi merkez rüştiye mektebi binasında bir toplantı icra ederler. Toplantıda Kur'an-ı Kerim ve mevlit okunmasının ardından vatan için maddi ve manevi her türlü fedakârlıkta bulunacaklarını taahhüt ederler[266]. Aynı yerde ikinci kez toplanan Trabzonlu hanımlar, bu kez cemiyet yararına 20 liralık nakit para ile bir hayli de altın ve gümüş ziynet eşyası bağışında bulunurlar. Hatta toplantıya iştirak eden fakir ve yaşlı kadınların üzerlerinde taşıdıkları kefen paralarını dahi bağışladıkları görülür[267]. Trabzon vilayetine bağlı Ordu'da, kaymakamın eşi Raife Hanım'ın öncülüğünde bir araya gelen hanımlar, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti yararına 4.413 kuruş para

---

[261] *Tanin*, nr. 1568, 30 Mart 1329/12 Nisan 1913, s. 5.
[262] *Tanin*, nr. 1619, 20 Mayıs 1329/2 Haziran 1913, s. 5.
[263] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.447, 6 Şubat 1328/19 Şubat 1913, s. 3. 21 Şubat tarihli Tanin gazetesinde bu meblağ 700 lira olarak verilir. Bkz. *Tanin*, nr. 1518, 8 Şubat 1328/21 Şubat 1913, s. 5.
[264] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.455, 14 Şubat 1328/27 Şubat 1913, s. 3.
[265] *Tanin*, nr. 1520, 10 Şubat 1328/23 Şubat 1913, s. 4.
[266] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.454, 13 Şubat 1328/26 Şubat 1913, s. 3; *Tanin*, nr. 1524, 14 Şubat 1328/27 Şubat 1913, s. 4.
[267] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.458, 17 Şubat 1328/2 Mart 1913, s. 3.

toplarlar[268]. Adana Valisi'nin hanımının himayesinde örgütlenen Adanalı kadınlar, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti için pek çok kez nakit para bağışında bulunurlar. Ayrıca 33.000 parça çamaşır imal ederek askerlere dağıtılmak üzere cemiyete teslim ederler[269].

Yaşanan süreçte en aktif kadın örgütlerinden birisi olarak Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Kadıköy Hanımlar Heyeti'ni görmekteyiz. Adile Sultan'ın himayesindeki[270] heyetin ne zaman teşekkül ettiğine dair kesin bir bilgimiz yok. Ancak Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Heyeti'nden "Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Kadıköy Hanımlar Heyeti'ne" hitaben kaleme alınan ve basında yer alan bir yazıda[271], söz konusu heyetin teşekkül tarihi olarak 4 Mayıs 1915'e atıf yapılmaktadır. Kadıköy Hanımlar Heyeti Çanakkale Muharebeleri esnasında yaralı asker için binlerce parça yatak ve yorgan tedarik eder. Ayrıca çarşaf ve yastık kılıfı diker. Daha sonradan Malulin-i Guzat Komisyonu'na 5.000 lira nakit para yardımında bulunur[272]. Heyet 1332 senesi[273] zarfında halktan 49.000 kuruş civarında yardım toplar. Bu parayla Kadıköy dâhilindeki muhtelif hastanelere ve bazı malul askerlere çeşitli yardımlarda bulunur. Aylık taahhüt yoluyla elde edilen yaklaşık 48.000 kuruş da muhtaç asker ailelerinin hane kiralarına sarf edilir[274].

1917 yılının yazında Sadrazam Talat Paşa'nın himayesinde olarak Kadıköy Hanımlar Heyeti tarafından kır eğlenceleri tertip edilir. 1 Haziran 1917 Cuma günü ve gecesi icra edilecek eğlenceler Fenerbahçe'de yapılacaktır. Eğlencelerden elde edilecek gelir, harp nedeniyle hastalanmış veya sakat kalmış askerlerin ihtiyaçları için harcanacaktır[275]. Planlanandan iki ay sonra, aynı yılın Ağustos ayında gerçekleşen eğlencelerde, 176.530 kuruşluk masrafa karşılık 1.027.648 kuruş hasılat elde edilir. Eğlencelerin net kârı ise 851.118 kuruştur[276].

---

[268] Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, İstanbul 1996, s. 205.
[269] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1.437, 28 Nisan 1331/11 Mayıs 1915, s. 2.
[270] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2.090, 3 Mayıs 1333/3 Mayıs 1917, s. 2; *Vakit*, nr. 120, 18 Şubat 1334/18 Şubat 1918, s. 2.
[271] *İkdam*, nr. 6549, 30 Nisan 1331/13 Mayıs 1915, s. 2.
[272] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2.504, 3 Temmuz 1334/3 Temmuz 1918, s. 2.
[273] 14 Mart 1916–28 Şubat 1917 tarihleri arasına tekabül etmektedir.
[274] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.995, 27 Nisan 1333/27 Mart 1917, s. 2.
[275] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2.090, 3 Mayıs 1333/3 Mayıs 1917, s. 2.
[276] *Vakit*, nr. 120, 18 Şubat 1334/18 Şubat 1918, s. 2.

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Kadıköy Hanımlar Heyeti'nin kadınlara yönelik bir takım kültürel faaliyetlere girişmek arzusunda olduğunu görüyoruz. Söz konusu kültürel faaliyetler kapsamında kadınların istifade edebileceği musiki, sinema ve konferans toplantıları düzenlenecektir. Musiki programı ile hanımların hoşça vakit geçirmesi sağlanarak toplantılara olan rağbetin arttırılması planlanmaktadır. Sinema vasıtasıyla da Avrupa hayatı, kıtanın medeni gelişmişliği ve harbe ait görüntüler gösterilerek kadınların uzak memleketler hakkında bir fikir edinmesi sağlanacaktır. Konferanslar, memleketin önde gelen hatipleri tarafından verilecektir. Bu hatipler arasında Cenab Şahabeddin, Kemal Cenab, ayandan Seyyit beyler bulunmaktadır. Toplantılar her hafta Perşembe günü, Darülmuallimin salonunda icra edilecek ve bir sene müddetle devam edecektir[277].

[277] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2.504, 3 Temmuz 1334/3 Temmuz 1918, s. 2. Heyetin bu teşebbüsü Türk kadınları adına sevindirici ve faydalı bir girişim olmakla birlikte dönemin basınından toplantıların yapıldığına dair her hangi bir bilgi edinemedik.

II. BÖLÜM
MÜDÂFAA-İ MİLLİYE CEMİYETİ'NİN FAALİYETLERİ

A. GELİR GETİRİCİ FAALİYETLER

Cemiyet gelirlerinin önemli bir kısmını, gerek merkez gerekse taşra şubelerine yapılan bağışlar oluşturmaktaydı. Cemiyet merkezi, yapılan bağışların mahallinde harcanmayıp İstanbul'a gönderilmesi taraftarıydı. Zira taşra şubeleri bazı durumlarda, elde ettikleri geliri harcarken, askerî ihtiyaçlardan ziyade yörenin ihtiyaçlarını ön planda tutabiliyor[278] ya da bizzat kendileri askerî ihtiyaçları gidermeye çalışıyordu[279]. Biriken bağışları tek elden idare etmenin daha doğru olduğuna inanan cemiyet, Dâhiliye Nezareti vasıtasıyla bütün şubelerini uyarmış ve buralarda toplanan meblağın hemen merkeze gönderilmesini istemiştir[280]. Vilayet ve mutasarrıflıklardan gelen yanıtlar, talebin yerine getirilmiş olduğu ya da getirileceği yönündedir. Buna göre; Bolu'dan 2.808 kuruş, Beyşehri'nden 600 lira, Yalvaç'tan 200 lira, Adana'dan 70 lira, Erzurum'dan 800 Osmanlı altını, Viranşehir'den 30 lira, Aydın'dan 242,12 lira, Karesi'den 120 lira Müdâfaa-i Milliye ianesi toplanmıştır[281]. Kuruluşunun üzerinden sadece altı ay geçmiş olmasına rağmen taşra şubelerinde toplanan meblağın hatırı sayılır bir yekûn tuttuğu anlaşılıyor.

Balkan Harbi'nin yaralarını sarmak maksadıyla kurulmuş olmasına rağmen harpten sonra da yardım faaliyetlerine devam eden cemiyet, şubelerde toplanan bağışların merkeze gönderilmesi konusundaki politikasını değiştirmemiştir. Gelir kaybına tahammülü olmayan cemiyetin meseleyi 1914 tarihli nizamnamesinde ele aldığını ve bir düzene koymaya çalıştığını görüyoruz. İlgili nizamnamenin 19.

---

[278] Elbistan şubesinde toplanan paranın mutasarrıf ve meclis-i idarenin kararıyla mektep ve hükümet konağı tamiratına tahsis edilmesi şikâyet konusu olmuştur. Aynı şekilde Kengırı (Çankırı) şubesinde toplanan meblağın mahallinde sarf edilmesi, buranın uyarılmasına neden olmuştur (BOA, *DH.MTV.*, 35/8. Belgenin 1 Ağustos 329/14 Ağustos 1914 ve 3 Ağustos 330/16 Ağustos 1914 tarihli lefleri).

[279] BOA, *DH.MTV.*, 35/8 (Bursa vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 17 Temmuz 329/30 Temmuz 1913 tarihli tahriratta Müdâfaa-i Milliye namına toplanan paraların *havayic-i zaruriye-i askeriyye* için sarf edildiği bildirilmiştir).

[280] BOA, *DH.MTV.*, 35/8 (Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi'nden vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen 16 Temmuz 329/29 Temmuz 1913 tarihli telgraf).

[281] BOA, *DH.MTV.*, 35/8 (Vilayet ve mutasarrıflıklardan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen muhtelif tarihli yanıtlar).

maddesine göre, cemiyetin İstanbul ve taşradaki şubelerinde toplanacak paralar, doğrudan doğruya genel merkeze gönderilecektir. Ancak merkezin onayı alındıktan sonra söz konusu paranın üçte biri, mahallî ihtiyaçlar için sarf edilebilecektir[282].

I. Dünya Harbi'nin başlamasıyla birlikte artan askerî ve sivil ihtiyaçlar, cemiyetin en önemli gündem maddesiydi. Fakat şubelerin nizamnamede yer alan 19. maddeye riayet etmemeleri, cemiyet merkezini müşkül duruma düşürüyordu. Özellikle Çanakkale muharebelerinin devam ettiği esnada, cemiyetin ihtiyaçlarının artmasına karşılık mevcut mal varlığının azaldığı vurgulanır. Şubelerin nakit, eşya ve emvalinin %70'ini merkeze göndermeleri gerektiği halde göndermemeleri, buna karşılık bazı masrafları için merkezden karşılık istemeleri, gelirlerini askerî alanların dışında harcamaları cemiyet hasılatını kesintiye uğratan nedenler olarak sıralanır. Yaşanan gelir kaybından dolayı taahhütlerini yerine getirmekte zorlanan cemiyet, Donanma Cemiyeti'nden 15.000 lira borç para talebinde bulunmayı dahi gündemine alır[283]. Yaşadığı müşkülatı aşmaya çalışan cemiyet, Dâhiliye Nezareti aracılığıyla şubelerini sık sık uyarır ve gerek cephelerde kanlarını akıtan gazilerin gerekse onların geride kalan ailelerinin ihtiyaçları için, hasılatlarının %70'ini muhakkak genel merkeze göndermeleri ister[284]. Cemiyet gelirlerinde yaşanan durgunluğu gidermek ve her kesimden halkın yardımlarını elde edebilmek için, mülkiye memurları vasıtasıyla ahali yardıma teşvik edilir[285].

Daha önce de belirttiğimiz gibi cemiyet gelirlerinin önemli bir kısmını yardımsever ahalinin bağışları meydan getirmekteydi. Bununla birlikte gelirlerini arttırmak ve sürekliliğini sağlamak isteyen cemiyetin çeşitli sahalarda faaliyette bulunduğunu ve yardım toplama organizasyonları düzenlediğini görüyoruz. Cemiyetin sosyal yardım harcamalarının finasmanında, *cem'-i iânât* yani yardım toplama organizasyonları, en önemli gelir kalemini oluşturmaktaydı. Bugün bile

---

[282] Bkz. Ek-1, 19. madde.

[283] BOA, *DH.KMS.*, 32/60 (MMC'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 28 Mayıs 331/10 Haziran 1915 tarihli tahrirat). Yaklaşık iki ay sonra ihtiyaç duyulan borç miktarı 20.000 liraya yükselmiştir. Bkz. BOA, *DH.İ.UM.*, 89-03/1-07 (MMC'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 8 Ağustos 331/21 Ağustos 1915 tarihli tezkere).

[284] BOA, *DH.MB.HPS.*, 154/64 ; BOA, *DH.UMVM.*, 123/97 (Dâhiliye Nezareti'nin 3 Haziran 331/16 Haziran 1915 tarihli tahriratı).

[285] BOA, *DH.EUM.VRK.*, 15/5 (Dâhiliye Nezareti'nden Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne gönderilen 3 Şaban 333/16 Haziran 1915 tarihli tahrirat).

ancak felaketle sonuçlanan bir doğal afet, iş kazası, yangın, terör ya da uluslararası boyuta taşınan trajik bir olay neticesinde yapılan yardım organizasyonlarının, o günün koşullarında, üstelik de yaşanan harbin getirdiği sıkıntılara rağmen, sık sık ve geniş katılımlı olarak gerçekleştirildiğini görmekteyiz.

1. Tiyatro Oyunları

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin yardım toplama ve gelir arttırma yönünde faaliyette bulunduğu sanatsal alanlardan biri tiyatrodur. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet'in ikinci kez ilanı, memlekette genel bir özgürlük ve hürriyet havası yaratmış, halk yaşadığı büyük coşkuyu, sayıları gittikçe artan tiyatro sahnelerinde yaşama imkânı bulmuştur. Tiyatro âdeta, eski idareye duyulan kin ve nefret ile yeni dönemin getirdiği sevinç duygularının ifade edildiği bir alan olmuştur. Bu dönemde Sultan II. Abdülhamit zamanında yasaklanmış olan pek çok oyun yeniden sahnelendiği gibi dönemin havasına uygun, meşrutiyet ve hürriyet temalı oyunlarla halkın ilgisi tiyatroya çekilmiştir[286].

Tarihsel süreç içerisinde siyasal yönelişin ve iktidarın en ciddi yandaşlarından biri tiyatro olmuştur. Her ne kadar tiyatro sanatı muhalif ve gerçeği arayan pozisyonda olsa da, bu durum tiyatronun devletin en önemli ideolojik aygıtlarından birisi olduğu gerçeğini değiştirmez. Zira tiyatro ihtiyaç duyulan her anda iktidarın yardımına koşmaya hazırdır. Bunun farkında olan İttihat ve Terakki, özellikle yaşanan Dünya Harbi'ne paralel olarak halkta tiyatroya karşı ilginin azaldığı bir zamanda, tiyatro ile olan dayanışmasını arttırır. Bu dönemde kaybedilen toprakların ve uğranılan yenilgilerin halkta yarattığı moral bozukluğunun bir tesellisi olarak vazife gören tiyatro, aynı zamanda iktidarın donanma, ordu veya doğal afetler için halktan yardım parası topladığı kamusal mekânlar haline gelir. Dolayısıyla sahnelenen millî ve hamasi oyunlarla tiyatroların dolması sağlanmış, tiyatroyu dolduran halktan da maddi destek elde edilmiştir [287].

[286]Metin And, *Türk Tiyatrosunun Evreleri*, Ankara 1983, s. 269.
[287]Erdem Ünal Demirci, *Türkiye'de Tiyatronun Siyasal Rolü (1850-1950)*, İstanbul 2010, s. 46-47, 63.

Tiyatrolarda oyunların sosyal yardımlaşma amacıyla sahneleniyor olması[288], kısa zamanda Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin ilgisini bu alana yöneltmesine sebebiyet verir. Meşrutiyet döneminin göze çarpan önemli topluluklarından Burhaneddin Bey[289] Topluluğu, 1914 yılında "Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi" adını alır ve cemiyet adına tiyatro faaliyetlerinde bulunmaya başlar[290]. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Burhaneddin Bey'in Müdâfaa-i Milliye menfaatine sergilediği ilk oyun, Alman dram yazarı Schiller'in *Ya Ölüm Ya Zafer* adlı piyesidir. Piyesin, 24 Aralık 1914 günü ve gecesi Tepebaşı Kışlık Tiyatro'da sergileneceği duyurulur[291]. İlerleyen günlerde bu piyes tekrar oynanır[292]. Özellikle 1915 yılından sonra Burhaneddin Bey ve heyeti, cemiyet yararına pek çok oyunu sahneler. Bunlardan biri Ocak ayında sahnelenen ve rejisörlüğünü Muhsin Ertuğrul'un yaptığı, Abdülhak Hamit'in *Tarık yahut Endülüs Fethi* adlı eseridir. Tepebaşı Kışlık Tiyatrosu'nda[293] ve ünlü şairin şerefine sahnelenen oyun, gündüz hanımlara, akşam da beylere oynanır[294]. *Neron*[295], *Rumeli Faciası*[296] ve *Şeyh Şamil*[297] gibi tarihî dram ve piyesler, 1915 yılı Şubat ayı içerisinde yine Burhaneddin Bey ve heyetince sahnelenir. Tepebaşı Kışlık Tiyatro, Şehzadebaşı Millet Tiyatrosu ve Beylerbeyi

---

[288] Donanma Cemiyeti tiyatro oyunları vesilesiyle kazanç elde eden bir cemiyettir. İlk zamanlar cemiyet yararına başkaları tarafından temsiller verilirken, daha sonradan cemiyet adını taşıyan bir tiyatro kurularak faaliyetlere başlanır. 1914 yılında kurulan Donanma Cemiyeti Tiyatrosu'nun heyet-i temsiliye idaresine, edebiyat muallimi Ziya Bey memur edilir. Zamanla devrin hemen bütün sanatçıları, bu tiyatro bünyesinde toplanır. Donanma Cemiyeti Tiyatrosu, bazıları ilk defa olmak üzere 27 eserin provalarını yaparak sahneye koyar. Tiyatro 1915 yılından sonra dağılır (Selahittin Özçelik, *a.g.e.*, s. 182-183).

[289] Meşrutiyet'in kabul edilmesi üzerine Fransa'dan yurda dönen Burhaneddin (Tepsi) Bey, İstanbul'da kendi adını taşıyan bir tiyatro topluluğu kurmuştur. Bir ara Reşat Rıdvan ve Muhsin Ertuğrul'un da dâhil olduğu "Burhaneddin Kumpanyası", dönemin en uzun soluklu topluluklarından biri olmuştur. "Batılı" bir anlayışa sahip olan Burhaneddin Bey, Abdülhak Hamit'in manzum tragedyalarını ve o zamanın çağdaş Fransız yapıtlarını sahnelemiştir (Özdemir Nutku, *Darülbedayi'in Elli Yılı (Darülbedayi'den Şehir Tiyatrosu'na)*, Ankara 1969, s. 8-9).

[290] Metin And, *a.g.e.*, s. 286.

[291] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1299, 11 Kanun-ı evvel 1330/24 Aralık 1914, s. 4.

[292] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1313, 25 Kanun-ı evvel 1330/7 Ocak 1915, s. 4.

[293] Tepebaşı Kışlık Tiyatrosu, mimari açıdan Avrupa'daki emsallerine benzer bir yapı kalitesinde olduğundan, Meşrutiyet'in ilanından sonra en çok kullanılan tiyatro binalarından biri olmuştur. Yakın zamanlara kadar ayakta kalan bu bina, Türk tiyatro sanatına büyük hizmetlerde bulunmuştur (Alemdar Yalçın, *II. Meşrutiyet'te Tiyatro Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1985, s. 45).

[294] Refik A. Sevengil, *Türk Tiyatrosu Tarihi*, C. 5, İstanbul 1968, s. 104.

[295] *İkdam*, nr. 6452, 23 Kanun-ı sani 1330/5 Şubat 1915, s. 2; *İkdam*, nr. 6565, 4 Şubat 1330/17 Şubat 1915, s. 2.

[296] *İkdam*, nr. 6457, 28 Kanun-ı sani 1330/10 Şubat 1915, s. 2.

[297] *İkdam*, nr. 6472, 12 Şubat 1330/25 Şubat 1915, s. 2; *İkdam*, nr. 6473, 13 Şubat 1330/26 Şubat 1915, s. 2; *İkdam*, nr. 6474, 14 Şubat 1330/27 Şubat 1915, s. 2; *İkdam*, nr. 6491, 3 Mart 1331/16 Mart 1915, s. 2.

Tiyatrosu'nda sahnelenen oyunlar genellikle gündüz hanımlara ve akşam da beylere mahsus olarak oynanıyordu. *Şeyh Şamil* piyesinin oynandığı 27 Şubat gününde Ubeydullah Efendi tarafından bir de konferans verilir[298]. Necmeddin Sahir Bey'e ait olan dört perdelik *Kafkas Yolu* adlı piyes, cemiyet yararına sergilenen bir diğer oyun olur[299]. İsimlerinden de anlaşılacağı üzere bu oyunlar harp ve kahramanlık üzerine olup, I. Dünya Harbi'nin tiyatro sahnesine yansıması olarak görülebilir[300].

Abdülhak Hamit'e aid *Nesteren* adlı eser, halktan gördüğü yoğun ilginin de neticesinde, Burhaneddin Bey'in en çok sahnelediği oyunlardan biri olur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu dram beş kez Müdâfaa-i Milliye yararına oynanır. Bunlardan ilk oyun, geliri Çanakkale kahramanlarına alınacak hediyelere sarf edilmek üzere, 22 Nisan 1915'te Tepebaşı'nda sahnelenir[301]. İkinci oyun 13 Mayıs 1915'te Şehzadebaşı'ndaki Millet Tiyatrosu'nda[302], üçüncü oyun 27 Mayıs 1915'te Kadıköy Kuşdili Tiyatrosu'nda sergilenir[303]. Diğer oyunlar Temmuz ayı içerisinde Beylerbeyi ve Ortaköy tiyatrolarında icra edilir[304]. Abdülhak Hamit'e ait olup cemiyet menfaatine sergilenen bir diğer oyun da *Eşber*'dir[305].

Burhaneddin Bey dışında dönemin diğer tiyatro sanatçıları da Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin üstlendiği misyona katkıda bulunacak işler yapmışlardır. Bunlardan biri Türk tiyatrosunun ünlü tuluat ustalarından olan ve *komik-i şehir*

---

[298] *İkdam*, nr. 6474, 14 Şubat 1330/27 Şubat 1915, s. 2.

[299] Piyesin Burhaneddin Bey Heyet-i Temsiliyesi tarafından büyük bir dikkatle prova edildiği haberi günlerce gazetelerden duyurulmuş, piyes en sonunda 27 Mart 1915 tarihinde Millet Tiyatrosu'nda sahnelenmiştir (*İkdam*, nr. 6479, 19 Şubat 1330/4 Mart 1915, s. 2; *İkdam*, nr. 6481, 21 Şubat 1330/6 Mart 1915, s. 2; *İkdam*, nr. 6489, 1 Mart 1331/14 Mart 1915, s. 2; *İkdam*, nr. 6491, 3 Mart 1331/16 Mart 1915, s. 2; *İkdam*, nr. 6498, 10 Mart 1331/23 Mart 1915, s. 2).

[300] Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti dışındaki diğer tiyatro topluluklarının da dönemin havasına uygun hamasi oyunlar sahnelediğini görebiliyoruz. Bunlardan Donanma Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi tarafından 1914 yılında *Silah Başına*, *Kanlı Şeref*, *Ferda*, 1915 yılında *Hilâl-i Ahmer Çiçeği*, *Türk Kanı*, *Hacı Murat*, *Kafkas* oyunları oynanır. Bunlardan son ikisi Rus düşmanlığına vurgu yapan eserlerdir. Harp boyunca diğer tiyatro toplulukları tarafından *Ardahan Kalesi'nin Zaptı*, *1333-922 Mısır Osmanlılarındır*, *Asker Oğlu*, *Türk Yılmaz*, *Çanakkale Yenilmez*, *Kafkasya'da Bir Gece*, *Türk Esiri* ve *Büyük İman* adlı oyunlar sahnelenir (Erol Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) Propagandadan Millî Kimlik İnşasına*, İstanbul 2010, s. 346).

[301] *İkdam*, nr. 6515, 27 Mart 1331/9 Nisan 1915, s. 4; *İkdam*, nr. 6525, 6 Nisan 1331/19 Nisan 1915, s. 2.

[302] *İkdam*, nr. 6547, 28 Nisan 1331/11 Mayıs 1915, s. 4; *İkdam*, nr. 6548, 29 Nisan 1331/12 Mayıs 1915, s. 2; *İkdam*, nr. 6549, 30 Nisan 1331/13 Mayıs 1915, s. 2. Son ilanda tiyatro gösterisine Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi'nin teşrif buyuracağı duyurulmuştur.

[303] *İkdam*, nr. 6563, 14 Mayıs 1331/27 Mayıs 1915, s. 2.

[304] *İkdam*, nr. 6614, 4 Temmuz 1331/17 Temmuz 1915, s. 2; *İkdam*, nr. 6621, 11 Temmuz 1331/24 Temmuz 1915, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1511, 11 Temmuz 1331/24 Temmuz 1915, s. 2.

[305] *İkdam*, nr. 6583, 3 Haziran 1331/16 Haziran 1915, s. 2.

unvanıyla da tanınan Naşit Bey'dir. Naşit Bey, 1915 yılının Haziran ve Ağustos aylarında sahnelediği *Ağamız Eğleniyor* ve *Aşçıbaşı Tosun Ağa* adlı komedi oyunlarından elde edilen geliri cemiyete bırakır[306]. Benliyan Efendi Kumpanyası da, hasılatı Müdâfaa-i Milliye aracılığıyla Edirneli yoksullara verilmek üzere, *Kırım Muharebesi* adlı piyesi sahneler[307]. *İstiklal-i Osmanî veyahut Sultan Osman Gazi* adlı tarihî piyes de cemiyet yararına olmak üzere Benliyan Efendi Kumpanyası tarafından oynanır[308]. Nureddin Şefkatî idaresindeki Minakyan tiyatrosu da Müdâfaa-i Milliye tayyare filosu menfaatine, *Sultan Osman-ı Salis* ve *Koca Ragıp Paşa* piyeslerini sergiler[309].

II. Meşrutiyet Dönemi'nde en yoğun tiyatro faaliyetinin İstanbul'da gerçekleştiğini, ikinci sırayı ise İzmir'in aldığını görüyoruz. Bu dönemde İzmir, çok canlı bir tiyatro yaşamına sahne olmuş, buna paralel olarak şehirde çok sayıda tiyatro topluluğu kurulmuştur. Bunlardan bir tanesi, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti İzmir şubesinin himayesinde kurulan "Temsil-i Veka-yi Hahişkaran" adlı topluluktur. Hüseyin Hüsnü Bey'in idaresindeki topluluk, 1914 yılı başlarında Karşıyaka ve Irgat Pazarı'nda çeşitli oyunlar sahneye koyar ve oyunlardan elde edilen 667 kuruşu cemiyetin İzmir şubesine teslim eder. Topluluk aynı yılın Nisan ayına kadar cemiyetin himayesinde kalır. Temsil-i Veka-yi Hahişkaran topluluğunun dağılmasından sonra bu görevi "Sahne-i Edep Osmanlı Tiyatro Kumpanyası" icra eder ve 1915 yılının sonuna kadar çoğu Karşıyaka'daki Müdâfaa-i Milliye Tiyatrosu'nda olmak üzere birçok oyun sahneler. *Kafkas Kahramanları*, *Mürebbiye*, *Geveze Berber* ve *Zor Nikâh*, cemiyet yararına sahnelenen oyunlar olur. İzmir'de faaliyet gösteren ve amatör sanatçılardan oluşan "Heveskârlar" adlı bir başka topluluk, Müdâfaa-i Milliye ve diğer hayır kurumları menfaatine olmak üzere, İzmir dışından gelen tiyatro toplulukları ile birlikte müşterek oyunlar sahneler[310].

---

[306] *İkdam*, nr. 6568, 19 Mayıs 1331/1 Haziran 1915, s. 4; *İkdam*, nr. 6641, 31 Temmuz 1331/13 Ağustos 1915, s. 2.
[307] *Tanin*, nr. 1.701, 11 Ağustos 1329/24 Ağustos 1913, s. 4; *Tanin*, nr. 1.702, 12 Ağustos 1329/25 Ağustos 1913, s. 4; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.634, 13 Ağustos 1329/26 Ağustos 1913, s. 3.
[308] *Tanin*, nr. 1819, 4 Kanun-ı sani 1329/17 Ocak 1914, s. 5.
[309] *Tanin*, nr. 1942, 7 Mayıs 1330/20 Mayıs 1914, s. 5.
[310] Günver Güneş, "II. Meşrutiyet Döneminde İzmir'de Tiyatro Yaşamı", *OTAM*, S. 18, 2005, s. 161-162; Nâzım H. Polat, *a.g.e.*, s. 89.

Bunların dışında cemiyetin Karşıyaka şubesinin nezareti altında bulunmak üzere, "Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi" namında bir tiyatro topluluğunun kurulduğunu görüyoruz. Heyet-i temsiliyenin kuruluş maksadı, teşkilat yapısı ve işleyişi, bir nizamname ile kayıt altına alınmıştır. 14 maddelik bu nizamname 21 Haziran 1915 tarihine aittir. Nizamnamenin ikinci maddesine göre heyet-i temsiliyenin teşkilindeki gaye; millî, içtimai ve tarihî konuları içeren piyesler sahnelemek ve bu suretle elde edilecek hasılatı Karşıyaka Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti şubesine tahsis etmekten ibarettir. Karşıyaka'daki cemiyet şubesine ait dairede toplantılarını yapacak olan heyet-i temsiliyenin işleri, beş kişiden (iki kurucu ve ayrıca seçilecek üç kişi) oluşacak heyet-i idare tarafından yürütülecektir. Sahneye koyulacak oyunlar rastgele seçilmeyip oluşturulacak bir heyet-i ilmiyenin tetkik ve onayıyla belirlenecektir. Belirlenen oyun Karşıyaka Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti tarafından uygun bulunduğu takdirde sahnelenebilecektir. Heyet-i temsiliyeye katılmak isteyenler, heyet-i ilmiye ve heyet-i idarenin kabul etmesi halinde topluluğa dâhil olabilecektir[311].

2. Sinema Gösterimleri

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin yardım toplamak maksadıyla faaliyet gösterdiği bir diğer sanat alanı da sinema[312] olmuştur. Zira sinema dönem itibariyle kültürel bir etkinlik olmaktan ziyade iyi gelir sağlayan bir gösteri aracı olarak algılanmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde sinema gösterimleri, diğer Avrupa ülkelerinden sadece bir yıl sonra, 1896'da başlamıştır. Bu gösterimler genelde Fransız Lumiéres kardeşlere ve yine Fransız Pathé firmasına ait olup, yabancıların çektiği film gösterimleri 14 Kasım 1914'e kadar devam eder. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harbi'ne dâhil olmasının ardından, anılan tarihte düzenlenen bir miting sırasında, Rusların 93 Harbi'nde diktikleri Yeşilköy'deki Ayastefanos Abidesi

[311] BOA, *DH.EUM. 5. Şube*, 14/18 (8 Haziran 331/21 Haziran 1915 tarihli Karşıyaka Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi Nizamname-i Esasisi).

[312] Benzer gayeyle Donanma Cemiyeti'nin de bu alanda faaliyet gösterdiğini görüyoruz. Askerî manevraları sinema filmi olarak çekip bunların halka gösterilmesi, Donanma Cemiyeti aracılığıyla gerçekleşir. Bazı şirketlerden alınan sinema makineleriyle Türk harp gemilerinin denize indirilişi veya ordu manevraları filme alınarak mekteplerde gösterilir. Bunların cemiyet yararına halka gösterildiği de olmuştur (Selahittin Özçelik, *a.g.e.*, s. 184).

yıkılır [313] ve bu yıkım Yedek Subay Fuat Uzkınay tarafından filme alınır. *Ayastefanos'taki Rus Abidesinin Yıkılışı* (*Ayastefanos'taki Rus Abidesinin Hedmi*) adını taşıyan bu film, Türk sinema tarihinin ilk filmi olarak kabul edilmektedir[314].

Sinemanın Osmanlı Devleti'nde ilk kurumsallaşması, bizzat Enver Paşa tarafından kurulan Merkez Ordu Sinema Dairesi'yle gerçekleşir. Almanya'ya yaptığı bir seyahat esnasında, Alman ordusunda sinema kolunun kurulduğunu ve bu yolla hem savaş propagandası yapıldığını hem de acemi erlerin eğitildiğini gören Enver Paşa, ülkesinde bu yeniliği tecrübe etmek ister. Böylece 1915 yılında Merkez Ordu Sinema Dairesi[315] kurularak Osmanlı topraklarında sinemanın gelişmesi için önemli bir adım atılır[316]. Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'ne sinemanın girişi ilk olarak askerî maksatlara dayanmış ve daha ziyade askerî belgeseller çekilmiştir[317].

Merkez Ordu Sinema Dairesi'nin yanı sıra sinema alanında faaliyet gösteren diğer bir kuruluş Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti olmuştur. Dönemin basınında yer alan ilanlardan, cemiyetin daha kurulduğu ilk yıl, yani 1913 yılında sinema gösterimlerinde bulunduğunu tespit edebilmekteyiz. Örneğin, Küçük Mustafa Paşa'daki Hadika-i İrfan Mektebi'nin bitişiğindeki arsada, cemiyet menfaatine akşamları ve sadece erkeklere mahsus olmak üzere sinema şeritleri gösterilir[318]. 24 Ağustos 1913 akşamı Emperyal Tiyatrosu'nda düzenlenen eğlencede pehlivan müsabakalarının yanı sıra sinema gösterimleri de yapılır[319]. Yusuf Paşa'da çeşme karşısındaki mahalde hasılatı cemiyete ait olmak üzere sinema kurdeleleri gösterilir.

---

[313] Ayrıntılı bilgi için bkz. Roni Margulies, "Ayastefanos'taki Rus Kilise Abidesi'nin Yıkılışı", *Toplumsal Tarih*, S. 1, Ocak 1994, s. 40-42.

[314] Battal Odabaş, "Türk Sinemasının Kuruluşunda Ordunun Rolü, Belge(sel) Film ve Kurtuluş Savaşı Filmleri", *İÜ İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 24, 2006, s. 205-206. Söz konusu film ilk Türk sinema filmi olarak kabul edilmekle birlikte gerçekten böyle bir filmin çekilip çekilmediğine dair ciddi şüpheler de bulunmaktadır. Aslında böyle bir filmin olmadığını, kanıtlarıyla birlikte, ortaya koyan bir çalışma için bkz. Ali Özuyar, *Sinemanın Osmanlıca Serüveni*, Ankara 1999, s. 125-128.

[315] Merkez Ordu Sinema Dairesi'yle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nebahat Akgün Çomak, "Türk Sinemasında Ordu Merkezli Sinema Dairesinin Önemi ve Yeri Sinemanın Doğuşu ve Ülkemize Girişi", *İÜ İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 7, 1998, s. 297-304.

[316] Battal Odabaş, *a.g.m.*, s. 206-207.

[317] Bu belgesellerden bazıları şöyledir: *Anafartalar Muharebesinde İtilaf Ordularının Püskürtülmesi* (1915), *Von Der Goltz Paşa'nın Cenaze Merasimi* (1916), *Alman İmparatorunun Dersaadet'e Gelişi* (1917), *Alman İmparatorunun Çanakkale'yi Ziyareti* (1917), *Abdülhamit'in Cenaze Merasimi* (1918), *Sultan Vahdettin'in Kılıç Alayı* (1918) (Battal Odabaş, *a.g.m.*, s. 207).

[318] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.619, 29 Temmuz 1329/11 Ağustos 1913, s. 4. Dönemin matbuatında "sinema şeritleri" veya "sinema gösterimi" yerine "kurdela gösterimi" tabiri kullanılmaktaydı.

[319] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.631, 10 Ağustos 1329/23 Ağustos 1913, s. 4.

25 Ağustos akşamından itibaren yenilenecek olan sinema kurdeleleri, Edirne ve Kırkkilise'nin geri alınması, Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi'nin Edirne gezisi ve Hırka-i Saadet alayı görüntülerini ihtiva edecektir[320]. Anlaşılacağı gibi bu gösterimler cemiyete ait özel ve kapalı bir mekânda değil, neresi uygun ise -ki bu uygun yer bazen boş bir arsa olabildiği gibi bazen bir tiyatro salonu olabilmekteydi- orada yapılıyordu. Dolayısıyla seyyar anlamda bir sinemacılık söz konusuydu.

Cemiyetin özel sinema gösterimleri yapabileceği modern ve yerleşik bir sinema binasına kavuşması, 1914 yılına tesadüf eder[321]. 18 Haziran Perşembe günü resmî açılışı duyurulan sinema Şehzadebaşı'nda hizmet verecektir. Cuma ve Pazar günleri hariç her gün saat üçte hanımlara ve Cuma günleri de öğrencilere indirim uygulanacaktır. İstanbul'daki mevcut bütün sinemalara kıyasla daha üstün olma iddiasındaki cemiyet sineması, şeritlerin mükemmelliğine rağmen biletlerin son derece ucuz olduğunu halka duyurur. Yine iddiaya göre Müdâfaa-i Milliye Sineması'nı tercih edenler hem güzel bir vakit geçirecekler, hem de memlekete bir hizmet etmiş olacaklardır[322]. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Şehzadebaşı'ndaki Müdâfaa-i Milliye Sineması'nda ilk gösterilen film, 22 ve 24 Haziran'da gösterimleri yapılan, 3.300 m. uzunluğunda ve 7 kısımdan oluşan *Paris Çocuğu* adlı dramdır[323]. Gösterimdeki filmleri sürekli yenileyen cemiyet 1914 yılı yazında sırasıyla *İris*[324], *Küçük Gemicinin Sergüzeşti*[325], *Gece Gölgeleri*, *Kraliçe Mari*[326], *Dilenci Bir Prens*[327] adlı şeritleri izleyiciyle buluşturur[328]. İlanlarından anladığımız kadarıyla bu filmler genellikle gösterildiği ülkelerde rağbet gören, dram türünden eserlerdir. Öyle

---

[320] *Tanin*, nr. 1.702, 12 Ağustos 1329/25 Ağustos 1913, s. 4.
[321] *Tanin*, nr. 1969, 3 Haziran 1330/16 Haziran 1914, s. 5. Nâzım H. Polat eserinde, cemiyetin "Müdâfaa-i Milliye Sineması"nı 1915 yılı başlarında kurduğunu belirtmesine karşın, söz konusu sinemanın anılan tarihten yaklaşık 6 ay önce açıldığını görmekteyiz. Bkz. Nazım Hikmet Polat, *a.g.e.*, s. 100. Konu hakkında Nâzım H. Polat'ın eserine atıf yapan Ali Özuyar, aynı yanlış tarihlendirmeyi tekrarlamıştır. Bkz. Ali Özuyar, *Türk Sinema Tarihinden Fragmanlar (1896-1945)*, Ankara 2013, s. 204.
[322] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1119, 11 Haziran 1330/24 Haziran 1914, s. 5.
[323] *Tanin*, nr. 1974, 8 Haziran 1330/21 Haziran 1914, s. 4; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1119, 11 Haziran 1330/24 Haziran 1914, s. 5.
[324] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1123, 15 Haziran 1330/28 Haziran 1914, s. 5.
[325] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1136, 29 Haziran 1330/12 Temmuz 1914, s. 5; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1138, 1 Temmuz 1330/14 Temmuz 1914, s. 5.
[326] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1144, 7 Temmuz 1330/20 Temmuz 1914, s. 6.
[327] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1151, 15 Temmuz 1330/28 Temmuz 1914, s. 5.
[328] Örnekleri çoğaltmak mümkündür: *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1127, 19 Haziran 1330/2 Temmuz 1914, s. 5; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1134, 27 Haziran 1330/10 Temmuz 1914, s. 5; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1147, 10 Temmuz 1330/23 Temmuz 1914, s. 6.

ki bazı ilanlarda şeritlerin "*bütün seyircilere mütemadiyen gözyaşı döktürecek*" nitelikte olduğu iddiası yer alır. Genellikle gündüz hanımlara, gece ise beylere gösterilen filmler yerli üretim olmayıp dışarıdan getirtilmektedir.

Sinemanın kitleler üzerinde önemli bir propaganda aracı olarak vazife görmeye başlaması, I. Dünya Harbi yıllarına tesadüf eder[329]. Propagandanın amacı; kamuoyunu yönlendirmek ve hitap ettiği çevrede belli bir konuda kendi lehine kanaat değişikliği yaratmak ve gerektiğinde fertleri ve kitleleri aktif olarak eyleme sürüklemektir. I. Dünya Harbi ile birlikte propaganda, bir tür harp silahı olarak sistemli bir şekilde kullanılmaya başlanır[330]. Harbe kadar hiçbir ülkenin düzenli bir propaganda örgütü olmazken, harbin başlamasıyla birlikte propagandanın önemini kavrayan ülkeler, edindikleri tecrübelere göre kendi propaganda örgütlerini kurarlar[331]. Gerek cephede savaşan askerlerin, gerekse cephe gerisindeki halkın savaşa psikolojik anlamda hazırlanması, zafere inandırılması ve harbe meşruiyet kazandırılması savaşın gidişatı açısından son derece önemliydi. Zira moral açısından takviye edilmiş ve inandırılmış bir ordu ve halk, en zor tehdit ve saldırıları bertaraf ederek zafere ulaşabilirdi. Bunun da yolu, gücünü görsellikten alan sinemayı bir propaganda aracı haline dönüştürmekten geçiyordu[332]. Savaşın ilk yıllarında İtilaf Devletleri gerek kendi halklarını savaşın gerekliliğine ve zafere inandırmak, gerekse tarafsızlığını koruyan ülkeleri kendi saflarına çekebilmek maksadıyla, propaganda filmleri çekerler. Bununla birlikte I. Dünya Harbi'nde sinemayı propaganda aracı olarak en yaygın biçimde kullanan ülke Almanya olur. Harp başlar başlamaz bu alanda taarruza geçen Almanlar ülke dışında, özellikle de tarafsız kalan ülkelere karşı propaganda faaliyetlerini yoğunlaştırırlar. Alman Hükümeti, Alman film şirketlerini propaganda filmi çekimi konusunda desteklediği gibi, Osmanlı Devleti'nde bu türden filmlerin gösterimi konusunda ciddi adımlar atar. Hatta Osmanlı Devleti'nde sinema

---

[329] I. Dünya Harbi'nden önce II. Meşrutiyet döneminde görsel propaganda maksatlı gösterilen belgesel sinemanın örnekleri için bkz. Mustafa Özen, "II. Meşrutiyet Döneminde Belgesel Sinema ve Propaganda 1908-1914", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 3 (243), Bahar 2006, s. 91-102.

[330] I. Dünya Harbi'nde taraf ülkelerin propaganda araçlarını kullanım etkinliklerine ve "çocuk" imgesinin propaganda araçlarında bir harp malzemesi olarak yer almasına dair yapılmış bir çalışma için bkz. Tunca Özgişi, "Bir Siyasi İmge Olarak Çocuk ve Savaşlar: I. Dünya Savaşı Örneği", *Turkish Studies*, C. 8/11, Fall 2013, s. 293-312.

[331] Mustafa Mutlu, *Vietnam'dan Körfez'e Savaşlarda Kamuoyu Oluşumu*, İstanbul 2003, s. 112, 125.

[332] Ali Özuyar, *a.g.e.*, s. 97.

yoluyla yapılan savaş propagandasını daha etkili kılabilmek ve denetim altında tutabilmek için İstanbul'da bir istihbarat odası açar[333].

I. Dünya Harbi'nin patlak vermesiyle birlikte Müdâfaa-i Milliye sinemasında gösterilen filmlerin de askerî bir nitelik kazandığı gözlenir. Dramlar hâlâ gösterilmekle birlikte genellikle her dramın ardından savaş sahnelerinin yer aldığı şeritler seyircilerin beğenisine sunulur. Bunlar, Almanya erkân-ı harbiyesinin ruhsatı ve Hariciye Nezareti'nin aracılığıyla Müdâfaa-i Milliye Sineması'na özel olarak gönderilen, Alman yapımı savaş şeritleridir[334]. Bazen Avusturya dışişleri bakanlığı aracılığıyla gönderilen ve özel olarak Türkçe hazırlanmış şeritler seyircilere gösteriliyordu[335]. Dünya Harbi'ne ait çeşitli cephelerin ve savaş sahnelerinin gösterildiği bu şeritlerin, Osmanlı Devleti'nin müttefiki durumundaki Almanya'nın ordu üstünlüğünü ispat etmek maksadıyla hazırlanan propaganda nitelikli şeritler olduğu şüphesizdir. Alman ordusunun muharebelerini gözler önüne sermek suretiyle, Osmanlı kamuoyunda müttefikine karşı bir güven duygusu oluşturmak ve halkın zafere olan inancını canlı tutabilmek amaçlanmış olmalıdır. Kamuoyunda oluşan savaş algısına meşruiyet sağlama ve böylece güçlü toplum desteğini arkasına alma çabası, siyasi gücün sinema üzerinden elde etmeye çalıştığı hedefler arasında sayılabilir. Dolayısıyla Müdâfaa-i Milliye Sineması, harp süresince propaganda içerikli filmlerin gösteriminde İttihat ve Terakki Hükümeti'nin önemli bir aracısı konumunda vazife görmüştür denebilir.

Şehzadebaşı Müdâfaa-i Milliye Sineması'ndan başka cemiyetin Erenköy şube-i taliyesi tarafından açılan bir başka sinemasının olduğunu da görüyoruz. 1915 yılı yazında, Bostancı'da istasyon civarında açılan Erenköy Müdâfaa-i Milliye Sineması, halka harb-i umumi manzaralarını içeren kurdeleler göstermiştir[336]. Bir yıl

---

[333] Ali Özuyar, *Devlet-i Aliyye'de Sinema*, Ankara 2007, s. 54-55; Mustafa Mutlu, *a.g.e.*, s. 129-130.

[334] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1275, 17 Teşrin-i sani 1330/30 Kasım 1914, s. 4; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1278, 20 Teşrin-i sani 1330/3 Aralık 1914, s. 3; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1280, 22 Teşrin-i sani 1330/5 Aralık 1914, s. 4; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1282, 24 Teşrin-i sani 1330/7 Aralık 1914, s. 4; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1283, 25 Teşrin-i sani 1330/8 Aralık 1914, s. 3. Aynı gazetenin ilerleyen sayılarında bu konuya dair pek çok ilan bulunmaktadır.

[335] Bu tür sinema gösterimleri, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ve Macar Cemiyet-i Hayriyesi'nin ortak düzenlediği organizasyonlarda yapılırdı. Bkz. *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1425, 16 Nisan 1331/29 Nisan 1915, s. 4; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1441, 2 Mayıs 1331/15 Mayıs 1915, s. 2.

[336] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1509, 9 Temmuz 1331/22 Temmuz 1915, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1522, 22 Temmuz 1331/4 Ağustos 1915, s. 2.

sonra Üsküdar'da Mahmut Şevket Paşa Parkı karşısındaki belediye bahçesinde bir sinema daha tesis edilir[337]. Söz konusu sinemalar, yaz mevsimine tekabül eden bir zaman diliminde ve açık alanlarda tesis edildiğinden, bunların birer yazlık sinema olduğunu düşünebiliriz.

I. Dünya Harbi devam ederken Müdâfaa-i Milliye sinemasında gösterilen dramlara örnek olarak *Ya Ölüm Ya Zafer*[338], *Bugün Bize Veriniz*, *Bahrî Muhit Kralı*[339], *Maskeli Balodan Sonra*, *Bîgünah Kızcağızın Feryadı*[340], *Masumiyetin Sadası*[341], *Kırmızı Değirmen Esrarı (Cinayeti)*, *Ailenin Cevahiri*[342], *Hayatın Kral İçindir*[343], *Kahraman Kadın*[344], *Çıplak Kadın*[345], *Kraliçe Margo*[346], *Beklenilmeyen Mülakat*, *Çingene Kızının Pususu*[347], *Cehennemî Bir Otomobil*[348] ve *Asil Kan yahut Ölüm Tangosu*[349] adlı eserleri verebiliriz. *Ganj Şehrinin İncisi Güzel Eyuna*[350], *Gönlüm Bir Diğerinde*[351], *Siyah Hükümdar Vekili*[352], *Kan Davası yahut Bir Gaibin İntikamı*[353], *Saat 12.35 Esrarı*[354], *Kırılmış Kalp*[355], *Para İle Aşk Olmaz yahut Hayatî*

---

[337] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.647, 16 Haziran 1332/29 Haziran 1916, s. 2.
[338] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.024, 19 Eylül 1330/2 Ekim 1914, s. 2.
[339] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1278, 20 Teşrin-i sani 1330/3 Aralık 1914, s. 3; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1280, 22 Teşrin-i sani 1330/5 Aralık 1914, s. 4; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1282, 24 Teşrin-i sani 1330/7 Aralık 1914, s. 4.
[340] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1290, 2 Kanun-ı evvel 1330/15 Aralık 1914, s. 4.
[341] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1294, 6 Kanun-ı evvel 1330/19 Aralık 1914, s. 4.
[342] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1295, 7 Kanun-ı evvel 1330/20 Aralık 1914, s. 4; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1299, 11 Kanun-ı evvel 1330/24 Aralık 1914, s. 4; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1301, 13 Kanun-ı evvel 1330/26 Aralık 1914, s. 4.
[343] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1303, 15 Kanun-ı evvel 1330/28 Aralık 1914, s. 3; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1304, 16 Kanun-ı evvel 1330/29 Aralık 1914, s. 4; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1306, 18 Kanun-ı evvel 1330/31 Aralık 1914, s. 4.
[344] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1310, 22 Kanun-ı evvel 1330/4 Ocak 1915, s. 4.
[345] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1311, 23 Kanun-ı evvel 1330/5 Ocak 1915, s. 4; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1314, 26 Kanun-ı evvel 1330/8 Ocak 1915, s. 3.
[346] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1317, 29 Kanun-ı evvel 1330/11 Ocak 1915, s. 4; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1318, 30 Kanun-ı evvel 1330/12 Ocak 1915, s. 4; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1320, 1 Kanun-ı sani 1330/14 Ocak 1915, s. 4.
[347] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1322, 3 Kanun-ı sani 1330/16 Ocak 1915, s. 4; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1323, 4 Kanun-ı sani 1330/17 Ocak 1915, s. 3.
[348] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1328, 9 Kanun-ı sani 1330/22 Ocak 1915, s. 4.
[349] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1330, 11 Kanun-ı sani 1330/24 Ocak 1915, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1331, 12 Kanun-ı sani 1330/25 Ocak 1915, s. 4.
[350] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1430, 21 Nisan 1331/4 Mayıs 1915, s. 2.
[351] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1432, 23 Nisan 1331/6 Mayıs 1915, s. 2.
[352] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1443, 4 Mayıs 1331/17 Mayıs 1915, s. 2.
[353] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1452, 13 Mayıs 1331/26 Mayıs 1915, s. 2.
[354] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1548, 17 Ağustos 1331/30 Ağustos 1915, s. 2.
[355] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1555, 24 Ağustos 1331/6 Eylül 1915, s. 2.

ve Azabî Vicdan[356], *Girdab-ı Felakete Doğru*[357] Şehzadebaşı Müdâfaa-i Milliye Sineması'nda gösterilen filmlerden bazılarıdır. *Sahte Hâkim*[358], *Fedakâr ve Kahraman Kız*[359], *Eliz'in Fedakârlığı*, *Şeytan Kız*[360] ve *İhtiyar Oyuncu*[361], 1916 yılı başlarında Müdâfaa-i Milliye Sineması'nda gösterimde olan filmlere örnektir.

Baskervillerin Köpeği adlı, meşhur polis hafiyesi Sherlock Holmes'a ait macera filmi de, Şehzadebaşı Müdâfaa-i Milliye Sineması'nda gösterilen filmler arasındadır[362].

Şehzadebaşı dışında, Makriköy Sakız Ağacı'nda bir gazinoda cemiyet yararına olmak üzere sinema filmi gösterimleri yapılmakta olduğunu da görüyoruz[363].

Yaralı gazileri de düşünen cemiyet, onların yaşadığı can sıkıntısı ve moral bozukluğunu bir nebze olsun dindirebilmek için, hastane bahçelerinde sinema gösterimi yapmaya karar verir. Buna bir örnek olmak üzere, İstanbul'daki harbiye mektebi bahçesinde gazilere manzaralı sinema şeritleri izlettirilir[364].

1915 yılının askerî olaylarından en önemlisi, hiç şüphesiz ki Çanakkale Muharebeleri'dir. Sonuçları itibariyle gerek orduya gerekse halka büyük oranda moral ve motivasyon kazandıran muharebeler, iktidarı çeşitli vesile ve yöntemlerle Çanakkale Cephesi'ni propaganda unsuru olarak kullanmaya sevk eder. Harbiye ve Maarif Nezaretleri, muharebelerdeki askerî harekât ve zaferleri sinema filmine alıp sonrasında bu filmleri mekteplerde talebelere propaganda amaçlı göstermeye karar verir[365]. Bu iş için sinemacılık konusunda deneyime sahip olduğu düşünülen

---

[356] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1565, 3 Eylül 1331/16 Eylül 1915, s. 2.
[357] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1576, 14 Eylül 1331/27 Eylül 1915, s. 2.
[358] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.467, 19 Kanun-ı Evvel 1331/1 Ocak 1916, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.468, 20 Kanun-ı Evvel 1331/2 Ocak 1916, s. 2.
[359] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.477, 29 Kanun-ı evvel 1331/11 Ocak 1916, s. 2.
[360] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.479, 31 Kanun-ı evvel 1331/13 Ocak 1916, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.480, 1 Kanun-ı sani 1331/14 Ocak 1916, s. 2.
[361] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.485, 6 Kanun-ı sani 1331/19 Ocak 1916, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.486, 7 Kanun-ı sani 1331/20 Ocak 1916, s. 2.
[362] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1468, 29 Mayıs 1331/11 Haziran 1915, s. 2.
[363] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1445, 6 Mayıs 1331/19 Mayıs 1915, s. 2.
[364] *İkdam*, nr. 6639, 29 Temmuz 1331/11 Ağustos 1915, s. 2.
[365] Nitekim 1913 yılında faaliyete geçen Konya Sanayi Mektebi Sineması'nda, Almanların çeşitli cephelerde çektikleri harp sahneleri ve Çanakkale cephesiyle ilgili görüntüler, millî hisleri uyandırmak maksadıyla ücretsiz olarak gösterilir (Hakan Aydın, "Sinemanın Taşrada Gelişim Süreci: Konya'da

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti görevlendirilir. Ancak cemiyetin sinema deneyimi, sadece Şehzadebaşı'ndaki Müdâfaa-i Milliye Sineması'nda film gösterimi yapmaktan ibarettir. Dolayısıyla bir film çekmek için yeterli teknik donanıma henüz sahip değildir. O dönemde İstanbul'da film çekimi konusunda nispeten tecrübeli ve gerekli teknik donanıma sahip tek kişi, bir Yahudi olan Sigmund Weinberg'di. Tepebaşı'ndaki Pathe Sineması'nın işletmeciliğini yapan Weinberg'in aynı zamanda fotoğraf, gramofon ve sinematograf satan bir mağazası da bulunmaktadır[366].

Cemiyet kendisine verilen göreve binaen, fotoğraf ve sinematograf makineleriyle harp sahasından görüntü almak üzere Weinberg ile bir mukavele yapar. Buna göre Weinberg hesabına çalışan Ermeni milletinden Ara ve Koço efendiler görüntü almak üzere Çanakkale'ye gideceklerdir. Fakat cemiyet ile Weinberg arasındaki anlaşmadan haberdar olan Maarif Nezareti, söz konusu şahısların ahlaken dürüst ve vatandaşlık açısından uygun olmadıklarını ileri sürerek cepheye gitmelerini onaylamaz. Onların yerine Darülmuallimin-i Aliye Fotoğraf Muallimi Necati Bey'in bu iş için görevlendirilmesi daha uygun görülür. Nezarete göre, vatanperver ve vazifeşinas bir kişiliğe sahip olan Necati Bey, Ara ve Koço efendilerden daha güvenilir biridir[367]. Bu arada cemiyet ile Weinberg arasındaki anlaşma, mukavele hükümlerinin uygunsuzluğu nedeniyle feshedilir ve taraflar arasında yeni bir anlaşma yapılır. Buna göre cepheye gidecek yeni isimler olarak Alman vatandaşı Maksi Hardel ve Ermeni Arakisyan (Arakisyan'ın ahlak ve mazisi polis müdüriyetince sorgulanmış ve istihdamında herhangi bir mahzur görülmemiştir) belirlenir. Maarif Nezareti'nin önerdiği Necati Bey'in ise, aynı işi yapmak üzere 3. Ordu'ya[368] gönderilmesi uygun bulunur[369].

İlk Sinemalar ve Gösterilen Filmler (1910-1950)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.19, 2008, s. 63-64).

[366] Ali Özuyar, *Türk Sinema Tarihinden…*, s. 89-90.

[367] BOA, *MF.MKT.*, 1210/33 (Maarif-i Umumiye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne gönderilen 25 Haziran 1331/8 Temmuz 1915 tarihli tahrirat); Ali Özuyar, "Ateş Hattında İlk Kameraman", *Atlas Tarih*, S. 6, 2011, s. 84.

[368] 3. Ordu, I. Dünya Harbi boyunca Kafkas Cephesi'nde Ruslara karşı mücadele etmiştir. Bu cephenin harekât alanı, kuzeyde Kafkas Dağları ve Karadeniz, doğuda Hazar Denizi, güneyde Güney Azerbaycan, Van Gölü'nün güneyi-Mardin-Urca çizgisi ile batıda Fırat Nehri-Malatya-Sivas-Samsun çevresi içindeki sahayı kapsamakta idi. 3. Ordu'nun ağırlık merkezi Erzurum ve çevresidir (Tuncay Öğün, *a.g.e.*, s. 1, 127).

[369] BOA, *MF.MKT.*, 1210/33 (Başkumandan Vekili Enver imzasıyla Maarif-i Umumiye Nezareti'ne gönderilen 4.5.31/17 Temmuz 1915 tarihli cevap). Necati Bey'in sinema görüntüsü almak üzere

Başkumandanlık Vekâleti'nin kararından memnun olmayan Maarif Nezareti, Necati Bey'in Çanakkale'ye gönderilmesi konusunda ısrarlıdır. Necati Bey'in Çanakkale yerine 3. Ordu cephesine gönderilmesi, yolun uzunluğu dolayısıyla son derece masraflı bir iş olacağından, bu masrafın Harbiye Nezareti'nce karşılanması talep edilir[370]. Başkumandanlık bu işi Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne havale eder ve Necati Bey'in 3. Ordu'ya gönderilmesi için kendisiyle cemiyet arasında bir mukavelename yapılmasını ister[371]. Bu bağlamda Necati Bey'in harcırahının, zorunlu masraflarının ve iş bitiminde Müdâfaa-i Milliye'ye bırakılması düşünülen film şeridi bedellerinin cemiyet tarafından karşılanması istenir[372].

Necati Bey'in 3. Ordu'ya gönderilmesi için yapılan tüm bu girişimlere rağmen 3. Ordu yerine Çanakkale Cephesi'ne gittiğini görüyoruz. Başkumandanlık'ın kararından neden vazgeçtiği hakkında belgelerde herhangi bir açıklama mevcut değildir. Ancak Necati Bey'in görev yaptığı süre zarfında son derece başarılı işler yaptığını öğreniyoruz. Öyle ki hâlen siper savaşlarının devam ettiği cephede hiçbir tehlikeye aldırmadan avcı hatlarına kadar giden Necati Bey, harbe ait fotoğraf ve film almayı başarır[373]. Elindeki boş fotoğraf camı ve filmlerin bitmesi üzerine İstanbul'a dönmek zorunda kalır. Böylesine zor ve tehlikeli bir görevde Necati Bey'in sergilemiş olduğu fedakârlık ve cesaret, 5. Ordu tarafından

---

gönderilmek istendiği 3. Ordu'nun 1915 yılı yazındaki durumu şöyledir: Bir önceki yıl, yani 1914 yılının Aralık ayında Rus ordusuna karşı girişilen Sarıkamış Harekâtı mağlubiyetle neticelenmiş, ordunun büyük bölümü yok olmuştur. Türk ordusunun geri çekilişi devam etmekle birlikte Ruslar uzun süre ileri bir harekâta teşebbüs etmemişlerdi. Yitirilen toprakları geri almak isteyen 3. Ordu, Haziran'da taarruza geçmiştir. Bunun üzerine Ruslar başlangıç noktalarına kadar itilmişlerdir. 19 Haziran'da Van Gölü'nün kuzeybatısından büyük bir taarruz başlatan Ruslar, Malazgirt'ten Muş'a doğru harekete geçmiştir. Ancak kuzeybatıdan gelen taze güçlerle Rusları durduran Mirliva Abdülkerim Paşa, Ruslar ağır kayıplar verdirmiştir. Böylece Ruslar 26 Temmuz'da Malazgirt'i terk etmek zorunda kalmıştır (Edward J. Erickson, *a.g.e.*, s. 143-147).

[370] BOA, *MF.MKT.*, 1210/33 (Maarif-i Umumiye Nezareti'nden Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderilen 5 Temmuz 331/18 Temmuz 1915 tarihli tahrirat).

[371] BOA, *MF.MKT.*, 1210/33 (Başkumandan Vekili Enver imzasıyla Maarif-i Umumiye Nezareti'ne gönderilen 8 Temmuz 331/21 Temmuz 1915 tarihli cevap ve Maarif-i Umumiye Nezareti'nden MMC riyasetine gönderilen 11 Temmuz 331/24 Temmuz 1915 tarihli tahrirat).

[372] BOA, *MF.MKT.*, 1210/63 (Dâhiliye Nezareti'nden MMC merkez-i umumisine gönderilen 13 Temmuz 331/26 Temmuz 1915 tarihli tahrirat).

[373] Necati Bey'in cephedeki faaliyetleri, burada görev yapmış İzzeddin Çalışlar'ın anılarında şöyle anlatılır: "*8 Eylül 1915: ...Film kaydı yapmak üzere, ordudan Necati Bey isimli biri geldi. Grup heyeti birkaç farklı pozda filme alındı. 59. Alay tarafından bazı hareketler gösterildi…*", "*10 Eylül 1915: ...Abdurrahman Bayırı'ndan durumu izledim. Yanımda Tanin gazetesi yazarı Ekrem Bey ve sinemacı Necati Bey vardı. Kayacıkağılı'na bir top ateşi açtırdık. Filme alındı…*" (*On Yıllık Savaş Org. İzzeddin Çalışlar'ın Not Defterlerinden Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları*, haz. İzzeddin Çalışlar, İstanbul 2010, s. 137).

takdire şayan bulunur. İstanbul'daki işlerinin bitiminde tekrar cephede görev yapmak üzere karargâha gönderilmesi talep edilir [374] . Ancak bu pek mümkün görünmemektedir. Zira Necati Bey'in çektiği görüntülerin seyredilebilmesi için, filmlerin negatiften pozitife aktarılması gerekmektedir. Aksi halde görüntülerden istifade edilemeyecektir. Piyasada boş film bulunamadığı böyle bir ortamda Necati Bey'in tekrar cepheye gönderilmesinden bir fayda sağlanamazdı. Öncelikle eldeki mevcut filmlerin aktarımının yapılması gerekmektedir. Ayrıca Harbiye Nezareti'nde boş film varsa bunların bir kısmının Maarif Nezareti'ne verilmesi talep edilmektedir[375].

Necati Bey'in 3. Ordu'ya gönderilmesi için Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nden maddi kaynak talep edildiğini yukarıda izah etmiştik. Arşiv belgelerinden cemiyetin bu talebe müspet cevap verip vermediğini takip edemiyoruz Ancak basında yer alan bazı sinema ilanları, bu konuda bizi aydınlatmaktadır. 12 Eylül 1915 tarihli bir gazete ilanında "*Çanakkale menâzır-ı harbiyyesini musavver sinema şeritleri Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti tarafından sûret-i mahsûsada aldırılmıştır.*" ibaresi yer almaktadır[376]. Devamında, söz konusu şeritlerin cemiyet menfaatine Tepebaşı yazlık sinemasında halka gösterileceği bilgisi yer alır. Bu ilandan anladığımız kadarıyla Çanakkale Muharebelerine dair alınan görüntüler cemiyet tarafından çekilmiştir. Filmin cemiyet tarafından gösterilmesi, yukarıda vaat edildiği gibi film şeritlerinin cemiyete bırakıldığını doğrulamaktadır. İlerleyen günlerde Çanakkale Cephesi'ne ait şeritlerin gösterimi devam eder[377].

Çanakkale Cephesi'nin propaganda malzemesi olarak kullanımı, buraya dönemin aydınlarından oluşan bir edebî heyetin gönderilmesiyle devam eder. Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi Müdürlüğü'nün organizasyonu ile 1915 yılının Temmuz ayında gerçekleşen Çanakkale gezisine, kültürel alanda isim yapmış 17 şahıs katılır. Bu şahıslar edebiyatçı ve gazeteci Ağaoğlu Ahmet, Ali Canip, Celal

---

[374] BOA, *MF.MKT.*, 1210/33 (Başkumandan Vekili Enver imzasıyla Maarif Nezareti'ne gönderilen 20 Eylül 331/3 Ekim 1915 tarihli tahrirat); Ali Özuyar, *Türk Sinema Tarihinden…*, s. 93.
[375] BOA, *MF.MKT.*, 1210/33 (Maarif-i Umumiye Nezareti'nden Başkumandanlık Vekaleti'ne gönderilen 23 Eylül 331/6 Ekim 1915 tarihli tahrirat); Ali Özuyar, *Türk Sinema Tarihinden…*, s. 94.
[376] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1561, 30 Ağustos 1331/12 Eylül 1915, s. 2.
[377] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1570, 8 Eylül 1331/21 Eylül 1915, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.486, 7 Kanun-ı sani 1331/20 Ocak 1916, s. 2.

Sahir, Enis Behiç, Hakkı Süha, Hamdullah Suphi, Hıfzı Tevfik, Muhittin, Orhan Seyfi, Selahattin, Yusuf Razi, Mehmet Emin, Ömer Seyfettin, İbrahim Alaattin, Müfit Ratip (hastalandığından dolayı geziyi tamamlayamamıştır), ressam Çallı İbrahim ve Nazmi Ziya, müzisyen Ahmet Yekta olarak sıralanır. 11 Temmuz'da Sirkeci tren istasyonundan hareket eden heyet, karayoluyla cepheye ulaşır. Cephede Arıburnu ve Seddülbahir gezildikten sonra Çanakkale'ye geçilir. Heyetin yolculuğunu görüntülemek için bir fotoğrafçıyla bir sinemacı da onlara eşlik etmektedir. Geziye katılanlardan, harp sahalarını gezerek edinecekleri izlenimleri sanat eserleri haline getirmeleri ve böylece askerî ve millî kabiliyetlerimizi tasvir etmeleri istenir. İstek doğrultusunda aydınlar, İstanbul'a döndükten sonra izlenimlerini (geç tarihlerde ve az sayıda olmakla birlikte) çeşitli biçimlerde kamuoyuna yansıtırlar[378]. 22 Temmuz'da İstanbul'a döneceği duyurulan heyetin gözlemlerini aktarmak üzere, millî bayrama tesadüf eden 10 Temmuz (23 Temmuz) Cuma günü gündüz hanımlara akşamı da beylere bir konferans vermesi planlanır. Bu maksatla Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti riyaseti, Maarif Nezareti'nden anılan günde Darülfünun konferans salonunun cemiyet emrine tahsis edilmesi talebinde bulunur[379]. Ancak o sırada Darülfünun askerî bir hastaneye dönüştürülmüş, konferans salonu da yaralıların özel eşya ve elbiselerinin depolandığı bir yer haline gelmiştir. Dolayısıyla temizlenmesi için birkaç günlük bir zamana ihtiyaç vardır. Ayrıca cemiyetin bu talep için Harbiye Nezareti'ne başvurması gerektiği cevaben bildirilir[380].

Harbiye Nezareti'nin öncülüğünde gerçekleşen bu geziden maksat, Çanakkale Cephesi'nde olanca fedakârlığıyla çarpışan Türk askerinin kahramanlığını, kalem ve sanat erbabının gözlemleri vasıtasıyla halka ve mektep çocuklarına iletmek, kısacası harp propagandası yapmaktır. Buradaki mücadele ve kahramanlıkların gelecek nesillere aktarılması için, gezideki şair, yazar ve sanatçıların gezi sonrası ortaya koyacakları eserlere büyük ümitler bağlanmıştır.

---

[378] Erol Köroğlu, *a.g.e.*, s. 198-200.
[379] BOA, *MF.MKT.*, 1210/57 (MMC'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 5 Temmuz 331/18 Temmuz 1915 tarihli tezkere).
[380] BOA, *MF.MKT.*, 1210/57 (Maarif Nezareti'nden MMC'ne gönderilen 7 Temmuz 331/20 Temmuz 1915 tarihli cevap). İlerleyen sürece ait gazete taramalarımızda, söz konusu konferansın yapıldığına dair bir habere ulaşamadık.

Fakat ne yazık ki heyet mensuplarının kaleme aldığı eser ve yazılar, Harbiye Nezareti'nin ve kamuoyunun beklentilerini karşılayacak oranda olmaz. Çanakkale Cephesi'ndeki gözlemlerini en geniş şekilde ve ustalıkla ifade eden yazarlar Hamdullah Suphi (Tanrıöver) ve İbrahim Alaattin (Gövsa) olur. Bunların dışında geziye katılanlardan Yusuf Razi, Ağaoğlu Ahmet ve Ali Canip'e ait bazı makaleler de basında yer alır[381].

1916 yılına gelindiğinde gelir kaynaklarını arttırmak isteyen cemiyetin, film yapımına başladığını görüyoruz. Cemiyet adına çekilen ilk filmler, Kenan Erginsoy imzasını taşıyan bazı savaş sahneleri ile İstanbul manzaralarıdır[382]. 1917 yılı başlarında ise Sedat Simavi, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne konulu bir film çekmeyi teklif eder. Yaşanan savaş ortamı dolayısıyla dışarıdan filmin gelmediği bir sırada yapılan bu teklif, cemiyet tarafından ilgiyle karşılanır. Cemiyetin Divanyolu'ndaki cemiyet binasının alt katında meydana getirilen atölyede çalışmalarına başlayan Sedat Simavi, ilk olarak Servet-i Fünun devri yazarlarından Mehmed Rauf'un 4 perdelik bir piyesi olan *Pençe*'yi sinemaya uyarlar. Daha sonra *Casus* adlı bir film çevirerek ilk konulu filmlere imza atar. Muvahhid, Eliza Benemeciyan, Nureddin Şefkati ve Raşit Rıza'nın başrollerini paylaştığı bu filmler, önce Beyoğlu'ndaki Fransız Tiyatrosu'nda, daha sonra Alemdar Sineması'nda halka gösterilir. Simavi'nin cemiyet için çekmeye başladığı son eseri *Alemdar Vak'ası yahut Sultan Selim-i Sâlis* adını taşımaktadır. Ancak filmin montajı tamamlanmadan I. Dünya Savaşı sona erer ve film de cemiyet mallarıyla birlikte hazineye intikal eder[383].

Sözü edilen filmlerden özellikle *Pençe*, gösterildiği dönemde yoğun eleştirilere maruz kalmış bir yapımdır[384]. Filmin Türk örf ve ahlak yapısına son derece aykırı olması, cemiyetin sinema yapım çalışmalarına karşı aleyhte bir propagandanın ortaya çıkmasına sebebiyet verir. Dönemin sinema mecmualarından Temaşa, bu propagandanın en yoğun yaşandığı basın organı olarak karşımıza

---

[381] Mustafa Selçuk, "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Harbiye Nezareti'nin "Çanakkale Kahramanlığını Yaşatma" Amaçlı Faaliyetleri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, C. 1, S. 2 (2012), s. 199-201, 211-213.

[382] Nâzım H. Polat, *a.g.e.*, s. 101.

[383] Muzaffer Gökman, *Sedat Simavi Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1970, s. 14-16.

[384] Mehmet Rauf'un aynı adlı piyesinden filme uyarlanan *Pençe*'de, evliliğe karşı olan Pertev ile ailesini ihmal eden Vasfi adlı kahramanların yaşadıkları gayr-i meşru ilişkiler sonucu başlarına gelenler anlatılmaktadır (Nâzım H. Polat, *a.g.e.*, s. 102).

çıkmaktadır. Mecmuada, cemiyetin çektiği *Pençe* filmi için *"saçma sapan"* ve *"iğrenç"* nitelemesi yapılarak İtalyan, Fransız ve Almanların sanatkârane bir şekilde çektiği filmler karşısında bu şeridin her Türk'ü utandırdığı ifade edilir. Filmin ilk millî şerit olmasına ve aktörlerinin de payitahtın en iyilerinden seçilmesine rağmen, eserdeki teknik hataların filmin değerini son derece düşürdüğü belirtilerek, cemiyetin teknik imkânlar yeterli olmadığı sürece iyi bir film çekmesinin mümkün olamayacağı vurgusu yapılır. Bu durumda yapılacak her film, cemiyetin paralarını ziyan etmesi anlamına gelecektir [385] . Birkaç sayı sonra eleştirilerini yineleyen Temaşa'da, "Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Riyaset-i Muhteremesi'ne" başlıklı bir yazı yayımlanır. Yazıda, İstanbul'da bugünkü şartlar altında sinema filmi çekmenin mümkün olmadığı, zira iyi bir sinema operatörü, iyi bir atölye, iyi bir rejisör, iyi bir elbise ve dekor gibi sinemacılığın gerektirdiği koşulların henüz bizde olmadığı, dolayısıyla cemiyetin zarar etmek yerine bu *"boş sevda"*dan vazgeçerek topladığı paraları daha fazla ziyan etmemesi tavsiye edilir[386]. Ardı ardına yapılan bu eleştiriler cemiyete söz hakkı doğurur. Cemiyet genel merkezi adına mecmuaya gönderilen cevabi yazıda, cemiyetin takip ettiği ruh ve maksattan habersizce ve oldukça küstah bir tarzda kaleme alınan bu yazıların teessüfle karşılandığı belirtilerek, sinemacılık tesisat ve teşkilatının ne olduğu ve kimlerin ne kadar uzman olduğunun, cemiyetçe bilindiğinin altı çizilir. Cemiyet ayrıca Türklük ve millî haysiyeti temsil eden büyük bir kurum olduğunu ve bu özelliğiyle takdire şayan olduğunu da belirtir[387].

Temaşa Mecmuası'nın Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne olan hücumu, bundan sonra da devam eder ve cemiyetin sinema filmi yapım çalışmalarını eleştiren iki yazı daha kaleme alınır. İlk yazı, cemiyet reisi Selahaddin Ali Bey'e yazılan açık mektup olup burada cemiyetin aç ve çıplak ahaliden her fırsatta topladığı paraları sere serpe sarf ettiği, sarf olunan paraların lüzumsuz ve beyhude işlere harcandığı, bu lüzumsuz işlerin başında da sinema şeridi yapmak gayretinin geldiği vurgulanır[388]. Temaşa'nın başlattığı polemiğe son noktayı koyan yazı, yine Selahaddin Ali Bey'e

---

[385] *Temaşa*, nr. 6, 15 Ağustos 1334/15 Ağustos 1918, s. 7; Nâzım H. Polat, *a.g.e.*, s. 105-106.
[386] *Temaşa*, nr. 9 , 26 Eylül 1334/26 Eylül 1918, s. 11; Nâzım H. Polat, *a.g.e.*, s. 106; Ali Özuyar, *Sinemanın Osmanlıca Serüveni*, s. 53-54.
[387] *Temaşa*, nr. 10, 17 Teşrin-i evvel 1334/17 Ekim 1918, s. ön kapağın arka yüzü; Nâzım H. Polat, *a.g.e.*, s. 106-107; Ali Özuyar, *Sinemanın Osmanlıca Serüveni*, s. 54-55.
[388] *Temaşa*, nr. 12, 30 Teşrin-i sani 1334/30 Kasım 1918, s. 9; Nâzım H. Polat, *a.g.e.*, s. 107-108.

hitaben yazılmış olup önceki eleştiri yazılarına çok benzemektedir. Yine, cemiyetin sinemacılığa ait uzman ve teknik imkânlar olmaksızın giriştiği film çekimi çabalarının boşuna olduğu, *"ayağında donu, sırtında gömleği olmayan milletten"* topladığı paraları bu işe harcadığı, sonucunda ortaya çıkan *Pençe* unvanlı eserin yalnız Türkleri değil herkesi utandırdığı, bu *"safsata"*yı Berlin'e satmak amaçlı göndermesinin ise affedilemez olduğu konuları, satırları işgal eder[389]. Bu yazıyla birlikte tartışma kapanmış görünmektedir.

Cemiyetin sinema filmi çekme teşebbüsleri, Türk sinema tarihi açısından değerlendirildiğinde önemli bir merhale olarak görülebilir. Temaşa Mecmuası'nda çıkan yazılardan, cemiyetin bu türden teşebbüslerine "karşı duruş" sergileyen ve eleştiren bir cephenin varlığı da gün yüzüne çıkmaktadır. Bu cepheye göre, film yapımı cemiyetin faaliyet alanında olmaması gereken bir uğraştır. Zira film çekmek, bu iş için gerekli teknik donanım göz önüne alındığında, pahalı bir uğraştır. Teknik donanımın yanı sıra, profesyonel insan gücü de bu uğraşın olmazsa olmazıdır. Dolayısıyla gerekli altyapı olmaksızın cemiyetin çekmeye devam edeceği filmler, tıpkı mevcutlar gibi acemi işi ve utanç tablosu olarak kalmaya mahkûmdur. En kötüsü de zaten zor durumda olan halktan toplumsal ve askerî yardım amaçlı toplanan paraların, amacı dışında harcanarak ziyan edilmesi, âdeta sokağa atılmasıdır. Tüm bu düşünceler, cemiyetin çalışma veya faaliyetlerine, bilinenin aksine, kısmi de olsa direnç gösteren ya da onaylamayan bir kesimin varlığına işaret etmektedir. Cemiyetin sanatsal ve kültürel faaliyetleri her ne kadar harp hâli içerisindeki bir ülkeye nazaran takdire şayan olsa da, bir yardım kuruluşu olduğunu unuturcasına sinema işine girmesi, bazı kültür çevrelerince sert eleştirilere uğrar. Gerçi bu durumun (alışılmışın dışında bir şekilde cemiyet faaliyetlerinin eleştirilmesi), mevcut siyasi durumla da ilişkili olduğu ileri sürülebilir. Zira Temaşa Mecmuası'nda çıkan eleştiri yazıları, harbin son yılı olan 1918 yılına aittir. 1918 yılı artık Osmanlı cephesinde harbin kaybedildiği düşüncesinin ağır bastığı, İttihat ve Terakki iktidarının giderek itibar kaybettiği, yaşanan yoksulluk ve sefaletle birlikte toplumsal yardımlaşma ve dayanışmanın azaldığı bir yıl olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı yıl cemiyetin kültürel faaliyetlerinde düşük yoğunluklu bir dönem

[389] *Temaşa*, nr. 13, 16 Kanun-i sani 1335/16 Ocak 1919, s. 6-8; Nâzım H. Polat, *a.g.e.*, s. 108.

yaşanır. Mevcut koşullarda Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin de yapabileceği fazla bir şey kalmamışken film çekimi gibi, dönem itibariyle pek de gerekli ve elzem sayılmayan bir işle meşgul olması, haliyle belli kesimlerin direnciyle karşılaşmıştır.

Cemiyet lağvedildikten sonra kendisinden miras kalan sinema araçlarıyla film çekim ve gösterim işi, farklı bir kurum bünyesinde devam eder. Maliye Nezareti 11 Teşrin-i sani 1335 (11 Kasım 1919) tarihli tezkeresinde, ilga edilen cemiyete ait sinema filmlerinden tarihî kıymeti bulunanların Askerî Müze'ye devrini, film çekiminde kullanılan her türlü alet ve edevatın da Malûlîn-i Guzât-ı Askeriyye Muavenet Heyeti'ne[390] yardım amaçlı ve karşılıksız verilmesini istemiştir[391]. Maliye Nezareti'nin bu talebi 28 Safer 1338 (22 Kasım 1919) tarihli kararnameyle onaylanır ve hazineye devredilen filmler ile sinema gereçlerinin söz konusu yerlere aktarımı karara bağlanır[392].

Ülkemizde sinema gösterimleri ilk etapta çeşitli savaş sahneleri ve İstanbul manzaraları ile sınırlı iken Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin sinema alanında gösterdiği çabalarla konulu film yapımına geçilmiş, bu anlamda Türk sinema tarihinde bir dönüm noktası yaşanmıştır. Önceleri sadece sinema filmi gösterimleriyle işe başlayan cemiyet, daha sonradan film yapımıyla da ilgilenmiştir. Halka yönelik sinema gösterimleriyle kitlelerin ilgi ve alakasını çekmeye çalışmış, bu yolla elde ettiği geliri, yine halk için harcamıştır. İane toplama maksadıyla girişilen bu faaliyet, aynı zamanda kültürel hayatımızın gelişip zenginleşmesi adına önemli adımların atılmasına vesile olmuştur. Dolayısıyla "cemiyetin gelirleri" içinde değerlendirdiğimiz sinema gösterimleri, aynı zamanda cemiyetin kültürel faaliyetleri içinde değerlendirilebilir.

---

[390] Cepheden gelen yaralı ve sakat askerleri memleketlerine göndermek, onlara iş bularak geçimlerini temin etmede yardımcı olmak amacıyla 20 Mayıs 1917 tarihinde kurulan heyetin önemli gelir kaynaklarından birisi de sinema işletmeciliği idi. Bunun için gerekli donanım da kapatılan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne ait sinema araç ve gereçlerinden sağlanır. Heyetin oluşturduğu film müessesinde malul gaziler çalıştırılır ve bu işletmeden 1920 yılında 26.200 lira hasılat sağlanır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Safiye Kırbaç, "Malûlîn-i Askeriyye'ye Muâvenet Heyeti (Malûl Askerlere Yardım Kurulu) ve İstanbul'daki Etkinlikleri (1917-1922)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 1, 2002, s. 209-226.

[391] BOA, *MV.*, 253/78 (20 Teşrin-i sani 1335 / 20 Kasım 1919).

[392] BOA, *DUİT.*, 116/19; Hakan Aydın, "Sinemanın Taşrada…", s. 62; Ali Sait Liman, "Türk Sinemasının İlk Yıllarında Çekim Sonrası Üretim ve Teknik Altyapı", *İÜ İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 40, 2011, s. 46-48.

Cemiyetin sinema ve tiyatro dışında konser ve müsamere gibi diğer bazı etkinlikler vasıtasıyla da yardım toplama organizasyonları yaptığını, halka yönelik çeşitli eğlence programları tertip ettiğini biliyoruz. Aslında bu türden faaliyetler, cemiyetin hedef kitlelere ulaşmada en çok başvurduğu yöntemlerden bir tanesidir. Bu durum, müziğin II. Meşrutiyet'te toplum içerisinde giderek yaygınlaşmasının ve Batı müziğinde olduğu gibi Türk müziğinde de "konser" olgusunun kamu hayatına girmesinin doğal bir sonucu gibi görünmektedir[393]. Gece ve gündüz ayrı ayrı düzenlenen etkinliklerde insanlar "eğlenme" vaadiyle cemiyete bağışta bulunmaya teşvik edilir. 23 Temmuz 1913'te Taksim Belediye Bahçesi'nde cemiyet menfaatine icra edilen gala konser, bunlardan biridir[394]. 27 Temmuz 1913'te cemiyetin Makriköy (Bakırköy) şubesi tarafından hasılatı Müdâfaa-i Milliye'ye ait olmak üzere, Makriköy belediye bahçesinde büyük bir konser düzenlenir. Konserde muzıka bandosu, viyolonsel dinletisi ve saz takımının icra edeceği fasılın yanı sıra Aka Gündüz ve Celal Sahir beylerin de birer konferans vermesi planlanır. Cemiyetin Sofular Mahallesi şubesince, 27 Temmuz ve 1 Ağustos 1913 tarihlerinde Eyüp Sultan'da bir konser düzenleneceği halka duyurulur[395]. 31 Temmuz 1913 akşamı Aksaray'daki Yusuf Paşa'da hasılatının yarısı Müdâfaa-i Milliye'ye ait olmak üzere büyük bir konser icra edilir. Konser sırasında cemiyet için iane toplandığı gibi Edirne'den gönderilen bir mektup müzayedeye çıkarılır[396]. Harbiye Nazırı Enver Paşa himayesinde[397] ve Müdâfaa-i Milliye menfaatine olmak üzere, 1 Mayıs 1915'te Şehzadebaşı Ferah Tiyatrosunda, bando konserleri, konferans ve millî şarkıların icra edileceği bir müsamere düzenlenir[398]. Cemiyetin Beyoğlu şubesi bu tür yardım organizasyonları tertip etmek konusunda oldukça aktiftir. Şube muhtelif zamanlarda

---

[393] Sabine Prätor, "II. Meşrutiyet Döneminde Müzik Hayatının Gelişimine Dair İzlenimler", *II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek*, der. Ferdan Ergut, İstanbul 2010, s. 173.
[394] BOA, *DH.MTV.*, 35/8 (14 Temmuz 329/ 27 Temmuz 1913).
[395] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.603, 13 Temmuz 1329/26 Temmuz 1913, s. 4.
[396] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.606, 16 Temmuz 1329/29 Temmuz 1913, s. 4; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.609, 19 Temmuz 1329/1 Ağustos 1913, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.618, 28 Temmuz 1329/10 Ağustos 1913, s. 3; *Tanin*, nr. 1.676, 17 Temmuz 1329/30 Temmuz 1914, s. 4.
[397] Cemiyetin tertip ettiği çeşitli türden organizasyonlarda dönemin ileri gelen siyasi şahsiyetlerinin veya (bu organizasyon hanımlara yönelik ise) onların eşlerinin, organizasyonu himaye ettikleri sıkça vurgulanmaktaydı. Her ne kadar organizasyonları himayeleri altına alanların kaçta kaçının bizzat tertiplere katıldığını bilmiyorsak da (çoğu zaman bu bilgi basında yer almaz), bu durumun sembolik anlamının oldukça yüksek ve halka verilmek istenen mesajın; "cemiyetin hatırı sayılır şahsiyetlerce korunup kollanmakta ve daima desteklenmekte" olduğu şüphesizdir.
[398] *İkdam*, nr. 6537, 18 Nisan 1331/ 1 Mayıs 1915, s. 4.

Taksim Bahçesi'nde ve özellikle hanımlara mahsus olmak üzere müsamereler düzenler. Müsamerelere ilgiyi arttırabilmek için, en güzel giyinmiş erkek ve kız çocuklarının seçildiği mini yarışmalar düzenlenir, birinci olan çocuklar ödüllendirilir[399].

Kimi zaman dönemin öne çıkan diğer cemiyetleri de Müdâfaa-i Milliye'nin mesaisine katkıda bulunacak yardım organizasyonları düzenliyorlar ya da herhangi bir faaliyetten elde ettikleri geliri ona bırakıyorlardı. Örneğin, Teali-i Nisvan Hanımlar Cemiyeti tarafından Müdâfaa-i Milliye yararına bir müsamere-i edebiyye tertip edilir. Yalnız hanımlara mahsus olan müsamere, 16 Mayıs 1915'te Şehzadebaşı Millet Tiyatrosu'nda sergilenir[400]. Türk Ocağı tarafından da 21 Mayıs 1915 Cuma günü öğleden sonra ikide hanımlara ve akşam dokuzda beylere olmak üzere bir müsamere düzenlenir[401]. Müsamereden elde edilecek gelirle, Türk Bilgi Derneği, Türk Yurdu ve Türk Ocağı namına gazilere hediye alınması kararlaştırılır. Halide Edip, Mehmet Emin, Halit Ziya gibi dönemin aydınlarının ve eski sadrazamlardan Hakkı Paşa'nın katılımıyla son derece parlak geçen müsamereden[402] elde edilen 5.080 kuruş hasılat, Hilâl-i Ahmer ve Müdâfaa-i Milliye cemiyetleri arasında pay edilir[403].

---

[399] *İkdam*, nr. 6593, 13 Haziran 1331/26 Haziran 1915, s. 2; *İkdam*, nr. 6597, 17 Haziran 1331/30 Haziran 1915, s. 2; *İkdam*, nr. 6602, 22 Haziran 1331/5 Temmuz 1915, s. 2; *İkdam*, nr. 6642, 1 Ağustos 1331/14 Ağustos 1915, s. 2.

[400] *İkdam*, nr. 6550, 1 Mayıs 1331/14 Mayıs 1915, s. 4; *İkdam*, nr. 6552, 3 Mayıs 1331/16 Mayıs 1915, s. 2.

[401] Oldukça zengin olan müsamere programı, hanımlara ve beylere olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Hanımlar kısmının programı: 1) Halide Edip Hanım'ın okuyacağı "Çanakkale" şiiri, 2) Mehmet Emin Bey'in okuyacağı "Çanakkale" şiiri, 3) Halit Ziya Beyefendi'nin musahabesi, 4) Kemanî Zeki Bey'in nezaretinde çalınacak seçilmiş parçalar, 5) Abdülhak Hamit Bey'in *Nesteren*'inden bir parçanın temsili şeklindeydi. Erkekler kısmının programı: 1) Sadr-ı esbak Hakkı Paşa'nın konferansı, 2) İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit Bey'in musahabesi, 3) Mehmet Emin Bey'in okuyacağı "Çanakkale" şiiri, 4) Musiki temsili şeklinde sıralanmıştır (*İkdam*, nr. 6557, 8 Mayıs 1331/21 Mayıs 1915, s. 4).

[402] Bir önceki dipnottan da anlaşılacağı üzere, "müsamere" adı altında yapılanlar, çoğunlukla dönemin aydınlarınca icra edilen nutuk ve konferanslar olup tiyatro gösterileri veya oyunlar müsamerenin sadece küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Tiyatro tarihçisi Efdal Sevinçli, gösterileri/oyunları konferansların süsü gibi değerlendirmeyi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir taktiği olarak yorumlar. II. Meşrutiyet'ten itibaren hızla gelişen ve değişen siyasal olaylara egemen olabilmek ve partileşmek sürecini yaşayan İttihat ve Terakki örgütünün, taraftar toplayabilmek için konferanslı gösterilerin destekçisi olduğunu ifade eder. Bkz. Efdal Sevinçli, "II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal/Belgesel Tiyatro ve İlginç Bir Yazar Örneği: Doktor Kâmil Bey ve Oyunları", *II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek*, der. Ferdan Ergut, İstanbul 2010, s. 146-147.

[403] *İkdam*, nr. 6562, 13 Mayıs 1331/26 Mayıs 1915, s. 2; *Türk Yurdu*, C. 4 (7-8-9), S. 84, Ankara 1999, s. 148.

Dikkat edilirse yukarıdaki organizasyonların tarihi 1915 yılına tekabül etmektedir. İlerleyen yıllarda cemiyetin bu türden faaliyetleri gerçekleşmişse de 1915 yılına göre nispeten sayıca azdır. 1915 yılında vuku bulan Çanakkale Muharebeleri'nin, cemiyetin müsamere ve konser faaliyetlerini arttırmasında kuşkusuz önemli bir payı vardır. Türk ordusunun kayda değer başarılar elde ettiği bu mücadeleler dolayısıyla kamuoyunda milliyetçilik duyguları yoğun olarak hissedilmiş, herkes cephedeki askerlere, gazilere ve onların geride bıraktığı ailelerine yardım elini uzatabilmek için seferber olmuştur. Halkın bu duygularından istifade etmeyi bilen cemiyet, müsamere faaliyetlerine hız vermiştir.

I. Dünya Harbi'nin sonlarına doğru Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin tertip ettiği eğlence programlarında belirgin bir düşüş yaşanır. 1917 yılının başlarında ordu için toplanacak hedaya-ı şitaiyye ile oldukça meşgul görünen cemiyet, 1917 yılının Şubat ayından sonraki süreçte nispeten durağan bir döneme girer[404]. Öyle ki Aralık ayına kadar geçen zaman zarfında, basına cemiyetin düzenlediği sadece 4 müsamere haberi yansır. Bunlardan bir tanesi 50 şehit ve gazi çocuğunun sünneti dolayısıyla yapılan eğlencelerdir[405]. Cemiyet idarecileri de bu durağanlığın farkında olacaklar ki yapılan müsamereleri senede bir kereye mahsus olarak icra etmeye karar verirler[406]. *"Senelik müsamere"* adını verdikleri ve *"suret-i fevkaladede ve mükemmelede"* gerçekleştirmek istedikleri müsamere için hayli kalabalık bir zevattan oluşan bir organizasyon heyeti teşekkül edilir[407]. Bir gün ve bir gece sürmesi planlanan müsamerenin, Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ile eşi Naciye Sultan'ın himayesinde gerçekleştirileceği duyurulur[408]. Senelik müsamerenin

[404] Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin durağanlığı, Osmanlı ordusu ile paralellik arzetmektedir. Az sayıda meydan muharebesinin yapıldığı 1917 yılı (bu yılda çatışmalar daha ziyade Suriye-Filistin ve Arabistan cephelerinde yoğunlaşmıştı), Türk askerine toparlanma ve soluklanma imkânı tanıdı. Çok sert geçen iki yıldan sonra, ordunun bu dinlenmeye büyük gereksinimi vardı (Edward J. Erickson, *a.g.e.*, s. 220). Ayrıca bu durum, harbin tahminlerden daha fazla uzaması dolayısıyla ahalinin cemiyete yardım etmek bir yana, âdeta kendini ve ailesini besleyecek gıdadan dahi yoksun kalmış olması ve toplumda yoksulluğun giderek artmasıyla da açıklanabilir.

[405] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.937, 15 Şubat 1332/28 Şubat 1917, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 13.041, 11 Haziran 1333/11 Haziran 1917, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 13.046, 16 Haziran 1333/16 Haziran 1917, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 13.136, 17 Eylül 1333/17 Eylül 1917, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 13.180, 2 Teşrin-i sani 1333/2 Kasım 1917, s. 2.

[406] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 13.231, 23 Kanun-ı evvel 1333/23 Aralık 1917, s. 2.

[407] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 13.232, 24 Kanun-ı evvel 1333/24 Aralık 1917, s. 2.

[408] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 13.235, 27 Kanun-ı evvel 1333/27 Aralık 1917, s. 2; *Vakit*, nr. 124, 22 Şubat 1334/22 Şubat 1918, s. 2.

hazırlıkları aylarca sürer. Aralık ayında organizasyon için heyet oluşturulmasına rağmen, müsamerenin icrası bir sonraki yılın Mart ayında gerçekleşir. Önce 7 Mart 1918 tarihinde gösterileceği duyurulan[409] müsamere, sonradan 12 Mart'a ertelenir[410].

1918 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nde askerî ve toplumsal dayanıklılık iyice aşınmıştı. Osmanlı ordusunun cephede gösterdiği performans giderek zayıflamış, yenilginin yaklaşmakta olduğu düşüncesi ağırlık kazanmaya başlamıştı[411]. Yaşanan maddi sıkıntılar, kendisi zaten ihtiyaç içerisinde bulunan toplumu, bağış yapılması icap eden örgüt ve organizasyonlardan uzaklaştırır. Mevcut durumun cemiyet faaliyetlerine yansıması da kaçınılmazdır. Nitekim Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin, yukarıda bahsi geçen "senelik müsamere" dışında 1918 yılına ait kayda değer, önemli bir organizasyon düzenlediğine şahit olamadık. 1918 yılının Mayıs ayında vuku bulan büyük Fatih yangını sonrası, cemiyet yangınzedeler menfaatine önemli yardımlarda bulunur. Ancak bunun haricinde basında adından pek söz ettiremez. Bu durumun farkında olan cemiyet yöneticileri (belki gündemden düşmemek, adını unutturmamak maksadıyla), bazı şubelerin geçmiş yıllara ait faaliyetlerini ve bu faaliyetlerin sayısal verilerini kamuoyuyla paylaşmayı yeterli bulur[412].

3. Kurban Derilerinin Toplanması

Önceleri medrese öğrencileri tarafından toplanan kurban derileri, Sultan II. Abdülhamit döneminin sonlarına doğru Hicaz demiryolu inşasına maddi kaynak sağlamak maksadıyla, devlet tarafından toplanmıştır. Ancak devletin kurban derileri üzerindeki tasarrufunun artması, II. Meşrutiyet sonrasına rastlar. Bu dönemde kurban

---

[409] *Vakit*, nr. 106, 4 Şubat 1334/4 Şubat 1918, s. 2.
[410] *Vakit*, nr. 137, 7 Mart 1334/7 Mart 1918, s. 2; *Vakit*, nr. 141, 11 Mart 1334/11 Mart 1918, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2390, 11 Mart 1334/11 Mart 1918, s. 2.
[411] Mehmet Beşikçi, "Militarizm, Topyekûn Savaş ve Gençliğin Seferber Edilmesi: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nda Paramiliter Dernekler", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 8, Bahar 2009, s. 90.
[412] Tasvir-i Efkâr'ın 18 Nisan 1918 tarihli nüshasında, cemiyetin Beyoğlu şubesi ile buna bağlı 18 tali şubenin bir senelik tahsilatı ile bu tahsilattan nereye ne kadar harcandığı ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır (*Tasvir-i Efkâr*, nr. 2428, 18 Nisan 1334/18 Nisan 1918, s. 2). İzmir şubesinin şehir dâhilinde açtığı fukara aşevi, öksüzler yurdu ve imalathaneler ile aynı şubenin muhtelif kıtalara ve fakir ahaliye dağıttığı kışlık giysilerin miktarları da aktarılan bir başka konudur (*Vakit*, nr. 115, 13 Şubat 1334/13 Şubat 1918, s. 2; *Vakit*, nr. 116, 14 Şubat 1334/14 Şubat 1918, s. 2; *Vakit*, nr. 314, 5 Eylül 1334/5 Eylül 1918, s. 2). Geçen yılın Ağustos ayında icra edilen Kadıköy Müdâfaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti'nin Fenerbahçe eğlencelerinde toplanan hasılatın da 6 ay sonra açıklanması, ilginç bir ayrıntı olarak gözükmektedir (*Vakit*, nr. 120, 18 Şubat 1334/18 Şubat 1918, s. 2).

derilerini toplama yetkisine sahip yardım kuruluşu olarak Donanma Cemiyeti ön plana çıkmıştır[413]. Gerçekten Donanma Cemiyeti hesabına toplanan kurban derisi ve boynuzları, cemiyete yapılan ayni yardımlar içerisinde en dikkate değer olan kısmını teşkil etmektedir[414].

Balkan Harbi'ne denk gelen Kurban Bayramı'nda, Evkaf Nezareti vasıtasıyla yapılan duyuruda kurban etlerinin ve derilerinin ne şekilde değerlendirileceği başkent halkına duyurulmuştu. Buna göre, kurban derileri İstanbul Belediyesi tarafından toplanacak, buradan elde edilecek gelir harp nedeniyle İstanbul'a sığınan göçmen ailelerin ihtiyaçlarının giderilmesinde ve hastanelerde yatmakta olan yaralı askerlerin tedavisinde kullanılacaktı. Kurban etleri ise, yardım komisyonları tarafından çiğ olarak toplanacak ve şehrin muhtelif semtlerindeki imarethanelerde pişirilip kavurma haline getirildikten sonra belediye dairelerinin aracılığıyla cephedeki askerlere gönderilecekti[415].

Balkan Harbi'nin sona ermesinden sonra bu görevi yine Donanma Cemiyeti'nin ifa ettiğini görüyoruz. 1913 yılındaki Kurban Bayramı'nda kesilecek kurbanların deri ve boynuzlarının, Donanma Cemiyeti menfaatine toplanacağı, basın vasıtasıyla kamuoyuna duyurulmuştu. Kurban kesecekler, bağışlamak istedikleri deri ve boynuzları makbuz mukabilinde cemiyet çalışanlarına teslim edebileceklerdi[416].

1914 yılında ise kurban derisi toplama işini Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin üstlendiğini görüyoruz. İstanbul Vilayeti'nden yapılan duyuruda, her sene Donanma Cemiyeti menfaatine toplanan kurban derilerinin bu sene cephede bulunan askerlere kaput yapılmak üzere Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti şubeleri aracılığıyla toplanacağı bildirilir. Cemiyete bu konuda en büyük destek verecek kurum, Donanma Cemiyeti'dir. Ayrıca Cemiyet şubelerindeki azaların sayıca yetersizliği nedeniyle, mahalle imamları ile ihtiyar heyetleri, azalarla birlikte çalışmaları, onlara gereken kolaylığı ve yardımı sağlamaları hususunda vilayetçe memur edilirler. Nitekim

---

[413] Ali Şükrü Çoruk, "Bozgunun Gölgesinde Bayramı Yaşamak", *Derin Tarih*, S. 7 (Ekim 2012), s. 87.
[414] Selahittin Özçelik, *a.g.e.*, s. 210.
[415] Ali Şükrü Çoruk, *a.g.m.*, s. 86-87.
[416] *Tanin*, nr. 1.731, 4 Teşrin-i evvel 1329/17 Ekim 1913, s. 4; *Tanin*, nr. 1.752, 25 Teşrin-i evvel 1329/7 Kasım 1913, s. 4.

Vezneciler'de Camcı Ali Mahallesi imamı ve aynı mahalledeki Donanma Cemiyeti şubesinin reisi Mehmet Bey, bizzat kapı kapı dolaşarak hanelerden kurban derisi ve et toplamışlardır. Müdâfaa-i Milliye toplanacak etleri, askerler için yapılacak kavurma imalatında kullanacaktır[417].

Ancak Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne verilen bu yeni görev, Donanma Cemiyeti'nin taşra şubelerinde biraz şaşkınlık yaratır. Zira Müdâfaa-i Milliye vakit geçirmeksizin söz konusu şubelere gönderdiği yazı ve telgraflarla[418], bu seneki kurban derilerinin ordu levazımı olarak körüklü asker kaputu yapılmak üzere cihet-i askeriyeye verileceğini, Donanma şubelerinin bu hususta Müdâfaa-i Milliye şubeleriyle *tevhid-i mesai* etmesi gerektiğini bildirir. Hâlbuki aynı yılın Eylül ayı başında Dâhiliye Nezareti'nden vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen tamimde, bayramda kesilecek kurbanların deri ve boynuzlarının eskiden olduğu gibi bu sene de Donanma Cemiyeti tarafından toplanacağı bildirilmekteydi[419]. Aynı tamimde, yerel idarecilere, bu işin icrası sırasında cemiyet memurlarına her türlü kolaylık ve yardımın sağlanması hususu tebliğ ediliyordu. Nezaretin tamimi karşısında Müdâfaa-i Milliye'nin tahriratı Donanma şubelerince tereddütle karşılanır. Pek çok şube reisi, Donanma Cemiyeti'ne gönderdikleri telgraflarla, bu çelişik durum karşısında ne yapılması gerektiğini merkeze sorma ihtiyacı duyar[420].

Esasında böyle bir şeyi Donanma Cemiyeti de beklememektedir. Hatta her sene icra ettiği kurban deri ve boynuzlarını toplama işini 1914 yılında da devam

---

[417] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.051, 16 Teşrin-i evvel 1330/29 Ekim 1914, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.052, 17 Teşrin-i evvel 1330/30 Ekim 1914, s. 2.

[418] Örnek için bkz. TİTEA, K. 279, G. 22, B. 22001 (MMC'nden Söğüt Mutasarrıflığı'na gönderilen 2 Teşrin-i evvel 330/15 Ekim 1914 tarihli telgrafname sureti). Aynı tarihte Donanma Cemiyeti Karahisar-ı Sahip şubesi de bilgilendirilmiştir.

[419] BOA, *DH.İUM.EK.*, 89/30 (Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesinden vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen 24 Ağustos 330/6 Eylül 1914 tarihli tamim); TİTEA, K. 224, G. 10, B. 10-2001 (MMC İzmir şubesinden cemiyet Merkez-i Umumisi'ne gönderilen 3 Teşrin-i evvel 330/16 Ekim 1914 tarihli telgraf sureti); TİTEA, K. 279, G. 22, B. 22-3001 (Donanma Cemiyeti Karahisar-ı Sahip şubesinden cemiyet Merkez-i Umumisi'ne gönderilen 5 Teşrin-i evvel 330/18 Ekim 1914 tarihli tahrirat).

[420] TİTEA, K. 278, G. 23, B. 23-3001 (Donanma Cemiyeti İzmir şubesinden cemiyet Merkez-i Umumisi'ne gönderilen 11 Teşrin-i evvel 330/24 Ekim 1914 tarihli telgraf); TİTEA, K. 279, G. 22, B. 22-1001 (Donanma Cemiyeti Söğüt şubesinden cemiyet Merkez-i Umumisi'ne gönderilen tarihsiz tahrirat); TİTEA, K. 279, G. 22, B. 22-2001 (Donanma Cemiyeti Bursa şubesinden cemiyet Merkez-i Umumisi'ne gönderilen 12 Teşrin-i evvel 330/25 Ekim 1914 tarihli telgraf); TİTEA, K. 279, G. 22, B. 22-3001 (Donanma Cemiyeti Karahisar-ı Sahip şubesinden cemiyet Merkez-i Umumisi'ne gönderilen 5 Teşrin-i evvel 330/18 Ekim 1914 tarihli tahrirat).

ettireceğini planlayan cemiyet, bağışta bulunanlara verilecek makbuzların basım işini de tamamlamıştır. Ancak işin Müdâfaa-i Milliye'ye devredilmesi dolayısıyla 4.000 kuruş mukabilinde bastırdığı makbuzlar elinde kalır ve cemiyet kasası zarar eder. Zararın tazmini için Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin kendisine söz konusu makbuz masrafını ödemesi talebinde bulunur[421].

Aslında durum tam da Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin bildirdiği şekildedir. Yani 1914 yılının Eylül ayında bu görevi Donanma Cemiyeti'ne veren Dâhiliye Nezareti, yaklaşık bir ay sonra kararından vazgeçerek ve *"görülen lüzuma binaen"* kurban deri ve boynuzlarının Müdâfaa-i Milliye marifetiyle toplanarak askeriyeye verilmesini kararlaştırmıştır[422]. Bu durumda Donanma şubelerine düşen görev, bu işin icrasında Müdâfaa-i Milliye şubelerine olabildiğince yardım etmektir[423].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nce yayımlanan bir tamimde, Dersaadet'e yakın mahallerin topladıkları kurban derilerini işlenmek üzere Beykoz debbağhanesine göndermeleri istenir. Bunun üzerine Donanma Cemiyeti Uşak Şubesi tarafından toplanan ve tuzlanarak kurutulan 78.172 kuruş kıymetindeki 7.638 adet koyun, keçi ve sığır derisi, Beykoz debbağhanesine gönderilmek üzere kaza merkezindeki Tekalif-i Harbiye Komisyonu reisine teslim edilir[424].

1914 yılında toplanan kurban derilerinin genel olarak (aynen ve bedelen) Müdâfaa-i Milliye şubelerine teslim edildiğini, her iki cemiyet arasında işbirliği yapıldığını anlıyoruz[425]. Ancak Donanma Cemiyeti'nin bazı şubelerinde toplanan gelirin, Müdâfaa-i Milliye'ye gönderilmediğine şahit oluyoruz. Müdâfaa-i Milliye

---

[421] TİTEA, K. 225, G. 4, B. 4-4001 (Donanma Cemiyeti Merkez-i Umumisi'nden yazılan 14 Teşrin-i evvel 330/27 Ekim 1914 tarihli tahrirat).

[422] Tüm Osmanlı coğrafyası dâhilinde yapılması planlanan bu uygulamadan, Mina'da kesilecek kurbanlar hariç tutulmuştur. Burada kesilecek kurbanların derilerinin Hicaz Sıhhiye İdaresi'nin 1330 senesi gelirleri içerisinde kaydedilmesi üzerine, cemiyetlere, kurban derisi toplarken bu bölgeden sarf-ı nazar edilmesi gerektiği tebliğ edilmiştir [BOA, *DH.İUM.EK.*, 89/30 (Dâhiliye Nezareti'nden Donanma ve Müdâfaa-i Milliye cemiyetleri ile Hicaz Sıhhiye İdaresi Müdüriyeti'ne gönderilen 13 Teşrin-i evvel 330/26 Ekim 1914 tarihli tahrirat); TİTEA, K. 224, G. 12, B. 12001 (MMC'nden Osmanlı Donanma Cemiyeti'ne gönderilen 14 Teşrin-i evvel 330/27 Ekim 1914 tarihli tahrirat).].

[423] BOA, *DH.İUM.EK.*, 89/30 (Dâhiliye Nezareti'nden Donanma ve Müdâfaa-i Milliye cemiyetlerine gönderilen 29 Eylül 330/12 Ekim 1914 tarihli tebligat).

[424] TİTEA, K. 279, G. 17, B. 17001 (Donanma Cemiyeti Uşak şubesinden cemiyet Merkez-i Umumisi'ne gönderilen 8 Kanun-ı evvel 330/21 Aralık 1914 tarihli tahrirat).

[425] TİTEA, K. 235, G. 4, B. 4001 (Donanma Cemiyeti Ankara şubesinden cemiyet Merkez-i Umumisi'ne gönderilen 15 Teşrin-i evvel 330/28 Ekim 1914 tarihli tahrirat).

Halep Şubesi'nden alınan habere göre, Ayıntap Kazası'nda toplanan 20.000 kuruş civarındaki kurban derisi geliri, Donanma Cemiyeti'ne gönderilir. Donanma Cemiyeti ise henüz bu meblağı Müdâfaa-i Milliye'ye teslim etmemiştir. Bu duruma diğer bazı şubelerde de rastlanılmaktadır. Dolayısıyla Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Donanma Cemiyeti'ni elinde bulunan kurban derisi gelirlerini derhal kendilerine göndermesi hususunda uyarır[426].

Bir sonraki yılın Kurban Bayramı'nda icra edilen görev ve temsilcileri değişmez. Hamiyetmendan ahalinin kurban derisi bağışları, yine ordunun ihtiyaçları gözetilerek ve yine Donanma şubelerinin yardımları doğrultusunda, Müdâfaa-i Milliye şubelerince toplanır[427].

1916 yılı Kurban Bayramı'nda kurban derileri Müdâfaa-i Milliye tarafından toplanacaktır. Cemiyet kurban derilerine talip olduğı gibi kesilecek kurbanların dağıtılacak hisselerine de talip olur. Söz konusu hisselerden asker evladına dağıtılmak üzere, kavurma imal edilecektir[428].

1917 yılının Kurban Bayramı'nda kurban derisi toplama yetkisinin eskiden olduğu gibi Donanma Cemiyetin'e geçtiğini görüyoruz. Cemiyet gazetelere verdiği ilanla, bayramda kesilecek kurbanların derilerinin kendilerince toplanacağını, sonrasında derilerin yapılacak müzayede ile satışa çıkarılacağını halka duyurur[429].

4. Cemiyetin Diğer Gelir Toplama Yöntemleri

Sosyal yardım derneklerinin dernek adına gelir toplamak için başvurdukları en eski yöntemlerden bir tanesi, özellikle kalabalık mekânlarda uyguladıkları kutu (sandık) dolaştırma yöntemiydi. Kutuyu dolaştırma vazifesi ağırlıklı olarak çocuklara verilmekteydi[430]. Bu yöntem Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin kuruluşundan itibaren

---

[426] TİTEA, K. 225, G. 6, B. 6-5001 (MMC'nden Osmanlı Donanma Cemiyeti'ne gönderilen 27 Nisan 331/10 Mayıs 1915 tarihli tahrirat).
[427] TİTEA, K. 236, G. 3, B. 3-3001 (Harbiye Nezareti Levazımat-ı Umumiye Dairesi'nden Donanma Cemiyeti'ne gönderilen 20 Teşrin-i evvel 331/2 Kasım 1915 tarihli tahrirat); TİTEA, K. 236, G. 3, B. 3-2001 (Harbiye Nezareti Levazımat-ı Umumiye Dairesi'nden Donanma Cemiyeti'ne gönderilen 31 Teşrin-i evvel 331/13 Kasım 1915 tarihli tahrirat).
[428] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.794, 24 Eylül 1332/7 Ekim 1916, s. 2.
[429] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 13.145, 26 Eylül 1333/26 Eylül 1917, s. 2.
[430] Safiye Kıranlar, *a.g.e.*, s. 343.

sıklıkla başvurduğu bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Cemiyet, kendi adına gezdirilen kutulardan kaç para çıktığını (kutunun konulduğu mekân veya kutuyu gezdiren kişinin ismi, kutunun numarası ve toplanan meblağ bilgilerini de belirterek) basında ilan eder[431]. Cemiyetin kutu gezdirmek suretiyle bağış toplaması, kutuyu gezdiren hamallara cemiyetçe hasılatın %10'u nispetinde bir hisse verildiği şayialarına neden olmuştur. Cemiyet bu iddiayı kesin bir ifadeyle tekzip ettiği gibi kutu gezdirme yetkisinin, cemiyetçe geçerli vesikaya sahip olan şahıslarda bulunduğunu ve kutularda toplanan tüm hasılatın cemiyete tahsis olunduğunu kamuoyuna hatırlatır[432]. Aynı iddia, benzer yöntemle bağış toplayan Donanma Cemiyeti için de dillendirilir[433].

Harbin sonlarına doğru, halkın gittikçe fakirleşmesinin de doğal bir sonucu olarak, cemiyetin yardım toplama kutuları pek hoş karşılanmaz, hatta göze batar. Örneğin cemiyet tarafından İstanbul Fener'de ahaliye erzak dağıtılacak noktaya konulan bir kutu, *"verilecek erzak mukabilinde maişetinden aciz olan fukara ahalinin bu suretle ianeye mecbur tutulması"* uygun görülmediğinden, yerinden alınarak cemiyete iade edilir[434].

Cemiyetin kutu dolaştırarak yardım toplaması, bazı dolandırıcılık olaylarına konu olabiliyordu. Örneğin, tedarik ettiği kutuyla cemiyet namına para toplamak suretiyle sahtekârlık yapan Hatice Baise adındaki kadın, Şile'ye sürgün edilir[435].

---

[431] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.464, 23 Şubat 1328/8 Mart 1913, s. 3; *Tanin*, nr. 1510, 31 Kanun-ı sani 1328/13 Şubat 1913, s. 4; *Tanin*, nr. 1518, 8 Şubat 1328/21 Şubat 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1523, 13 Şubat 1328/26 Şubat 1913, s. 4; *Tanin*, nr. 1613, 14 Mayıs 1329/27 Mayıs 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1703, 13 Ağustos 1329/26 Ağustos 1913, s. 4; *Tanin*, nr. 1711, 21 Ağustos 1329/3 Eylül 1913, s. 4.

[432] *Tanin*, nr. 1717, 29 Ağustos 1329/11 Eylül 1913, s. 4. Cemiyet aynı nüshada, *"Müdâfa'a-i Milliyye'ye Hidmet Meccânîdir"* başlığıyla yayımladığı ilanda, cemiyet memur ve azalarının, düzenlenen eğlence organizasyonları ve sandık ile yardım toplanması konularında, kuruluştan beri *"fahrî ve bilâ âidât îfâ-yı hidmet"* ettiklerini duyurarak bu gibi kimselerin hiçbir surette para almadıklarını bildirir.

[433] *"Ba'zı sözler işitiyoruz: Gûyâ ellerinde Donanma Cem'iyyeti'ne mahsûs iâne kutuları gezdirenlere cem' ettikleri mebâliğin %10'u nisbetinde bir ikrâmiyye verilmekte imiş. Bu gibi erâcîfin asl ve esâsı olmadığı âşikârdır."* (*Tanin*, nr. 1840, 25 Kanun-ı sani 1329/7 Şubat 1914, s. 4).

[434] BOA, *DH.İUM.EK.*, 109/16 (İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 23 Teşrin-i sani 333/23 Kasım 1917 tarihli tahrirat).

[435] BOA, *DH.EUM. 6. Şube*, 23/40 (İstanbul vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 25 Eylül 1333/25 Eylül 1917 tarihli tahrirat).

Cemiyetin gelir toplama metotlarından bir diğeri, piyango usulü olmuştur[436]. Cemiyet muhtelif zamanlarda piyango düzenleyeceğini duyurmuş, piyangoya katılmak isteyenler için bilet satışı yapmıştır. Piyangoya konu olan eşyalar çoğunlukla bağış yoluyla elde edilen ürünler olmakta, bu ürünler saat[437], kupa araba[438], kostüm[439], çeyizlik el iş örtü[440], mücevherat[441], şamdan[442], gümüş kaşık, bir çuval şeker[443] gibi çeşitlilik arzetmekteydi. Cemiyet menfaatine piyango faaliyeti düzenlemek konusunda kadınlar daha aktif gözükmektedir[444]. Cihangir İnas Rüştiyesi'nde okuyan 4. sınıf öğrencileri, cemiyet namına topladıkları elişlerini mekteplerinde piyangoya çıkarmışlar ve buradan elde ettikleri 1.850 kuruşu orduya yardım maksadıyla cemiyete vermişlerdir[445]. Piyangoya çıkarılan eşya sayısı genelde bir tane ile sınırlı olmaktaysa da bazen eşya sayısındaki fazlalık nedeniyle katılımcılara *"her bilete dahi bir eşya isabet edeceği"* vaat edilebiliyordu[446]. Cemiyetin düzenlediği piyango çekilişlerinin her zaman ilgiyle karşılandığını iddia edemiyoruz. Zira "biletlerin satılamamasından" dolayı bazı piyango çekilişlerinin ileri bir tarihe ertelendiğine dair basında ilanlar görmekteyiz[447]. Cemiyet çoğunlukla

---

[436] Bu usul, Donanma Cemiyeti'nin de kulladığı bir gelir arttırma yöntemiydi. Faaliyetleri devam ettiği süre içerisinde Donanma Cemiyeti tarafından "Donanma Piyangosu" ve "Tersane Piyangosu" adında iki türlü piyango tertip edilmiştir. Bunlar Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin düzenlediği eşya piyangolarına nispetle daha büyük çaplı olarak gerçekleştirilmiştir. Zira Donanma Cemiyeti, sayısı milyonu bulan piyango tahvilleri çıkarmak suretiyle, ikramiyeli piyango çekilişi usulünü takip etmiştir (Selahittin Özçelik, *a.g.e.*, s. 218-219).

[437] *Tanin*, nr. 1563, 25 Mart 1329/7 Nisan 1913, s. 5; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 885-86, 16 Eylül 1329/29 Eylül 1913, s. 5.

[438] *Tanin*, nr. 1583, 14 Nisan 1329/27 Nisan 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1707, 17 Ağustos 1329/30 Ağustos 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1789, 4 Kanun-ı evvel 1329/17 Aralık 1913, s. 5; *Peyam*, nr. 16, 16 Teşrin-i sani 1329/29 Kasım 1913, s. 4.

[439] *İkdam*, nr. 6627, 17 Temmuz 1331/30 Temmuz 1915, s. 2.

[440] *Tanin*, nr. 1563, 25 Mart 1329/7 Nisan 1913, s. 5.

[441] *Tanin*, nr. 1563, 25 Mart 1329/7 Nisan 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1568, 30 Mart 1329/12 Nisan 1913, s. 2.

[442] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.499, 20 Kanun-ı sani 1331/2 Şubat 1916, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.511, 1 Şubat 1331/14 Şubat 1916, s. 2.

[443] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.470, 2 Mart 1329/15 Mart 1913, s. 3.

[444] *Tanin*, nr. 1567, 29 Mart 1329/11 Nisan 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1568, 30 Mart 1329/12 Nisan 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1633, 3 Haziran 1329/16 Haziran 1913, s. 5.

Yardım toplama faaliyetlerinde kadınların aktiflikleri, daha ziyade, kampanyalarda satılacak eşyaların temini konusunda dikkat çekmektedir. İstanbul'daki kadın dernekleri, kadınların yapmış olduğu el işlerini, düzenledikleri pazarlarda satarak elde ettikleri geliri ihtiyaç sahiplerine dağıtırlardı (Safiye Kıranlar, *a.g.e.*, s. 339).

[445] *Tanin*, nr. 1573, 4 Nisan 1329/17 Nisan 1913, s. 5.

[446] *Tanin*, nr. 1592, 23 Nisan 1329/6 Mayıs 1913, s. 5.

[447] *Tanin*, nr. 1567, 29 Mart 1329/11 Nisan 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1707, 17 Ağustos 1329/30 Ağustos 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1789, 4 Kanun-ı evvel 1329/17 Aralık 1913, s. 5.

müstakil olarak piyango tertibi hazırlamakla birlikte, bazen Donanma Cemiyeti ile ortak olarak bu faaliyette bulunduğu ve piyango sonrası toplanan hasılatın iki cemiyet arasında eşit olarak bölüşüldüğü de oluyordu[448]. Cemiyet adına düzenlenen piyango çekilişleri büyük oranda 1913 yılı içerisinde yapılmış, cemiyet I. Dünya Harbi süresince bu yöntemle gelir toplama yoluna pek tevessül etmemiştir.

Cemiyet zaman zaman ayni bağışlarla elde edilen bazı eşyaları müzayede usulüyle satışa çıkarmıştır. Kupa araba[449], mücevherat[450], koyun ve keçi derisi[451], gibi ürünler müzayede usulüyle satışa çakarılan eşyalara örnektir. Hatta Müdâfaa-i Milliye hakkında yazılmış bir makale bile müzayede ile satılır[452].

Önceleri halk arasında iane kutusu dolaştırmak suretiyle yardım toplayan cemiyet, bu usulün kanun ile sınırlanması nedeniyle oluşacak gelir açığını kapatmak arayışına girmiş ve yeni yöntemler geliştirmeye karar vermiştir. Kullanılacak yöntemlerin halkı sıkıntıya sokmaması için zamana uygun surette geliştirilmesi gerekiyordu. Bu yöntemlerden birisi, memleketin sanat erbabına yaptırılan ve iktisadi bir kıymet taşıyan, demir ve gümüşten imal ettirilen *cihadiyye yüzükleri* idi[453]. Kâr amaçlı satılacak yüzüklerin bir tarafında "cihadiyye" kelimesiyle altında "1332" tarihi, diğer tarafında iki ay yıldız arasında "Müdâfaa-i Milliye" terkibi yer almaktaydı[454]. Yüzükler satışa çıkmadan önce padişah ve veliaht şehzadeye hediye olarak takdim edilir. Cemiyet reisi Nedim Bey, Heyet-i İrşadiye reisi Salah Cimcoz Bey ve müdür Cemil Bey'den oluşan bir heyet, 24 Nisan 1915 tarihinde Dolmabahçe Sarayı'nda huzura çıkarak, Sultan Mehmet Reşat'a yazma bir cemiyet nizamnamesi

---

[448] *Tanin*, nr. 1588, 19 Nisan 1329/2 Mayıs 1913, s. 5.
[449] *Tanin*, nr. 1557, 19 Mart 1329/1 Nisan 1913, s. 5.
[450] *Tanin*, nr. 1878, 4 Mart 1330/17 Mart 1914, s. 5.
[451] *İkdam*, nr. 6497, 9 Mart 1331/22 Mart 1915, s. 2
[452] *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin 1 Şubat 1913 tarihli nüshasında yer alan ve Ahmet Agayef tarafından kaleme alınmış olan makale, Fatih'te Yaşar Ağa'nın kahvesinde müzayedeye çıkarılır ve müzayededen 306 kuruş 10 para gelir elde edilir (*Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.430, 20 Kanun-ı sani 1328/2 Şubat 1913, s. 2-3). Yine *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayımlanan Mustafa Tali Bey'in Müdâfaa-i Milliye hakkında yazdığı makale, Beşiktaş'taki Mehmet Çavuş'un kahvesinde müzayede ile satılır. Satıştan cemiyet yararına 316 kuruş gelir sağlanır (*Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.437, 27 Kanun-ı sani 1328/9 Şubat 1913, s. 3).
[453] *Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye*, s.7-8.
[454] KA, K. 220, B. 146 (MMC'den HAC'ne gönderilen 23 Mart 331/5 Nisan 1915 tarihli tahrirat).

ile faaliyetlerini ihtiva eden bir listenin[455] yanında bir takım cihadiyye yüzüğü de takdim ederler. Hatta yüzüklerden birini eline alan padişah, "*Teberrüken biz de takalım. Bu yüzüğü herkese tevzî' ediniz. Millete cihâdımızın yâdigârı olsun. Vatandâşların cihâda iştirâk husûsunda a'zamî fedâkârlıkta bulundukları sırada cem'iyyetimizin de bu mesâîyi tanzîm için vâki' olan rehberliği şâyân-ı tahsîndir. Sâikiniz meşkûr olsun*." demek suretiyle cemiyeti takdir eder. Ardından aynı heyet, Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi'nin huzuruna çıkarak ona da bir takım cihadiyye yüzüğü hediye eder[456]. 25-26 Nisan günlerinde yapılan ziyaretlerle sadrazam, şeyhülislam, daire reisleri ve memurlara da yüzük dağıtımı yapılır[457]. İlerleyen günlerde yüzükler, cemiyet şubeleri ve çeşitli mağazalarda satışa sunulur[458].

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin de buna benzer bir yüzük yaptırma girişiminde bulunması, Müdâfaa-i Milliye'yi hemen harekete geçirir. Aynı amaca hizmet eden bu iki cemiyetin birbirini andıran teşebbüslerde bulunmasının halk arasında kafa karışıklığına yol açacağını ileri süren cemiyet, Hilâl-i Ahmer'den başka bir şey meydana getirmesini ister[459].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti hükümet tarafından çıkarılan hazine tahvillerinin satışında da büyük gayret gösterir. Hazine tahvili satışıyla cemiyetin İane Heyeti ilgilenir. Maliye Nezareti'nce çıkarılan tahviller, belediye dairelerinde faaliyet gösteren cemiyetin tali şubeleri vasıtasıyla satılır[460]. Sadece İstanbul'da hazine tahvili satmakla mükellef 16 mahalde komisyonlar teşkil eder[461]. Gazetelere verdiği ilanla, halkın tahvillere olan ilgisini çekmeye çalışır[462]. Memur kesimden tahvil alımı olduğu gözlenir. Kassam-ı umumi dairesinde çalışan memurlar, Kanun-ı

---

[455] Söz konusu liste, 3 Ağustos 1914'ten 13 Mart 1915'e kadar cemiyet tarafından orduya tahsis edilen eşya ve levazım miktarını göstermektedir. Liste için bkz. Abdülkadir Özcan, *a.g.m.*, s. 286-290.
[456] *İkdam*, nr. 6531, 12 Nisan 1331/25 Nisan 1915, s. 2.
[457] *İkdam*, nr. 6533, 14 Nisan 1331/27 Nisan 1915, s. 3.
[458] *İkdam*, nr. 6540, 21 Nisan 1331/4 Mayıs 1915, s. 3.
[459] KA, K. 220, B. 146 (MMC'den HAC'ne gönderilen 23 Mart 331/5 Nisan 1915 tarihli tahrirat).
[460] *Tanin*, nr. 1499, 20 Kanun-ı sani 1328/2 Şubat 1913, s. 4; *Tanin*, nr. 1516, 6 Şubat 1328/19 Şubat 1913, s. 2; *Tanin*, nr. 1517, 7 Şubat 1328/20 Şubat 1913, s. 4.
[461] *Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti Mecmû'ası*, s.23; *Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye*, s. 4.
[462] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.447, 6 Şubat 1328/19 Şubat 1913, s. 3; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.448, 7 Şubat 1328/20 Şubat 1913, s. 3; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.449, 8 Şubat 1328/21 Şubat 1913, s. 3; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.451, 10 Şubat 1328/23 Şubat 1913, s. 3; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.465, 25 Şubat 1328/10 Mart 1913, s. 3.

evvel maaşlarının yarısı teşkil eden 17.490 kuruşla hazine tahvilatı satın alacaklarını beyan ederler[463]. Şura-yı Devlet'in maliye ve nafia dairesi heyetleri hazine tahvili alımı için birer maaşlarını tahsis ederler[464]. Adliye Nezareti'nin memur ve kâtipleri de Şubat maaşlarının yarısıyla tahvil alacakları taahhüdünde bulunurlar[465]. Tahvillere yurt dışından, Hindistan'dan ilginin olduğu görülür. Hint Müslümanları birincisinde 400.000 liralık, ikincisinde de 100.000 liralık alım yapmak suretiyle hazine tahvilatına iştirak ederler[466]. Cava Adası Müslümanları da, bölgedeki Osmanlı şehbenderliğine müracaatla tahvilat almak istediklerini beyan ederler[467].

Müzeyyen iğneler, rozetler, sigara çakmakları[468]*, kolonya suyu, sıhhi diş tozları* cemiyet namına satışa sunulan diğer ürünler olur. Fiyat açısından az bir değer taşımakla birlikte eşya paketlerinin üzerine yapıştırılması rica edilen *iane etiketleri*nin mağazalara dağıtımı yapılır. Ayrıca harp sahalarını veya çeşitli manzaraları tasvir eden, renkli ve renksiz olarak basılan *kartpostallar*[469] ile takvim-i garbinin hükümetçe kabulü üzerine hazırlanan *duvar takvimleri*[470], kâr amaçlı satılmışlardır. Bilindiği üzere İttihat ve Terakki iktidarı zamanında Jülyen esaslı Rumi takvim yürürlükten kaldırılarak Gregoryen esaslı Rumi takvime geçilmiş[471], böylece Rumi ve Miladi takvim arasındaki 13 günlük fark ortadan kalkmıştı[472]. Bu münasebetle yeni duvar takvimleri bastıran cemiyet, 1 Mart 1917 tarihinden itibaren

[463] *Tanin*, nr. 1523, 13 Şubat 1328/26 Şubat 1913, s. 4.
[464] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.477, 8 Mart 1329/21 Mart 1913, s. 3.
[465] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.478, 9 Mart 1329/22 Mart 1913, s. 3.
[466] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.468, 1 Mart 1329/14 Mart 1913, s. 3; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.636, 15 Ağustos 1329/28 Ağustos 1913, s. 2.
[467] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.460, 19 Şubat 1328/4 Mart 1913, s. 2.
[468] Bu tür ürünlerin Avrupa'dan ithal edildiğini görüyoruz. Bkz. *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1645, 11 Kanun-ı evvel 1331/24 Aralık 1915, s. 2.
[469] *Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye*, s. 8.
[470] BOA, *DH.EUM.LVZM.*, 38/25 (MMC'nden Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne gönderilen 11 Şubat 332/24 Şubat 1917 tarihli tahrirat). Takvim bastırarak çoğaltmak, Donanma Cemiyeti'nin de faaliyetleri arasında yer almaktadır (Selahittin Özçelik, *a.g.e.*, s. 185).
[471] Batı takviminin kabulü, İttihat ve Terakki Fırkası'nın çağdaşlaşma alanındaki uygulamalarında önemli bir yer tutmaktadır (Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.* , s. 35).
[472] 15 Şubat 1332 tarihini 1 Mart 1333 (1 Mart 1917) tarihi takip etmiş, bu suretle aradaki 13 günlük fark silinmiştir.

tanesi 6 kuruştan fiyatlandırdığı takvimleri, merkez-i umumi ile çeşitli mağazalarda satışa sunar[473].

Cemiyete ait bir sepet fabrikasının[474] varlığından da haberdarız. Evlad-ı şüheda ve eytam yararına faaliyette bulunan bu fabrikada muhtemelen yine aynı muhtaç grubundan çocukların üretimde bulunduğunu düşünebiliriz. Sepet fabrikasının tam olarak ne zaman tesis edildiği bilgisine vakıf değiliz. Ancak Haziran 1919 tarihli bir belgede[475] fabrikanın 1,5 sene önce tesis edilmiş olduğu bilgisi yer almaktadır. Bu durumda fabrikanın 1917 yılı sonları ile 1918 yılı başlarında faaliyete geçmiş olabileceğini varsayabiliriz. Cemiyetin lağvından sonra bu tesis Darüleytam'a devredilir.

1918 yılı sonlarına doğru cemiyetin kendi adını taşıyan bir *ilanat acentesi* vücuda getirdiğini görüyoruz. Beyoğlu'ndaki Yeni Çarşı'da faaliyet gösterecek olan acente, her türlü duvar ve el ilanının basım ve dağıtım işlerinden sorumlu olacaktır. İlan bastırmak isteyen müşterilere işlerinin muntazam bir şekilde yerine getirileceğine dair garanti verilirken, aynı zamanda cemiyete yardım etmiş olacakları vurgulanır[476]. Böylece ilan sahiplerine kendi işlerini hallederken aynı zamanda sosyal bir yardım faaliyetinde bulunmuş olacakları mesajı verilir. Cemiyetin kapatılış sürecinde faaliyete geçmiş olan bu işletmesinden beklediği oranda kâr etmiş olduğunu düşünmemekteyiz. Zira kısa bir süre sonra imzalanacak olan Mondros Mütarekesi'yle İttihat ve Terakki ile onun yan kuruluşlarına karşı, özellikle basın organlarınca, önemli bir karşı duruş sergilenecektir.

---

[473] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.934, 12 Şubat 1332/25 Şubat 1917, s. 1; *Tercüman-ı Hakikat*, nr.12.935, 13 Şubat 1332/26 Şubat 1917, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.937, 15 Şubat 1332/28 Şubat 1917, s. 1; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.938, 1 Mart 1333/1 Mart 1917, s. 2.

[474] Her ne kadar tesis bir "fabrika" olarak anılsa da o dönemin iktisadi koşulları göz önünde bulundurulduğunda bunun fabrikadan ziyade "atölye" mahiyetinde bir imalathane olduğunu düşünmek daha doğru olacaktır kanaatindeyiz.

[475] BOA, *DUİT.*, 116/33 (Maliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 18 Ramazan 337/17 Haziran 1919 tarihli layiha).

[476] *Akşam,* nr. 12, 1 Teşrin-i evvel 1334/1 Ekim 1918, s. 2; *Vakit*, nr. 352, 16 Teşrin-i evvel 1334/16 Ekim 1918, s. 2.

Cemiyet Balkan Harbi esnasında İstanbul dâhilindeki toplu taşıma araçlarına, Müdâfaa-i Milliye menfaatine olmak üzere, cüzi miktarda zam yapılmasını teklif ettiyse de bu teklif hükümet tarafından kabul görmez[477].

B. İANE TOPLAMA ÇALIŞMALARI

Osmanlı hükümeti iane toplama konusunda son derece hassastı. Müdâfaa-i Milliye ve diğer yarı resmî hayır kurumlarının iane toplarken cebir ve şiddet kullanmalarını yasaklamıştı. Bunun yerine ahalinin haysiyet ve vatanseverlik duygularına hitap ederek onları bağışta bulunmaya teşvik etmelerini tavsiye etmekteydi[478]. Bununla birlikte zaman zaman cemiyet namına toplanan ianeler, ahali arasında şikâyet konusu olabiliyordu. Geylanizâde Abdülkadir ve Abdülkerim imzasıyla verilen arzuhal, bu türden bir şikâyeti ihtiva etmektedir. Buna göre, söz konusu şahıslar, Hama Müdâfaa-i Milliye şubesinin kendilerinden talep ettiği ianeyi vermedikleri gerekçesiyle, liva mutasarrıfı Şakir Bey'in emriyle, ianeyi verene dek, nezaret altında tutulmuşlardır. Olaydan haberdar olan Dâhiliye Nezareti, Suriye vilayetine konuyla ilgili tahkikat yapmasını buyurmuştur[479]. Suriye vilayetinden gelen yanıtta, olay doğrulanmakla birlikte aynı zamanda bunun yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Zira zengin kesimden olan Abdülkadir ve Abdülkerim, Müdâfaa-i Milliye'nin yeni açılan hastanelerin acil ihtiyaçları için topladığı ianeyi vermekten çekinmiş ve bu durum halk arasında kötü örnek teşkil etmemesi için söz konusu kişiler 2-3 saat taht-ı nezarette tutulmuştur[480].

Yabancı devletlerin tebaası durumundaki kişilerin de cemiyetin uygulamalarından rahatsız olduğuna şahit oluyoruz. Yunanistan tebaasından Lorinços Matyu Armanu, sebze tarlasının cemiyetin Kadıköy şubesi namına hareket

---

[477] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.439, 29 Kanun-ı sani 1328/11 Şubat 1913, s. 3.
[478] BOA, *DH.EUM.MH.*, 72/62; BOA, *DH.MB.HPS.M.*, 9/51 (Dâhiliye Nezareti'nin 2 Kanun-ı evvel 329/15 Aralık 1913 tarihli tamimleri).
[479] BOA, *DH.İUM.*, 84-1/3 (Dâhiliye Nezareti'nden Suriye vilayetine gönderilen 23 Mart 331/5 Nisan 1915 tarihli tahrirat).
[480] BOA, *DH.İUM.EK.*, 7/23 (Suriye vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 8 Cemaziyelahir 333/23 Nisan 1915 tarihli tahrirat). Bu belgede yöre halkının ağnam veya aşar gibi tekalif-i resmiyeyi dahi ödemeyerek kendilerine menfaat temin etme peşinde oldukları vurgulanmış, dolayısıyla mutasarrıfın davranışı olağan gibi gösterilmeye çalışılmıştır.

eden bazı şahıslarca işgal edildiğinden şikâyetle zararının tazminin talep etmiştir[481]. Cemiyetin Beyrut şubesinin Avusturya-Macaristan tebaasını iane vermeye zorladığı iddiaları başka bir şikâyet konusu olmuştur[482].

1. Cemiyete Yapılan Nakdî Yardımlar

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ilk teşkil edildiği günlerde, halkın nakit yardım yapabileceği beş adres göstermiştir. Bunlardan ilki, cemiyetin ilk günlerde faaliyet gösterdiği Bâbıâli civarındaki Donanma Cemiyeti binasıdır. Bu binada bulunan Müdâfaa-i Milliye Heyet-i Merkeziyesi, halkın nakit bağışlarını getirebileceği ilk yerdir. Yine Donanma Cemiyeti'ne bağlı şube, heyet ve memurlar da Müdâfaa-i Milliye'ye ait bağışları almaya yetkili kılınmıştır. Belediyelerce teşkil edilmiş iane heyetleri, Müdâfaa-i Milliye'ce yetkili kılınmış kişiler (kadınlar da dâhil) ve esnaf cemiyetleri, bağış noktaları olarak belirlenir. Bağışçılar, verdikleri bağışın karşılığında makbuz almaları konusunda sıklıkla uyarılır[483].

Osmanlı'da sosyal yardım derneklerinin gelirlerini arttırmak için belirli günlerde bağış kampanyaları düzenlediğini biliyoruz. Ramazan ve Kurban bayramlarının ilk günleri, peygamberin doğum günü, padişahların cülus günleri ve 10 Temmuz tarihi, yardım kampanyaları için özel olarak belirlenmiş günlerdir[484]. Anılan günlerde yardım toplama yetkisi hayır kurumlarına tahsis edilmiş olup bu durum 6 Aralık 1915 tarihli *Cem'-i İ'ânât Nizâmnâmesi*'yle yasal bir hâle getirilmişti. Söz konusu nizamnamenin ikinci maddesi, kamusal alanlarda ve taşıtlarda kutu dolaştırarak yardım toplama yetkisini Müdâfaa-i Milliye, Donanma ve Hilâl-i Ahmer cemiyetlerine vermekte, yardım toplanacak günleri de Ramazan ve Kurban bayramlarının ilk günleri veladet-i peygamberî, cülus-ı hümayun ve 10 Temmuz tarihleriyle sınırlandırmıştır[485].

---

[481] BOA, *HR.SYS.*, 2415/48 (Hariciye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 2 Teşrin-i sani 331/15 Kasım 1915 tarihli tezkere).
[482] BOA, *DH.ŞFR.*, 61-2/262 (Dâhiliye Nezareti'nden Beyrut vilayetine çekilen 25 Şubat 331/9 Mart 1916 tarihli telgraf).
[483] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.433, 23 Kanun-ı sani 1328/5 Şubat 1913, s. 3; *Tanin*, nr. 1502, 23 Kanun-ı sani 1328/5 Şubat 1913, s. 4.
[484] Safiye Kıranlar, *a.g.e.*, s. 333.
[485] "*Mâdde 2: Umûma mahsûs mahallerde ve vesâit-i nakliyye derûnunda kutu dolaştırarak i'âne cem'î yalnız Müdâfa'a-i Milliyye ve Donanma ve Hilâl-i Ahmer gibi menâfi'-i umûmiyyeye hâdim ve mevcûdiyyet ve nizâmnâmeleri ba irâde-i seniyye musaddak cem'iyyetler menfa'atine mahsûs olmak*

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti de toplumda yardımlaşma ve dayanışma duygularının en yoğun yaşandığı bu özel gün ve bayramları, iane toplama vesilesi olarak görmüştür. 1913 yılının cülus-ı hümayun günü İstanbul şubelerince bayrak ve rozet satışı gerçekleştirilir [486] . 1915'teki Ramazan Bayramı'nın ilk gününde İstanbul'daki bütün sinemalar hasılatının Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne bırakılması emsal gösterilerek, yaklaşmakta olan Kurban Bayramı'nın birinci gününde bir günlük sinema hasılatının bu kez Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne terki talep edilir. Buradan hasıl olacak gelirle, Osmanlı gazilerinin ihtiyaçlarının teminine çalışılacaktır. Cemiyetin bu talebi Dâhiliye Nezareti'nce olumlu karşılanır ve söz konusu günde sinemalar hasılatının cemiyet namına toplanması kararlaştırılır[487]. İzmir'de de bazı sinemalar bir günlük hasılatları toplamı olan 31.047 kuruşu cemiyete bırakır[488].

Cemiyetin halk üzerinde bıraktığı tesir çok kuvvetliydi. Gücü yeten herkes çeşitli vesilelerle cemiyete bağış yapıyordu. Kâğıtçıbaşızâde Esseyyit Ahmet Hilmi adlı bir yardımsever, Aksaray yangınında zarar gören kömürcü mağazası arsasına ait istimlak bedelinin 1/3'ünü cemiyete terk eylediğini bildirir[489]. Osmanlı tebasından ve Dersaadet tacirlerinden Mayer de Buton Efendi, Selanik yoluyla Osmanlı Devleti'ne sevk etmek istediği sigara kâğıtlarının nakli konusunda, Filibe Şehbenderliği'nce gösterilen kolaylığa teşekkür etmek maksadıyla, cemiyete 5 lira bağışta bulunur[490].

üzere ramazân ve kurbân bayramlarının ilk günleri ile velâdet-i peygamberî ve cülûs-ı hümâyûna ve on Temmuz târihine müsâdif günlerde câizdir. Eyyâm-ı mezkûrede bahs olunan cem'iyyetlerden hangisinin menfa'atine i'âne toplanacağını hükûmet-i mahallîyenin en büyük mülkiyye me'mûru eyyâm-ı mezkûrenin hulûlünden mukaddem ta'yîn ve teblîğ eder." (*Takvim-i Vekayi*, nr. 2378, 7 Safer 1334/2 Kanun-ı evvel 1331 (15 Aralık 1915), s. 1-3).

[486] *Tanin*, nr. 1584, 15 Nisan 1329/28 Nisan 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1589, 20 Nisan 1329/3 Mayıs 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1592, 23 Nisan 1329/6 Mayıs 1913, s. 5.

[487] BOA, *DH.İUM.EK.*, 21/43 (Dâhiliye Nazırı Talat Beyefendi'den MMC riyasetine gönderilen 24 Eylül 332/7 Ekim 1916 tarihli tahrirat).

[488] Fatma Bulut, *I. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Eğlence Kültürü ve Toplumsal Yaşama Etkileri*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2010, s. 111.

[489] BOA, *DH.UMVM.*, 103/5 (Şehremaneti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 9 Temmuz 329/22 Temmuz 1913 tarihli tahrirat).

[490] BOA, *HR.SYS.*, 2414/62 (Hariciye Nezareti'nden MMC riyasetine gönderilen 31 Teşrin-i evvel 331/13 Kasım 1915 tarihli tahrirat).

Devlet erkânından da kişisel bağış yapanlar oluyordu. Sadrazam Sait Halim Paşa, askerin kışlık levazımatına sarf olunmak üzere cemiyete 500 lira ihsan buyurur[491].

Bireysel bağışların yanısıra, kurumsal olarak yapılan yardımlar da bir hayli yekûn tutmaktaydı. Şirket-i Hayriye idaresi cemiyete 500 liralık yardımda bulunur[492]. Tramvay Şirketi Beyoğlu'nda elektrikli tramvayın resmî açılışı münasebetiyle cemiyete 300 lira yardımda bulunur[493]. Şura-yı Devlet üyelerince cemiyete, Kafkasya Cephesi'nde savaşan askerlere gönderilecek battaniyelere mahsuben, 2.518 kuruş yardımda bulunulur[494]. Reji İdaresi'nin, 1915 yılının Ağustos ayından sulhün akdine kadar, cemiyete her ay 600 Osmanlı lirası yardımda bulunması kararlaştırılır[495]. Ceride-i Havadis Gazetesi, kuruluşunun 80. yıl dönümü münasebetiyle 18 Mayıs 1915 günü çıkaracağı özel sayısının satışından elde edilecek hasılatı, Donanma ve Müdâfaa-i Milliye cemiyetlerine hediye eder[496]. Bunlara ek olarak, mülki ve askerî makamlarda görevli merkezden ve taşradan pek çok memur, birer aylık maaşlarını (veya maaşlarının bir kısmını)[497] ve mesai ücretlerini[498] cemiyete bırakmak suretiyle

[491] BOA, *DH.KMS.*, 42/14 (Dâhiliye Nazırı Talat Beyefendi tarafından Sadrazam Sait Halim Paşa'ya gönderilen 9 Teşrin-i sani 332/22 Kasım 1916 tarihli tezkere).
[492] BOA, *DH.MTV.*, 35/8 (Dâhiliye Nezareti'nden Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne gönderilen 15 Temmuz 329/28 Temmuz 1913 tarihli tahrirat).
[493] *Tanin*, nr. 1855, s. 3 (9 Şubat 1329/22 Şubat 1914).
[494] BOA, *ŞD.*, 2831/32 (MMC merkez-i umumisinden Şura-yı Devlet riyasetine gönderilen 6 Kanun-ı evvel 330/19 Aralık 1914 tarihli tahrirat).
[495] BOA, *DH.İUM.*, 89-02/1-33 (Dâhiliye Nezareti'nden MMC riyasetine gönderilen 27 Temmuz 331/9 Ağustos 1915 tarihli tahrirat).
[496] *İkdam*, nr. 6552, 3 Mayıs 1331/16 Mayıs 1915, s. 2.
[497] Bu konuda çok sayıda örnek mevcuttur. Bkz. *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.447, 6 Şubat 1328/19 Şubat 1913, s. 3; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.454, 13 Şubat 1328/26 Şubat 1913, s. 3; *İkdam*, nr. 6487, 27 Şubat 1330/12 Mart 1915, s. 2; *Tanin*, nr. 1567, 29 Mart 1329/11 Nisan 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1581, 12 Nisan 1329/25 Nisan 1913, s. 5; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1438, 29 Nisan 1331/12 Mayıs 1915, s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1440, 1 Mayıs 1331/14 Mayıs 1915, s. 1; BOA, *DH.SYS.*, 112-14/17-7 (Dâhiliye Nezareti'nden Hüdavendigar vilayetine gönderilen 23 Kanun-ı sani 328/5 Şubat 1913 tarihli tahrirat).
[498] İmalat-ı Harbiye tophane fabrikalarında çalışan bütün usta ve işçiler, bir gecelik mesai ücretleri olan 5.020 kuruş 20 parayı fabrika müdüriyeti aracılığıyla Müdâfaa-i Milliye merkezine teslim etmişlerdir (*Tasvir-i Efkâr*, nr. 1280, 22 Teşrin-i sani 1330/5 Aralık 1914, s. 4).

bağışçı olurlar[499]. Bununla birlikte kimi zaman taahhütte bulunan memurlardan söz konusu bağışları tahsil etmek mümkün olamayabiliyordu[500].

Hayırsever insanlar yaşamları süresince olduğu gibi öldükten sonra da cemiyete faydalı olabiliyorlardı. Ölen kişilerin vasiyetleri gereği, geride kalanlarca cemiyete belli miktarda bağışlar yapılabilmekteydi. Örneğin tüccar Kamhi Efendi'nin ölümünden sonra oğulları, babalarının vasiyetini yerine getirerek, cemiyete 100 lira bağışta bulunurlar[501]. Aydın'dan Kamile Hanım, mal varlığından 7.000 lira kadar bir miktarı ölümünden sonra Hilâl-i Ahmer ve Müdâfaa-i Milliye cemiyetlerine bırakır[502]. Cephede şehit düşen Mustafa Sabri Efendi'nin vasiyeti gereği, muhallefatının satışından elde edilen 1.038 kuruş cemiyet veznesine teslim edilir[503]. Ayan azasından merhum Ziya Paşa'nın *umur-u hayriyyeye* sarf edilmek üzere bıraktığı servetinden 600 Osmanlı lirası, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti merkezine gönderilir[504].

İstanbul'daki bazı işletme sahiplerinin dükkân gelirlerini cemiyete bağışladıkları da görülmekteydi. Kıraathane[505], börekçi ve tatlıcı[506], manav[507], kasap[508], ekmek fırını[509] sahibi esnaflar ile gazino[510] gibi eğlence sektöründe yer alan

[499] Bu konuda bazen sıra dışı ve benzerine az rastlanır örneklere de rastlamak mümkün olabiliyordu. Örneğin polis müdüriyetinde görevli müşavir Mısırlı Cafer Fahri Bey, memuriyetinin sonuna kadar alacağı toplam 12.221 kuruşu iane olarak cemiyete bırakmıştır (*Tanin*, nr. 1584, 15 Nisan 1329/28 Nisan 1913, s. 5). Ahmet Şevki Efendi'nin kerimesi Adviye Hanım da 89 kuruşluk maaşını cemiyete bıraktığı gibi harbin devamı müddetince maaşını vermeye devam edeceğini taahhüt etmiştir (*Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.435, 25 Kanun-ı sani 1328/7 Şubat 1913, s. 3).

[500] BOA, *DH.SYS.*, 112-14/17-7 (MMC Bursa şubesinden gönderilen 13 Şubat 328/26 Şubat 1913 tarihli telgrafnamenin sureti). Bu belgede cemiyetin Bursa şubesi, memurların cemiyete yapmayı taahhüt ettikleri yardımların gerçekleşmediğinden ve mülki makamların bu hususta gevşek davrandığından şikâyet etmektedir.

[501] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 13.169, 22 Teşrin-i evvel 1333/22 Ekim 1917, s. 2.

[502] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1951, 30 Teşrin-i sani 1332/13 Aralık 1916, s. 2.

[503] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1637, 3 Kanun-ı evvel 1331/16 Aralık 1915, s. 2.

[504] *Tanin*, nr. 1521, 11 Şubat 1328/24 Şubat 1913, s. 4.

[505] Diyarbakırlı Abdullah Efendi Divanyolu'ndaki ve Osman Nuri Efendi de Bayezid'taki kıraathanesinin bir günlük ve gecelik hasılatını cemiyete bağışlamıştır (*Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.438, 28 Kanun-ı sani 1328/10 Şubat 1913, s. 3; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.442, 1 Şubat 1328/14 Şubat 1913, s. 3; *Tanin*, nr. 1510, 31 Kanun-ı sani 1328/13 Şubat 1913, s. 5).

[506] Aksaray'daki Mahmut Usta, bir günlük börek ve tatlı satışından elde ettiği hasılatı cemiyete bağışlamıştır (*Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.442, 1 Şubat 1328/14 Şubat 191, s. 3).

[507] Kemalettin Bey, Beşiktaş'ta yeniden inşa ettirdiği sebzeci dükkânının ilk günkü hasılatını bağışlayacağını taahhüt etmiştir (*Tanin*, nr. 1857, 11 Şubat 1329/24 Şubat 1914, s. 4).

[508] Arap Hasan Efendi, Makriköy'de yeni açtığı kasap dükkânının üç günlük hasılatını cemiyete bağışlamıştır (*Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.046, 11 Teşrin-i evvel 1330/24 Ekim 1914, s. 2).

işletmeciler, iş yerlerinin belli günlerine ait hasılatını Müdâfaa-i Milliye'ye bırakmak suretiyle cemiyete nakdî yardımda bulunurlar.

Bunların yanı sıra bir kaza ahalisinin tümünün bağış yaptığı da oluyordu. Haymana kazasından ilkinde 67.132 kuruş ve ikincisinde 5.400 kuruş olmak üzere iki defa Müdâfaa-i Milliye ianesi yapılmıştır. Haymana kaymakam vekili Kasım, bu ianenin vilayet gazetesinde ilan edilmesini talep etmiştir[511].

Bireysel ve kurumsal bağışların dışında, cemiyetin düzenli gelir kaynakları da bulunmaktaydı. Bunlardan bir tanesi, Celep Esnaf Cemiyeti'nin yaptığı bağışlardı. Bu bağışlar aylık taksitler şeklinde ve düzenli olarak ödenmekteydi. Bu taksitlerin miktarı cemiyetin tesis edildiği ilk sene daha fazla iken ilerleyen yıllarda, nispeten bir düşüş yaşandığı görülür. Örneğin Celep Esnaf Cemiyeti'nin 1913 yılı Eylül ayı taksidi 71.301 kuruş[512] iken, 1915 yılının Ocak ayı taksidi 20.305 kuruş 30 para, Haziran ayı taksidi 29.608 kuruş 4 para, Temmuz ayı taksidi ise 31.807 kuruş olmuştur [513]. Cemiyetin aidat şeklini alan bağışlarıyla Müdâfaa-i Milliye'nin İstanbul'daki genel merkezinde önemli bir nakit sermaye birikir. Öyle ki Müdâfaa-i Milliye'nin tesis edildiği 1913 yılının Şubat ayından 1914 yılının Ocak ayına kadar geçen bir yıllık süre zarfında Celep Esnaf Cemiyeti'nin Müdâfaa-i Milliye ianesi olarak ödediği miktar 655.021 kuruş olarak ilan edilir[514]. Bu paranın 426.501

---

[509] Aksaray'da yeni açılan bir ekmek fırının bir günlük hasılatı olan 1.442 kuruş 5 para cemiyetin Bayezid şubesine teslim edilmiştir (*İkdam*, nr. 6518, 30 Mart 1331/12 Nisan 1915, s. 2). Başka bir örnek için bkz. *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.507, 28 Kanun-ı sani 1331/10 Şubat 1916, s. 2.

[510] Hüseyin Bey, Taksim'deki gazinosunun bir günlük hasılatını cemiyete bırakmıştır (*Tasvir-i Efkâr*, nr. 1284, 26 Teşrin-i sani 1330/9 Aralık 1914, s. 3).

[511] BOA, *DH.İD.*, 81-4/1 (Haymana Kaymakam vekili Kasım tarafından Ankara vilayetine çekilen 4 Temmuz 329/17 Temmuz 1913 tarihli telgraf).

Taşra şubeleri bu konuda oldukça hassastı. Gönderdikleri ianenin gazetelerde ilanını mutlaka talep ediyorlardı. Eğer ilan verilmezse, ilgili şubeden merkeze sitemli bir tahrirat gönderilebiliyordu. Buna bir örnek olmak üzere, "*…cem'iyyet-i milliyye riyâset-i âliyesi nâmına Sarayköy'den gönderilen 57 liranın vürûduna dâir ilm-ü haber vürûd etmediği gibi Tanîn veyâhûd Dersa'âdet gazetelerinin biri vâsıtasıyla neşr ve ilân olunmaması mûcib-i teşvîş olduğundan lûtfen ahâlî-i hamiyetmandâna hem bir emniyyet ve hem de âtî içün şevk ve gayret gelmek üzere mezkûr 57 lirayı ve hem de bu kere takdîm kılınan 751 guruşu cerîde-i mezkûrelerden biriyle i'lân buyurmaları mütemennâdır efendim*." [TİTEA, K. 225, G. 16, B. 16-2001 (Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Sarayköy kulübünden Osmanlı Donanma Cemiyeti'ne gönderilen 16 Kanun-ı evvel 326/29 Aralık 1910 tarihli tahrirat)].

[512] *Tanin*, nr. 1762, 7 Teşrin-i sani 1329/20 Kasım 1913, s. 4.

[513] *İkdam*, nr. 6473, 13 Şubat 1330/26 Şubat 1915, s. 2; *İkdam*, nr. 6617, 7 Temmuz 1331/20 Temmuz 1915, s. 2; *İkdam*, nr. 6646, 5 Ağustos 1331/18 Ağustos 1915, s. 2.

[514] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.996, 21 Ağustos 1330/3 Eylül 1914, s. 2.

kuruşluk kısmı, Şubat-Kasım ayları arası toplanır[515]. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin memleket savunmasında gösterdiği mesaiden etkilenen Celep Esnaf Cemiyeti, buraya yapılacak yardıma devam kararı alır. Bu karar doğrultusunda yapılacak yardımın mali kaynağını da İstanbul'a getirilecek büyük ve küçükbaş hayvanlardan sağlayacağını açıklanır. Buna göre 1914 yılı Şubat ayından itibaren İstanbul'a getirilen her sığırdan 60, her danadan 30, her koyundan 20 ve her kuzudan 10 para nispetinde tahsil edilecek yardım parası, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne aktarılacaktır[516]. 1915 yılı Ocak ayı sonunda ise toplam bağış miktarı 1.900.007 kuruşa ulaşır[517]. Celep Esnaf Cemiyeti'nin göstermiş olduğu hamiyet[518], sık sık basın yoluyla halka ilan edildiği gibi kendilerine de bu yolla alenen teşekkür edilir.

Celeplerin Müdâfaa-i Milliye'ye olan doğrudan desteklerini, İttihat ve Terakki ile dönemin esnaf cemiyetleri arasındaki sıkı bağla açıklamak mümkündür. 5 Ekim 1908'de Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı, 7 Ekim'de kayıkçı ve hamal esnafının yoğun katılımıyla gerçekleşen gösterilerde protesto edilir ve Avusturya malları boykot edilir. Boykot 26 Şubat 1909'a kadar devam eder. Avusturya'nın ithalat yaptığı ülkeler arasında Osmanlı Devleti 4. sırayı almaktadır. Boykotun tahmin edilenden uzun sürmesi, Avusturya ticaretini sekteye uğratır. Boykotun devam ettiği günlerde İttihatçı basında gösterilere ve boykota katılan esnaf grupları hakkında övgü dolu teşvik yazıları çıkmıştır. 1908 ticari boykotu, I. Dünya Harbi yıllarında devam edecek olan İttihat Terakki ve esnaf cemiyetleri arasındaki yakınlaşma ve iş birliğinin ilk adımını oluşturmaktadır. 26 Şubat 1910'da İstanbul'da

---

[515] *Tanin*, nr. 1762, 7 Teşrin-i sani 1329/20 Kasım 1913, s. 4.
[516] *Tanin*, nr. 1856, 10 Şubat 1329/23 Şubat 1914, s. 4.
[517] *Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye,* s. 2; *İkdam*, nr. 6468, 8 Şubat 1330/21 Şubat 1915, s. 2.
[518] Celep Esnaf Cemiyeti'nin cömert bağışları sadece Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ile sınırlı kalmaz, bu bağışlardan Donanma Cemiyeti de nasiplenir. Cemiyet, nizamnamesinin 9. maddesi gereği Donanma Cemiyeti'ne aylık aidat verme taahhütünde bulunur [TİTEA, K. 225, G. 12, B. 120001 (İstanbul ve Bilad-ı Selase Umum Kasap Esnafı Cemiyeti'nden Donanma-yı Osmanî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti'ne gönderilen 20 Teşrin-i evvel 329/2 Kasım 1913 tarihli tahrirat); TİTEA, K. 224, G. 17, B. 17-2001 (Donanma Cemiyeti'nden Sadaret'e gönderilen 17 Haziran 330/30 Haziran 1914 tarihli tahrirat)]. Söz konusu aidatın kaynağını (tıpkı Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne sağlanan kaynakta olduğu gibi) İstanbul'a getirilecek canlı hayvanlar teşkil etmekteydi. Buna göre 1913 yılı Şubat ayından başlamak üzere bir sene zarfında İstanbul'a getirilecek her keçi ve koyundan 30 para, kuzu ve oğlaktan 15 para, sığır ve mandadan 2 kuruş, dana ve malaktan 1 kuruş tahsil edilerek Donanma Cemiyeti için 10.000 liralık bir tahsisatın oluşturulması hesaplanır (*Tanin*, nr. 1509, 30 Kanun-ı sani 1328/12 Şubat 1913, s. 4).

geçerli olmak üzere yayımlanan *"Dersaadet'te mukim esnafa mahsus talimatname"* ile esnaf ve küçük iş sahipleri için yeni bir örgütlenme modeline gidilir. Bu düzenlemenin ardından birçok esnaf kolundaki örgütlenme olayında ciddi bir artış yaşanır. Söz konusu talimatname 7 Mayıs 1912'de İstanbul'a özgü olmaktan çıkarılarak tüm ülke için geçerli kılınır. Bununla, kethüdaların yönettiği esnaf kâhyalıkları lağvedilir ve her esnaf kolu için ayrı bir cemiyet kurma hakkı tanınır. Sonrasında yapılan bir değişiklikle kethüdalıklar da kaldırılarak, bunların yerine İttihatçı katib-i mesullerin getirilmesinin önü açılır. Geleneksel *"oda"* biçimindeki örgütlenme modelinde üye yapısı yabancı veya gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarından oluşurken, İttihat ve Terakki denetimindeki esnaf örgütlenmesi, çoğunlukla Müslüman-Türk bir görünüm arzetmektedir. Bu türden bir örgütlenme İttihat ve Terakki Fırkası tarafından özellikle teşvik edilir. Harp yılları boyunca İttihat ve Terakki'nin takip ettiği millî iktisat ve millî bir burjuva sınıfının yaratılması anlayışının hayata geçirilmesinde, esnaf örgütleri önemli bir rol oynarlar[519]. Bu dönemde sermayesi olmayan küçük işletme sahipleri, İttihat ve Terakki'nin kontrolündeki esnaf cemiyetleri vasıtasıyla âdeta para biriktirmeye mecbur edilir. Biriken sermaye, bir şirket kurmak üzere değerlendirilir, esnaf cemiyeti üyeleri de bu şirkete hissedar yapılır. Şirketin sene sonu elde ettiği kâr hisse sahiplerine dağıtıldığı gibi, belli bir meblağ da sosyal yardım faaliyetleri için sarf edilir[520].

Esnaf örgütlerinin Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti gibi dönemin sosyal yardım derneklerine yaptıkları bağışları, onların sahip oldukları maddi servetleriyle ilişkilidir. O güne kadar görülmedik boyutta bir mali buhran yaratan harp koşulları, bir çok sınıftan insanı *"muhtaç"* konumuna indirmişken, esnaf grupları harbin yarattığı kaos ortamından fazlasıyla yararlanarak sermayelerini arttırmışlardır. Bunun sonucunda, tıpkı Avrupa'daki zenginler ve fakirler gibi Osmanlı toplumunda da birbirinden keskin hatlarla ayrılmış harp zenginleri ve harp fakirleri olarak adlandırılabilecek iki farklı sınıf oluşmuştur[521].

---

[519] Ayrıntılı bilgi için bkz. Sacit Kutlu, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Esnaf Örgütleri", *Osmanlı'dan Cumhuriyete Esnaf ve Ticaret*, der. Fatmagül Demirel, İstanbul 2012, s. 143-160; Mehmet Ö. Alkan, "İstanbul'da Sivil Toplum Kurumları…", s. 111-112.

[520] Bu türden bir örnek olmak üzere *Millî Ekmekçi Anonim Şirketi*'nin kuruluşu ve faaliyetleri için bkz. Ali Akyıldız, *a.g.e.*, s. 159-174.

[521] Safiye Kıranlar, *a.g.e.*, s. 37.

Bunların dışında cemiyet fıtır sadakası da kabul etmiştir. Müslüman ahalinin Ramazan ayı içinde vermekte olduğu fıtır sadakasını, bazı vatandaşlar cemiyete vermeyi tercih etmiştir. İstanbul itfaiyesinin 3. tabur zabitan ve efradının aralarında topladığı 4.000 kuruşluk bir meblağ, fıtır sadakası olarak cemiyet veznesine teslim edilmiştir[522].

2. Cemiyete Yapılan Ayni Yardımlar

Kurulduğu günden itibaren memleketin necip duygularına dayanan ve fedakâr ahalinin cömert bağışlarıyla hayat bulan cemiyet, nakdî yardımların yanı sıra ayni yardımları da kabul etmiştir. Ordu için gerekli kavurma, buğday, bulgur, tarhana, pekmez, tahin helvası, zeytin, sirke gibi erzak kısmen satın alındığı gibi kısmen de halkın bağışlarıyla temin edilebilmiştir[523].

Halkın cemiyete yaptığı ayni yardımların örneklerine göz atacak olursak; Edremit Kazası'nın Agonya Nahiyesi'nden cemiyete 35.000 kıyye tütün yardımında bulunulmuştur[524]. Saray kazası eşrafından Sadık Efendi, on dönümlük arazi üzerinde bulunan dut bahçesini Edirne şubesi aracılığıyla cemiyete bağışlamıştır[525]. Adana Valisi'nin zevcesi riyasetinde kurulan Yardımcı Hanımlar Cemiyet-i Hayriyesi, cephedeki askerler için 33.000 parça iç çamaşırı diktirerek Adana şubesi aracılığıyla Müdâfaa-i Milliye'ye teslim etmiştir[526]. Harbin başından beri türlü fedakârlıklar gösteren Çerkeş ahalisi, kazada görev yapan memurların da teşvikleriyle cemiyete kuzu ve koyun bağışında bulunmuşlardır[527].

Ordu emrindeki hayvanların ihtiyacı olan saman ve arpa, cemiyete yapılan yardımlar vasıtasıyla temin edilir. Balkan Harbi devam ettiği müddetçe Soma'dan 111 çuval arpa ve 4 vagon saman[528], Akşehir'den 5.270 kilo saman[529] Müdâfaa-i

---

[522] *Tanin*, nr. 1.710, 20 Ağustos 1329/2 Eylül 1913, s. 3; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 860-61, 20 Ağustos 1329/2 Eylül 1913, s. 5.
[523] *Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye*, s. 3.
[524]BOA, *DH.İD.*, 95-1/71 (Dâhiliye Nezareti'nden Karesi mutasarrıflığına gönderilen 19 Mart 329/1 Nisan 1913 tarihli tahrirat).
[525] *İkdam*, nr. 6537, 18 Nisan 1331/1 Mayıs 1915, s. 4.
[526] *İkdam*, nr. 6547, 28 Nisan 1331/11 Mayıs 1915, s. 3; *İkdam*, nr. 6550, 1 Mayıs 1331/14 Mayıs 1915, s. 4.
[527] *İkdam*, nr. 6570, 21 Mayıs 1331/3 Haziran 1915, s. 2.
[528] *Tercüman- Hakikat*, nr. 11.438, 28 Kanun-ı sani 1328/10 Şubat 1913, s. 3.
[529] *Tanin*, nr. 1581, 12 Nisan 1329/25 Nisan 1913, s. 4.

Milliye Cemiyeti'ne teberru edilir. Manisa ve Mudanya ahalisi de Çatalca'daki ordu için saman toplama teşebbüsünde bulunur[530].

Bunların dışında daha mütevazı fakat oldukça anlamlı yardımlar da oluyordu. Oğlu Çanakkale Muharebesinde şehit düşen bir anne, oğlunun cephede kullandığı portatif karyola, battaniye ve fanila gibi metruk eşyası ile kalan parasından 3 Osmanlı lirasını, evlad-ı şüheda ianesi olarak cemiyete bağışlamıştır[531].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin talebi üzerine cemiyete bir kıta tasvir-i hümayun ihsan buyurulur[532]. Hedaya-ı şitaiyye kapsamında bağışlanan kışlık giysiler de ayni yardım bağlamında değerlendirilebilir.

Cemiyet, ayni veya nakdî, veznesine yapılan her türlü ödeme veya bağışa makbuz vermekteydi.

3. Yurt Dışından Cemiyete Yapılan Yardımlar

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne yapılan bağışlar yurt içiyle sınırlı olmayıp kimi zaman yurt dışından da bağış yapıldığı oluyordu. Edirne ahalisinden olup İngiltere'de çalışan Yorgi Efendi Müdâfaa-i Milliye ianesi olmak üzere 60 kuruş gönderir[533]. Kırım'ın Gözleve şehrinden Bilal Mirza Celalzâde Efendi, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne 500 liralık yardımda bulunur[534]. Bombay Başşehberderliği'nden cemiyet merkez-i umumisine 3.146 kuruş 30 para gönderilir[535]. Müdâfaa-i Milliye ianesi olarak Gümülcine ve Darıdere'deki İslam ahalisi tarafından 13.203 frank 80 santim, 28 adet Osmanlı lirası ve 2.295 kuruş mecidiye akçesi toplanır. Yardım mukabilinde tanzim olunan 155 kıta makbuz ilmuhaberi, ianede bulunanlara dağıtılmak üzere Hariciye Nezareti vasıtasıyla Dedeağaç şehbenderliğine gönderilir[536]. Selanik'te Müdâfaa-i Milliye ianesi olarak, gaziler, yetimler ve

---

[530] *Tanin*, nr. 1500, 21 Kanun-ı sani 1328/3 Şubat 1913, s. 4.
[531] *İkdam*, nr. 6575, 26 Mayıs 1331/8 Haziran 1915, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1465, 26 Mayıs 1331/8 Haziran 1915, s. 2.
[532] BOA, *DUİT,* 17/9 (Baş Kitabet Dairesi'nin 26 Cemaziyelevvel 1335/20 Mart 1917 tarihli tahriratı); BOA, *DH.İUM.EK.*, 82/10 (Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'dan MMC riyasetine gönderilen 21 Mart 1333/21 Mart 1917 tarihli tahrirat).
[533] *Tanin*, nr. 1523, 13 Şubat 1328/26 Şubat 1913, s. 4.
[534] *Tanin*, nr. 1583, 14 Nisan 1329/27 Nisan 1913, s. 5.
[535] *Tanin*, nr. 1927, 22 Nisan 1330/5 Mayıs 1914, s. 4.
[536] BOA, *HR.SYS.*, 2174/1 (Hariciye Nazırı Sait Halim Paşa'dan Dedeağaç Şehbenderi Şükrü Bey'e gönderilen 7 Mart 331/20 Mart 1915 tarihli tahrirat).

şehitlerin dul hanımlarına sarf edilmek üzere 12 Osmanlı lirası toplanır. Çanakkale'nin kahramanca müdafaasında yaralanan askerlerimizin tedavi ve istirahat masraflarına harcanmak üzere, Siroz deavi vekillerinden Mustafa Nuri Efendi başkanlığında teşekkül eden komisyon aracılığıyla toplanan 4.422,5 kuruşluk iane, Osmanlı Bankası vasıtasıyla cemiyete gönderilir. 31 Mayıs–4 Ekim 1915 tarihleri arasında toplanan ve Hariciye Nezareti'ne teslim edilen Müdâfaa-i Milliye ianesinin toplam miktarı, 9.060 frank 55 santime ulaşır[537].

Balkan Harbi'nin yıkıcı etkilerinin halkın yardımlarıyla giderilmeye çalışıldığı günlerde, cemiyetin adını kullanarak kendilerine çıkar sağlamaya çalışan kötü niyetli insanların varlığına şahit oluyoruz. Kendilerine maddi menfaat sağlamak için cemiyetin adını kullanmaktan çekinmeyen bir takım dolandırıcılar, Kaşgar ve civarındaki İslam ahalisinden Müdâfaa-i Milliye ianesi adı altında yardım toplamışlardır. Fakat toplanan yardımdan merkeze herhangi bir meblağ ulaşmaz. Ayrıca bu şahısların Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren hiçbir yardım cemiyetiyle ilgilerinin bulunmadığı tespit edilir. Dolayısıyla halkın duygularını sömüren bu gibi dolandırıcı kimselere itimat edilmemesi ve yardımda bulunulmaması hususunda hükümet hayırseverleri uyarma ihtiyacı duyar[538].

4. Cemiyete Yardım Yapanların Ödüllendirilmesi

Ödüllendirme yönteminin çok çeşitli boyutlarından biri olan madalyanın, tarihte ilk kez önemli bir olay vuku bulduğunda verilmek üzere, bir çeşit madenî para gibi basılmak suretiyle ortaya çıktığını görüyoruz. Zamanla, özellikle askerî başarıları takdir etmek maksadıyla, çeşitli şekillerde ve göğse takılan bir nişan hâlini almıştır. Osmanlı Devleti'nde görülen ilk madalya 1730 yılına ait "Ferahi" denilen altın madalyadır [539] . Önceleri devlete üstün hizmetlerde bulunanlara verilen madalyalar, daha sonraları toplumsal bir olayı sürekli gündemde tutabilmek veya vatanın felaketli anlarında maddi ve manevi destek verenleri taltif etmek amaçlı verilmiştir. Altın, gümüş, bronz ve bakır olarak imal edilen madalyalar çift taraflı

[537] BOA, *HR.SYS.*, 2172/5 (Hariciye Nazırı Sait Halim Paşa'dan MMC riyasetine gönderilen 17 Eylül 331/30 Eylül 1915 tarihli tahrirat ve Hariciye Nezareti'nin 24 Eylül 331/7 Ekim 1915 tarihli cetveli).
[538] BOA, *DH.KMS.*, 2-1/19 (Dâhiliye Nezareti'nin 19 Teşrin-i evvel 329/1 Kasım 1913 tarihli tahriratı).
[539] İbrahim Artuk, "Madalya", *TDVİA*, C. 27, Ankara 2003, s. 301.

olup genellikle üzerlerinde padişahın tuğrası, tarih ve madalyanın verilme amacını vurgulayan bir rölyef yer almaktaydı[540].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, gerek cemiyet faaliyetlerine bizzat katılarak mesai harcayanlara gerekse cemiyete maddi yardımda bulunanlara madalya verilmesine vesile olarak, yardımları arttırmayı amaçlamıştır. Verilen madalyaların cemiyete yapılan yardımlara duyulan minnettarlığın bir simgesi olduğu da şüphesizdir. Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin de yardımları teşvik etmek ve arttırmak maksadıyla, madalya ihsan ettiğini biliyoruz[541]. Dolayısıyla Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, bu konuda da Donanma Cemiyeti'ni kendisine örnek almıştır diyebiliriz.

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin kendi adına tahsis edilmiş bir madalyası olmayıp devlet veya Donanma Cemiyeti tarafından verilen çeşitli sınıftan madalyaları hak sahiplerine verme yöntemini uygulamıştır. Örneğin, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti merkez-i umumi müdürü Cemil Bey, Osmanlı donanmasının kuvvetlenmesi adına yaptığı yardımlardan dolayı, gümüş donanma madalyası[542] ile taltif edilir[543].

Aydın Mekteb-i Sultanisi Ulum-u Diniyye muallimi Gümülcineli Mehmet Esat Efendi'ye, Müdâfaa-i Milliye ve Hilâl-i Ahmer cemiyetlerinin yardım faaliyetlerinde fevkalade mesai harcamasından dolayı, dördüncü rütbeden Osmanî nişanı verilir. Aydın Valisi Rahmi Bey'in de takdirlerini kazanan bu zat, menzil ve askerî hastanelerin ihtiyacı olan pek çok levazımı tedarik etmiş, kolera hastalığı sebebiyle teşkil olunan tecrithanelerde 70 kişinin iaşesini temin etmiş, ahaliye daima vaaz ve nasihat vermek suretiyle vatanperverliğini göstermiştir[544].

İzmir Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti merkez şubesi reisi Cevherizâde Ahmet Hamdi Efendi ile azadan eczacı Ferit Bey, cemiyet bünyesinde bulundukları iki sene zarfında, savaş sebebiyle kimsesiz kalan kadın ve çocukların iaşesinde ve İzmir'e

---

[540] T. Nejat Eralp, "Osmanlılarda Nişan ve Madalya", *Türkler*, C. 13, Ankara 2002, s. 685-686.
[541] Bkz. Selahittin Özçelik, *a.g.m.*, s. 221-225.
[542] Osmanlı donanmasının gelişmesi için Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin kampanyalarına iştirak ederek külliyetli miktarda para verenlerle bu hususta üstün hizmetleri görülenlere, "Donanma Madalyası" verilmesi hakkında 28 Ramazan 1330 (10 Eylül 1912) tarihinde bir irade-i seniyye çıkarılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Artuk, "Donanma İâne Madalyası", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 3, Ekim 1972, s. 301-310.
[543] BOA, *İ.TAL.*, 502/6 (5 Receb 1333/19 Mayıs 1915 tarihli irade-i seniyye).
[544] BOA, *DH.KMS.*, 41/44 (14 Zilkade 1334/12 Eylül 1916 tarihli irade-i seniyye sureti).

gelip giden askerlerin ihtiyacı olan levazımın tedarikinde gösterdikleri üstün hizmet ve gayretlerinden ötürü, cemiyetçe taltife layık bulunurlar. Bunun üzerine Ahmet Hamdi Efendi üçüncü rütbeden Mecidî ve Ferit Bey de dördüncü rütbeden Osmanî nişanı ile taltif edilirler[545].

Van'da XI. Kolordu sertabip vekilinin eşi Emine Hanım, cemiyet için yardım toplama hususunda gösterdiği üstün çabaları ve vatan sevgisi dolayısıyla, Şefkat nişanıyla ödüllendirilir[546].

Bireysel taltifler olduğu gibi toplu ödüllendirmeler de görülmektedir. Kayseri Talas'ta açılan Menzil Şifa Yurdu adlı hastane ve nekahathanenin ihtiyaç gösterdiği malzemelerin alımında Kayseri Hilâl-i Ahmer ve Müdâfaa-i Milliye şubelerine nakdî yardımda bulunan şahıslar, Üçüncü Ordu Kumandanlığı'nca beyaz kurdeleli harp madalyası ile ödüllendirilirler[547]. Aralarında Şevik Nahiyesi müdürü ve bazı kabile şeyhlerinin bulunduğu 10 kişi, Müdâfaa-i Milliye'ye yaptıkları kıymetli bağışlardan dolayı, beşinci rütbeden Mecidî nişanı ile taltif edilirler[548].

Cemiyete yapılan ayni ve nakdî yardımların neredeyse tamamı, yardımı yapanların isimleri ve yardım miktarları belirtilmek suretiyle basında yayımlanıyordu[549]. Bu durum bağış sahiplerinin yaptıkları yardımın cemiyet veya ilgili yerlere ulaştığını görmeleri açısından güven duygusu veren bir uygulamaydı. Aynı zamanda diğer insanları cemiyete bağış yapmaya teşvik eden bir yönü de vardı. Cemiyet gazetelere verdiği ilanlar vasıtasıyla bağışçılarına şükran ve teşekkürlerini sunma imkânı elde ediyordu. İnsanları onure eden bu uygulamayı, cemiyetin bağışçılarını manevi açıdan ödüllendirmesi olarak görmek, sanırız yanlış olmayacaktır.

Cemiyetin ilk teşekkül ettiği zamanlarda gazete okurlarından birinin *Tanin*'e gönderdiği bir mektupta, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin uygulayabileceği bir

---

[545] BOA, *DH.KMS.*, 44-1/43 (27 Receb 1335/19 Mayıs 1917 tarihli irade-i seniyye sureti).
[546] *Tanin*, nr. 1.782, 27 Teşrin-i sani 1329/10 Aralık 1913, s. 4.
[547] BOA, *DH.İUM.EK.*, 16/78 (Kayseri Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 26 Şaban 334/28 Haziran 1916 tarihli tahrirat).
[548] BOA, *DH.KMS.*, 44-2/23 (13 Şaban 1335/4 Haziran 1917 ve 25 Ramazan 1335/15 Temmuz 1917 tarihli irade-i seniyye suretleri).
[549] Basında çıkan isim listelerine sıkça rastlanmakla birlikte birkaç örnek için bkz. *Tanin*, nr. 1561, 23 Mart 1329/5 Nisan 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1564, 26 Mart 1329/8 Nisan 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1574, 5 Nisan 1329/18 Nisan 1913, s. 5.

ödüllendirme uygulamasından bahsedilmiştir. Buna göre cemiyet tarafından, kendisine yapılacak asgari 10 liralık bağışlar için bağış sahiplerine hayatta bulunduğu müddetçe taşıyabileceği bir *nişane-i mefharet* verilmelidir. Böylece hem yapılan bağış şahıs nezdinde ebedîleştirilir hem de düşmanlara karşı beslenen kin ve intikam hisleri daima zinde tutulmuş olur[550]. Ancak cemiyetin bu fikri tatbik ettiğine dair bir kayda rastlayamadık.

C. ORDUYA YÖNELİK YARDIM VE FAALİYETLER

1. Gönüllü Müdâfaa-i Milliye Taburları

Osmanlı askerî teşkilatı içerisinde öteden beri mevcut olan ve sefer anında önemli hizmetler ifa eden gönüllü taburların[551], Balkan Harbi'nde de ordunun çeşitli kademelerinde görev aldığına şahit oluyoruz. Bunda eldeki mevcut askerî gücün yetersizliğinin[552] yanı sıra, halktan bu yönde gelen yoğun taleplerin de etkisi olmuştur. Esasında devlet savaşacak insan gücünü nizamiye, redif ve müstahfaz birliklerinden sağlamayı planlamıştı. Ancak söz konusu birliklerdeki kadro eksikliğinin ve bölgelere göre seferberlik çalışmalarının zamanında tamamlanamaması, devleti gönüllü taburlar teşkiline mecbur bırakır. Gerek basın aracılığıyla gerekse dinî mekânlarda dile getirilen hutbelerle askerî yükümlülüğü bulunmayan sivil halk, orduya gönüllü katılmaya teşvik edilir. Bu bağlamda pek çok gazete ve dergide dinî ve millî duyguları ön plana çıkaran etkileyici yazı, şiir ve resimler yayımlanırken okuma-yazma bilmeyenler için de cami ve mevlevihanelerde ulema sınıfı vatan savunmasının dinî açıdan önemini vurgulayan teşvik edici vaazlarda bulunurlar. Orduya gönüllü kaydolacakların öncelikle asker alma kanununda belirtilen şartları taşımaları zorunlu idi. Buna göre, gönüllüler seferberlik

---

[550] *Tanin*, nr. 1509, 30 Kanun-ı sani 1328/12 Şubat 1913, s. 4.

[551] Osmanlı askerî teşkilatı içerisinde gönüllü askerler ve faaliyet alanları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, C. 1, Ankara 1988, s. 3-4, 330-331; Abdülkadir Özcan, "Gönüllü", *TDVİA*, C. 14, İstanbul 1996, s. 152-154.

[552] Balkan Harbi çıkmadan az evvel Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti tarafından 75.000 civarındaki eğitimli ve tecrübeli asker terhis edilmişti. Terhis edilen redif birlikleri ile ikmal erleri, ordunun yaklaşık üçte birini oluşturmaktaydı. Harbiye Nezareti'ne verilen emir üzerine söz konusu erler, 1912 yılı Ağustos ayı başından itibaren terhis edilmeye başlanır. Henüz İtalyanlarla harbin devam ettiği ve Balkanlar'da bunalımın gittikçe tırmandığı bir dönemde askere verilen terhis emri, orduya vurulan büyük bir darbe ve harbin kaybedilmesindeki amillerden biri olarak değerlendirilir. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Rifat Uçarol, "Balkan Savaşı Öncesinde Terhis Olayı ve Seferberlik İlanı Sorunu", *Dördüncü Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara 1989, s. 257-277.

süresince aynı kanunun askerlikle ilgili hükümlerine uymak zorundaydılar. Gönüllülerin 18 yaşını doldurmuş olması ve ana-babasının rızasını almış olması şarttı. Bunlara ek olarak vatan sevgisi taşıması, vücudunun harbe dayanıklı olması, sağlıklı olması ve silah kullanmayı biliyor olması da önemli hususlardandı. Bu maksatla gönüllü asker yazılanlar öncelikle depo taburlarına gönderiliyor, burada aldıkları 20 günlük özel eğitimin sonucunda avcılık ve atıcılık öğreniyorlardı. Sonrasında mümkünse askerî kıyafet ve teçhizatlarıyla, eğer mümkün değilse kendi sivil kıyafetleriyle cepheye gönderiliyorlardı[553].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin 1913 tarihli ilk nizamnamesinin birinci maddesinde "… *bir müdâfa'a-i milliyye ordusu teşkîliyle muâvenet eylemek cem'iyyetin vazîfe-i asliyesini teşkîl eder*" cümlesi yer almaktaydı. Buna göre cemiyet oluşturacağı müdâfaa-i milliye ordusuyla Osmanlı ordusuna yardım etmeyi asli görevi bilmiştir. Gerçekten de henüz Balkan Harbi sona ermeden, gönüllülük esasına dayalı olarak oluşturulan taburların harbin çeşitli cephelerine gönderildiğini görüyoruz. Bu taburlar henüz askerlik hizmetiyle mükellefiyeti bulunmayacak kadar genç veyahut bu hizmeti geçmiş olan ihtiyarlardan[554] oluşuyordu. Bunlardan teşkil edilen kafilelerin her türlü askerî levazımatı cemiyet tarafından temin ediliyor, sonrasında ordu emrine veriliyorlardı[555].

Cemiyetin kuruluşundan itibaren harbe katılmak isteyen gönüllüler, cemiyete bizzat müracaat ederek kayıtlarını yaptırmışlardır. Kayıt işlemleri cemiyetin Gönüllü Alayları Heyeti eliyle yürütülüyordu. Gönüllü olmak isteyenler her gün sabah saat 10.00'dan akşam 16.30'a kadar Bâbıâli Caddesi'ndeki Donanma Cemiyeti Genel Merkezi'nde faaliyet gösteren Müdâfaa-i Milliye Gönüllü Alayları Heyeti'ne başvuruda bulunabiliyordu[556]. Gönüllü yazılmak isteyen gençlerin,

---

[553] Mehmet Özdemir, "Balkan Savaşı'nda Gönüllüler ve Gönüllü Askerî Birlikler", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 5, Şubat 2005, s. 74-75, 96; Nasrullah Uzman, "Balkan Savaşlarında Gönüllü Birlikler", *Türk Yurdu*, C. 32, Kasım 2012, s. 171.

[554] "Altın Yürekli İhtiyarlar" başlığıyla verilen bir haberde, 67 yaşındaki bir *pir-i muhterem* ile emekli bir zabitin Müdâfaa-i Milliye alaylarına gönüllü yazıldığı bildirilmektedir. Bkz. *Tanin*, nr. 1513, 3 Şubat 1328/16 Şubat 1913, s. 4.

[555] *Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye*, s. 3.

[556] *Tanin*, nr. 1499, 20 Kanun-ı sani 1328/2 Şubat 1913, s. 4; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.434, 24 Kanun-ı sani 1328/6 Şubat 1913, s. 3.

ebeveynlerinin onaylarını gösteren bir tasdikname ibraz etmeleri zorunluydu[557]. Gönüllü taburları teşkilinde oldukça hassas davranan heyet, aynı hassasiyeti halktan da beklemiş, konu hakkında yetkisiz ve kim olduğu bilinmeyen kişiler yerine muhakkak kendilerinin muhatap alınması yolunda halkı uyarmıştır[558].

Gençlerin orduya gönüllü katılımını teşvik etmek isteyen hükümet, Dâhiliye Nezareti aracılığıyla vilayetlere bir telgraf gönderir. 19 Kanun-ı sani 1328 (1 Şubat 1913) tarihli bu telgrafta, köylerini ve ailelerini bırakıp vatan hizmetine koşacak gençlerin, geride bıraktıklarını korumaya yönelik alınacak bir takım tedbirlerden bahsedilmektedir. Öncelikli hedef, orduya gönüllü yazılacakların ailelerinin ihtiyaçlarının giderildiğinden ve tarlalarının ekildiğinden emin olmalarını sağlamaktır. Burada en büyük görev, köyde kalanlara düşmektedir. Köyde kalanlar yalnız askere gidenleri beklemekle yetinmemeli, aynı zamanda onların mükellef olduğu bir takım vazifeleri yerine getirerek yokluklarını hissettirmemelidir. Çift ve çubukları, hayvanları muhafaza edilmeli, tarlaları sürülmeli, varsa tohumları ekilmeli, yoksa hükümet aracılığıyla Ziraat Bankası şubelerinden alınacak ödünç parayla tohumluk satın alınmalıdır. Böylece sahibi askerde olduğu için boş kalması muhtemel olan tarlaların köylülerin elbirliği ile sürülüp ekilmesi hedeflenir. Sayılan işlerin düzenlenmesi hususunda köy muhtarları ve ihtiyar meclisleri vazifeli kılınır[559]. Hükümet aldığı bu kararla gönüllü kaydına olan rağbeti arttırmak istemiş olmalıdır. Alınacak bu tedbirlerden maksat, hudutta vatanı için harbeden gencin hiçbir şekilde gözünü arkada bırakmamak, ailesine bakıldığından emin bir şekilde vazifesini yerine getirmesini sağlamaktır. Asker ailelerine yönelik tedbirlerin taşraya yansıması bu şekilde olurken, başkentte de asker ailelerine yardımcı olmak amacıyla bazı komisyonların teşekkül ettiği haberleri gelir[560].

Cemiyetin gönüllü taburları teşkilindeki gayretleri sonuç verir, kısa zaman sonra taşradan gönüllüler toplandığına dair haberler gelmeye başlar[561]. Bu taburlara

---

[557] Söz konusu tasdiknameden "mühür akçesi" adı altında herhangi bir ücret alınmaması konusunda mahalle imam ve muhtarları uyarılmıştır. *Tanin*, nr. 1505, 26 Kanun-ı sani 1328/8 Şubat 1913, s. 5; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.437, 27 Kanun-ı sani 1328/9 Şubat 1913, s. 3.
[558] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.433, 23 Kanun-ı sani 1328/5 Şubat 1913, s. 3.
[559] *Tanin*, nr. 1500, 21 Kanun-ı sani 1328/3 Şubat 1913, s. 4.
[560] *Tanin*, nr. 1501, 22 Kanun-ı sani 1328/4 Şubat 1913, s. 4.
[561] Gönüllü alayları toplandığına dair cemiyete Maraş, Vakf-ı kebir, Kırşehir, Bayramiç, Ceyhan, Pasinler, Trablusşam, Aydın (İzmir), Balya, Hınıs, Emrudabad (Edremid), Karesi, Siirt, Trabzon,

gençlerin ilgisi yoğun olur, hatta Baytar Mektebi'nin birinci sınıf öğrencileri cemiyet vasıtasıyla gönüllü olarak orduya katılırlar[562]. Sayısı binlerle ifade edilen gönüllülere depo taburlarında endaht (atış) talimi ve askerî terbiye öğretildikten sonra harbin çeşitli noktalarında görev yapan taburlara dağıtılırlar. Bunlardan bir kısmı Rizeli yüzbaşı Arslan Bey ve Çürüksulu yüzbaşı Ziya Bey'in kumandaları altında Karaburun, Darboğaz ve Çatalca muharebelerinde mücadele ederler. Gönüllülerden, Teşkilat-ı Mahsusa'da görevlendirilmek üzere, yaklaşık 2.000 kişilik ayrı bir grup ayrılır. Bu grup da erkân-ı harbiye binbaşılarından Halil ve Yüzbaşı Nail ile Hacı Sami, Eşref, Safer Fevzi beylerin kumandasında olarak Kumburgaz, Bolayır, Bigados, Yalos, Kalikrata ve Çöplüce muharebelerine katılmışlardır[563]. Harp meydanlarında cansiparane mücadele etmek suretiyle fedakârlık ve cesaret örneği sergileyen gönüllülerin taltifi ve hatta münasip olanların zabitliğe terfi ettirilmesi kararlaştırılır[564]. Gönüllü askerlerin askerî elbise, kaput, başlık, ayakkabı, çamaşır, dürbün, muhabere düdüğü, elektrik ve sıhhiye feneri, fişeklik, erzak çantası ve su matarası gibi silah dışındaki tüm ihtiyaçları, cemiyet tarafından özel olarak imal ettirilmek suretiyle karşılanır[565].

Gönüllü askerlerden sıhhiye ve sevkiyat gibi farklı alanlarda istihdam edilenler de olur. Sıhhiye teşkilatına ayrılan bir grup asker, cemiyet namına açılan hastaneler ile Birinci Kolordu başhekimliği ve menzil müfettişliği maiyetinde görev alırlar. Sevkiyat teşkilatına dâhil olanlar ise, cemiyetin Sirkeci'deki sevkiyat komisyonunda hizmet ederler. 60 kadar bir başka gönüllü grup ise, muharebe esnasında zarar gören, tamiri veya yeniden inşası gereken köprü gibi kamusal

---

Gekbûze (Gebze), Havza, Pazarköy, Bursa, Muş, Tire, Halep, Mihaliç, Antalya, Bandırma ve Kayseri'den gelen telgraflar için bkz. *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.437, 27 Kanun-ı sani 1328/9 Şubat 1913, s. 3 ve *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.439, 29 Kanun-ı sani 1328/11 Şubat 1913, s. 3; *Tanin*, nr. 1500, 21 Kanun-ı sani 1328/3 Şubat 1913, s. 4; *Tanin*, nr. 1501, 22 Kanun-ı sani 1328/4 Şubat 1913, s. 4; *Tanin*, nr. 1503, 24 Kanun-ı sani 1328/6 Şubat 1913, s. 4; *Tanin*, nr. 1506, 27 Kanun-ı sani 1328/9 Şubat 1913, s. 4; *Tanin*, nr. 1508, 29 Kanun-ı sani 1328/11 Şubat 1913, s. 4.

[562] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.440, 30 Kanun-ı sani 1328/12 Şubat 1913, s. 2.

[563] *Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti Mecmû'ası*, s. 19.

[564] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.452, 11 Şubat 1328/24 Şubat 1913, s. 3; *Tanin*, nr. 1522, 12 Şubat 1328/25 Şubat 1913, s. 1.

[565] *Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti Mecmû'ası*, s. 20; *Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye*, s. 3. Cemiyet kendi yayın organlarında gönüllülerin silah dışındaki ihtiyaçlarını karşıladığını yazmıştır. Ancak Tercüman-ı Hakikat gazetesinin 12 Şubat 1913 tarihli nüshasının 2. sayfasında yer alan bir haberde "*Dün Müdâfa'a-i Milliyye Hey'eti birçok gönüllüleri iksâ' ve teslîh eylemişdir.*" bilgisi bulunmaktadır. Bkz. *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.440, 30 Kanun-ı sani 1328/12 Şubat 1913, s. 2.

inşaatlarda görev yapmak üzere Hadımköyü'ne gönderilir[566]. Tüm bu gönüllü grupların sevkiyat masrafları cemiyet kasasından karşılanır[567].

Balkan Harbi'nde gönüllü askerlerin yanı sıra gönüllü arabacıların da varlığına şahit oluyoruz. Çatalca muharebelerinde orduya yardımcı olmak emelinde olan İzmirli arabacılar, "İzmir Gönüllü Nakliye Bölükleri" halinde teşkilatlanırlar. Aynı şekilde Bandırmalı arabacılar da 100'ü aşkın araba ile sevkiyata hazır olduklarını cemiyete bildirirler. Soma'dan 30 adet nakliye arabası ve 60 bargir (at) Müdâfaa-i Milliye'ye hizmet için gönderilir[568]. İstanbul arabacı esnafının da bu konuda cemiyete önemli katkıları olur. Balat, Postane Arkası, Perşembe Pazarı, Taksim, Defterdar, Sultan Ahmet, Sirkeci, Davut Paşa, Hobyar, Gazhane, Fındıklı, Kasım Paşa, Unkapanı, Kabataş, Kumkapı, Gedik Paşa, Mumhane, Yenikapı, Yedikule ve Yusuf Paşa mevkilerinde görev yapan arabacılar, Mart ayı zarfında Müdâfaa-i Milliye emrine 1.842 araba vermek suretiyle, cemiyetin nakliyat hususundaki çalışmalarına destekte bulunurlar[569]. Yapılan tüm bu yardımlara rağmen eldeki araba sayısı yeterli gelmez. Zira cephede yaralanıp hastanelere sevk edilmesi gereken bir hayli gazi mevcuttur. Bunun üzerine cemiyet Mübayaat Komisyonu vasıtasıyla, araba satın alınması yoluna gider. Satın alınacak arabaların sayfiye yerlerinde kullanılan tenteneli arabalara benzer bir yapıda olacağı duyurulur[570]. Terkos civarında bulunan Osmanlı askerinin ihtiyacı olan erzağın Karaburun'da vapurlardan sahile çıkarılması için sandala ihtiyaç duyulur. Taka tabir edilen bu sandallardan cemiyet 4 tane satın alır. Bölge ahalisinin yardımlarıyla bu sayı 10'a yükselir. Nakliyata yardımcı olan ahali bundan herhangi bir ücret almaz[571].

Cemiyet, I. Dünya Harbi esnasında da gönüllü asker alımı yoluna gitmiştir. Cemiyetin bu konudaki çağrısı Konya'da ilgiyle karşılanmıştır. Cihat ilanından kısa süre sonra Konya'nın önde gelen ulemasından 12 kişi, Müdâfaa-i Milliye şubesine

---

[566] Hatta sanayi mektebi öğrencileri de cemiyete müracaatla, harp bölgelerindeki köprü ve demir yolu inşaatında istihdam edilmeleri için ricada bulunmuşlardır (*Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.450, 9 Şubat 1328/22 Şubat 1913, s. 3).

[567] *Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti Mecmû'ası*, s. 20; *Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye*, s. 3.

[568] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.438, 28 Kanun-i sani 1328/10 Şubat 1913, s. 3.

[569] *Tanin*, nr. 1570, 1 Nisan 1329/14 Nisan 1913, s. 4.

[570] *Tanin*, nr. 1557, 19 Mart 1329/1 Nisan 1913, s. 5.

[571] *Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti Mecmû'ası*, s. 23.

giderek gönüllü kaydolunmuşlardır. Özellikle Veled Çelebi, Mevlevilerden gönüllüler teşkiline girişerek cemiyete önemli bir destek sağlamıştır. Veled Çelebi, gönüllü Mevlevi taburunu oluştururken gerek askerî gerekse idari makamlardan kayda değer destek görmüştür. Hatta padişah gönüllü oluşumu teşvik etmek amacıyla Konya'ya sancak-ı şerif ihsan buyurmuştur. Bir müddet sonra Konya ve civar kazalardan, gönüllü Mevlevi taburunun ihtiyaçlarının karşılanması için yardımlar gelmeye başlar. Yardımlara cemiyetin merkez şubesinden 5.000 ve Konya şubesinden de 10.000 kuruşluk destek gelir. Toplanan yardımlarla levazımatı tamamlanan ve cepheye gitme günleri yaklaşan tabur için, 19 Şubat 1915 akşamı Bağdat Oteli'nde İttihat ve Terakki ile Müdâfaa-i Milliye Cemiyetleri tarafından görkemli bir ziyafet verilir. 26 Şubat Cuma günü, Mevlevi taburu Şam'a gitmek üzere törenle uğurlanır[572].

Diyarbakır'dan da 1.000'e yakın gönüllü, buradaki Müdâfaa-i Milliye şubesince techiz edilerek harbe sevkedilir[573].

2. Hedaya-ı Şitaiyye

Kış mevsiminde cephede savaşan askerlere *hedaya-ı şitaiyye* (kışlık hediyeler) adı altında ve halkın yardımlarıyla temin edilen pamuklu mintan, yün kuşak, yün eldiven, yün çorap gibi kışlık giysiler dağıtılırdı[574]. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti üstlendiği sorumluluklarla hükümetin harp zamanındaki vazife ve başarısını kolaylaştırmak istemiştir. Bu sorumluluklardan bir tanesi, ordu efradının kışlık elbise ihtiyacının, cemiyetin topladığı yardımlarla giderilmesinde ifadesini bulur.

Cemiyetin Balkan Harbi'nde benzer yardımlar yapmakla birlikte Balkan Harbi'nin bitmesinden sonra da ordu efradı için kışlık giysiler toplamaya devam ettiğini görüyoruz. Cemiyetin 1913 yılı Ağustos ayında *Tanin* gazetesine verdiği bir ilanda, kış mevsiminin yaklaşmasından dolayı orduda iç çamaşırı ihtiyacının arttığı

---

[572] Nuri Köstüklü, *Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler (Balkan Savaşlarından Millî Mücadeleye)*, Ankara 2010, s. 69-70, 81-83.
[573] *İkdam*, nr. 6478, 18 Şubat 1330/3 Mart 1915, s. 2.
[574] Hedaya-ı şitaiyyenin aynen tedariğinin mümkün olmadığı merkeze uzak yerlerde, ianenin nakden alınması da mümkün kılınmıştır. Bkz. BOA, *DH.İUM.*, 89-02/1-53 (Dâhiliye Nezareti'nden Suriye vilayetine gönderilen 12 Ağustos 331/25 Ağustos 1915 tarihli telgraf).

vurgulanarak hayırsever ahali asker kardeşlerine, Ramazan Bayramı'nın yaklaşması da göz önünde bulundurularak, bayramlık ve kışlık iç çamaşırı hediye etmeye davet edilir[575]. Nişantaşı'nda oturan Mısırlı Hasan Nigar Hanım, mintan, don, gömlek, çorap, mendil ve uçkurdan oluşan 600 parçalık giysiyi cemiyete hediye eder[576].

I. Dünya Harbi nedeniyle ilan edilen seferberlik, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ni ordu için hedaya-ı şitaiyye toplanması konusunda harekete geçirir. Zira yaklaşan kış mevsimi dolayısıyla askerlerin en çok ihtiyaç duydukları malzemeler kışlık giysilerdir. Bu kışlık malzemeler, harp boyunca cemiyetin her yıl düzenlediği ve âdeta geleneksel hâle getirdiği hedaya-ı şitaiyye kampanyaları ile temin edilmeye çalışılır. Cemiyet halka yaptığı çağrılarla askere elbise bağışı yapılması hususunda ricada bulunur, yapılacak bağışlarla askerlerin soğuktan korunmalarına yardımcı olmayı hedefler. Fakat burada tek amaç askere sadece elbise temin etmek değil, aynı zamanda sağlıklı ve kaliteli pamuk ve bezden imal edilmiş elbise temin etmektir. Dolayısıyla cemiyet hedaya-ı şitaiyye olarak toplanan eşyaların niteliğine ayrı bir önem göstermiş, özellikle pamuklu mintanların kalitesine dair halkı sık sık uyarmış ve bilgilendirmiştir. Cemiyetin halka böyle bir uyarıda bulunmasına sebep ise ucuz yollarla elde edilen giysilerin son derece kalitesiz olmasıdır. Halkın, sadece ucuzluğunu ön planda tutarak, bazı dükkânlardan satın alarak orduya hediye ettiği mintanlarda yeterli derecede pamuk bulunmamakta, Amerikan bezi yerine ince astar kullanılmakta ve dikişlerinin de çok seyrek olduğu gözlenmektedir. Basın yoluyla yapılan ikazlarda, bu türden ucuz mintanlar yerine, 1-2 kuruş fazla ödeyerek askerlerimiz için daha iyi bir bağış yapılabileceği, hediye edilecek mintanların yeni ve pamuğunun da kaliteli olması gerektiği vurgulanır[577]. Hatta verilen hediyelerin standart olması için, giysilerin özellikleri gazete vasıtasıyla halka ilan edilir. Buna göre, pamuklu mintanların göğsü birbiri üzerine binecek surette geniş ve şeritli, boyu 70 ve bedeni 136 cm. olup her birinde 75 dirhem pamuk bulunacaktır[578]. Kuşaklar

[575] *Tanin*, nr. 1.708, 18 Ağustos 1329/31 Ağustos 1913, s. 3.
[576] *Tanin*, nr. 1.721, 24 Eylül 1329/7 Ekim 1913, s. 5.
[577] *İkdam*, nr. 6320, 12 Eylül 1330/25 Eylül 1914, s. 2; *İkdam*, nr. 6322, 14 Eylül 1330/27 Eylül 1914, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.019, 14 Eylül 1330/27 Eylül 1914, s. 2.
[578] Cemiyet, pamuklu mintan konusunda oldukça hassas davranıyordu. Zira ötede beride paçavradan pamuk yapıldığını ve bu pamuklardan mintan imal edilmekte olduğu haber alınmıştı. Bu durumun askerlerin sıhhatlerini bozabileceğini düşünerek, belirtilen standartlardaki mintanların numunelerini hazırlatmış ve bunları cemiyet merkezi ve şubelerinde ahaliye teşhir etmiştir. Olası bir usulsüzlüğün

kalın ve uzunluğu 3,5 m.'den fazla, yün çoraplar mümkün mertebe uzun konclu ve eldivenler de yün ve parmaklı olacaktır[579].

Türk Kadınları Biçki Yurdu, halkın Müdâfaa-i Milliye'ye hedaya-ı şitaiyye olarak vereceği pamuklu mintanları ücretsiz dikeceğini duyurur. Hatta paraya ihtiyacı olan hanımlar, mintan dikmek üzere Biçki Yurdu'na müracaat edebileceklerdir[580].

Cemiyetin hedaya-ı şitaiyye kampanyası her kesimden büyük ilgi ve alaka görür. Buna hanedan ve saray mensupları da dâhildir. Sultan Reşat, 1.200 pamuklu mintan, 1.200 yün kuşak, 1.200 çift eldiven ve 1.200 çift çorapla bu kampanyaya katılır[581]. Oğulları Ziyaettin ve Ömer Hilmi efendiler de 200'er adet pamuklu mintan, yün kuşak, yün eldiven ve yün çoraptan oluşan toplam 1.600 parça eşyayı cemiyetin Beşiktaş şubesine hediye eder[582]. Feride Sultan, cemiyete 120 pamuklu mintan, 50 çift eldiven, 60 çift çorap ve 50 adet avcı yeleğinden müteşekkil bir yardımda bulunur[583]. Başkadın Efendi'nin daire kalfaları 1.400 kuruşluk nakit yardımla bu seferberliğe katılır[584].

İkdam Gazetesi'nin imtiyaz sahibi Ahmet Cevdet Bey, hedaya-ı şitaiyye olarak 100 adet pamuklu mintan, kuşak, eldiven ve çorap gönderir[585]. Amerika'nın İstanbul sefiri Sör Morgenthau'nun eşi, Hilâl-i Ahmer darüssınaasında imal ettirdiği

---

önüne geçebilmek için de herhangi bir ticarethane veya dükkâna cemiyetçe verilmiş bir numune olmadığını duyurmuştur. Hatta imal ettiği pamuklu mintanlar ile diğer hedaya-ı şitaiyyenin Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti tarafından seçilmiş olduğunu ilan eden Necip Efendi isminde bir esnaf hakkında kanuni takibat icra edilmiştir (*İkdam*, nr. 6322, 14 Eylül 1330/27 Eylül 1914, s. 2; *İkdam*, nr. 6325, 17 Eylül 1330/30 Eylül 1914, s. 2; *İkdam*, nr. 6353, 15 Teşrin-i evvel 1330/28 Ekim 1914, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.019, 14 Eylül 1330/27 Eylül 1914, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.022, 17 Eylül 1330/30 Eylül 1914, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.049, 14 Teşrin-i evvel 1330/27 Ekim 1914, s. 2).

[579] *İkdam*, nr. 6325, 17 Eylül 1330/30 Eylül 1914, s. 2; *İkdam*, nr. 6339, 1 Teşrin-i evvel 1330/14 Ekim 1914, s. 2.

[580] *İkdam*, nr. 6335, 27 Eylül 1330/10 Ekim 1914, s. 2. Yapılan duyuru oldukça rağbet görmüş olacak ki kısa bir zaman sonra müracaat eden hanımların yeterli sayıya ulaştığı ve bundan sonra talep kabul edilmeyeceği ilan edilmiştir (*İkdam*, nr. 6347, 9 Teşrin-i evvel 1330/22 Ekim 1914, s. 2).

[581] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.044, 9 Teşrin-i evvel 1330/22 Ekim 1914, s. 2; *İkdam*, nr. 6348, 10 Teşrin-i evvel 1330/23 Ekim 1914, s. 2.

[582] *İkdam*, nr. 6351, 13 Teşrin-i evvel 1330/26 Ekim 1914, s. 2; *İkdam*, nr. 6355, 17 Teşrin-i evvel 1330/30 Ekim 1914, s. 2.

[583] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.042, 7 Teşrin-i evvel 1330/20 Ekim 1914, s. 2.

[584] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.044, 9 Teşrin-i evvel 1330/22 Ekim 1914, s. 2. Diğer hanedan mensuplarının yaptığı hedaya-ı şitaiyye bağışları için bkz. *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.030, 25 Eylül 1330/8 Ekim 1914, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.048, 13 Teşrin-i evvel 1330/26 Ekim 1914, s. 2.

[585] *İkdam*, nr. 6337, 29 Eylül 1330/12 Ekim 1914, s. 2.

100 adet pamuklu mintanı cemiyete takdim eder[586]. İstanbul'un merkez nahiyelerine bağlı köylerinden toplanan 31 avcı yeleği, 39 mintan, 163 çift çorap, 139 çift eldiven ve 45 kuşak, cemiyetin Makriköy (Bakırköy) şubesine teslim edilir[587]. Ünye Müdâfaa-i Milliye şubesi de 4.000 pamuklu (mintan), 1.500 çift çorap, 2.500 çift çarık, 1.000 don, 1.000 gömlek, 200 ceket, 500 pantolon ve 300 başlıkla kampanyaya katkıda bulunur[588]. Tavşanlı nahiyesi ahalisi hedaya-ı şitaiyye olarak 1.458 çift çorap, 420 adet pamuklu mintan ile 412,5 kuruş nakit bağışta bulunur. Amasya sancağında toplanan hediyeler, 40.462 parça eşya, 2.562 kıyye zahire ve 26.700 kuruş kıymetinde tütünden oluşmaktadır[589]. Marmaris Müdâfaa-i Milliye şubesi aracılığıyla bölge ahalisinden askerî ihtiyaçlar için 483 pamuklu, 552 don, 508 gömlek ve 9 teneke kavurma ile birlikte 9.700 kuruş para toplanır[590].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin, tüm memleketi kapsayan bu yardım kampanyasında, uzanacak her ele ihtiyacı vardır. Cemiyetler arası işbirliğini de gerekli kılan kampanya çerçevesinde Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Donanma Cemiyeti'ne başvurduğunu görüyoruz. Buna göre Müdâfaa-i Milliye yetkilileri Donanma Cemiyeti'nden özellikle taşrada bulunan şubeleri vasıtasıyla ve Müdâfaa-i Milliye'nin henüz teşkilatı bulunmayan yerlerde askerin ihtiyacı olan kışlık giysi toplanması hususunda yardım talebinde bulunur[591]. Donanma Cemiyeti'nin konu hakkındaki "yardım vaadi", Müdâfaa-i Milliye cephesinde şükranla karşılanır[592]. Bu anlamda Donanma Cemiyeti'nin İzmir şubesinden Müdâfaa-i Milliye'ye destek geldiğini görmekteyiz[593]. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, Donanma Cemiyeti'nin taşra şubelerinde toplanacak olan hedaya-ı şitaiyyenin şubelerin mensup bulunduğu ahz-ı asker şubelerine teslim edilmeleri talebinde bulunur. Bununla birlikte toplanan

[586] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.043, 8 Teşrin-i evvel 1330/21 Ekim 1914, s. 2; *İkdam*, nr. 6346, 8 Teşrin-i evvel 1330/21 Ekim 1914, s. 2.
[587] BOA, *DH.İUM.EK.*, 89/4 (İstanbul vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 11 Eylül 330/24 Eylül 1914 tarihli tezkere).
[588] *İkdam*, nr. 6472, 12 Şubat 1330/25 Şubat 1915, s. 2.
[589] *İkdam*, nr. 6486, 26 Şubat 1330/11 Mart 1915, s. 2.
[590] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1284, 26 Teşrin-i sani 1330/9 Aralık 1914, s. 3.
[591] TİTEA, K. 224, G. 14, B. 14-1001 (MMC'nden Osmanlı Donanma Cemiyeti'ne gönderilen 6 Eylül 330/19 Eylül 1914 tarihli tahrirat).
[592] TİTEA, K. 224, G. 14, B. 14001 (MMC'nden Osmanlı Donanma Cemiyeti'ne gönderilen 16 Eylül 330/29 Eylül 1914 tarihli tahrirat).
[593] TİTEA, K. 224, G. 12, B. 12-1001 (MMC'nden Osmanlı Donanma Cemiyeti'ne gönderilen 25 Eylül 330/8 Ekim 1914 tarihli tahrirat).

eşyanın adet ve kıymetinin, Müdâfaa-i Milliye merkez-i umumisine bildirilmesi de gerekmektedir[594]. Donanma şubelerinden yardım gelmeye devam etmekle birlikte şiddetini iyice arttıran soğuklar dolayısıyla bunların ihtiyacı karşılamaktan uzak olduğunu düşünen cemiyet, Donanma Cemiyeti'nden 40.000 liralık borç talebinde de bulunur[595].

Cemiyet ordunun ihtiyacı olan kıyafetleri halktan bağış yoluyla topladığı gibi bizzat kendisi de elbise dikim işini üzerine alır. Bu maksatla, askere pamuklu mintan diktirmek için bedeli peşin para ile ödenmek üzere ihale ile Amerikan bezi alımına gidilir[596].

Hedaya-ı şitaiyyeyi ayni olarak tedarik etme zorunluluğu olmayıp, bunun yerine hediyelerin nakit bedelleri de kabul edilmiştir[597]. Bu bağlamda, cemiyetin Beyoğlu şubesi bir hafta içerisinde 43.795 kuruş 20 paralık bir meblağ toplamayı başarır[598]. Beykoz ahalisi hedaya-ı şitaiyye olarak cemiyete 20.000 kuruş bağışta bulunur[599]. Dinar kasabası ahalisi askerlere alınacak hedaya-ı şitaiyye bedeli olarak topladıkları 500 lirayı, mahallî Müdâfaa-i Milliye şubesi aracılığıyla genel merkez veznesine gönderir[600].

Bir önceki yılın tecrübesine de güvenilerek, 1915 yılına ait hedaya-ı şitaiyye toplama görevinin yine Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin uhdesine verildiğini görüyoruz. Bazı bölgelerde ahz-ı asker şubelerince bu yardımın toplanmasına başlanılmışsa da, sonradan bu vazife kendilerinden alınarak cemiyete verilir[601]. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, basına verdiği bir ilanla hedaya-ı şitaiyye toplama görevini halka duyurur. İlana göre; harbin ne zaman biteceği bilinmemekle birlikte şimdiden her türlü tedbiri almakta fayda vardır. Cephedeki askerlerimizi kışın soğuğundan koruyabilmek için, gerekli kışlık levazımın tedariki elzem

---

[594] TİTEA, K. 224, G. 12, B. 12-2001 (MMC'nden Osmanlı Donanma Cemiyeti'ne gönderilen 7 Teşrin-i evvel 330/20 Ekim 1914 tarihli tahrirat).
[595] TİTEA, K. 225, G. 8, B. 8-3001 (MMC'nden Osmanlı Donanma Cemiyeti'ne gönderilen 1 Kanun-ı evvel 330/14 Aralık 1914 tarihli tahrirat).
[596] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.014, 9 Eylül 1330/22 Eylül 1914, s. 2.
[597] *İkdam*, nr. 6325, 17 Eylül 1330/30 Eylül 1914, s. 2.
[598] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.027, 22 Eylül 1330/5 Ekim 1914, s. 2.
[599] *İkdam*, nr. 6336, 28 Eylül 1330/11 Ekim 1914, s. 2.
[600] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1303, 15 Kanun-ı evvel 1330/28 Aralık 1914, s. 3.
[601] Ahz-ı asker şubelerinden bağışta bulunanlara verilmiş olan makbuzların cemiyetçe muteber sayılacağı bildirilir (*Tasvir-i Efkâr*, nr. 1542, 11 Ağustos 1331/24 Ağustos 1915, s. 2.

görünmektedir[602]. Cemiyetin görevi kabul etmekle birlikte, önceki yıl yaşadığı birtakım zorlukları tekrar yaşamamak, mesaisinde başarılı olmak ve daha rahat bir çalışma alanı bulabilmek için bir takım şartlar öne sürdüğünü görüyoruz. Buna göre, hükümet daireleri ve ahz-ı asker şubeleri, Müdâfaa-i Milliye şubelerinin talep edeceği muaveneti yerine getirecek, taşralardan merkeze celb olunacak levazımın naklinde, askerî birimlerin nakil vasıtalarından istifade olunacak ve cemiyetin sermayesi gerekli malzemeyi tedarik için yeterli gelmeyeceğinden, Donanma Cemiyeti'nden acilen 20.000 lira borç alınması için yardımcı olunacaktır[603]. Cemiyetin bu şartları kabul edilir ve gerekli yerlere icap eden yardımın yapılması hususunda tamimler gönderilir[604]. Ayrıca mahalle imam ve muhtarları ile ihtiyar heyetleri de, cemiyet tali şubelerinin mahallelerden toplayacağı hediyelerle ilgili (müracaat halinde) gerekli kolaylığın ve yardımın gösterilmesi hususuna memur edilir[605]. Ancak Donanma Cemiyeti'nden alınması düşünülen borç para ile ilgili bir aracılık söz konusu olmaz[606]. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, üstlendiği askere kışlık hediye toplama görevini son derece önemsemektedir. Bu konuda her ferdin elinden gelen gayreti göstermesi gerektiğinin altını çizer. Öyle ki, toplanan hediyelerin merkez-i umumiye veya şubelere gönderilmesinde, gücü yettiği halde yardımdan çekinen veya yardımı reddedenlerin isimlerinin "*enzâr-ı umûmîye vaz' edileceği*" tehdidinde bulunur[607].

1915 yılında da ordu için hedaya-ı şitaiyye toplama vazifesini üstlenen cemiyet için halkın desteği kısa zamanda kendini gösterir. Tokat, Zile ve Amasya'da, orduya teslim edilmek üzere külliyetli miktarda hedaya-ı şitaiyye toplanır[608]. Canik

---

[602] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1517, 17 Temmuz 1331/30 Temmuz 1915, s. 2.
[603] BOA, *DH.İUM.*, 89-03/1-07 (MMC'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 8 Ağustos 331/21 Ağustos 1915 tarihli tezkere).
[604] BOA, *DH.İUM.EK.*, 94/54 (Dâhiliye Nezareti'nden vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen 13 Ağustos 331/26 Ağustos 1915 tarihli tamim).
[605] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1549, 18 Ağustos 1331/31 Ağustos 1915, s. 2.
[606] BOA, *DH.İUM.*, 89-03/1-07 (Harbiye Nezareti'nden MMC'ne gönderilen 13 Ağustos 331/26 Ağustos 1915 tarihli tahrirat).
[607] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1542, 11 Ağustos 1331/24 Ağustos 1915, s. 2.
[608] BOA, *DH.İUM.*, 89-03/1-07 (Sivas vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 1 Ağustos 331/14 Ağustos 1915 tarihli telgraf).

ve mülhakatından toplanan para 700 liraya ulaşır, aynı zamanda ordu için avcı yeleği imaline başlanır[609].

Halkın yardım kampanyalarına teşviki hususunda basının gücü ve etkinliğini sık sık kullanan cemiyet, 1915-1916 yılı kış mevsiminde orduya toplanacak kışlık hediyeler için gazetelere ilan verir. Söz konusu ilanlar vasıtasıyla tüm İstanbul ve taşra ahalisini orduya yardım etmeye davet eder. Bir önceki sene toplanan yardımların miktarından duyduğu memnuniyeti dile getirerek bu sene de halkın aynı fedakârlığı göstererek her ferdin elinden geldiği ölçüde bu hayırlı işe iştirak etmeleri temennisinde bulunur. İlanda bir takım hedaya-ı şitaiyyenin 1 pamuklu mintan veya 1 avcı yeleği, 1 kuşak ve birer çift eldiven ve çoraptan müteşekkil olacağı belirtilmiş, İstanbul'dan en az 500.000 takımın hazırlanması gerektiği vurgusu yapılmıştır. Kışlık takımı aynen veya nakden vermeye gücü yetmeyen fakir ahali için fiilen hizmet görebilecekleri imalathaneler yapılması gündeme gelmiştir. Bu hususta gerekli çalışmaların yapıldığını belirten cemiyet, kadın ve erkeklerin çorap ve eldiven örerek, dikiş dikerek, kuşak dokuyarak bu seferberliğe katkıda bulunmalarını düşünmüştür[610].

Müdâfaa-i Milliye'nin kampanyasına devletin en üst kademesinden hatırı sayılır bir destek gelir ve padişah, hediye-i şitaiyye bedeli olarak cemiyete 1.000 Osmanlı lirası bağışta bulunur[611].

Karahisar ahalisi hedaya-ı şitaiye bedeli olarak cemiyet veznesine 500 Osmanlı altını gönderir[612]. Ayni yardım konusunda son derece fedakâr olan Kütahyalılar, bu sene de yardıma devam ederler. Seferberliğin ilan tarihinden itibaren Kütahya Müdâfaa-i Milliye şubesi vasıtasıyla orduya dağıtılan hedaya-ı şitaiyye miktarı 4.749 pamuklu mintan, 428 çift çorap, 1.402 eldiven, 300 takım elbise, 150 çift çarık ve 1.238 kurban derisine ulaşır[613]. Şam Müdâfaa-i Milliye şubesi vasıtasıyla 2.316 mintan, 781 kuşak, 1.718 çift çorap 1.255 eldiven, 4.511 don

[609] BOA, *DH.İUM.*, 89-03/1-07 (Canik mutasarrıflığından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 13 Ağustos 331/26 Ağustos 1915 tarihli telgraf).
[610] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1550, 19 Ağustos 1331/1 Eylül 1915, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1627, 23 Teşrin-i sani 1331/6 Aralık 1915, s. 2.
[611] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1557, 26 Ağustos 1331/8 Eylül 1915, s. 2.
[612] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1621, 17 Teşrin-i sani 1331/30 Kasım 1915, s. 2.
[613] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1628, 24 Teşrin-i sani 1331/7 Aralık 1915, s. 2.

ve 913 gömlek, ordu idaresine teslim edilir[614]. İstanbul'daki Mustafa Necip Bey İnas Numune Mektebi talebeleri de, kendi imalatı olan 42 çift eldiven ve 1 kalçın (çizmenin içine giyilen uzun çorap) ile kampanyaya katkıda bulunurlar[615].

Hedaya-ı şitaiyye bedeli olarak, Maarif Nezareti bünyesinde çalışan memurlar tarafından 1.992 kuruş toplanır. Toplamda 42 memurun katıldığı bu yardım organizasyonunda memurlar genelde bedeli 42 kuruştan ibaret olan birer takım hediye-i şitaiyye bağışında bulunurlar[616].

Askerî ihtiyaçlar için kösele[617] ve çorap[618] alımı, cemiyetin diğer faaliyetleri arasındadır.

Askerlerin kışlık levazımatı için sadece halktan yardım toplamakla yetinmeyen cemiyet gelirini arttırmak üzere yeni bir uygulama başlatmış ve "etiket" bastırarak isteyen ticarethanelere dağıtmıştır. Mağazalardan alınan eşya paketlerinin üzerine yapıştırılan etiketler, cüzi miktarda ve dolaylı olarak cemiyete katkı sağlıyordu. Etiketler konusunda alış-veriş yapan halkı duyarlı olmaya çağıran cemiyet, "*Siz de ne alırsanız paketlerin üzerinde Müdâfa'a-i Millîyye Cem'iyyeti etiketlerini arayınız. Ricâ ederiz. Etiket görmezseniz eşya almayınız.*" şeklinde müşterilere çağrıda bulunur[619].

I. Dünya Harbi'nin başlangıcından beri cephedeki askerlerin kışlık ihtiyaçlarını karşılama gayretinde olan cemiyet, önceki yıllarda olduğu gibi 1916-1917 kışı için de aynı vazifeyi üstlenmiş ve bunu bir beyanname ile halka ilan etmiştir[620]. Cemiyetin tebliği karşılığını bulmuş ve Bayezid merkez şubesi dâhilinde

---

[614] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1638, 4 Kanun-ı evvel 1331/ 17 Aralık 1915, s. 2.
[615] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.521, 11 Şubat 1331/24 Şubat 1916, s. 2.
[616] BOA, *MF.MKT.*, 1212/74 (4 Teşrin-i evvel 1331/17 Ekim 1915 tarihli makbuz).
[617] BOA, *DH.ŞFR.*, 55-A/94 (Dâhiliye Nezareti'nden Aydın vilayetine gönderilen 24 Ağustos 331/6 Eylül 1915 tarihli tahrirat).
[618] BOA, *DH.İUM.EK.*, 13/3 (Balıkesir'den Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 22 Şubat 331/6 Mart 1916 tarihli telgraf).
[619] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1635, 1 Kanun-ı evvel 1331/14 Aralık 1915, s. 2.
[620] "*Muhterem Vatandâşlar: Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti vatandâşların dîn ve vatan yolundaki fedâkârlıklarını tanzîme masrûf olan mesâîsini imkânın müsâ'adesi nisbetinde her mevsimde îfâya devam ediyor. Cem'iyyet hâl-i hâzırda önümüzdeki kış mevsiminde kahramân mücâhidlerimizi kışın soğuklarından muhâfaza edecek levâzım-ı şitâiyye tedârikiyle meşguldür. Fedâkâr mücâhidlerimizin techîzini ârzû eden hamiyyetkâr vatandâşlarımız hediyye ve teberru'larını Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti'ne dahi makbûz mukabilinde tevdî' etmek sûretiyle cihâd-ı mukaddesemize fi'len iştirâk etmiş olurlar. Cenâb-ı Hakk dîn ve vatan-ı azîz ve mukaddesemizi düşmân şerrinden muhâfaza buyursun*." (*Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.818, 20 Teşrin-i evvel 1332/2 Kasım 1916, s. 4).

bulunan tüccarlar, Osmanlı ordusu sayesinde nail oldukları huzur ve sükûna şükran mahiyetinde olmak üzere, 1916 yılı temettü vergilerinin %50'si nispetinde bir meblağı hedaya-ı şitaiyye olarak vermeye karar verdiklerini açıklamışlardır[621].

Cemiyetin Kastamonu[622], Gebze[623], Sivas, Kartal[624], Büyükçekmece, Karaca Köy ve Akşehir[625] şubelerine, fedakâr ahali tarafından çok miktarda ayni ve nakdî yardımda bulunulmuştur. Bunlardan oldukça faal olduğu anlaşılan Akşehir şubesinin, seferberliğin başından 1917 yılı başına kadar geçen zaman zarfında orduya yaptığı yardımın 14.573 çift çorap, 284 çift çarık, 465 kilo kavurma, 58.713 kilo bulgur, 421.550 kilo saman, 2.986 kilo kuru fasulye, 647 kilo sadeyağ, 1.153 kilo nohut ve 2.763 kilo mercimek şeklinde olduğu basında yer almıştır[626]. Ayrıca İzmir şubesince 80.000 çift yün çorap, 21.860 adet pamuklu, 12.200 çift yün eldiven, 600 adet mintan, 671 adet yün kuşak, 1.980 adet don, 1.800 adet gömlek, 119 adet yün fanila tedarik edilerek muhtelif cephelerde bulunan askerlere gönderilmiştir. Aynı şube tarafından ordunun çeşitli türden levazımat ihtiyacı için 89.848 kuruş sarf edilmiştir[627].

Şubelerden gelen yardımların yanı sıra cemiyet askeriye için 91.258 çift çorap, 9.630 pamuklu mintan, 854 avcı yeleği, 3.500 çift yün eldiven, 3.510 yün kuşak imal ettirerek orduya teslim etmiştir[628]. Ayrıca 1916 yılı Kurban Bayramı'nda yine askerin kışlık ihtiyaçlarına harcanmak üzere cemiyet namına imal ettirilen rozetler satılmıştır[629].

Payitahtta bulunan Eyüp Sultan Numune İnas Mektebi, Molla Gürani İnas Mektebi[630], Ticaret Mekteb-i Alisi[631] ve Çelebi Sultan Mehmed İnas Numune Mektebi[632] talebe ve personeli tarafından cemiyete değişen miktarlarda ayni ve nakdî

---

[621] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.836, 7 Teşrin-i sani 1332/20 Kasım 1916, s. 4.
[622] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.846, 17 Teşrin-i sani 1332/30 Kasım 1916, s. 4.
[623] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.893, 2 Kanun-ı sani 1332/15 Ocak 1917, s. 2.
[624] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.896, 5 Kanun-ı sani 1332/18 Ocak 1917, s. 2.
[625] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.903, 12 Kanun-ı sani 1332/25 Ocak 1917, s. 2.
[626] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.928, 6 Şubat 1332/19 Şubat 1917, s. 2.
[627] BOA, *DH.KMS.*, 44-1/43 (İzmir Müdâfaa-i Milliye şubesinin 11 Mart 333/11 Mart 1917 tarihli tahriratı).
[628] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1944, 23 Teşrin-i sani 1332/6 Aralık 1916, s. 2.
[629] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.790, 20 Eylül 1332/3 Ekim 1916, s. 2.
[630] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.889, 29 Kanun-ı evvel 1332/11 Ocak 1917, s. 2.
[631] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.907, 16 Kanun-ı sani 1332/29 Ocak 1917, s. 2.
[632] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.909, 18 Kanun-ı sani 1332/31 Ocak 1917, s. 2.

bağışta bulunulmuştur. Ayni bağışlar takye, pamuklu mintan, eldiven, mendil, dolak, kabalak, gömlek, çorap ve havlu gibi eşyalardan oluşmakta olup söz konusu malzemelerin miktarı oldukça mütevazı idi.

Yürütülen kampanya çerçevesinde cemiyetin İstanbul şubeleri bünyesinde de bir hayli nakit para toplanmıştı. 1917 yılının Şubat ayı itibariyle cemiyetin Fatih şubesinde 50.000 kuruş, Bayezid şubesinde 384.231 kuruş 30 para, Makriköy şubesinde 49.097 kuruş 20 para, Beyoğlu şubesinde 148.820 kuruş, Mirgün şubesinde 6.500 kuruş, Üsküdar şubesinde 10.991 kuruş 35 para, Kadıköy şubesinde 46.500 kuruş, Kartal şubesinde 38.129 kuruş 10 para, Gebze şubesinde 9.000 kuruş hediye-i şitaiye ianesi toplanmıştı[633].

3. Tayyare İanesi

XX. yy.'ın başları dünyada havacılık konusunda önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde ilk kez İtalyanların Trablusgarp Harbi'nde bir hava aracı olan tayyareyi Osmanlı Devleti'ne karşı bir savaş aracı olarak kullanması[634], dikkatleri bu yeni buluşun üzerine çeker. Tayyarenin bir silah olarak harp sahasına girmesi tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de ilgiyle karşılanır. Bunun üzerine devlet, Avrupa'dan balon ve tayyare satın alarak kendi hava gücünü oluşturma yoluna gider. Osmanlı Devleti'nde havacılığın temellerinin atılması hususunda dönemin Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa son derece faal bir rol oynadığı gibi Yarbay Süreyya Bey de bu hususta önemli vazifeler üstlenmiştir[635]. Derhal çalışmalara başlayan Süreyya Bey ve kurulmasına öncülük ettiği havacılık komisyonu, yeni pilot zabitlerin yetişmesi ve yetişmiş olanların da kendini geliştirmesi amacıyla, bir tayyareci mektebi inşası için girişimlerde bulunur. Bu maksatla bir ay zarfında İstanbul'a yakın Ayastefanos (Yeşilköy)'ta iki tayyare hangarı inşa edildiği gibi Avrupa'dan aynı miktarda tayyare satın alınır. Bu arada daha önceden havacılık konusunda eğitim almak üzere Avrupa'ya gönderilen iki zabit (Süvari Yüzbaşı Fesa ve İstihkâm Mülazımı Kenan efendiler) de ülkelerine geri

---

633 *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.922, 31 Kanun-ı sani 1332/13 Şubat 1917, s. 2.

634 Trablusgarp Harbi'nde İtalyan uçaklarıyla Türk ordusu üzerine yapılan propaganda, keşif, gözlem ve bombardıman faaliyetleri için bkz. Hale Şıvgın, *a.g.e.*, s. 88; Stuart Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, İstanbul 2002, s. 60, 68.

635 Mustafa Kaçar, "Osmanlılar'da Havacılık", *Osmanlı*, C. 8, Ankara 1999, s. 700.

dönmüşlerdir. Havacılık konusunda çalışmalarını yoğunlaştıran Süreyya Bey ve komisyonu, Fransa'dan alınacak iki adet tayyare karşılığında sekiz Osmanlı zabitinin buradaki Rep tayyare fabrikasında eğitim görmesine vesile olurlar. Fransa'dan alınan tayyarelerden bir tanesinin cülus-u hümayun gününe tesadüf eden 23 Nisan 1912 tarihinden önce pilotuyla birlikte İstanbul'a gelmesi sağlanır. Anılan günde icra edilen kutlama törenlerine katılan tayyare bir gösteri uçuşu yapar. Uçuş kapsamında Ayastefanos'tan hareket eden tayyare Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ne kadar uçmuş, buradan Beyoğlu ve Üsküdar semalarına geçerek buralarda birkaç tur dönmüştür. İstanbul'da gerçekleşen bu ilk askerî tayyare gösterisi, padişah, devlet erkânı ve törene katılan ahali tarafından ilgi ve gururla izlenmiştir[636].

1912 yılının ilk aylarında yaşanan bu gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin havacılıkta yaşanan gelişmeleri yakından takip ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ancak ilerleyen süreçte devletin havacılık teşkilatını kurma ve güçlendirme yönündeki gayretleri, para engeline takılır. Gerek Ayastefanos'taki mektebin geliştirilmesi gerekse dışarıdan yeni tayyarelerin alınabilmesi için önemli miktarda mali kaynağa ihtiyaç bulunmaktadır. Fakat hazinenin o dönem içinde bulunduğu sıkıntı, teşkilatın geliştirilmesi konusuna imkân tanımaz. Bu durumda halkın fedakârlığına sığınmaktan başka çare olmadığı düşünülür ve orduya tayyare alabilmek için ülke çapında bir yardım seferberliği başlatılır. Bu seferberliğe halkın yanı sıra harbiye, adliye, maliye daireleri ile emniyet teşkilatı, Ziraat Bankası mensupları ve kaymakamlıklar gibi birçok kamu kurumu da dâhil olur[637].

"İane-i milliye" adı altında başlatılan kampanya kapsamında toplanan paralar için Donanma Cemiyeti tarafından Osmanlı Bankası'nda bir hesap açılır. Her ne kadar Osmanlı deniz gücünün geliştirilmesi ve desteklenmesi amacıyla kurulmuş olsa da cemiyet açtığı "tayyare filosu" hesabıyla, halktan tayyare bağışı da kabul edeceğini açıklar. Bu durum gazeteler aracılığıyla kamuoyuna duyurulur[638]. Halkın büyük bir teveccüh gösterdiği yardım kampanyasına padişah da 1.000 lira ihsanda

---

[636] Süreyya İlmen, *Türkiye'de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi*, İstanbul 1947, s. 19-37.
[637] Şakir Batmaz, "Türk Havacılığının Kuruluşunda Emniyet Teşkilâtının Yardımları", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 10, S. 23, 2013, s. 196-197.
[638] Tülay Alim Baran, "Trablusgarb ve Balkan Savaşları'nda Bir Toplumsal Dayanışma Örneği Olarak Tayyare İaneleri", *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları*, haz. Mehmet Ersan-Nuri Karakaş, Ankara 2013, s. 606-607.

bulunur[639]. Mahmut Şevket Paşa kampanya için 25 lira bağışladığı gibi altı ay boyunca maaşının ¼'inin kesilmesiyle oluşacak 37,5 liralık bir meblağı da taahhüt eder. Ayrıca Mısırlı Prens Celaleddin ve Serasker Rıza Paşa da birer tayyare satın alarak orduya bağışta bulunurlar[640].

Tayyare ianesi kampanyasına katılan kurumlardan biri olan Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü 12 polis merkez memurluğu, 5 polis mektebi müdüriyeti ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti ile bu seferberliğe dâhil olur. Söz konusu kurumlarda görevli personelin maaşlarından bir ila dört taksitte ve %5 ila %10 nispetinde kesinti yapılması sonucu biriken yardımlar, Donanma Cemiyeti'nin açtırdığı hesapta toplanır. 1912 yılı içerisinde gerçekleşen bu organizasyon neticesinde "Emniyet-i Umumiye" isimli bir uçak satın alınarak orduya hediye edilir[641].

Halkın ve devlet kurumlarının desteğiyle karşılığını bulan kampanya neticesinde orduya çeşitli türden tayyare satın alınmıştır. Ne var ki bu tayyareler ve tayyarecileri, Çatalca Cephesi'nde yaptıkları keşif uçuşları dışında, Balkan Harbi'nde önemli bir varlık gösteremezler[642]. Dolayısıyla Balkan Harbi, gösterilen tüm fedakârlıklara rağmen Türk havacılığı açısından parlak geçmez[643]. Yaşanan prestij kaybını gidermek ve Balkan Harbi'nde yaşanan bozgunun izlerini silmek isteyen hükümet, İstanbul'dan Kahire'ye kadar sürecek olan bir hava seyahati tertip etmeye karar verir. 1913 yılının Eylül ayında Fransa'da düzenlenen bir yarışma, bu hususta Osmanlı idarecilerine emsal teşkil etmiştir. Paris'ten hareketle Kahire'ye kadar devam edecek olan bu yarışma, Fransız Hava Kulübü tarafından düzenlenmiş ve yarışmaya üç Fransız havacı katılmıştır. İstanbul'a kadar gelen ve çeşitli vilayetlerde gösteri uçuşları da yapan havacılardan sadece ikisi Kahire'ye ulaşmayı

---

639 Selahittin Özçelik, *a.g.e.*, s. 177.
640 Stuart Kline, *a.g.e.*, s. 60.
641 Şakir Batmaz, *a.g.m.*, s. 198, 200, 206.
642 Mustafa Kaçar, *a.g.m.*, s. 700; Rezzan Ünalp, "Hava Kuvvetlerinin Tarihî Gelişimi", *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II*, Ankara 2001, s. 298; Bülent Yılmazer, "Balkan Harbi'nde Hava Gücü, Askerî Havacılıkta Perdenin Açılışı", *Dokuzuncu Askerî Tarih Semineri Bildirileri II*, Ankara 2006, s. 244, 246.
643 Balkan Harbi'nde Türk havacılığının durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ö. Kürşad Karacagil, "Balkan Savaşlarında Osmanlı Devletinde Havacılık Faaliyetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 101, S. 200, Eylül-Ekim 2012, s. 73-90.

başarabilmiştir[644]. Gerek Avrupa'da ve gerekse İslam âleminde büyük ilgi ve hayranlık uyandıran bu seyahat, Harbiye Nazırı Enver Paşa'da Osmanlı havacıları arasında da benzer bir seyahat tertip etme fikrini uyandırır. İstanbul'dan başlayıp Kahire'de son bulacak olan seyahate Fethi Bey ve rasıdı Sadık Bey *Muavenet-i Milliye* uçağıyla, Nuri Bey ve rasıdı İsmail Hakkı Bey de *Prens Celaleddin* uçağıyla katılır. 8 Şubat 1914 Pazar günü başlayan 2.500 km.'lik seyahatin 25 gün sürmesi planlanır. Bir macera seferi olmasına karşın seyahatte yer hizmetleri çok iyi düzenlenmiş, iniş yerlerine benzin ve yedek parça gönderilmiş, tayyareleri karadan takip eden makinist subayların meydana gelecek arızaları tamir etmesi sağlanmış ve pilotların ihtiyaçları karşılanmıştır. Nuri Bey'den iki gün önce seyahatine başlayan Fethi Bey, önemli bir sorun yaşamadan Şam'a kadar gitmeyi başarır, fakat ne yazık ki Kahire'ye ulaşamadan tayyaresinin kayalıklara çarpması sonucu rasıdı Sadık Bey'le birlikte şehit olur (27 Şubat 1914). Onları takip eden Nuri ve İsmail Hakkı beyler de Yafa'ya kadar ulaşır, ancak buradan hareket ettikten kısa süre sonra tayyareleri denize düşer (11 Mart 1914). Bu kazada Nuri Bey şehit olurken rasıdı İsmail Hakkı Bey yaralı olarak kurtulur[645]. Osmanlı Devleti'nin yetiştirmiş olduğu bu üç kıymetli havacının şehadetleri, ülkede büyük üzüntü yaratır. Bu seferi tamamlamak üzere derhal üçüncü bir ekip hazırlanır ve Kahire'ye ulaşma onuru "Edremit" adlı tayyareyi kullanan Salim ve Kemal beylere nasip olur (15 Mayıs 1914)[646].

Türk havacılığının henüz başlarında yaşanan bu üzücü gelişmeler, memlekette tam bir matem havası yaratır. Yetişmiş eleman ve teçhizat kaybına uğrayan Harbiye Nezareti, kayıplarını telafi edebilmek ve şehit havacıların adlarını ölümsüzleştirmek maksadıyla, bir benzeri Balkan Harbi'nden kısa süre önce yaşandığı gibi, yeni bir kampanya başlatır. "Tayyare ianesi" kapsamında ahaliden toplanacak bağışlarla orduya yeni tayyareler kazandırılacak ve alınacak ilk iki

---

644 Mustafa Kaçar, *a.g.m.*, s. 700.

645 Mustafa Kaçar, *a.g.m.*, s. 700-701; Mustafa Kaçar, "Osmanlı'yı Göklere Çıkaran Kanadı Kırık Osmanlı Kuşları", *Derin Tarih*, S. 25, Nisan 2014, s. 38; Avni Okar, *Türkiye'de Tayyarecilik 1910-1924*, İstanbul 2003, s. 11; Hasan Erkan Karaca, "İstanbul-Kahire-İskenderiye Uçuşu ve İlk Hava Şehitlerimiz", *Uçantürk*, C. 41, S. 398, Temmuz 1995, s. 15.

646 Hasan Erkan Karaca, *a.g.m.*, s. 19.

tayyareye de Fethi ve Sadık isimleri verilecektir[647]. Harbiye Nezareti'nin söz konusu kampanyasından ilhamla Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Beyoğlu Şubesi de orduya kendi namına bir tayyare almak maksadıyla ahaliden bağış toplamaya başladığını duyurur[648]. Ancak bu durum Donanma Cemiyeti'nin tepkisini çeker. Zira cemiyet, Harbiye Nezareti'nin 14 Mart 1913 tarihli emri üzerine bu işi üzerine aldığını ve toplanacak paralar için özel bir hesap açıldığını, şubeler kanalıyla toplanan bağışların bu hesaba aktarıldığını, hatta nezaretin talebiyle bir miktar paranın nezarete gönderildiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla bağış toplama yetkisinin resmî olarak kendisinde olduğunu ve Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Beyoğlu Şubesi'nin bu konuda yetkili olmadığını iddia eder[649]. Anlaşılan o ki hem Donanma Cemiyeti hem de Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti aynı maksatla, yani orduya tayyare alımı konusunda, birbirinden bağımsız iki bağış kampanyası düzenlemiştir. Ancak bu konuda tek merkez olmak isteyen Donanma Cemiyeti, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin bu konuda faaliyet gösteriyor olmasından rahatsızlık duymuş olmalıdır. Belki de bağışların bölünecek, Donanma Cemiyeti'ne yapılacak bağışların azalacak ya da iki cemiyetin yürüttüğü kampanyanın benzeşmesi nedeniyle halk arasında kafa karışıklığı yaşanacak olması düşünceleri, Donanma Cemiyeti idarecileri arasında endişe yaratmış olabilir. Aslında bu durum bizim için yeni bir şey değildir. Zira benzer yardım kampanyaları içerisinde bulunmak veya yardım toplarken benzer yöntemleri kullanmak, aynı amaca hizmet eden bu iki cemiyet arasında bir rekabet unsuru oluşturmuştur. Genellikle Donanma Cemiyeti, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin kendisini taklit ettiğini iddia edip bu durumdan sık sık şikâyet etmiştir[650]. Dolayısıyla tayyare alımı için yardım toplanması hususunda ortaya çıkan bu yetki tartışmasını, cemiyetlerarası bir rekabet olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

Esasında Türk havacılığına destek olma fikri, havacılarımızın şehadet haberi gelmezden önce Müdâfaa-i Milliye'nin gündeminde bulunmaktaydı. Cemiyet, Kahire

---

[647] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1010, 16 Şubat 1329/1 Mart 1914, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1011, 17 Şubat 1329/2 Mart 1914, s. 2.
[648] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1011, 17 Şubat 1329/2 Mart 1914, s. 2.
[649] *Tanin*, nr. 1870, 24 Şubat 1329/9 Mart 1914, s. 4.
[650] Bu konuyu son bölümde Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin "Osmanlı Donanma Cemiyeti ile İlişkileri" başlığı altında inceledik.

seyahatine çıkmış olan havacılarımızın uygun bir hediye ile taltifini düşünmüş, hatta konu ile ilgili Harbiye Nezareti'nin görüşünü almıştı. Nezaret ile cemiyet arasında yapılan fikir alışverişi neticesinde Fethi ve Sadık beylere 50'şer lira mükâfat verilmesi karara bağlanmıştı. Ancak adı geçen havacılarımızın şehit olmaları üzerine bu 100 liranın, şehitlerimiz anısına yapılması planlanan abideye[651] tahsis edilmesi fikri uygun bulunur. Bundan başka, henüz o sıralarda hayatta bulunan Nuri Bey ile rasıdı İsmail Hakkı Bey'e 50'şer, Salim ve Kemal beylere 20'şer, diğer havacılara 10'ar ve uçak makinistlerine de yaptıkları hizmetlerden dolayı 5'er lira mükâfat verilmesi kararlaştırılmıştı. Mükâfatları vermek üzere cemiyet reis vekili Agâh ve Rıza beyler ile cemiyet müdürü Cemil Bey tayyare mektebine bir ziyarette bulunurlar ve mükâfat olarak ayrılmış paraları mektep müdürüne teslim ederler[652]. Aynı gün Ayastefanos'taki mektepte Dâhiliye ve Harbiye nazırlarının da katılımıyla bir tören gerçekleştirilir. Şehit havacılar için okunan mevlitin ardından Enver Paşa kese içindeki mükâfatları sahiplerine dağıtır ve sonrasında tören sona erer[653]. Harbiye Nezareti cemiyetin bu hareketinden duyduğu memnuniyeti göstermek adına kendisine bir teşekkür tezkeresi gönderir[654].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Beyoğlu Şubesi'nce takip edilen orduya bağış tayyare alımı kampanyası, aynı şubenin düzenlediği bir müsamere ile devam eder. Galata'daki bir tiyatroda düzenlenen müsamerede giriş hasılatı olarak 11.548,5 kuruş elde edilir. Ayrıca müzayedeye çıkarılan altın bir saat, 11.856,5 kuruşa alıcı

---

651 Şehit tayyarecilerimizin isimlerini yaşatmak ve yaptıkları fedakârlığı gelecek nesillere aktarmak amacıyla Harbiye Nezareti'nce bir şeref abidesi yapılmasına karar verilmiştir. Abidenin dikileceği alan olarak Fatih belediye dairesinin tam karşısında yer alan ve daha sonradan Şehremaneti'nce bir bahçe şeklinde tanzim edilecek olan meydan seçilir. Abidenin 2 Nisan 1914 tarihinde yapılan temel atma törenine devlet erkânı ile çok sayıda vatandaş katılır. Şehit tayyarecilerin ruhları için okunan duanın ardından Harbiye Nazırı Enver Paşa ile abidenin mimarı Vedat Bey temele ilk taş koyan isimler olur. Bazı kısımları tunçtan imal edilmekle birlikte tamamı mermerden yapılacak olan abide de, şehit tayyarecilerin isimlerini gösterir levhalar yer alacaktır. Abidenin yapımına derhal başlanarak 2,5 ay zarfında bitirilmesi planlanır. (*Tasvir-i Efkâr*, nr. 1037, 21 Mart 1330/3 Nisan 1914 s. 1, 3). Ancak abidenin inşası planlanandan 1,5 ay daha uzun sürer ve 4 aylık bir sürenin ardından aynı yılın 10 Ağustos günü resmî açılışı yapılır (*Tanin*, nr. 2023, 28 Temmuz 1330/10 Ağustos 1914, s. 3; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1165, 29 Temmuz 1330/11 Ağustos 1914, s. 2).

652 *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1014, 21 Şubat 1329/6 Mart 1914, s. 2.

653 *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1015, 22 Şubat 1329/7 Mart 1914, s. 2.

654 "*Tayyâreci zâbitlerimizin mesâî-i fedâkârânelerini tebcîlen cem'iyyet-i muhteremelerince ibrâz buyurulan cemîle-i teşvikkârî memleketimizde tayyâreciliğin terakki ve inkişâfını te'mîn edecek vesâilin en müsmir ve ciddîlerinden olmakla fevkal'âde müstelzim-i men ve mübâhât olmuştur. Tayyâreciliğin tekâmülüne ve emsâllerinin teşcî' ve tergibine ma'tûf olan işbu teşebbüs-ü vatanperverâneden dolayı ordu-yu Osmânî nâmına beyân-ı teşekkür eylerim*." (*Tasvir-i Efkâr*, nr. 1016, 23 Şubat 1329/8 Mart 1914, s. 2).

bulur. Dolayısıyla müsamereden 23.405 kuruş hasılat elde edilir[655]. Daha sonradan Beyoğlu Şubesi'nce başlatılan kampanyanın, cemiyet merkezince sahiplenildiği, yapılacak bağışların cemiyetin genel merkezinde toplandığını görüyoruz. Zira Beyoğlu Şubesi, orduya hediye edilecek tayyare bedeline mahsuben birinci taksit olarak 50.343 kuruşluk bir meblağı, cemiyet merkezine göndermiştir[656].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nce orduya alınacak tayyareler için, tıpkı Beyoğlu şubesinin yaptığı gibi, çeşitli organizasyonlar düzenlenir. Bunlardan bir tanesi, 7 Mayıs 1914 Perşembe günü ve gecesi düzenlenecek olan müsamerede yapılacak sinema gösterimidir[657]. Yine 10 Mayıs 1914 Cumartesi günü ve gecesi, Müdâfaa-i Milliye "tayyare filosu"[658] menfaatine, Tepebaşı Kışlık Tiyatrosu'nda Minakyan Tiyatrosu tarafından piyesler sahneleneceği duyurulur[659]. Islah-ı Nesl-i Feres Cemiyeti'nce 5 Haziran 1914 tarihinde Veli Efendi'de düzenlenecek olan ilkbahar at yarışlarının, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin orduya hediye edeceği tayyareler menfaatine olduğu ilan edilir[660]. Cemiyet bu yarışlardan yaklaşık 37.000 kuruş gelir elde eder[661]. Cemiyetin bu yönde sarf ettiği mesai Harbiye Nezareti'nce memnuniyetle karşılanır ve cemiyete, ordunun ilerlemesi ve yükselmesi adına yaptığı hizmetlerden dolayı bir tezkere daha gönderilerek teşekkür edilir[662].

Cemiyet tayyare ianesi kampanyasından istediği neticeyi kısa zamanda elde etmiş olacak ki Harbiye Nezareti'ne gönderdiği bir tezkere ile orduya yeni bir tayyare alımı için gerekli siparişin verilmesini talep eder. Cemiyet, orduya alınacak son sistem tayyarenin Fransa'daki fabrikadan sipariş edilmesini ve tayyareye *Müdâfa'a-i Milliyye-1* isminin verilmesini rica eder. Tayyareye bu ismin verilmesi, halktan maddi destek geldiği sürece rakamın artacağı düşüncesini uyandırır. Nitekim cemiyet genel müdürü, *"...tayyârelere olan ihtiyâcı millet takdîr etmiş olduğundan*

---

655 *Tanin*, nr. 1876, 2 Mart 1330/15 Mart 1914, s. 4.
656 *Tanin*, nr. 1951, 16 Mayıs 1330/29 Mayıs 1914, s. 3.
657 *Tanin*, nr. 1928, 23 Nisan 1330/6 Mayıs 1914, s. 4.
658 Görüldüğü gibi orduya bir tane uçak almak üzere yola çıkan cemiyet, hedefini filo olarak genişletmiştir.
659 *Tanin*, nr. 1942, 7 Mayıs 1330/20 Mayıs 1914, s. 5.
660 BOA, *MF.MKT.*, 1197/67 (Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 29 Nisan 330/12 Mayıs 1914 tarihli tezkere); *Tanin*, nr. 1945, 10 Mayıs 1330/23 Mayıs 1914, s. 4.
661 *Tanin*, nr. 1962, 27 Mayıs 1330/9 Haziran 1914, s. 4.
662 *Tanin*, nr. 1963, 28 Mayıs 1330/10 Haziran 1914, s. 2.

bu bâbda milletçe gösterilen fedâkârlık temâdî etdikçe numeroların da temâdîsi pek tabîîdir." şeklinde bu düşünceyi destekleyen bir açıklamada bulunmuştur[663].

Tayyare filosu menfaatine bu kez cemiyetin Beşiktaş şubesince bir seyahat tertip edildiğini görüyoruz. Değirmendere'ye yapılması planlanan deniz seyahatinde Şirket-i Hayriye vapurlarından biri tercih edilir. 26 Haziran sabahı başlayacak olan seyahatte vapur sırasıyla Büyükdere, Beykoz, Yeniköy, İstinye, Kanlıca, Rumeli ve Anadolu Hisarı, Kandilli, Bebek, Arnavutköy, Beylerbeyi, Ortaköy, Üsküdar ve Beşiktaş iskelelerine yanaşarak yolcularını alacak, Köprü'den sonra Haydarpaşa ve Kadıköy'deki yolcular da alınarak Değirmendere'ye doğru yola çıkılacaktır. Hanımlar için özel yer ayrılan vapurda, bando ve ince saz takımları birer konser verecektir. Bilet fiyatı, büyükler için 20, küçükler için de 10 kuruş olarak tespit edilmiştir[664].

Cemiyetin tayyare ianesi kampanyaları 1914 yılının yaz aylarında da devam eder ve bu hususta çeşitli organizasyonlar yapılır. Cemiyetin Ortaköy şubesince 10 Temmuz 1914 Cuma günü düzenlenmesi planlanan, fukara çocuklara mahsus hitan cemiyeti (sünnet düğünü) ve onu takiben yapılacak kayık yarışları ile 16 Temmuz'da Ferah Tiyatrosu'nda oynanacak *Kadınlar Siyaseti yahut İngiltere'de Hayat-ı Nisvan* adlı müsamereyi bu tür organizasyonlara örnek olarak gösterilebilir[665].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin tertip ettiği organizasyonlar dışında şahısların kendi istekleriyle yaptığı tayyare ianeleri de söz konusudur. Tatavla Caddesi'nde bir birahane işleten Sadık ve Kigork efendilerin, birahanenin 22 Temmuz günkü hasılatını Müdâfaa-i Milliye tayyare filosuna menfaatine bağışladıklarını duyurmaları[666], bu türden yardımlara bir örnektir.

Cemiyetin 1913 yılından 1916 yılına kadar faaliyetlerinin anlatıldığı bilanço defterinde "*Tayyârelerin terakkiyât-ı hâzıra-i medeniyyede ihrâz ettiği mevki'-i ehemmiyyet müstagnî-i kayd ve îzâh olub ordû-yu hümâyûnca tayyâre teşkîlâtına*

---

[663] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1083, 6 Mayıs 1330/19 Mayıs 1914, s. 2.
[664] *Tanin*, nr. 1966, 31 Mayıs 1330/13 Haziran 1914, s. 5; *Tanin*, nr. 1976, 10 Haziran 1330/23 Haziran 1914, s. 5.
[665] *Tanin*, nr. 1986, 20 Haziran 1330/3 Temmuz 1914, s. 4; *Tanin*, nr. 1990, 24 Haziran 1330/7 Temmuz 1914, s. 5; *Tanin*, nr. 1998, 2 Temmuz 1330/15 Temmuz 1914, s. 5; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1140, 3 Temmuz 1330/16 Temmuz 1914, s. 5.
[666] *Tanin*, nr. 2005, 9 Temmuz 1330/22 Temmuz 1914, s. 5.

karâr verildiği esnâda cem'iyyetçe de arz-ı hidmet olunarak ayrıca bir tayyâre iânesi cem' edildiği gibi nakd-i mevcûdeden de bir meblağ tefrîk ve takdîm edilerek Müdâfa'a-i Milliyye nâmına bir tayyâre alınması te'mîn edilmiş …" denilmektedir[667]. Dolayısıyla bu ifadelerden cemiyetin ordu için sadece bir tane tayyare aldığını anlıyoruz. Aynı defterde tayyare alımı için 1914 yılında Harbiye Nezareti'ne 183.600 kuruş ödeme yapıldığı belirtilmektedir[668].

I. Dünya Harbi'nin sona ermesinin ardından İstanbul semaları, muhtelif tarihlerde İtilaf hava kuvvetlerine ait tayyarelerin taarruzlarına maruz kalır[669]. 25 Ekim 1918 günü İstanbul'a taarruzda bulunan beş İngiliz tayyaresiyle tek başına mücadeleye giren ve yaptığı başarılı savunma neticesinde düşmanları püskürtmeyi başaran Yüzbaşı Mehmet Fazıl Bey, olaydan ağır yaralı olarak kurtulmuştu. Gösterdiği üstün cesaret ve başarıdan dolayı muharebe gümüş madalyasıyla taltif edilen Fazıl Bey'e Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti tarafından da bir hediye takdim edilir. Kahraman tayyareci Fazıl Bey'e İstanbul ahalisi adına kıymetli bir armağan verilmesi arzusunda bulunan bir şahıs, cemiyete 2,5 lira bağışta bulunur. Cemiyet namına bir heyet Fazıl Bey'i ziyaret ederek kendisini tebrik ettiği gibi söz konusu parayla alınan altın bir saat ile ucunda altından bir tayyare şeklinde madalyonu olan bir kordonu yadigâr olarak Fazıl Bey'e hediye eder[670].

4. Orduya Yapılan Diğer Yardımlar

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Balkan Harbi'nin en sıkıntılı zamanlarında Osmanlı ordusunun yardımına koşmak üzere kurulduğunu biliyoruz. Nitekim cemiyetin teşekkül maksadının açıklandığı ilk nizamnamesinin birinci maddesinde, bu gayeye hizmet için çalışılacağı vurgulanmıştır. Söz konusu maddede "*Ordu-yu Osmâniye muktezî levâzımın te'mîni ve sevkıyâtın teshîl ve tesrî'-i icrâ'sı ve her*

---

[667] *Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye*, s. 5.
[668] *Aynı belge*, s. 17.
[669] Nitekim 18 Ekim'de meydana gelen bir taarruzda 6 düşman tayyaresi şehrin üzerinde 2 defa turladıktan sonra bazı semtlere bomba atar. Ancak Osmanlı askerinin müdafaa ateşi üzerine fazla dayanamayarak geri dönmeye mecbur olur. Her ne kadar bombalar askerî bir hedefi vuramamışsa da, sivil ahaliden birkaç kişinin yaralanmasına sebebiyet vermiştir (*Akşam*, nr. 29, 18 Teşrin-i evvel 1334/18 Ekim 1918, s. 4).
[670] *Hadisat*, nr. 11, 30 Teşrin-i evvel 1334/30 Ekim 1918, s. 2; *Hadisat*, nr. 12, 31 Teşrin-i evvel 1334/31 Ekim 1918, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2545, 30 Teşrin-i evvel 1334/30 Ekim 1918, s. 2.

dürlü vesâit-i tedâfü'iyyenin istihzâr ve istikmâli husûslarında müzâheret ve bir müdâfa'a-i milliyye ordusu teşkîliyle mu'âvenet eylemek cem'iyyetin vazîfe-i asliyyesini teşkîl eder" denilmektedir.

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti çağdaşı olmakla birlikte kendisinden daha eski ve nispeten teşkilatlanmasını tamamlamış olan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden sık sık yardım talebinde bulunur. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de Müdâfaa-i Milliye'nin yardım organizasyonlarına elinden gelen desteği esirgemez. Balkan Harbi devresinde aynı amaca hizmet eden cemiyetlerin, güzel bir dayanışma örneği sergilediğini görüyoruz. Cemiyetin Gelibolu'da bulunan Osmanlı donanması ve askeri için tedarik ettiği yardım malzemesi, Hilâl-i Ahmer vasıtasıyla yerine ulaştırılabilmiştir. Söz konusu yardım malzemesinin başında cemiyetin Şehzadebaşı imarethanesinde hazırladığı kavurma gelmektedir. 6 Şubat günü toplanan cemiyet yetkilileri, askere dağıtılmak üzere kavurma imal edilmesine karar verir. Toplacak çiğ etlere cemiyet tarafından lüzumu miktarda ilave yapılarak vakıf imaretlerinden pişirilecektir[671]. Bu maksatla hayırsever ahaliden imal edilecek kavurma için canlı hayvan bağışında bulunmaları rica edilir. Bağışlanacak koyun ve sığırlar, İstanbul'daki Şehzade ve Atik Valide imaretlerinde pişirilecektir[672]. Kavurma için gerekli etin piyasadan daha ucuza tedarik edilmesinde Tophane'deki Toptancı Sığır Kasapları Cemiyeti'nin ve etlerin ücretsiz taşınmasında Bargirci Esnafı'nın destekleri büyüktür. Askerî lahm (et) müteahhitlerinden Abdülvahap Ağa da, 25 kıyye kuyruk yağını, kavurma yapımı için cemiyete bağışlar[673]. El birliğiyle hazırlanan her biri yarımşar kıyyelik 5.768 teneke[674] kavurma, Kembriç vapur hastanesi[675] vasıtasıyla nakledilir. Nakledilen yardım malzemesi arasında bulgur ve sigara da bulunmaktadır. Ayrıca cemiyetten 3

[671] *Tanin*, nr. 1504, 25 Kanun-ı sani 1328/7 Şubat 1913, s. 4.
[672] *Tanin*, nr. 1507, 28 Kanun-ı sani 1328/10 Şubat 1913, s. 4; *Tanin*, nr. 1510, 31 Kanun-ı sani 1328/13 Şubat 1913, s. 5.
[673] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.451, 10 Şubat 1328/23 Şubat 1913, s. 3; *Tanin*, nr. 1521, 11 Şubat 1328/24 Şubat 1913, s. 5.
[674] *Tanin*, nr. 1570, 1 Nisan 1329/14 Nisan 1913, s. 4.
[675] Kembriç (Chambridge) hasta nakliye vapuru İngiltere'den kiralanarak İstanbul'a getirilmiş ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin emrine verilmiştir. 350 yaralı kapasiteli vapur ilk olarak 7 Şubat 1913 tarihinde Gelibolu'ya sevk edilmişti. Bkz. Zekeriya Türkmen, "Balkan Savaşlarında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Osmanlı Ordusuna Yönelik Sağlık Hizmetleri", *Belleten*, C. 68, S. 252, Ağustos 2004, s. 511-512.

eczacı da aynı vapurla cepheye sevk edilir[676]. Cepheden dönüp İstanbul'daki hastanelere dağıtılacak olan yaralı ve hasta askerlerin taşınması konusunda cemiyetlerarası iş bölümü yapılır. Buna göre, Sirkeci'de bir sevkiyat komisyonu tesis edilir ve burada Müdâfaa-i Milliye'ye gönüllü kayıt olanlardan bir grup hizmet eder[677]. Sirkeci'den hastanelere nakledilecek hasta ve yaralı askerlerin masraflarının Hilâl-i Ahmer veznesinden, hastaneden hastaneye nakledileceklerin masraflarının ise Müdâfaa-i Milliye veznesinden tahsil edilmesi karara bağlanır[678].

Kavurma haricinde buğday, bulgur, tarhana, pekmez, tahin helvası, zeytin, sirke gibi erzak kısmen satın alma kısmen de iane yoluyla tedarik edilerek orduya tevzi edilir. Ordudaki yük hayvanları için kıldan imal edilmiş eşya, arpa ve saman temin edilir[679].

Yine Balkan Harbi'nde ordunun levazım ve ağırlıklarının sevk ve nakilleri hususunda, Dâhiliye ve Hariciye nezaretlerinden gelen talep üzerine, Harbiye Nezareti'ne 15.000 lira takdim edilir. Buna ek olarak, sevkiyat ve nakliyatta kullanılmak üzere ordu için 3 otomobil, 10 adet motorsiklet ve bisiklet satın alınır[680].

Cemiyet, harp halinin sona ermesiyle birlikte cemiyet nizamnamesini yenileme ihtiyacı duymuş, kuruluş maksadının daha ayrıntılı ve geniş kapsamlı açıklandığı yeni bir nizamname vücuda getirmiştir. Her ne kadar yeni nizamnamede doğrudan orduya hizmet edileceğine dair ifadeler yoksa da "*…bütün milleti hayât-ı mesâîye alışdıracak ve lede'l-hâce meydân-ı harbe koşabilecek kuvveti, idmânı, inşirâhı verecek esbâb ve terbiyeyi tehiyye ve te'mîn etmekle mükellefdir*" denilmek suretiyle gerektiğinde cephede savaşabilecek insan gücünün önceden hazırlanacağı

---

[676] KA, K. 129, B. 72 (21 Mart 329/3 Nisan 1913); KA, K. 129, B. 77 (10 Nisan 329/23 Nisan 1913); KA, K. 129, B. 78 (11 Nisan 329/24 Nisan 1913); KA, K. 129, B. 84 (15 Nisan 329/28 Nisan 1913); KA, K. 129, B. 85 (22 Nisan 329/5 Mayıs 1913); KA, K. 129, B. 89 (26 Nisan 329/9 Mayıs 1913) tarihli tahriratlar.

[677] *Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye*, s. 3.

[678] KA, K. 118, B. 133 (10 Mart 329/23 Mart 1913); KA, K. 118, B. 138 (31 Mart 329/13 Nisan 1913); KA, K. 23, B. 105 (8 Nisan 329/21 Nisan 1913); KA, K. 12, B. 166 (20 Haziran 329/3 Temmuz 1913) tarihli tahriratlar.

[679] *Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti Mecmû'ası*, s. 22; *Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye*, s. 3; *Tanin*, nr. 1521, 11 Şubat 1328/24 Şubat 1913, s. 4.

[680] *Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti Mecmû'ası*, s. 23-24; *Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye*, s. 4.

mesajı verilmiştir[681]. Bununla birlikte I. Dünya Harbi'nde ordunun ihtiyaç duyduğu zamanlarda bütün gayretiyle çalışan bir kurum görüntüsü vermiştir.

Gerek muharebe hattında bulunan gerekse yaralı olarak cepheden dönen askerlerin, memleketlerindeki ailelerine mektup yazmak için kâğıt bulmakta zorlandıklarını gören cemiyet, çok sayıda hediye kartpostal bastırarak askerlere dağıtır[682]. Beyoğlu Hilâl-i Ahmer Hastanesi, tedavi gören yaralılar için cemiyetten 10.000 adet kartpostal isteğinde bulunur[683]. Beyoğlu Sen Josef Hastanesi de Hilâl-i Ahmer aracılığıyla, cemiyetin bastırdığı muharebe kartlarından 200 adet talep eder[684].

Müdâfaa-i Milliye kartpostalları yoğun ilgi görmekle birlikte, zamanla bu kartpostalları kimin kaleme alacağı sorunu ortaya çıkar. Her askerin ve ailesinin birbirinden haberdar olması çok doğal bir ihtiyaçtır. Ne var ki bazı askerler yaralarının şiddetinden, bazı askerler de okuma yazma bilmediklerinden dolayı mektup yazamazlar[685]. Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın bu hususdaki ricası, cemiyeti harekete geçirir. Bunu bir vatan hizmeti telakki eden cemiyet gazete vasıtasıyla bir kampanya başlatır ve mektepleri tatil olan genç efendileri ve vakti müsait olanları, gazilerin mektuplarını yazmak üzere İstanbul'da bulunan hastanelere davet eder. Bu iş için gerekli olan kâğıt, kalem, kartpostal ve zarf, cemiyetin Cağaloğlu'ndaki merkez binasından veya muhtelif semtlerdeki cemiyet şubelerinden tedarik edilebilecektir. Yazılan mektuplar postaya verilmek üzere, yine cemiyet şubelerine teslim edilecektir[686]. Cemiyetin kampanyası ilgiyle karşılanır ve İstanbul'da tedavi gören gazilerin mektuplarının yazılması temin edilir. Fakat bu kez de gazilerin ailelerinden cevap alamamaları meselesi gündeme gelir. Konu hakkında Harbiye Nezareti'nden alınan tezkere, cemiyeti bir takım tedbirler almaya sevk eder. Buna

---

[681] Bkz. Ek-1, 1. madde.
[682] *Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye*, s. 7.
[683] KA, K. 498, B. 56 (Beyoğlu Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nden MMC'ne gönderilen 8 Haziran 331/21 Haziran 1915 tarihli tahrirat).
[684] KA, K. 13, B. 59 (Beyoğlu Sen Josef Hastanesi'nden HAC'ne gönderilen 11 Eylül 331/24 Eylül 1915 tarihli tahrirat).
[685] Erol Köroğlu, okuryazarlık oranındaki düşüklüğün, harp yıllarında, gerek ordudaki askerlerin gerekse cephe gerisindeki sivillerin moral açısından desteklenmesine mani olduğunu ifade eder. Köroğlu'na göre, konu hakkında elde kesin rakamlar olmamakla birlikte, okuryazarlık oranı 1914-1918 arasındaki dönemde %10'u geçmemektedir (Erol Köroğlu, *a.g.e.*, s. 81-82).
[686] *İkdam*, nr. 6542, 23 Nisan 1331/6 Mayıs 1915, s. 2.

göre şehir, kasaba ve köylerde okuma yazma bilenlerin, asker ailelerine mektup okuyup yazma konusunda yardımcı olmaları rica olunur. Köy ahalisi ile temasta bulunan imamlar, mektep muallimleri, maliye tahsildarları, jandarmalar ile mektep talebeleri bu hususta gönüllü olmaya çağrılır. Söz konusu kişilerin bu işi vazife bilerek köylere yolu düştükleri zaman, ahaliyi mektup yazmaya davet etmeleri istenir, bu suretle meselenin büyük ölçüde çözülebileceği vurgulanır[687].

I. Dünya Harbi'nde Osmanlı kuvvetleri farklı cephelerde mücadele etmekle birlikte, Çanakkale Cephesi'nin Türk tarihi açısından ayrı bir yeri ve önemi vardır. Türklerin ölüm-kalım savaşı verdiği, şerefle mücadele ettiği bu cephe harbin seyrini değiştirmiş, İtilaf Devletleri'nin planlarını altüst etmiş ve harbin uzamasına neden olmuştur. 1915 yılının ilk aylarında başlayan deniz harpleri, 18 Mart'ta Türk tarafının zaferi ve İtilaf donanmasının âdeta bozgunuyla neticelenmiş, sonrasında Çanakkale'de kara muharebeleri başlamıştır. Gerek Osmanlı Devleti tarafında gerekse İtilaf Devletleri safında çok sayıda insan kayıplarının olduğu bu cephenin açılmasıyla birlikte başkent İstanbul hastaneleri yaralı askerlerle dolup taşmaya başlamıştır.

Yaşanan süreçte Müdâfaa-i Milliye cephesinde yeni bir faaliyet alanı oluştuğuna ve ağırlıklı olarak, hastanelerde tedavi gören gazilerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik adımların atıldığına şahit oluyoruz. Bu adımlar genelde gazilere hediye dağıtımı ve hastane ziyareti şeklinde tezahür etmiştir. Cemiyetin hastane ziyaretleri ve hediye dağıtımı hakkında arşiv belgeleri suskun kalırken, konu hakkında dönemin basınından sayısız ve ayrıntılı malzeme elde edebilmek mümkün olmaktadır. Cemiyetin hastane ziyaretleri, buralarda tedavi gören gazilerin duygusal anlamda destek görmesi ve moral bulması açısından önemliydi. Zira felakete uğramış her insan, etrafındakilerin maddi yardımından ziyade manevi yardımına ve tesellisine muhtaçtır. Ziyaretlerin bu manevi boyutuna ek olarak, gazilere çeşitli türden hediyeler de dağıtılmaktaydı. Bu hediyeler çorap, mendil, çamaşır, terlik, takye (takke) gibi kişisel eşyalar ile yastık, yorgan, battaniye, yatak çarşafı, havlu, yatak gibi hastane levazımatından oluşmaktaydı. Örneğin Haseki Nisa Hastanesi'ne

[687] *İkdam*, nr. 6560, 11 Mayıs 1331/24 Mayıs 1915, s. 2.

200'er adet gömlek, don, entari ve yatak çarşafı[688], Hapishane-i Umumi Hastanesi'ne 30'ar adet entari, çamaşır takımı, takye ve 30 çift terlik hediye edilir[689]. Yine cemiyet tarafından Bahriye Merkez Hastanesi'ndeki yaralı askerlere 700 adet gömlek, 300 adet entari, 200 adet yatak çarşafı ve 100 çift terlik[690], Pangaltı Menzil Hastanesi'ne 700 çift çorap ile 700 adet mendil dağıtılır[691]. Bazen çorba tası, tabak, kaşık, bardak, fincan, ibrik, leğen, karyola gibi yine hastane levazımatı sayabileceğimiz türden eşya dağıtımı da yapılabilmekteydi[692].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti İstanbul'da tedavi gören gazilere dağıtmış olduğu hediyeleri daha sonradan bir liste halinde yayımlamıştır[693]. Bu liste 27 Nisan-14 Ağustos 1915 tarihleri arasındaki yaklaşık dört aylık zaman zarfında cemiyetin hastanelere dağıttığı toplam 91 kalem malzemeden oluşmaktadır. Giyim eşyası, yiyecek maddesi ve tıbbi gereçlerden oluşan listede sayıca en fazla miktara sahip ürünlerden bir kaçı şöyledir: 16.291 don, 16.301 gömlek, 1.660 yatak, 2.487 yorgan, 4.565 çarşaf, 3.127 yastık, 2.689 havlu, 2.290 yorgan kılıfı, 6.269 hasta entarisi, 2.190 boş ilaç şişesi, 830 ibrik, 48 sandık Nestle sütü, 964 adet yirmilik çikolata, 165,5 kilo sabun, 5.896 çorba tası, 162.000 kartpostal, 19.049 çorap ve 20.432 mendil.

Cemiyetin hastanelere yaptığı yardımların kaynağını, hiç şüphesiz yardımsever halkın bağışları oluşturmaktaydı. Cemiyetin, hastanelerdeki gaziler için ahalinin yapacağı bağışlarda kendilerini aracı etmelerine dair ricası[694] çoğu zaman yanıt bulmuştur. Pek çok kimse cemiyete karyola minderinden çoraba, yastıktan yorgana kadar çeşitli türden ayni bağışlarda bulundukları[695] gibi kimileri de nakdî yardımda bulunmuşlardır[696]. Cemiyete nakit para yardımında bulunanlar arasında Şehzade Mehmet Selim Efendi de vardı. Mehmet Selim Efendi, gaziler için tesis

[688] *İkdam*, nr. 6543, 24 Nisan 1331/7 Mayıs 1915, s. 3.
[689] *İkdam*, nr. 6546, 27 Nisan 1331/10 Mayıs 1915, s. 2.
[690] *İkdam*, nr. 6547, 28 Nisan 1331/11 Mayıs 1915, s. 3.
[691] *İkdam*, nr. 6558, 9 Mayıs 1331/22 Mayıs 1915, s. 2.
[692] *İkdam*, nr. 6564, 15 Mayıs 1331/28 Mayıs 1915, s. 3; *İkdam*, nr. 6586, 6 Haziran 1331/19 Haziran 1915, s. 2.
[693] Listenin tamamı için Bkz. *Harb-i Umumi Panoraması*, Numero: 5, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, s. 2, 35.
[694] *İkdam*, nr. 6546, 27 Nisan 1331/10 Mayıs 1915, s. 2.
[695] *İkdam*, nr. 6547, 28 Nisan 1331/11 Mayıs 1915, s. 3.
[696] *İkdam*, nr. 6554, 5 Mayıs 1331/18 Mayıs 1915, s. 3; *İkdam*, nr. 6563, 14 Mayıs 1331/27 Mayıs 1915, s. 2; *İkdam*, nr. 6581, 1 Haziran 1331/14 Haziran 1915, s. 2.

olunacak hastanelerin ihtiyaçlarına sarf edilmek üzere 30 lira bağışta bulunur[697]. Bu bağışların yanı sıra gazete sütunlarında aralıklarla yer alan ve "Kale-i Sultaniyye Müdafilerine Hediye-i Nakdiyye" başlığıyla verilen haberlerde, cemiyete para yardımında bulunan şahıs veya kurumların tek tek sıralandığını görüyoruz. Bu durum bizde, cemiyetin Çanakkale'deki askerler için ayrıca yürüttüğü bir yardım kampanyası izlemini doğurmuştur. Hapishanedeki mahkûmlardan mektepteki talebelere, muallimlerden müstahdemlere kadar çok farklı kesimlerden insanların katıldığı bu yardım seferberliği, dönemin toplumsal duyarlılığını göstermesi ve aynı zamanda vatanın kurtarılması için herkesin âdeta tek yürek olduğunu ispat etmesi açısından oldukça mühimdir. Bu bağlamda toplanan bağış miktarı Mayıs ayı başında 47.581 kuruş, Mayıs ortasında 55.564 kuruş iken bir ay sonra 89.502 kuruşa ulaşmıştır[698].

Cemiyet azaları yaptıkları hastane ziyaretlerinde Çanakkale gazilerine çorap, mendil, çamaşır gibi kişisel eşyaların yanı sıra çoğu zaman sigara da hediye etmişlerdir[699]. Çanakkale deniz zaferinin hemen ardından kahraman askerlerin sigara ihtiyacını karşılamak üzere cemiyet tarafından 25.000 paket sigara siparişi verilir, bu siparişe maddi katkı sağlamak isteyenler için Müdâfaa-i Milliye Merkez-i Umumisi'nce bir hesap açılır[700]. Hastaneler dışında cepheye de sigara sevkiyatı gerçekleşir. Cemiyetin Bursa şubesinden alınan 14.000 paket yirmilik, 600 paket yüzlük ve Adana şubesinden alınan 10.000 paket yirmilik, 200 paket yüzlük sigara, Osmanlı askerine dağıtılmak üzere Çanakkale'ye gönderilir[701]. Siirt'den de 11.000 adet tütün paketi ve 12.000 deste sigara kâğıdı gelir[702].

Cemiyetin, müttefik devlet askerlerine de sigara yardımında bulunduğuna şahit oluyoruz. Buna göre Almanya ve Avusturya ordularına gönderilecek olan

---

[697] *İkdam*, nr. 6557, 8 Mayıs 1331/21 Mayıs 1915, s. 2.
[698] *İkdam*, nr. 6540, 21 Nisan 1331/4 Mayıs 1915, s. 4; *İkdam*, nr. 6554, 5 Mayıs 1331/18 Mayıs 1915, s. 4; *İkdam*, nr. 6574, 25 Mayıs 1331/7 Haziran 1915, s. 2.
[699] *İkdam*, nr. 6547, 28 Nisan 1331/11 Mayıs 1915, s. 3; *İkdam*, nr. 6564, 15 Mayıs 1331/28 Mayıs 1915, s. 3.
[700] *İkdam*, nr. 6497, 9 Mart 1331/22 Mart 1915, s. 2.
[701] *İkdam*, nr. 6584, 4 Haziran 1331/17 Haziran 1915, s. 2.
[702] *İkdam*, nr. 6587, 7 Haziran 1331/20 Haziran 1915, s. 2.

tütünler için 1914 yılının sonlarında hazırlıklara başlanır[703]. Hazırlanan sigaralar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ortaklaşa olarak Avusturya-Macaristan ordusuna gönderilir. 40 kasa sigara, 16 Mart 1915'te Viyana'ya ulaşır[704]. Aynı şekilde Alman ordusuna da sigara hediye edilir[705].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti tarafından 3. Kolordu'ya hasta ve yaralı askerlerin naklinde kullanılmak üzere 40 adet araba hediye edilir[706].

D. SOSYAL YARDIM FAALİYETLERİ

1. Asker Ailelerine Yapılan Yardımlar

Bilindiği üzere harp hâli, cephede düşmanla çarpışan askerleri ve orduyu olduğu kadar, cephe gerisindeki sivilleri de son derece etkileyen, kapsamlı bir süreçtir. Bu sürecin uzaması, her iki tarafın da yaşadığı sıkıntı ve bunalımın katlanarak uzaması anlamına gelmektedir. I. Dünya Harbi'nin dört yıl gibi uzun bir süreci içerdiği göz önünde bulundurulursa, harp yıllarının savaşan tarafların toplumsal hayatına ne gibi menfi yansımalarının olduğu tahmin edilebilir. Osmanlı Devleti'nin âdeta bir bozguna uğradığı Balkan Harbi'nden kısa süre sonra, henüz kendine gelemeden I. Dünya Harbi'ne dâhil olması, acısı taze olan hüzünlerin tekrar ve daha uzun süre yaşanmasına neden oldu. Dolayısıyla gündelik hayatta son derece ağır bir şekilde hissedilen harbe bağlı olumsuzlukların, Osmanlı toplum yapısında yeni fakir ve muhtaç grupları yaratması kaçınılmazdı. Savaş mağduru bu grupların en önemli kesimini, hiç şüphesiz ki, kocası veya babası askere gitmiş olan kadınlar ve çocuklar[707] oluşturmaktaydı. Ailenin geçiminden sorumlu erkeğin cephede vatanı için ölmesi veya sakat kalması, karısının ve çocuklarının artık babanın sağlayacağı

---

[703] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1287, 29 Teşrin-i sani 1330/12 Aralık 1914, s. 3. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin bu girişimi Türk Ocağı'na örnek teşkil etmiş olmalıdır. Aynı dönemde Türk Ocağı da Macar ordularına hediye olarak gönderilmek üzere sigara ve tütün siparişinde bulunmuştur (*Tasvir-i Efkâr*, nr. 1288, 30 Teşrin-i sani 1330/13 Aralık 1914, s. 3).

[704] BOA, *HR.SYS.*, 2407/66 (Viyana Sefareti'nden alınan 13 Nisan 1915 tarihli tahrirat); BOA, *HR.SYS.*, 2408/50 (Avusturya-Macaristan Sefareti'nin 19 Nisan 1915 tarihli tahriratı).

[705] BOA, *HR.SYS.*, 2409/37 (Berlin Sefareti'nden alınan 14 Mayıs 1915 tarihli tahrirat).

[706] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1324, 5 Kanun-ı sani 1330/18 Ocak 1915, s. 3.

[707] Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la başlayan süreçle birlikte "çocuk"a verilen değer ve önemin giderek arttığı görülür. Bu süreçte bağımsız bir özne olmaya başlayan çocuk, II. Meşrutiyet'le birlikte potansiyel bir kamusal özneye dönüşmeye başlar. Bir kamusal aktör olarak çocuk, artık sadece ailesine ait olmayıp aynı zamanda milletin ve ırkın geleceği, yarının üreticisi, askeri ve vatandaşı olarak görülür (Füsun Üstel, *a.g.e.*, s. 32).

gelirden yoksun kalması anlamına geliyordu. Muhtac-ı muavenet haline gelen bu kesim, hükümetin desteğiyle dönemin sosyal yardım örgütlerince desteklenmesi gereken belli başlı özneler haline gelmiştir[708]. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, gerek Balkan Harbi'nde ve gerekse I. Dünya Harbi'nde hedef kitlesi olarak seçtiği dul kadınlar ve kimsesiz çocukların her türlü ihtiyacını giderebilmek adına, kendi payına düşen vazifeyi elinden geldiğince yerine getirmeye çalışmıştır. Vazifenin icrası için âdeta her imkânı fırsat bilerek muhtaç asker aileleri adına gelir elde etmeye gayret göstermiştir.

Yalnızca cephede savaşan askerlerin değil onların geride bıraktığı ailelerin de koruyucusu durumundaki cemiyet, seferberliğin ilanı ile birlikte muhtaç asker aileleri için kayıt tutmaya başlar. Merkezden şubelere yapılan çağrıda, cepheye sevk olunan askerlerin ailelerinden kimsesizler ve ciddi manada yardım ve himayeye muhtaç durumda bulunanlar hakkında defter tanzim edilmesi istenir. Söz konusu defterlerin tanzimi, şube dâhilindeki mahalle muhtarları ile ihtiyar heyetlerinin vazifesiydi. Cemiyetin, yardım alacak ailelerin belirlenmesi konusunda en alt yerel yönetim birimi olan muhtarlıklarla koordinasyon ve iletişim halinde olduklarını, onlardan gelecek raporlar doğrultusunda ihtiyaç sahiplerine ulaştığını anlıyoruz. Muhtar ve ihtiyar heyetleri, deftere yazılacak isimleri derin bir tahkikat sonucu belirlemek zorundaydı. Sonrasında tanzim ettikleri defterleri, bağlı bulundukları cemiyet şubesine göndermeleri gerekiyordu[709]. Cemiyetin seferberlik süresince asker ailelerine yaptığı yardımların dağılımları, muhtemelen bu defterde yazılı isimler esas alınarak yapılmıştır.

Osmanlı Devleti ilk kez Balkan Harbi zamanında cephedeki askerlerin geride kalan ailelerine maaş bağlanması yolunda hukuki adımlar atılır. Bu harbi takiben çıkan I. Dünya Harbi sırasında da askere alınan kişilerin ailelerine maaş ödenir. *Mükellefin-i Askeriye Kanunu* uyarınca, yardıma muhtaç bir hâlde iken askere alınan ve geride kalan aileyi geçindirecek kimsenin kalmadığı durumlarda,

---

[708] Şehit ve gazi ailelerine yardım konusu yeni olmayıp geçmişi 1897 yılındaki Yunan muharebesine dayanmaktadır. Bu muharebenin ardından özellikle basın aracılığıyla söz konusu muhtaç kesime yönelik yardım kampanyaları düzenlenmiştir (Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Sosyal Yardım' Uygulamaları: 1839-1918", *Toplum ve Bilim*, S. 83, Kış 1999/2000, s. 115).

[709] *Tanin,* nr. 2026, 31 Temmuz 1330/13 Ağustos 1914, s. 4; *İkdam*, nr. 6284, 6 Ağustos 1330/19 Ağustos 1914, s. 2.

asker ailesine devlet tarafından maaş ödeniyordu. *"Muinsiz efrad aileleri"* denilen bu ailelere ödenen maaş tutarı, kişi başına 30 kuruş olmak üzere ve bir aileye en fazla 150 kuruş şeklindeydi[710].

Ancak ödenen maaş, asker ailelerinin bütün sıkıntı ve ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde olmaktan uzaktı. I. Dünya Harbi esnasında asker ailelerinin yaşadığı en önemli sıkıntılardan birisi, ödemek zorunda oldukları kira bedelleriydi. Reisleri cephede bulunan aileler, kiralarını ödeyemedikleri evlerinden atılma riskiyle karşı karşıya kalırlar[711]. Buna bir çözüm arayışında olan hükümet, 23 Mart 1915 tarihli "*Seferberlik Müddetince Efrâd ve Zâbitânın Taht-ı İstîcârında Bulunan Meskenlere ve Hukuk-u Tasarrufiyelerinin Te'mînine Dâir Kanûn-ı Muvakkat*" ile askerlerin geride bıraktığı ailelerini korumaya yönelik bir tedbir alma yoluna gider[712]. Bu geçici kanuna göre, seferberlik müddetince askerlerin ve vazifeleri gereği ikametgâhları dışında bulunan zabitlerin kiracı durumundaki aileleri, oturdukları evlerden hiçbir sebeple çıkartılmayacaklardı. Fakat bu evlerin kira bedelleri sahiplerince talep veya dava edilebilecekti. Fakirliklerinden dolayı kira bedellerini ödeyemeyenler, ihtiyaç sahibi olduklarını tasdik ettirdikleri takdirde, söz konusu bedeller Harbiye Nezareti'nden veya gösterecekleri kaynaktan tahsil edilecekti. Seferberlik ilanından itibaren başlamak koşuluyla, zabitan ailelerinin ödenemeyen kira bedelleri, Harbiye Nezareti'nce maaşlarından kesilmek suretiyle ödenecekti. Meclis-i Umumi açıldığında yürürlüğe girecek olan bu geçici kanun, mecliste yoğun tartışmaların yaşanmasına neden olur[713]. Kanunu savunan Adliye Nazırı İbrahim Bey, zabitan sınıfının dışında fukara durumdaki asker ailelerinin kira bedellerinin Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti tarafından ödenmekte olduğunu, bu hususta gazetelerde ilan çıktığını belirtir[714]. Gerçekten de cemiyet, İkdam Gazetesi'ne verdiği

---

[710] Safiye Kıranlar, *a.g.e.*, s. 180-181.

[711] İstanbul'da, özellikle yangınlardan kaynaklanan mesken buhranı, mütareke döneminde de devam etmiştir. Bu dönemde pek çok dul kadın, bir nevi kulübe şeklinde olan evlerde, son derece sağlıksız bir şekilde yaşamak zorunda kalır. Üstelik oturulamayacak nitelikteki bu evlere kazançlarının yarısı nisbetinde bir kira ödemektedirler (Safiye Kıranlar, *a.g.e.*, s. 41). Hatta kiraların aşırı artışı, kiracıların, vurguncu mülk sahipleriyle mücadele edebilmek amacıyla bir dernek kurmalarına neden olmuştur (Bilge Criss, *a.g.e.*, s. 49-50).

[712] "Seferberlik Müddetince Efrâd ve Zâbitânın Taht-ı İstîcârında Bulunan Meskenlere ve Hukuk-ı Tasarrufiyelerinin Te'mînine Dâir Kanûn-ı Muvakkat", *Düstur*, II. Tertip, C. 7, Dersaadet 1336, s. 530; *Takvim- Vekayi*, nr. 2122, 12 Mart 1331/25 Mart 1915, s. 1.

[713] *MMZC*, C. 1. D. 3, İç. 1. s. 612-619.

[714] *Aynı yer*, s. 614.

ilanla 10 Mart 1331 (23 Mart 1915) tarihinden, yani kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren silahaltında bulunan askerlerin ailelerinin gerek İstanbul'da ve gerek taşrada bulunan hanelerine ait kiraları ödeme işini, kendilerinin üstlendiğini duyurmuştur[715]. İlerleyen aylarda cemiyetçe yapılan kira yardımlarına[716] dair ödeme planları basında sıkça yer almaya başlar. Bunlardan birinde, Kadıköy ve civarında bulunan muhtaç asker ailelerinin 1915 senesi Haziran ayı hane kiralarının verileceği duyurulmuş, hane sahiplerinin Kadıköy İttihat ve Terakki Kulübü'ndeki Müdâfaa-i Milliye merkez şubesine gelmeleri istenir[717]. Aynı muhitte oturan ailelerin ve Beyoğlu şubesine bağlı olanların Temmuz ayı kiralarının dağıtılacağı bilgisi de, yine ilerleyen günlerde basında yer alır[718]. 1915 yılı Eylül ayına ait hane kiralarının kadınlara 15, 16 ve 17 Eylül günlerinde, erkeklere ise 21 ve 22 Eylül günlerinde ödenmesi kararlaştırır. Kiralarını almak isteyen hane sahiplerinin ellerindeki vesikaları mensup oldukları şubelere tasdik ettirerek belirtilen günler dâhilinde cemiyetin Beyoğlu şubesine gelmeleri ilan olunur[719]. Yine aynı yılın Ekim, Kasım ve Aralık aylarına ait hane kiraları, cemiyetin Kadıköy ve Fatih şubelerince ödenir[720]. Cemiyetin bu uygulamaya I. Dünya Harbi boyunca devam ettiğini görebilmek mümkündür[721].

---

[715] *İkdam*, nr. 6517, 29 Mart 1331/11 Nisan 1915, s. 2.

[716] Muhtaç ahaliye kira yardımı yapılması, Sultan Abdülhamit dönemi sosyal yardım uygulamaları içerisinde karşılığını bulan bir hizmetti. Sultana bu sıkıntısı nedeniyle arzuhalle başvuran kişinin, atiye-i seniyye tertibinden bir miktar para alması mümkün olabiliyordu (Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Sosyal Yardım'…", s. 120). Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin kira ödemelerinde Sultan Abdülhamit dönemine nazaran ortaya koyduğu fark (bu işi sadece padişahın bir ihsanı olmaktan çıkartarak) daha organize, daha geniş kapsamlı ve sistemli bir şekilde yürütüyor olmasıdır.

[717] *İkdam*, nr. 6611, 1 Temmuz 1331/14 Temmuz 1915, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1501, 1 Temmuz 1331/14 Temmuz 1915, s. 2.

[718] *İkdam*, nr. 6645, 4 Ağustos 1331/17 Ağustos 1915, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1535, 4 Ağustos 1331/17 Ağustos 1915, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1542, 11 Ağustos 1331/24 Ağustos 1915, s. 2.

[719] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1575, 13 Eylül 1331/26 Eylül 1915, s. 2.

[720] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1609, 5 Teşrin-i sani 1331/18 Kasım 1915, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1630, 26 Teşrin-i sani 1331/9 Aralık 1915, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.484, 5 Kanun-ı sani 1331/18 Ocak 1916, s. 2.

[721] 1916, 1917 ve 1918 yıllarına ait muhtaç asker ailelerine "*hane icarları*" dağıtım duyuruları için bkz. *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.524, 14 Şubat 1331/27 Şubat 1916, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.573, 3 Nisan 1332/16 Nisan 1916, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.589, 19 Nisan 1332/2 Mayıs 1916, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.598, 28 Nisan 1332/11 Mayıs 1916, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.627, 27 Mayıs 1332/9 Haziran 1916, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.837, 8 Teşrin-i sani 1332/21 Kasım 1916, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2300, 6 Kanun-ı evvel 1333/6 Aralık 1917, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2341, 14 Kanun-ı sani 1334/14 Ocak 1918, s. 2.

Yekûnu her geçen gün artan bu masraf, 1915 yılı boyunca cemiyet veznesinden ödenir. Örneğin kanunun kabulünden itibaren geçen yaklaşık dört aylık zaman zarfında, Müdâfaa-i Milliye Kadıköy şubesinden asker ailelerinin hane kirası olarak 10.792 kuruşluk ödeme yapılır[722]. Aynı şekilde Bayezid şubesi de toplam 400 asker ailesinin hane kirası için 48.043 kuruş verir. Bu para Bayezid ahalisinin cemiyete tahsis ettiği aylık taahhütlerden karşılanır[723]. Ancak 1916 yılı itibariyle bir-iki misli artan kira giderleri cemiyeti zorlamaya başlar ve devreye Harbiye Nezareti girer. Sonrasında kira masrafları nezaret ile müşterek ödenmeye başlar. Harbiye Nezareti'nce bu masrafa yapılan ilave, aylık 1.500 lira iken daha sonra bu rakam 2.000 lira raddesine ulaşır. Dolayısıyla fakir asker ailelerinin hane kiralarının 2.000 liralık kısmı Harbiye Nezareti tarafından, geriye kalan meblağ ise cemiyet veznesinden tahsil edilir. Aynı şekilde taşra şubelerince de muhtaç asker ailelerinin gerek iaşelerinin temini gerekse hane kiralarının ödenmesi hususunda gayret gösterilir[724].

Taşra şubelerinden olmakla birlikte göstermiş olduğu yoğun yardım faaliyetiyle ön plana çıkmayı başaran İzmir şubesi de, reisleri askerde bulunan ve fakirlik çeken ailelerin hane kiralarını ödemek teşebbüsünde bulunur. Fakat külliyetli bir yekûn tutan kiraların ödenmesi için yeni ve ciddi bir kaynağa ihtiyaç duymaktadır. Bu maksatla Dâhiliye Nezareti'nden İzmir ve havalisindeki askerî kıtaların tütün bayiliğini ister, ancak bu bayiliklerin ihalesi daha önce başka bir şahsa verildiğinden, söz konusu kaynaktan istifade edemez[725].

Cemiyet asker ailelerine yaptığı kira yardımlarından başka, şehitlerin geride bıraktığı dul ve yetimleri için de bağış kabul eder. Sultan Mehmet Reşat, şehit dul ve yetimlerine dağıtılmak üzere cemiyete 800 Osmanlı altını ihsan buyurur. Bu türden

---

[722] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1516, 16 Temmuz 1331/29 Temmuz 1915, s. 2.
[723] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1525, 25 Temmuz 1331/7 Ağustos 1915, s. 2.
[724] *Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye*, s. 6.
[725] BOA, *DH.İUM.*, 89-3/1-22 (24 Ağustos 331/6 Eylül 1915 tarihli tahrirat); Erol Akcan, *a.g.m.*, s. 28.

bağışların devam edeceğini düşünen cemiyet, şehitlerin geride kalan dul eşleri ve yetimleri için yapılan bağışların toplanacağı özel bir hesap açtığını duyurur[726].

Padişahın, tam da Çanakkale Muharebeleri'nin devam ettiği bir zamanda, yaptığı bu külliyetli bağış, basının ilgisini şehit asker ailelerine çekmesine neden olur. *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin öncülüğünde ve Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin yürütücülüğünde, Çanakkale Muharebeleri şehitlerinin dul ve yetimleri için büyük bir kampanya[727] başlatılır. Kampanyanın gerekçesini izah etmek için gazetede uzun bir makale yayımlanır. Buna göre; cephede vatanın müdafaası ve milletin namusu için vazifesini yapan orduya olan borç büyüktür. Asker cephede çarpışırken, milletin geriye kalan kısmı bu duruma kayıtsız kalmamalı. Vatanın yaşaması ve büyümesi, cephe gerisinde lazım gelenlerin yapılmasına bağlıdır. Serhatlarda çarpışan veya yaralanan askerlerle ilgilenildiği gibi, bunların geride kalan ailelerine, özellikle şehit dul ve yetimlerine de sahip çıkılması gerekir. Bu da vatanın selameti için yapılması lazım gelen işlerdendir. Artık milletin evladı olan şehit çocuklarına, babaları hâlâ hayattaymış gibi bakılmalıdır. Bu hayırlı işe ön-ayak olmak isteyen *Tasvir-i Efkâr* gazetesi, şehit dul ve yetimlerine yardım ve şehit çocuklarının tahsil ve terbiyelerine harcanmak üzere 50 Osmanlı altını bağışta bulunur. Kampanyanın yürütücülüğü görevini Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin üstlenmesini ister. Cemiyetin kampanya kapsamında yapacağı iş, şehit askerlerin isimlerini tespit etmek, bunların aile ve çocukları hakkında gerekli araştırmayı yapmak, kampanyaya bağışta bulunmak isteyenlerden yardım toplamak, toplanan paraları yardıma muhtaç şehit dul ve yetimlerine dağıtmak olarak sıralanır. Ayrıca şehit çocuklarının eğitimleriyle meşgul olacak, talim ve terbiyelerini temin edecek özel bir şube de kurulabilir. Yapılacak yardımlarda *Tasvir-i Efkâr* aracı kurum olarak vazife görebileceği gibi bağışların doğrudan Müdâfaa-i Milliye veznesine yapılması daha münasip görülmektedir. Bağışçıların isim listeleri, sütunlar müsait oldukça gazetede yayımlanacaktır. Sadece İstanbul'la sınırla kalmayacak olan listelerin kampanya sona erene dek takibi ön görülmektedir. Bu hayırlı işin kuvveden fiile çıkabilmesi için, *Tasvir-i Efkâr* elinden

[726] *İkdam*, nr. 6539, 20 Nisan 1331/3 Mayıs 1915, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1429, 20 Nisan 1331/3 Mayıs 1915, s. 2.
[727] Aslında basın aracılığıyla gerçekleşen bu tür kampanyalar, cemiyete dinamizm kazandırmakta, cemiyet isminin gündemde kalmasına yardımcı olmaktaydı.

gelen kolaylık ve yardımı göstereceğini taahhüt etmektedir[728]. Bu yönde alınan karar ve gösterilen gayreti takdir ve teşekkürle karşılayan cemiyet, bünyesinde şehit ailelerine yapılacak yardımların toplandığı ayrı bir hesap olduğunu bildirir. Ayrıca özel bir heyet de bu işlerle ilgilenmektedir[729].

Tasvir-i Efkâr'ın başlatmış olduğu kampanya, her kesimden yoğun ilgi görür. Söz verildiği gibi, bağışçıların isimlerinin yer aldığı listeler, aralıklarla gazetede yayımlanır. Mebus, mebus hanımı, muallim, muallime, mektep müdürü, talebe, tabip, tabip hanımı, eczacı, fabrikatör, hoca, kaymakam, polis gibi toplumun pek çok kesiminden katılımcıların olduğunu, bu listelerden anlamak mümkündür. Bireysel bağışların yanı sıra kurumsal bağışlar da ön plana çıkar. Meclisi-i Mebusan, Seyr-ü Sefain İdaresi, Posta ve Telgraf Nezareti, İstihlak-ı Millî kadınlar terzihanesi, Üsküdar Reji İdaresi, Eyüp Sultan melbusat imalathanesi, Kadıköy Gaz Şirketi, Hüdavendigar Vilayeti Maarif Müdüriyeti, Maltepe Hastanesi gibi kurumlar, memur ve müstahdemleriyle birlikte bu kampanyaya önemli maddi destekte bulunurlar[730].

Yakın bir geçmişte kazanılan Çanakkale deniz zaferi halkın millî duygularını galeyana getirmiştir. Bu durum kampanyaya da yansır ve toplanan bağış miktarı her geçen gün artar. Padişah Mehmet Reşat da, daha önce şehit dul ve yetimlerine dağıtılmak üzere cemiyete bağışladığı 800 altına ilave olarak, 86.400 kuruş daha bağışta bulunur[731]. Şehit dul ve yetimlerine yönelik bu kampanya, taşrada da oldukça ses getirir. Başkent dışından ve Anadolu'dan kampanyaya destek olacaklar, telgraf havalenamesi ile cemiyete bağışlarını gönderirler. 8 Mayıs 1915'te 5.400 kuruş ile başlayan kampanya bağış miktarı, 10 gün sonra 111.799 kuruşa ulaşır[732]. Yaklaşık bir ay sonra 197.907 kuruş 5 para olur[733]. Tespit edebildiğimiz

---

[728] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1434, 25 Nisan 1331/8 Mayıs 1915, s. 1.
[729] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1435, 26 Nisan 1331/9 Mayıs 1915, s. 1.
[730] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1436, 27 Nisan 1331/10 Mayıs 1915, s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1437, 28 Nisan 1331/11 Mayıs 1915, s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1439, 30 Nisan 1331/13 Mayıs 1915, s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1440, 1 Mayıs 1331/14 Mayıs 1915, s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1441, 2 Mayıs 1331/15 Mayıs 1915, s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1442, 3 Mayıs 1331/16 Mayıs 1915, s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1446, 7 Mayıs 1331/20 Mayıs 1915, s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1455, 16 Mayıs 1331/29 Mayıs 1915, s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1459, 20 Mayıs 1331/2 Haziran 1915, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1463, 24 Mayıs 1331/6 Haziran 1915, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1468, 29 Mayıs 1331/11 Haziran 1915, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1472, 2 Haziran 1331/15 Haziran 1915, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1490, 20 Haziran 1331/3 Temmuz 1915, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1501, 1 Temmuz 1331/14 Temmuz 1915, s. 2.
[731] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1436, 27 Nisan 1331/10 Mayıs 1915, s. 1.
[732] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1444, 5 Mayıs 1331/18 Mayıs 1915, s. 1.

kadarıyla *Tasvir-i Efkâr*'ın başlattığı bu kampanya 3,5 ay sürer. Bu sürenin sonunda toplam bağış tutarı 311.069 kuruş 25 paraya ulaşır[734].

Şehit dul ve yetimleri için toplum nezdinde uyanan hassasiyet ve yapılan fedakârlık, hükümet kanadını da harekete geçirir. Nitekim 8 Temmuz 1915'te 5 maddelik, *"Evlâd-ı Şühedânın Ta'lîm ve Terbiyesi İçün Vücûda Getirilecek Müessesât İdâresine Muktezî Vâridât Hakkında Kanûn-ı Muvakkat"* çıkarılır[735]. Kanun kapsamında, şehit çocuklarının talim ve terbiyesine mahsus olarak devlet tarafından vücuda getirilecek ilmî ve sınai müesseseler[736] için bir takım kaynaklar oluşturulur[737]. Telgraf ve posta havaleleri ile tütün ve içki ürünlerinden belli oranlarda alınacak vergiler, açılması planlanan müesseseler için harcanacaktı.

---

[733] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1468, 29 Mayıs 1331/11 Haziran 1915, s. 2.
[734] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1546, 15 Ağustos 1331/28 Ağustos 1915, s. 4.
[735] "Evlâd-ı Şühedânın Ta'lîm ve Terbiyesiçün Vücûda Getirilecek Müessesât Masârifine Muktezî Vâridât Hakkında Kanûn-ı Muvakkat", *Düstur*, II. Tertip, C. 7, Dersaadet 1336, s. 642-643; *Takvim-Vekayi*, nr. 2228, 27 Şaban 1333/27 Haziran 1331, s. 1.
[736] Bu müesseselerden kasıt, darüleytamlar olmalıdır. Osmanlı Devleti'nin son yıllarda ard arda girdiği ve büyük toprak kayıplarına uğradığı harpler, yetişkin insan kaybına paralel olarak pek çok çocuğun öksüz ve yetim kalmasına yol açmıştı. Ana babalarını yitiren bu kimsesiz çocukların mağduriyetini önlemek ve onları eğitmek üzere korunmaları ve himaye edilmeleri düşüncesi ortaya çıktı. Bu düşüncenin tezahürü olarak Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde olmak üzere kimsesiz çocuklara mahsus darüleytam adı verilen kurumlar açılmaya başlandı. Dönemin Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey'in teklifiyle 25 Kasım 1914 tarihinde kurulan darüleytamlar, İttihat ve Terakki Fırkası'na bağlı olarak 1915 yılı başlarından itibaren faaliyete geçmiştir. 2 Nisan 1917 tarihinden itibaren devlet himayesine alınmıştır. Başlangıçta sadece İstanbul'da açılan darüleytamlar, ihtiyaca binaen diğer vilayet ve müstakil sancaklarda da açılmıştır. Darüleytamların kuruluş amacı babası şehit veya hayatta kimsesi olmayan çocukları talim ve terbiye etmek, onları vatan için faydalı birer birey olarak yetiştirmekti. Bu maksatla çocuklara eğitimin yanı sıra birer zanaatkâr olabilmesi için meslek bilgisi de veriliyordu. Harbin sonlarına doğru ekonomik darlıktan olumsuz etkilenen darüleytamların yavaş yavaş kapandığını görüyoruz (Detaylı bilgi için bkz. Hakan Aytekin, *1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006; Hidayet Nuhoğlu, "Dârüleytam", *TDVİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 521). Darüleytamların yerini, daha düzenli ve daha az çocuğa daha kaliteli hizmet verebilecek nitelikte olması planlanan *Himaye-i Etfal Cemiyeti* alır. 6 Mart 1917 tarihinde, İstanbul'da ve İsmail Canbulat Bey'in reisliğinde teşekkül eden cemiyetin kurucuları arasında, İttihat ve Terakkili pek çok isim bulunmaktadır (Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kuruluş ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cüneyd Okay, *Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti 1917-1923*, İstanbul 1999).
[737] Kaynaklar "telgraf ve posta", "sarfiyat-ı dâhiliyeye mahsus tütün" ve "müskirat" olmak üzere üç ana başlıkta toplanıyordu. Telgraf ve postaya dair kaynaklar dâhilî muhabereye mahsus olmak üzere posta, posta havalesi, telgraf ve telgraf havalesinden alınacak ücretlere yapılacak zamları içeriyordu. Dâhilde sarf edilecek tütünden alınacak gelirler ise (kalitesine ve cinsine göre değişen miktarlarda) tütün ve sigaranın kilogram fiyatına yansıtılacak artıştan sağlanacaktı. Müskirat başlığı altında kaydedilen gelir ise rakılardan alınmakta olan harp vergisinin bir misli olarak ön görülmüştü. Söz konusu kaynaklardan elde edilecek varidat dorudan doğruya bankaya konulacak ve sarfı Meclis-i Vükela kararıyla tayin edilecekti ("Evlâd-ı Şühedânın Ta'lîm ve Terbiyesiçün Vücûda Getirilecek Müessesât Masârifine Muktezî Vâridât Hakkında Kanûn-ı Muvakkat", *Düstur*, II. Tertip, C. 7, Dersaadet 1336, s. 642-643; *Takvim- Vekayi*, nr. 2228, 27 Şaban 1333/27 Haziran 1331, s. 1).

Darüleytama ait bütçe görüşmelerinde sık sık dile getirilen bu vergi *şüheda vergisi* olarak adlandırılmıştır[738].

1915 yılının yaz ayları, cemiyetin özellikle şehit asker ailelerine yardımlarını yoğunlaştırdığı bir zaman dilimi olarak göze çarpar. Bunda, hâl-i hazırda Kafkasya ve Çanakkale cephelerinde devam eden mücadelelerin etkisi olduğunu düşünmekteyiz. Özellikle İstanbul'a mesafe olarak oldukça yakın olan Çanakkale Cephesi ve bu cepheden gelen yaralı askerlerin başkent hastanelerinde tedavi görmesi, harp mefhumunun toplumda tüm sıcaklığıyla hissedilmesine neden oluyordu. İstanbulluların kendi gözleriyle şahit oldukları şehit ve gazilerin durumu, kamu vicdanında vatanseverlik ve yardımlaşma duygularının yoğun bir şekilde yaşanmasına sebebiyet veriyordu. Bu duyguları şehit ailelerine yardım şeklinde kanalize etmek isteyen cemiyetin, düzenlediği yardım kampanyalarıyla konuyu sürekli gündemde tutmaya gayret ettiğini görüyoruz.

Bu bağlamda yaklaşan Ramazan Bayramı'nı bir vesile bilen cemiyet, bu özel günde şehit çocuklarını yeni elbiselerle donatmak ve bu mahzun yavruları mutlu edebilmek için 1915 yılı yazında bir yardım kampanyası başlatır[739]. Kampanya kapsamında 15 yaşından küçük ve babaları devam eden harpte şehit düşen çocukların, kendilerine elbise diktirmek üzere, vesikalarıyla birlikte Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti genel merkezi veya bağlı bulundukları şubelere müracaat etmeleri duyurulur[740]. Teali-i Nisvan Cemiyeti'nin de dâhil olduğu kampanya neticesinde, 350'den[741] fazla şehit çocuğu bayramlık elbiselerine kavuşurlar. Teali-i Nisvan

---

[738] Safiye Kıranlar, *a.g.e.*, s. 53.

[739] Bu kampanyaya çeşitli kesimlerden katılım olduğu gibi Esmahan Kaya Sultan Kızlar Vakıf Mektebi öğrencileri de harçlıklarından biriktirdikleri 751 kuruş 15 para ile katkıda bulunmuşlardır (*İkdam*, nr. 6577, 28 Mayıs 1331/10 Haziran 1915, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1467, 28 Mayıs 1331/10 Haziran 1915, s. 2). Hatta Donanma Cemiyeti Bayezid şubesi reisi Kemal Bey'in küçük kızı, kendisi için alacağı bayramlık ayakkabının bedeli olan 1 lirayı, şehit çocuklarına elbise alınması için bu kampanyaya bağışlamıştır. Kendisinden beklenilmeyecek derecede olgunluk göstererek yaşıtlarına yardımda bulunan küçük kızın fedakârlığı, belki de ibret olması ve örnek alınması için, "*Bir Küçüğün Hamiyyeti*" başlığıyla gazetede ilan edilmiştir (*İkdam*, nr. 6635, 25 Temmuz 1331/7 Ağustos 1915, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1525, 25 Temmuz 1331/7 Ağustos 1915, s. 2). Millî bilince sahip bir nesil yaratma gayretinde bulunan İttihat ve Terakkili idarecilerin bu politikaları, Meşrutiyet dönemi çocuk dergilerine kadar girer. Nitekim *"Talebe Defteri"* isimli dergide çocuklara tasarruflu olmayı tembihleyen bir yazıda *"Hilâl-i Ahmer'e ve Müdâfaa-i Milliye ve Donanma'ya yardım edeceksin"* şeklinde bir uyarı da göze çarpar. Bkz. Cüneyd Okay, *Meşrutiyet Çocukları*, İstanbul 2000, s. 62.

[740] *İkdam*, nr. 6622, 12 Temmuz 1331/25 Temmuz 1915, s. 2; *İkdam*, nr. 6626, 16 Temmuz 1331/ 29 Temmuz 1915, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1512, 12 Temmuz 1331/25 Temmuz 1915, s. 2.

[741] Çocuk sayısı, Tasvir-i Efkâr'ın 15 Ağustos 1915 tarihli nüshasında 314 olarak verilir.

Cemiyeti bu iş için gerekli finansmanı sağlayabilmek için müsamere ve konserler tertip eder[742]. Bu çocuklar, 13 Ağustos 1915'te, yani Ramazan Bayramı'nın 2. günü, Müdâfaa-i Milliye genel merkezinde toplanır, oradan cemiyet müdürü Cemil Bey başkanlığında bir heyet tarafından Gülhane Parkı'na götürülürler. Burada Teali-i Nisvan Cemiyeti reis ve azaları tarafından kendilerine şeker, çikolata ve bayram harçlıkları dağıtılan çocukların hoş bir gün geçirmesi sağlanır. Bayramın 3. günü Şehzadebaşı'ndaki Müdâfaa-i Milliye Sineması'na götürülen çocuklara sinema gösterimi ve kukla oyunları sergilenir. Şeker, çikolata ve su ikram edilir. Çocuklar için hazırlanan elbise, fanila, çorap, iskarpin, fes ve başlık gibi kıyafetlerin masrafları için cemiyet kasasından 500 liradan[743] fazla bir meblağ harcanır[744]. Cemiyetin Üsküdar şubesi de bayramın 2. ve 3. günlerinde, Üsküdar'a bağlı mahallelerde bulunan şehit ve gazi çocukları için bir sünnet düğünü tertip eder[745]. Düğünde 200 şehit ve gazi çocuğu sünnet edilir. Hatta gelen talep üzerine 100 kadar fukara çocuğunun da sünnete dâhil edilmesi kararlaştırılır. İki gün süren debdebeli düğünün tüm masrafları Şehzade Mehmet Selim Efendi tarafından karşılanır[746].

Harp yılları boyunca, özellikle Bayezid, Üsküdar, Yalıköy, Dolap Dere, Davut Paşa, Hırka-i Şerif gibi merkezde faaliyet gösteren şubelerin bu gibi sünnet düğünlerini (hitan cemiyetleri)[747] sıklıkla icra ettiklerini görüyoruz. Tahmin edilebileceği üzere, düğünlerin hedef kitlesi fukara, şehit veya muinsiz asker evlatları

---

[742] Lebib Selim, "Türk Kadınlığının Harb-i Umûmîdeki Faaliyeti", *Türk Yurdu*, C. 4 (7-8-9) Ankara 1999, s. 251.

[743] Harcanan meblağın 1.000 kuruşu Teali-i Nisvan Cemiyeti tarafından, 216 kuruşu ise 34. Fırka zabitanı tarafından finanse edilir (*Tasvir-i Efkâr*, nr. 1527, 27 Temmuz 1331/9 Ağustos 1915, s. 2.

[744] *İkdam*, nr. 6642, 1 Ağustos 1331/14 Ağustos 1915, s. 2; *İkdam*, nr. 6643, 2 Ağustos 1331/15 Ağustos 1915, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1532, 1 Ağustos 1331/14 Ağustos 1915, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1533, 2 Ağustos 1331/15 Ağustos 1915, s. 2.

[745] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1511, 11 Temmuz 1331/24 Temmuz 1915, s. 2.

[746] *İkdam*, nr. 6640, 30 Temmuz 1331/12 Ağustos 1915, s. 2.

[747] Bu türden toplu sünnet merasimleri, Sultan II. Abdülhamit döneminden II. Meşrutiyet'e miras kalmıştır denebilir. Zira II. Abdülhamit'in iktidarı zamanında çok sayıda fukara çocuğu için kitlesel sünnet törenleri icra edildiği bilinmektedir. Osmanlı saray törenleri içinde şehzadelerin sünnet ve sultanların düğün törenleri önemli bir yer işgal etmekte, bu törenler iktidarın ve gücün sergilenmesi açısından önemli işlevler yüklenmekteydi. II. Abdülhamit zamanında özellikle padişahın tahta çıkış yıldönümü kapsamında yapılan törenlerle, binlerce yoksul çocuk bu padişah döneminde açılan modern hastanelerde, uzman gözetiminde ve hijyenik koşullarda sünnet edilmekteydi. Padişah yakından takip ettiği tören organizasyonları sırasında, sünnet olacak minik yavrulara bizzat ilgi ve alaka göstermiştir. Nadir Özbek'e göre; Abdülhamit rejimi bu kalabalık törenler aracılığıyla, padişah ve yoksul ahali arasındaki arasındaki aile imgesinde ifadesini bulan bağı pekiştirmeyi ummuştur. Söz konusu törenler, Abdülhamit iktidarına meşruiyet sağlamak ve mevcut siyasi rejimi tahkim etmek görevi üstlenmiştir (Nadir Özbek, *a.g.e.*, s. 136-149).

olmuştur[748]. Bu türden organizasyonlarla sadece çocuklar sünnet edilmiyor aynı zamanda çocukların kostüm, ayakkabı, gecelik gibi giyim kuşam ihtiyaçları gideriliyor, bir günlük iaşeleri sağlanıyordu. Ayrıca düğünlerde sergilenen sinema şeritleri, hokkabazlık gösterileri ve icra edilen konserlerle hem çocukların hem de büyüklerin hoşça vakit geçirmeleri sağlanıyordu. Çocuğunu sünnet ettirmek isteyen ailelerin bağlı oldukları mahallenin imam ve muhtarı ile mensubu bulundukları cemiyetin tali şubesinden aldıkları vesikalarıyla birlikte, cemiyetin anlaşmalı olduğu sünnetçiye gitmeleri gerekiyordu. Bu sünnetçi bazen cemiyet azasından bir şahıs olabiliyordu. Sonrasında uygun görülen geniş bir mekânda (tiyatro, bahçe, mektep bahçesi, meydan, arsa vs. gibi) sünnet düğünü gerçekleşiyordu. Düğünler sebebiyle yapılan eğlenceler halka açık olup gelenlerden alınan giriş ücreti, cemiyete gelir kaydediliyordu. Bazen bu türden gelirlerin tayyare alımı gibi, ordunun ihtiyaçlarına hasredildiğini görmek mümkündür[749].

Yardıma muhtaç asker aileleri, hanedan mensuplarınca da ihmal edilmez. Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi'nin[750] himayesinde olmak üzere, Kadıköy Müdâfaa-i Milliye şubesince bir konser düzenlenir. 23 Mayıs 1915'te Tepebaşı Kışlık Tiyatrosu'nda icra edilen konser gelirinin, şehit dul ve yetimleri için harcanacağı duyurulur[751]. Şehzade Burhaneddin Efendi, muhtaç asker ailelerin geçimine harcanmak üzere, harbin bitimine kadar cemiyete aylık 10 lira yardımda bulunma

---

[748] *Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye*, s. 7.

[749] *Tanin*, nr. 1713, 25 Ağustos 1329/7 Eylül 1913, s. 4; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.015, 10 Eylül 1330/23 Eylül 1914, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.716, 27 Ağustos 1332/9 Eylül 1916, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.772, 2 Eylül 1332/15 Eylül 1916, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 13.180, 2 Teşrin-i sani 1333/2 Kasım 1917, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1138, 1 Temmuz 1330/14 Temmuz 1914, s. 4; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1536, 5 Ağustos 1331/18 Ağustos 1915, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1549, 18 Ağustos 1331/31 Ağustos 1915, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1573, 11 Eylül 1331/24 Eylül 1915, s. 2.

[750] Babası Sultan Abdülaziz'in saltanatı zamanında gerek sahip olduğu rütbeler yükseltilerek gerekse babasının yanında selamlık törenlerine katılarak sürekli kamuoyunun gündeminde tutulan Yusuf İzzeddin Efendi, veliaht olmasının ardından resmî protokollerde daha fazla yer almaya başlar. Memleketin çeşitli bölgelerine yaptığı ziyaretlerin yanı sıra dönemin sosyal yardım kuruluşlarında da aktif görev alır. 1908'de kurulan Türk Derneği'nin, Ortaköy İttihat ve Teâvün Kulübü'nün ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin fahri başkanlığını yapar. Donanma Cemiyeti yararına bir takım spor etkinliklerine katıldığı gibi söz konusu cemiyete yaptığı bağışlar nedeniyle kendisine "Fevkalade Altın Madalya" takdim edilir. Ruhsal açıdan sağlığı pek yerinde olmayan veliaht şehzade son yıllarına doğru sürekli bir hastalık vehmine kapılır, 31 Ocak 1916 tarihinde sol kol bileğinin damarlarını kesmek suretiyle trajik bir şekilde hayata veda eder (Ali Akyıldız, "Yusuf İzzeddin Efendi", *TDVİA*, C. 44, İstanbul 2013, s. 14-15; Selahittin Özçelik, *a.g.e.*, s. 186, 224).

[751] *İkdam*, nr. 6554, 5 Mayıs 1331/18 Mayıs 1915, s. 4; *İkdam*, nr. 6557, 8 Mayıs 1331/21 Mayıs 1915, s. 3.

taahhüdünde bulunur[752]. Bir diğer şehzade Ahmet Efendi de, cemiyete 20 lira bağışta bulunur[753].

Osmanlı Devleti'nde şehirlerin içinde veya yakın çevresindeki ağaçlık, çayırlık, akarsu, göl ve deniz kenarı gibi kırlık alanlar, mesire yerleri olarak değerlendiriliyordu. Osmanlı toplumunda gerek halk ve gerekse çeşitli meslek kollarındaki sanatkârlar ve öğrenciler, özellikle bahar ve yaz mevsimlerinde, bir takım fırsatlardan yararlanarak mesire yerlerine dinlenme, eğlenme ve piknik yapma amaçlı gidiyorlardı[754]. Zamanla ahalinin eğlence mekânı olarak gittiği mesire alanlarına alternatif olmak üzere parklar düzenlenmeye başlanır. Parkların oluşumundaki amaç, şehirli kesim için dinlenmeye ve eğlenmeye yönelik ortak bir kamusal alan yaratmaktı[755]. Bu bağlamda başkent İstanbul'da da parklar tesis edilir. Törenle açılışı gerçekleştirilen bu türden kamusal alanların ilk günlerindeki gelirler, sosyal yardım derneklerine tahsis edilir. Örneğin, Gülhane'de tesis edilecek parkın resmî açılışından bir gün sonrasına ait giriş bedellerinin, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne bırakılması kararlaştırılır[756]. 11 Eylül 1913 Perşembe günü gerçekleşen açılışa Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi başta olmak üzere bazı şehzadeler de katılır. Bir sonraki gün yani 12 Eylül Cuma günü ise sabah ondan akşam altıya kadar açık olacak parkta Bahriye ve Darülaceze bandolarının konser vermesi planlanır. O gün cemiyet yararına açık olacak parka beyler 2 kuruş duhuliyye vermek koşuluyla girebileceklerdir[757].

Gülhane Parkı'nın kullanımı, 1914 yılındaki Ramazan Bayramı'nın 2. günü, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne bırakılmıştı. Duhuliyye yani giriş ücreti 40 paraydı. İki takım muzıka ve ince saz heyeti bir konser verecekti. Buradan elde edilecek gelir, askerlerin geride kalan ailelerine muavenet için harcanacaktı. Parkın 3. gün kullanımı ise Donanma Cemiyeti'ne ait olacaktı. Ayrıca asker ailelerinin iaşesini

---

[752] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1334, 15 Kanun-ı sani 1330/28 Ocak 1915, s. 4.
[753] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1440, 1 Mayıs 1331/14 Mayıs 1915, s. 2.
[754] Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Sosyal Hayatından Bir Kesit: Tanzimat Döneminde Mesire", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. XII, S. 3-4, 1999, s. 253.
[755] Zeynep Çelik, *İmparatorluk, Mimari ve Kent Osmanlı-Fransız Karşılaşmaları (1830-1914)*, çev. Zulal Kılıç, İstanbul 2012, s. 213.
[756] *Tanin*, nr. 1.713, 25 Ağustos 1329/7 Eylül 1913, s. 4; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.647, 29 Ağustos 1329/11 Eylül 1913, s. 3.
[757] *Tanin*, nr. 1.716, 28 Ağustos 1329/10 Eylül 1913, s. 3; *Tanin*, nr. 1.718, 30 Ağustos 1329/12 Eylül 1913, s. 2.

karşılamak için bir hesap açılır ve vatandaşlar bu hesaba para yatırmak üzere teşvik edilir[758]. Aynı yılın bu kez Kurban Bayramı'nın 1. ve 3. günleri, Gülhane Parkı'na girenlerden muhtaç asker aileleri yararına 1 kuruş duhuliyye alınır[759].

I. Dünya Harbi'nin devam ettiği bir zamanda İstanbul'da tahsilde bulunan fakir ve şehit evladı 1.780 talebenin günlük yemek masrafı cemiyet tarafından karşılanmak suretiyle iaşeleri temin edilir[760]. Bunlardan başka cemiyet şubelerinin asker ailelerine bedava kömür dağıttığı da oluyordu[761].

2. Mektep ve Hastane İnşası Çalışmaları

Cemiyetin, Balkan Harbi'nin hemen akabinde yenilediği nizamnamesinde[762] yer alan dördüncü faslın ikinci bölümü, İrşat Heyetleri'nin vazifelerine ayrılmıştır. Burada yer alan 22. maddeye göre, "vatan evlatlarına zamanın ihtiyaç ve gereklerine uygun eğitimi verebilecek bir numune mektebi, aynı maksada hizmet edecek ders kitapları ve fennî ziraatın tatbik mahalli olabilecek bir çiftlik mektebi meydana getirebilmek için bir heyet-i mahsusa teşkili", İrşat Heyetleri'nin vazifeleri arasında sayılmıştır. Dünya Harbi'nden az evvel yenilenen nizamnamede[763] de bu madde değişmeden aynen korunmuştur.

Cemiyetin eğitim konusunda kendisine belirlediği hedeflerden, özellikle ders kitabı basıp dağıtma konusunda başarılı ve azimli olduğunu görüyoruz. Cemiyetin kitap neşri ve yayınları başlığı altında muhteviyatından ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz *Çiftçi Çocuğu* ve *Anadolu Köylüsüne Çiftçi Öğüdü* adlı ziraatla ilgili risaleler (küçük kitapçık), bu konuda ele alabileceğimiz yayınlardandır. Masrafları

---

[758] *İkdam*, nr. 6286, 8 Ağustos 1330/21 Ağustos 1914, s. 2; *İkdam*, nr. 6288, 10 Ağustos 1330/23 Ağustos 1914, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.983, 8 Ağustos 1330/21 Ağustos 1914, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.984, 9 Ağustos 1330/22 Ağustos 1914, s. 2.

"...Bi'l-umûm vatandâşlarımızın bayramlık elbise ve şeker paralarından bir kısmını bu emr-i hayra sarfeylemeleri temennî ve ricâ olunur." (*Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.983, 8 Ağustos 1330/21 Ağustos 1914, s. 2).

[759] *İkdam*, nr. 6355, 17 Teşrin-i evvel 1330/30 Ekim 1914, s. 2.

[760] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 13.000, 2 Mayıs 1333/2 Mayıs 1917, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2089, 2 Mayıs 1333/2 Mayıs 1917, s. 2.

[761] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.886, 26 Kanun-ı evvel 1332/8 Ocak 1917, s. 2.

[762] Söz konusu nizamnamede cemiyetin adı "Müzâheret-i Milliyye Cem'iyyeti" olarak geçmektedir. Bkz. BOA, *ŞD.MLK.MRF.*, 38/15 (21 Cemaziyelahir 331/28 Mayıs 1913 tarihli Şura-yı Devlet kararı).

[763] BOA, *DUİT.*, 116/21 (21 Ramazan 332/13 Ağustos 1914).

cemiyet tarafından ödenmek suretiyle bastırılan bu risalelerden 600'er nüsha Aydın, Ankara, Hüdavendigar, Konya, Trabzon, Sivas, Kastamonu ve Adana vilayetleriyle Çanakkale, Bolu, Karesi ve Canik sancaklarına gönderilmiştir. Özellikle iptidai ve köy mekteplerinde okutturulmak istenen kitapların dağıtımında cemiyetin gayet titiz davrandığını, mahallî memurların işe gerekli ehemmiyeti vermesi konusunda uyarıldıklarını görüyoruz. Vilayet ve mutasarrıflıklardan gelen taleplere bakılırsa, söz konusu risaleler oldukça rağbet görmüş ve nüshaların yetmediği yerlere ikinci baskısı yapılan risaleler gönderilmiştir[764]. Cemiyetin bu yolda attığı adım, Ziraat Nezareti'ne de ilham vermiş olmalıdır. Zira nezaretin bir yıl sonra benzer bir faaliyet içerisinde olduğunu görüyoruz. Bu bağlamda Ziraat Nezareti çiftçilere parasız dağıtmak üzere zirai konularla ilgili risaleler bastırmış ancak risalelerin mevcudu tükenmiştir. Bunun üzerine aynı hususta fakat daha geniş kapsamlı olmak üzere yeni risalelerin basımı kararlaştırılmıştır[765].

Cemiyetin, nizamnamesinde belirttiği gibi, yeni mektepler açma konusunda başarılı bir politika izlediğine şahit olamıyoruz. Hatta mevcut mekteplere yardım hususunda, mali durumunun müsait olmamasını gerekçe göstererek, çekimser davranmıştır[766]. Cemiyet, kendi namına toplanan paraların mektep veya hükümet konağı gibi tamiratlara harcanmadan, doğruca merkeze gönderilmesi konusunda şubelerini sıkıca uyarır. Buna gerekçe olarak "*askerî ihtiyaçların ziyadesiyle artmasını*" göstererek, mevcut paraların bu türden ihtiyaçlara sarf edilmesinin daha faydalı olacağını düşünür[767]. Anlaşılan o ki, I. Dünya Harbi arifesinde artan askerî hareketlilik ve bundan doğan askerî ihtiyaçlar cemiyetin birinci önceliğini oluşturmakta, diğer alanda hasıl olan ihtiyaçlar ise şimdilik geri plana atılmaktadır.

Bununla birlikte cemiyetin üç senelik faaliyetlerinin anlatıldığı 1916 yılına ait bir hesap defterinde, dört tane iptidai mektep ve bir tane de köy mekteplerine öğretmen yetiştiren darülmuallimin mektebinin tesis edildiği belirtilmektedir[768].

---

[764] BOA, *DH.İD.*, 79/34 (17 Nisan 330/30 Nisan 1914).
[765] *İkdam*, nr. 6262, 15 Temmuz 1330/28 Temmuz 1914, s. 3.
[766] BOA, *MV.*, 187/27 (23 Mart 330/5 Nisan 1914).
[767] BOA, *DH.MTV.*, 35/8 (1 Ağutos 329/14 Ağustos 1914 tarihli telgraf).
[768] *Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye*, s. 5. Çok sayıda öğrencinin eğitim gördüğü iddia edilen bu mekteplerle ilgili maalesef yeterli bilgiye ulaşamadık.

Cemiyetin mektep yaptırma faaliyetine ilişkin ulaşabildiğimiz tek örnek, 4 Şaban 1339 (13 Nisan 1921) tarihli belgedir[769]. Buna göre, cemiyet tarafından sağlanan finansmanla inşa olunmakta iken mecburi sebepler yüzünden yarım kalan Göztepe'deki mektep inşaatı, Maarif Nezareti tarafından tamamlanacaktır. Söz konusu mecburi sebeplerin ne olduğu belgede belirtilmemekle birlikte, bu durumun cemiyetin varlığını tamamlamış olmasından kaynaklandığını düşünebiliriz. Zira belgenin tarihi, cemiyetin kapatılmasından çok sonrasına aittir.

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin eğitim tarihine olan katkı ve destekleri konusunda maalesef bilgi ve verilerimiz oldukça kısıtlıdır[770]. Bununla birlikte cemiyet mevcut mekteplere desteğini esirgememiştir. 1915 yılında İzmir'de açılan ve Osmanlı Devleti'nde ilk olma özelliği taşıyan[771] şimendifer mektebinin masrafları cemiyetçe karşılanır[772]. 1915 yılının Haziran ayında talebe kaydına başlayan mektep, ilk etapta 200 talebeyle derslere başlar[773]. Talebeler, tahsil durumlarına göre üç kısma ayrılır. Birinci kısım istasyon memurluğu, ikinci kısım telgrafçılık ve üçüncü kısım da işaretçilik, makasçılık, makine ve ateşçilik kısımlarından oluşmaktadır[774]. Demiryolu personelinin ağırlıklı olarak gayrimüslimlerden oluşması, yabancıların bu alanda tekel oluşturmalarına sebep olduğu gibi harp hâli içerisinde bulunan Osmanlı Devleti'nde olası sabotaj ihtimalini de düşündürmekteydi. Açılan bu mekteple birlikte demiryolları artık daha emniyetli olacağı gibi Türklerin sadece makasçılık ve bekçilik gibi basit işlerin dışında da istihdamı sağlanacaktı. Dolayısıyla mektep, İttihat ve Terakki iktidarının iktisadi Türkçülük uygulamalarının bir sonucu olarak görülebilir[775].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin 1328 (1913) tarihli ilk nizamnamesinin ikinci maddesinde cemiyetin hastane tesisi için bir "heyet-i faâlesi"nin bulunacağı,

---

[769] BOA, *MV.*, 221/110.
[770] Belki de içinde bulunulan harp ortamı, cemiyetin belirtilen hususa dair yatırım yapması için gerekli ortam ve koşulları yeterince sağlamaktan uzaktı ya da cemiyetin konu hakkındaki faaliyetlerine dair arşiv belgeleri henüz okuyucuya sunulmamıştır.
[771] Sabri Sürgevil, *II. Meşrutiyet Döneminde İzmir*, İzmir 2009, s. 132.
[772] Celâl Bayar, *Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Giriş,* C. 5, İstanbul 1997, s. 93.
[773] Şimendifer mektebi gördüğü yoğun ilgi üzerine 100 talebeyi daha bünyesine katmıştır. Mektebe girebilmek için idadi mezunu olmak ve 18 yaşından küçük, 35 yaşından büyük olmamak gerekiyordu (*İkdam*, nr. 6643, 2 Ağustos 1331/15 Ağustos 1915, s. 2).
[774] *İkdam*, nr. 6585, 5 Haziran 1331/18 Haziran 1915, s. 2; *İkdam*, nr. 6600, 20 Haziran 1331/3 Temmuz 1915, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1490, 20 Haziran 1331/3 Temmuz 1915, s. 2.
[775] Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 432.

yedi kişiden müteşekkil bu heyetin görev icra edeceği duyuruluyordu[776]. Balkan Harbi'nden sonra ve I. Dünya Harbi'nden önce yenilenen nizamnamelerde, söz konusu heyetin vazifeleri ayrıntılarıyla sıralanmıştır. Bu vazifelerden ilki, "*efrad-ı millet için millî dispanser ve hastaneler tesisi*"dir. Halk sağlığını koruyup kollamaya yönelik bu vazife, özellikle harp hâli içerisindeki devletin sağlık ve hastane masraflarını hafifletmesi açısından kayda değerdir.

Cemiyetin merkez teşkilatı bahsinde de değindiğimiz gibi Müdâfaa-i Milliye Hastaneler Heyeti kuruluşundan itibaren Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile işbirliği yapmıştır. İlk etapta iki kurum arasında hasta ve yaralı askerlerin İstanbul'daki hastanelere nakli ile mevcut hastanelerin ihtiyaçlarının tespiti konuları ele alınır. Buna göre Balkan Harbi devam ettiği esnada İstanbul'daki hastanelerin toplam yatak sayısı 11.000 olup bunlardan 3.000 kadarı boştur. Fakat bu sayı yeterli olmayıp 4.000 yatağa daha ihtiyaç vardır. İlk etapta 500 yataklık bir hastane tesisine karar verilir. Hazırlıklar için gerekli ihtiyaç malzemesinin halkın yardımlarıyla toplanması düşünülür. Malzemeler Müdâfaa-i Milliye şubeleri aracılığıyla toplanarak Hilâl-i Ahmer'e aktarılacaktır. İhtiyaç duyulan malzemeler terlik, çorap, yorgan, battaniye, yastık, yastık kılıfı, şilte, yün fanila, pamuklu mintan, don, gömlek, hasta entarisi, takke, yatak çarşafı ve havlu gibi kalemlerden oluşmaktadır[777]. İhtiyaçların giderilmesi hususunda halkın ayni yardımları olduğu gibi bazı hayırseverler de hastanelerde gönüllü hasta bakıcılık yapmak üzere heyete isimlerini kaydettirirler[778].

Letafet Apartmanı[779], Süleymaniye, Çubuklu, Ragıp Paşa, Kara Gümrük ve Haraccı Muhiddin hastaneleri, gerekli tüm araç-gereç ve eşyalar cemiyet tarafından karşılanmak suretiyle tekrar hizmete açılmış, harp devam ettiği müddetçe pek çok yaralı ve hasta asker buralarda tedavi görmüştür[780]. Cemiyet bu yoldaki hizmetlerini

---

[776] BOA, *ŞD.MLK.MRF.*, 38/15.
[777] *Tanin,* nr. 1501, 22 Kanun-ı sani 1328/4 Şubat 1913, s. 4; *Tanin,* nr.1504, 25 Kanun-ı sani 1328/7 Şubat 1913, s. 4.
[778] *Tanin*, nr. 1518, 8 Şubat 1328/21 Şubat 1913, s. 6.
[779] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.453, 12 Şubat 1328/25 Şubat 1913, s. 3.
[780] Her ne kadar cemiyet yayımladığı hesap defterinde bu hastanelerin tefrişini tamamen kendisine mal etse de, bunun tam anlamıyla böyle olmadığını biliyoruz. Örneğin Vezneciler'de 200 yataklı bir hastaneye dönüştürülmesi planlanan Letafet Apartmanı'na gerekli sıhhi teçhizatın alınabilmesi için Vezneciler, Direklerarası ve Çarşı-yı Kebir'de bulunan tüccar ve esnafın yardımseverliğine başvurulmuştur. İki günlük bir çalışmadan sonra söz konusu ahaliden 200 lirayı aşkın bir meblağ toplanmıştır (*Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.456, 15 Şubat 1328/28 Şubat 1913, s. 3). Benzer bir örneği

yalnız kendi açtığı hastanelere hasretmeyip diğer hastanelerden gelen yardım taleplerini de elinden geldiğince yerine getirmeye gayret etmiştir[781]. Örneğin Şam'da tesis edilmesi düşünülen Vatan Hastaneleri için gerekli malzemelerin temini konusunda ordu ile işbirliği yapar, bazı malzemeleri iane yoluyla halktan tedarik eder[782]. Müdâfaa-i Milliye Firuzağa şubesi, bölgedeki hastanelerin ihtiyacı olan yatak, yorgan gibi eşyaları muhit dâhilindeki ahaliden toplama yoluna gider[783]. Cemiyetin Hama şubesi de, çeşitli mahallerde açılmış hastanelerin acil ihtiyacı olan gömlek, mintan ve bazı levazımı tedarik etmek için halktan iane toplar[784].

Dinar kazasında belediyeye ait bir arsa üzerine Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti tarafından bir hastane inşa edilir[785]. Ayrıca cemiyetin Konya şubesi, vilayette yapılacak hastane için 250.000 kuruş bağışta bulunur[786]. Cemiyetin sıhhi tesis açma veya donanımını tamamlama konusundaki tecrübelerinden istifade etmek isteyen Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, lağvedilmesi düşünülen Samsun'daki 50 yataklı Hilâl-i Ahmer hastanesinin, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne devredilmesini teklif eder[787].

3. Yoksullar için Kurulan Aşevleri

Harbe bağlı olarak tarımsal alanda yaşanan iş gücü açığının önemli boyutlara ulaşması, buna karşıt olarak ordunun ve sivil halkın artan besin maddesi ihtiyacı, devletin "sosyal" niteliğini ön plana çıkarmasına neden olur. Yoksul ve muhtaç halkı doyurmak, devletin ve sosyal yardım derneklerinin bir görevi haline gelir. Bu görevi üstlenen derneklerden bir tanesi de Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'dir.

Süleymaniye Hastanesi için de verebiliriz. Süleymaniye'de açılan 100 yataklı hastanenin ihtiyaç duyduğu bazı eşyalar cemiyetçe dışarıdan satın alındığı gibi havlu, yastık, yorgan, yatak, sedye gibi malzemelerin Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin deposundan karşılanması yoluna gidilmiştir (KA, K. 23, B. 70, 70-1, 70-2, MMC hastaneler heyetinden HAC'ne gönderilen 29 Kanun-i sani 328/11 Şubat 1913 tarihli tahrirat).

[781] *Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye*, s. 4.

[209] BOA, *DH.İUM.EK.*, 20/9 (29 Ağustos 332/11 Eylül 1916 tarihli tahrirat).

[783] BOA, *HR.SYS.*, 2168/37 (6 Eylül 331/19 Eylül 1915 tarihli tahrirat).

[784] BOA, *DH.İUM.EK.*, 7/23 (8 Cemaziyelahir 333/23 Nisan 1915 tarihli tahrirat).

[785] BOA, *DH.UMVM.*, 93/27 (13 Şubat 334/13 Şubat 1918 tarihli tahrirat).

[786] BOA, *DUİT.*, 130/21 (8 Safer 1335/4 Aralık 1916 tarihli irade-i seniyye); BOA, *DH.UMVM.*, 24/12 (24 Teşrin-i sani 332/7 Aralık 1916 tarihli tahrirat).

[787] BOA, *DH.UMVM.*, 80/62 (HAC'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 15 Kanun-i evvel 333/15 Aralık 1917 tarihli tahrirat).

Cemiyetin en faal taşra şubelerinden birisi olan İzmir şubesinde, Vali Rahmi Bey'in himayesinde olmak üzere bir iaşe komisyonu kurulur ve bu komisyon I. Dünya Harbi'nin başlamasıyla birlikte fukara muhacirlere yemek dağıtımına başlar[788]. Aynı şube, reisleri silahaltına alınan fukara ailelere bedava ekmek dağıtımı uygulamasını da başlatır. Üç sene boyunca devam eden bu uygulama ile haftada 48.240 nüfusa 6.080 kıyye ekmek dağıtılır. Fukara ailelerin açlık ve sefaletine bir çare olmakla beraber yetersiz kalan bu faaliyet, bir aşevi açılması düşüncesini beraberinde getirir. Bunun neticesinde 4 Kanun-ı evvel 332 (17 Aralık 1916) tarihinde, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin İzmir şubesi ile birlikte bir "*Müdâfaa-i Milliye ve Hilâl-i Ahmer Fukara Aşevi*" açılır. Aşevinde sabahları etli çorba, öğle ve akşamları etli nohut, börülce, bakla, patates ve bazen de sebze yemeği veriliyor, mukabilinde 20 para gibi düşük bir meblağ alınıyordu. Ekmek ve haftada bir defa verilen hoşaf ise ücretsizdi. 863.037 kuruşun sarf edildiği bu aşevinden istifade edenlerin sayısı, günlük 35.000'i geçer. Aşevinin açıldığı tarihten 15 Şubat 332 (28 Şubat 1917) tarihine kadar geçen yaklaşık 2,5 ay zarfında, 1.031.736 öğün yemek verilerek o miktarda fukaranın karnı doyurulur[789].

Diyarbakır merkez vilayette açılan çorbahanede ise günlük 2.000 fukara ve mülteciye çorba dağıtılmaktaydı. Yine Mardin livasında günlük 500 fukaraya yemek dağıtılan bir aşhane açılmıştı[790].

Harbin sonlarına doğru yoksul kesimin iaşesi sorunu, giderek vehamet kazanan bir boyuta ulaşır. Sorun, 1918 yılının yaz aylarında faaliyete geçen İaşe Nezareti'nin çalışma kapsamında değerlendirilir. Nezaret, harp nedeniyle gittikçe yoksullaşan memur kesimine erzak dağıtımında bulunacağı gibi fukara ve muhtacin sınıfa da aşevleri aracılığıyla hizmet götürmeyi amaçlıyordu[791]. Buralarda dağıtılacak ucuz ya da parasız yemekle, halkın beslenme sorununun çözümü planlanıyordu.

---

[788] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1289, 1 Kanun-ı evvel 1330/14 Aralık 1914, s. 3; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1293, 5 Kanun-ı evvel 1330/18 Aralık 1914, s. 4.

[789] BOA, *DH.KMS.*, 44-1/43 (İzmir Müdâfaa-i Milliye şubesinin 11 Mart 333/11 Mart 1917 tarihli tahriratı); Celal Bayar, *a.g.e.*, s. 201; *Vakit*, nr. 314, 5 Eylül 1334/5 Eylül 1918, s. 2; Safiye Kıranlar, *a.g.e.*, s. 260.

[790] BOA, *DH.İUM.EK.*, 30/48 (Diyarbakır vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne çekilen 8 Nisan 333/8 Nisan 1917 tarihli telgraf); BOA, *DH.ŞFR.*, 84/38 (Dâhiliye Nezareti'nden Diyarbakır vilayetine çekilen 12 Şubat 334/12 Şubat 1918 tarihli telgraf); Safiye Kıranlar, *a.g.e.*, s. 260-261.

[791] Ayrıca Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin de dâhil olduğu kamu yararına hizmet gören kurum ve derneklerin temel besin ihtiyaçları da İaşe Nezareti'nce karşılanacaktı.

Nitekim nezaretin başındaki Kemal Bey, İaşe Heyeti başkanlığında bulunduğu sırada, düşük bir bedel karşılığında halka yemek dağıtan 25 kadar aşevi açmıştı. Nezaret açacağı aşevleri ile 100.000 dolayında fakirin iaşesini sağlayacaktı. Bu alanda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile birlikte hareket edilecekti[792].

4. Zirai Faaliyetleri

Balkan Harbi sonucunda verimli tarım topraklarının yitirilmesi, Osmanlı Devleti'nin tarımsal üretimde büyük ölçüde Anadolu'ya bağımlı olması sonucunu doğurdu. Harpten yeni çıkan halk yaşadığı kargaşa ve belirsizliği atlatamadan kendini Dünya Harbi'nin içinde bulur. Devlet-köylü ilişkilerinin çıkmaza sürüklendiği bu devrede köylü, mahsulüne el konacağı kaygısıyla sadece kendisine yetecek kadar olanı üretmekle yetinir. Özellikle pazara yönelik tarımsal üretimde büyük düşüş yaşanır. Öyle ki 1913 yılında 68 milyon olan ekili arazi, harbin ilk yılında 35 milyon dönüme, ikinci yılında 27 milyon dönüme düşer. Dışarıdan zahire ihracı yollarının tıkandığı bu devrede devlet, temel besin maddelerinin üretimi konusunda kendi tarımsal imkânlarını desteklemek ve geliştirmek zorunda kalır[793].

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu çok cepheli harp, gün geçtikçe daha çok sayıda insan gücünün silahaltına alınmasını gerekli kılıyordu. Harp boyunca yapılan çağrılarla askere alınanların sayısı her sene biraz daha artmış ve 1918'de rakam 2.850.000 seviyesine ulaşmıştı. Askere alınanların %80'i uzaktan veya yakından zirai üretimle ilgili kişilerdi. Dolayısıyla üretici çağında askere alınan bu genç kitlenin zirai üretim sahalarından uzakta bulunmasının, büyük oranda tarıma dayalı bir ülke ekonomisine darbe indirmesi kaçınılmaz gözüküyordu. Çiftçi genç nüfusun askere alınması zirai işletmeleri cephe gerisindeki kadın ve çocukların eline bırakıyordu. Fakat onların da bütün gayret ve çabalarına rağmen, zirai üretimi normal seviyesinde tutabilmek mümkün olamıyordu[794].

Zirai faaliyetlerde yaşanan iş gücü kaybı, harp boyunca gerek ordu ve gerekse sivil halkın iaşesinin temini hususunda bir takım sıkıntıların yaşanacağı

---

[792] Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 504, 506.
[793] Zafer Toprak, *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, İstanbul 2003, s. 81-82; Zafer Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat…*, s. 441.
[794] Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara 1994, s. 33, 35.

endişesini de beraberinde getirir. Üreticilerin kitleler halinde askere alınmasının tarımsal üretim üzerindeki menfi etkilerini hafifletmek üzere, hükümet tarafından bir takım tedbirler alınır. Bu tedbirlerin ilki, cephe gerisinde ve askerlik mükellefiyeti bulunmayan kesimin üretime daha fazla katkıda bulunmasını sağlamak amacıyla hazırlanan *Amele-i Müşterekiyye Talimatnamesi*'dir. 17 Ekim 1914 tarihli bu talimatnamenin ilk maddesine göre, *"Her köyün askerlikle mükellef olmayan 16 yaşından 20 yaşına kadar gençleri ile 45 yaşından daha büyük olan erkek nüfusu ve ayrıca askerlik yaşında bulunup da herhangi bir sebepten dolayı köyünde bulunanlar, o köyün sürülüp hazırlanmış tarlalarına tohum atmak, yeniden tarla sürüp ekmek konusunda ortaklaşa çalışmak mecburiyetindedirler."* Ancak söz konusu talimatname bazı yerlerde gerektiği gibi uygulanamamış[795], bu durum devleti *"Mükellefiyyet-i Ziraiyye Kanunu"* gibi daha kapsamlı tedbirler almaya mecbur bırakmıştır. 5 Eylül 1332 (18 Eylül 1916) tarihli *Mükellefiyyet-i Ziraiyye Kanun-ı Muvakkati* ve 2 Nisan 1333 (2 Nisan 1917) tarihli *Mükellefiyyet-i Ziraiyye Kanunu* ile devlet, mesleği çiftçilik olan ve askerlik hizmeti dışında tutulan 14 yaşını tamamlamış tüm erkek ve kadın Osmanlı vatandaşlarının, Ziraat Nezareti'nin tayin edeceği oranda ziraatle uğraşmasını öngörmektedir. Mesleği çiftçilik olmayan ve askerlik hizmetinin dışında kalmış olanlar da, bulundukları yörede en fazla ekilen ürünü yetiştirerek, bu yükümlülüğe tabi olacaktır. Bu yükümlülük Müdâfaa-i Milliye, Donanma, Hilâl-i Ahmer gibi kamu yararına hizmet eden müesseseleri ve her türlü imtiyazlı ve imtiyazsız cemiyet ve şirketleri de kapsamaktaydı[796].

Mükellefiyet-i Ziraiyye Kanun-ı Muvakkatı kısa sürede etkisini gösterir ve savaşın sonlarına doğru ekili tarım alanlarında hissedilir bir artış yaşanır. 1915-1916 mevsiminde 25-27 milyon dönüm toprak işlenmişken, bu rakam 1916-1917 mevsiminde 32-35 milyon dönüme ulaşır. 1917 yılının Mayıs ayı sonlarında ekili

[795] Tuncay Öğün, *a.g.e.*, s. 87-88.

[796] "Mükellefiyyet-i Zirâiyye Kanûn-ı Muvakkati", *Düstur*, II. Tertip, C. 8, İstanbul 1928, s. 1297-1298; "Mükellefiyyet-i Zirâiyye Kanûnu", *Düstur*, II. Tertip, C. 9, İstanbul 1928, s. 596-597; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.781, 11 Eylül 1332/24 Eylül 1916, s. 2; Zafer Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat…*, s. 447-448. Osmanlı Hükümeti sivil halkın ve askerî birliklerin beslenmesi konusunda, Almanya'daki uygulamaları örnek almaktaydı. Öyle ki, Mükellefiyet-i Ziraiyye Kanunu ve kapsamı, Almanya'daki belediyelerin üretimi arttırmaya yönelik çabalarına oldukça benzemekteydi. Almanya'daki belediyeler çeşitli cemiyetler ile kadın, çocuk ve ihtiyarlardan oluşan hamiyetli vatandaşların gayretleriyle boş kalan tüm toprakları, kime ait olduğuna bakılmaksızın, ekmekteydi. Hatta şehir meydanlarına bile patates ekilmişti. Bunun sonucunda bol miktarda patates üretilmiş, patates fiyatlarında önemli bir düşüş yaşanmıştı (Tuncay Öğün, *a.g.e.*, s. 19).

alan, bir önceki yıla oranla %50 artış gösterir. Edirne, Bursa, Çatalca ve İzmit yöreleri önceleri kendi nüfusunun 8-9 aylık talebini karşılarken, kanunun getirdiği yükümlülükler sonucu diğer yörelere de besin maddesi göndermeye başlar[797].

Tarımsal üretimi desteklemek ve arttırmak konusunda memlekette yaşanan seferberliğe ortak olan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, çalışmalarını özellikle ihtiyaç sahibi köylülere bedava tohum tedarik etme konusunda yoğunlaştırmıştı. Kırsal kesimdeki iş gücünün büyük oranda askere alınması, askere alınan köylünün kendisine harçlık yapmak için tohumluğunu satması, yaşanan çekirge afeti ve afetin sonunda tohumlukların büyük oranda tahrip olması, zirai üretimde bilhassa tohum darlığı çekileceğinin göstergeleri olmuştu. Yaşanan olumsuzluklar, cemiyeti çiftçilere tohumluk zahire tedariği konusunda harekete geçirir. Ancak ülkenin içinde bulunduğu harp hâli, buna büyük ölçüde mani olur. Bursalı çiftçilerin acil lüzum duydukları tohumluk arpa, yakınlığı dolayısıyla Eskişehir'den getirtilmek istenir. Ancak Eskişehir livasından arpa ihracı yasak olduğundan Dâhiliye Nezareti cemiyetin bu talebine onay vermez. Bunun yerine arpaların Eskişehir livası dâhilinde ekilmesini önerir[798]. İstanbul ve civarının ihtiyacı olan ve Düzce'deki bir tüccardan alınan 2.000 kilo tohumluk mısırın, Adapazarı'ndan Haydarpaşa'ya demiryoluyla nakli gereklidir. Nakil için gerekli vagonlar Harbiye Nezareti'nden talep edilir. Ancak Bolu livası dâhilinden hububat ihracı daha önceden yasaklanmış olduğundan, tohumluk mısırların nakline imkân görülemez[799].

Cemiyet tohumluk tedariği hususunda özellikle Edirne, Çatalca, Kırkkilise ve Tekfurdağı gibi İstanbul'a yakın ve Balkan Harbi'nde büyük zararlar görmüş bölge ahalisine yardım etmek ister. Buralarda şiddetle ihtiyaç duyulan tohumluk arpa, Konya vilayetine bağlı Ilgın ve Akşehir kazalarından satın alınmak istenir fakat bu teşebbüs, belirlenen narha tecavüz edileceği iddiasıyla, Akşehir kaymakamlığınca engellenir. Tohumluk ihtiyacının karşılanmasında üst üste başarısızlıklar yaşayan cemiyet, karaborsacılara karşı işe yaraması muhtemel olan narh sisteminin, sadece

[797] Zafer Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat…*, s. 452.
[798] BOA, *DH.İUM.*, 59-3/1-23 (Dâhiliye Nezareti'nden MMC riyasetine gönderilen 6 Mart 331/19 Mart 1915 tarihli tahrirat).
[799] BOA, *DH.İUM.*, 59-3/1-77 (İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti'nden Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne gönderilen 6 Mart 332/19 Mart 1916 tarihli tahrirat).

halka bedava tohumluk dağıtmak isteyen Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne uygulanmasının bir faydasının olmadığını belirtmekten kendini alamaz[800].

Memleketin zirai üretim alanında yaşadığı buhranı gidermek ve tohum tedarik etmek için her türlü yola başvuran Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, karşılaştığı engeller yüzünden oldukça muzdariptir. Zira cemiyetin Romanya'dan satın aldığı mısır ve fasulyeden ibaret 100 ton hububat da Romanya hükümetinin aldığı ihraç yasağı kararından dolayı, memlekete getirilemez. Bunun neticesinde cemiyetin taahhüt ve yardımlarına güvenilerek hazırlanmış binlerce dönüm tarım arazisinin boş kalma tehlikesi doğar[801].

Cemiyetin bizzat toprağı ekip biçtiğine ve mahsul elde ettiğine şahit oluyoruz. Müdâfaa-i Milliye Çankırı şubesince ziraat yapılan araziden elde edilen mahsulatın, kanun gereğince, mahallî fiyatının 1/5'i nispetindeki bir bedelle "iaşe-i umumiye"ye alınacak olması, cemiyetin tepkisiyle karşılaşır. Hayırlı işlere sarf edeceği mahsulatının çok ucuz bir fiyatla alınacak olmasından şikâyet eden cemiyet, bunun faaliyetlerine engel olacağı kanaatindedir. Ayrıca bu durum dışarıdan yüksek fiyatla zahire alımını da gündeme getirebilirdi. Dolayısıyla cemiyet iaşe-i umumiyeye zahire verme yükümlülüğünden istisna olmasını istemektedir[802].

Üreticilere tohumluk temininin yanı sıra halkın beslenme sorunu da harp döneminin temel kaygılarından biriydi. Yaşanan zahire yokluğuna kayıtsız kalamayan cemiyet, buğday satın alma teşebbüslerinde bulunur[803]. Ancak cemiyetin bazı mahallerden zahire satın alması, o bölgedeki zahire fiyatlarını yükselttiğinden, askerin ihtiyacı olan zahireyi değerinden pahalı almak zorunda kalan Harbiye Nezareti zarara uğrar. Bunun üzerine Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, zahire mübayaasıyla meşgul olmaması için uyarılır[804]. Ancak bu meşguliyetin özellikle

---

[800] BOA, *DH.İUM.*, 59-3/1-41 (MMC Merkez-i Umumisi'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 1 Mart 332/14 Mart 1916 tarihli tahrirat).
[801] BOA, *DH.İUM.*, 59-3/1-77 (MMC merkez-i umumisinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 16 Mart 332/29 Mart 1916 tarihli tahrirat).
[802] BOA, *DH.İUM.EK.*, 37/41 (MMC merkez-i umumisinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 1 Ağustos 333/1 Ağustos 1917 tarihli tahrirat).
[803] BOA, *DH.İUM.EK.*, 16/96 (Kütahya mutasarrıflığından Dâhiliye Nezareti'ne çekilen 17 Haziran 332/30 Haziran 1916 tarihli telgraf).
[804] BOA, *DH.İUM.EK.*, 103/23 (Dâhiliye Nezareti'nin 9 Temmuz 332/22 Temmuz 1916 tarihli umumi telgrafı).

İzmir yöresinde devam etmesi, Aydın Valisi Rahmi Bey[805] ile Dâhiliye Nezareti'ni karşı karşıya getirir[806].

Müdâfaa-i Milliye'ye zahire alım satımı konusunda uygulanan engelleme ve yasaklamaları, harp yıllarında hâkim olan devletçilik anlayışı ve onun bir parçası olan iaşe politikalarıyla açıklamak mümkündür. I. Dünya Harbi ile birlikte topyekûn savaş olgusuyla tanışan ülke ekonomisinin tüm kaynakları, harbin ihtiyaçlarına seferber edilir. Tarımsal üretimdeki azalmaya karşılık ordunun artan talepleri, satın almanın yanı sıra zaman zaman el koyma yöntemleriyle giderilir. Ülkedeki mal ve hizmetlerin büyük kısmı savaş giderlerine ayrılır. Bu süreçte iktisadi yaşam giderek devlet denetimine girerek modern anlamda "devletçilik" anlayışı ülkeye yerleşir[807].

Harbin patlak vermesiyle birlikte İstanbul gibi Osmanlı şehirlerinde baş gösteren iaşe sıkıntısına önlem olmak üzere hükümet tarafından *"Havayic-i Zaruriyye Komisyonu"* teşkil edilir. Komisyon iaşe işleriyle meşgul olarak ordunun ve sivil halkın temel ihtiyaç maddelerini sağlamakla görevliydi. Ayrıca karaborsacılığın ve istifçiliğin önüne geçmek için piyasadan gizlenmiş maddeleri saptayarak gerektiğinde bunlara el koyabilecek ve böylece fiyatların normalin üstünde artmasına mani olacaktı. Bunun yanı sıra harbin ilk aylarında ordunun ihtiyaçlarını gidermek için *"Tekalif-i Harbiyye Komisyonları"* oluşturulur. Bunlar tüccarın elindeki buğday, koyun, patates, fasulye, nohut vs. gibi gıda maddelerinin %25'ine el koyabilecekti. Ancak Havayic-i Zaruriyye Komisyonu'nun iaşe

---

[805] 1913-1918 yılları arasında İzmir valiliği görevinde bulunan Rahmi Bey, şehrin sosyal yaşantısında önemli bir yer tutan Hilâl-i Ahmer ve Müdâfaa-i Milliye cemiyetleri ile Türk Ocağı'nı sürekli desteklemiştir. Derneklerin faaliyetlerini himayesi altına alarak gelişimleri için önemli katkılarda bulunmuştur (Ahmet Mehmetefendioğlu, "Rahmi Bey'in İzmir Valiliği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 3, 1993, s. 361).

[806] Cemiyetin İzmir belediyesiyle birlikte heyetler oluşturarak Aydın vilayetinin Kasaba ve Alaşehir cihetlerinden arpa satın almak istemesi, buralardaki arpa fiyatını 3,5 kuruşa yükseltmiş, fiyat artışından etkilenen Harbiye Nezareti, cemiyeti Dâhiliye Nezareti'ne şikayet etmiştir. Dâhiliye Nezareti vilayet ve livalara gönderdiği tamim ile cemiyetin vazife harici işlerle iştigal etmemesi yönünde bir kez uyarıda bulunmuştur. Cemiyetin İzmir'deki şubesinin en büyük destekçilerinden olan Vali Rahmi Bey, İzmir Müdâfaa-i Milliye'si tarafından günde 15.000 aceze ve eytama bedava ekmek dağıtıldığı, gerekli unun cemiyetçe satın alındığı, eğer bu yasaklanırsa memur eliyle yapılan alımların daha pahalıya mal olacağı, dolayısıyla muhtacinin faydalandığı günlük ekmek miktarının azalacağını ifade etmiştir. Asıl askerî makamların bölgeden zahire satın almasını yasaklamak gerektiğini sözlerine eklemiştir. Bkz. BOA, *DH.İUM.*, 98-3/1-82 (Vali Rahmi Bey'den Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 11 Temmuz 332/24 Temmuz 1916 tarihli telgraf ve Dâhiliye nazırının 17 Temmuz 332/30 Temmuz 1916 tarihli cevabı).

[807] Zafer Toprak, *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi…*, s. 13-15.

sorununun çözümünde yetersiz kalması üzerine, İttihat ve Terakki'nin İstanbul murahhası Kemal Bey'in denetiminde *"Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye"* adlı ticari bir teşkilat vücuda getirilir. 1914 yılının Ekim ayından itibaren bir yıl süreyle İstanbul'un ihtiyaç duyduğu buğday Konya, Ankara, Eskişehir, Karahisar, Ereğli, Karaman gibi zahire merkezlerinden söz konusu heyet eliyle satın alınır. Anadolu'dan satın alınan buğdaylar İstanbul'daki değirmenlerde öğütülerek Ekmekçiler Cemiyeti aracılığıyla buradaki fırınlara dağıtılır. 1915 yılı Ekim'inden 1916 yılı Şubat'ına kadar ise benzer alımlar, *"Anadolu Millî Mahsulat Şirketi"* aracılığıyla yürütülür. Sonrasında iaşe işleri şehremaneti ve belediyelere bırakılır. Ancak olağanüstü harp koşullarında belediyeler de iaşe işlerini yürütmekte yetersiz kalmış ve halk açlıkla karşı karşıya kalmıştır. Bunun üzerine (Alman iaşe örgütü örnek alınarak) ülke çapında iaşe örgütleri kurarak etkin bir dağıtım şebekesinin oluşturulması yoluna gidilir. 25 Temmuz 1916 tarihinde yayımlanan *"İaşe Kanun-ı Muvakkati"* ile Osmanlı toprakları iaşe bölgelerine[808] ayrılarak bir bölgeden diğer bir bölgeye zahire ihracı yasaklanıyordu. Söz konusu geçici yasa ile Harbiye Nezareti Umumi Levazımat Reisi, Maliye ve Ticaret nezaretleri müsteşarları, Ziraat Bankası Umum Müdürü ile Dâhiliye Nazırı'nın uygun göreceği ve Dâhiliye Nazırı'nın başkanlığında olmak üzere iki kişiden oluşan bir *"Merkez İaşe Heyeti"* oluşturuluyordu. Her türlü iç ve dış zahire ticareti bu heyetin yetki alanında olacaktı. Harbiye Nezareti'ne bağlı olarak oluşturulan İaşe Umum Müdürlüğü (18 Ağustos 1917) ile İaşe Nezareti (30 Temmuz 1918), İttihat ve Terakki Hükümeti'nin harp boyunca temel ihtiyaç maddelerinin temin ve dağıtımı hususunda oluşturduğu diğer iki önemli kurum olarak karşımıza çıkmaktadır[809]. Tüm bu örgütlenmelere rağmen, İttihat ve Terakki Partisi, izlediği "Türk burjuva sınıfı yaratma" politikası yüzünden, istismar ve yolsuzluk suçlamalarından kurtulamamıştır[810].

---

[808] İstanbul, Edirne, Hüdavendigar, Konya, Ankara, Aydın, Kastamonu, Bolu, Çatalca, Kale-i Sultaniye, Karasi, İzmit, Eskişehir, Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Niğde, Menteşe ve Antalya birinci bölgeye, Suriye, Beyrut, Adana, Halep, Kudüs-ü Şerif, Cebel-i Lübnan ve İçel ikinci bölgeye dâhil olan liva ve vilayetlerdi. Bunların dışında kalan diğer yöreler, üçüncü bölgeyi oluşturuyordu.

[809] Zafer Toprak, *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi…,* s. 128-129, 138-139; Zafer Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat…*, s. 468-471; Zafer Toprak, "Cihan Harbi Yıllarında İttihat ve Terakki'nin İaşe Politikası", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi-Beşerî Bilimler*, C. 6, 1978, s. 211-225.

[810] "*…Memleketin ve bilhassa İstanbul'un iaşe işlerine, askerî tarafına karışmamak şartıyla, her ne kadar Kemal Bey memur edilmişdiyse de, o da Türk zengini yetiştireceğim diye, kendi eliyle dehşetli bir suistimal kapısı açmıştı*.", "*…Bu sıralarda, memlekette, harp ticareti almış yürümüştü. Mevcut*

Dâhiliye Nezareti'nin cemiyeti zahire temini konusunun dışında tutmak istemesine rağmen, kendisine yapılan müracaatlara kayıtsız kalamayan cemiyetin, olaya ısrarla dâhil olmak istediğine şahit oluyoruz. Sındırgı şubesinden çekilen telgrafa göre, 500'den fazla asker ailesinin iaşe ambarından zahire alamayarak kendilerine müracaat ettiklerinden bahisle, bu durumun bölgede dört senedir görev yapan kaymakamın acziyetinden kaynaklandığı vurgulanmıştır[811].

Bunların dışında Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin özellikle bağcılara yönelik bir hizmeti olarak, I. Dünya Harbi yıllarında gerçekleştirdiği kükürt satışından söz etmek mümkündür. Cemiyet 1916 yılında İstanbul'daki Mısır Çarşı'sında, toptan ve perakende olarak kükürt satışı yapar[812]. Bir sonraki yıl, hükümetin işletmekte olduğu Keçiborlu'daki madenlerden çıkarılan kükürtler, yine cemiyet vasıtasıyla bağcılıkla uğraşan çiftçilere, torbası 70 kuruştan satışa sunulur. İzmir'e 97 vagonda 17.697 torba kükürt getirtilir. İlgilenen çiftçiler, merkez-i umumi ile cemiyetin İzmir ve taşradaki şubelerine başvurmak suretiyle istedikleri miktar kükürdü alabileceklerdir[813].

5. Cemiyetin Diğer Yardım Faaliyetleri

Sadece harp zamanı ordunun ihtiyaçlarına yönelik faaliyet göstermekle yetinmeyen Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, deprem ve yangın gibi büyük maddi hasarların yaşandığı dönemlerde de felaketzedelere ilk elden gerekli yardımın sağlanması için gayret göstermiştir. Bunlardan bir tanesi 1914 yılında yaşanan, Burdur ve Isparta yörelerini etkisi altına alan depremdir. Konya, Kütahya, Antalya ve Denizli'den de hissedilen deprem 3 Ekim'i 4 Ekim'e bağlayan gece meydana gelmiş,

---

tabii mahrumiyetlere çare bulmak lazım gelirken, bunların, şunun bunun tarafından ticaret matahı haline getirilmesine göz yumuluyordu. Şüphe yok ki, İttihat ve Terakki'nin harbe ait en büyük suçlarının başında bu müsamaha gelir. Şeker, gaz, kahve, yağ, pirinç, buğday gibi ihtiyac-ı zaruriye eşyası, ihtikâr yüzünden, görülmemiş fiyatlara fırlamış bulunuyordu. Mahdut nakliye imkânlarının halkın lehine kullanılması lazım gelirken, şunun bunun zenginleşmesi için bir vasıta haline ifrağ edilmişti. Birçokları büyük bir hırsla vagon ve koli ticaretine, zarurî ihtiyaç eşyasına ait ihtikârlarla atılmış bulunuyordu. Halkın açlığı ve sağlığı pahasına kazanılan paraların büyük bir kısmı rezilane şekilde sarf ediliyor, rastgele israf olunuyordu." Ali Haydar Midhat, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hâtıralarım 1872-1946*, İstanbul 2008, s. 311, 322-323.

[811] BOA, *DH.İUM.EK.*, 29/128 (Sındırgı Müdâfaa-i Milliye ve Hilâl-i Ahmer cemiyetleri reisi Hulusi Bey'den Karesi Mebusu Galip Efendi'ye gönderilen 14 Mart 333/14 Mart 1917 tarihli telgraf).

[812] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.608, 8 Mayıs 1332/21 Mayıs 1916, s. 2.

[813] *Ahenk*, nr. 6345, 1 Nisan 1333/1 Nisan 1917, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2094, 7 Mayıs 1333/7 Mayıs 1917, s. 2; Erol Akçay, *a.g.m.*, s. 27.

Burdur ve Isparta şehirlerinin tamamen harap olmasına ve çok sayıda nüfusun zayiatına neden olmuştur. 2.344 kişinin yaşamını yitirdiği depremde 681 kişi de yaralanmış, 10.000 civarında aile evsiz-barksız kalmıştır. Havaların soğumasıyla birlikte yağan yağmur depremzedeleri zor durumda bırakmış, çadır bulamayan ahali bir süre sokakta yaşamak zorunda kalmıştır[814]. Bölgedeki depremzedelerin acil ihtiyaçlarının karşılanması için yardım dernekleri seferber olur. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti merkezinden Konya şubesine telgraf poliçesiyle 500 Osmanlı lirası miktarında parasal yardım gönderilir[815]. Ayrıca cemiyet genel merkezinde özel bir bağış hesabı açılarak hesapta biriken paraların deprem bölgesine gönderilmesi kararlaştırılır[816]. Bağış kampanyasına Sebilürreşat Gazetesi müdürü Halil Eşref Edip Bey 4.561 kuruş katkıda bulunur[817]. Dâhiliye Nezareti depremde zarar gören Isparta ve Burdur şehirlerinin yeniden inşası için bölgeye gönderilen mühendislerin ücretlerinin ve bu mühendislere gerekli olan levazımat masrafının, cemiyet tarafından toplanan yardımlardan tahsil edilmesini ister[818].

30 Mayıs 1918 akşamı İstanbul'un Fatih semtinde çıkan ve büyük maddi hasarın yanında can kayıplarına da sebebiyet veren yangın, cemiyetin alakasını derhal bu faciaya çevirmesine neden olmuştur. I. Dünya Harbi'nin sonlarına doğru Fatih'te meydana gelen yangın, İstanbul'un geçirdiği en büyük yangın felaketlerinden birisi olarak tarihe geçmiştir[819]. Fatih'te başlayan yangın, rüzgarın da şiddetiyle kısa sürede yayılır, Cibali, Topkapı, Kocamustafapaşa ve Davutpaşa gibi semtlerin harap olmasına neden olur. Yangında 7.500 bina yanar[820]. Yangından

---

[814] Bayram Çakıcı, "1914 Isparta ve Burdur Depremi", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Âfetler ve Deprem*, İstanbul 2001, s. 238-239; Safiye Kıranlar, *a.g.e.*, s. 168.

[815] BOA, *DH.İUM.EK.*, 73/45 (MMC'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 23 Eylül 330/6 Ekim 1914 tarihli tahrirat).

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti dışında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin de depremden etkilenen bölge halkına önemli destek ve yardımları olmuştur. Konu hakkında yapılmış bir çalışma için bkz. Cemal Sezer, "1914 Isparta-Burdur Depreminde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Yapmış Olduğu Yardımlar", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 19 (2014/1), s. 17-34.

[816] *İkdam*, nr. 6338, 30 Eylül 1330/13 Ekim 1914, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.035, 30 Eylül 1330/13 Ekim 1914, s. 2.

[817] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.048, 13 Teşrin-i evvel 1330/26 Ekim 1914, s. 2.

[818] BOA, *DH.İD.*, 186/66 (Dâhiliye Nezareti'nden MMC'ne gönderilen 20 Kanun-ı evvel 330/12 Ocak 1915 tarihli tahrirat).

[819] Yangının siyasi nedenlere bağlı kundaklama sonucu çıktığı iddiası hakkında bkz. Zeliha Etöz-Taylan Esin, "Osmanlı Şehir Yangınları", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 14 (254), Yaz 2012, s. 30-32.

[820] Safiye Kıranlar, *a.g.e.*, s. 156-158.

hemen sonra Talat Paşa başkanlığında olmak üzere Hüseyin Cahit, Midhat Şükrü, Fethi, Osman ve Şefik Bey gibi İstanbul mebuslarından oluşan bir "Harik Komisyonu" teşkil edilir. Cemiyet merkezi de harikzedelere yapılacak yardım çalışmalarını daha nitelikli kılmak adına, bir komisyon teşkil eder. Cemiyet, Harik Komisyonu'na ilk etapta 1.000 lira nakit para yardımında bulunur. Müdâfaa-i Milliye ambarlarında mevcut pamuklu mintan, don, gömlek, entari, battaniye, kadın çamaşırı, pantolon, ceket, yastık örtüsü ve şilte cinsinden 2.000 lira değerinde giysi ve eşya, Harik Komisyonu'nun emrine tahsis edilir. Harikzedelerin ihtiyacı olan ayni ve nakdî yardımın süratli bir şekilde gönderilmesi için, merkez ve taşra şubelerine gerekli tebligat yapılır. Bursa şubesinden gelen 1.000 liralık meblağın yanı sıra bağışçılardan da 560 lira toplanır. Harikzedelere en iyi yardımın paradan ziyade eşya dağıtımı suretiyle yapılabileceğini düşünen Harik Komisyonu, cemiyetten eşya gönderilmesi yönünde talepte bulunur[821]. İlerleyen günlerde cemiyetin Kadıköy hanımlar merkezi, harikzedeler yararına Moda'daki Apollon Tiyatrosu'nda bir konser düzenler. Konserin hasılatı olan 250 lira Harik Komisyonu'na teslim edilir[822].

1916 yılında yayın hayatına başlayan ve kadınlara hitap eden yazılarıyla dikkat çeken *Bilgi Yurdu Işığı* dergisi, cemiyetin maddi desteğine nail olmuştur[823]. Gümülcineli şehit evlatları ile kimsesiz ve yetim çocukların tahsil, terbiye ve iaşelerini temin için kurulan mahallî *Türk Fukaraperver Cemiyeti*'ne, Müdâfaa-i Milliye Edirne şubesinden 68 kıyye sabun gönderilmiştir[824].

Başta şehit çocukları olmak üzere kimsesiz ve fukara çocukların eğitimleriyle ayrıca alakadar olan cemiyet, bu tür yardıma muhtaç çocukların parasız

---

[821] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2473, 2 Haziran 1334/2 Haziran 1918, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2475, 4 Haziran 1334/4 Haziran 1918, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2477, 6 Haziran 1334/6 Haziran 1918, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2478, 7 Haziran 1334/7 Haziran 1918, s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2481, 10 Haziran 1334/10 Haziran 1918, s. 2.

[822] *Vakit*, nr. 326, 17 Eylül 1334/17 Eylül 1918, s. 3.

[823] Seda Öztürk, *Birinci Dünya Savaşı Sonunda Türk Kadını ve Türk Kadını Dergisi*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2010, s. 30.

[824] BOA, *MV.*, 210/49 (6 Safer 336/21 Kasım 1917 tarihli Meclis-i Vükela mazbatası); BOA, *DH.İ.UM.EK.*, 43/6 (Dâhiliye Nezareti'nden Edirne Valisi'ne gönderilen 2 Kanun-ı evvel 333/2 Aralık 1917 tarihli tahrirat).

eğitim görmelerine olanak sağlamış, onları çeşitli okullara kaydettirmek suretiyle himayesi altına almıştır[825]. Bazı darüleytamlara parasal yardımda bulunmuştur[826].

Fukara ahalinin temizlik ihtiyaçlarının giderilmesi ve bulaşıcı hastalıkların engellenmesi maksadıyla İzmir'de bir hamam kiralanmıştır. 20 para gibi az bir ücret mukabilinde halkın istifade ettiği bu hamamda, açıldığı tarih olan 28 Ocak 1917 tarihinden 28 Şubat 1917 tarihine kadar geçen bir aylık süre zarfında, 13.717 fukara yıkanmıştır[827]. Hilal semtinde açılan umumi çamaşırhanede, 11.024 kadın işçi tarafından 263.778 parça fukara çamaşırı yıkanmıştır[828]. Yine İzmir'de şehit asker kızlarına sanat öğretmek üzere 35 adet bez dokuma tezgâhından oluşan bir darüssınaa (işevi) tesis olunmuş, şehit ve kimsesiz kız çocukları iş sahibi yapılmıştır. Sokaklarda dilenerek gelip geçenleri rahatsız eden, kimsesiz ve korunmaya muhtaç 200 çocuk, açılan 200 yataklı bir darüleytama yerleştirilmiştir. Burada açlıktan ve soğuktan korunarak bakımları gerçekleştirilen çocuklar talim ve terbiye edilerek ileriki yaşamlarında bir meslek sahibi olarak yetişmelerine gayret sarf edilmiştir[829]. Bu maksatla yurt dâhilinde ve haricinde işinde mahir ustalardan kunduracılık, marangozluk, demircilik ve terzilik gibi sanatlar öğrenmekteydiler[830].

1916 yılının başlarında Kudüs-i Şerif merkez sancağı hapishanesinin tamiri için gerekli olan 150 liralık meblağ, mahallî Müdâfaa-i Milliye şubesi tarafından ödünç olarak verilir[831].

---

[825] *Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye*, s. 5; BOA, *MF.MKT.*, 1194/55 (Maarif Nezareti'nden MMC'ne gönderilen 24 Safer 332/22 Ocak 1914 tarihli tahriratta, şehit Yüzbaşı Rüştü Bey'in cemiyetçe okutulması kararlaştırılan 15 talebe arasına dâhil edilmesi yönündeki arzuhalden bahsedilmektedir).

[826] Cemiyetin Bursa şubesi, Bursa vilayetindeki darüleytamın ihtiyaçlarına sarfedilmek üzere kuruma 4.000 kuruş yardımda bulunur (BOA, *MF.MKT.*, 1237/72 [Darüleytam müdüriyet-i umumiyesinden maarif nezaretine gönderilen 24 Cemaziyelevvel 1337/25 Şubat 1919 tarihli tahrirat].).

[827] BOA, *DH.KMS.*, 44-1/43 (İzmir Müdâfaa-i Milliye şubesinin 11 Mart 333/11 Mart 1917 tarihli tahriratı). Celâl Bayar, harbin son yılında halk arasında baş gösteren tifüs ve diğer bulaşıcı hastalıkların önlenmesi maksadıyla cemiyetin beş umumi hamam açtığından bahseder. Ayrıca şimendifer hattı üzerinde dolaştırılan iki hamamlı tren sayesinde, altı ay içinde 457.370 kişi temizlenmiştir (Celal Bayar, *a.g.e.*, s. 201).

[828] Celal Bayar, *a.g.e.*, s. 201.

[829] BOA, *DH.KMS.*, 44-1/43 (İzmir Müdâfaa-i Milliye şubesinin 11 Mart 333/11 Mart 1917 tarihli tahriratı).

[830] *Vakit*, nr. 314, 5 Eylül 1334/5 Eylül 1918, s. 2; Erol Akcan, *a.g.m.*, s. 26.

[831] BOA, *DH.MB.HPS.*, 12/45 (MMC'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 1 Temmuz 333/1 Temmuz 1917 tarihli tahrirat).

Bunların dışında toplumun fakir grubunu oluşturan bazı bireylere ait münferit hadiselerde, hükümetin ilk başvurduğu kurumlardan birisi, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti olmuştur. Neredeyse tüm ailesini Balkan Harbi'nde kaybetmiş olan Karadağlı muhtedi Emine, babasının baskısından kaçarak İstanbul'a gelmiş, ancak burada hayatını idame ettirecek gücü olmadığından sefil bir hâle düşmüştür. Darülaceze'ye yerleştirilmek için gerekli şartları da taşımamaktadır. Emine Hanım'ın daha fazla perişan olmasının önüne geçebilmek için harekete geçen Dâhiliye Nezareti, söz konusu kadının Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti tarafından işletilen imalat-ı harbiye türünden müesseselerden birinde, gündelikle çalıştırılmak üzere, uygun bir hizmete yerleştirilmesini talep eder[832].

E. KÜLTÜREL VE SPORTİF FAALİYETLER

1. Edirne Seyahatleri ve Pierre Loti'nin Misafir Edilişi

Balkan Harbi'nde Edirne'nin işgale uğraması, İstanbul'u bir sınır vilayeti haline dönüştürmüştü. Başkent'in güvenliğinin sağlanması için Edirne'nin geri alınması hayati önem taşımaktaydı. Balkan devletlerinin ilk harpte elde ettikleri yerleri paylaşamamalarından doğan II. Balkan Harbi Osmanlı Devleti'ne bu fırsatı verir ve Edirne 21 Temmuz 1913'de Bulgar işgalinden kurtarılır.

Edirne'nin geri alınmasının ardından tren yolunun Bulgarlarca tahribata uğrayan kısmında gerekli tamirat işlemleri yapılır. Böylece İstanbul ve Edirne arasındaki ulaşımın aktarmasız ve kesintisiz bir hâle gelmesi sağlanır. Tren yolunda alınan tedbirlerden sonra İstanbul'dan Edirne'ye tren seferleri başlar ve ilk seyahat 23 Temmuz 1913 tarihinde gerçekleşir. Anılan tarihte Edirne'ye üç tren ulaşır. Bunlardan ikinci trende Edirne Valisi Hacı Adil Bey de bulunmaktadır[833].

Edirne'nin tekrar Türk toprağı olmasından sonra Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti tarafından buraya özel bir seyahat tertip edilir. Seyahate dair program,

[832] BOA, *DH.UMVM.*, 119/51 (Dâhiliye Nezareti'nden MMC riyasetine gönderilen 28 Kanun-ı sani 332/10 Şubat 1917 tarihli tahrirat). Dâhiliye Nezareti'nin talebinin ne şekilde karşılık bulduğunu bilemiyoruz fakat cemiyetin kadın emeğini kullanarak ordunun ihtiyaçlarını üretmek üzere imalathaneler vücuda getirdiğini göstermesi açısından mühim bir örnek.
[833] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.601, 11 Temmuz 1329/24 Temmuz 1913, s. 4.

seyahatten dört gün önce dönemin basını aracılığıyla halka duyurulur. Buna göre, tren yoluyla gerçekleştirilecek seyahat 31 Temmuz Perşembe akşamı Sirkeci Garı'nda başlayacak, 1 Ağustos Cuma sabahı Edirne Garı'nda son bulacaktır. Edirne'de 11 saat kalındıktan sonra aynı akşam yine trenle geri dönülecektir. Seyahate katılacak olanlar yiyecek ve içeceklerini beraberlerinde getireceklerdir[834]. Program, halka duyurulduğu gibi seyahat treninin 31 Temmuz akşamı saat sekiz civarında Sirkeci Garı'ndan hareketiyle sorunsuz bir şekilde başlar. Biletler tamamen tükendiği gibi vagonlar da hıncahınç dolmuştur. Buna rağmen hâlâ garda bilet almayı umut eden pek çok kimse bulunmaktadır. Ne satılacak bilet ne de trende yer kalmadığını öğrenen bu insanlar, üzgün bir şekilde evlerine dönmek zorunda kalırlar[835].

Müdâfaa-i Milliye'nin Edirne treni, 1 Ağustos Cuma sabahı saat yedi buçukta Karaağaç İstasyonu'na varır. Bu seyahate yaklaşık 500 kişi iştirak etmiştir. Rakamdan seyahate yoğun bir ilginin olduğunu anlayabiliyoruz. Katılımcılar arasında yerli ve yabancı basın mensupları da bulunmaktadır. Seyahate, cemiyet reisi İsmet Bey ile on kişiden oluşan tertip heyeti nezaret eder. Tertip heyeti 500 liralık bir yardım parasını da beraberinde getirmiştir. Bu para, Vali Hacı Adil Bey ve Edirne Müftüsü aracılığıyla, cins ve mezhep ayırt etmeksizin tüm Edirneli dul kadınlara dağıtılacaktır[836]. Edirnelilerin alkışları ve sevgi gösterileri arasında şehre giren ziyaretçileri, Edirne Belediyesi'nce tayin edilen özel bir memur heyeti karşılar. Kendilerine tahsis edilen arabalarla belediye dairesine geçen ziyaretçiler için burada bir kabul töreni düzenlenir. Törende hükümet erkânının yanı sıra eşraf ve beldenin ileri gelenleri de hazır bulunmuştur. Törenin ardından Bulgar tahribatını yerinde görmek isteyen heyet, bir şehir turuna çıkar. Cuma namazını eda etmek üzere Sultan Selim Cami'ine gelen İstanbullu ziyaretçileri Edirneliler yalnız bırakmaz. Çevre köylerden akın akın gelen halk ve muhacirler camiyi doldurur, dış şadırvanda dahi oturacak yer kalmaz. Namazdan sonra tüm halk ve ziyaretçiler, okunan Mevlid-i

[834] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.604, 14 Temmuz 1329/27 Temmuz 1913, s. 3.
[835] *Tanin*, nr. 1.678, 19 Temmuz 1329/1 Ağustos 1913, s. 3.
[836] *Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti Mecmû'ası*, s. 24.

Şerif'i ve Abdülaziz Çaviş ile Abdürreşid İbrahim efendiler tarafından verilen nutukları dinlerler[837].

Bu seyahat Edirne ahalisi üzerinde son derece olumlu tesirler bırakmıştır. Aylardır esaret altında yaşayan Edirneliler, Müdâfaa-i Milliye'nin gezisiyle şehre gelenleri tezahüratla karşılamıştır. Yaşanılanlar karşısında yalnız olmadığını gören Edirnelilerin, hatırlanmış olmanın verdiği memnuniyetle maneviyatı ihya olmuş, âdeta elem ve matemi hafiflemiştir. Dağıtılan iane, biçare halkı sevindiren bir diğer unsur olmuştur[838].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Edirne'ye düzenlemiş olduğu seyahat, Darülfünun öğrencilerine de ilham verir. "*Darülfünun Edirne Seyahati Heyet-i Tertibiyesi*" adıyla bir komisyon oluşturan öğrenciler, Edirne'ye olan bağlılıklarını göstermek, yöre ahalisinin yaralarını sarmak ve onları teselli etmek üzere 14 Ağustos 1913 tarihinde buraya bir seyahat gerçekleştireceklerini ilan ederler[839]. Aynı öğrenciler, Edirneli muhtaçlara dağıtılmak üzere İstanbul ahalisinden yardım toplamaya karar verirler[840] ve bu maksatla halk arasında Müdâfaa-i Milliye sandıkları dolaştırırlar. Kampanya sonunda sandıklarda toplanan para tertip heyeti reisi olan Hukuk Fakültesi müdürü Adil Bey, Müdâfaa-i Milliye murahhasları Cemil ve Talat beyler ile tertip heyeti azaları huzurunda tek tek sayılır ve 26.590 kuruş 10 paradan ibaret olan hasılat, Edirne Valisi'ne takdim edilir[841].

---

[837] *Tanin*, nr. 1.678, 19 Temmuz 1329/1 Ağustos 1913, s. 3; *Tanin*, nr. 1.679, 20 Temmuz 1329/2 Ağustos 191,3 s. 1; *Tanin*, nr. 1.680, 21 Temmuz 1329/3 Ağustos 1913, s. 3; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.608, 18 Temmuz 1329/31 Temmuz 1913, s. 3; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.610, 20 Temmuz 1329/2 Ağustos 1913, s. 3.

[838] Konu hakkında Edirne vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 19 Temmuz 1329/1 Ağustos 1913 tarihli telgrafname sureti, halkın seyahatten duyduğu memnuniyeti dile getirmektedir: *"Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyetince tertîb olunan tren-i mahsûsadaki zevât-ı kirâm bi'l-umûm ahâlînin tezâhürât-ı şükr-güzârîsi arasında şehre dâhil olarak Sultân Selîm'de kırâat etdirilen mevlûd-ü şerîfde isbât-ı vücûd etmişlerdir. Aylardan beri nevâzişden mahrûm olan bu bîçâre ahâlînin bu gibi hey'etlerle tesrîr veya husûs-u bezl-i i'ânât ile ihyâsı kuvve-i ma'neviyyelerini tezyîd etmekde olduğu beyân olunur."* (*Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.610, 20 Temmuz 1329/2 Ağustos 1913, s. 3; *Tanin*, nr. 1.680, 21 Temmuz 1329/3 Ağustos 1913, s. 2).

[839] Bu konuda yapılmış bir çalışma için bkz. Emre Dölen, "Darülfünun Öğrencilerinin Balkan Savaşı Eylemleri ve Edirne Seyahati", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 6, S. 1 (2004), s. 65-73.

[840] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.613, 23 Temmuz 1329/5 Ağustos 1913, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.618, 28 Temmuz 1329/10 Ağustos 1913, s. 3.

[841] *Tanin*, nr. 1.699, 9 Ağustos 1329/22 Ağustos 1913, s. 4.

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Edirne seyahati halkın yoğun rağbetine mazhar olunca, cemiyet bir kez daha buraya seyahat düzenlemeyi kararlaştırır[842]. İlk seyahatten sadece 11 gün sonra cemiyet, Edirne'ye ikinci bir tren seyahati hazırlığında olduğunu duyurur[843]. Bu kez seyahat programının daha kapsamlı ve daha nitelikli olduğunu görüyoruz. Zira ilk seyahatte kadınlar zikredilmezken, bu seyahate kadınların da iştirak edebilecekleri duyurulmuştur. Ayrıca trende, yaşanılan Ramazan ayı dolayısıyla, yolcuların sahur yapabilmesi için soğuk yemeklerden oluşan bir de büfe yer alacaktır. Ramazan'ın 15. Pazartesi günü akşamı, yani 18 Ağustos 1913'te trenin Sirkeci garından hareketiyle başlayacak seyahat, iki gecesi yolda geçmek üzere, bir gün iki gece sürecektir. Programın bundan sonraki kısmı; Edirne'ye varışta Müdâfaa-i Milliye heyetinin karşılama heyetine kısa bir nutku, istasyondan belediye dairesine geçiş ve burada karşılıklı sohbet, ikindi namazından sonra Selimiye ve Eski camilerde konferanslar, iftar, Selimiye Cami'inde teravih namazı, namazdan sonra belediye meydanında ahaliye hitabeler ve İstanbul'a dönüş şeklinde gelişmesi planlanır[844]. Vatandaşları özel ziyarete davet niteliğinde, cemiyet tarafından aşağıdaki beyanname yayınlanmıştır:

"*İşidilmiş felâketlerin te'sirâtı bizzât görülmüş ve temas edilmiş hâdise ve manzaralarınkine makis olamayacağı tabî'îdir. Her ferd-i milletin kalb-i hamiyyetinde bir remâd-ı elem olan bütün harâbî ve mazlûmîni mâddeten ve bizzât görerek âteş-i vazîfe ve fedâkârîye tahvil etmek içün Müdâfa'a-i Milliyye yeni bir delâlette bulunmuşdur. Edirne'ye tertîb etdiği ikinci ziyâret treni bu maksadı te'mîn edecekdir. İşidilen fecâyi'in ne kadar amîk ve vicdânsuz olduğunu görünüz! Harâbelere, vahşetlere, zulmlere âid okuduğunuz şeylerin ne kadar noksân yazılmış olduğunu görerek biliniz! Ve bu mâddî temas ve ziyâretle kalbinizde uyanan duygular size şimdiden sonraki vazîfelerinizi ebedî bir sûretde kalblerinize hakk edecekdir. Binâenaleyh bu ziyâretden istifâdeye her vatandâşı da'vet eyleriz.*"[845]

---

[842] *Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye*, s. 4; *Tanin*, nr. 1.680, 21 Temmuz 1329/3 Ağustos 1913, s. 4.
[843] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.620, 30 Temmuz 1329/12 Ağustos 1913, s. 3.
[844] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.622, 1 Ağustos 1329/14 Ağustos 1913, s. 4.
[845] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.623, 2 Ağustos 1329/15 Ağustos 1913, s. 2.

Cemiyet tren seyahatinden hasıl olacak geliri, Edirneli fakirlere dağıtacağını duyurur. Cemiyetin böyle bir tren tertibinden maksadı yalnızca fakir halk için gelir elde etmek değil, aynı zamanda payitaht ahalisine Osmanlıların daha önceki payitahtını ziyaret etme fırsatı sunmak, gerek Edirne ve civarında ve gerekse bütün tren yolu hattı boyunca Bulgarlar tarafından yapılan tahribatı gözler önüne sermektir [846] . Bilindiği gibi Bulgarlar Balkan Harbi esnasında ve Edirne'nin istirdadından sonra çok sayıda sivil insanı katletmişler, bu hususta benzerine kolay kolay rastlanılmayacak vahşetlere imza atmışlardır. Aslında Balkan Harbi'nde müttefiklerin sivil Türk halkına karşı uyguladığı katliam ve mezalimleri dünya kamuoyuna duyurmak maksadıyla, henüz harp devam ederken İstanbul'da bir Tetkik-i Mezalim Cemiyeti kurulmuştu. Bu cemiyet Türklerin maruz kaldığı insanlık dışı zulüm ve vahşetleri araştırarak konuya dair eser ve belgeler neşretmişti. Harpten sonra ise Edirne vilayetinden seçilen Türk, Rum, Ermeni ve Musevilerden oluşturulan Edirne Heyeti, Bulgar işgali sırasında işlenen cinayet ve işkenceleri anlatmak üzere Avrupa merkezlerini dolaşmıştır[847].

Cemiyetin ikinci Edirne seyahati, gazetelerden duyurulduğu gibi 18 Ağustos'ta gerçekleşmez. Zira cemiyet seyahati Ramazan Bayramı'na ertelemeyi daha uygun bulur. Bu suretle bayram tatilinden istifade eden memurların da seyahat programına iştiraklerini temin etmeyi düşünür. Buna göre trenin bayramın ilk günü akşam İstanbul'dan, üçüncü günü sabah Edirne'den hareket etmesi planlanır. Böylece bir gün ve bir gece Edirne'de kalınacak, dönüş gündüz gerçekleşecektir[848]. Erteleme kararından 12 gün sonra seyahat programı basın yoluyla kamuoyuna duyurulur. Bu programa göre Edirne'ye gidecek olan seyahat treni Ramazan Bayramı'nın birinci günü akşamı Sirkeci Garı'ndan hareket edecektir. Bilet ücretleri birinci mevki için 3, ikinci mevki için 2 ve üçüncü mevki için 1 Osmanlı lirası olarak belirlenir. Seyahate katılacak hanımlar için hususi vagonlar ayrılır. Seyahate 10 yaşından küçük çocuklar katılamayacağı gibi 10 yaşından büyük olanlar için de tam ücret alınacaktır. Trende soğuk yemeklerden oluşan bir büfe yer alacaktır. Tren

[846] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.625, 4 Ağustos 1329/17 Ağustos 1913, s. 3.
[847] Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara 1995, s. 44.
[848] *Tanin*, nr. 1.695, 5 Ağustos 1329/18 Ağustos 1913, s. 3.

Edirne'ye vardığı zaman Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti tarafından karşılama heyetine ve ahaliye hitaben kısa bir konuşma yapılacak, sonrasında doğrudan belediye dairesine gidilecektir. Belediye dairesindeki görüşmenin ardından ziyaretçiler serbest zaman geçirmek üzere şehri gezebileceklerdir. Bu gezinti esnasında ziyaretçilere Edirne'de bayramın 2. günü düzenlenmesi planlanan at koşusunu izleme şansı tanınıyordu. Enver Bey'in himayesinde gerçekleşecek olan yarışlara bilet almak koşuluyla katılacak olan ziyaretçiler, hem keyifli bir gün geçirmiş olacaklar, hem de Müdâfaa-i Milliye'ye, Edirneli fakirlere, şehit dul ve yetimlerine maddi yardımda bulunmuş olacaklardı. İstanbul'a dönüş ise bayramın üçüncü gününün sabahı gerçekleşecektir[849]. Tren biletleri arife günü akşamına kadar cemiyet genel merkezi ile büyük mağazalarda, bayramın ilk günü öğleden sonra saat üçe kadar Sirkeci garında satışa sunulacaktır[850].

Cemiyet, tren seyahatleri dışında düzenlediği yardım toplama kampanyalarıyla da Edirneli muhtaçları unutmadığını ispat eder. Bu doğrultuda 1913 yılının Kurban Bayramı'nda cemiyet adına satılan rozet ve dolaştırılan yardım sandığı gelirinin, Edirne'deki yoksul ahalinin kışlık ihtiyaçlarını tedarik etmek üzere kullanılacağı ifade edilir. Şubeler eliyle yapılacak rozet satışları 10 Kasım'dan itibaren başlayacak olup dört gün süreyle devam edecektir. Edirneli fakirlere nakdî yardımda bulunmak isteyenler bu rozetlerden satın alabilecekleri gibi beyaz zemin üzerine kırmızı ile "Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti" yazılı sandıklara ianede de bulunabileceklerdir. Sandıklar cami ve kilise kapıları, halka açık bahçe, gazino, tiyatro ve köprü gibi mahaller ile vapur, şimendifer ve tramvay gibi ulaşım araçlarında dolaştırılacaktır. Sandıkların söz konusu kamusal alanlarda güvenli bir şekilde dolaştırılması için belediye memurlarından gerekli kolaylığın gösterilmesi hususunda Şehremaneti'nden ricada bulunulur[851]. Cemiyet Kurban Bayramı'nda gerçekleştirdiği bu faaliyetler sonucu 216.149 kuruş 15 para bağış toplamayı başarır.

---

[849] *Tanin*, nr. 1.707, 17 Ağustos 1329/30 Ağustos 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1.708, 18 Ağustos 1329/ 31 Ağustos 1913, s. 3; *Tanin*, nr. 1.709, 19 Ağustos 1329/1 Eylül 1913, s. 3; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 859-60, 19 Ağustos 1329/1 Eylül 1913, s. 4.

[850] *Tanin*, nr. 1.710, 20 Ağustos 1329/2 Eylül 1913, s. 3; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 860-61, 20 Ağustos 1329/2 Eylül 1913, s. 5.

[851] *Tanin*, nr. 1.745, 18 Teşrin-i evvel 1329/31 Ekim 1913, s. 4; *Tanin*, nr. 1.755, 28 Teşrin-i evvel 1329/10 Kasım 1913, s. 2.

En çok bağış toplayan ilk üç şube Fatih, Beyoğlu ve Bayezid olarak sıralanır. Fatih Şubesi 74.458 kuruş 30 para, Beyoğlu Şubesi 29.718 kuruş 30 para, Bayezid Şubesi 29.444 kuruşla kampanyaya katkı sağlar. Toplanan meblağ, cüzi bir masraf kesintisinden sonra Edirne'ye gönderilir[852].

Parasal yardımların dışında cemiyetin Edirne'de yetimhane ve mektep yaptırma girişimleri de söz konusudur. Edirne Valisi Adil Bey, cemiyetin memleketin muhtelif yerlerinde açmaya teşebbüs ettiği irfan ve terbiye yurtlarından Edirne'nin de nasiplenmesini ister. Bu maksatla cemiyete başvuran Vali, Edirne vilayetinde tesis etmeyi planladıkları pansiyonlar için cemiyetten parasal yardım talebinde bulunur. Bulgar zulmünden çok ağır yaralarla kurtulan Edirne'de, çok sayıda yetim ve kimsesiz çocuk bulunmaktadır. Harpte yakınlarını kaybetmiş olan bu asker ve ahali çocukları, şehirde sefil ve perişan bir halde başıboş dolaşmaktadır. Bu zavallıların sefaletlerine daha fazla meydan vermemek için Keşan, Malkara ve Cisr-i Ergene mıntıkasında 3, Kırkkilise mıntıkasında 2, Edirne mıntıkasında 3 olmak üzere toplam 8 adet pansiyonun tesisi düşünülmektedir. Pansiyonlara yerleştirilecek çocuklara hem eğitim verilecek, hem de meslek sahibi olmaları için sanayi talim ettirilecektir. Pansiyonların inşaat ve tesis masrafları için toplam 12.000 liraya ihtiyaç vardır. Bu meblağın hazineden ve bölge halkından alınması şimdilik mümkün olmadığından, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nden bir defaya mahsus olmak üzere vilayete 12.000 lira yardımda bulunması istenir[853].

Kısa zaman sonra vilayet dâhilinde ve aileleri Bulgarlar tarafından katledilen çocukları himaye etmek ve yetiştirmek üzere 300 kişilik bir darüleytam inşa edileceği bilgisi kamuoyuna duyurulur[854]. Hatta cemiyet 19 Ekim 1913 tarihinde Veli Efendi'de düzenlenen at koşusundan elde edilecek gelirin, Edirne'de yapımı planlanan bu yetimhane inşasına sarf edileceğini kamuoyuna duyurur[855]. Yıl sonu gelmeden, inşası planlanan darüleytamın açıldığını öğreniyoruz. Bu darüleytamda, Balkan Harbi'nde ebeveyni şehit olmuş çocuklar ile muharebelerde fedakârca

[852] *Tanin*, nr. 1.774, 19 Teşrin-i sani 1329/2 Aralık 1913, s. 4.
[853] BOA, *BEO*, 4201/315049 (Edirne Valisi Adil Bey'den MMC riyasetine gönderilen 11 Ağustos 329/24 Ağustos 1913 tarihli tahrirat).
[854] *Tanin*, nr. 1717, 29 Ağustos 1329/11 Eylül 1913, s. 4.
[855] *Tanin*, nr. 1721, 24 Eylül 1329/7 Ekim 1913, s. 5.

mücadele eden maddi durumu yetersiz ailelerin evladı barındırılacak ve eğitim görecekti. Vilayet idare meclisince, bu türden kurumların vilayet dâhilinde açılmaya devam edilmesi kararlaştırılır [856] . Sonrasında Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, Edirne'deki 5.000 yetimden 1.000 tanesine mahsus olmak üzere iki adet yatılı mektep tesisine teşebbüs eder. Bu mekteplerin inşasına ilkbaharda başlanacağı bilgisi kamuoyuyla paylaşılır[857].

Edirneli çiftçileri de unutmayan cemiyet, yaşadığı işgal nedeniyle tarım aletleri büyük oranda hasara uğramış çiftçilerin hizmetine sunulmak üzere, Avrupa'dan dört adet son sistem buharlı harman makinesi getirtir[858].

Avrupa kamuoyu, Balkan Harbi'nde Türklerin maruz kaldığı katliam ve vahşetlere son derece duyarsız ve ilgisiz kalır. Özellikle Avrupa basını, konu hakkındaki haberleri okuyucularına taraflı ve yanlış aksettirir. Yaşanan süreçte sadece birkaç yazar, Osmanlı Devleti'nin yanında yer almış ve haklılığını ifade eden yazılar kaleme almıştır. Bunlardan bir tanesi, şarkın ve Osmanlıların muhibbi olarak tanınan Fransa akademi azasından Pierre Loti'dir[859]. O, Balkan Harbi'nde işgal altındaki Türk topraklarında Bulgarların ifa ettiği katliam, yağma, çapul ve yangın haberlerine dair yazdığı makalelerle, Avrupa kamuoyunu kızdıran adam olur[860]. Onun mazlum Osmanlı halkına dair kaleme aldıkları, Osmanlılarca sevilmesindeki en büyük amildir. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, Osmanlıların haklılığını ispat eden yazılarından dolayı kendisine bir teşekkür telgrafı gönderir. Loti de gönderdiği cevabi yazıda konu hakkında her türlü gayreti sarf edeceğini vurgularken aynı zamanda İstanbul'a geleceğinin de müjdesini verir[861].

---

[856] *Tanin*, nr. 1786, 1 Kanun-ı evvel 1329/14 Aralık 1913, s. 4.
[857] *Tanin*, nr. 1790, 5 Kanun-ı evvel 1329/18 Aralık 1913, s. 4.
[858] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 867-68, 29 Ağustos 1329 /11 Eylül 1913, s. 4.
[859] Türkler de Pierre Loti'ye aynı sevgi ve muhabbeti duymaktadır. Ona olan hayranlık, adını taşıyan bir dernek kurulmasıyla somutlaşır. 10 Ocak 1920 tarihinde (mütareke döneminde) kurulan *Pierre Loti Derneği*'nin amacı yazarın kitaplarının yaygınlaştırılmasının yanı sıra, Türk-Fransız dostluğunu teşvik etmekti (Bilge Criss, *a.g.e.*, s. 119).
[860] Pierre Loti'nin Balkan Harbi'nde Müslüman ahalinin maruz kaldığı katliamlara dair kaleme aldığı makale ve mektupları hakkında bkz. Pierre Loti, *Can Çekişen Türkiye*, çev. Fikret Şanoğlu, Ankara 2004, s. 39-78; *Servet-i Fünun*, nr. 1157, 24 Temmuz 1329/4 Ramazan 1331/6 Ağustos 1913, s. 306.
[861] Pierre Loti'nin cemiyete yazdığı telgraf şu şekildedir: "*Bütün kalbimle sizinle beraberim, her türlü gayreti sarf edeceğim. İstanbul'a on Ağustos'ta vâsıl olacağım*." (*Tanin*, nr. 1.678, 19 Temmuz

Fransız yazar Pierre Loti ve oğlu, 12 Ağustos 1913 Salı sabahı deniz yoluyla İstanbul'a ulaşır. Rıhtımda kendisine büyük ve görkemli bir karşılama töreni icra edildiğini görüyoruz. Günler öncesinden hazırlıkları yapılan tören[862], Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nce tertip edilir. Pierre Loti'yi vapurda, cemiyetin Celaleddin Arif Bey başkanlığındaki özel heyeti karşılamış ve Arif Bey Fransızca bir "hoş geldin" konuşması yapar. "Hakikat ve fazileti müdafaa ve sıyanet eden" bu Türk dostu Fransız'ı karşılamak için binlerce halk rıhtıma toplanır. Toplananlar arasında padişah ve veliaht temsilcileri ile çeşitli cemiyet ve mektepler de vardır. Yaverandan Miralay Hafız İbrahim Bey padişahı ve Rüştü Necdet Bey de veliahdı temsilen törende hazır bulunur. Şehzadeler tarafından gönderilen temsilciler dışında *Tanin* gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahit Bey ile Doktor Nazım ve Aka Gündüz beyler de törende yer alır. Kurumsal anlamda İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı ve Mısır Hilâl-i Ahmer cemiyetleri, Türk Ocağı, Türk Yurdu, Türk Gücü, Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye gibi dönemin öne çıkan kuruluşları ile çok sayıda mektep öğrencisi ve mezunları da karşılama törenine katılırlar. Pierre Loti kendisini karşılamaya gelen kalabalığı görünce gerçekten şaşırmıştır. Zira sabahın erken saatinde İstanbul'a varması ve içinde bulunulan Ramazan ayı dolayısıyla, karşılama töreninde böylesine yoğun bir katılım olacağını düşünmemiştir. Celaleddin Arif Bey Pierre Loti'ye hitaben yaptığı konuşmasında, böylesine felaketli bir zamanda aniden gerçekleşen ziyaretlerinin tüm Osmanlıların kalplerine bir teselli ışığı ve ferahlık bahşettiğinin altını çizerek kendisine Avrupa'da Türklerin haklarını savunmasından ötürü pek çok yüceltici sözler sarfeder. Konuşmasını "*…Aynı zamanda sizin de memleketiniz ve ikinci vatanınız olan memleketimizi teşrifinizden dolayı hissiyat-ı millete tercüman bulunan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti namına beyân-ı hoş-âmedî eylemek benim için bînihâye bir şeref ve mefharettir*." şeklinde sonlandırır. Celaleddin Arif Bey'in konuşmasına cevap olarak, kalemini Osmanlıların hizmet ve müdafaasına hasrettiğini ve Türklüğe karşı insani vazifesini ifadan başka bir şey yapmadığı dile getiren meşhur edip,

---

1329/1 Ağustos 1913, s. 3; *Servet-i Fünun*, nr. 1.157, 24 Temmuz 1329/4 Ramazan 1331/6 Ağustos 1913, s. 297).

[862] Cemiyetin Pierre Loti hakkında tertip ettiği programı hazırlamak üzere çeşitli cemiyet ve mektep murahhaslarını toplantıya davetine dair bkz. *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.616, 26 Temmuz 1329/8 Ağustos 1913, s. 3.

böylesine asil ve necip bir millet arasında bulunmaktan büyük bir mutluluk duyduğunu belirterek tüm Türk milletine şükranlarını arz eder[863].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, Pierre Loti'yi rıhtımda karşılamakla kalmamış aynı zamanda özel olarak hazırlattığı evde kendisini misafir etmiştir. Pierre Loti'nin ziyareti İstanbul'la sınırlı kalmaz, Bulgar mezalimini yerinde görmek ve incelemelerde bulunmak üzere, cemiyet aracılığıyla Edirne'yi de ziyaret eder[864]. Loti ve oğlu, trenle Edirne'ye hareket etmek üzere 18 Ağustos 1913 tarihinde, Sirkeci garından merasimle uğurlanır[865]. Aynı gün gece yarısı Edirne'ye varan yazar, istasyonda kalabalık bir insan kitlesiyle karşılanır. O'nu karşılamaya gelenler arasında Edirne Valisi Hacı Adil Bey, Onuncu Kolordu Kumandanı Hurşit Paşa, Erkân-ı Harp Enver Beyefendi, Ordu Erkân-ı Harbiyesi namına bir heyet ve 25.000 ahali bulunmaktaydı. Vali beyin karşılama nutku ve Pierre Loti'nin mukabelesinden sonra arabalarla Karaağaç'tan hareket edilir[866].

Alkışlar ve sevgi gösterileri arasında şehre giren Loti için caddeler binlerce fenerle aydınlatılmıştır. Ertesi günden itibaren faciayı yaşayanları dinlemeye başlayan Pierre Loti, çoğunlukla Hıristiyan ve Yahudi şahitlerin anlattıklarını esas alır. Zira Avrupa kamuoyu Müslümanların anlattıklarının mübalağalı olduğunu düşünebilirdi. Fakat onların şahit olduğu olaylar, Müslüman halkın anlattıklarından çok da farklı değildir. Buna göre Bulgarlar, Türk ordusunun şehre gireceğini anlayınca birkaç gün içinde akla hayale gelmeyen bir katliama girişmişler, şehri yıkıp talan etmişlerdi. Dehşetten tüyleri ürperten Bulgar katliamlarından, çocuğundan ihtiyarına kadar her yaştan ve her mezhepten insan nasibini almıştır. Bulgar askerleri katlettikleri insanların cesetlerini kuyulara attıkları gibi bazı yerlerde

---

[863] Ali Şükrü Çoruk, "Balkan Harbi ve Pierre Loti", *Türk Edebiyatı*, S. 468, Ekim 2012, s. 56-57; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.620, 30 Temmuz 1329/12 Ağustos 1913, s. 3; *Servet-i Fünun*, nr. 1158, 1 Ağustos 1329/11 Ramazan 1331/14 Ağustos 1913, s. 331.
[864] *Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti Mecmû'ası*, s. 24.
[865] *Tanin*, nr. 1.695, 5 Ağustos 1329/18 Ağustos 1913, s. 3; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.626, 5 Ağustos 1329/18 Ağustos 1913, s. 2.
[866] *Tanin*, nr. 1.697, 7 Ağustos 1329/20 Ağustos 1913, s. 1.

Müslüman mezarlıklarını kazıp içindeki kemikleri çıkarmışlar, hatta buraları tuvalet olarak kullanmışlardı[867].

Pierre Loti Edirne'de Vali'nin verdiği bir ziyafete katılır[868]. İstanbul'da bulunduğu süre zarfında da onun şerefine türlü organizasyonlar düzenlendiğini görüyoruz. Bunlara örnek olarak, Edirne'ye gitmeden önce Osmanlı basını tarafından Tarabya'da verilen ziyafeti[869] ve Edirne'den döndükten sonra Donanma Cemiyeti tarafından Beyoğlu'nda şerefine düzenlenen iftar ziyafetini gösterebiliriz[870]. İstanbul'a gelişinden itibaren bu Türk dostu misafire büyük ilgi gösteren, onu iyi ağırlayabilmek için elinden geleni yapan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin de yazarın onuruna bir gösteri hazırladığını öğreniyoruz. 28 Ağustos Perşembe günü akşamı, Şehzadebaşı'ndaki Ferah Tiyatrosu'nda sahnelenmesi planlanan gösteride, Darülaceze mızıkasının vereceği konser ve Benliyan Efendi Kumpanyası'nın sahneleyeceği *Leblebici Horhor* operası yer alacaktır[871]. Pierre Loti, İstanbul'da bulunduğu süre zarfında Yenikapı Mevlevihanesi'ne de bir ziyarette bulunur. Loti'ye ziyaretinde cemiyet reisi İsmet Bey nezaret eder. Loti, oğlu ve kâtibi ile birlikte Kadir Gecesi gerçekleştirdiği bu ziyaretten, kendisine gösterilen misafirperverlik sebebiyle son derece memnun ayrılır. Hatta dergâhın postnişini Abdülbaki Efendi ve diğer Mevlevilerle birlikte bayramdan sonra Konya'ya gitme kararı alır[872]. Pierre Loti için Sultan V. Mehmet Reşat tarafından da bir ziyafet verilir. 31 Ağustos 1913 gecesi Topkapı Sarayı Mustafa Paşa Köşkü'nde tertip edilen bu iftar ziyafetine, Loti'nin oğlu, başmabeyinci, ikinci mabeyinci, hazine kethüdası ile Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nden Hikmet Bey ve Celaleddin Arif beyler de katılır[873].

---

[867] Ayrıntılar için bkz. Pierre Loti, "Pour Andrinople Ottomane", *L'lllustration*, S. 3679, 30 Ağustos 1913, s. 158-159; Pierre Loti, "Balkan Savaşı Sırasında Akıllara Durgunluk Veren Bulgar Mezalimi", *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 2, Mart 1965, s. 18-25.
[868] Pierre Loti, "Balkan Savaşı Sırasında…", s. 25.
[869] Bkz. *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.624, 3 Ağustos 1329/16 Ağustos 1913, s. 3.
[870] Bkz. *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.635, 14 Ağustos 1329/27 Ağustos 1913, s. 2.
[871] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.635, 14 Ağustos 1329/27 Ağustos 1913, s. 3; *Tanin*, nr. 1.705, 15 Ağustos 1329/28 Ağustos 1913, s. 4.
[872] *Tanin*, nr. 1.708, 18 Ağustos 1329/31 Ağustos 1913, s. 2.
[873] *Tanin*, nr. 1.709, 19 Ağustos 1329/1 Eylül 1913, s. 3; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 859-60, 19 Ağustos 1329/1 Eylül 1913, s. 3.

Pierre Loti'nin Osmanlı Devleti'ne yaptığı bu ziyaret bir ay kadar sürmüş ve yazar Eylül ayında ülkesine geri dönmüştür. Geri dönüş yolculuğundan önce veda ziyaretlerine çıkan yazar bu bağlamda padişah V. Mehmet Reşat'a ve sadrazama birer ziyaret gerçekleştirir[874]. 17 Eylül'de İstanbul'dan ayrılan Loti, tıpkı karşılama töreninde olduğu gibi, kalabalık bir heyet tarafından uğurlanır. Loti'yi uğurlamaya gelenler arasında başmabeyinci Halit Hurşit Bey, Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi'nin hususi kâtibi Reşit Bey, Donanma Cemiyeti reisi Şefik Bey ile Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti merkez azasından İsmet ve Cemil beyler de bulunmaktadır[875].

2. Vaaz ve Konferanslar

Bilindiği üzere cemiyetin teşekkülü, İstanbul'da Darülfünun konferans salonunda gerçekleştirilen toplantılar, verilen konferans ve nutuklar sonrasında gerçekleşmiştir. İlerleyen süreçte cemiyet idarecilerinin halkı aynı ülkü etrafında birleştirebilmek, toplumsal organizasyonu canlı tutabilmek adına, benzer faaliyetleri sürdürdüklerini görüyoruz. Özellikle henüz Balkan Harbi'nin devam ettiği, Çatalca'da Bulgar ordusuyla çatışmaların sürdüğü bir ortamda, başkentteki aydınların vaaz ve konferanslarla halka yöneldiğini açık bir şekilde görebiliyoruz. Basında bu türden haberlerin en çok yer aldığı zaman dilimi, cemiyetin kuruluşunu takip eden ilk dört aylık süreçtir. İslam dininin gerek Türk tarihinde gerekse insanların günlük hayatında işgal ettiği önemli yer, cemiyetin faaliyet alanı olarak seçtiği mekânlarda da belirleyici bir unsur olmuştur. Öyle ki cemiyet kalabalık kitlelere hitap etmek için çoğunlukla camileri mekân olarak seçmiştir[876]. Sultan Ahmet Cami, Üsküdar'daki Ayazma Cami, Kasımpaşa'daki Büyük Cami, Kanlıca Cami, Anadolu Hisarı Cami, Mihrimah Sultan Cami, Galata Cami, Beşiktaş'taki Sinan Paşa Cami gibi adreslerde, genelde Cuma günleri ve Cuma namazını müteakip olmak üzere ahaliye hitap ediliyordu. Bu hitap bazen bir vaaz ve nasihat şeklinde olabildiği gibi bazen de Balkan Harbi'nde şehit olmuş askerlerin ruhlarına okunan

---

[874] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 871-70, 1 Eylül 1329/14 Eylül 1913, s. 2.
[875] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 874-75, 5 Eylül 1329/18 Eylül 1913, s. 4.
[876] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.433, 23 Kanun-ı sani 1328/5 Şubat 1913, s. 3; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11. 445, 4 Şubat 1328/17 Şubat 191, s. 3; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.464, 24 Şubat 1328/9 Mart 1913, s. 4; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.481, 12 Mart 1329/25 Mart 1913, s. 4; *Tanin*, nr. 1559, 21 Mart 1329/3 Nisan 1913, s. 4; *Tanin*, nr. 1597, 28 Nisan 1329/11 Mayıs 1913, s. 3.

mevlid-i şerif şeklinde olabiliyordu. Vaaz konusu olarak Müdâfaa-i Milliye'nin faaliyetleri ve halkın bu millî harekete dâhil olması lüzumu üzerinde duruluyordu. Cemiyete yardımda bulunmaya teşvik edilen halk, hitabe esnasında gezdirilen sandıklara para atıyordu[877]. Bu etkinliklerden bazıları sadece hanımlara mahsus olup bazıları da umuma açık olarak icra ediliyordu. Hanımlara mahsus olanlar, ilanlarda ayrıca belirtiliyordu[878]. Hatip olarak Hasan Fehmi Efendi, Şeyh Fahrettin Efendi, cemiyetin Beyoğlu merkez şubesi azasından Hamit Naci Bey, Anadolu Hisarı merkez şubesi Heyet-i İrşadiye azasından Hoca Tevfik Efendi, Galata şubesi Heyet-i İrşadiye reisi Hidayet Vecihi Bey'in isimlerini görmekteyiz.

Cami dışında da toplantılar düzenleyen cemiyet şubeleri, mektep salonu, tiyatro salonu, kıraathane gibi mekânlarda halka yönelik mevlit kıraati ve konferanslar icra etmeye devam etmiştir[879]. Hatta bunlardan bir tanesi Hasköy'de bir sinagogda düzenlenir. Cemiyetin Piri Paşa şube-i taliyesinin davetiyle gerçekleştirilen toplantı, haham efendinin okuduğu İbranice bir dua ile açılır. Sonrasında cemiyet azasından Heyet-i İrşadiye reisi Orhan Selahattin Bey, orada hazır bulunanlara bir konuşma yapar[880].

Balkan Harbi'nin bitişinden I. Dünya Harbi'nin başlangıcına kadarki süreçte cemiyetin bu yöndeki faaliyetlerinde belirgin bir duraksama yaşanır[881]. Seferberliğin ilanından itibaren ise vaaz ve nasihat serilerinde gözle görülür bir canlanma yaşanır[882]. Hatta cemiyet gazete ilanıyla, hangi hocanın, ne zaman, kimlere mahsus olmak üzere ve hangi camide vaazda bulunacağını liste halinde yayımlar[883]. 25 Eylül

---

[877] 7 Şubat 1913 tarihinde Sinan Paşa Cami'inde Hacı Orhan Selahaddin Efendi'nin "Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne ianede bulunulması hakkında mevizeyi dinleyen cemaat, camide gezdirilen sandığa külliyetli miktarda bağış yapmıştır (*Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.436, 26 Kanun-ı sani 1328/8 Şubat 1913, s. 3.

[878] *Tanin*, nr. 1502, 23 Kanun-ı sani 1328/5 Şubat 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1509, 30 Kanun-ı sani 1328/12 Şubat 1913, s. 4; *Tanin*, nr. 1522, 12 Şubat 1328/25 Şubat 1913, s. 5.

[879] *Tanin*, nr. 1567, 29 Mart 1329/11 Nisan 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1574, 5 Nisan 1329/18 Nisan 1913, s. 4; *Tanin*, nr. 1581, 12 Nisan 1329/25 Nisan 1913, s. 4; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.455, 14 Şubat 1328/27 Şubat 1913, s. 3; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.470, 2 Mart 1329/15 Mart 1913, s. 3.

[880] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.460, 19 Şubat 1328/4 Mart 1913, s. 2.

[881] Nitekim anılan süreçte sadece, cemiyet merkez-i umumisinin Bayezid Cami'inde şehitlerin ruhu için Kuran okuttuğu haberine tesadüf edebildik. Bayezid Cami'nde ikindi namazını müteakip Mısırlı Ahmet Afifî Efendi'ye Kuran-ı Kerim tilavet ettirilmektedir (*İkdam*, nr. 6262, 15 Temmuz 1330/28 Temmuz 1914, s. 3.

[882] Erol Köroğlu, coşkulu hatipler ve söylevleri çerçevesinde şekillenen *"vatanseverlik ajitasyonu"* sayesinde, Osmanlı toplumunun, bütün maddi olumsuzluklara rağmen, I. Dünya Harbi'ni kolaylıkla kabullenebildiğinin altını çizer (Erol Köroğlu, *a.g.e.*, s. 124).

[883] *İkdam*, nr. 6319, 11 Eylül 1330/24 Eylül 1914, s. 2.

1914 Cuma günü başlayacak olan vaaz ve nasihatlerle, İstanbul'da aynı anda birden fazla camide kitlelere ulaşma amacı hedeflenmiş olmalıdır. Bu tür faaliyetlerde ismine sıkça rastladığımız bir şahsiyet, Resne eski kadısı Halil Hilmi Efendi'dir. Aynı zamanda cemiyetin Beyoğlu şubesi azası olan Halil Hilmi Efendi, muhtelif zamanlarda, hem kadınlara hem de umuma mahsus olmak üzere çok sayıda vaaz vermiştir[884]. Bu vaazlar dinî nitelikte olduğu gibi vatan müdafaası ve toplumsal dayanışmaya ilişkin konuları da içerebiliyordu[885]. Camilerde çoğunlukla hocaların verdiği söylevler aracılığıyla halkın seferber edilmeye çalışıldığını anlıyoruz. Ordu ve donanmanın muvaffakiyeti için mevlit okutulduğu da oluyordu[886]. Cemiyete ait bu tür faaliyetler, ilerleyen süreçte giderek azalmıştır[887].

3. Spor Faaliyetleri ve Düzenlenen Yarışlar

Tanzimat'ın ilanından önceki dönemde Osmanlı Devleti'nde görülen spor faaliyetleri güreş, avcılık, atıcılık, okçuluk, binicilik, kılıç, ağırlık kaldırma, gürz ve topuz kullanma, cirit ve tepük gibi geleneksel spor dallarından oluşmaktaydı. Spor, beden terbiyesine ait bilinçli ve özel bir etkinlikten ziyade harp talimi olarak görülmekteydi. Batılı spor dalları, halkın haberdar olmadığı bir konuydu. Okullarda da yaygın bir spor eğitimi programı bulunmuyordu[888].

Osmanlı Devleti'nde beden terbiyesi olarak spor, ilk kez askerî yüksek okullarda uygulanmaya başlamıştır. II. Mahmut'un 1835 yılında açmış olduğu Mekteb-i Harbiye'de 1863 yılından itibaren verilmeye başlanan "Riyâzet-i

---

[884] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.020, 15 Eylül 1330/28 Eylül 1914, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.030, 25 Eylül 1330/8 Ekim 1914, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.036, 1 Teşrin-i evvel 1330/14 Ekim 1914, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.044, 9 Teşrin-i evvel 1330/22 Ekim 1914, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1448, 9 Mayıs 1331/22 Mayıs 1915, s. 1; *İkdam*, nr. 6561, 12 Mayıs 1331/25 Mayıs 1915, s. 2.

[885] Mehmet Beşikçi makalesinde, I. Dünya Harbi yıllarında Osmanlı toplumunu harbin haklılığına inandırma ve bu inancı muhafaza etme konusundaki propagandadan bahsederken, dönemin gönüllü-yarı resmî derneklerinin hutbe ve vaaz gibi araçları kullanarak, orta ve alt katman ulema-din adamları vasıtasıyla sözlü propaganda yaptığı yorumunda bulunmuştur. Bkz. Mehmet Beşikçi, "Militarizm, Topyekûn Savaş ve Gençliğin Seferber Edilmesi: …", s. 73, 96 no'lu dipnot.

[886] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1319, 31 Kanun-ı evvel 1330/13 Ocak 1915, s. 3.

[887] Nitekim 1916 yılında cemiyetin Molla Gürani şube-i taliyesi tarafından şehitlerin ruhu için okuttuğu mevlid-i şerif dışında, basında başka bir habere tesadüf edemedik (*Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.825, 27 Teşrin-i evvel 1332/9 Kasım 1916, s. 4).

[888] Veli Onur Çelik-Nefise Bulgu, "Geç Osmanlı Döneminde Batılılaşma Ekseninde Beden Eğitimi ve Spor", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 24, 2010, s. 139-140.

Bedeniyye" dersi, jimnastik içerikli bir beden terbiyesinin ilk örneğini oluşturur. Beden terbiyesine ek olarak eskrim, boks gibi mücadele sporları da askerî okulların müfredatına girmiştir. Bununla birlikte beden terbiyesi ve sporun, devletin askerî hazırlık sürecinin bir parçası haline gelmesi, II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden yıllara tesadüf eder. Bu konuda özellikle Balkan Harbi kırılma noktası olmuştur. Balkan Harbi'nde Osmanlı ordusunun almış olduğu ağır yenilgi ve sonrasında Rumeli topraklarının büyük oranda kaybı, Osmanlı toplumunda derin izler bırakmıştı. Harpten sonra, Osmanlı aydınları ve harbe bizzat katılmış yüksek rütbeli subaylar, bu kadar kısa sürede ve bozgun niteliğinde yaşanan yenilginin nedenlerini sorgulamaya başladılar[889]. Bu arayış sürecinde ordunun talim ve terbiyesindeki yetersizlik, seferberliğin gecikmesi, komutanların ve askerlerin liyakatsizliği ve yetersizliği ön plana çıkan hususlar olmuştur. Gerçekten de harbe katılan komşu milletlerin orduları daha sağlıklı, becerikli ve zorluklara karşı dayanıklı askerlerden oluşurken, Osmanlı ordusu hastalıklardan ve sağlıksız yaşam koşullarından zayıf düşmüş ve harp hünerlerinden yoksun askerlerden meydana gelmekteydi[890]. Bunların yanı sıra gençlerin ve askerlerin harbe ruhen ve bedenen hazır olmamaları da vurgulanan bir diğer husus olur. Henüz yeni modernize olmaya başlayan küçük

[889] Harbi bizzat yaşayan asker ve gazetecilerin hatıraları üzerinden bozgunun muhasebesini yapan nitelikli bir çalışma için bkz. Mesut Uyar, "Osmanlı Askerî Rönesansı: Balkan Bozgunu ile Yüzleşmek", *Türkiye Günlüğü*, S. 110, Bahar 2012, s. 65-74.

[890] Özellikle harp sahasına celp edilen redif taburlarının askerî bakımdan yetersizliği, harbi bizzat idare etmiş kumandanların hatıralarında sıkça yer alan ve üzerinde fikir birliği ettikleri bir konu olmuştur: "*…hepsi gariban takımından olup askerî meşakkatler ile ülfet etmediklerinden hastaların mevcudu her gün artıyor …*", "*Hasta ve çeşitli hizmetler için ayrılanlar çıkarıldığında savaş hattına dâhil olan kuvvetimiz ancak on bin civarındaydı. Bu askerlerin de yüzde doksanı askerî talim ve terbiyeden bütünüyle mahrumdu. Bu kuvvetlerimize mukabil düşmanın bütün sefer ve savaş teçhizatı mükemmel ve talimli yetmiş seksen binden ziyade askeri ve kırk elli batarya topu var idi*." Hasan Tahsin Paşa, *İzhar-ı Hakikat (Selanik Düştü)*, yay. haz. Mustafa Balcı, İstanbul 2010, s. 90-92; "*Gelen ikmal efradının ekserisinin hiç talim ve terbiye görmemiş efrattan olduğu görüldüğünden bu müfrezeye ve diğerlerine işbu efrada silahlarını kullanmayı ve avcılık öğretilmesi emir olundu*." Kâzım Karabekir, *Edirne Hatıraları*, yay. haz. Ziver Öktem, İstanbul 2009, s. 18; "*Türk ordusunun yarısından fazlasını redif birlikleri teşkil ediyordu. Bunlar, barış zamanı yalnız kadro halindeki yaşlı erlerle tabur, alay ve tümen olarak mevcut idiler. Fakat talim ve terbiyeleri pek kıt, subaylarının da vasıfları çok düşük idi. Savaşın kaybedilmesi sebeplerinden birisi de bu kıtaların düşük vasıflarıdır*." Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara 1988, s. 91; "*Ordunun başlıca kuvvetini oluşturan redif taburlarının her bölüğünde bir subay bulunması ve bazısında ise hiç subay bulunmaması. Bununla beraber askerlerin üçte ikisinden fazlasının, hiç silah kullanmamış olması. Ordunun zerre kadar talim terbiye görmemiş erlerden meydana gelmiş olması ve topçu ateşi altında ne suretle hareket edeceklerini bilmemeleri. Önemsiz bir kayıp verir vermez, hemen perişanlığa uğramaları (düşman bu hususu pek iyi öğrendiğinden bu gibi fırsatlardan istifade etmektedir)*." Mahmud Muhtar Paşa, *Balkan Savaşı Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri*, İstanbul 2003, s. 117. Ayrıca Balkan Harbi'nde redif taburlarının faaliyetleri için bkz. Mehmet Beşikçi, "Balkan Harbi'nde…", s. 27-43.

Balkan devletleri karşısında alınan ağır mağlubiyet, Osmanlı kuvvetlerinde beden gücü, askerî talim ve gençliğin askerliğe hazırlanması konularını gündeme getirir. Aydınlar ve komutanlarca varılan fikir birliği, bundan sonra yaşanan süreçte beden eğitimi, askerî talim ve izcilik konularının Osmanlı gençliğini ruhen ve bedenen harbe hazırlamanın araçları olarak ele alınmasına neden olur. Bu durum özellikle eğitim aşamasındaki çocuk ve gençlere, beden terbiyesi ve spor yoluyla askerlik eğitimi verilmesi düşüncesini beraberinde getirir[891].

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Darwin'in görüşleri ve sosyal Darwinizm Osmanlı aydınlarını etkilemeye başlamıştır[892]. Sosyal Darwinizm'in en genel tanımını Richard Hofstadter yapmıştır. Hofstadter sosyal Darwinizm'i, Darwinizm'in en popüler sloganları olan "yaşamak için mücadele" ve "en iyinin hayatta kalması" düşüncelerinin toplumsal yaşama uygulanması şeklinde tanımlar[893]. Daha geniş ifadesiyle sosyal Darwinizm, Darwin'in 1859'da yayımlanan insanlığın dünyayı ve kendini algılayışını derinden etkileyen *Türlerin Kökeni* adlı eserinde geliştirdiği doğal seçilim ya da ayıklanma kuramının bir toplum içindeki bireyler ve gruplar (toplumlar, uluslar veya ırklar) arası ilişkiler için de geçerli olduğu görüşüdür. Darwinizm'i "sosyal" hâle getiren Darwin'in biyolojik evrim için söylediklerinin, insan toplulukları için de geçerli olduğu iddiasıdır. Buna göre, tükenen besin kaynakları karşısında bir türü oluşturan bireyler arasında mücadele yaşanması kaçınılmazdır. Girilen yaşam mücadelesinde fiziksel ve zihinsel bakımdan güçlü yani *"fit"* olan birey, fit olmayana üstünlük sağlar. Fit durumdaki bireyin özellikleri kalıtım yoluyla gelecek nesillere aktarılır. Seçilim ve kalıtım yoluyla ortaya çıkan tür, diğerlerini elimine eder. Sosyal Darwinistlere göre, yaşam için yapılan mücadele, sadece en güçlü olan bireylerin yaşamasına imkân sağladığı ve zamanla tür nüfusunu yetkinleştirdiği için iyidir. Yani ilerlemenin bir aracı olarak "mücadele" iyidir. Gruplararası mücadelenin kaçınılmaz tezahürü ise harptir. Harp, fit olanların üstünlük kurmasına, fit olmayanların tabi duruma düşmesine veya elenmesine yol

---

[891] Sanem Yamak Ateş, *Asker Evlatlar Yetiştirmek II. Meşrutiyet Döneminde Beden Terbiyesi, Askerî Talim ve Paramiliter Gençlik Örgütleri*, İstanbul 2012, s. 102, 179; Yiğit Akın, *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*, İstanbul 2004, s. 131-132; Mehmet Beşikçi, "Militarizm, Topyekûn Savaş ve Gençliğin Seferber Edilmesi: …", s. 55; Erol Akcan, *a.g.t.*, s. 92-96.
[892] Sanem Yamak Ateş, *a.g.e.*, s. 153.
[893] Atila Doğan, *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*, İstanbul 2006, s. 59.

açtığı için iyidir. Doğal olan harpte güçlünün egemen olmasıdır, "barış" ve "eşitlik" fikirleri doğal değildir. Mücadelede, hak ile kuvvet özdeş olduğundan, güçlü olanın istediğini yapma hakkı vardır. Kısacası, sosyal Darwinizm bize, içinde bireylerin veya toplumların birbirlerine düşman olduğu, hayatta kalabilmek için sürekli bir mücadelenin sürdüğü, güvensizliğin ve egoizmin hüküm sürdüğü, insafsız ve merhametsiz bir dünya sunmaktadır. Bu düşünce XIX. yüzyılın son ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Avrupa'da son derece yaygınlaşmış, aynı zaman diliminde Osmanlı aydınlarının da dikkatini çekmeye başlamıştır[894].

Sosyal Darwinist görüşleri benimseyen Osmanlı aydınları, ulusu meydana getiren bireylerin fiziksel gücü ile hayatta kalma mücadelesi arasında doğrudan bir bağ kurmuşlardır. Ulusun fiziki gücünün yetersizliğini iyice açığa çıkaran Balkan bozgunu, Osmanlı aydınında "milletçe yok olma" gibi çok ciddi bir tehlike ile karşı karşıya olunduğu düşüncesini ortaya çıkarır. Bu hayati sorun karşısında yapılabilecek en önemli şey, sosyal Darwinizm'in de önerdiği gibi, bir an önce güçlenmektir. Zira hayatta kalmanın, dik durmanın, yenilmemenin yolu güçlü olmaktan geçer. Güçlenmek ve fiziken güçlü, kuvvetli, sağlıklı bireyler yetiştirmek ise beden terbiyesi ile mümkün olacaktır. Balkan Harbi'nden sonraki süreçte beden eğitimi, askerî talim ve izcilik, Osmanlı aydınlarınca genç nesli ruhen ve bedenen harbe hazırlamanın en önemli araçları olarak ele alınacaktır[895].

Söz konusu düşüncenin bir yansıması olarak Meşrutiyet döneminde iptidai mekteplerin altı dershaneli ve altı muallimli mektepleriyle numune mekteplerinde terbiye-i bedeniye dersi, müstakil bir ders olarak okutulmaya başlanır. Diğer mekteplerde ise ders saatleri dışında, sabah dersler başlamadan önce, akşam ders çıkışlarında ve Çarşamba günü öğle sonunda toplu olarak yapılmaktadır. Sultani derecesindeki mekteplerde de terbiye-i bedeniye ve endaht dersleri verilmeye başlanır[896].

---

[894] Hasan Ünder, "Türkiye'de Sosyal Darwinizm Düşüncesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce,* C. 4: Milliyetçilik, ed. Tanıl Bora-Murat Gültekingil, İstanbul 2008, s. 427-428.
[895] Sanem Yamak Ateş, *a.g.e.*, s. 165, 179.
[896] Halil Aytekin, *İttihâd ve Terakkî Dönemi Eğitim Yönetimi*, Ankara 1991, s. 70-71, 135.

Balkan Harbi mağlubiyeti ile gün yüzüne iyice çıkmış olan askerî kusurlar, halkın ve bilhassa gençlerin askerlik yeteneklerinin spor ve beden terbiyesiyle iyileştirilmesi veya yeniden kazandırılması yöntemiyle kapatılması düşüncesini beraberinde getirir. Döneme hâkim olan beden terbiyesine önem veren düşünce, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin politikalarını da etkiler ve cemiyet bu yolda faaliyet yürütmek üzere Mümaresat-ı Bedeniyye ve Askeriyye Heyetleri vücuda getirir. Heyetlerin vazifesi "*Evlâd-ı vatanı her zaman içün çevik ve zinde bulunduracak ve sinn-i sabâvetinden i'tibâren berrî ve bahrî kabiliyyet-i askeriyyesini inkişâf etdirecek esbâb ve vesâitin istihzâr ve istikmâli*" şeklinde açıklanır. Beden terbiyesinde kullanılacak yöntemler ise jimnastik, koşu, yüzücülük, kürek çekmek, top oynamak, sıçramak, fennî güreşmek, nişancılık, binicilik, at yarışları, uzun piyade yürüyüşleri, kılıç, kasatura ve mızrak kullanmak, tüfek ve avcı talimleri, köprücülük, şimendifercilik, tayyarecilik, toprak kazmak ve siper yapmak gibi çeşitli sportif faaliyetler ile faydalı seyahatler düzenlemek şeklinde sıralanır. Cemiyetin söz konusu heyetlere yüklediği vazifeden, spor ve beden terbiyesi ile sadece bireylerin şahsi sağlığını korumayı amaçlamadığı, aynı zamanda vatan müdafaasına daima hazır ve mukavemet gücü yüksek bir millet yaratmayı hedeflediği anlaşılmaktadır. Spor ve beden terbiyesi ile askerî becerilerini arttıran, her türlü fiziki zorluğa karşı tahammül gücü ve mücadele ruhu kazanan bireyler, muhtemel askerî harekâtlardan olumlu netice alınmasına önemli katkılar sağlayabilirlerdi.

II. Meşrutiyet döneminin ilk kapsamlı spor dergisi olan *İdman Mecmuası*, ilk sayısının kapağında Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti reisi Hulusi Bey'in fotoğrafına yer verir. Fotoğrafın altında, "*Yeni nizâmnâmesiyle memleketimizde "idmâncılığın" hâmî ve müzâhiri sıfâtını iktisâb etmiş olan Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti reîs-i muhteremi*" tanımlaması yer almaktadır[897]. Cemiyetin yenilenen nizamnamesiyle birlikte, en azından spor camiasında ve basınında, cemiyete dair bazı beklentilerin oluştuğunu söylemek mümkündür. Nitekim Hulusi Bey'in teşekkür maksatlı kaleme aldığı ve aynı mecmuada yayımlanan mektubunda, bu beklentilerin boşa çıkmayacağı hususunda bazı vaatler göze çarpmaktadır. 31 Mayıs 1913 tarihli

[897] *İdman*, nr. 1, 15 Mayıs 329/28 Mayıs 1913, s. ön kapak; Hakan Aydın, "İdman (1913-1914)…" , s. 157.

mektubunda Hulusi Bey, İstanbul'a gerek seyahat gerekse ticaret maksadıyla gelmiş olan ecnebilerin gürbüz, kuvvetli, endamlı ve çevik vücutlarının kendisini öteden beri çok etkilediğini, bizim milletçe neden böyle sağlıklı vücutlara sahip olamadığımızı sorguladığını, küçük bir bebekken iyi bakılamamaktan, büyüyünce de sağlıklı bir çevreye sahip olamamaktan eğri-büğrü ve kambur bir vücudumuz olduğuna kanaat getirdiğinden bahseder. "*Bir millet efrâdının ancak terbiye-i bedeniyye sâyesinde endâmını, biçimini, kuvvetini, sıhhatini muhâfaza edebileceğine ve bunları öğrenir iken dînî, millî, ahlâkî, ictimâî hislerin daha derin, daha metîn bir sûretde uyanacağına îmân*" ettiğini ifade eder. Efradı bu yolda yetişen bir millet, her zaman vatanının şan ve şerefini, memleketinin refah ve saadetini koruyabilecektir[898]. İlerleyen satırlarda yer alan bilgiler, cemiyetin spora yaklaşımını özetler niteliktedir. Mecmuada koyu puntolarla yazılan bu satırlarda "…*Müzâheret-i Milliyye Cem'iyyeti maksadına, ta'lîmâtına muvâfık bir sûretde terbiye-i bedeniyyeyi ta'lîm ve ta'mîme çalışmağı deruhde eden bi'l-cümle müessesâta -imkânın müsâadesi derecesinde- ma'nen, mâddeten her gûne himâye ve muâvenetde bulunmağı bir vazîfe-i vataniyye bilir.*" denilmektedir[899]. Bu cümleler cemiyetin spor ve beden eğitimine bakışını özetler niteliktedir. Reis Hulusi Bey cemiyet adına, ilerleyen süreçte spor kulüplerine maddi ve manevi destek olma sözü vermektedir.

Memleket gençliğini olası harp durumuna karşı spor vasıtasıyla eğitmeyi hedefleyen cemiyet[900], bu bağlamda gerek İstanbul ve gerekse taşrada kurulan spor

---

[898] *İdman*, nr. 2, 1 Haziran 329/14 Haziran 1913, s. 18.
[899] *İdman*, nr. 2, 1 Haziran 329/14 Haziran 1913, s. 19; Hakan Aydın, "İdman (1913-1914)…" , s. 158.
[900] Bu hedef sadece cemiyete münhasır olmayıp, İttihat ve Terakki iktidarının bir politikasıdır. Beden eğitimi ve spora büyük önem veren İttihat ve Terakki Fırkası, memleket gençliğini, askere gitmeden önce, ülke savunmasına hazırlamayı gaye edinmişti. 1913 yılında kurulan Türk Gücü Cemiyeti, Osmanlı vatandaşları arasında beden eğitimi ve spor faaliyetlerinin yaygınlaştırılmasını amaçlamıştı. 1914 yılında Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın gayretleriyle Osmanlı Güç Dernekleri kurulmuş, bu derneklerle *"Genç evlad-ı memleketi maddeten ve manen vatan müdafaasına hazırlamak ve ölünceye kadar kavi ve sağlam bir vatanperver hasletini muhafaza etmesini temin etmek"* amaçlanmıştı. Bir süre sonra güç derneklerinin yerini, 1916 yılında kurulan Osmanlı Genç Dernekleri almıştır. Genç Dernekleri, Harbiye Nezareti'nin güdümünde olup tüm Osmanlı uyruğu gençlerin bu derneklere katılması zorunluydu. Genç Dernekleri, Gürbüz Derneği (12-17 yaş arası gençler) ve Dinç Derneği (17 yaş ve yukarısı) olmak üzere iki şube çatısı altında örgütleniyordu. Burada da amaç, genç nesli cephe öncesinde eğitmek ve askerliğe hazırlamaktı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zafer Toprak, "İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, C. 7, İstanbul 1979, s. 95-113. "Yurttaşlık Bilgisi" olarak nitelendirilebilecek ve meşrutiyetin ilanından sonra mekteplerde bağımsız bir ders olarak okutulmaya başlanan *Malumat-ı Medeniye ve Ahlâkiye ve İktisadiye* dersine ait ders kitaplarında da bedeni yönetmenin en etkin yolu olarak spor ve jimnastik yapmak gösterilir.

kulüplerini destekler[901]. Spor faaliyetleri için saha ve ekipman sağlayan cemiyet, kimi zaman da çeşitli spor müsabakaları düzenler[902].

Spor müsabakaları, sadece gençliği spora özendirmek ya da çeşitli sportif faaliyetlerin sergilendiği organizasyonlar olarak değil aynı zamanda cemiyet için gelir kaydedilecek vasıtalar olarak da görülmüştür. Bu bağlamda müsabakalar vesilesiyle bilet satışından elde edilen hasılatın, cemiyetin çeşitli yardım faaliyetlerine vakfedildiği, farklı spor dallarına ait yarışlar düzenlenir[903]. Sporun farklı dallarıyla ilgilenmekle birlikte cemiyet adının özellikle Veli Efendi Çayırı'nda düzenlenen at yarışlarıyla birlikte anılır olduğunu görüyoruz. İstanbul'un spor hayatında mühim bir yer tutan ve gerek devlet erkânının, gerekse geniş halk kitlelerinin ilgisini çekmeyi başaran Veli Efendi Çayırı'ndaki at yarışları, Balkan Harbi'nden sonra belli zaman aralıklarıyla tekrar edilir ve zamanla geleneksel hâle gelir[904]. Bu bağlamda Veli Efendi'de ilki 1913 yılında olmak üzere, arka arkaya ve cemiyet menfaatine olmak üzere sonbahar ve ilkbahar at yarışları düzenlenir. 19 Ekim 1913 tarihinde düzenlenen ve Islah-ı Nesl-i Feres Cemiyeti tarafından düzenlenen ilk yarışın, Müdâfaa-i Milliye'nin Edirne'de yaptırmayı düşündüğü eytamhane yararına olacağı duyurulur. Birinciye 100 lira ödül verilecek yarışın bilet

---

Spor, güçlü bedenlerin ulusun hizmet ve kullanımına sunulması açısında faydacı bir işleve sahiptir (Füsun Üstel, *a.g.e.*, s. 78).

[901] *Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye*, s. 7.

[902] Yiğit Akın, *a.g.e.*, s. 138.

[903] Benzer şekilde Donanma Cemiyeti de cemiyete gelir sağlanması için çeşitli spor dallarına ait müsabakalar düzenlemiştir. Bilhassa deniz sporlarına dair müsabakalara ayrı bir önem vermiş, Türk sporunu desteklemek adına bazı kulüplere maddi destekte bulunmuştur (Selahittin Özçelik, *a.g.e.*, s. 186).

[904] Küçük yaşlarından itibaren atlara düşkünlüğüyle tanınan ve Türkler arasında atlı sporların gelişmesi için gayret sarfeden, İzmir'in köklü ailelerinden birine mensup Evliyazade Refik Bey, İzmir'de yapılan düzenli at yarışlarının İstanbul'da da yapılabilmesi yollarını araştırmaya başlar. Bu maksatla 1910 ve 1911 yıllarında İstanbul'a gelerek İttihat ve Terakki'nin güçlü ismi Enver Bey ile görüşmeler yapar. O sıralarda ülkede atçılığı kalkındırmanın çarelerini aramakta olan Enver Bey, Refik Bey'in önerilerine sıcak bakar ve İstanbul'da düzenli at yarışlarının icra edilebilmesi için ciddi girişimlerde bulunur. Bu maksatla Alman uzmanlardan oluşan bir heyetten, şehre yakın ve yarış için uygun, düz bir saha tespit etmeleri talep edilir. İstanbul ve çevresini gezen uzmanlar, Veli Efendi Çayırı'nın bu iş için uygun olduğuna karar verirler. Çayıra iç içe iki pist çizilir, iki ahşap tribün ile bir hakem kulesi yapılır. Teknik donanımı tamamlanan çayır, yarışlara hazır hâle getirilir. İstanbul Veli Efendi Çayırı'ndaki ilk yarışlar, Balkan Harbi çıkmış olmasına rağmen, 1912 yılında düzenlenir. Yarışlarda Enver Bey'in Mesut, Süleyk, Maşallah ve Übeyyan, Şehzade Abdülhalim Efendi'nin Geyik ve Reyhan isimli atları, başarılarıyla adından söz ettirir (Eser Tutel, *At Yarışları ve Atlı Sporlar*, İstanbul 1998, s. 60-62; Cem Atabeyoğlu, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Spor/At Yarışları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1985, s. 1512).

fiyatları birinci mevki 2 mecidiye, ikinci mevki 1 mecidiye, üçüncü mevki 3 kuruş olarak belirlenir. Zabitler, öğrenciler ve askerlerden ücretin yarısı alınacaktır. Halkın yarışlara ilgisini arttırmak ve yolculuğu kolaylaştırmak için ek tren seferleri koyulduğu kamuoyuna açıklanır[905]. Yarışlar önceden duyurulduğu gibi 19 Ekim Pazar günü öğleden sonra yapılır. Ancak havanın hissedilir derecede soğuk olması ve koşu mahallinin İstanbul'a olan uzaklığı, halkın yarışlara katılımını büyük oranda engeller. Buna rağmen hanedan üyelerinden ve devlet erkânından yoğun bir katılım olduğu gözlemlenir. Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi ile şehzadeler Ziyaettin, Ömer Hilmi, Fuat ve Cemalettin efendiler yarışta hazır bulunurlar. Sadrazam Sait Halim Paşa, Vükela Heyeti, Başkumandan vekili, Müşir Osman Paşa, Cavit Bey, Edirne Valisi Hacı Adil Bey, Polis Müdürü Azmi Bey yarışı izleyenler arasındadır. Yarışların hakem heyetinde Seryaver Salih Paşa, Süvari Dairesi Reisi Faik Paşa ve Baytar Kolağası Cemal Bey bulunurlar. Büyük bir titizlikle ve nizam içerisinde gerçekleştirilen sonbahar at koşusunda toplam yedi yarış icra edilir. Yarışların sonunda birincilik elde eden bazı biniciler, aldıkları ödülün tamamını ya da bir kısmını Müdâfaa-i Milliye ianesi olarak cemiyete bağışlamışlardır[906].

5 Haziran 1914 tarihinde Veli Efendi Çayırı'nda koşulacak olan ikinci at koşusunun hasılatı da Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne bırakılır. Padişahın himayesinde olmak üzere Islah-ı Nesl-i Feres Cemiyeti tarafından düzenlenen yarıştan elde edilecek gelirin, cemiyetin ordu için satın alacağı tayyarelere sarf edileceği açıklanır[907]. At yarışlarının yapılacağı yaklaşık bir ay öncesinden halka duyurulurken, yarışlara katılmak isteyen hayvan sahiplerinin cemiyet genel merkezine giderek kayıt olmaları da bu duyurularla hatırlatılır[908]. Halkın katılımını sağlamak ve ulaşımı kolaylaştırmak maksadıyla, Boğaziçi, Anadolu ve Adalar bölgelerinden gelecekler için özel vapur seferlerinin düzenleneceği ve bu vapurların

---

[905] *Tanin*, nr. 1.723, 26 Eylül 1329/9 Ekim 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1.726, 29 Eylül 1329/12 Ekim 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1.729, 2 Teşrin-i evvel 1329/15 Ekim 1913, s. 5.

[906] *Tanin*, nr. 1734, 7 Teşrin-i evvel 1329/20 Ekim 1913, s. 3; *Servet-i Fünun*, nr. 1169, 17 Teşrin-i evvel 1329/30 Ekim 1913, s. 581; *İdman*, nr. 10, 14 Teşrin-i sani 1329/27 Kasım 1913, s. 144, 148.

[907] BOA, *MF.MKT.*, 1197/67 (MMC'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 29 Nisan 330/12 Mayıs 1914 tarihli tezkere).

[908] *Tanin*, nr. 1925, 20 Nisan 1330/3 Mayıs 1914, s. 4; *Tanin*, nr. 1941, 6 Mayıs 1330/19 Mayıs 1914, s. 4; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1085, 8 Mayıs 1330/21 Mayıs 1914, s. 4; *Tanin*, nr. 1945, 10 Mayıs 1330/23 Mayıs 1914, s. 4.

Veli Efendi civarındaki iskeleye yanaşacakları ilan edilir. Ayrıca Rumeli Şimendifer İdaresi de yarış günü Veli Efendi'ye tarife harici trenlerin kaldırılacağını bildirir. Söz konusu tren ve vapur seferlerinin tarifesi daha sonra basın yoluyla halka duyurulur[909]. Şehzadeler Ömer Hilmi, Ziyaettin, Abdülhalim ve Fuat efendilerin yanı sıra Sadrazam Sait Halim Paşa, Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Nafia Nazırı Mahmut Paşa, Adliye Nazırı İbrahim Bey, Maliye Nazırı Cavit Bey ve Mebusan Reisi Halil Bey, Müşir Osman Paşa, Heyet-i Islahiye Reisi Liman Paşa, Harbiye eski nazırı İzzet Paşa, Ömer Rüştü Paşa, Keçecizade İzzet Fuat Paşa ile pek çok Alman ve Osmanlı subayı da yarışlarda hazır bulunurlar. Devlet erkânının yarışları rahatça seyredebilmeleri için, yarış mahallinin tam ortasına özel bir tribün inşa edilir. Tribünün alt kısmı hakem heyetine ayrılır. Son derece muntazam bir şekilde icra edilen yarışlara halkın ilgisi de yoğun olur. Öyle ki dönemin basınından at yarışlarını izlemek için 3-4 bini aşkın bir halk kitlesinin Veli Efendi Çayırı'na geldiğini öğreniyoruz. Bu yoğun katılım karşısında, yarış gününe özel olarak tahsis edilmiş tarife haricindeki vapur ve tren seferleri de yetersiz kalmıştır[910]. Toplam altı yarışın düzenlendiği ilkbahar at koşusunun sonunda birinci gelenlere ödülleri Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Merkez-i Umumi Müdürü Cemil Bey tarafından verilir. Memlekette hayvan yetiştiriciliğine karşı bir merak ve heves uyandırmak, aynı zamanda biniciliğe olan rağbeti arttırmak adına düzenlenen bu yarışlar, cemiyete önemli miktarda hasılat sağlar. Nitekim 1914 yılındaki Veli Efendi at yarışlarının bilet ve giriş hasılatı olarak 37.000 kuruş civarında bir gelir elde edilir[911].

Yine 1914 yılında bu kez Uzunçayır'da bir at koşusu düzenlenir[912]. 25 Ağustos günü düzenlenecek koşulardan elde edilecek hasılatın %25'inin Müdâfaa-i

---

[909] *Tanin*, nr. 1945, 10 Mayıs 1330/23 Mayıs 1914, s. 4; *Tanin*, nr. 1947, 12 Mayıs 1330/25 Mayıs 1914, s. 4; *Tanin*, nr. 1956, 21 Mayıs 1330/3 Haziran 1914, s. 5.

[910] *Tanin*, nr. 1959, 24 Mayıs 1330/6 Haziran 1914, s. 1; *İdman*, nr. 33, 29 Mayıs 1330/12 Haziran 1914, s. 521.

[911] *Tanin*, nr. 1959, 24 Mayıs 1330/6 Haziran 1914, s. 1; *Tanin*, nr. 1962, 27 Mayıs 1330/9 Haziran 1914, s. 4.

[912] Uzunçayır'da 1913 yılının Eylül ayında 2 kez at koşusu icra edilir. İlki Donanma Cemiyeti menfaatine, ikincisi Fenerbahçe'de inşa olunacak Osmanlı Kürek Kulübü'nün masraflarına tahsis edilir [TİTEA, K. 237, G. 28, B. 28-1001 (Osmanlı Donanma Cemiyeti Kadıköy şubesinden Osmanlı Donanma Cemiyeti reisi Hacı Şefik Bey'e gönderilen 20 Ağustos 329/2 Eylül 1913 tarihli tahrirat); TİTEA, K. 237, G. 28, B. 28-2001 (Osmanlı Donanma Cemiyeti Kadıköy şubesinden Osmanlı Donanma Cemiyeti Merkez-i Umumisi'ne gönderilen 2 Eylül 329/15 Eylül 1913 tarihli tahrirat)].

Milliye'ye, geri kalanının ise Kadıköy'de tesisi planlanan cündilik kulübüne bağışlanması planlanır[913].

1915 yılında üçüncüsü düzenlenen Veli Efendi at yarışlarının, yine Padişahın himayesinde, fakat bu kez şehit dul ve yetimleri menfaatine gerçekleştirileceği duyurulur[914]. Yarış meraklılarının eve dönüşlerini kolaylaştırmak isteyen Seyr-ü Sefain İdaresi, Haydar Paşa ve Kadıköy'e gidecekler için akşam saat 8'de vapur kaldırılacağını duyurur[915]. 9 Temmuz 1915 tarihinde Islah-ı Nesl-i Feres ve Müdâfaa-i Milliye cemiyetlerince gerçekleştirilen yarışlar, oldukça rağbet görmüştür. Şehzadeler, bazı hanedan üyeleri ve devlet ileri gelenlerinin yanı sıra Almanya sefiri ve yabancı misafirler de koşuda hazır bulunmuştur[916]. Yarışların sonunda Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Müdürü Cemil Bey, vükelanın huzurunda olarak, yarışlarda başarı elde edenlere mükâfatlarını takdim eder. Atları iki yarışta birinciliği ve bir yarışta da üçüncülüğü kazanan Münif Paşazâde Faik Bey, 4. yarıştan elde ettiği 2.000 kuruşu cemiyete bağışlar[917].

1916 yılı sonbaharında Veli Efendi Çayırı'nda yine at koşuları icra edilir[918]. Her ne kadar koşuların duyurusu Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nce yapılmış olsa da, koşuların cemiyetle doğrudan bir ilgisinin bulunmadığını görmekteyiz. Zira bu seneki koşuları padişahın himayesinde olarak Sipahi Ocağı[919] tertip etmektedir[920]. 1917 yılı ilkbahar ile 1918 yılı ilkbahar ve sonbahar koşuları yine Veli Efendi Çayırı'nda, fakat Sipahi Ocağı tarafından organize edilir[921]. Anlaşılacağı üzere 1916 yılından I. Dünya Harbi'nin bitişine değin Veli Efendi koşuları Sipahi Ocağı

---

[913] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1150, 14 Temmuz 1330/27 Temmuz 1914, s. 5.
[914] *İkdam*, nr. 6584, 4 Haziran 1331/17 Haziran 1915, s. 2; *İkdam*, nr. 6587, 7 Haziran 1331/20 Haziran 1915, s. 2; *İkdam*, nr. 6591, 11 Haziran 1331/24 Haziran 1915, s. 2.
[915] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1490, 20 Haziran 1331/3 Temmuz 1915, s. 2.
[916] *İkdam*, nr. 6607, 27 Haziran 1331/10 Temmuz 1915, s. 2.
[917] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1497, 27 Haziran 1331/10 Temmuz 1915, s. 2.
[918] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.804, 6 Teşrin-i evvel 1332/19 Ekim 1916, s. 4; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.805, 7 Teşrin-i evvel 1332/20 Ekim 1916, s. 2.
[919] Sipahi Ocağı, 22 Mart 1913 tarihinde Mahmut Şevket Paşa ve Mahmut Muhtar Paşa'nın öncülüğünde olarak, at biniciliğini ve yetiştiriciliğini teşvik etmek ve geliştirmek üzere kurulmuş bir binicilik kulübüdür (Eser Tutel, *a.g.e.*, s. 60).
[920] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1897, 7 Teşrin-i evvel 1332/20 Ekim 1916, s. 2.
[921] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2126, 7 Haziran 1333/7 Haziran 1917, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2455, 15 Mayıs 1334/15 Mayıs 1918, s. 2; *Vakit*, nr. 333, 27 Eylül 1334/27 Eylül 1918, s. 2; *Vakit*, nr. 334, 28 Eylül 1334/28 Eylül 1918, s. 1; *Akşam*, nr. 8, 27 Eylül 1334/27 Eylül 1918, s. 1.

tarafından tertip edilmiştir. Bu bağlamda Müdâfaa-i Milliye tahtını Sipahi Ocağı'na bırakmıştır denebilir.

İstanbul dışında da buna benzer at yarışlarının yapıldığına şahit oluyoruz. Örneğin 12 Kasım 1913 tarihinde Müdâfaa-i Milliye menfaatine İzmir'de bir at koşusu düzenlenmiştir. Koşuda birinci gelen Salihli'den Osman Ağa'nın atı, sahibine 2.000 kuruş ikramiye kazandırır[922]. Adapazarı'nda da 28 Mart 1915 tarihinde bir at koşusu düzenlenir. Cemiyet yararına koşulan yarıştan 15.000 kuruşluk gelir elde edilir[923].

Cemiyet su sporlarına yönelik yarışlar da düzenlemiştir. 10 Ekim 1913 tarihinde Beykoz'da, İbrahim Paşa Korusu sahilinde gerçekleştirilen ve her türlü sandal, kayık, yelken, kotra ve motorun dâhil olduğu yarış, bunlardan biridir[924]. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti adına Berrî ve Bahrî Tenezzüh İdaresi'nce düzenlenen Beykoz kayık yarışları, Adliye Nazırı İbrahim Bey'in himayesinde gerçekleşir. Yarışlarda Müdâfaa-i Milliye'nin idare heyetinde yer alan Celaleddin Arif Bey hazır bulunur. Beykoz kayık yarışları, daha önce Moda'da bir benzeri gerçekleştirilen yarışlardan daha itinalı ve daha dikkatli bir şekilde icra edilmiştir. Gerek sonuçların en uzakta oturan seyirciler tarafından rahatça görülebilmesi, gerekse yarışlara katılan sporcuların birbirlerine yapabileceği haksızlıkların önlenmesi açısından, Beykoz kayık yarışları önceki yarışlara nazaran daha profesyonel unsurlar ve kurallar taşımaktadır. Ayrıca hakem heyeti de görevini son derece adilane bir şekilde yerine getirir. Etkinlikte kayık yarışlarının dışında yağlı direk yarışması ve müsamere düzenlenmesi de programda yer alır[925].

Ertesi yıl, cemiyetin orduya hediye edeceği tayyareler menfaatine olmak üzere, fakir çocukların sünnetlerine yönelik eğlenceler tertip edilir. Eğlenceler kapsamında, 10 Temmuz 1914 Cuma günü, Ortaköy Cami önünde kayık, sandal ve

---

[922] *Tanin*, nr. 1.759, 4 Teşrin-i sani 1329/17 Kasım 1913, s. 4.
[923] *İkdam*, nr. 6510, 22 Mart 1331/4 Nisan 1915, s. 2.
[924] İstanbul kıyılarında yapılan bu türden tekne yarışlarının geçmişi, 1871 yılına kadar uzanmaktadır. Konu hakkında bkz. Wolfgang Müller-Wiener, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*, çev. Erol Özbek, İstanbul 2003, s. 148-149.
[925] *Tanin*, nr. 1.721, 24 Eylül 1329/7 Ekim 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1.723, 26 Eylül 1329/9 Ekim 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1.725, 28 Eylül 1329/11 Ekim 1913, s. 4; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 872-73, 3 Eylül 1329/16 Eylül 1913, s. 5; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 884-85, 15 Eylül 1329/28 Eylül 1913, s. 5; *İdman*, nr. 8-9, 15 Teşrin-i evvel 1329/28 Ekim 1913, s. 123-125.

yüzme yarışları icra edilecektir. Yarışlarda dereceye girenler cemiyet tarafından ikramiyeler verilecektir[926].

1915 yılında, Sultan Mehmet Reşat'ın tahta çıkışının yıl dönümü gününde, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Makriköy şubesi tarafından ve Gürbüzler Ocağı'nın vasıtasıyla bir idman müsabakası düzenlenir. Müsabakalar kapsamında engelli koşu, bisiklet yarışı[927] ve futbol maçı yapılır. Engelli sürat koşusunu Gürbüzler Ocağı'ndan Ziya Bey, bisiklet yarışını ise Bekir Efendi kazanır. Futbol maçı Gürbüzler ile Makriköy'deki Rum Milon Kulübü arasında oynanır. Maçın ilk yarısını Gürbüzler bir sayı önde bitirir. Ancak ikinci yarıda rakip takım oyunu bırakır. Futbol maçından sonra güreş, yumurta ve çuval müsabakaları yapılır[928].

Cemiyetin çeşitli spor dallarında bizzat yarışmalar düzenlemesinin yanı sıra bazen bir başka kurumun düzenlediği yarışları himayesine aldığına da şahit oluyoruz. İdman Mecmuası'nın, yayın hayatına başlamasının birinci yıl dönümü münasebetiyle düzenlediği idman müsabakalarını bu duruma örnek olarak gösterebiliriz. İdman Mecmuası'nın 29 Mayıs 1914 tarihinde Kadıköy İttihat Kulübü'nde düzenlediği müsabakalar, İstanbul Mebusu ve Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti reisi İsmet Bey'in himayesinde gerçekleşir. Müsabakalar kapsamında 5 tur bisiklet yarışları, 100 m. koşu, 110 m. engelli koşu ve Fenerbahçe ile Altın Ordu takımları arasında futbol maçı yapılır. Ayrıca bu müsabakalarda Türk spor tarihi adına bir ilk yaşanır ve Galatasaray ile Anadolu Hisarı İdman Yurdu takımları arasında çayır hokeyi[929] maçı icra edilir. İki Türk takımı arasında oynanan ilk çayır hokeyi olma özelliğini taşıyan

---

[926] *Tanin*, nr. 1986, 20 Haziran 1330/3 Temmuz 1914, s. 4; *Tanin*, nr. 1990, 24 Haziran 1330/7 Temmuz 1914, s. 5.

[927] İstanbul'da ilk bisikletler 1880'lerden itibaren görülmeye başlanır. Bunlar ithalat yoluyla dışarıdan satın alınan bisikletlerdir. Zamanla İstanbul trafiğine çıkan bisikletlerin sayısında artış görülür. İstanbul'da ilk bisiklet yarışı 18 Ağustos 1895 tarihinde yapılır. Türk katılımcının olmadığı yarış Tarabya'da, 5 ayrı mesafede düzenlenir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bisiklet yarışları yeniden canlanır. 1912 yılında yapılan yarışlarda Fenerbahçeli bisikletçiler Vecdi, Şinasi ve Alber beyler, şampiyonluğu aralarında paylaşırlar. I. Dünya Harbi'ne kadar düzenlenen spor bayramlarında bisiklet yarışları da yer alır (Mehmet Süme-Selami Özsoy, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Bisiklet Sporu", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 24, 2010, s. 347, 349).

[928] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1425, 16 Nisan 1331/29 Nisan 1915, s. 3.

[929] Meşrutiyet'in ilanını izleyen yıllarda çok sevilen ve tutulan spor dallarından biri haline gelen hokey, ilk zamanlar salonda patenli olarak icra ediliyordu. Fenerbahçe kulübünden Elkâtipzâde Mustafa Bey 1914 yılında çayır hokeyini başlatır. Fenerbahçe'nin başlattığı bu faaliyeti Galatasaray ve Altınordu kulüpleri de takip eder (Cem Atabeyoğlu, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Spor/Hokey", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1985, s. 1514).

mücadele sonunda, Galatasaray kazandığı 3 sayı ile galip gelen taraf olur[930]. İki sene sonra İstanbul kulüplerinin iştirakiyle yaz mevsimi için bir hokey birliği oluşturulur. Söz konusu birliğin ilk müsabakalarının da 26 Mayıs 1916 Cuma günü Kadıköy'de Fenerbahçe ile Gürbüzler ve Altınordu ile Nişantaşı kulüpleri arasında oynanmasına karar verilir[931].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti sporun çeşitli dallarına ait müstakil yarışlar düzenlemekle birlikte, bazı organizasyonlarda sporu bir gösteri unsuru olarak da kullanabiliyordu. Bunun en bariz örneğini, cemiyet eliyle gerçekleştirilen konser, müsamere, hitan cemiyeti veya millî bayram kutlamaları gibi organizasyonlarda görebiliyoruz. Bu tip organizasyonların bir kısmında özellikle jimnastik sporuna yer verilmekte, Beşiktaş ve Makabi gibi çeşitli jimnastik kulüplerinin gösterileri sergilenmekteydi[932]. Cemiyet bu faaliyetiyle hem jimnastik sporunun görsel anlamda halka ulaşması ve tanıtılmasında aracı vazifesi görmekte, hem de gösterilerden – sosyal yardımlaşma olgusunun hedeflediği şekilde– maddi yarar elde etmekteydi. Spor ve beden eğitiminin giderek daha fazla önem kazandığı Meşrutiyet dönemi anlayışına uygun olarak, cemiyet vasıtasıyla özellikle jimnastik sporuna dair halk nezdinde bir farkındalık yaratılmakta, diğer spor branşlarında olduğu gibi jimnastik sporuna da ilgi duyulması amaçlanmaktaydı.

Cemiyetin, "Nişantaşı Terbiye-i Bedeniyye Yurdu" örneğinde olduğu bazı spor kulüplerini desteklediği de oluyordu. Söz konusu kulübün düzenlediği müsamereler Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin himayesine alınmış ve bu programda çeşitli idman müsabakaları icra edilmiştir[933].

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde modern anlamda spor hareketlerinin başlaması, mektep programlarına jimnastik dersinin konulmasıyla eş zamanlıdır. Batı kökenli bu spor dalı Jahn-Amaros jimnastiği olarak anılmaktaydı. Böyle anılmasının sebebi, Alman Friedrich Ludwig Jahn ve Fransız Don Franzisco Amaros adlı şahısların etkisiyle ortaya çıkmasından dolayıdır. Her ikisi de koyu milliyetçi ve

[930] *İdman*, nr. 33, 29 Mayıs 1330/11 Haziran 1914, s. 515-516, 521; *Tanin*, nr. 1949, 14 Mayıs 1330/27 Mayıs 1914, s. 4.
[931] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.612, 12 Mayıs 1332/25 Mayıs 1916, s. 2.
[932] Örnekler için bkz. *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.630, 9 Ağustos 1329/22 Ağustos 1913, s. 3; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1146, 9 Temmuz 1330/22 Temmuz 1914, s. 4.
[933] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 13.136, 17 Eylül 1333/17 Eylül 1917, s. 2.

vatansever olan bu sporcular, sağlıklı ve güçlü bir millet meydana getirebilmenin temel taşı olarak beden eğitimini görmektedir. Millî kimlik ve karakterin güçlenmesinde beden eğitiminin önemi büyüktür. Ülkesini kurtaracak ve daha ileriye götürecek olan gençlerin sağlıklı, başarılı ve askerî anlamda yetenekli olabilmesinin yegane çaresi jimnastik sporuyla meşgul olmaktır. Milliyetçi duygularla yoğrulmuş olan Alman-Fransız jimnastiğinde temel hedef, gençleri yarın savaşa gidecekmiş gibi hazırlamaktı. Jahn-Amaros jimnastiğinin temel özelliği, çalışma esnasında bir takım aletlerin kullanılmasıydı. Bu aletler savaşta kullanılan savaş aletlerini çağrıştıran cinsten seçilirdi. İlerleyen süreçte, Türk sporunun önemli isimlerinden olan Selim Sırrı (Tarcan) Bey'in İsveç'te aldığı eğitimin etkisinde kalmasından dolayı, aletsiz bir jimnastik olan İsveç jimnastiği ile Jahn-Amaros jimnastiğinin çatışma içerisine girdiğini görüyoruz. İsveç jimnastiğini Osmanlı Devleti'ne getiren ve yaygınlaştıran Selim Sırrı Bey, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin de beden terbiyesinde aletsiz jimnastik olan İsveç jimnastiğini tercih etmesine vesile olacaktır[934]. Her ne kadar mekteplerde uygulanacak jimnastik tarzının Alman mı yoksa İsveç mi olacağı yönünde spor çevrelerinde bir tartışma olmasına rağmen, buradaki ortak nokta her iki tarafın da jimnastiği desteklemesidir. Aydınlara göre bir "fen" olan ve uzmanlarınca icra edilmesi gereken jimnastik, birey ve toplumun hayatında olduğundan daha fazla önemli bir yere sahip olmalıdır[935].

Nizamname-i esaside yer alan ve cemiyetin "*hâl ve istikbale ait en mühim bir vazife*" diye tanımladığı terbiye-i bedeniye ve mümaresat-ı askeriye faaliyetleri içerisinde, askeriyenin desteği alınarak açılan *endaht (atış) poligonları* yer almaktaydı[936]. Tesis edilecek endaht poligonlarında yapılacak nişancılık talimleri ile gençleri gelecekte yaşanması muhtemel harplere hazırlamak ve eli silah tutan bir gençlik meydana getirmek hedeflenmiş olmalıdır. Zira yaşanan Balkan bozgununda, orduda görev alan askerlerin bu tecrübeden ne kadar yoksun olduğu gözler önüne serilmişti. Balkan Harbi'nde Garp Ordusu'nda görev alan Ömer Seyfettin kendi gözlemlerinden bu durumu "…*Askerin hepsi acemi. Hatta silah doldurmasını*

[934] Ayhan Dever, *Spor Sosyolojisi: Tarihsel ve Güncel Boyutlarıyla Spor ve Toplum*, İstanbul 2010, s. 87-91, 105.
[935] Erol Akcan, *a.g.t.*, s. 76.
[936] *Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye*, s. 7.

bilmiyorlar.", "*…Bölüklere yirmi ikişer tane yeni nefer verdiler. Tüfek atmasını bilmediklerini, ömürlerinde talim görmediklerini söylüyorlar.*" cümleleriyle okuyucuya aktarmıştır.[937] Beden terbiyesi ve sporla vücudunu geliştiren, dinç ve sağlam tutan Türk genci, alacağı endaht talimi eğitimiyle harpten evvel silahla tanışacak, nişan kabiliyetini, atış yeteneğini geliştirecekti. Böylece olası bir harp durumunda her hangi bir ön eğitime ihtiyacı olmaksızın, hazır ve donanımlı bir asker olarak cephelerde vatanı için savaşabilecekti. Askerî kesimin dışında kalan genç neslin bedenen harbe hazır olması, aldığı beden eğitimini nişancılık yeteneğiyle taçlandırması, ileride elde edilecek başarılar ve vatanın istiklali için çok önemliydi. Meşrutiyet Dönemi eğitim anlayışının temelini oluşturan bu politika, henüz Balkan Harbi bitmeden, Osmanlı aydını ve eğitimcileri tarafından vurgulanır olmuştu. Örneğin, Edhem Nejat, mekteplerde takip edilecek İsveç jimnastiği ve askerî eğitimin, endaht talimiyle de desteklenmesinden yanadır. "*Çocuklar hattâ silâhı da öğrenmelidir. İbtidâî çocuklarına ufak birer tüfeng vermeli, onunla bütün tüfeng harekâtını yapsınlar. Silâhın, tüfengin arkadaşı olsunlar. İbtidâî muallimi efendi kendisi de başlarında olduğu halde çocuklarına husûsî tüfenglerle endâht yapdırmalı ve iyi numero kazananı taltîf eylemelidir.*" cümleleriyle küçük talebelerin mekteplerde silahla tanıştırılmaları gerektiği fikrini savunur. Tabii ondan önce muallimlerin eğitim gördüğü darülmallimlerde silah bulundurulması, muallimlerin de teoride ve pratikte silah kullanmayı öğrenmesi, muallimin silahını sevmesi gerekmektedir. Hatta mektepler arasında millî endaht bayramları tertip edilmelidir[938].

Bu düşüncelerin bir tezahürü olarak Meşrutiyet dönemi iptidai mekteplerinde, ikinci devrenin ikinci sınıfından itibaren nişan talimi ve endaht dersine müfredatta yer verildiğini görüyoruz. Askerî talimatmanelerin esas alındığı ders kapsamında öğrencilere senede bir defa[939] ve resmî poligonlarda ayakta, diz çökerek ve yerde yatarak atış talimi yaptırılıyordu[940].

---

[937] Ömer Seyfettin, *Balkan Harbi Hatıraları*, haz. Tahsin Yıldırım, İstanbul 2011, s. 126, 136.
[938] Sanem Yamak Ateş, *a.g.e.*, s. 184-185; Tasvir-*i Efkâr*, nr. 654, 19 Kanun-ı sani 1328/1 Şubat 1913, s. 3.
[939] Mehmet Ö. Alkan yazdığı makalesinde, nişan talimine tabi tutulan öğrencilerin haftanın belli günlerinde poligonlara götürülerek burada atış talimi yaptıklarını belirtir. Bkz. Mehmet Ö. Alkan, "Balkan Savaşlarının Osmanlı Eğitim Sistemine Etkileri ve Ders Kitaplarına Yansıması",

Osmanlı Genç Dernekleri talimatnamesinde de yer alan nişan talimleri, sadece dinçlere yaptırılmıştır. Talimlerde verilecek derslerden, derneğin bulunduğu yerdeki jandarma ve kıtaatı mesul tutulmuştu. Talimlerde gerekli cephane bölgedeki askerî kıtalardan verilecek, gerektiğinde kıtalar kendi poligonlarını derneklere açık tutacaklar, talimler esnasında güvenliği sağlamakla mükellef olacaklardı[941]. Gençlere verilecek silah eğitimi Osmanlı Genç Dernekleri'nde karşılığını bulurken, toplumun kalan kesimi için Müdâfaa-i Milliye'nin görev ve sorumluluk üstlendiğini görüyoruz.

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin endaht talimleri hususunda askerî makamlarla işbirliği içerisinde olduğunu ve bu makamlardan gerekli kolaylığı elde ettiğini görmekteyiz. Öyle ki, Harbiye Nezareti'nin Kâğıthane'deki endaht poligonu, özel bir izinle cemiyete tahsis edilmişti. Cemiyet azaları alınan izin çerçevesinde Cuma ve Pazar günleri belirlenen saatler dâhilinde poligonda mavzer tüfeğiyle endaht talimi yapabileceklerdi. Endahta gelenlerin cemiyet azası olduklarına ve son ayın aidatını ödediklerine dair vesikalarını ibraz etmeleri mecburiydi. Sarf edilecek cephanenin bedeli peşinen ödenecek, poligondaki alet ve edevata zarar verenler, bunların ücretini tazmin edecekti[942]. Harbiye Nezareti'nden alınan iznin ardından cemiyet, talimlerin Cuma gününe tesadüf eden 23 Nisan 1915 tarihinden itibaren başlayacağını ilan etmişti[943]. Fakat talimlerin başlamasını resmî bir açılış törenine dönüştürmek isteyen cemiyetin, programı bir hafta sonrasına ertelediğini görüyoruz. 30 Nisan 1915 Cuma günü icra edilen açılışa Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de davet edilmiştir. Hilâl-i Ahmer'e gönderilen davet mektubunda bu poligonun açılma gerekçesi şöyle açıklanır: "…*hayât-ı ictimâiyyemizde en ruhlu esâsâtı teşkîl etmekte olan san'ât-ı remy* (tüfek atma, endaht) *hakkında bütün gençlerde matlub ve mülzem olan hiss-i ârzû ve hevahişi tam ma'nâsıyla ihtizâza getirmek*…"[944]. Açılışta cemiyet reis ve azaları ile merkez-i umumi azasından bazı şahıslar hazır bulunur. "*Millet-i*

Uluslararası Balkan Sempozyumu Balkan Savaşlarının 100. Yılı Bildiriler Kitabı, İstanbul 2012, s. 146.

940 Halil Aytekin, *a.g.e.*, s. 71.

941 Sanem Yamak Ateş, *a.g.e.*, s. 480-481.

942 *İkdam*, nr. 6522, 3 Nisan 1331/16 Nisan 1915, s. 2.

943 *İkdam*, nr. 6524, 5 Nisan 1331/18 Nisan 1915, s. 2.

944 KA, K. 220, B. 152 (MMC'nden HAC'ne gönderilen 11 Nisan 331/24 Nisan 1915 tarihli tahrirat).

müsellâha olma yolunda ciddî adımlar atmış olan bir millet" için açılan Kâğıthane poligonu önemli bir ilerleme ve şayan-ı takdir bir gelişme olarak değerlendirilir[945].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin atış talimleri ile ilgili projeleri, İstanbul dışındaki şehirlerde de uygulanır. Erzincan'da bir nişan talimi müsabakası düzenlemek isteyen cemiyet, talim esnasında kullanılacak 10 adet mavzer tüfeği ile 10 sandık fişeği Diyarbakır vilayetinden talep eder. Fişeklerin parası cemiyet tarafından ödenecek olup tüfekler talimden sonra iade edilecektir[946].

İzmir'de Arap Deresi mevkinde yapımı planlanan askerî nişan talimgâhının inşaat masrafları için Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti tarafından 130 liralık yardım yapılır. İnşaat tamamlandıktan sonra burada askerlerin yanı sıra mektep talebelerinin de nişan talimi yapmaları planlanır[947]. Birkaç ay sonra inşası tamamlanan poligon, o sırada İzmir'e bir seyahat gerçekleştirmiş olan Harbiye Nazırı Enver Paşa ile Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in katıldığı bir merasimle açılır. Açılıştan sonra Enver Paşa ve Talat Bey bizzat poligonda atış talimi yaparlar[948].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Türk sporunun gelişmesi ve çağdaşlaşması anlamında ortaya koyduğu emek ve hizmetler büyüktür. Cemiyet faaliyetleriyle birlikte spor toplumsal hayatla iç içe geçmiş, eğlence ya da sosyal yardım faaliyetlerinin bir aktörü olan spor zamanla kendi kitlesini yaratmıştır.

4. Millî Bayramlara Yönelik Kutlama Programları

Osmanlı Devleti'nde millî bayram kutlamaları II. Meşrutiyet Dönemi'ne rastlar. Bu dönemde gerek yeni rejimin meşruiyetini sağlamak gerekse bir "Osmanlı kimliği" yaratmak amacıyla[949], millî bayram tespiti çalışmaları başlamıştı. Konu Meclis-i Mebusan gündemine alındıktan sonra millî bayram olarak kutlanması

---

[945] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1427, 18 Nisan 1331/1 Mayıs 1915, s. 1.
[946] BOA, *DH.İD.*, 176/38 (Harbiye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 22 Teşrin-i evvel 329/4 Kasım 1913 tarihli tezkere).
[947] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1037, 21 Mart 1330/3 Nisan 1914, s. 2.
[948] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1122, 14 Haziran 1330/27 Haziran 1914, s. 4; Erol Akcan, *a.g.m.*, s. 24-25.
[949] Millî bayramların siyasal rejimlere meşruiyet sağlama ve kitleleri ulusa dönüştürme projelerinde bir araç olarak kullanılması ve 10 Temmuz Hürriyet Bayramı'nın bu bağlamda üstlendiği vazifelere dair Bkz. Sanem Yamak, "Meşrutiyetin Bayramı: 10 Temmuz Îd-i Millîsi", *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 38, Mart 2008, s. 323-342.

gereken iki farklı tarih ortaya çıkar. Bunlardan biri Osmanlıların istiklallerini ilan ettikleri 14 Kanun-ı sani (27 Ocak) tarihi, diğeri ise II. Meşrutiyet'in ilanı olan 10 Temmuz (23 Temmuz) tarihiydi. Konu hakkındaki görüşler mecliste tartışılırken, bazı mebuslar Osmanlı Devleti'nin kuruluş gününü tespit etmekte güçlük çekilebileceğini ifade ederler, bazı mebuslar da 10 Temmuz gününün daha geniş kitlelere hitap etmesi ve herkesi bağlayıcı özellik taşıması nedeniyle bayram olarak kutlanması gerektiği üzerinde dururlar. Meclis'te yaşanan uzun tartışmalardan sonra 1 Haziran 1909 tarihinde, Meşrutiyet'in ikinci kez ilan edildiği tarih olan 10 Temmuz (23 Temmuz) gününün *Îd-i Millî* olarak kutlanmasına karar verilir[950]. 10 Temmuz tarihinin resmî bayram olması ve her sene bu tarihte kutlamalar yapılmasına dair Mebusan Meclisi ve Ayan Heyeti tarafından kabul edilip onaylanan kanun layihası, 6 Temmuz 1909 tarihli Takvim-i Vekayi'de yayınlanarak yürürlüğe girer[951]. Böylece Osmanlı Devleti'nin ilk resmî bayramı olan 10 Temmuz tarihi, 1909 yılından itibaren kutlanmaya başlanır[952].

II. Meşrutiyet'te kutlanan tek bayram bu değildir. Siyasal katılımın dışında kalan kitlelerin "yeni bir toplum" olarak şekillenmesinde ve seferber edilmesinde, bayram kutlamalarının önem ve işlevi büyüktür. Dinî bayramlara karşıt olarak, laik nitelikli bir kamusal alan oluşturma çabasındaki hükümet, yeni bir kimlik atfettiği toplum için bir dizi yeni bayram icat eder. I. Dünya Harbi gibi ülkenin son derece ağır şartlar altında bulunduğu bir zamanda, İttihat ve Terakki iktidarı hem halkın moralini yüksek tutmak hem de vatandaşların rejim konusunda iman tazelemelerini sağlamak adına çeşitli bayramlar düzenler[953]. Özellikle çocuklara yönelik düzenlenen

---

[950] Filiz Çolak, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e 10 Temmuz Hürriyet Bayramı*, Konya 2013, s. 15-19.

[951] "*Karârnâme: Mebde'-i sa'âdet-i Osmâniyân olan on Temmuz târihinin eyyâm-ı resmiyye-i Osmâniyyeden addine dâir hükûmetçe tanzîm ve irsâl olunan lâyıha-i kanûniyyenin hey'et-i umûmiyye-i meb'ûsânda bi'l-ittifâk kabûl edilmiş olduğuna dâir meclis-i mezkûr riyâsetinden vârid olan 22 Haziran sene 325 târih ve elli bir numerolu tezkere melfûfâtıyla berâber hey'et-i umûmiyye-i â'yânda mütâla'a olunarak salifü'z-zikr lâyıha-i kanûniyye aynen ve bi'l-ittifâk kabûl ve tasdîk kılınmış ve bi'l-istîzân tasdîk-i âlî-i hazret-i pâdişâhîye iktirân etdikten sonra cerîde-i resmiyye ile ilânıyla mevki'-i icrâya vaz' olunmak üzere bâ tezkere kuvve-i icrâiyyeye tevdî'ine karâr verilmişdir. Fî 5 Cemâziye'l-âhir sene 327 ve fî 23 Haziran 325*." *Takvim-i Vekayi*, nr. 268, 28 Haziran 1325/11 Temmuz 1909, s. 1.

[952] 10 Temmuz Bayramı kutlamaları kapsamında, okullarda da bir takım etkinlikler gerçekleştiriliyordu. İki gün süreyle tatil edilen okullarda özel törenler düzenlenirdi. Törenlerde, meşruti yönetimin faziletleri anlatılarak vatan ve millet sevgisini vurgulayan şarkı ve marşlar söylenirdi (Cüneyd Okay, *a.g.e.*, s. 20).

[953] Füsun Üstel, *a.g.e.*, s. 28-29.

bu bayramları "Çocuklar Bayramı", "Ağaç Bayramı", "Çiçek Bayramı", "Mektepliler Bayramı", "İdman Bayramı" olarak sıralayabilmek mümkündür[954].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti 1913 yılındaki Hürriyet Bayramı kutlamaları çerçevesinde, Beyoğlu Taksim Bahçesi'nde büyük bir müsamere tertip eder. Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in himayesinde gerçekleşecek olan program gündüz ve gece olmak üzere iki kısma ayrılır. Her iki programın da içeriği hayli zengindir. Buna göre gündüz programı millî marşlar, Faik Bey tarafından okunacak Sultan Selim'in meşhur nutku, Şeyh Abdülaziz Çaviş Efendi'nin hitabesi, öğrencilerin icra edeceği askerî oyunlar, Vildan Hanım'ın okuyacağı Türkçe manzumeler, Ahmet Agayef'in konferansı, İsveç usulü jimnastik ve barfiks oyunları ve darü'l-musiki-i Osmanî tarafından icra edilecek ince saz etkinliklerinden oluşmaktadır. Millî marşlarla başlayacak olan gece programı ise Mehmet Emin [955] ve Celal Sahir beylerin okuyacağı şiirler, Celaleddin Arif Bey ve Aka Gündüz'ün[956] vereceği konferans ve hitabeler, darü'l-musiki-i Osmanî'nin ince saz konseri ve sinema gösterimiyle devam edecektir. Müsamereye katılım ücreti iki kuruştur[957].

Cemiyetin basın yoluyla duyurusunu yaptığı Taksim Bahçesi'ndeki şenlikler, katılımın hayli yüksek olduğu, parlak bir tören şeklinde gerçekleşir.

---

[954] Cüneyd Okay, *a.g.e.*, s. 69-71.

[955] Cemiyetin edebiyatçı isimlerinden olan Mehmet Emin (Yurdakul), 1869 yılında orta halli bir ailenin çocuğu olarak İstanbul'da dünyaya gelir. Genç Türklere duyduğu yakınlığın bir neticesi olarak 1907 yılında İttihat ve Terakki Partisi'ne girer. Çeşitli memuriyetliklerde bulunur. 1911'de Türk Yurdu Cemiyeti'nin, 1912'de Türk Ocağı'nın kurucuları arasında yer alır. 1911-1929 yılları arasında Türk Yurdu Dergisi'nde şiir, mensur şiir ve çeviri şiir yayımladığı görülür. Yazdığı şiirler, milliyetçi bir görüşte, sade, açık, anlaşılır ve hece veznindedir. Kaleme aldığı *Türkçe Şiirler* kitabı, Türk edebiyatında yeni bir çığır açar. Edebiyatımızda millileşme hareketinin aktörlerinden biri olarak, "Millî Şair" unvanıyla anılır (Hüseyin Tuncer, *Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı*, İzmir 1994, s. 117-128). Yazdığı coşku dolu kahramanlık şiirleriyle, devletin harp yıllarındaki kültürel propaganda gereksinimini en iyi karşılayan şair olarak da tanımlanabilir (Erol Köroğlu, *a.g.e.*, s. 288).

[956] Meşrutiyet Dönemi'nin milliyetçi şair, yazar ve gazetecisi Aka Gündüz (asıl adı Hüseyin Avni), 1885 yılında Manastır'da dünyaya gelir. Askerî bir eğitim almasına rağmen bunu devam ettiremez ve güzel sanatlara ilgi duyar. Paris'te eğitim alır. Kadın ve Hak Yolu adlı gazeteleri çıkartır. Bunların dışında Çocuk Bahçesi, Genç Kalemler, Tercüman-ı Hakikat, İleri, Peyam, Sabah, Türk Yurdu vs. gibi dönemin önde gelen gazete ve dergilerinde yayın hayatını sürdürür. Millî edebiyat akımından olan yazar, milliyetçi bir ruhla ve sade bir Türkçe ile yazılar yazar. Şiirde hece veznine yönelir. Aka Gündüz, ülkenin içinde bulunduğu harp yıllarında halkın duygularına tercüman olmak üzere, hatiplik görevini üstlenir. Türk milletine moral vermek amaçlı millî ve hissî ateşli konuşmalar yapar. Milliyetçilik, kahramanlık ve vatan sevgisi duygularını, yazdığı eserlere yansıtır (Hüseyin Tuncer, *a.g.e.*, s. 375-380).

[957] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.599, 8 Temmuz 1329/21 Temmuz 1913, s. 4; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.600, 9 Temmuz 1329/22 Temmuz 1913, s. 4.

Programdaki millî marşlar Ertuğrul Mızıka-yı Hümayunu tarafından icra edilir. Şeyh Abdülaziz Çaviş Efendi, Ahmet Agayef ve Aka Gündüz'ün vatan hislerini galeyana getiren nutukları, en çok alkış olan konuşmalar olur. Musevi Makabi Jimnastik Cemiyeti azalarından 20 kişilik bir grup da seyircilere çeşitli oyunlar ve gösteriler sergiler[958]. Taksim Bahçesi'ndeki programın toplam hasılatı 83.824 kuruş 20 paradır. Bu meblağın 74.144 kuruş 20 parası duhuliyyeden, 9.680 kuruşu ise piyangodan elde edilmiştir[959].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin bir yıl sonrasına, yani 1914 yılına ait Hürriyet Bayramı kutlamalarını, yine Taksim Bahçesi'nde gerçekleştirdiğini öğrenmekteyiz. Yine Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in himayesinde gerçekleşecek olan program, geçen seneki programla büyük benzerlikler taşımaktadır. Konserler, nutuklar ve spor gösterileri, bu yılki programın da vazgeçilmez öğeleri olarak karşımıza çıkar. Basından takip edebildiğimiz kadarıyla kutlama programı Ertuğrul Mızıka-yı Hümayunu'nun konseri, Celaleddin Arif Bey'in hitabesi, Beşiktaş Jimnastik Kulübü ve Makabi Cemiyeti tarafından sergilenecek olan jimnastik oyunları ve güreş müsabakaları ile sinema gösterimi etkinliklerinden oluşacaktır. Sabahtan başlayacak kutlamalar gece geç saatlere kadar devam edecektir. Giriş ücretinin 3 kuruş olduğu müsamere programının, Müdâfaa-i Milliye tayyare filosu menfaatine olacağı ilan edilir[960].

Cemiyetin 1916 yılı 10 Temmuz'unda herhangi bir kutlama programı tertip etmediğini görüyoruz. O yılki kutlama törenleri Donanma Cemiyeti'ne tahsis edildiği için hazırlanan program çerçevesinde, murahhas bir heyetini törenlerde hazır bulundurmakla yetinir[961]. Donanma Cemiyeti kutlamalar kapsamında Gelibolu'daki

[958] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.601, 11 Temmuz 1329/24 Temmuz 1913, s. 3.
[959] *Tanin*, nr. 1.697, 7 Ağustos 1329/20 Ağustos 1913, s. 4.
[960] *İkdam*, nr. 6254, 6 Temmuz 1330/19 Temmuz 1914, s. 5; *İkdam*, nr. 6257, 9 Temmuz 1330/22 Temmuz 1914, s. 5; *İkdam*, nr. 6258, 10 Temmuz 1330/23 Temmuz 1914, s. 5; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1146, 9 Temmuz 1330/22 Temmuz 1914, s. 4.
[961] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.666, 6 Temmuz 1332/19 Temmuz 1916, s. 1; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.670, 10 Temmuz 1332/23 Temmuz 1916, s. 1.

Şehzade Süleyman Paşa ve Beşiktaş'taki Barbaros Hayreddin Paşa türbelerine "Fevkalade Altın Donanma Madalyası Takma Merasimi" düzenler[962].

Cemiyet, 1918 yılındaki Hürriyet Bayramı kutlamaları çerçevesinde 23 Temmuz'da Tepebaşı Bahçesi'nde yaz eğlenceleri tertip etmeyi planlar. Eğlenceler kapsamında Ertuğrul Mızıka-yı Hümayunu'nun vereceği konser için padişahtan özel izin alınır[963].

Edirne'nin 1913 yılı Temmuz ayındaki istirdadı toplumun her kesiminde olduğu gibi cemiyetçe de büyük bir coşku ve memnuniyetle karşılanır. Edirne'nin Bulgar işgalinden kurtuluşunu Allah'a hamdetmek için bir vesile olarak gören cemiyet, bu özel günün camilerde dualarla kutlanmasına yönelik halka bir davetname[964] yayımlar. İstanbul halkını Allah'a şükretmeye davet eden bu çağrı, 25 Temmuz Cuma günü tüm halkın aynı anda cami ve mabetlerde dua etmesini öngörüyordu. Bu faaliyete yönelik bir de program hazırlanır. Buna göre Cuma namazını müteakip erkekler Ayasofya, Bayezid, Fatih ve Üsküdar'da İskele, Tophane'de Kılınç Ali, Eyüb ve Yeni camilerde, kadınlar ise Şehzade, Aksaray'da Valide ve Üsküdar'da Ayazma camilerinde yapılacak duaya katılacaklar, Edirne'nin tekrar Müslüman hâkimiyetine girmesinden dolayı Allah'a hamd-ü senalar edeceklerdir. Topluca yapılan duaların akabinde öğrencilerle birlikte Harbiye Nezareti meydanında toplanılması ve burada ordunun muzafferiyeti için

---

962 Hasan Akbayrak, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Millî Bayramlar", *Tarih ve Toplum*, C. 8, S. 43, Temmuz 1987, s. 34; Filiz Çolak, *a.g.e.*, s. 34-35.

963 *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2516, 17 Temmuz 1334/17 Temmuz 1918, s. 2.

964 "*Muhterem vatandâşlar. Osmânlı ordusunu aylardan beri Çatalca hattında tutan siyâsî mâni'leri Rabb-ı zü'l-celâl düşmanlarımızı birbirine düşürmek sûretiyle ortadan kaldırdı. Ordumuza meydân açıldı. Edirnemiz geri alındı. Düşmanlarımızın îka' ettikleri mezâlime Edirne muhîtinde olsun nihâyet vermek müyesser oldu. Allahın bu lûtf ve inâyetine hamd etmek dînî, ahlâkî bir vazîfedir. Bugün kalbinde vatan muhabbeti taşıyan her Osmânlı elbette bu vazîfeyi îfâ etmektedir. Fakat dînî ve ahlâkî ve binâenaleyh ictimâ'î vazîfelerini bütün millet çocukları, kadınları ve erkekleriyle câmi'lerde ve ma'bedlerde toplanarak birlikte edâ etmeli ve kardeşliğimizi bütün âleme göstermelidir. Bir sûretteki İstanbul'da ne kadar Müslümân ve Osmânlı varsa muayyen olan sâatte yalnız câmi'lerde ma'bedlerde görülmeli ve o sâatte İstanbul muhîtinde yalnız ve yalnız bir ses, Osmânlıların hamd-ü senâ ve intibâh ve uhuvvet sesi yükselmeli, arşlara kadar yükselmeli ve oradan bütün cihân-ı İslâmiyyet ve insâniyyete yayılmalı bütün dîn ve vatan kardeşlerinin ruhlarına kavuşmalı: Rabbim sana bin hamd-ü senâ!*" (*Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.601, 11 Temmuz 1329/24 Temmuz 1913, s. 3).

temennilerde bulunulması planlanmışsa da daha sonradan bundan vazgeçilir. Yapılacak toplu dua merasimi gazete ve dağıtılan el ilanlarıyla halka duyurulur[965].

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda yaptığı düzenlemelerle hukuki yapısını, çağdaşı olan Avrupa devletlerinde geçerli olan hukuki esaslara uyarlar. Dolayısıyla Osmanlı hükümeti ülkedeki yabancıların kapitülasyonlar[966] dâhilinde muamele görmesine artık gerek kalmadığını düşünmeye başlar. Yani Osmanlı sınırları içerisindeki yabancı tebaaya, uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde muamele etme gerekliliği doğar. Yabancı şirketlerin kapitülasyonlar sonucu Osmanlı topraklarında elde ettikleri ayrıcalıklı durum, yerli şirketlerin kendi ülkelerinde gelişimini kısıtlayan önemli bir etkendi. Bâbıâli, her ne kadar geçmişte yabancı şirketleri Osmanlı mevzuatı kapsamına almayı denediyse de başarılı olamamıştı. İçinde bulunulan ve Avrupalı devletleri birbirine düşüren I. Dünya Harbi, İttihat ve Terakki hükümetine kapitülasyonları kaldırma konusunda uygun ortamı hazırlamıştı. Bu nedenlerden dolayı hükümet devletin bağımsızlık ve egemenliğine aykırı olan, her anlamda ilerlemeye mani ve ayak bağı durumundaki kapitülasyonları kaldırmaya karar verir[967]. 5 Eylül 1914 tarihinde toplanan Heyet-i Vükela, Sadrazam Sait Halim Paşa'nın teklifiyle bütün kapitülasyonların kaldırılmasına karar verir. 8 Eylül 1914 tarihli irade-i seniyye ile idari, adli, mali ve iktisadi kapitülasyonlar, 1 Ekim 1914 tarihinden geçerli olmak üzere kaldırılır. Bir gün sonra yeni durum bir nota ile başkentteki elçilere duyurulur[968]. Her ne kadar sefaretler, kapitülasyonların ikili antlaşmalara dayandığını ve tek taraflı olarak kaldırılamayacağını ileri sürerek, kararı protesto etmişlerse de içinde bulunulan harp hâli İttihatçıların durumu fiiliyata dönüştürmesini kolaylaştırır[969].

Osmanlı halkı kapitülasyonların kaldırılmasından duyduğu memnuniyet ve sevinci, çeşitli gösterilerle ortaya koyar. Kapitülasyonların kaldırılmasını

---

[965] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.601, 11 Temmuz 1329/24 Temmuz 1913, s. 3-4.
[966] Osmanlı Devleti'nde yabancılara tanınan iktisadi ayrıcalıklar hakkında bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, "Ahidnâme", *TDVİA*, C. 1, İstanbul 1988, s. 536-540; Halil İnalcık, "İmtiyâzât", *TDVİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 245-252; Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, C. I, çev. Halil Berktay, İstanbul 2000, s. 237-244.
[967] Muhammet Emin Külünk, *Kapitülasyonların Kaldırılması (1914)*, İstanbul 2011, s. 41; Zafer Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat…*, s. 186.
[968] Polat Tuncer, *İttihatçı Cavit Bey*, İstanbul 2010, s. 149.
[969] Zafer Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat…*, s. 187.

gazetelerden öğrenen halk, haberi kutlamak üzere İstanbul'un muhtelif semtlerinde toplanır, şenlikler yapar. Bunlardan en görkemlisi, kapitülasyonları kaldırarak saygınlığını oldukça arttıran İttihat ve Terakki Fırkası tarafından düzenlenen miting olur. Kapitülasyonların kaldırılışıyla ortaya çıkan toplumsal heyecanı, ülkenin birlik ve beraberliğini pekiştirmek için bir vasıta olarak gören İttihat ve Terakki, kutlamaları olabildiğince destekler, hatta bazı gösterileri bizzat düzenler. İttihat ve Terakki Fırkası tarafından 10 Eylül 1914 tarihinde Sultanahmet Meydanı'nda tertip edilen miting, on binlerce insanın katıldığı büyük bir şölen havasında geçer[970]. Bu mitinge Donanma Cemiyeti ile birlikte Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti de katılır. Mitinge katılanların nümayişleri arasında ahaliden Donanma, Hilâl-i Ahmer ve Müdâfaa-i Milliye namına bağışlar da toplanır[971].

5. Çanakkale Panoraması İnşa Teşebbüsü

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin kültürel faaliyetleri arasında değerlendirebileceğimiz ve farklı bir girişim olarak gözümüze çarpan teşebbüsü, 1915 yılında inşası planlanan Çanakkale panoraması projesidir[972]. Panoramanın inşası fikri daha önce Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e şifahen aktarılmış, onlar da talebin yazılı olarak sunulması halinde gerekli kolaylığı sağlayacaklarına dair söz vermişlerdir. Bundan cesaret alan cemiyet, projeyi krokisiyle birlikte 31 Temmuz 1915 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderir[973]. Cemiyet reisi Nedim Bey imzasıyla gönderilen dilekçede, inşası planlanan panoramanın içeriği, nerede yapılacağı, özellikleri ve neye hizmet edeceği hakkında detaylı bilgiler verilir. Öncelikle bu panoramadan elde edilecek hasılat, cemiyetin kuruluş amacına uygun olarak hayır işi için kullanılacak ve babaları harpte şehit düşmüş yetim çocukların talim ve terbiyeleri için sarf edilecekti. Paris ve Berlin gibi büyük batı şehirlerinde örneklerine rastlanan panorama, krokisinden anladığımız kadarıyla, çapı 30 m.'lik bir daireden ibaret olacaktı. 12.25 m. yüksekliğindeki

[970] Muhammet Emin Külünk, *a.g.e.*, s. 67-74.
[971] *Tercüman-ı* Hakikat, nr. 12.003, 28 Ağustos 1330/10 Eylül 1914, s. 2; *İkdam*, nr. 6.307, 30 Ağustos 1330/12 Eylül 1914, s. 1-2.
[972] Bu konuda yapılmış müstakil bir çalışma için bkz. Fatma Ürekli, "Osmanlı'nın Çanakkale 1915 Panorama Müzesi", *Yedikıta*, S. 50, Ekim 2012, s. 16-27.
[973] BOA, *DH.UMVM.*, 96/52 (MMC'nden Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e gönderilen 18 Temmuz 331/31 Temmuz 1915 tarihli dilekçe).

yapının kaplayacağı toplam alan 778 m² olacaktı. Panorama içerisinde, yerli sanatkârlar tarafından resmedilecek ve Çanakkale Muharebeleri'nin çeşitli safhalarını gösteren manzara resimleri bulunacaktı. Bunun dışında, başlangıcından günümüze kadar Osmanlı Devleti'nin geçirmiş olduğu tarihî süreci anlatan muhtelif manzaraların da resmedilmesi düşünülüyordu. Panoramaya gelen ziyaretçiler, panoramanın ortasındaki özel yere çıkarak, kendisiyle silindir yapı arasında resmedilmiş tasvirleri seyredebilecekti. Osmanlı Devleti'nin başarı ve zafer dolu sahnelerinin görsel olarak gelecek nesillere aktarılmasıyla, hem gençlerin atalarıyla gurur duymasına vesile olacak tarihî bir eser vücuda getirilmesi hem de bu eserin hayırlı bir işe kaynak oluşturması düşünülmüş olmalıdır. Böylesi önemli görevleri üstlenmiş bir yapının, şehrin en güzel mevkinde inşa edilmesi lüzumlu görülmüş ve mekân olarak cemiyetçe Gülhane Parkı münasip bulunmuştur. Park umuma açık olduğu müddetçe, ahali de panoramayı gezmeye gelebilecekti. Nezih bir müessese olacağı tahmin edilen yapının herhangi bir engel ve sakıncaya sebebiyet vermeyeceği düşünülmekle birlikte, istenildiğinde cemiyetçe yerinden kaldırılması da taahhüt olunmuştur.

Dâhiliye Nezareti cemiyetin dilekçesini, tetkik edilmek üzere ve asıl muhatap olarak Şehremaneti'ne göndermiştir. Şehremini İsmet Bey'in 17 Ağustos 1915 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne verdiği yanıttan[974], projenin Gülhane Parkı dâhilinde hayat bulmasına engel teşkil edecek bazı sebeplerin olduğunu öğreniyoruz. Şehremaneti, öncelikle Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin projeden elde edilecek geliri şehit çocuklarının eğitimleri yararına vakfetmesinin gerçekten takdire şayan ve memnuniyet verici bir davranış olduğunu ifade etmiştir. Sonrasında ise parkın içerisinde panoramanın işgal edeceği büyüklükte boş bir alan bulunmamasını, gerekli alanın açılmasının ancak mevcut ağaçların kesilmesiyle elde edilebileceğini gerekçe göstererek tesise izin verilemeyeceği belirtmiştir. Her biri birer abide niteliğindeki yaşlı ağaçların kesilerek panorama inşaatı için yer açılması, kesinlikle mümkün görülmemiştir. Ayrıca Gülhane Parkı'nın işlevi de inşaata izin vermemektedir. Zira eskiden saray-ı hümayun dâhilinde iken daha sonradan müsaade-i seniyye ile yalnız

[974] BOA, *DH.UMVM.*, 96/52 (Şehremaneti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 4 Ağustos 331/17 Ağustos 1915 tarihli tahrirat).

gezinti yapılması maksadıyla halkın kullanımına açılan bu geniş parka, böyle bir yapının inşa edilmesiyle, verilmiş olan padişah izninin hilafına bir hareket tarzı sergileneceği düşünülmüştür. Kısacası şehremaneti, parkın kullanım amacından sapılacağı endişesini taşımaktadır. Tüm bu faktörler göz önünde bulundurulduğunda, panoramanın Gülhane Parkı'na inşasına kesinlikle imkân görülememektedir. Cevabın sonunda şehremaneti, tavsiye niteliğinde olarak bu projenin şehrin daha münasip ve her açıdan daha uygun başka bir mevkine tesis edilmesini cemiyete önermektedir. Dâhiliye Nezareti Şehremaneti'nin bu cevabını, her hangi bir değişiklik yapmadan ve görüş bildirmeden cemiyete aynen iletmiştir[975].

6. Cemiyetin Yayınları

Harp hâline dair işlerle son derece alakadar olan cemiyet, nizamnamesinde belirttiği diğer hususlarla da ilgilenmeyi ihmal etmemiştir. Bu hususlardan birini cemiyetin yayınları oluşturmaktadır. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti faaliyette bulunduğu zaman dilimi içerisinde zirai, sıhhi, edebî ve dinî içerikli çeşitli kitapların basımı işini üstlenir. Bu kitapları bastırdığı gibi bazılarının ücretsiz olarak dağıtımını da yapar. Konu hakkında değineceğimiz ilk eser, *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Mecmuası*'dır[976]. Meşrutiyet döneminin önde gelen cemiyet ve derneklerinin aynı zamanda birer resmî yayın organı olduğunu biliyoruz. Mecmua olarak nitelendirilen bu yayın organları genelde cemiyet veya derneğin savunduğu fikir etrafında yayın yapan, aynı zamanda bağlı bulunduğu kurumun faaliyetlerine yer veren bir yayın politikası takip etmekteydi[977]. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti de 1914 yılında

[975] BOA, *DH.UMVM.*, 96/52 (Dâhiliye Nezareti'nin MMC'ne gönderdiği 9 Ağustos 331/22 Ağustos 1915 tarihli tezkere).

[976] Eseri, Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Basma ve Yazma Eserler Salonu'ndan temin ettik. Eser "mecmua" adını taşımakla birlikte süreklilik arz etmeyip sadece bir sayı çıkmış olmalıdır. Zira başka sayılarına tesadüf edemedik.

[977] Örneğin, Donanma Cemiyeti'nin "Donanma" adında bir mecmuası vardır. İlk nüshası Mart 1910'da çıkan mecmua 1912 senesi sonlarından itibaren haftalık olarak çıkmaya başlamıştır. Toplam 200 sayı çıkan mecmua, millî, ilmî, siyasi birçok mesele ve konuya içeriğinde yer vermiştir. Memleket dâhilinde pek çok yerde satılan Donanma Mecmuası'nın Romanya, Almanya, Girit ve Mısır gibi dış ülkelerde de aboneleri bulunmaktaydı (Selahittin Özçelik, *a.g.e.*, s. 179-180). Donanma Mecmuası'nın Meşrutiyet Dönemi süreli yayınları arasındaki yeri ve ilk 192 sayısında yer alan bazı önemli makale künyeleri için bkz. Suat Zeyrek-Mehmet Ali Karaman, "Meşrutiyet Devri Tarih Yazımında İhmal Edilmiş Bir Kaynak: Donanma Mecmuası (1326-1334)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 107, S. 209, Mart-Nisan 2014, s. 219-238.

1916 yılının ilk yarısında teşkilatlanmaya başlayan Osmanlı Genç Dernekleri de kendi adını taşıyan bir mecmua çıkarmıştır. İlk sayısı 1 Eylül 1917'de çıkan dergi, ilk senesinde her ay düzenli

İstanbul'da kendi adını taşıyan bir mecmua yayımlamıştır. Mecmuanın kapağında, "*Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti'nin Bidâyet-i Teşekkülü Olan 1328 Senesi Kânûn-ı sânîsinin 19'undan 1329 senesi Kânûn-ı sânîsi 19'una Kadar Bir Senelik Mu'âmelât-ı Umûmiyesiyle Cem'iyyet Nâmına Vârid Olan İ'ânât ve Teberru'ât ve Sarfiyât ve İrsâlâtı Muhtevîdir*" ibaresi yer almaktadır. Anlaşılacağı üzere mecmuanın içeriğini, cemiyetin kuruluşundan itibaren geçen bir sene zarfında yapılan faaliyetler oluşturmakta ve bu özelliği ile mecmua daha ziyade bir hesap cetveli niteliği taşımaktadır[978]. 24 sayfa ve üç bölümden oluşan mecmua, Süleyman Nazif'in[979] kaleme aldığı bir mukaddime ile başlar. Mukaddimede Balkan Harbi'nde mağlup olunan Bulgarlar ile Osmanlı Devleti karşılaştırılarak, zaferin ve hezimetin amilleri vurgulanmaya çalışılır. Bulgarlardaki vatanperverlik hissinin onlara zaferi kazandıracak derecede etkili olmasına karşılık, bizdeki vatanperverlik hissinin bir faziletten ziyade bir tehlike olarak görülmesinden bahsedilir. Bununla birlikte yaşanan mağlubiyetin insanları endişeye sevk etmemesi gerektiği, zira tarihimizde çok daha büyük hezimetlerin yaşandığı ifade edilir. Örnek olarak Timur'un Ankara sahrasında Yıldırım Bayezit ve ordusunu perişan etmesi, kısa süre sonra toparlanan devletin yükselişi gösterilir. *"Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti'nin Sûret-i Teşkîli ve Hâl ve İstikbâli"* başlığını taşıyan ikinci bölümde, cemiyetin temellerinin atıldığı İstanbul Darulfünun konferans salonundaki toplantı ve heyetlerin teşkilinden bahsedilir. Son altı sayfayı oluşturan ve *"19 Kânûn-ı sânî 328 ile 19 Kânûn-ı sânî 329"* başlığını taşıyan son bölümde ise cemiyetin bir yıllık faaliyetleri izah edilmeye çalışılır.

---

olarak yayımlanmış, ilerleyen süreçte "kâğıt noksanlığı" nedeniyle zaman zaman kesintiye uğramıştır. Dergi, 26 sayı çıkmış ve son sayısı 1 Temmuz 1920 tarihinde yayımlanmıştır. Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası'nda, Osmanlı Genç Dernekleri'nde verilen eğitimlerin kapsamına giren beden terbiyesi, oyunlar, talimler, tatbikatlar, sağlık koruma, ilkyardım, ruhi ve ahlaki terbiye konuları hakkında yazılar kaleme alınmıştır (Sanem Yamak Ateş, *a.g.e.*, s. 405-406, 410).

Osmanlı kadınlarının hak ve özgürlük mücadelesini savunan Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin yayın organı da "Kadınlar Dünyası" adlı dergi olmuştur (Cemile Burcu Kartal, *a.g.m.*, s. 224).

[978] *Tanin*, nr. 1926, 21 Nisan 1330/4 Mayıs 1914, s. 1.

[979] 1908 öncesinin Jön Türklerinden olan Süleyman Nazif, Abdülhak Hamit (Tarhan)'a ait olan ve 1916 yılında yayımlanan *İlham-ı Vatan* adlı şiir kitabına da bir önsöz yazmıştır. İttihat ve Terakki İktidarı'nın propaganda maksatlı çıkardığı *Harp Mecmuası'*nda vatanseverliği destekleyici yazılar kaleme almış, bu manada pek çok Türkçü yazardan daha verimli olmuştur (Erol Köroğlu, *a.g.e.*, s. 322, 340).

İktisadi kalkınmanın büyük ölçüde köylünün kalkınmasından ve bilinçlenmesinden geçtiği fikrine inanan cemiyet, ziraate yönelik eserler neşretmiştir. Cemiyet yayını olan *Anadolu Köylüsüne Çiftçi Öğüdü*, bu bağlamda ele alınabilecek bir eserdir. Eser, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye ve Müdâfaa-i Milliye Heyet-i Faale azasından, Ziraat Cemiyeti eski reis-i sanisi ve Selanik eski Valisi Hüseyin Kazım tarafından kaleme alınmıştır[980]. 1329 (1913) yılında Matbaa-i Hayriye'de basılan bu resimli eser, 11 bölüm ve 63 sayfadan müteşekkildir. *Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti Riyâset-i Celilesi*'ne hitaben başlayan eserin girişinde, Anadolu'nun sanıldığının aksine bir ziraat memleketi olmadığı iddia edilerek bunu ispatlayacak deliller sunulur. Bu coğrafyada ziraatın tesadüfe bağlı olduğu, yıllardır bilinçsizce sürülüp işlenen toprakların gittikçe verimini yitirdiği, köylülerin bu yüzden felaketlere sürüklendiği, orman arazilerinin tarla açmak maksadıyla kesilmesinden dolayı ekolojik dengenin alt üst olduğu, dolayısıyla memleketin zirai şartlarının büsbütün bozulduğu, ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Yaşanan tüm bu felaketlerin sebebi ise köylünün ziraat hususundaki cehaletine bağlanarak, insanların toprağı işlemek konusunda en basit ve iptidai usullerden bile gafil olduğu dile getirilir. Bu satırların sonunda yazar, yine kendisi tarafından yazılan *Çiftçi Çocuğu* adlı ziraat kitabının cemiyetçe bastırılarak Anadolu mekteplerine bedava dağıtılmasından cesaret alarak, Anadolu köylüsüne ziraat konusunda doğru yolu gösterecek bir risale(cik) yazdığını, sade ve açık bir dille çiftçilere yapılması çok basit olan işlerden bahsettiğini söyler.

Çiftçi Çocuğu adlı eser, adından da anlaşılacağı üzere, yine ziraatle ilgili bir kitap olup Hüseyin Kazım tarafından kaleme alınmıştır. Kitabın iç kapağında köylerde ve kasabalardaki iptidai ve rüşdi mekteplerle idadilerin ilk sınıflarında okutulmak üzere yazıldığı bilgisi yer alır. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti tarafından neşredilen kitap, mekteplere parasız olarak dağıtılır. Cemiyetin kitabı alanlardan tek isteği, kitabı "*okumak ve okutmaktır*". 1329 (1913) yılında İstanbul'da (Matbaa-i Hayriye ve Şürekası) resimli olarak basılan kitap 52 bölüm ve 80 sayfadan oluşmaktadır. Bölümlerin sonunda "kitabın mündericatı" kısmı yer alır. Kitabın

[980] Yazarın darülmuallimin, idadi, rüşdiye ve iptidai mekteplerinde okutturulmak üzere kaleme aldığı *İlm-i Ziraat* ve *Ziraat Dersleri* adlı kitaplarının dışında *Bağcılık* adlı yine ziraata dayalı bir eseri ve 325 resimden oluşan bir *Ziraat Albümü* bulunmaktadır (*Tanin*, nr. 1597, 28 Nisan 1329/11 Mayıs 1913, s. 3).

bölümleri toprağın iyileştirilmesi, sulanması, gübrelenmesi usulleri, toprağı sürme yöntemleri ile hububat ve çayır bitkileri çeşitleri üzerinedir. "Bir İki Söz" başlığıyla kitaba giriş yazan Hüseyin Kazım, çiftçilerin en basit zirai yöntemleri dahi bilmemelerinden dolayı Anadolu topraklarında yapılan çiftçiliğin çok geride olduğunu belirtir. Anadolu'nun bir ziraat memleketi olmadığını ifade eden yazar, ziraat ilminden habersiz olan köylüler nedeniyle verimin son derece düşük olduğunu ifade eder. Yazara göre, köylünün geceli-gündüzlü çalışmasına rağmen topraktan istediği verimi elde edememesinin başlıca iki nedeni; zirai bilgiler yönünden zayıf olmaları ve aşar vergisidir. Aşar vergisinin yerine daha makul bir vergi koyulmadığı müddetçe, memlekette ziraatin ilerlemesi mümkün değildir. Çiftçiliğe dair faydalı eserler vermeye devam edeceğini taahhüt eden yazar, bu "ufak" kitapta çok şeyler anlatamamakla birlikte memleketin ihtiyaçlarına uygun gelen bilgilerden bahsettiğini belirtir.

I. Dünya Harbi, gerek cephede gerekse cephe gerisinde bulaşıcı hastalık ve kazalardan korunma yönünde pratik tedbirlerin alınmasını zorunlu kılıyordu. Bu dönemde Osmanlı askerinin bedensel direnç eksikliği önemli bir şikâyet konusu olmakla birlikte, salgın hastalıklar da askerî gücü sekteye uğratan önemli bir etmendi[981]. Birey ve toplumun sağlığına olan ilgi, Malumat-ı Medeniye kitaplarına da yansır. Buna göre bireyin kendine yani nefsine karşı vazifelerinden en önemlisi, beden sağlığının korunmasıdır. Sağlıklı bir beden için "vücudun haftada bir kere sıcak su ve sabun ile yıkanması, elbise ve çamaşırların sık sık değiştirilmesi" uyarısı kitaplarda yer alır. Bedene gösterilen her türlü özen, aynı zamanda medeni olmanın bir göstergesidir. Sağlam bir beden, sağlam bir fikir ve ahlaka da imkân verir. "Temizlik imandandır" formülüyle telkin edilen "sağlıklı yaşam" söylemi, ders kitaplarında uygulanan modernleşme projesinin ana temalarından birini oluşturur[982].

Sağlık ve hijyen bilincinin oluşturulması, II. Meşrutiyet dönemi gençlik derneklerinin de önemle üzerinde durduğu bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu derneklerden, Osmanlı Genç Dernekleri'ne ait mecmuada sağlık konusunun sıkça

[981] I. Dünya Harbi sırasında, Osmanlı ordusunda hastalıktan ölen asker sayısı olarak 466.759 sayısı zikredilmektedir (Edward J. Erickson, *a.g.e.*, s. 281).
[982] Füsun Üstel, *a.g.e.*, s. 33, 74-76.

vurgulandığını, gençlerin ve bütün ahalinin temel sıhhi konularda eğitilmesi ile kendi yaşam alanlarında temizlik ve hijyen koşullarına ve vücut sağlıklarına dikkat ederek bulaşıcı hastalıklardan korunması yönünde yazılar kaleme alındığını görüyoruz. Aynı mecmuada basit yara sarma bilgisinden veremle mücadeleye kadar çeşitli sağlık bilgileri halkla paylaşılmıştır. Halkın sağlık konusundaki bilgisizliği ve bu nedenle, özellikle bebek ve çocuk nüfusta yaşanan can kaybı, sağlık koruma ve ilk yardım konularının mecmuada geniş yer almasına neden oluyordu. Genç Dernekleri'nce basılıp başta mektepler olmak üzere ülkenin dört bir yanına ücretsiz olarak dağıtılan eğitici risaleler de, dönem itibariyle sağlık meselesine atfedilen önemi göstermektedir[983].

Genç Dernekleri'nin bu faaliyetine benzer şekilde, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti de sıhhi konulara dair eserler bastırıp dağıtmıştır. Bu hususta ele alacağımız ilk eser, *Askere Sağlık Öğütleri* adlı risaledir. Toplam 16 sayfalık risalenin basım yeri ve yılı belli değildir. Üzerindeki "Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin asker kardeşlerine hediyesidir" ibaresinden cephedeki askere dağıtılmak üzere kaleme alındığını anlıyoruz. Risalede kolera, ishal, tifo, çiçek, sıtma gibi bulaşıcı hastalıklar ile gülle ve kurşun yaralanmaları konusunda bilgiler yer almaktadır[984].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin sıhhi konulara dair bastırdığı bir diğer eser, *Vereme Karşı Müdâfaa*'dır. Cemiyet tarafından ücretsiz olarak dağıtılan eserin yazar ve mütercimi belirsizdir. İstanbul'da basılan eserin iç kapaklarında basım yılı olarak 1329 ve 1330 tarihleri yer almaktadır. Çok sayıda şekil ve resimle zenginleştirilen eser toplam 80 sayfa olup eserin 78. sayfasında "risalenin mündericatı" yani "içindekiler" kısmı yer almaktadır. Bu kısımda yer alan başlıklardan ve isminden de anlaşılacağı üzere eser genel olarak verem hastalığı, tedavisi, hastalıktan korunma yolları ve alınacak tedbirlerden bahsetmektedir. Eserin son iki sayfası (s. 79-80), Sıhhiye Müdür-i Umumisi Doktor Besim Ömer Paşa'nın cemiyet riyasetine hitaben yazdığı bir yazıya ayrılmıştır. 2 Kanun-ı evvel 1329 (15 Aralık 1913) tarihli bu

[983] Sanem Yamak Ateş, *a.g.e.*, s. 411; Mehmet Beşikçi, "Militarizm, Topyekûn Savaş ve Gençliğin Seferber Edilmesi: …", s. 76.
[984] Nâzım H. Polat, *a.g.e.*, s. 167.

yazıda cemiyetin böyle müthiş bir hastalıktan korunma konusunda aldığı tedbirler ve Osmanlı ırkının muhafazası hususunda sergilediği yardımlar şükranla anılmaktadır.

Son olarak ele alacağımız eser *Hastabakıcı Kitabı*'dır. Eser Miss Oxford'a ait olup (merhum) Osman Sadık Paşa'nın kızı Fatma Zeliha Hanım tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. 1331 yılında İstanbul'da basılan eser 3 kısım, 33 fasıl ve 326 sayfadan oluşmaktadır. Eserin girişinde (s. 3) cemiyete hitaben Sıhhiye Müdür-i Umumisi Esat imzasıyla yazılmış ve 30 Mayıs 331 (12 Haziran 1915) tarihli bir tezkere yer almaktadır. Tezkerede Zeliha Hanım tarafından sade ve anlaşılır bir dille tercüme edilen hastabakıcılık kitabının, Sıhhiye Müdüriyeti'nce yapılan tetkik sonucu faydalı bir eser olarak görüldüğü ifade edilir. Ancak bu gibi eserlerin neşri için sıhhiye müdüriyet-i umumiyesinde gerekli tahsisat bulunmadığından, eserin basımı gerçekleşememiştir. Dolayısıyla sıhhiye müdüriyeti, mecruh askerlerin ızdıraplarını dindirmeye yarayacak bu faydalı kitabın basımı için cemiyetten yardım talep etmektedir. Tercümesini yaptığı kitaba bir giriş (s. 4-5) yazan Zeliha Hanım, "*İyi yazılmış bir hastabakıcı kitâbı açılmış ma'den damarları demektir. Böyle fâideli tedbîrlerle dolu tükenmez bir ma'dene mâlikiyyet ise bütün bir millet hayâtının taht-ı emniyyete alınmasına ve kuvvetli bir neslin idâmesine yarar.*" diyerek sözlerine başlar. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin hastabakıcılık derslerine başlayan Zeliha Hanım, bu konuda Türkçe yazılmış bir kitap olmadığından mecburen kitabın Fransızca'sına müracaat eder. Çevresinden aldığı tavsiye üzerine de kitabı Türkçe'ye tercüme etmeye karar verir.

Bahsedeceğimiz bir başka eser, *Harbin Etrafında* adlı şiir kitabıdır. Antalya Mebusu ve Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Beyoğlu şubesi Heyet-i İrşadiye reisi Fuat Hulusi tarafından kaleme alınan eser, cemiyete takdim ve hediye edilmiştir. 1331 (1915-1916) yılında İstanbul'da (Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekası) basılan eser 56 sayfadan müteşekkildir. Eser "Çanakkale Sahne-i Harbi" (s. 5-7) adlı Süleyman Nesib'e aid bir şiirle başlar. Sonra sırasıyla "Âlem-i İslam'a" (s. 13-16), "Mehtap, Yangın ve Ruhum" (s. 19-20), "Mehmet Çavuş" (s. 28-30), "Bomba Tepesi-Kahramanlar İçin" (s. 35-37), "Gelibolu Saha-i Harbinde - Mükâşefe-i Ruh" (s. 41-46), "Orduda 10 Temmuz" (s. 49-50), "10 Temmuz Gecesi - Mecruh Kahramanlarımızı Ziyaret" (s. 53-56) adlı şiirler yer alır. Her şiir meşhur bir şaire

ithaf edilmiştir. Kitapta ayrıca "Millî ajansın "Cesaret Tepesi" ve "Mehmet Çavuş Siperi" hakkındaki 24 Haziran 331 tarihli telgrafnamesinden bazı fıkralar" ve "Millî ajansın "Bomba Tepesi" ve "Ateş Siperi" ne müteallik telgrafnamesi" adlı bölümler yer almaktadır.

Cemiyeti ilgilendiren bir diğer yayın, *Çanakkale Cephesinde Duyup Düşündüklerim* adlı eserdir. 1916 yılı basımı olan eserin tüm geliri cemiyete bırakılmıştır. Bunu eserin iç kapağında yazılı olan "Hasılatı tamamen Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne aittir" ibaresinden anlayabiliyoruz. Kassam-ı Umumî Müşaviri Uryanizâde Ali Vahit Efendi tarafından yazılmıştır. İstanbul'da (Darü'l-Hilafetü'l-Aliyye), Necm-i İstikbal Matbaası'nda basılan eser toplam 39 sayfa olup eserin 3. sayfasında 12 Kanun-ı evvel 1331 tarihi yer almaktadır. Son sayfada da *tarih-i tahriri* ifadesinden sonra aynı tarih verilir. Bu bilgilerden eserin 25 Aralık 1915 tarihinde kaleme alındığını anlayabiliriz. Eser Suriye, Filistin ve Lübnan'dan seçilerek oluşturulan Arap ilmî heyetine eşlik eden Ali Vahit Efendi'nin, 18-23 Ekim 1915 tarihleri arasında gerçekleşen "Çanakkale Cephesi" seyahatine[985] dair anı ve gözlemlerini içermektedir. "*Şu sırada Çanakkale cephesini ziyaret edip de susmak, gördüklerinden bahs etmemek insanın elinden gelmez. Bunun için ben de biraz söylemek, duygularımı bir dereceye kadar tercüme ve tabir etmek istiyorum*." cümleleriyle başlayan eserinde yazar, seyahatinde yaşadığı ve gördüğü olayları duygusal ve samimi bir üslupla okuyucuya aktarır.

Bunların dışında İzmir Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin bastırdığı *Cihad-ı Ekber* adlı, ayet ve hadislerle cihadın anlam ve öneminin belirtildiği bir eser de bulunmaktadır. Parasız olarak dağıtılan eser, Mehmet Esat Efendi tarafından yalın bir üslupla kaleme alınmıştır[986].

---

[985] Söz konusu seyahat Suriye'de bulunan 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın isteğiyle gerçekleşmiştir. Böyle bir seyahatten amaç; İngilizlerin Arap coğrafyasında gerçekleştirdiği ve Osmanlı ordusunun Çanakkale'deki başarısızlığını gölgelemeye yönelik kara propagandanın önüne geçmek, Çanakkale gerçeğini bölge halkına tüm gerçekliğiyle duyurmaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Serpil Sürmeli, "Çanakkale Cephesi'nde Arap İlmi Heyeti ve Uryanizade Ali Vahid Efendi'nin Anıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVIII, S. 53, Temmuz 2002. (Söz konusu makalenin 14.10.2014 tarihinde erişilen internet adresi http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-53/canakkale-cephesinde-arap-ilmi-heyeti-ve-uryanizade-ali-vahid-efendinin-anilari şeklinde olup sayfa aralığı belirtilmemiştir.)

[986] Nâzım H. Polat, *a.g.e.*, s. 157-158.

I. Dünya Harbi'ne katılan ülkeler, yazılı propaganda ürünlerine nazaran daha etkili olan, görsel propagandaya büyük önem vermişlerdir. Özellikle cepheyle ilgili resim, fotoğraf ve filmler ile afişler, görsel propagandanın en etkili unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu türden malzemeler cephede mücadele eden askerin olduğu kadar, cephe gerisinde bulunan ve harbin zorluklarını en az cephedekiler kadar hisseden halkın da moralini ve cesaretini yükseltmede kullanılabilecek en etkili araçlardı. Bu maksatla savaşan ülkeler ressam, fotoğrafçı ve sinemacıların cepheye gidip görüntü alması konusunda kolaylıklar gösteriyorlardı[987]. Görsel propagandaya ait bazı unsurların Osmanlı Devleti'nde sahip olduğu kısa geçmiş, Osmanlı Devleti'ni harbeden diğer ülkelere nazaran görsel propaganda sahasında geri bırakmıştır. Öte yandan söz konusu alanda, sınırlı da olsa, bazı örneklerin meydana getirildiğine şahit oluyoruz. Bu örneklerden en önemlisi Harp Mecmuası'dır[988]. 1915 yılı sonlarına doğru çıkmaya başlayan mecmua, Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi tarafından yayımlanır[989]. 1918 yılı Haziran'ına kadar toplam 27 sayı çıkar. Temelde bir fotoğraf dergisi niteliğindeki mecmuada cepheler, komutanlar, kahramanlık şiirleri, harp öyküleri, müttefik ülkelerin hükümdarlarına ait haberler gibi konu ve fotoğraflara yer verilmiştir. Bu mecmuayla cephedekilere ve cephe gerisindekilere moral ve güç verilmesi amaçlanır[990].

Harp Mecmuası'nın dışında I. Dünya Harbi'ne ait önemli görsel propaganda materyallerinden bir diğeri de Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti tarafından yayımlanan *Harb-i Umumi Panoraması* isimli albüm serisidir. Seride 20x13 cm. ebatlarında 9 adet albüm bulunmaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere albüm I. Dünya Harbi'ne ait resim, fotoğraf ve (az da olsa) haritalardan meydana gelmektedir. Albümde yer

---

[987] Nitekim Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti de Çanakkale Cephesi'nde kazanılan deniz muharebelerinin ardından buraya memleketin en meşhur ve sanatkâr ressamlarını göndererek cepheye ait tarihî tablolar resmettirmiştir. Bunlardan bir kısmı saraya ve meclise hediye edilmiş, bir kısmından da renkli kartpostallar imal ettirililerek uygun fiyata satışa sunulmuştur (*Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye*, s. 8).

[988] Mecmuanın günümüz harflerine çevrilmiş tam metni yakın bir zamanda TTK yayınları arasından çıkmıştır. Bkz. *Harb Mecmû'ası (Kasım 1915-Haziran 1918)*, yay. haz. F. Önal-S. Soydemir-K. Erkan-A. Temiz-Ö. F. Yılmaz-A. Uçar, Ankara 2013.

[989] Özge Çeliktemel-Thomen yazdığı makalesinde mecmuanın Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti tarafından yayımlandığını belirtmişse de bunun gerçekle bir ilgisi yoktur. Bkz. Özge Çeliktemel-Thomen, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sinema ve Propaganda (1908-1922)", *Kurgu Online International Journal of Communication Studies*, vol. 2, June 2010, s. 3.

[990] Erol Köroğlu, *a.g.e.*, s. 190-195; Mustafa Selçuk, *a.g.m.*, s. 214-215.

alan fotoğraflar, cemiyetin özel olarak gönderdiği fotoğrafçılar tarafından alınır[991]. Bilindiği üzere propagandada hedef kitle halktır. Osmanlı Devleti'nde halkın önemli bir kısmının okur-yazar niteliğe sahip olmaması, bu kesime yapılacak görsel propagandayı zorunlu kılmaktadır. Harb-i Umumi Panoramalarını bu durumun doğal bir sonucu olarak görmek yanlış olmayacaktır. Albümde Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin çeşitli cephelerdeki görüntüleri ile piyade ve süvari askerleri, Osmanlı gönüllü birlikleri, levazım nakil araçları, tayyareler, tayyareciler, toplar, silahlar, denizaltılar, katarlar ve esirlere ait çok sayıda fotoğraf bulunmaktadır. Her albüm yaklaşık 32 sayfa ve 34 görüntüden meydana gelmektedir[992]. Serinin ilk albümünde çalışmanın çıkış sebebi olarak, "müttefiklerimizle birlikte başladığımız cihad-ı mukaddese dair hayırlı haberler hakkında vatandaşların en doğru bilgiyi edinebilmesini mümkün kılan fotoğrafların neşri" gösterilmiştir. Peyderpey neşredilecek bu albümlerin basım masraflarını temin edebilmek ve aynı zamanda vatandaşların cihada iştirakını kolaylaştırabilmek için ilk nüsha 2 kuruştan satışa çıkarılır[993]. Sonraki nüshalarda (tespit edebildiğimiz kadarıyla) fiyat değişikliğine gidilmez. 1 Numaralı albümün ilk 4 resmi, cihat ilanıyla birlikte Medine ve İstanbul'da yapılan nümayişlere aittir. Bu albümde daha ziyade Alman ve Avusturya askerinin çeşitli cephelerdeki görüntüleri ile Rus esirlerinin fotoğrafları yer almaktadır. Ayrıca müttefikimiz Almanya'nın gelişmişlik düzeyini vurgulayacak şekilde bazı Alman yapılarına (köprü, sergi binası vs.) yer verilmiştir. 3. albümde Çanakkale Cephesi'ne ait görüntüler bulunmaktadır. Albümlerin herhangi bir yerinde basım tarihi görülmemektedir. Bununla birlikte bazı günümüz çalışmalarında Harb-i Umumi Panoraması'nın basım yılı olarak 1914 yılı gösterilir[994]. Bu tarih, serinin ilk nüshası (ya da nüshaları) için kabul edilebilirse de sonraki nüshaları için daha geç bir

---

[991] *Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye*, s. 8.

[992] Harb-i Umumi Panorası'nın 1, 2, 3, 5, 6, 7 ve 8 no'lu albümlerini inceleme şansımız oldu. 4 ve 9 no'lu albümlere maalesef ulaşamadık. İncelediğimiz albümlerin sayfa ve resim sayısına ait bilgiler şu şekildedir: Harb-i Umumi Panorası-1 (34 sayfa, 32 adet resim), Harb-i Umumi Panorası-2 (32 sayfa, 34 adet resim), Harb-i Umumi Panorası-3 (32 sayfa, 41 adet resim), Harb-i Umumi Panorası-5 (36 sayfa, 33 adet resim), Harb-i Umumi Panorası-6 (32 sayfa, 33 adet resim), Harb-i Umumi Panorası-7 (30 sayfa, 33 adet resim), Harb-i Umumi Panorası-8 (32 sayfa, 33 adet resim).

[993] *Harb-i Umumi Panoraması*, Numero: 1, (basım yeri ve yılı yok), s. 34.

[994] Bkz. Ali Kaşıyuğun-Mustafa Çolak, "Savaş ve Propaganda: Birinci Dünya Savaşı'nda Alman Propagandası", *History Studies*, Volume 6, Issue 5, September 2014, s. 171; Erol Köroğlu, *a.g.e.*, s. 194; Özge Çeliktemel-Thomen, *a.g.m.*, s. 3; Nâzım H. Polat, *a.g.e.*, s. 157.

basım tarihi öngörebiliriz. Zira panoramanın 5. albümünde "Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin İstanbul'un muhtelif hastanelerinde tedavi görmekte olan gazilere 27 Nisan-14 Ağustos 1915 tarihleri arasında hediye olarak dağıttığı levazımı gösterir liste" yer almaktadır[995]. Dolayısıyla, en azından 5. albüm ve diğerlerinin, 1915 yılı ve sonrasında basıldığını düşünebiliriz. Ayrıca cemiyetin kuruluşundan (1 Şubat 1913) 1916 yılı Mart ayına kadarki faaliyetlerini içeren bir hesap cetvelinde; "…*safahât-ı harbe âid menâzır-ı mühimmeyi muhtevî olmak üzere panorama neşr edilmeğe başlandı ve şimdiye kadar dokuz forma intişâr etti*…" denilmektedir[996]. Bu bilgi de albümün basım işinin 1916 yılına kadar devam ettiğini göstermektedir.

Cemiyetin görsel malzeme ile desteklenen bir diğer önemli yayını *Harb-i Umumi Çanakkale Hatırası* adlı çalışmadır. Bu eserde, tıpkı Harb-i Umumi Panoraması'nda olduğu gibi, I. Dünya Harbi'ne ve özellikle Çanakkale Cephesi'ne ait orijinal fotoğraflar yer almaktadır. Üstün baskı tekniği ile Avrupa'da bastırılan albümün bazı çalışmalarda 15 adet olduğu bilgisi bulunmaktadır[997]. Bununla birlikte yukarıda bahsedilen hesap cetvelinde, alıntı yapılan cümlenin devamında "…*şimdiye kadar dokuz forma intişâr etti. Bunu ta'kîb edecek altı nüsha bi'l-hâssa Münih fabrikalarına sipâriş edildi ki onlar münhasıran Çanakkale sâha-i harbine âid ve oradaki şehâmet-i Hudâ-pesendânenin ve muzafferiyyet-i mütevâliyenin ebedî birer hâtıra-i güzîni olarak milletde yâdigâr kalmaya lâyık elvâh-ı hakikiyyeden mürekkebdir.*" denilmektedir[998]. Bu cümleden anladığımız kadarıyla cemiyetin harbe ait fotoğrafları bir albüm serisi altında toplama gayretleri sonucu ortaya toplam 15 ciltlik bir çalışma çıkmıştır. Bu 15 ciltlik albümün de ilk 9 albümü *Harb-i Umumi Panoraması*, son 6 albümü ise *Harb-i Umumi Çanakkale Hatırası* olarak isimlendirilmiştir.

---

[995] Bkz. *Harb-i Umumi Panoraması*, Numero: 5, Ahmet İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi (basım yılı yok), s. 2, 35.
[996] *Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye*, s. 8.
[997] Nâzım H. Polat, *a.g.e.*, s. 157; Mustafa Selçuk, *a.g.m.*, s. 217.
[998] *Bidâyet-i Te'sîs Olan 19 Kânûn-ı sânî 1328'den 1331 Senesi Gayesine Kadar Mu'âmelât-ı Umûmiyeyi Nâtık Mîzân-ı Umûmî ve Hulâsa-i Hesâbiyye*, s. 8.

Mütareke döneminde İstanbul'da Fransızca yayımlanan altı gazete bulunmaktaydı[999]. Bunlardan bir tanesi Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin çıkardığı *Le Courrier de Turquie* adlı gazetedir. Cemiyetin 5 Kasım 1918 tarihli ilk ve son kongresinin 19 Kasım 1918 Salı günü yapılan ikinci toplantısında, İrşat Heyetleri'nce bazı faaliyetlerin yürütülmesi karara bağlanır. Bu faaliyetler kapsamında devletin yapacağı sulh akdine kadar, memleket hakkında dışarıda vuku bulacak menfi düşünce ve propagandanın önüne geçmek maksadıyla, Fransızca ve İngilizce yayın yapacak bir gazete neşredilecektir[1000]. Bu kararın bir tezahürü olarak *Le Courier de Turquie* adlı Fransızca bir gazete çıkarılır. Cemiyetin Ocak 1919 tarihli beyannamesinde gazetenin "*hukuk-ı Osmâniyyeyi harîce karşı müdâfa'a için*" neşrolunduğu bilgisi yer alır[1001]. Daha sonra kapatılacak olan bu gazete, Millî Kongre Cemiyeti tarafından aynı adla yeniden yayımlanır[1002].

Bunların dışında cemiyetin bir *ilave* (gazete eki) çıkarma teşebbüsü olmuştur. I. Dünya Harbi'nin önemine bağlı olarak ahaliye en yeni ve en doğru haberleri ulaştırmak isteyen cemiyet, bir ilave neşri için Dâhiliye Nezareti'nden izin talebinde bulunur. Ayrıca verilen haberlerin makbul olabilmesi ve satışların artması için bu haberlerin hiçbir yerde yayımlanmadan önce cemiyetle paylaşılması istenir. Söz konusu faaliyetle cemiyete külliyetli miktarda gelir elde edilmesi hedeflenmiş, ancak Harbiye Nezareti'nden gerekli iznin çıkmaması neticesinde teşebbüs akim kalmıştır[1003].

Bunların dışında Osmanlı basınında Müdâfaa-i Milliye adıyla günlük bir gazete neşredilmişse de bunun cemiyetle hiçbir alakası bulunmamaktadır[1004]. Ayrıca

---

[999] Bilge Criss, *a.g.e.*, s. 76.

[1000] *Vakit*, nr. 402, 5 Kanun-ı evvel 1334/5 Aralık 1918, s. 2.

[1001] Abdülkadir Özcan, "Balkan ve I. Dünya…", s. 292. Nâzım H. Polat gazetenin Ocak 1919'dan itibaren İstanbul'da yayımlandığını, Minber Matbaası'nda basılan gazetenin sorumlusunun Cemil Bey olduğunu ifade eder. Bkz. Nâzım H. Polat, *a.g.e.*, s. 170, 213.

[1002] Nurşen Mazıcı, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhâlefet (1919-1926)*, İstanbul 1984, s. 33.

[1003] BOA, *DH.KMS.*, 28/46 (Harbiye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 26 Teşrin-i evvel 331/8 Kasım 1915 tarihli tahrirat).

[1004] *"Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti merkez-i umûmîsinden: Müdâfa'a-i Milliyye nâmıyla yevmî olarak intişâr etmekte olan gazetenin cem'iyyetimizle hiçbir alâka ve münâsebeti olmadığı ilân olunur."* (*Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.000, 25 Ağustos 1330/7 Eylül 1914, s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 12.049, 14 Teşrin-i evvel 1330/27 Ekim 1914, s. 2). Cemiyetin bu konudaki ilanının aksine Nazmi Eroğlu çalışmasında cemiyetin kendi adını taşıyan bir gazete çıkardığı iddiasında bulunmuştur: *"…Cemiyete basın yoluyla da destek verildiği anlaşılmaktadır ayrıca, "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*

1 Mart 1911 tarihinden itibaren çıkan ve ayda iki kez yayımlanan *Müdâfaa-i Milliye* adlı "askerî ve fennî" nitelikli süreli yayının da cemiyetle bir ilgisi yoktur[1005].

Gazetesi" adlı bir yayın organı ve buna ait bir idarehanesi bulunmaktadır." (Nazmi Eroğlu, *a.g.e.*, s. 48).

[1005] Mete Tunçay, "Tunaya'nın Siyasal Partileri'nin Yeni Basımı ve "Paramiliter" Bir Dernekle İlgili Ek Bilgi ve Belgeler", *Tarih ve Toplum*, S. 15, Mart 1985, s. 69; Nâzım H. Polat, *a.g.e.*, s. 162.

III. BÖLÜM

MÜDÂFAA-İ MİLLİYE CEMİYETİ'NİN DÖNEMİN DİĞER MİLLÎ CEMİYETLERİ İLE İLİŞKİLERİ VE KAPATILIŞI

A. CEMİYETİN DÖNEMİN DİĞER MİLLÎ CEMİYETLERİ İLE İLİŞKİLERİ VE MUAFİYETLERİ

1. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile İlişkileri

Harp sırasında yaralanan askerlere teşkilatlı cemiyetler vasıtasıyla yardım ulaştırma fikri, ilk kez batılı ülkelerde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda harpte yaralanmış askerlerin durumunu görüşmek üzere, 16 ülkenin resmi olmayan delegeleri 26-29 Ekim 1863 tarihinde Cenevre'de bir araya gelirler. Yapılan toplantılar sonucu harpte yaralıların ve onları tedavi eden sihhi heyetlerin tarafsızlığı, sıhhiye memurlarını ayırt edecek bir sembolün tespiti ve bu sembolün sancak halinde kullanılması durumunda bu mahallin tarafsız kabul edilmesini kapsayan bazı esaslar karar bağlanır. Bu kararlar daha sonra "Cenevre Mukavelesi" olarak 22 Ağustos 1864 tarihinde kabul edilir. Osmanlı Devleti aynı yıl mukaveleyi kabul etmekle birlikte bu uluslararası sözleşmeden istifade edebilecek cemiyet 13 yıl sonra, 1877 yılında kurulabilir. 1876 yılında "Mecrûhin ve Zuafâ-i Askeriyeye İmdâd ve Muâvenet" adıyla kurulan cemiyet, 1877 yılında "Hilâl-i Ahmer" adını alır. Osmanlı-Rus Harbi'nde büyük yararlılıkları görülen cemiyet Rusya ile yapılan anlaşma sonrası dağılır. 20 yıl aradan sonra, 1897 yılındaki Osmanlı-Yunan Harbi'nde görülen lüzum üzerine cemiyet tekrar faaliyete geçer. Fakat bu harbin de bitmesiyle tekrar dağılır. Cemiyetin üçüncü kez kuruluşu ise II. Meşrutiyet'in ilanından sonraya tesadüf eder (20 Nisan 1911)[1006].

Hilâl-i Ahmer'in kurumsal birikimi, özellikle Balkan Harbi'nde Müdâfaa-i Milliye'yi bu hayır cemiyetine başvurmaya mecbur kılar. Daha Müdâfaa-i Milliye'nin ilk kurulduğu günlerde cemiyet namına Yağcızâde Şefik Bey Hilâl-i

[1006] Zuhal Özaydın, *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sâlnâmesi*, (İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1987, s. 18, 21-23, 45-47, 50.

Ahmer Cemiyeti'ne giderek, iki cemiyetin teşrik-i mesaisi hakkında Hilâl-i Ahmer erkânıyla görüşmelerde bulunur[1007].

Harp esnasında cepheden gelen zayıf ve yaralı askerlerin İstanbul'daki hastanelere nakilleri konusunda iki cemiyetin iş bölümü yaptığına daha önce değinmiştik. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Hastaneler Heyeti, hastanelere gitmek için vapurlarda bekleyen bu askerlere Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından çay ikram edilmesini rica eder[1008]. Bu rica Sirkeci çayhanesi memuru Eşref Bey tarafından olumlu karşılanır[1009]. Hilâl-i Ahmer ambarlarında bulunan ecza malzemeleri, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti gönüllü heyetinin 25 Şubat 1913 tarihindeki talebi doğrultusunda Teşkilât-ı Mahsusa'ya tahsis edilir[1010]. Balkan Harbi'nden sonra ve I. Dünya Harbi sırasında Hilâl-i Ahmer depolarından ilaç, tıbbi levazım vs. malzemelerin alım ve talebi devam eder[1011]. Bunların haricinde Müdâfaa-i Milliye, bayramda dağıtılacak rozet ve toplanacak bağış için gerekli olan sepet ve sandık ihtiyacını Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden, söz konusu malzemeleri ödünç almak suretiyle karşılar[1012]. Hilal-i Ahmer Darüssınaası[1013], seferberlik başlangıcında Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti için 60.000 adet avcı yeleği diker[1014]. Güçlü bir altyapıya sahip olan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin tıbbi levazım, ilaç ve diğer malzemelerin temini hususunda Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin tedarikçisi konumuyla onun işlerini kolaylaştırdığını ifade edebiliriz.

[1007] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.429, 19 Kanun-i sani 1328/1 Şubat 1913, s. 3.
[1008] KA, K. 12, B. 27 (MMC hastaneler heyetinden HAC'ne gönderilen 5 Şubat 328/18 Şubat 1913 tarihli tahrirat).
[1009] KA, K. 12, B. 27a (HAC'nden Sirkeci çayhanesi memuru Eşref Bey'e gönderilen 9 Şubat 328/22 Şubat 1913 tarihli tahrirata verilen yanıt).
[1010] KA, K. 73, B. 1 (HAC'den MMC gönüllü heyetine gönderilen [tarihsiz] tahriart).
[1011] KA, K. 206, B. 8 (14 Kanun-ı evvel 329/27 Aralık 1913 tarihli tahrirat); KA, K. 345, B. 11 (HAC'nden MMC Bayezid merkez şubesine gönderilen 18 Ağustos 332/31 Ağustos 1916 tarihli tahrirat).
[1012] KA, K. 345, B. 14 (MMC'nden HAC'ne gönderilen 29 Ağustos 332/11 Eylül 1916 tarihli tahrirat).
[1013] Muhtaçlıkları nedeniyle dilenmek zorunda kalan kadınları çalıştırmak amacıyla Balkan Harbi'ni müteakip tesis edilen Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Darüssınaası'nda yetim kızlar ve dul kadınlar çalışmaktaydı. İlk kurulduğu zamanlarda darüssınaadaki kadın ve yetim kızların sayısı 15 iken, ilerleyen yıllarda bu sayı 125'e çıkar. Darüssınaada çalışanlara el işleri öğretiliyor, yemek ihtiyaçları karşılanıyor, genç kızlara okuma yazma dersleri veriliyordu. Ayrıca kurum idarecileri burada çalışan bayanların her türlü sorunuyla ilgilenmekteydi (Safiye Kıranlar, *a.g.e.*, s. 46).
[1014] Lebib Selim, *a.g.m.*, s. 259.

Buna karşılık Müdâfaa-i Milliye'nin taşra şubeleri aracılığıyla Hilâl-i Ahmer'e yardım aktarıldığını görmekteyiz. Örneğin Kemahlı hanımlarca toplanmış olan 5.000 kuruş, buradaki Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti şubesinin reisi Sağırzâde Tayyar Halit bin Mehmet tarafından Hilâl-i Ahmer'e gönderilir[1015]. Bitlis'ten de ilk postada 353 kuruş, 2 adet gümüş yüzük, 1 adet değirmi örtü, ikinci postada 340 kuruş, 1 çift sim bilezik, 3 adet gümüş yüzük, 25 çift çorap, 2 adet yün seccade, 12 adet don, gömlek, mintan gibi eşyalar, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilir[1016]. Benzer şekilde Müdâfaa-i Milliye Dinar şubesi de, yaralı askerlere alınacak merhem ve sargı bezi için, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne nakdî destekte bulunur[1017]. Hilâl-i Ahmer hastanelerinde tedavi gören gazilere dağıtılması planlanan tütünler, bedeli karşılığında Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nden talep edilir[1018]. Hilâl-i Ahmer hastanelerinde gönüllü olarak vazife yapmak isteyen Dilara ve İhsan hanımlar için Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin aracılığı söz konusudur. Bu hanımlar gönüllü hastabakıcılık yapmak üzere Müdâfaa-i Milliye'ye başvurmakla birlikte cemiyet onları Hilâl-i Ahmer'e yönlendirir ve onlar için Hilâl-i Ahmer'den uygun birer vazife ister[1019].

2. Osmanlı Donanma Cemiyeti ile İlişkileri

Sultan Abdülaziz döneminde İngiltere'den sonra dünyanın en güçlü ikinci donanmasına sahip olan Osmanlı Devleti, II. Abdülhamit'in saltanatı süresince donanmaya yeterli ilginin gösterilmemesinden dolayı bu sıfatını kaybeder. Zamanla devletin bütünlük ve güvenliğinin sağlanması için güçlü bir donanmaya sahip olmanın önemi iyice anlaşılır. Bu düşünce Osmanlı Devleti'ni Meşrutiyet'in ilanından sonraki süreçte, büyük ve kuvvetli bir donanma meydana getirmeye ve bu

[1015] KA, K. 78, B. 256 (Kemah MMC reisinden HAC'ne gönderilen 7 Mart 329/20 Mart 1913 tarihli tahrirat).
[1016] KA, K. 95, B. 174 (MMC Bitlis şubesinden HAC'ne gönderilen 15 Nisan 329/28 Nisan 1913 tarihli tahrirat).
[1017] KA, K. 313, B. 25 (MMC Dinar kazası reisinde HAC'ne gönderilen 26 Kanun-ı evvel 330/8 Ocak 1915 tarihli tahrirat).
[1018] KA, K. 498, B. 46 (Beyoğlu Hilâl-i Ahmer hastanesinden MMC'ne gönderilen 3 Haziran 331/16 Haziran 1915 tarihli tahrirat).
[1019] KA, K. 156, B. 159-1 (MMC Beyoğlu merkez şubesinden HAC'ne gönderilen 26 Eylül 331/9 Ekim 1915 tarihli tahrirat); KA, K. 156, B. 159 (MMC Beyoğlu merkez şubesinden HAC'ne gönderilen 4 Teşrin-i evvel 331/17 Ekim 1915 tarihli tahrirat).

maksatla bir cemiyet kurmaya sevkeder. Orijinal adı *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti* olan Donanma Cemiyeti, 19 Temmuz 1909 tarihinde başkent İstanbul'da kurulmuş bir yardım cemiyetidir. Nizamnamesinde de belirtildiği gibi cemiyetin kuruluş amacı; Osmanlı Devleti'nin büyük devletler arasındaki yerini muhafaza ile umumi menfaatler ve ticari münasebetlerin temini için ihtiyaca göre bir deniz kuvveti meydana getirmektir. Cemiyet bu maksada yönelik olarak her türlü maddi ve manevi tedbire başvurmakla yükümlüdür[1020].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ilk teşekkül ettiği zamanlar, yeni, tecrübesiz ve pek çok açıdan teşkilatını tamamlayamamış olmanın verdiği eksiklikler nedeniyle, kendisinden daha önce kurulmuş olan ve benzer maksatlar için mesai harcayan Donanma Cemiyeti'nden gelecek yardımlara ihtiyaç duymuştur. Donanma Cemiyeti çalışan ve idarecileriyle birlikte, eksikliklerin kapatılması yolunda Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne önemli hizmet ve yardımlarda bulunur. Örneğin, ilk kurulduğu zaman Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin kendine ait müstakil bir binası olmayıp, Donanma Cemiyeti'nin İstanbul'da bulunan merkez binasında faaliyet gösterir[1021]. Müdâfaa-i Milliye heyetleri ilk zamanlar toplantı ve müzakerelerini, Donanma Cemiyeti'nin ev sahipliğinde olarak, Bâbıâli Caddesi'ndeki bu binada gerçekleştirirler[1022]. Müdâfaa-i Milliye'ye ait bazı vazife ve işlemlerde, bizzat Donanma Cemiyeti memurları görev yaparlar[1023]. Ayrıca Müdâfaa-i Milliye için toplanacak bağışlarda, Donanma Cemiyeti'ne bağlı şube, heyet ve memurlar adres gösterildiği gibi toplanan meblağ, Donanma Cemiyeti'ne ait veznede muhafaza edilir[1024]. Donanma Cemiyeti'nin

[1020] Selahittin Özçelik, *a.g.e.*, s. 7, 15.
[1021] BOA, *ŞD.*, 38/1 (MMC merkez-i umumisinden Şura-yı Devlet riyasetine gönderilen 28 Kanun-ı sani 1328/10 Şubat 1913 tarihli tahrirat).
[1022] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.429, 19 Kanun-i sani 1328/1 Şubat 1913, s. 3; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.430, 20 Kanun-ı sani 1328/2 Şubat 1913, s. 2.
[1023] Müdür-ü umumi, muhasebe müdürü, muhasebe memuru, tahrirat memuru, tahsildar, veznedar, serhademe ve hademe sıfatlarını taşıyan bu görevlilerin, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne ait işlere bilfiil iştirak etmelerinden dolayı, 1329 yılı Nisan (Nisan-Mayıs 1913) ayı maaşlarının yarısı olan 6.250 kuruşun Müdâfaa-i Milliye tarafından ödenmesi kararlaştırılır (TİTEA, K. 225, G. 4, B. 4-1001; TİTEA, K. 225, G. 4, B. 4a001; TİTEA, K. 225, G. 4, B. 4001).
[1024] *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.430, 20 Kanun-ı sani 1328/2 Şubat 1913, s. 3; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.432, 22 Kanun-ı sani 1328/4 Şubat 1913, s. 3; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.433, 23 Kanun-ı sani 1328/5 Şubat 1913, s. 3; *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.444, 3 Şubat 1328/16 Şubat 1913, s. 3.

Müdâfaa-i Milliye ile olan teşrik-i mesaisi ve Donanma çalışanlarının yardımları, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti heyet-i umumisince şükranla karşılanır[1025].

İlerleyen süreçte Donanma Cemiyeti'nin Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne olan yardım ve desteği devam eder. Daha önce bahsettiğimiz üzere, Donanma Cemiyeti şubeleri Müdâfaa-i Milliye'nin toplamakta olduğu hedaya-ı şitaiyyelere maddi katkıda bulunurlar. Donanma cephesinden yapılan destek bunlarla sınırlı kalmaz, Müdâfaa-i Milliye'ye finansal yönden de yardım sağlanır. Bu bağlamda 1918 yılının sonlarına doğru, Donanma Cemiyeti Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne aylık 100 lira tahsisat bağlar. Donanma Cemiyeti'nin bu ihsanı, Müdâfaa-i Milliye cephesinde büyük bir memnuniyetle karşılanır[1026].

İki cemiyet arasındaki işbirliği, bazı taşra şubelerinde görev yapan reislerin hem Donanma hem de Müdâfaa-i Milliye cemiyetlerinin reisliğini icra etmeleri şeklinde tezahür eder. Donanma Cemiyeti'nin Ayancık Kazası'nda faaliyet gösteren şubesinin reisi, aynı zamanda Ayancık Müdâfaa-i Milliye şubesi reisidir[1027]. 26 Kasım 1916 tarihli bir telgrafa göre, Karahisar'ın Sincanlı Nahiyesi'ndeki Donanma ve Müdafaa-i Milliye şubelerinin reisi, 3 seneden fazla bir süredir bu görevi ifa eden Yahya isimli bir şahıstır[1028]. Her iki cemiyetin Antalya şube reisi ise, aynı zamanda liva müftüsü olan Ahmet Hamdi Efendi'dir[1029]. Bu şahıs aynı zamanda İttihat ve Terakki mensubu olup partinin Antalya müfettişi olarak görev yapmaktadır[1030].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, Üsküdar'daki tali şubesi vasıtasıyla topladığı 300 parçayı aşkın eşyayı piyangoya çıkarır. Piyango biletleri her biri 5 kuruştan

---

[1025] TİTEA, K. 225, G. 16, B. 16-11001 (MMC'nden Osmanlı Donanma Cemiyeti'ne gönderilen 22 Kanun-ı sani 328/4 Şubat 1913 tarihli tahrirat).
[1026] TİTEA, K. 224, G. 16, B. 16-2001 (MMC'nden Osmanlı Donanma Cemiyeti'ne gönderilen 7 Eylül 1334/7 Eylül 1918 tarihli tahrirat).
[1027] TİTEA, K. 251, G. 7, B. 7-1001 (Ayancık Kazası Donanma ve Müdâfaa-i Milliye cemiyetleri reisinden Dersaadet MMC riyasetine gönderilen 16 Şubat 328/1 Mart 1913 tarihli tahrirat).
[1028] TİTEA, K. 242, G. 7, B. 7-2001.
[1029] TİTEA, K. 211, G. 1, B. 1001 (Osmanlı Donanma Cemiyeti merkez-i umumi müfettişliğinden Osmanlı Donanma Cemiyeti merkez-i umumisine gönderilen 7 Eylül 333/7 Eylül 1917 tarihli tahrirat).
[1030] Her iki cemiyetin mallarına el koyma sürecinin ardından Ahmet Hamdi Efendi de görevinden azledilir. Bkz. BOA, *DH.İUM.*, 11-6/9-41.

toplam 500 adettir. Piyangodan elde edilecek hasılat Müdâfaa-i Milliye ve Donanma cemiyetleri arasında paylaştırılacaktır[1031].

Bununla birlikte iki cemiyet arasında zaman zaman anlaşmazlıkların yaşandığına şahit olmaktayız. Bu anlaşmazlıklarda genelde Donanma Cemiyeti şikâyet eden konumda, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ise kendisinden şikâyet edilen konumdadır. Anlaşmazlık yaşanan konulardan başında Müdâfaa-i Milliye'nin gelir arttırımı için başvurduğu yöntemlerde Donanma Cemiyeti'ni taklit etmesi gelmektedir. Donanma sigara kâğıtları ve kibritleri imtiyazının ihalesi, Donanma Cemiyeti'nin en fazla gelir temin ettiği faaliyetlerdendir[1032]. Buna ek olarak ticarethanelerde kullanılmak üzere *"donanma yapıştırması"* adında bir pul çıkarmayı düşünen cemiyet, İngiltere'ye 60 milyonluk pul siparişi verir. Ancak harbin patlak vermesi, pulların İstanbul'a ulaşımını engeller. Bunun üzerine Almanya'ya, bu kez 100 milyonluk pul siparişi verilir. Donanma Cemiyeti'nin bu teşebbüslerinden haberdar olan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, kendi adını taşıyan sigara kâğıdı çıkarmak için girişimlere başlar. Aynı zamanda Donanma Cemiyeti'nin pulları Almanya'dan gelmezden evvel İstanbul'da bir matbaada bastırdığı Müdâfaa-i Milliye pullarını da ticarethanelere dağıtır[1033]. Böylece Donanma Cemiyeti'nin tasarladığı bir fikri, ondan önce tatbik etmiş olur. Üstelik bu gibi faaliyetleri tatbik etmeden önce konuşup tartışmak ve her iki cemiyetin de menfaatlerini korumak adına, Donanma Cemiyeti'nin teklifi üzerine cemiyetlerce seçilmiş kişilerden oluşan bir encümen meydana getirilmiştir. Fakat bundan da kesin bir netice alınması mümkün olmamıştır. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Donanma Cemiyeti'nin gelir kaynaklarını aynen iktibas etmesi, doğal olarak, Donanma Cemiyeti'nin hiç hoşuna gitmez. Ayrıca Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nce ihdasına teşebbüs edilen hiçbir husus, Donanma Cemiyeti'nce uygulanmamıştır. Dolayısıyla Müdâfaa-i Milliye'nin girişimleri, Donanma Cemiyeti tarafından teessürle karşılanır. Bunun üzerine cemiyet Müdâfaa-i Milliye'yi, Donanma Cemiyeti'nin gelirlerini sekteye uğrattığı ve

---

[1031] *Tanin*, nr. 1577, 8 Nisan 1329/21 Nisan 1913, s. 4.

[1032] Selahittin Özçelik, *a.g.e.*, s. 218.

[1033] "Pul"dan kasıt "etiket" olmalıdır. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin müşterilerin alacağı eşyaların üzerine yapıştırılmak üzere ticarethanelere etiket dağıttığını biliyoruz: *"... ve tezyîd-i varidât için etiketler tab' ettirip kendi muvafakat ve kararlarıyla ticârethânelere tevzî' eylemiştir. Siz de ne eşya alırsanız paketlerin üzerinde Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti etiketlerini arayınız. Rica ederiz. Etiket görmezseniz eşya almayınız."* (*Tasvir-i Efkâr*, nr. 1635, 1 Kanun-ı evvel 1331/14 Aralık 1915, s. 2).

yapılması düşünülen planları akim bıraktığı gerekçesiyle, Dâhiliye Nezareti'ne şikâyet eder[1034]. Söz konusu şikâyet üzerine Müdâfaa-i Milliye'ye yapılan uyarıda, gelir artırımı için benzer usullerin kullanımı her iki cemiyetin de menfaatine bir durum olmakla birlikte cemiyetlerin bu husus hakkında istişarelerde bulunması ve gerektiğinde birlikte çalışması konularının altı çizilir ve iki tarafa işbirliği içerisinde davranmaları önerilir[1035].

Bir diğer şikâyet konusu, Donanma Cemiyeti adına toplanan bağışların Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne aktarımı mevzusudur. 1913 yılının sonlarında Konya vilayeti ve mülhakatından toplanan donanma ianatının bir kısmının, yapılan teftiş sonucu, Müdâfaa-i Milliye veznesine aktarıldığı ortaya çıkar. Donanma Cemiyeti, Konya eski Valisi Azmi Bey emriyle Müdâfaa-i Milliye'ye teslim edilen 44.810,5 kuruşluk meblağın toplanma amacına uygun şekilde harcanmadığından şikâyetle cemiyetin zarara uğratıldığı iddiasında bulunur[1036]. Donanma Cemiyeti'nin şikâyetini haklı gören Dâhiliye Nezareti, söz konusu meblağın cemiyetin Konya şubesine geri ödenmesi hususunda, konunun Müdâfaa-i Milliye Konya şubesine tebligatını emreder[1037].

Orduya hediye edilecek tayyareler için halktan bağış toplanması hususunda da Donanma Cemiyeti'nin şikâyeti vaki olmuştur. Çalışmamızın "Tayyare İanesi" başlığı altında da değindiğimiz üzere, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Beyoğlu Şubesi'nin orduya tayyare alımı için başlattığı kampanya, Donanma Cemiyeti'nin tepkisiyle karşılaşır. Tayyare bağışı toplama yetkisinin resmî olarak sadece kendisinde olduğunu iddia eden Donanma Cemiyeti, Beyoğlu şubesinin bu konuda yetkisi haricinde hareket ettiğinden şikâyet eder[1038].

Verilen örneklerden yola çıkarak iki cemiyet arasında bir rekabetin varlığından söz etmek mümkündür.

[1034] BOA, *DH.İUM.*, 79/61 (Donanma Cemiyeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 16 Kanun-ı sani 331/29 Ocak 1916 tarihli tahrirat).
[1035] BOA, *DH.İUM.*, 79/61 (İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti'nden MMC'ne gönderilen 25 Kanun-ı sani 331/7 Şubat 1916 tarihli tahrirat). Donanma Cemiyeti'nin teessür dolu şikâyetine karşılık, MMC'ne gönderilen uyarı yazısının gayet yumuşak bir ifadeyle kaleme alındığını görüyoruz.
[1036] BOA, *DH.İUM.EK.*, 17/12 (Osmanlı Donanma Cemiyeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 16 Haziran 332/29 Haziran 1916 tarihli tahrirat).
[1037] BOA, *DH.İUM.EK.*, 17/12 (Dâhiliye Nazırı Talat Bey'den Konya Valisi Sami Bey'e gönderilen 21 Haziran 332/4 Temmuz 1916 tarihli tahrirat).
[1038] *Tanin*, nr. 1870, 24 Şubat 1329/9 Mart 1914, s. 4.

3. Dönemin Diğer Önde Gelen Cemiyetleri ile İlişkileri

Meşrutiyet'in ilanını müteakip kurulan kadın cemiyetlerinden olan Teali-i Nisvan Cemiyeti'nin kurucuları arasında Nakiye, Nezihe Muhiddin, Ranâ Sâni hanımlar bulunmakta olup başkanlığını Halide Edip Hanım yapmaktaydı. Millî geleneklerden vazgeçilmeden kadınlarımızın eğitim ve kültür seviyesini yükseltmeyi amaçlayan cemiyet, kadın haklarının savunuculuğunu üstlenmiştir. Bu maksatla kadın ve erkek aydınların katıldığı toplantılar düzenlemiş, kadınların toplumsal hayatta hak ettiği yeri alabilmesi için çalışmıştır. Dil kursları açmak, konferanslar ve müsamereler tertip etmek, yabancı eserleri Türkçe'ye çevirmek, okuma-yazma kursları açmak gibi kültürel alanlarda faaliyet gösteren cemiyet, harp zamanlarında mesaisinin önemli bir kısmını yardım organizasyonlarına ayırmıştır. Bu organizasyonlar ise savaş ve katliamlar sonucu vatanlarını terk ederek İstanbul'a gelen Rumeli göçmenlerine yardım etmek, salgın hastalıklarla mücadele etmek, hastane açmak ve yaralılara hastabakıcılık yapmak şeklinde sıralanabilir[1039]. Teali-i Nisvan Cemiyeti tarafından Müdâfaa-i Milliye yararına bir müsamere düzenlenir. Sadece hanımlara mahsus olan bu organizasyon 16 Mayıs 1915'te Şehzadebaşı Millet Tiyatrosu'nda sergilenir[1040]. Yine 1915 Ramazan Bayramı'nda Teali-i Nisvan Cemiyeti'nin katkılarıyla 350'den fazla şehit çocuğu için bayramlık elbise hazırlanır, bayramda Gülhane Parkı'na götürülen çocuklara şeker ve çikolata dağıtılır. Teali-i Nisvan Cemiyeti'nin bu kampanyada Müdâfaa-i Milliye'ye olan katkısı 1.000 kuruştur[1041].

Müdâfaa-i Milliye'nin düzenlediği yardım kampanyalarında ismine sık sık rastladığımız bir diğer hayır kurumu, Türk Kadınları Biçki Yurdu Cemiyeti'dir. Behire Hakkı Hanım tarafından kurulan cemiyetin amacı, fakir Türk kızlarına biçki-dikiş öğretmekti[1042]. İstanbul'da bulunan terzilerin çoğunun yabancı, geri kalanının ise Hıristiyanlardan meydana gelmesi ve bu sanatı icra eden Türk'ün bulunmayışı, Behire Hakkı Hanım'ı harekete geçirmiştir. Hem Türk kadınının terzilik sanatını

[1039] Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s. 480; Leyla Kaplan, *a.g.e.*, s. 39.
[1040] *İkdam*, nr. 6550, 1 Mayıs 1331/14 Mayıs 1915, s. 4; *İkdam*, nr. 6552, 3 Mayıs 1331/16 Mayıs 1915, s. 2.
[1041] Lebib Selim, *a.g.m.*, s. 251; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1527, 27 Temmuz 1331/9 Ağustos 1915, s. 2.
[1042] Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, s. 85.

öğrenmekten mahrum kalmaması hem de yabancı terzilere avuç dolusu para vermenin önüne geçebilmek maksadıyla, Türk Kadınları Biçki Yurdu Cemiyeti kurulmuştur [1043] . Cemiyetin açtığı kurslardan beş sene zarfında 900 öğrenci yetişmiştir. İlk kez metotlu biçkinin öğretildiği cemiyet, Türk kadınının kişisel çabalarını ve fedakârlığını ispat eden, başarılı bir müessese olmuştur[1044]. Cemiyette çalışan hanımlar, I. Dünya Harbi'nde ve özellikle Çanakkale Muharebeleri esnasında gerçekleştirdiği faaliyetlerle, gazete sütunlarında sıkça yer almıştır. Bu faaliyetler kurumun sadece kendisiyle ilgili olabildiği gibi, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin faaliyetlerine katkı sağlamak şeklinde de tezahür etmiştir. Seferberlik başlangıcında müdire hanım ve mezun öğrenciler tarafından Müdâfaa-i Milliye'ye 133 adet pamuklu mintan hediye edilir. Harbin ilerleyen safhalarında ham maddeleri Müdâfaa-i Milliye tarafından temin edilmek üzere, bir buçuk ay zarfında 55.155 adet pamuklu mintan, Biçki Yurdu öğrencileri tarafından bedava dikilir. Bu yardımdan son derece memnun kalan cemiyet, müdire hanım ve öğrencilerini, altın ve gümüş madalyalarla taltif eder. Cemiyetin söz konusu madalyaların imali için 4.500 kuruş harcamada bulunduğunu öğrenen hanımlar, derhal kendi aralarında aynı miktarda bir meblağ toplayarak cemiyete bağışta bulunurlar[1045]. Çanakkale deniz zaferinden sonra Müdâfaa-i Milliye ve İttihat ve Terakki cemiyetleri ile birlikte hastane ziyaretlerine katılan hanımlar, tedavi gören zabit ve efrada, kendi aralarında para toplayarak aldıkları şeker, çikolata ve sigaraları dağıtırlar[1046]. İstanbul hastanelerinde sayıları gittikçe artan Çanakkale gazilerinin ihtiyacını karşılamak üzere, Müdâfaa-i Milliye'ye 309 parçalık yatak ve yorgan türü levazımat yardımında bulunurlar[1047]. 23 Temmuz 1915'te düzenlenen sergide Biçki Yurdu tarafından dikilen iki takım tayyör piyangoya konulur ve bu piyangodan elde edilen 6.888 kuruşun 6.124 kuruşluk kısmı, evlad-ı şüheda ianesi olarak Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne teslim edilir[1048].

[1043] Lebib Selim, *a.g.m.*, s. 270.
[1044] Nevin Yazıcı, "Çanakkale Savaşı'nda Türk Kadınının Rolü", *Gazi Akademik Bakış*, C. 5, S. 9, Kış 2011, s. 257.
[1045] Lebib Selim, *a.g.m.*, s. 270; *İkdam*, nr. 6335, 27 Eylül 1330/10 Ekim 1914, s. 2.
[1046] Lebib Selim, *a.g.m.*, s. 270; *İkdam*, nr. 6547, 28 Nisan 1331/11 Mayıs 1915, s. 3.
[1047] Lebib Selim, *a.g.m.*, s. 270; *İkdam*, nr. 6596, 16 Haziran 1331/29 Haziran 1915, s. 2.
[1048] Lebib Selim, *a.g.m.*, s. 270; *İkdam*, nr. 6627, 17 Temmuz 1331/30 Temmuz 1915 s. 2; *İkdam*, nr. 6629, 19 Temmuz 1331/1 Ağustos 1915, s. 2.

İstihlak-ı Millî Cemiyeti'ne bağlı olarak kurulan İstihlak-ı Millî Kadınlar Cemiyeti, yerli malı kullanımını teşvik etmek amacıyla Melek Hanım tarafından kurulur. Hereke Fabrikası'yla işbirliği yapan cemiyet kadınlara yönelik terzihane açar[1049]. İstihlak-ı Millî Kadınlar Cemiyeti'nin Üsküdar, Beylerbeyi, Emirgan gibi semtlerde bulunan yurtlarında orduya yardım olmak üzere imal edilen 1.500 çift yün çorap ve 1.450 adet avcı yeleği Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne teslim edilir[1050].

Rumeli Muhacirin-i İslamiyye Cemiyeti tarafından bastırılan *Rumeli Mezalimi ve Bulgar Vahşetleri* ismindeki kitabın satışından elde edilecek gelir, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne bırakılır. Söz konusu kitabın satışı talebeler tarafından gerçekleştirilir[1051].

4. Cemiyete Tanınan Muafiyetler

Kurulduğu günden itibaren devletin desteğini alan cemiyetin bir takım kanunlarla himaye edildiğini görmekteyiz. Cemiyet kuruluşundan kısa süre sonra, taşradaki şubelerine göndereceği telgrafların ücretten muaf olması için talepte bulunur, bunun üzerine konu ile ilgili bir kanun tanzimi süreci başlatılır[1052]. Daha önce aynı hususta Hilâl-i Ahmer ve Donanma[1053] cemiyetlerine tanınan müsaadeye uygun olarak, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin de İstanbul ve taşradaki heyetleri arasında teati olunacak telgraf ve posta muhaberatı ile eşya ve para nakliyatının ücretten istisnasına dair bir kanun layihası hazırlanır[1054]. 29 Kanun-i sani 328 (11 Şubat 1913) tarihli irade-i seniyye ile tanzim olunan ve geçici olarak yürürlüğe konulan kanun[1055], 13 Haziran 1914 tarihinde Meclis-i Umumi tarafından tasdik edilir[1056]. Buna göre:

[1049] Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s. 481.
[1050] Lebib Selim, *a.g.m.*, s. 260.
[1051] *Tanin*, nr. 1588, 19 Nisan 1329/2 Mayıs 1913, s. 5; *Tanin*, nr. 1589, 20 Nisan 1329/3 Mayıs 1913, s. 5.
[1052] BOA, *MV.*, 173/49 (25 Safer 1331/3 Şubat 1913 tarihli Meclis-i Vükela mazbatası).
[1053] Donanma Cemiyeti 27 Şubat 1911 tarihli irade-i seniyye ile telgraf ve posta ücretlerinden muaf olmuştur (Selahittin Özçelik, *a.g.e.*, s. 226).
[1054] BOA, *MV.*, 229/53 (2 Rebiülevvel 1331/9 Şubat 1913 tarihli Meclis-i Vükela mazbatası).
[1055] "Müdâfaʿa-i Milliyye Cemʿiyyetinin Hey'ât-ı Merkeziyyesiyle Şuʿbeleri Arasındaki Umûr ve Muâmelâta Müteallik Muhâberât ve Mürâselâtının Posta ve Telgraf Ücretinden İstisnâsı Hakkında Kanûn-ı Muvakkat", *Düstur*, II. Tertip, C. 5, Dersaadet 1332, s. 61; *Tanin*, nr. 1511, 1 Şubat 1328/14 Şubat 1913, s. 2.
[1056] BOA, *İ.MLU*, 7/23 (12 Haziran 1330/25 Haziran 1914 tarihli irade-i seniyye); "Müdâfaʿa-i Milliyye Cemʿiyyetinin Hey'et-i Merkeziyyesiyle Şuʿbeleri Arasındaki Umûr ve Muâmelâta

"*Mâdde: 1 Târih-i teşekkülünden i'tibâren Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti'nin Dersa'âdet'teki hey'et-i merkeziyyesiyle vilâyât-ı Osmâniyyedeki şu'beleri ve bu şu'belerin yekdiğerleri aralarında cem'iyyetin deruhde eylediği umûr ve muâmelâta dâir devlet hutûtundan teâtî idilecek telgraf muhâberâtı ve cem'iyyetce iâneten cem' olunan eşyâ-yı semîne ve nukud ile iânât ve sevkıyâta müteallik gönderilecek evrâk-ı matbûa ve muharrerât ve paketler telgraf ve posta ücretlerinden ma'füvvdür.*

Mâdde: 2 İşbu mâdde-i kanûniyyenin icrâsına mâliyye ve posta ve telgraf ve telefon nâzırları me'mûrdur."

I. Dünya Harbi'nin başlamasıyla birlikte muhaberede artan yoğunluk, söz konusu kanun kapsamının genişletilmesini gündeme getirir. Buna göre, cemiyetin merkez ve şubeleri arasında teati olunacak telgraf ve posta ücretlerinden muafiyetinin, şubelerin çeşitli makamlar ve bilhassa kolordu kumandanlıklarını da kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmesi talep edilir. Ancak cemiyetin Dâhiliye Nezareti'ne yaptığı bu talep, kabul görmez. Cemiyet bu konudaki ısrarını sürdürmesine rağmen, olumlu bir yanıt alamaz[1057].

Güçlü devlet desteğini her daim yanında hisseden Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, kendisine tanınan ayrıcalıkları daha da arttırmak için dönem dönem gerek kurumun kendisi gerekse çalışanları adına çeşitli taleplerde bulunmaktan geri durmaz. Bunlardan bir tanesi cemiyetin damga resminden muaf olmasına yönelik isteğidir. Fakat Dâhiliye Nezareti cemiyetin, hazineye menfaat temin eden damga resminden affına dair bir lüzum görmez[1058]. Harp hâli dolayısıyla ordunun çeşitli ihtiyaçlarını yabancı ülkelerden ithalini planlayan cemiyet bu kez, söz konusu malların ve buna ek olarak yurt dışından kendilerine yapılacak ayni ve nakdî

Müteallik Muhâberât ve Mürâselâtının Posta ve Telgraf Ücretinden İstisnâsı Hakkında Kanûn", *Düstur*, II. Tertip, C. 6, Dersaadet 1334, s. 817. Bu kanunla cemiyet haberleşme ücretlerinden muaf tutuluyordu. Bununla birlikte, suistimalin önüne geçebilmek adına, gereksiz telgraf kullanımlarında ücretin karşı tarafa ödetildiği oluyordu. Örneğin Zor mutasarrıflığının *muhtâc-ı istifsâr-ı husûsâttan* olmayan bir konuda üst üste iki kez gönderdiği telgrafların ücretinin, liva telgrafhanesine ödenmesi tebliğ edilmiştir. Bkz. BOA, *DH.İUM.*, 72/33 (Dâhiliye Nezareti'nden Zor mutasarrıflığına gönderilen 4 Haziran 332/17 Haziran 1916 tarihli tahrirat).

[1057] BOA, *DH.MTV.*, 35/8 (MMC'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 14 Teşrin-i evvel 330/27 Ekim 1914 tarihli tezkere).

[1058] BOA, *DH.MTV.*, 35/8 (Dâhiliye Nezareti'nden MMC'ne gönderilen 13 Eylül 330/26 Eylül 1914 tarihli tahrirat).

yardımların gümrük resminden muaf tutulması için girişimde bulunur. Ancak cemiyetin bu talebi de hükümet nezdinde kabul görmez[1059].

Bunların dışında cemiyet, çalışanlarının bazı mükellefiyetlerden muaf tutulmaları için de gayret sarfeder. Örneğin, cemiyet faaliyetlerinin kesintiye uğramaması için şube reisi, başkâtip, muhasebeci, veznedar gibi tecrübeli memurlarının askerlik mükellefiyetlerinin tecil edilmeleri konusunda ricada bulunur[1060]. Cephelerde askere duyulan ihtiyacı göz önünde bulunduran devlet, genelde cemiyetin bu türden taleplerini reddeder[1061]. Devletçe tasdik edilmiş bir hayır kurumu olmasından dolayı temettü vergisinden muaf olan cemiyet, bu muafiyetin cemiyet memurları ve müstahdemlerini de kapsaması yönünde talepte bulunur[1062], ancak bu talebi de imkân dâhilinde görülemez[1063].

B. I. DÜNYA HARBİ'NİN BİTİŞİ VE CEMİYETİN KAPATILIŞINI HAZIRLAYAN SÜREÇ

İttihat ve Terakki Cemiyeti 23 Temmuz 1908'de meşrutiyeti ilan etmekle birlikte 1913 yılına kadar hükümetler üzerinde tam bir denetim sağlayamamıştı. Tarihe "Bâbıâli Baskını" olarak geçen ve 1913 yılı başlarında meydana gelen hükümet darbesi ile İttihat ve Terakki'nin iktidarı tam manasıyla ele aldığına şahit oluyoruz. İttihat ve Terakki'nin bu tarihten sonra tam ve gerçek bir iktidar sahibi olduğu söylenebilir. Bundan sonra muhaliflerine karşı nispeten ılımlı bir politika

---

[1059] BOA, *DH.İUM.*, 27/3 (Dâhiliye Nezareti'nden MMC'ne gönderilen 14 Eylül 331/27 Eylül 1915 tarihli tahrirat). Müdâfaa-i Milliye bu talepte bulunurken, kendisi gibi kamu yararına çalışan Hilâl-i Ahmer ve Donanma cemiyetlerinin gümrük resminden muaf olduğunu iddia ederek aynı muafiyetin kendisine de tanınmasını istemiştir. Ancak Maliye Nezareti Hilâl-i Ahmer namına ve sıhhiye işlerinde kullanılmak üzere yurt dışından gelecek malların gümrük resminden muaf olduğunu, bununla birlikte Donanma Cemiyeti için böyle bir muafiyetin söz konusu olmadığını bildirmiştir [BOA, *DH.İUM.*, 27/3 (Maliye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 12 Eylül 331/25 Eylül 1915 tarihli tahrirat)].

[1060] BOA, *DH.İUM.EK.*, 26/93 (MMC'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 22 Teşrin-i evvel 332/4 Kasım 1916 tarihli tezkere).

[1061] BOA, *DH.İUM.*, 36/1-22 (Dâhiliye Nezareti'nden Zor mutasarrıflığına gönderilen 26 Mayıs 332/8 Haziran 1916 tarihli tahrirat); BOA, *DH.İUM.*, 72/33 (Dâhiliye Nezareti'nden Zor mutasarrıflığına gönderilen 4 Haziran 332/17 Haziran 1916 tarihli tahrirat); BOA, *DH.İUM.EK.*, 26/93 (Dâhiliye Nezareti'nden MMC'ne gönderilen 7 Kanun-ı sani 332/20 Ocak 1917 tarihli tahrirat).

[1062] BOA, *ŞD.ML.NF.*, 47/1 (MMC'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Haziran 333/12 Ağustos 1917 tarihli tezkere).

[1063] BOA, *ŞD.ML.NF.*, 47/1; BOA, *DH.İUM.EK.*, 39/10 (29 Ağustos 333/29 Ağustos 1917 tarihli Şura-yı Devlet mazbatası).

izleyen cemiyet, daha önceki hükümetlerin uygulamalarına karşı bir misilleme yapmamaya özen gösterdi. İçinde bulunulan Balkan Harbi dolayısıyla "partiler üstü" bir niteliğe bürünmek gayretindeydi[1064]. Zira memleketin geçirmekte olduğu son derece nazik süreç, bu türden bir politikayı gerekli kılıyordu. Bunun aksi bir duruş, Çatalca'ya kadar dayanmış olan Balkanlı müttefiklerin işine yaramaktan başka bir netice vermeyecekti.

Meşrutiyetin ikinci kez ilanından 1913 yılına kadar geçen dört yılda mevcut kabinelerin sık sık değişmesi, iç siyasette çalkantılı ve buhranlı bir dönem yaşanmasına neden oldu. İçte yaşanan karışıklığın dış siyasete yansıması da açıkçası farklı olmadı. Peş peşe çıkan harpler ve yaşanan toprak kayıpları, halkın moralini bozduğu gibi iç siyasetteki başarısızlığın orduya olan tezahürünü de gözler önüne sermekteydi. Yaşanan harp koşulları ve yenilgiler ile siyasi muhalefet birlikte düşünüldüğünde, İttihat ve Terakki ile memleketin o zaman en çok ihtiyaç duyduğu şeyin, birlik ve beraber olacağı açıktı. Tesis edilecek birlik ve beraberlik ise doğrudan İttihat ve Terakki'nin takip edeceği politikalarla şekillenecekti. Bu bağlamda İttihat ve Terakki'nin kurmayı planladığı partiler üstü ve fırka siyaseti gütmeyen bir cemiyetle hem vatandaşların vatan sevgisi orduya destek fikrine kanalize edilebilecek, hem de muhalefeti susturmak mümkün olabilecekti. Böylece maddi anlamda orduya destek sağlanabileceği gibi muhalefetsiz siyaset yapmanın verdiği güçle cemiyetin konumu güçlendirilebilecekti. İşte böyle bir siyasi atmosferde doğmuş olan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, 1913 yılından I. Dünya Harbi'nin sonuna değin mevcut İttihat ve Terakki iktidarıyla son derece uyumlu çalıştı, âdeta Dâhiliye ve Harbiye nezaretlerinin bir yan kolu gibi işlev gördü. İttihat ve Terakki'nin siyaset üzerindeki kontrolünü iyice arttırdığı bu harp yılları, gerek Müdâfaa-i Milliye'nin, gerekse Donanma ve Hilâl-i Ahmer gibi dönemin diğer sosyal yardım cemiyetlerinin devletin bir uzantısı şeklinde hareket etmelerine olanak sağladı. Ancak bu tablo harbin sonlarına doğru tamamen tersi bir durum arz etmeye başlayacaktır.

1918 yılı sonlarına doğru İtilaf kuvvetlerinin peşi sıra yaptığı hamleler, harbin sonunu getirir. 19 Eylül 1918'de Filistin'e büyük bir taarruz başlatan

[1064] Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 354.

İngilizler, buradaki Osmanlı cephesini dağıtır. Osmanlı ordusu Suriye'nin kuzeyine kadar çekilir. Aynı günlerde Bulgar cephesine de yüklenen İtilaf kuvvetleri, buradaki cepheyi de yarmayı başarır. Ateşkes istemek zorunda kalan Bulgaristan, 30 Eylül 1918'te yapılan mütareke sonucu harpten çekilir. Osmanlı Devleti'nin batı savunma hattını oluşturan Bulgar cephesinin çökmesi, Trakya ve İstanbul'u İtilaf kuvvetlerinin açık hedefine karşı savunmasız bırakmaktadır. Tükenmiş durumdaki Almanya'nın da kısa zaman sonra barış talebinde bulunduğu görülür. Bu durumda vaziyet Osmanlı Devleti için de son derece umutsuz görünmektedir. 4 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti, Almanya ve Avusturya- Macaristan, ABD Başkanı Wilson aracılığıyla, barış ister. Bu arada istifasını sunmuş olan Talat Paşa'nın yerine sadarete İzzet Paşa getirilir. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti için oldukça ağır hükümler içermektedir. Bu hükümlerin en önemlileri Boğazlar'ın açılması, İtilaf devletlerinin güvenliklerini tehlikede gördükleri Osmanlı topraklarını işgal edebilme hakkına sahip olmaları ve neredeyse tüm Osmanlı askerlerinin terhis edilerek orduya ait silah ve askerî gereçlerin müttefiklerin emrine verilmesi sayılabilir[1065].

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla son bulan harp hâli, pek çok kimseye rahat bir nefes aldırır. Zira başkent İstanbul'un işgal edilebileceği ihtimali, zihinlerden oldukça uzaktır. Fakat mütarekenin hemen akabinde, 13 Kasım 1918 gibi çok erken bir tarihte, müttefik harp gemilerinden oluşan bir filo, İstanbul limanına girer. 2.616 İngiliz, 540 Fransız ve 470 İtalyan askerinden oluşan müttefik kuvvetler hemen karaya çıkarak kışla, otel, Fransız ve İtalyanlara ait okul ve hastane binalarını işgal ederek buralara yerleşirler[1066].

C. MÜDÂFAA-İ MİLLİYE CEMİYETİ'NİN KAPATILIŞI

1. Cemiyetin Kapatılış Süreci

Balkan Harbi gibi devletin en buhranlı ve sancılı zamanında hayat bulmuş olan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin kapatılışı da son derece sancılı bir sürece, mütareke dönemine (1918-1922) tesadüf eder. I. Dünya Harbi'nin sona ermesinden sonra İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidardan düşmesi ve cemiyet ileri gelenlerinin

[1065] Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul 2013, s. 113-119.
[1066] Bilge Criss, *a.g.e.*, s. 149-150.

yurt dışına kaçmasıyla başlayan süreç, iktidarı ele alan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın, geçmişin izlerini silmek istercesine, İttihatçı kurumları tasfiye etmeye başlamasıyla devam eder. Yeni iktidar, İttihat ve Terakki kulüpleriyle birlikte Müdâfaa-i Milliye ve Donanma gibi dönemin önde gelen sosyal yardım ve hayır kurumlarını da İttihatçı kimlikleri nedeniyle gözden çıkarır.

Faaliyette bulundukları süre içerisinde zaman zaman anlaşmazlıklar yaşamakla birlikte aynı amaca hizmet etmiş olmanın verdiği gayretle sık sık teşrik-i mesai halinde bulunan Müdâfaa-i Milliye ve Donanma cemiyetlerinin kapatılmaları da aynı tarihte gerçekleşir. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Harbiye Nezareti'ne, Donanma Cemiyeti'nin ise Bahriye Nezareti'ne ilhakı Tevfik Paşa kabinesi döneminde düşünülmekle birlikte cemiyetlerin kapatılışı Damat Ferit Paşa kabinesi döneminde vuku bulur[1067].

Cemiyet nizamnamesinin 9. maddesinde belirtildiği üzere, vilayet kongreleri tarafından yapılan gizli oylama sonucu mutlak çoğunluğu elde ederek seçilen ikişer azanın, payitahttaki merkez-i umumi idare heyeti ile olan toplantısı, genel kongre olarak nitelendirilir. Nizamnamenin 45. maddesine göre, genel kongrenin her sene Haziran ayının birinci gününde, payitaht İstanbul'da toplanması gerekmektedir. Ancak cemiyetin kurulduğu 1913 yılından itibaren 1918 yılına kadar, hiçbir zaman genel kongresinin toplanmadığına şahit oluyoruz.

Cemiyetin heyet-i umumiyesinin 20 Nisan 1918 tarihinde gerçekleştirdiği toplantıda, heyet-i idarenin senelik raporu okunur. Daha sonra 1917 senesine ait gelir ve gider hesapları incelenerek tasdik olunur ve kongrenin Eylül ayında toplanması kararlaştırılır[1068]. Ancak kongrenin toplanması belirlenen tarihten iki ay sonra gerçekleşir.

Cemiyetin ilk genel kongresi için 5 Kasım 1918 tarihi uygun bulunur. Divanyolu'ndaki merkez-i umumi binasında toplanacak kongreye İstanbul ve taşra şubelerinden seçilen delegeler davet edilir. Ayrıca cemiyet genel meclisinde alınan karar gereği, cemiyetin ifa ettiği vazifenin millî ve vatani olması dolayısıyla, genel kongre müzakerelerinin aleni bir şekilde cereyan etmesi gerektiği fikrine varılır. Bu

[1067] Lütfi Simavi, *a.g.e.,* s. 320-321.
[1068] *Tasvir-i Efkâr,* nr. 2431, 21 Nisan 1334/21 Nisan 1918, s. 2.

sebeple resmî ya da hususi hiçbir şekilde siyasetle ilgisi olmayan bütün hayır kurumları, cemiyetler, spor kulüpleri ve Osmanlı matbuatından seçilecek ikişer kişinin, kongre müzakerelerine katılmak üzere genel merkez binasına davet edilmesi uygun bulunur[1069].

Kararlaştırılan günde toplanan kongre, reis Edirne Mebusu Faik Bey'in açılış tebliğiyle başlar. Açılışın ardından cemiyetin 1913-1917 yılları arasındaki faaliyet ve muamelatını içeren ayrıntılı rapor okunur, sonrasında seçimlere geçilir. Yapılan oylamanın ardından kongreye damad-ı hazret-i şehriyari Selahaddin Ali Bey reis-i evvel, Ali Rıfat Bey de reis-i sani olarak seçilirler. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin padişahın himayesinde bulunmasından dolayı padişaha ve cemiyetin fahri reisi olmasından dolayı da veliahda bağlılıklarını bildiren birer telgraf çekilmesine karar verilir. Sonrasında müzakerelere başlanır ve cemiyetin kuruluşundan 1917 yılı sonuna değin 5 yıllık faaliyetlerini düzenleyen bilanço ve hesap cetveli kongreye takdim edilir. Bunun bir encümen tarafından incelenmesi uygun görülerek 5 kişiden oluşan bir Tedkik-i Hesap Komisyonu seçilir. Cemiyet nizamnamesinde bazı maddelerin değiştirilmesi hakkında genel merkez tarafından verilen teklif, bu konu hakkındaki esbab-ı mucibe ve tadil layihasıyla birlikte kongre heyetine arz edilir. Bunun da incelenmesi için yine 5 kişiden oluşan ayrıca bir komisyon daha oluşturulur. Her iki komisyon incelemelerini tamamlayıp konu hakkındaki kararlarını bildirinceye kadar kongre müzakerelerine ara verilir. Kongrenin ikinci toplantısı, komisyonların görevlerini tamamlamasından sonraya ertelenir[1070].

Bu arada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin son kongresi de Kasım'ın ilk günü toplanır. 120 civarında üyenin katıldığı kongreye Talat Paşa reislik eder. Talat Paşa açılış nutkunda, 1908-1918 yılları arasındaki on yıllık süre zarfında İttihat ve Terakki'nin takip ettiği politikaları gerekçeleriyle birlikte uzun uzadıya anlatır. Kongrenin sonunda cemiyetin tamamen feshedilmesine, yerine İttihat ve Terakki'nin varisi sayılacak "Teceddüd Fırkası" adında yeni bir parti kurulmasına karar verilir.

[1069] *Hadisat*, nr. 16, 4 Teşrin-i sani 1334/4 Kasım 1918, s. 2; *Vakit*, nr. 371, 4 Teşrin-i sani 1334/4 Kasım 1918, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2550, 4 Teşrin-i sani 1334/4 Kasım 1918, s. 2.

[1070] *Hadisat*, nr. 18, 6 Teşrin-i sani 1334/6 Kasım 1918, s. 2; *Vakit*, nr. 373, 6 Teşrin-i sani 1334/6 Kasım 1918, s. 2.

Devir işleminin yapılmasının ardından aynı günün gecesi, cemiyetin ileri gelenleri yurt dışına kaçar. Talat, Enver ve Cemal paşalar ile Beyrut Valisi Azmi, eski polis müdürü Bedri, doktor Nazım, doktor Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi beyler, Boğaz'da onları bekleyen bir Alman denizaltısına binerek İstanbul'dan ayrılırlar[1071].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin genel kongresine ait ikinci toplantının 2 hafta sonra yapılması karara bağlanır ve delegeler 19 Kasım Salı günü yapılacak toplantı için merkez-i umumiye davet edilir[1072]. Toplantı, bir önceki toplantıda reis seçilmiş olan Selahaddin Ali Bey başkanlığında açılarak görüşmelere başlanır. Yine bir önceki toplantıda gündeme gelmiş olan cemiyet nizamnamesindeki değişiklik delegelerce incelenerek kabul edilir. Belediye seçimlerinde ve Osmanlı Devleti'nin yapacağı sulha dair hazırlıklarda, cemiyetin İrşat Heyetleri'nce faaliyetler yürütülmesi karara bağlanır[1073]. Ayrıca toplantıların başlangıcında veliahda gönderilmiş olan telgraftan dolayı veliahdın duyduğu memnuniyet ve selamlar, kongre delegelerine iletilir. 5 gün sonra tekrar toplanmak üzere kongreye ara verilir[1074].

Kongrenin üçüncü toplantısından az evvel, basında cemiyet hakkında bir haber çıkar. Aslında haber doğrudan cemiyetle alakalı olmayıp tahsisat-ı mestureden[1075] (örtülü ödenek) Enver Paşa eliyle yapılan harcamaları (gazetenin tabiriyle israfı) gösteren bir listedir. "*Bir Vesika-yı İhtilas*" başlığıyla verilen haberde, 1918 yılı zarfında Sipahi Ocağı, Türk-Alman Yurdu[1076], İttihat ve Terakki

---

[1071] Hasan Babacan, *Mehmed Talât Paşa (1874-1921)*, Ankara 2005, s. 187-193; Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, İstanbul 2013, s. 115-116.

[1072] *Hadisat*, nr. 29, 17 Teşrin-i sani 1334/17 Kasım 1918, s. 2; *Vakit*, nr. 384, 17 Teşrin-i sani 1334/17 Kasım 1918, s. 2; *Sabah*, nr. 10.417, 17 Teşrin-i sani 1334/17 Kasım 1918, s. 2.

[1073] Söz konusu faaliyetler kapsamında, sulh akdine kadar memleket hakkında dışarıda vuku bulan menfi düşünce ve propagandanın önüne geçmek maksadıyla, Fransızca ve İngilizce yayın yapacak bir gazete neşrine karar verilir. Cemiyetin İrşat Heyeti, lazım gelen hazırlıkların ifasından sorumluydu. Bunun haricinde daha önce imtiyazı alınmış olan "Müdâfaa-i Milliye" namındaki mecmuanın da, dâhile hizmet vermek üzere haftalık olarak neşredilmesi düşünülür (*Vakit,* nr. 402, 5 Kanun-ı evvel 1334/5 Aralık 1918, s. 2). Fransızca gazeteden kasıt, cemiyetin yayınları arasında zikrettiğimiz, *Le Courier de Turquie* olmalıdır.

[1074] *Vakit*, nr. 387, 20 Teşrin-i sani 1334/20 Kasım 1918, s. 2.

[1075] Tahsisat-ı mesture, Teşkilat-ı Mahsusa'nın özel bütçesi olup Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından denetleniyordu (Bilge Criss, *a.g.e.*, s. 145).

[1076] Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi maksadıyla 11 Şubat 1914 tarihinde Berlin'de kurulan Alman-Türk Derneği'nin faaliyetlerinin başarılı bir şekilde devam ettirilmesi için İstanbul'da da benzer bir örgütlenmeye gidildi ve 3 Ekim 1915 tarihinde Türk-Alman Derneği kuruldu. Türk-Alman kültür ilişkilerinde önemli bir etken haline gelen

Merkez-i Umumisi gibi İttihatçı kuruluşlara tahsisat-ı mestureden ödenen para miktarları gösterilmektedir. Oldukça uzun olan bu listede Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti de tahsisat-ı mestureden ödenek alan taraflar arasında yer almaktadır. Buna göre Müdâfaa-i Milliye ve Hilâl-i Ahmer cemiyetleri ile birlikte bazı zevata, 1918 yılı içerisinde aylık ödemeler yapılmıştır. Sözü geçen kurum ve şahıslara ödenen para miktarının toplamı ise 348.773 Osmanlı lirasıdır. Toplam harcamanın 3.473.738 lira 50 kuruş olarak gösterildiği liste, "*Enver Paşa eliyle israf edilen milyonlar hakkında bir fikir vermesi amacıyla*" neşredilmiştir. Anlaşılacağı gibi söz konusu 348.773 lira müşterek bir yekûndur. Dolayısıyla tamamen Müdâfaa-i Milliye'ye tahsis edilmiş olmayıp Hilâl-i Ahmer ve diğer bazı harcama kalemlerini de içermektedir[1077].

Yukarıda bahsedilen haber, 24 Kasım 1918 Pazar günü üçüncü kez toplanan kongrenin de gündemini oluşturur. Cemiyet, Harbiye Nezareti'nden para aldığını inkâr etmeyip alınan paraların asker ailelerinin ev kiralarına sarfedildiğini söylemektedir. Toplantıda bulunan Harbiye Nezareti'nde görevli bir memur da, bu durumun nezaretçe belirtileceği yönünde beyanatta bulunur. Bunun dışında, cemiyetin kuruluşundan 1917 yılı sonuna kadar bütün hesaplarını incelemekle görevli Tetkik-i Hesap Komisyonu'nun görevini tamamladığını görüyoruz. Komisyonun hazırladığı rapor okunarak uzun uzadıya müzakere edilir, cemiyet defterlerindeki kayıtların muntazam tutulduğu ve birbirini doğruladığı görülerek cemiyetin bu işi mükemmel bir surette gerçekleştirdiği sonucuna varılarak rapor kabul edilir. Cemiyet nizamnamesinin 47. maddesi uyarınca bu durumun neşir ve ilanına karar verilir. Kongre sonunda seçim yapılarak bir reis, bir reis-i sani ile

---

derneğin masrafları, Alman-Türk Derneği veya Osmanlı Harbiye Nezareti tarafından karşılanacaktı. Alman-Türk Derneği'nin 10 Ağustos 1915 tarihli yönetim kurulu toplantısında, Alman kültür ve ekonomisinin Türkiye'de sunulması ve iki taraf arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi maksadına yönelik, İstanbul'da "Dostluk Yurdu" adıyla bir Alman Evi'nin kurulması fikri ortaya çıktı. "Türk-Alman Ocağı" adıyla da anılan Alman Evi'nin planlanmasından güdülen maksat, doğuda yüz yılı aşkın bir süredir kültürel manada hâkimiyet süren Fransa'nın yerini alacak şekilde, Türklere Alman kültür ve ekonomi hayatının önem atfedilen alanlarını tanıtmak, geniş kesimlere Alman âdet, durum ve şartlarını süratli bir şekilde tanıtmaktır. 27 Nisan 1917 tarihinde geniş katılımlı bir törenle temeli atılan ev, harpten yenik çıkan Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte, sadece proje halinde kalır (Mustafa Gencer, *Jöntürk Modernizmi ve "Alman Ruhu" 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim*, İstanbul 2010, s. 225, 252-253, 257-258, 265). Dolayısıyla metinde bahsi geçen "yurt", Türk-Alman Derneği olmalıdır.

[1077] *Hadisat*, nr. 33, 21 Taşrin-i sani 1334/21 Kasım 1918, s. 2.

cemiyetin merkez şubesine ayrılmak üzere 30 aza seçilir. Seçimleri, kongrede reis ve reis-i sani olarak görev yapan Selahaddin Ali Bey reis, Ali Rıfat Bey de reis-i sani olarak kazanmışlardır [1078] . Ancak kısa bir müddet sonra hayatını kaybeden Selahaddin Ali Bey'in ardından seçimler yinelenir. Bu kez reis-i sani Ali Rıfat Bey reis, İsmail Bin Cebbare de reis-i sani olarak seçilirler[1079]. Ali Rıfat Bey'in cemiyet reisliği de uzun sürmez ve sağlık sorunlarını gerekçe göstererek istifasını sunar. Bunun üzerine Dâhiliye eski nazırı Fethi (Okyar) Bey reis olarak cemiyetin başına geçer[1080].

Harbiye Nezareti tarafından tahsisat-ı mestureden ödendiği iddia edilen paralarla ilgili "*Bir İzah*" başlığıyla, gerçekten bir açıklama yapılır[1081]. Ancak bu açıklamada cemiyetin durumuna hiçbir şekilde atıf yapılmaksızın, listede bir şahsa verilmiş gösterilen 5.550 lira ile ilgili bir izah yapılmakla yetinilmiştir. Yapılan izaha göre söz konusu 5.550 lira, "*sâbık kabinece nef'-i memlekete masrûfiyyeti mevcûd ve mahfûz senedât-ı resmiyye ile muhakkak olan muhtelif mahâllere ale'l-usûl i'tâ kılınmış*"tı [1082] . "Muhtelif mahaller" tabiriyle Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin kastedilip edilmediğini bilemiyoruz. Zira ifade son derece kapalıdır. Ancak bu açıklama cemiyeti tatmin etmemiş olacak ki, 3 gün sonra basında Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin gayet uzun bir izahnamesinin yer aldığını görüyoruz. Söz konusu izahnamede cemiyet, diğer bazı makam ve zevat ile birlikte kendisine de verildiği iddia edilen 348.773 Osmanlı lirasının payına düşen net miktarı ve verilme sebebi hakkında herhangi bir açıklama yapılmamasının, kamuoyunda yanlış anlama ve

---

[1078] *Vakit*, nr. 392, 25 Teşrin-i sani 1334/25 Kasım 1918, s. 2; *Hadisat*, nr. 38, 26 Teşrin-i sani 1334/26 Kasım 1918, s. 2; *Sabah*, nr. 10.426, 26 Teşrin-i sani 1334/26 Kasım 1918, s. 2.

[1079] *Muvakkit*, nr. 3 (431), 4 Kanun-ı sani 1335/4 Ocak 1919, s. 2.

[1080] *Mütevakkit*, nr. 3 (453), 26 Kanun-ı sani 1335/26 Ocak 1919, s. 2. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Fethi Bey cemiyetin son reisidir.

[1081] Bu konunun basında yer almaya başlaması hükümeti harekete geçirmiş olmalıdır. Nitekim Tevfik Paşa hükümeti tarafından kurulan Tetkik-i Hesabat ve Seyyiat Komisyonu'nun ele aldığı ilk konu, Enver Paşa ve Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa eliyle tahsisat-ı mestureden yapılan keyfî harcamalar olmuştur. Komisyonun yaptığı incelemeler, sözü geçen tahsisattan kimlere ne miktarda ödeme yapıldığı üzerine yoğunlaşmıştır. Komisyonun muhatabı olan İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin yurt dışına kaçtıklarının anlaşılması üzerine, 2 Aralık 1918 tarihli Meclis-i Vükela toplantısında bunlara yönelik bir karar alınır. Karara göre, firar eden Enver, Cemal ve Talat Paşa ile İsmail Hakkı Paşa, Doktor Nazım, Doktor Bahaaddin Şakir, (Kara) Kemal, Muhiddin, Bedri, Azmi ve Hakkı beylerin, üzerinde bulunan taşınmaz malları hiçbir sebep ve suretle başkasına terk veya devredilerek satılamayacaktır (Nurten Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2011, s. 258).

[1082] *Hadisat*, nr. 36, 24 Teşrin-i sani 1334/24 Kasım 1918, s. 2.

şüpheye mahal bırakmaması için bir açıklama yapmayı gerekli gördüğünü belirterek söze başlar. Cemiyet harp boyunca Harbiye Nezareti ile müşterek çalıştığını ve ondan yardım aldığını inkâr etmemekte ve parasal nitelikteki bu yardımın ana harcama kalemini de hane kiralarının oluşturduğunu ifade etmektedir. Bilindiği üzere cemiyet, reisleri askerde bulunan muhtaç ailelerin hane kiralarını ödemeyi üzerine almış ve bu görevi düzenli bir şekilde ifa etmiştir. Fakat gün geçtikçe miktarı artan bu harcamaya cemiyet bütçesinin yeterli gelmemeye başlaması üzerine devreye Harbiye Nezareti girmiş ve hane kiraları cemiyet ve nezaretin müşterek yardımları ile ödenmeye başlanmıştır. Harbiye Nezareti 1916 yılı başlarından itibaren aylık 1.500 lira ve aynı yılın ortasından itibaren de 2.000 lira miktarında cemiyete ödeme yapmıştır. Dolayısıyla 1918 yılına münhasır olan listedeki yekûnun 16.000 lirası cemiyete aittir. Cemiyet Harbiye Nezareti'nden alınan bu paranın nezaretin hangi tahsisatından yapıldığını bilmemektedir. Bununla beraber nezaretten her ay para alınırken bir önceki ay alınan paranın dağıtım şekline ait bordro ile hane sahiplerinden alınan senetlerin, nezaretin muhasebe müdürlüğüne takdim edildiği belirtilir[1083].

Bu arada Maliye Nezareti cemiyet hesaplarının araştırılması için harekete geçer. Hatırlanacağı üzere cemiyet ilk ve son kongresinde hesapların araştırılması için 5 kişilik bir tedkik-i hesap komisyonu kurmuş, bu komisyon da kongreye, cemiyet hesaplarında herhangi bir suistimal veya yolsuzluk olmadığı yönünde rapor sunmuştu. Fakat bununla yetinmeyen Maliye Nezareti, maliye müfettişlerinden İhsan Bey'i, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin hesaplarını tetkike memur eder. Aynı şekilde Aram Efendi de Donanma Cemiyeti'nin hesaplarını tetkik için görevlendirilir[1084]. Birkaç gün sonra basında dönemin maliye nazırının bir beyanatı yayımlanır. Nazır Abdurrahman Bey, İhsan Bey'den henüz bir rapor almamakla birlikte Müdâfaa-i

[1083] *Hadisat*, nr. 39, 27 Teşrin-i sani 1334/27 Kasım 1918, s. 2.
[1084] *Zaman*, nr. 285, 19 Kanun-ı sani 1335/19 Ocak 1919, s. 1; *Muvakkit*, nr. 7 (446), 19 Kanun-ı sani 1335/19 Ocak 1919, s. 2.

Aynı dönemde, başlatılan İttihatçı avından nasibini alan bir diğer hayır kurumu Hilâl-i Ahmer Cemiyeti olmuştur. 1911 yılından itibaren yapılanmasında İttihat ve Terakki Fırkası'nın etkinliğinin söz konusu olduğu cemiyet, işgal devletlerinin de desteğini almış olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından çok sıkı takibata uğrar. Damat Ferit Paşa'nın da dâhil olduğu hükümetler tarafından 4 kez teftişi yapılır. Ancak hiçbirinde ciddi anlamda usulsüzlüklere rastlanmaz. Bu dönemde pek çok gelir kaynağından mahrum kalan cemiyet, İstanbul'daki bütün aşhanelerini kapatmak zorunda kalır. İstanbul'un işgaliyle birlikte el konulan ilk bina da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin merkezi olur (Safiye Kıranlar, *a.g.e.*, s. 242, 398).

Milliye'nin hesaplarındaki yolsuzlukların meydana çıkarılacağı ve müsebbibleri her kim ise mesul tutulacakları yönünde kararlı bir söylemde bulunur[1085]. Anlaşılan nazır, elinde herhangi bir rapor veya kanıt olmadığı halde cemiyet hesaplarında muhakkak bir usulsüzlük yapıldığına inanır vaziyettedir[1086].

Bu arada 29 Rebiülahir 1337 (1 Şubat 1919) tarihli Meclis-i Vükela kararıyla, "*Müdâfa'a-i Milliyye ve Donanma Cem'iyyetlerinin şimdiki şekilde devâmları münâsib olmadığından ba'de dâirelerince iktizâ'ları bâ-teemmül karâr ittihâz olunmak üzere Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti'nin Harbiyye ve Donanma-yı Osmanî Cem'iyyeti'nin Bahriyye nezâretlerine ilhâkı ve bunların menkûl ve gayr-i menkûl her nev' emlâk ve emvâline mezkûr nezâretlerce vaz'-ı yed edilmesi lüzûmunun Harbiyye ve Bahriyye nezâretlerine teblîği*" uygun görülür[1087]. Söz konusu kararın tebligatı, 2 Şubat 1919 tarihinde sadaret makamından Harbiye, Bahriye ve Dâhiliye nezaretlerine yapılır[1088]. Aynı gün gazetelerde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mallarına el konulduğuna dair Dâhiliye Nezareti'nin resmî bir tebliği yayımlanır[1089]. Kararın ardından İttihat ve Terakki kulüplerindeki eşya ve paralara hükümetçe el konulur. El koyma işleminden kulüplerin bazılarında faaliyet göstermekte olan Müdâfaa-i Milliye şubeleri de etkilenir. Cemiyet 20 Şubat 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği takrirde, İttihat ve Terakki kulüblerinde yapılan tasfiye işlemlerinden cemiyet şubelerinin zarar gördüğünü, el konulan

---

[1085] *Sabah,* nr. 10.488, 27 Kanun-i sani 1335/27 Ocak 1919, s. 1.

[1086] Nazırın açıklamalarından sadece bir ay sonra Maliye Nezareti'nin, yapılan teftişin sonucu olarak gerek Donanma gerekse Müdâfaa-i Milliye cemiyetlerinin hesaplarında her hangi bir suistimal olmadığını itiraf etmesi, ciddi bir çelişki olarak göze çarpmaktadır (*Vakit*, nr. 483, 25 Şubat 1335/25 Şubat 1919, s. 2).

[1087] BOA, *MV.*, 214/50; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I (Açıklamalı Kronoloji) Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919),* Ankara 1993, s. 116.

[1088] *Takvim-i Vekayi*, nr. 3462, 3 Şubat 1335/3 Şubat 1919, s. 2; *Sabah*, nr. 10.496, 4 Şubat 1335/4 Şubat 1919, s. 1.

[1089] Tebliğ şu şekildedir: "*Evvelce fesh olunduğu kendi taraflarından i'lân edilen İttihâd ve Terakkî Cem'iyyeti'nin ba'de tebeyyün edecek hâle göre muktezâsı îfâ olunmak üzere şimdiden cem'iyyet-i mefsûhanın gerek merkezde ve gerek vilâyâtda bulunan menkûl ve gayr-i menkûl kâffe-i emlâk ve emvâline ve nukûd ve tahvîlâtına hükûmetçe vaz'-ı yed edilmesine meclis-i mahsûs-u vükelâca karâr verilerek îcâbına tevessül edilmiş olduğu beyân olunur.*" *Zaman*, nr. 300, 3 Şubat 1335/3 Şubat 1919, s. 1.

cemiyet eşyası ile paralarının teslimi ister[1090]. Dâhiliye Nezareti bu takriri Maliye Nezareti'ne gönderir, Maliye Nezareti konuyla ilgili açıklamada bulunur[1091].

Meclis-i Vükela'nın aldığı karar basında tartışılırken, "devamları münasip görülmeyen" bu cemiyetlerin şimdi ne gibi bir şekil alacağı konusunda kamuoyunun zihninde belirsizlik meydana geldiği vurgulanır. Yıllarca vatan hizmetinde mesai harcamış cemiyetleri ileride nasıl bir geleceğin beklediği belirtilirse, kamuoyunun daha salim bir fikir edinmesine hizmet etmiş olunacaktır. Ayrıca her iki cemiyet de padişahın himayesine mazhar olmuş, nizamnameleri hakkında irade-i seniyye çıkmıştır. Dolayısıyla cemiyetlerin alacağı yeni mahiyet için sadece Meclis-i Vükela kararının yetip yetmeyeceği de izaha muhtaçtır[1092]. Yani cemiyetlerin Harbiye ve Bahriye nezaretlerince ilhakı hakkında irade-i seniyye de çıkarılması uygun bulunmaktadır. Doğrudan doğruya kongrelerine karşı sorumlu olan bu cemiyetler, müstakil birer müessesedir. Hükümet teşkilatı dâhilinde birer şube olmadıklarından dolayı bu iki müessese hükümet dairelerinden birine bağlanamaz. Bunun dışında Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin hesapları iyice tetkik edildikten sonra Harbiye Nezareti'ne bağlanırsa, bu cemiyetin daha faydalı bir şekil alabileceği yönünde de görüşler zikrediliyordu [1093] . Anlaşılan o ki Donanma ve Müdâfaa-i Milliye cemiyetleri hakkında Bahriye ve Harbiye nezaretlerine ilhak kararı alınmış olmasına rağmen kamuoyunda cemiyetlerin devamları yönünde bir düşünce veya istek de kendini hissettirmektedir. Cemiyetlerin bir şekilde hayat bulmaya devam etmesi gerektiği fikri ön plandadır.

Bu arada kendisine resmî her hangi bir müracaatta bulunulmayan cemiyet idarecileri, durumu değerlendirmek üzere 4 Şubat'ta Divanyolu'ndaki merkez-i umumi binasında olağanüstü toplanırlar. Toplantıda, hükümetin aldığı ilhak kararının tatbiki halinde nasıl bir yol izleneceği konusu ele alınır. Sonrasında cemiyete vaz-ı yed edilmesi hâlinde hükümet nezdinde teşebbüse geçilerek reis-i evvel Fethi, reis-i

[1090] BOA, *DH.İUM.*, 19-05/1-63 (Dâhiliye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen 1 Mart 35/1 Mart 1919 tarihli tahrirat).
[1091] BOA, *DH.İUM.*, 19-05/1-63 (Maliye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 17 Cemaziyelahir 337/20 Mart 1919 tarihli cevap).
[1092] *Muvakkit*, nr. 18 (462), 4 Şubat 1335/4 Şubat 1919, s. 2.
[1093] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 5-2642, 4 Şubat 1335/4 Şubat 1919, s. 1; *Zaman*, nr. 302, 5 Şubat 1335/5 Şubat 1919, s. 2.

sani Rıfat ile azadan Fuat Hulusi, Ali Ekrem ve İdris Beyler tarafından cemiyet namına kararın protesto edilmesi kararlaştırılır. Karar çerçevesinde ilk etapta cemiyetin müdafaası meclis-i vükelaya takdim edilecek, eğer buradan bir netice alınamazsa mahkemeye gidilecektir. Ayrıca reis-i evvel Fethi Bey Dâhiliye Nezareti'ne gerçekleştirdiği bir ziyaretle Müdâfaa-i Milliye'nin başlı başına bir müessese olmasından dolayı alınan kararın gayr-i kanunî olduğunu beyan eder. Ancak Nazır Vekili İzzet Bey Meclis-i Vükela kararı ile alınan el koyma kararının kesin olduğunu ifade eder[1094].

Ertesi gün (5 Şubat) *Tasvir-i Efkâr*'da cemiyet merkez binasının yağmalandığı haberi birinci sayfadan verilir. Habere göre, Müdâfaa-i Milliye'nin emval ve eşyasına henüz el konulmadığını gören bazı zevat, cemiyete ait eşyaları aralarında taksime başladıkları gibi bir kısım evrakı da yakmışlardır. Milletin parasıyla alınan bu eşyaların yağmalanması ve lüzumlu evrakın yok edilmesi, Harbiye Nezareti'nin cemiyet mallarına el koyma kararında gösterdiği gevşeklikten kaynaklanmaktadır. Nezaret bu hususta acele etmezse, cemiyette yaşanan talan ve yağma devam edecektir[1095]. Fakat aynı gazete bir gün sonra haberi tekzip eder. Haberi verdikten sonra araştırma yapma gereği hisseden gazete, konu hakkında bilgi almak üzere cemiyet müdürüne bir ziyaret gerçekleştirir. Yapılan mülakat sonucu böyle bir yağma olayının yaşanmadığı ve cemiyetten alınan evrakın özel bir takım mektup ve yazışmadan ibaret olduğu anlaşılır. Haberin tekzibi hususunda cemiyet idaresi de matbaa nezdinde girişimde bulunur[1096].

Dönemin basını her fırsatta cemiyet aleyhine neşriyatta bulunmakta, cemiyete karşı âdeta bir yıldırma politikası izlemektedir[1097]. Zira bu dönemde İstanbul basınında yoğun bir İttihatçı-İtilafçı kavgası hüküm sürmektedir. Bu kavganın temelinde ise İttihat ve Terakki'nin I. Dünya Harbi öncesinde ve sırasında

---

[1094] *Muvakkit*, nr. 18 (462), 4 Şubat 1335/4 Şubat 1919, s. 2; *Mütevakkit*, nr. 19 (463), 5 Şubat 1335/5 Şubat 1919, s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 6-2643, 5 Şubat 1335/5 Şubat 1919, s. 2; *Zaman*, nr. 302, 5 Şubat 1335/5 Şubat 1919, s. 1.

[1095] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2643-6, 5 Şubat 1335/5 Şubat 1919, s. 1.

[1096] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2644-7, 6 Şubat 1335/6 Şubat 1919, s. 2.

[1097] Bu durum mütareke dönemi basının bir niteliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Harbin sonunda iktidardan çekilen İttihat ve Terakki ile onun örgütlediği kuruluşlar hakkında, basında çok sayıda yolsuzluk haberi yer almıştır. Bu konuda müstakil bir çalışma için bkz. Mehmet Aydın, "İttihat ve Terakki'ye Yönelik İstanbul Basınında Yer Alan Bazı Yolsuzluk İddiaları", *Turkish Studies*, C. 3, S. 7, Sonbahar 2008, s. 696-706.

sürdürdüğü uygulamaları yatmaktadır. Bâbıâli Baskını ile iktidarı ele alan İttihat ve Terakki, özellikle Mahmut Şevket Paşa'nın suikast sonucu ölümü üzerine, İstanbul'da istemediği muhalifleri sürgüne gönderir. Sürgün edilenler arasında Refik Halit (Karay), Osman Cemal (Kaygılı), Refi Cevat (Ulunay) gibi gazeteci ve yazarlar da bulunmaktadır. Aydınların sürgünüyle muhalif basın susturulur[1098]. I. Dünya Harbi boyunca da iktidar basına katı bir sansür uygulamış, hiçbir eleştiriye izin vermez[1099]. Bu dönemde hemen bütün gazeteler iktidarın siyasal amaçlarına hizmet ederek yayın hayatında kalabilir, muhalif basın tamamen susturulur. Harbin sonlarına doğru yenilgi olasılığını artık iyice kabul etmiş görünen İttihat ve Terakki Hükümeti, 1918 yılının Haziran ayında sansürü kaldırır[1100]. Bu tarihten itibaren gazetelerin baskıya girmeden önce askerî sansür görevlisinden onay alma zorunluluğu ortadan kalkar, gazeteciler özgürce kalem oynatmaya başlarlar[1101]. Yaşanan basın özgürlüğü ortamında ve Mondros Mütarekesi'yle[1102] başlayan yeni süreçte, muhalif basın İttihatçı çevrelerle tam bir hesaplaşma evresine kendisini kaptırır[1103].

Hakkında vuku bulan olumsuz neşriyattan bunalan cemiyet, uzun bir beyanname kaleme alır. Bir "savunma" niteliğindeki beyannamenin başında, cemiyetin hangi zor şartlar altında vücuda geldiği hatırlatıldıktan sonra milletin kendisine verdiği vazifeyi ifa etmek hususunda gösterdiği gayretleri vurgular.

[1098] Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, Ankara 1994, s. 81.

[1099] I. Dünya Harbi sırasındaki siyasi atmosferi Hüseyin Cahit Yalçın şu şekilde ifade etmektedir: *"…Meşrutiyet rejimi 1908'de başlayarak 1918 yılının sonlarına kadar sürdü. Ama gerçekte Meşrutiyet, ancak Dünya Savaşı başlangıcına kadar devam etmiştir denilebilir. Savaş başlayınca ülkenin siyasal hayatı tamamen hiçe indi. Artık Meclis bir kayıt ve kütüğe geçirme kalemi halini aldı. Hükümeti az çok eleştirme yolunda söylenen sözler bütün bütün ortadan çekildi. Aslında sivil hükümet de yavaş yavaş geçerliğini yitiriyordu. Asker yönetimi, asker sansürü egemen oluyordu. Bu bakımdan, Meşrutiyet devrim eylemini yalnızca altı yılın çalışmaları içinde aramak ve değerlendirmek gerekir."* (Hüseyin Cahit Yalçın, *a.g.e.*, s. 298.)

[1100] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2483, 12 Haziran 1334/12 Haziran 1918, s. 1; Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 112.

[1101] Erol Köroğlu, *a.g.e.*, s. 65.

[1102] Mütareke döneminde İstanbul'da yayımlanan gazeteler ve savundukları görüşler şu şekildedir: *Tevhid-i Efkâr*, *Vakit*, *İleri*, *İkdam* ve *Akşam* Ankara yanlısı, *Tercüman-ı Hakikat* tarafsız, *Tanin* milliyetçi fakat anti-Kemalist, *Peyam-ı Sabah*, *Alemdar* ve *Serbestî* anti-Kemalist ve milliyetçi karşıtı, *Takvim- Vekayi* de resmî devlet gazetesiydi. Mizah gazeteleri *Karagöz*, *Zümrüt*, *Ak-Baba* ve *Diken* olarak sıralanmaktaydı (Bilge Criss, *a.g.e.*, s. 75).

[1103] Salih Tunç, *İşgal Döneminde İstanbul Basını (1918-1922)*, (İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1999, s. 34. Fakat bu özgür ortam çok uzun sürmez. 2 Aralık 1918'de bir genelge yayımlayan Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti (mütareke şartlarını tam anlamıyla uygulamak isteyen İtilaf Devletleri'nin baskısı altında), basına sansür koyar. Sansüre tabi tutulacak yayınlar hakkında bkz. Nurten Çetin, *a.g.t.*, s. 298-299; Alpay Kabacalı, *a.g.e.*, s. 87-88.

Padişahın himayesindeki cemiyet, hükümetin her türlü teftişine her zaman açıktır. Kaldı ki Maliye Nezareti'nce gönderilen müfettiş tarafından bütün hesapları tetkik edilmiş, bunun sonucunda hesapları "fevkalade mükemmel" bulunmuştur[1104]. Sonrasında cemiyetin Harbiye Nezareti'ne ilhak kararı hakkında "… *irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhîye iktirân eylemiş bulunduğundan hükûmetçe harbiyye nezâret-i celîlesine ilhâk ve müessesâtına vaz'-ı yed edilmesi hakkında ahîren ittihâz olunan karârı mugayir-i kanûn*…" gördüğünün altını çizmiştir. Şimdiki hükümetin maksadının "…*mûşikâfâne bir tedkik ve murâkabeden ibâret olmak lâzım geleceğine*…" inanmış olan cemiyet, yapılacak tetkike her şekilde yardım edeceğini, sonrasında "…*bütün teşkîlâtını kemâl-i metânetle sıyanete muvaffak olacağına kani' bulunduğunu*…" belirtmektedir[1105]. Yaşanan siyasi çalkantıya rağmen geleceğe dair umutlu görünen cemiyet idarecileri, hükümetin cemiyete karşı geliştirdiği politikayı sadece bir denetleme olarak görerek, ne kadar iyimser olduklarını ispat etmişlerdir. Anlaşılan yaşananları bir tetkik ve teftiş derecesine indiren cemiyet, bu denetimden tüm teşkilatıyla güçlenerek çıkacağına dair saf duygular beslemekte, cemiyetin kapatılma ihtimaline dahi karşı görünmektedir.

Görüldüğü gibi irade-i seniyye ile teşekkül etmiş bulunan kurumların yine irade-i seniyye ile ilhak veya ilgasının mümkün olabileceği yönünde hâkim bir görüş mevcuttur. Bunun haricinde bir yol takip etmek ve Meclis-i Vükela kararıyla yetinmek, kanuna riayet etmemek anlamını taşıyacaktır[1106]. Cemiyetlerin ilhak tarzının kamuoyunda sorgulanıyor olması veya böyle bir konunun gündeme taşınması, hükümet cephesinde bir kamuoyu baskısı oluşturmuş olabilir. Zira kısa

---

[1104] Cemiyetin basında neşrolunan beyannamesinde, söz konusu maliye teftişinin cemiyet lehine *"fevkalade mükemmel"* şekilde sonuçlandığını ilan etmesi, Maliye Nezareti'ni kızdırır. Cemiyete basın yoluyla cevap veren nezaret, teftişi henüz neticelenmeyen bir müessesenin hesaplarından *"fevkalade mükemmel"* olarak bahsetmenin mümkün olamayacağını, bu hususta hiç kimsenin beyanatta bulunamayacağı gibi memur İhsan Bey'in dahi bir beyanatta bulunmadığını ifade eder (*Mütevakkit*, nr. 19 (469), 11 Şubat 1335/11 Şubat 1919, s. 2). Ancak ilerleyen günlerde nezaret, yapılan teftiş sonucu gerek Donanma gerekse Müdâfaa-i Milliye cemiyetlerinin hesaplarında ciddi bir suistimal olmadığını itiraf etmek zorunda kalır (*Vakit*, nr. 483, 25 Şubat 1335/25 Şubat 1919, s. 2). Cemiyet, her ne kadar İhsan Bey'in raporunun aynen neşrini talep etmişse de, bununla ilgili dönemin basınında herhangi bir habere tesadüf edemedik (*Vakit*, nr. 485, 27 Şubat 1335/27 Şubat 1919, s. 2).

[1105] *Muvakkit*, nr. 20 (464), 6 Şubat 1335/6 Şubat 1919, s. 2; *Zaman*, nr. 303, 6 Şubat 1335/6 Şubat 1916, s. 1.

[1106] Bahriye Nezareti de irade-i seniyye ile teşekkül etmiş olan Donanma Cemiyeti'nin Meclis-i Vükela kararıyla rapt veya ilgasını muvafık görmemekte, irade-i seniyye istihsalinin lazım geleceğini düşünmektedir (*Zaman*, nr. 306, 9 Şubat 1335/9 Şubat 1919, s. 2; *Muvakkit*, nr. 23 (467), 9 Şubat 1335/9 Şubat 1919, s. 2; Lütfi Simavi, *a.g.e.*, s. 320).

zaman sonra her iki cemiyetin Bahriye ve Harbiye nezaretlerine ilhakına dair padişahın irade-i seniyyesi çıkar. Meclis-i Mahsus Meclis-i Vükela'nın gerekçeli kararını 4 Cemaziyelevvel 1337 (5 Şubat 1919) tarihinde onaylar. Ardından 7 Cemaziyelevvel 1337 (8 Şubat 1919) tarihinde de "*Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti'nin Harbiyye ve Donanma-yı Osmanî Cem'iyyeti'nin Bahriyye nezâretlerine ilhâkı ve bunların menkûl ve gayr-i menkûl her nev' emlâk ve emvâline mezkûr nezâretlerce vaz'-ı yed olunmasına*" dair irade-i seniyye çıkar[1107].

Her iki cemiyet hakkında alınan taşınır ve taşınmaz tüm mallarına el koyma kararının derhal tatbik edilmeye başlandığını görmekteyiz. 23 Şubat 1919 Pazar günü aralarında bir polisin de bulunduğu üç kişilik memur grubu, Müdâfaa-i Milliye ve Donanma cemiyetlerinin Antalya şubesine gelerek cemiyet mallarını müsadere etmek üzere görevlendirildiklerini bildirirler. Cemiyet yetkililerinin merkez-i umumiden durum hakkında bilgi sormak için izin istemeleri üzerine şubeyi terk ederler. Beş saat sonra bu kez bir başkomiser, iki polis memuru ve iki jandarma ile şubeye gelen grup müsadere işlemlerine başlar. Şubede bulunan kasa ve eşyalara el konulur, ayrıca Donanma Cemiyeti'ne ait Antalya'daki çimento ve deri mağazaları mühürlenir[1108]. Cemiyet merkezine Diyarbakır Şubesi'nden gelen 700 Osmanlı lirası da, alınan ilhak kararından dolayı cemiyete ödenmez[1109].

Cemiyet mallarına el konulması kararının padişah nezdinde kabul görmesi, aleyhte neşriyat yapan basın organlarına büyük cesaret verir. Müdâfaa-i Milliye'nin adının karıştığı türlü yolsuzluk haberleri, gazete sütunlarında daha fazla yer kaplamaya başlar. Bu haberlerden birine göre, hem Müdâfaa-i Milliye hem de Donanma cemiyetleri görünüşte bir takım hayır faaliyetlerine müstenit olmakla birlikte asıl icraatları, İttihat ve Terakki için gayr-i meşru ve haksız kazanç sağlamaktır. İttihat ve Terakki yapılan suistimallerde cemiyetleri aracı olarak kullanmıştır. Artık yapılan yolsuzlukların önüne geçebilmek için cemiyet hesaplarının tetkik edilerek derhal bunların bir hükümet dairesine bağlanması zarureti hasıl olmuştur. Nitekim Maliye Nezareti'nce yapılan tetkikat sonucunda,

---

[1107] BOA, *DUİT.*, 116/25 (İlgili tarihlere ait Meclis-i Mahsus kararı ve irade-i seniyye); *Mütevakkit*, nr. 24 (474), 16 Şubat 1335/16 Şubat 1919, s. 1; *Zaman*, nr. 312, 16 Şubat 1335/16 Şubat 1919, s. 2; Zeki Sarıhan, *a.g.e.*, s. 123.
[1108] TİTEA, K. 217, G. 2, B. 2001 (23 Şubat 332/23 Şubat 1919 tarihli zabıt varakası).
[1109] *Zaman*, nr. 319, 23 Şubat 1335/23 Şubat 1919, s. 2.

Müdâfaa-i Milliye eliyle gerçekleştirilen bir yapağı ticaretinde 52.500 liralık yolsuzluk yapıldığı ortaya çıkarılır. Bu para bir takım kişiler için ev alımı, ziyafet bedeli, otomobil alımı, otomobil tamiri, bazı levazım ve mefruşat bedeli gibi isimler altında bir hesap pusulasına kaydedilmiştir. Bundan başka zaruri ihtiyaçlar olarak hiçbir resmî vesika ibraz edilmemiştir. Cemiyetin benzer bir ticaret için kullanmak istediği pamuklar da nakde çevrilemeden teftiş esnasında ele geçirilmiş ve maliyece muhafaza altına alınmıştır. Bir başka yolsuzluk, cemiyetin bastırdığı etiketlerde görülmüştür. Cemiyetin basımını gerçekleştirerek Rüsumat Emaneti'ne gönderdiği milyonlarca sayıda etiket, ihraç eşyasının üzerine yapıştırılmış ve o ihraç eşyasının her kilosundan belli bir oranda vergi cemiyet adına tahsil edilmiştir. Hükümetin kararını aktardığını beyan eden gazete, tetkikatın daha başında zuhur eden bu suistimallerin tetkikat derinleştikçe daha vahim bir hâl alacağı iddiasındadır. Hükümetin zaafından istifade etmek isteyen bu gibi örgütler, eskiden olduğu gibi bu topraklarda yine hüküm sürmek istemekte olup türlü dolaplar çevirmek amacındadırlar[1110].

Cemiyet hakkında meydana çıkan yolsuzluk haberlerinin ne dereceye kadar doğru olduğunu saptamak güçtür. Bununla birlikte Maliye Teftiş Heyeti'nin yaptığı tetkikata dayandırılarak yapılan haber, Müdâfaa-i Milliye tarafından tekzip edilir. Zira teftiş heyetinin mesai ve neticeleri hakkında basınla bilgi paylaşımı yasaktır. Bu durum Maliye Müfettişliği Layihası içeriğine de tamamen aykırıdır[1111].

Müdâfaa-i Milliye'nin içinde bulunduğu kapatılış süreci, cemiyet idarecileri için asla kabul edilebilir bir şey değildir. Zira Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın beyannamesinde, cemiyetin şekil değiştirerek varlığının devam edeceği vurgulanmıştır. Gerçekten de 22 Kanun-ı sani 1335 (22 Ocak 1919) tarihli Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na ait beyannamenin 12. maddesinde, "*Donanma ve Müdâfa'a-i Milliyye cem'iyyetlerinin Hilâl-i Ahmere kalbi ve menâbi'-i vâridâtının tezyîdi*

[1110] *Sabah*, nr. 10.515, 23 Şubat 1335/23 Şubat 1919, s. 1; *Sabah*, nr. 10.518, 26 Şubat 1335/26 Şubat 1919, s. 1.
[1111] *Vakit*, nr. 491, 5 Mart 1335/5 Mart 1919, s. 2.

sûretiyle fukarâ halkın umûr-u sıhhiyyesiyle meşgul olacak muntazam ve fa'âl bir teşkîlât vücûda getirilmesi " öngörülmüştü[1112].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Hilal-i Ahmer Cemiyeti bünyesinde sıhhi faaliyetler göstermesinin planlanmış olması, cemiyet idarecilerinde bir umut ışığı uyandırmıştı [1113] . Fakat cemiyetin Harbiye Nezareti'ne ilhakı ve mallarına el konulması hakkında padişahın irade-i seniyyesinin çıkması, büsbütün kapatılmanın önüne geçebilmek için cemiyette bir takım tedbirlerin alınmasını gerekli kılar. Bu tedbirlerden olmak üzere, cemiyet meclis-i umumisi tarafından seçilen bir heyet, görüşme yapabilmek amacıyla Hürriyet ve İtilaf merkez-i umumisine müracaatta bulunur. Yapılan görüşmede cemiyetin İttihat ve Terakki ile ilgisinin, sadece onun iktidarı zamanında vücut bulmuş olmasından ibaret olduğu belirtilerek Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın cemiyette istemediği aza ve müstahdemlerin kendilerince seçilecek şahıslarla yer değiştirilebileceği bildirilir. Görüşme Müdâfaa-i Milliye heyeti açısından olumlu geçer. Merkez-i umumide bulunan Gümülcineli İsmail Hakkı Bey, cemiyetin bu teklifini iyi niyetle karşılar ve Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin varlığının devamı hususunda elinden gelen gayreti göstereceğini vaat eder. Bu vaade rağmen cemiyet meclis-i umumisinin 16 Mart Pazar günü gerçekleştirilen toplantısı, Harbiye Nezareti'nden el koyma işlemi için gönderilen Sıtkı Efendi'nin cemiyete gelmesi üzerine kesilir. Sıtkı Efendi ve beraberindeki heyet, ilhak kararını tebliğ ettikten sonra cemiyete ait kasaları mühürler. Bunun üzerine meclis-i umumi, cemiyeti bu heyete bırakarak çekilir. Yardım arayışını sürdüren cemiyet bu kez Harbiye Nazırı nezdinde bir teşebbüste bulunur. Reis-i sani İsmail bin Cebbare başkanlığında ve Kemalzade Ali Ekrem Bey, Ali Rıfat Bey ile İdris Efendi'den oluşan bir heyet Harbiye nazırını ziyaret ederler. Heyeti gayet iyi karşılayan nazır, cemiyetin millet için ifa ettiği hizmetlerin takdire şayan olduğundan bahisle

---

[1112] *Mütevakkit*, nr. 1 (451), 24 Kanun-i sani 1335/24 Ocak 1919, s. 1-2; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2630-1, 24 Kanun-i sani 1335/24 Ocak 1919, s. 2; *Sabah*, nr. 10.485, 24 Kanun-ı sani 1335/24 Ocak 1919, s. 1; *Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basını*, haz. Zekâi Güner-Orhan Kabataş, Ankara 1990, s. 213.

[1113] Cemiyet idarecilerinin geleceğe dair hâlâ planlar yapıyor olması, umudun devam ettiğinin en önemli kanıtıdır. Cemiyet reis-i evveli Fethi Bey, kendisini ziyaret eden Zaman gazetesi muharirine cemiyetin hal-i hazırda ve istikbalde ifa edeceği vazifeleri "…*efrâd-ı milleti mümârese-i bedeniyyeye alıştırmak, ma'ârifi ta'mîm ve teşvîk etmek, fukarâya ve talebeye mu'âvenet ile hâricden gelen İslâm fukarâsını süründürmemek*…" şeklinde sıralamıştır (*Zaman*, nr. 319, 23 Şubat 1335/23 Şubat 1919).

yıkılmasına ve Harbiye Nezareti'ne ilhakına katiyen taraftar olmadığını söyler[1114]. Nazırın bu sözlerinin cemiyet idaresinde büyük ümitle karşılandığını söylemek mümkündür. Kısa zaman sonra Harbiye Nezareti'nce söz konusu el koyma sırasında sadece cemiyet kasasının mevcuduna bakıldığı, cemiyetin nasıl idare edileceği konusunda Bâbıâli'den talimat beklendiği haberi basında yer alır[1115].

Yukarıda belirtildiği gibi, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti yönetimi kapatılmaya mani olabilmek için *İttihatçı* kimliğini inkar yolunu seçmiş, İttihat ve Terakki'nin en sert muhalifi durumundaki Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın atayacağı azalara dahi razı olur gözükmüştür. Cemiyet heyetinin bu manevrayla İtilafçıların İttihatçılara duyduğu nefretten sıyrılmayı hedeflediği açıktır. Dönem itibariyle bütün İttihatçı yapılanmalar gözden düşmüş ve kapatılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır[1116]. Yıllarca İttihat ve Terakki iktidarı tarafından desteklendikten sonra, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin hami ve banisini inkâr etmesi, oldukça anlamsız görünebilir. Ancak memleketin içinde bulunduğu bu son derece karışık ve buhranlı devirde, cemiyetin varlığını her şeyin üstünde tutmak gayreti ve vatanın selameti için mevcudiyetini devam ettirme çabası göz önünde bulundurulursa, sergilenen bu *geçmişini inkarcı* tutum, makul karşılanabilir düşüncesindeyiz. Zira mevcut koşullar Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ni İttihat ve Terakki ile olan bütün bağlarını reddetmeye zorluyordu[1117]. Teceddüd Fırkası'nın da aynı politikayı izlediğini dikkate alırsak, cemiyetin bu hareketi anlaşılabilir[1118]. 1918 yılının Kasım'ından sonra mevcut bir

---

[1114] *Vakit*, nr. 504, 18 Mart 1335/18 Mart 1919, s. 2; *Zaman*, nr. 339, 18 Mart 1335/18 Mart 1919, s. 2.
[1115] *Vakit*, nr. 512, 26 Mart 1335/26 Mart 1919, s. 2.
[1116] Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bu tutumu, harbin olumsuz koşulları neticesinde himayeye muhtaç çocuklar yararına kurulmuş Himaye-i Etfal Cemiyeti'ni de etkilemiştir. Cemiyet İttihat ve Terakki'nin iktidardan uzaklaşıp kapanmasından sonra bir müddet bocalamakla birlikte, Besim Ömer Paşa'nın başkanlığında olmak üzere, Mütareke Döneminde de çok sayıda kimsesiz çocuğa hizmet verir. Fakat Damat Ferit Paşa Hükümeti zamanında (kapatılmamakla birlikte) kendisine âdeta alternatif olarak kurulan "Himaye-i Eytam Cemiyeti"nin faaliyete geçmesiyle birlikte yardım toplaması iyice güçleşir (Cüneyd Okay, *a.g.e.*, s. 59, 68).
[1117] Ocak 1919 tarihli bir beyannamede, cemiyetin kapatılışı sadece İttihat ve Terakki zamanında tesis edilmeye bağlanır, iki örgüt arasında bir bağdan söz edilmez: "…*Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyeti gibi, emsâli bir ikiyi geçmeyen azîm bir müessese-i hayriyyenin mahzâ İttihad ve Terakki zamânında teessüs ettiği için imhâ' ve ilga'sını tavsiye edenlerin ne maksadla hareket ettiklerini anlamak kâbil değildir*." (Nâzım H. Polat, *a.g.e.*, s. 213; Abdülkadir Özcan, *a.g.m.*, s. 294).
[1118] Teceddüt Fırkası, İttihat ve Terakki ile tüm bağlarını koparmak adına şu ilkeleri kabul etmiştir: 1) Sabık İttihat ve Terakki ve Meclis-i Umumi Heyeti azalarının bu fırka ile münasebetleri münkatidir. 2) İttihat ve Terakki Fırkası azalarından bu programı kabul etmeyenler fırkadan ayrılacaklardır. Hariçten kabul edenler de dâhil olabileceklerdir. 3) Siyasat-ı dâhiliye ve hariciyesi yeni esaslara istinaden ve İttihat ve Terakki'nin mesai-i sabıkasından büsbütün ayrı bir yol takip eden bu fırkaya

örgütün, o günkü siyasal duruma bakılınca, İttihatçılarla bağını doğrulaması oldukça zordur. Tabii cemiyet azalarının Hürriyet ve İtilafçılara verdiği bu beyanlarında ne kadar samimi olduğunu tespit etmek zordur. Her ne kadar İttihat ve Terakki üyeleri artık iktidar mevkinde yer almasalar da, tam anlamıyla siyasal hayattan silinmiş değillerdi. Meclis üyelerinin önemli bir kısmı İttihatçı idi. Bürokrasi, polis teşkilatı ve ordu mensupları büyük ölçüde İttihatçılardan oluşuyordu ve İttihat ve Terakki Cemiyeti vilayetlerde hâlâ hâkim bir siyasal güce sahipti [1119]. Bu tabloya baktığımızda Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti üyelerinin durumu kurtarma ve kurumsal sürekliliği devam ettirme adına ve gerçeği gizleyerek böyle bir beyanatta bulunduğunu düşünebiliriz.

Ancak cemiyet idarecilerinin kapatılmanın önüne geçebilmek için attıkları tüm adımlar boşa çıkar ve 30 Cemaziyelahir 1337 [1120] tarihinde çıkan bir kararnamede, Donanma ve Müdâfaa-i Milliye cemiyetlerinin fesh edildiği ifade edilerek "*nukûd ve emvâl-i menkûle ve gayr-i menkûlelerinin hazîne-i mâliyyeye devr ve teslîm olunacağı*" bildirilir [1121]. Böylece her iki cemiyetin ilga edilmesi ve cemiyetlere ait malların hazineye devredilmesi kararlaştırılır.

Bir başka Meclis-i Mahsus kararında "*Müdâfa'a-i Milliyye ve Donanma cem'iyyetlerinin hâl-i hâzırlarıyla bekâsı maslahaten câiz olmadığından…*", "*bunların devâm-ı muâmelâtı sû'-i telâkkiyyâtı ve siyâseten dahi muhazziri dâi' olacağına…*" ifadeleriyle, cemiyetlerin ortadan kaldırılma nedenleri açıklanmıştır. Alışılmışın dışında bu kararnamede tam tarih yer almayıp, tarih kısmına Fi Cemaziyelahir 1337/ Fi Mart 1335 yazılmıştır. Belgenin devamında Padişah Vahdettin'in onayladığı, dört maddelik bir kararname yer almaktadır. Kararname şu şekildedir:

İttihat ve Terakki Fırkası azasından evsaf ve şerait-i atiyede bulunanların münasebetleri kat' olunacaktır: a) Şahsi ve keyfi icraatlarıyla memleketi harabiye sürükleyenler. b) Taht-ı mahkemeye alınan ve alınacaklar. c) Suistimal ve suihal ile müştehir olanlar. d) İttihat ve Terakki'yi menafi-i şahsiyelerine alet edenlerle ihtikar işlerine karışanlar (Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 116-117).

[1119] Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 114.

[1120] Cemaziyelahir ayı 29 gün sürdüğünden söz konusu tarih bu ayın sınırları dışında kalmaktadır. Dolayısıyla tarih olarak 1 Receb 1337 tarihi esas alınmıştır. 1 Receb 1337 tarihi 2 Nisan 1919'a tekabül etmektedir.

[1121] BOA, *DUİT.*, 116/48 (1 Receb 1337/2 Nisan 1919 tarihli kararname).

"Kararnâme

Mehmed Vahdeddin

Birinci mâdde- Müdâfa'a-i Milliyye ve Donanma cem'iyyetleri fesh edilmişdir.

İkinci mâdde- Mezkûr cem'iyyetlerin nukûd ve emvâl-i menkûle ve gayr-i menkûleleri hazîne-i mâliyyeye devr ve teslîm olunacakdır.

Üçüncü mâdde- İşbu kararnâme târih-i neşrinden i'tibâren mer'iyyü'l-icrâdır.

Dördüncü mâdde- İşbu kararnâmenin icrâ-yı ahkâmına Mâliyye Nâzırı me'mûrdur.

Meclis-i Umûmînin ictimâ'ında kanûniyyeti teklîf olunmak üzere işbu kararnâmenin mevki'-i mer'iyyete vaz'ını irâde eylerim. Fî 30 Cemâziye'l-âhir 1337 ve fî 2 Nîsân 1335

Adliyye Nâzırı İsmâîl Sıdkî

Dâhiliyye Nâzırı Cemâl

Şûrâ-yı Devlet Reîsi Seyyid Abdülkâdir

Bahriyye Nâzırı Şâkir

Harbiyye Nâzırı Abûk Ahmed

Şeyhü'l-islâm Mustafâ Sabrî

Sadrâzam ve Hâriciyye Nâzırı Dâmâd Ferîd

Posta ve Telgraf ve Telefon Nâzırı Mehmed Alî

Evkaf-ı Hümâyûn Nâzırı Vasfî

Maârif Nâzırı Alî Kemâl

Ticâret ve Zirâat Nâzırı Edhem

Nâfia Nâzırı Ahmed Avnî

Mâliyye Nâzırı Tevfîk"[1122]

[1122] BOA, *DUİT.*, 116/26 (İlgili tarihlere ait Meclis-i Mahsus ve Padişah kararnamesi); "Müdâfaa-i Milliyye ve Donanma Cem'iyyetlerinin Feshi Hakkında Karârnâme", *Düstur*, II. Tertip, C. 11, İstanbul 1928, s. 183; *Takvim-i Vekayi*, nr. 3515, 6 Nisan 1335/6 Nisan 1919, s. 4.

Yukarıdaki kararnameye göre her iki cemiyetin kapatılış tarihi olarak 2 Nisan 1919 tarihini vermek yanlış olmayacaktır.

Kapatılan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin tasfiye işlemleri hazine tarafından gerçekleştirilecektir. Bu işte görevli memurların maaşlarına ve diğer masraflara karşılık olmak üzere, *elli bin liralık tahsisat-ı fevkalade* çıkarılması için Maliye Nezareti tarafından bir kararname layihası hazırlanır[1123]. Meclis-i Mahsus oturumunda mütalaa olunan kararname, bir gün sonra onaylanır[1124]. Cemiyetin menkul ve gayr-i menkul mallarının satılmak suretiyle tasfiye edildiğini, bunun için bir komisyon oluşturulduğunu görüyoruz. "*Tevhid-i Mübayaat Komisyonu*" sadece Müdâfaa-i Milliye'nin değil aynı zamanda mülga iaşe müdüriyeti, demiryolları idaresi, Donanma Cemiyeti ile İttihat ve Terakki kulüplerinin sahip olduğu zahire ve eşyaların satışıyla da mesuldür[1125].

Cemiyet varlığını tamamlamış olmakla birlikte, bazı hayırseverlerin bağışlarını devam ettirdiği anlaşılmıştır. İlga edilen cemiyet çalışanlarının, ahalinin durumdan habersiz olmasından istifade ile yardım toplamaya devam edecekleri ihtimaline karşılık, Dâhiliye Nezareti'nin gerekli duyuruyu yapması ve bu gibi teşebbüslerde bulunanların cezalandırılması istenir[1126]. Bunun üzerine nezaret, olası suistimallere karşı vilayet ve livaları uyarır[1127].

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti bizzat İttihat ve Terakki merkez-i umumisi eliyle kurulmuş ve mütarekeden sonra İttihat ve Terakki ile ilişkisi nedeniyle de kapatılmıştır. İki örgüt arasındaki bağ, *Divân-ı Harb-i Örfî* yargılamalarında da mevzubahis olmuştur[1128]. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harbi'ni kaybedip Mondros Mütarekesi'ni imzalamasından sonra İstanbul, İtilaf Devletleri kuvvetlerince işgal edilmişti. İşgal döneminde İtilaf Devletleri'nce, Ermenilerin tehcir esnasında katliama tabi tutuldukları iddiasıyla, o dönemde görev yapan

---

[1123] BOA, *MV.*, 251/71 (20 Zilkade 1337/17 Ağustos 1919 tarihli Meclis-i Vükela mazbatası).
[1124] BOA, *DUİT.*, 95/21 (21 Zilkade 1337/18 Ağustos 1919 tarihli kararname).
[1125] BOA, *DH.EUM.MH.*, 206/99 (Maliye Nezareti'nden Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Müdüriyeti'ne gönderilen 3 Nisan 336/3 Nisan 1920 tarihli tahrirat).
[1126] BOA, *DH.İUM.EK.*, 52/105 (Maliye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 7 Şaban 337/8 Mayıs 1919 tarihli tahrirat).
[1127] BOA, *DH.İUM.EK.*, 85/12 (Dâhiliye Nezareti'nden umum vilayat ve elviyeye gönderilen 12 Mayıs 335/12 Mayıs 1919 tarihli tahrirat).
[1128] Cemal Necip Gürel, *a.g.t.*, s. 80.

İttihatçıların yargılanmaları talep edilir. İtilaf Devletleri'nden gördükleri baskılar ve siyasi çıkarları gereği, mütareke hükümetleri de İttihatçıları cezalandırmak için *Divân-ı Harb-i Örfî* mahkemelerini kurarlar. Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarınca da desteklenen bu mahkemelerde İttihatçılar [1129], Ermeni tehciri sırasındaki mesuliyetlerinin yanı sıra ülkeyi harbe sokmak, karaborsacılık yapmak, Teşkilat-ı Mahsusa'yı kurmak, ülkenin iç ve dış emniyetini ihlal etmek suçlarıyla da yargılanırlar[1130]. Mahkemeler kapsamında Midhat Şükrü Bey, Ziya Gökalp Bey, (Küçük) Talat Bey, Rıza Bey ve Atıf Bey gibi İttihatçı kimlikleriyle tanınan şahıslar yargılanır. 6 Mayıs 1919 tarihinde yapılan üçüncü mahkemede, mahkeme reisi Ferik Nazım Paşa sanıklara ayrı ayrı *"Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ile İttihat ve Terakki Fırkası beynlerinde ne münasebet vardı?"* şeklinde bir soru yöneltir. Aldığı yanıt olumsuz olmakla birlikte, Midhat Şükrü Bey *"Bir münasebet yoktur. Teşkilatından da malumatım yoktur. Yalnız Balkan Muharebesi'nde ilk teşekkül ettiği zaman bütün muhalif ve muvafık fırkalar bulundular ayandan Fuad Paşa'nın riyaseti altında, Darülfünun konferans salonunda büyük bir ictima yapılmıştı. Orada karar verdiler ve ondan sonra devam etti. Hiçbir münasebetimiz yoktur."* [1131] şeklinde soruyu yanıtlarken, Ziya Gökalp Bey, *"Hayır efendim, bir münasebet yok… Yalnız Balkan Muharebesi'nde teşekkül etti. Teşkilinde bizden de bazı adamlar bulunmuşlardır."*[1132] şeklinde cevap verir. Talat Bey'in aynı soruya verdiği yanıt, cemiyetin kuruluş maksadının bir özeti mahiyetindeydi: *"İttihad ve Terakki Fırkası'yla Müdâfaa-i Milliye beyninde bir irtibat yoktur. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti 10 Kanun-ı sani'de İttihad ve Terakki mevki-i iktidara geldiği zaman Balkan Harbi henüz bitmemişti. Halkı bir maksat etrafında toplamak, hatta fırka farkını da nazar-ı itibara almayarak ister İttihad ve Terakki'ye mensup olsun ve ister olmasın bir fikir bir maksat etrafında toplamak için yapılmış, vücuda getirilmiş bir*

[1129] İttihat ve Terakki mensuplarının yargılandığı mahkeme *Dersaadet Divân-ı Harb-i Örfîsi* veya *1 No.lu Mahkeme* diye de anılmıştır. Bu Divân-ı Harb'in, İttihatçıları yargılayan reis ve üyeleri bakımından, siyasi iradenin etkisinde kaldığı söylenebilir. Zira mahkeme reisi Ferik Nazım Paşa ve üyeler, Damat Ferit Paşa kabinesine olan yakınlıklarıyla biliniyordu. Nitekim dört ay mahkeme reisliği yapan Nazım Paşa, üçüncü Damat Ferit Paşa kabinesine Harbiye Nazırı olarak atanmıştı. Erzurum Kongresi devam ettiği sırada, 15. Kolordu'ya gönderdiği telgrafla Mustafa Kemal Paşa'nın tevkifini isteyen de aynı zattı (*Divan-ı Harb-i Örfî Muhakematı Zabıt Ceridesi Tehcir Yargılamaları (1919)*, yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 2007, s. XXVI-XXVII).
[1130] Ferudun Ata, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, Ankara 2005, s. IX.
[1131] *Divan-ı Harb-i Örfî Muhakematı Zabıt Ceridesi…*, s. 84.
[1132] *A.g.e.* s. 94.

mesele idi. Tabii her tarafta şubeler vücuda getirilmişti. Binaenaleyh İttihad ve Terakki buna delalet etmiş oluyor. Fakat doğrudan doğruya İttihad ve Terakki'nin bir malı değildir. Bir millî müessesedir. İttihad ve Terakki ile münasebeti ancak bu kadardır."[1133] Atıf Bey, *"...Müdâfaa-i Milliye'de bulunanların ekserisi cemiyet efradından idi. Müdâfaa-i Milliye'nin bazı yerlerde ayrı binası olmadığından kulüplerde ictima ediyorlardı. Kulüplerde onlara birer oda gösterilmişti. Bundan ibarettir."*[1134] cevabını verir. Rıza Bey de fırka ile cemiyet arasında herhangi bir irtibat bulunmadığını ifade eder[1135].

Sanıklar ifadelerinde tek tek Müdâfaa-i Milliye ile İttihat ve Terakki arasında bir irtibat bulunmadığını ifade etmiş olsalar da, aslında satır aralarında sarfettikleri bazı cümleler, söz konusu irtibatın itirafından başka bir şekilde düşünülemez. Ziya Gökalp'in ve Talat Bey'in ifadelerindeki *"Teşkilinde bizden de bazı adamlar bulunmuşlardır", "Binaenaleyh İttihad ve Terakki buna delalet etmiş oluyor."* cümleleri ile Atıf Bey'in tüm sözleri, iki teşkilat arasındaki organik bağı gözler önüne sermektedir.

2. Cemiyet Mallarının Devri

Cemiyetin kapatıldığı ve mal varlığına Harbiye Nezareti'nce el konulacağı haberi vilayetlere önce telgrafla bildirilmiş[1136], sonra tamimen tebliğ edilmişti[1137]. Fakat daha sonra cemiyet mallarının hazineye bırakılması kararlaştırılınca, devir teslimin buraya yapılacağına dair vilayetlere ikinci bir telgraf gönderilir[1138].

Kapatılışın ardından cemiyet şubelerinin mal varlıkları yavaş yavaş ortaya çıkmakla[1139] birlikte bunların kimlere ve ne şekilde devredileceği meselesi gündeme

---

[1133] *A.g.e.*, s. 109-110.
[1134] *A.g.e.*, s. 116-117.
[1135] *A.g.e.*, s. 123.
[1136] BOA, *DH.İUM.EK.*, 85/12 (Dâhiliye Nezareti'nden vilayat ve elviyeye gönderilen 18 Şubat 335/18 Şubat 1919 tarihli umum telgraf).
[1137] BOA, *DH.UMVM.*, 125/28 (Dâhiliye Nezareti'nin 19 Cemaziyelevvel 337/20 Şubat 1919 tarihli tahriratı); BOA, *DH.EUM.6.şb.*, 53/61 (Dâhiliye Nezareti'nden Musul Vilayeti'ne gönderilen 19 Cemaziyelevvel 337/20 Şubat 1919 tarihli tahrirat).
[1138] BOA, *DH.İUM.EK.*, 85/12 (Dâhiliye Nezareti'nden umum vilayat ve elviyeye gönderilen 29 Mart 335/29 Mart 1919 tarihli telgraf).
[1139] BOA, *DH.İUM.EK.*, 50/15 (Karesi Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 8 Cemaziyelahir 337/11 Mart 1919 tarihli tahrirat).

gelir[1140]. Cemiyetlerden aktarılacak nakit veya emlak gelirinin kayba uğramamasına itina gösteren hükümet, 11 Haziran 1919'da Ziraat Bankası'nda bir "*mülgâ Müdâfa'a-i Milliyye ve Donanma cem'iyyetleri hesâb-ı cârisi*" açtırır. Cemiyetler namına gerçekleştirilecek teslimat bu hesaba yatırılacak ve buna dair makbuz hazineye gönderilecektir[1141].

Tasfiye edilmeye başlanan cemiyet malları arasında sanatsal değeri yüksek tabloların varlığı gün yüzüne çıkar. Bunlardan özellikle Harb-i Umumi manzaralı olanları, Harbiye Nezareti'nin dikkatini çeker. Bu kıymetli tabloların dışarıya satılacak olmasından endişe eden nezaret, Harbiye-i Umumiye Kütüphanesi'nde saklamak ve uygun olanlarını sergilemek maksadıyla, tablolara talip olur[1142]. Hangisine ait olduğu belirtilmemekle birlikte, Müdâfaa-i Milliye ve Donanma cemiyetlerine ait eşyalar arasından çıkan Sultan III. Selim'i tasvir eden bir tablo da, bağışlayıcısı Talat Bey'i harekete geçirir. Söz konusu tablonun satışına razı olmayan Talat Bey, bunun mektep veya kütüphanelerde muhafaza olunmasını istemektedir. Bunun üzerine tablonun eski sahibine iade edilmesine karar verilir[1143].

Cemiyete ait mallara sahip olabilmek için bir takım kuruluşların teşebbüslerde bulunduğunu görüyoruz. İzmir mazlumları ile dul ve yetimleri menfaatine hizmet görmek üzere oluşturulan İzmir Mazlumları Muavenet Heyeti, lağvedilen cemiyetlerden hazineye aktarılan eşyalardan bazılarını ücretsiz veya ücreti mukabilinde kendilerine verilmesini talep eder. Cemiyetlerden intikal eden eşyaları müzayede ile satmaya taraftar görünen hükümet, hayırlı bir işe vesile olacağından talep edilen eşyaları söz konusu heyete cüzi bir fiyatla satmakta sakınca görmez[1144]. Aynı heyet azasından Refika Edhem Hanım da bir dilekçe kaleme alarak, Müdâfaa-i Milliye ve Donanma cemiyetleri ambarlarında çürümeye mahkûm edilen çamaşır ve yatak takımlarının, İzmir mağdurlarıyla İstanbul yangınında zarar görenlere

---

[1140] BOA, *DH.İUM.EK.*, 85/12 (Aydın vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Mart 335/3 Mart 1919 tarihli tahrirat).
[1141] BOA, *DH.EUM.MH.*, 198/75 (Maliye Nezareti'nden Emniyet-i Umumiye Muhasebe Müdüriyeti'ne gönderilen Teşrin-i evvel 335/Ekim 1919 tarihli tahrirat).
[1142] BOA, *DH.MB.HPS.*, 80/59 (Harbiye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen Receb 337/Mayıs 1919 tarihli tahrirat).
[1143] BOA, *DH.İUM.EK.*, 85/12 (Dâhiliye Nezareti'nin İstanbul Vilayeti'ne 27 Mayıs 336/27 Mayıs 1920 tarihli cevabı).
[1144] BOA, *MV.*, 216/92 (1 Zilkade 1337/29 Temmuz 1919 tarihli Meclis-i Vükela mazbatası).

dağıtılmak üzere bedelsiz olarak kendi heyetlerine verilmesini ister[1145]. Konu Meclis-i Vükela'da ele alınır ve söz konusu eşyaların bir kısmının yangın komisyonunun tayin edeceği mahalle gönderilmesi, kalan kısmının da yardım heyetine verilmesi uygun bulunur[1146].

Maliye Nezareti'nce gönderilen, cemiyetten hazineye devrolunan sinema filmlerinden tarihî kıymeti bulunanların Askerî Müze'ye, sinema alet ve edevatının ise yardım maksadıyla Malulin-i Guzat-ı Askeriyye Muavenet Heyeti'ne verilmesi hakkındaki kararname layihası Meclis-i Mahsus tarafından uygun bulunur, konu iki gün sonra padişahın onayından geçer[1147].

Cemiyetin geride bıraktığı mal varlığından bir tanesi de 1918 yılının başlarında kurulan sepet fabrikasıdır. Maliye Nezareti, kurumun Darüleytama devri hakkında üç maddelik bir kararname layihası hazırlar[1148]. Şehit çocuklarına maddi destek sağlamak amacıyla kurulmuş olan sepet fabrikasının satılmasını uygun bulmayan nezaret, Sadaret'e yolladığı gerekçeli layihasında[1149] kurumun yine bir hayır müessesesi olan Darüleytama devrinin sebeplerini sıralar. Buna göre, fabrikanın Darüleytama devriyle memlekette oldukça sınırlı sayıda olan sanat evlerinden biri muhafaza edileceği gibi ilerleyen yıllarda buradaki üretimi arttırarak yüksek gelir elde etmek mümkün olacaktır. Ayrıca ziyadesiyle yardım ve teşviğe muhtaç bir kurum olan Darüleytama, bu yolla menfaat temin edilecektir. Meclis-i Mahsus'da görüşülen kararname padişah tarafından onaylanır. Buna göre; "*Bi'l-umûm emvâl ve eşyâsı hazîneye devredilmiş olan mülgâ Müdâfa'a-i Milliyye Cem'iyyetine âid sepet fabrikası mevcûdât, matlûbât, düyûn ve ta'ahhüdâtıyla dârü'l-eytâma devredilmiştir.*" [1150]

Aradan bir yıl geçmesinin ardından Maliye Nezareti'nin konuyla ilgili başka bir layiha hazırladığını görüyoruz. Sepet fabrikasının "*düyûnunun matlûbâtından*

[1145] BOA, *DUİT.*, 118/122 (Baş Kitabet kaleminden Sadarete gönderilen 11 Muharrem 1338/6 Ekim 1919 tarihli tahrirat).
[1146] BOA, *MV.*, 217/87 (5 Safer 1338/30 Ekim 1919 tarihli Meclis-i Vükela mazbatası).
[1147] BOA, *DUİT.*, 116/19 (Meclis-i Mahsus'un 26 Safer 1338/20 Kasım 1919 tarihli kararı ve 28 Safer 1338/22 Kasım 1919 tarihli padişah onaylı kararname).
[1148] BOA, *MV.*, 251/41 (Maliye Nezareti Tasfiye-i Hesab ve Satış Komisyonu'nun kararname layihası).
[1149] BOA, *DUİT.*, 116/33 (Maliye Nezareti Tasfiye-i Hesab ve Satış Komisyonu'nun esbab-ı mucibe layihası).
[1150] BOA, *DUİT.*, 116/33 (20 Şevval 1337/19 Temmuz 1919 tarihli kararname).

ziyâde olduğu" ve Darüleytamın "*düyûn-ı mebhûseyi îfâya gayr-i müsâid bulunduğu*" vurgulanan layihada, fabrikanın içindeki eşyalarla birlikte Darüleytama terki kabul edilir, fakat tahakkuk edecek fazla borcun hazinece ödenmesi talep edilir[1151]. Konu yeniden görüşülür ve cemiyete ait sepet fabrikasının mevcut eşyasıyla birlikte Darüleytama devrine ve fabrikanın, borcunun ve alacağının Maliye Nezareti'ne ait olduğuna dair maddeler padişah tarafından onaylanır. 19 Temmuz 1919 tarihli kararname hükmü de yürürlükten kaldırılır[1152].

İlga edilmesinden sonra cemiyetin Divanyolu'ndaki merkez-i umumi binasına Sanayi-i Nefise Mektebi ve Sıhhiye Müzesi taşınır. Sonrasında binanın vilayet binasına dönüştürülmesi gündeme gelir[1153].

Faaliyette bulunduğu süre zarfında harbin getirdiği sıkıntıları hafifletmeye çalışan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin maddi mirası bu şekilde paylaşılırken manevi mirası da kapatılmasından sonraki süreçte yeni kurulan sivil direniş örgütlerine tevarüs eder. Zira Millî Mücadele döneminde ortaya çıkan pek çok cemiyetin kökleri amaç, yöntem ve yöneticiler bakımından Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne uzanmaktadır. Mütareke döneminde düşmana karşı millî direniş amacıyla meydana getirilen Millî Kongre[1154], Vilayat-ı Şarkiye Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye, Trakya-Paşaeli Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye, İzmir Müdâfaa-i Hukuk-ı Osmaniye cemiyetlerinin kurucuları ve etkili isimleri arasında yer alan Dr. Esat (Işık) Paşa, Süleyman Nazif, Faik (Kaltakkıran) ve Celal (Bayar) Bey gibi isimler, daha öncesinde Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti çatısı altında görev almış kişilerdir[1155]. Celal Bey haricinde, cemiyetin Aydın şubesinde görev almış diğer bazı isimler de İzmir Müdâfaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin yönetim kurulunda yer almıştır[1156]. Millî Mücadele'nin önemli isimlerinden Fethi (Okyar) Bey, cemiyetin son reisidir.

[1151] BOA, *DUİT.*, 97/56 (Maliye Nezareti'nin esbab-ı mucibe layihası).
[1152] BOA, *DUİT.*, 97/56 (12 Zilhicce 1338/27 Ağustos 1920 tarihli kararname).
[1153] BOA, *DH.İUM.*, 7-5/1-29 (İstanbul Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 23 Receb 338/12 Nisan 1920 tarihli tahrirat).
[1154] 29 Kasım 1918'de Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti'nde yapılan toplantıya ikişer mümessil göndermek suretiyle Millî Kongre'yi kuran heyet ve cemiyetleri gösterir listede Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin de (kadın kolları ile birlikte) adı geçmektedir (*Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basını*, s. 93).
[1155] Nâzım H. Polat, "Millî Mücadele'de…", s. 633.
[1156] Erol Akcan, *a.g.m.*, s. 30.

SONUÇ

Trablusgarp Harbi'nden itibaren başlayan süreçte, Osmanlı hükümeti devamlı surette halkın maddi yardımına ihtiyaç duymuştur. Gün geçtikçe siyasallaşan toplum, iktidara olan itaat ve sadakatini, düzenlenen yardım kampanyalarına, dolayısıyla yardım cemiyetlerine bağışta bulunarak gösterir. Toplum, ordunun ve fakir kesimin ihtiyaçlarını giderdiği oranda siyasal güç ile kamuoyunun bütünleşmesi artmıştır diyebiliriz. Devlet ile halk kaynaşmasında, devletin halka daha da çok nüfuz etmesinde yardım cemiyetlerinin, özel de Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin oynadığı rol yadsınamaz.

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, II. Meşrutiyet döneminde ve Balkan Harbi devresinde meydana getirilmiş bir kurum olduğundan, onu ve politikalarını, 1913'ten sonra iktidarı tam olarak ele alan ve kurucusu olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ayrı tutmak mümkün değildir. Gerçek şu ki cemiyetin izlediği politika ve takip ettiği yol, İttihat ve Terakki ile büyük oranda paralellikler arz eder. Cephedeki ordunun güçlenmesinde kayda değer faaliyetleri bulunan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin savunduğu ideolojinin de bir aktarıcısıdır. Cemiyetin kurulduğu esnada, sahip olduğu "partiler üstü" niteliğe vurgu yapıldığını biliyoruz. Bu sıfatla kamuoyuna, cemiyetin sadece İttihat ve Terakki'nin değil tüm vatanın hizmetinde olduğu mesajı verilmek istenmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu bu buhranlı dönemde halkın tüm dikkati harbe ve bu harbin içindeki Osmanlı ordusuna yardım amaçlı kurulan cemiyete, dolayısıyla millî birlik ve beraberliğe çekilmek istenmiştir.

1913 yılının Ocak ayında gerçekleşen Bâbıâli Baskını ile Osmanlı tarihinde İttihat ve Terakki'nin tam ve kesin iktidarı başlar. Vatanseverlik vurgusunu neredeyse tüm gazete ilanlarında tekrarlayan cemiyet, İttihat ve Terakki'ye önemli bir destek sağlamakta, yaşanan darbe ve siyasi muhalefeti kamuoyunun nazarında ikinci plana atmayı başarmaktaydı. Vatanın namus ve şerefini koruma görevini üstlenen cemiyet, İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidarına da kutsallık kazandırmış oluyordu. Zira Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin hayat bulması İttihatçıların iktidara gelmesiyle eş zamanlıdır. Cemiyet siyasi endişeleri bir kenara bırakarak, o dönem için üzerinde durulması gereken en önemli mesele olan vatanın düşman işgalinden

kurtarılması gayesinde işbirliği yapılması düşüncesini savunur. Meşrutiyet döneminin ilk dört yılını siyasi çalkantılar içerisinde geçirmiş olan bir toplumda, ancak siyasi olmaktan uzak ve yalnızca millî çıkarlara hizmet etmeyi gaye edinen bir cemiyet, kamuoyunun geniş desteğini alarak birlik sağlayabilirdi.

İttihat ve Terakki hükümetinin, Balkan Harbi'nin beraberinde getirdiği sorun ve ihtiyaçları giderebilecek toplumsal organizasyonu sağlamak ve kamuoyunu kendi lehine döndürebilmek için güçlü bir ilave desteğe ihtiyacı vardı. Devam eden harple birlikte toplumda yoğun bir hassasiyet oluşmuş, yönetim kademesindekilerin de yönlendirmesiyle Türkçülük yükselen bir değer olmuştur. Söz konusu atmosfer Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin işini son derece kolaylaştırır, kullandığı milliyetçi ve vatansever kavramların toplumda karşılığını bulmasıyla birlikte, yardım toplama ve yeni şubeler açma gayretlerinde önemli mesafeler kateder. Balkan Harbi'nin sona ermesinden sonra nispeten durağan bir döneme girerse de I. Dünya Harbi'yle birlikte faaliyetleri tekrar ivme kazanır.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harbi zamanı içinde bulunduğu darlık ve yokluk, tüm sosyal yardım derneklerine olduğu gibi Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne de önemli bir misyon yüklüyordu: harbin sadece cephede mücadele eden askerleri değil tüm vatandaşları ilgilendirdiği gerçeğinden hareketle, ordu için halktan (âdeta sonu gelmeyecek biçimde) yardım toplamak. İttihat ve Terakki Hükümeti, XX. yüzyılın başında peş peşe girilen savaşlardan ve artan dış borç yükünden dolayı, genel mali durumun son derece vahim bir hâl aldığının farkındaydı. Dolayısıyla mali vaziyetin olağanüstü bozukluğunu, cemiyetin sağladığı finansmanla dengelemeyi düşünmüş olabilir. Her ne kadar bu finansman orduya ve toplumsal sahaya yardım şeklinde tezahür etse de, hükümetin söz konusu alanlara olan yatırım zorunluluğunu azaltacak, bir anlamda devletin yükünü hafifletebilecektir.

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin amacı sadece cephedeki orduya yardım sağlamak değil aynı zamanda toplumu dönüştürmek ve değiştirmek, batılı ve modern anlamda bilinçli bireyler yetiştirmektir. Türk kadınını düzenlediği yardım kampanyalarının etkili bir üyesi yapmaya gayret gösteren cemiyet aynı zamanda onu daha fazla kamusal alana çekebilme amacı da taşımaktadır. Spor ve sağlık anlayışıyla bedenen daha zinde ve sıhhatli genç nesiller yetiştirmek, cemiyetin gençlere bakışını

özetler. Şehit ve yetim çocuklarını da düşünen Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, düzenlediği organizasyon ve kampanyalarla onlara gereken ilgi ve desteği sağlamaktan geri durmaz.

Cemiyetin Türk kadınına yönelik uygulamalarını, İttihat ve Terakki'nin kadını sosyal ve iktisadi hayatın içine daha fazla çekme hedeflerinin tezahürü olarak görmek yanlış olmaz. Türk kadınının toplumsal hizmet çabalarını örgütlemede, cemiyetin hanımlar şubesinin etkinliği yadsınamaz. Daha cemiyetin ilk kurulduğu günlerde hanımlara yönelik yapılan konferanslar düzenleyen cemiyet, Türk kadınını cephede yapılan mücadelenin ortağı yapma adına önemli bir adım atar. Gerek bu konferanslarda gerekse taşrada daha ufak çaplı yapılan toplantılarda, cephedeki orduya yardımcı olmak yönünde teşvik edici vaazlar verilir. Nutuklardan etkilenmiş görünen hanımlar, ilk etapta üzerlerinde bulunan ziynet eşyalarını ordu yararına bağışlamak, daha sonrasında ise daha organize ve planlı etkinliklerle desteklerini göstermekten geri durmazlar.

II. Meşrutiyet döneminde sosyal yapıda meydana gelen büyük değişiklikle birlikte, toplumun modern spor dallarına olan ilgi ve sevgisi artmıştır. Bunda Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin de etkisi vardır. Sporun kitleler üzerindeki etkisi ve belli bir ideal etrafında toplayabilme özelliği, dönemin derneklerini harekete geçirir. Başta Müdâfaa-i Milliye olmak üzere çeşitli cemiyetlerin düzenledikleri şenlik ve müsabakalar, kalabalık seyirci kitlelerini spor karşılaşmalarına çekmeye büyük ölçüde yardımcı olur. Bu organizasyonlar hem toplumun sporu tanıyıp sevmesinde önemli bir rol oynar, hem de organizasyonlardan elde edilen gelir cemiyet kasasına önemli bir gelir sağlar. Yine bu türden etkinliklerin cemiyetin uyguladığı spor politikasıyla yakından ilişkili olduğunu belirtelim. Dönemin beden eğitimi yaklaşımıyla doğrudan ilgili olan bu saha, dönemin diğer bazı gençlik cemiyetlerinde olduğu gibi, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin de sporu geleceğin askerleri nazarıyla bakılan genç nesillerin askerî talime ve harp sanatına alıştırılması olarak ele alındığı bir gerçektir.

İnsani yardım niteliği ön planda olan yetimhane, hastane ve aşhane gibi kuruluşlar, cemiyetin faaliyet alanı içerisinde ele alınabilecek bir diğer cepheyi oluşturmaktadır. XIX. yy. sonu itibariyle modern devlet niteliği kazanmaya başlayan

Osmanlı Devleti'nde, nüfus, ahalinin sağlığı ve refahı, devletin önemle üzerinde durmaya başladığı konular haline gelir. Bir zamanlar devletin faaliyet kapsamı dışında kalan sosyal yardım ve kamu sağlığı gibi konular, artık yönetici kesimin "refah ve saadet-i umumiyeyi temin" için üzerinde önemle durduğu temel faaliyet alanları haline gelir [1157] . Özellikle Sultan II. Abdülhamit döneminde iyice belirginleşen sosyal yardım anlayışının, II. Meşrutiyet döneminde de sürdürüldüğü görülür. Bu dönemde sosyal yardım gruplarına yapılan yardımlar, Müdâfaa-i Milliye gibi devrin yarı-resmî nitelikli hayır cemiyetlerinin faaliyetleri ile şekillenir. Cemiyet sosyal yardım kapsamında öncelikli olarak asker ailelerine yardımlarda bulunur. Özellikle şehit ve gazi çocuklarıyla ilgilenen cemiyet onların eğitimi ve sosyal hayata kazandırılmaları noktasında imkânları nisbetinde yardımda bulunur. Bunun yanı sıra cephedeki askerlerin muhtaç ailelerinin, başta hane kiraları olmak üzere, çeşitli ihtiyaçları cemiyetin bir başka gider kalemidir.

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin finansman kaynakları, gelirin dağılımından sorumlu olan cemiyetin bütçesi ile bu bütçeye gelir olarak kaydedilen bütün kalemler olarak ifade edilebilir. Cemiyet bütçesinin en önemli gelir kaynağı halktan toplanan bağışlardı. Osmanlı toplumunun geliri ve serveti oranında yaptığı bağışlar, cemiyetin muhtaç kesime ve orduya kanalize ettiği yardımları finanse etmiştir. Buna ek olarak cemiyetin kendi oluşturduğu gelir kaynakları da bulunmaktaydı. Zira orduya ve toplumsal gelişmeye harcanacak meblağ, sadece tesadüfî, düzensiz ve tamamen şahısların vicdanına bağlı bağışlara bırakılamayacak kadar önemliydi. Söz konusu ihtiyaçlara aktarılacak nispeten daha düzenli ve sürekli gelir kaynakları icat etmek elzemdi. İşte bu maksatla cemiyet, 1918 yılını hariç tutarsak, faaliyette bulunduğu süre içerisinde sık sık sahne sanatlarına dayalı gösteriler tertip eder. Gösterilerde esas hedef, hayırsever ahaliden muhtacin ve ordu namına para toplamaktır. Bununla birlikte gösteriler aracılığıyla, bir takım modernite unsurlarının halka tanıtılmasının ve halk arasında yaygınlaşmasının hedeflendiği, halkı oluşturan bireylerin kamusal alanın bir parçası haline getirilmek istendiği fikri de bizde hasıl olmuştur. Sürekli tekrarlanan ve "hitan cemiyeti", "müsamere", "eğlence" gibi isimlerle düzenlenen programların değişmez bir takım araç-gereçlerini çağdaş dünyanın kültürel unsurları

[1157] Nadir Özbek, *a.g.e.*, s. 196-197.

kabul edersek, fikrimiz doğrulanabilir. Öncelikle bu tür programlarda değişmez unsur olarak müzik kullanılmıştır. Çoğu zaman bir okula veya askerî bir sınıfa ait bandolar, "icra-yı terennüm" ederek, güçlü tonlarıyla halkın müzik algısına seslenmiştir. Kimi zaman ince saz takımı bandonun yerini almıştır. Okunan marşları da unutmamak gerekir. Yine programlarda yer alan sportif gösteriler, o dönem için üzerinde ayrıca durulan beden terbiyesine yapılan bir atıf olarak karşımıza çıkmaktadır. Tiyatro ve sinema gibi yine modern dünyaya ait gösteri sanatları da, cemiyet tertiplerinde sıkça kullanılan bir diğer araçtır. Özellikle I. Dünya Harbi sırasında sinema, propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Gösterilen sinema şeritleriyle Osmanlı toplumuna harbin haklılığı ve kaçınılmaz olduğu aşılanmaz istenmiştir.

Günlük gazeteler aracılığıyla yaygın olarak duyurulan cemiyete dair haber ve ilanlar, cemiyetin öncülüğünü yaptığı vatanperverlik ve orduya yardım sloganlarının, geniş bir kamuoyuna taşınmasında aracılık eder. Dolayısıyla cemiyet sesini kitlelere duyurmakta sıkıntı çekmez. Önemli askerî ve toplumsal olaylar sonrası başlatılan kampanyalar ve bu kampanyalara katkıda bulunan bağışçılar, isim ve bağış tutarları belirtmek suretiyle gazete sütunlarında sıkça yer alır. Bu yöntemle vatandaş müşkül durumda olana bağışta bulunmaya teşvik edildiği gibi hamiyet sahibi bağışçılar da manevi açıdan ödüllendirilmiş olur.

1918 yılının Temmuz ayında tahta çıkan ve İttihatçılara pek de olumlu bakmadığı bilinen Sultan Vahdettin'in, o sıralarda Meclis'te büyük bir çoğunluğu teşkil eden İttihat ve Terakki iktidarını onaylamaktan başka bir seçeneği yoktur. Dolayısıyla İttihatçı önderlerle yola devam edilir. Mevcut durum harbin bitimine değin böyle devam etmekle birlikte Mondros Mütarekesi Sultan'a İttihatçıları tasfiye etme olanağı sağlar. İlerleyen süreçte İttihatçılar yönetim mekanizmasından yavaş yavaş uzaklaştırılırken İttihat ve Terakki iktidarından tevarüs eden örgütler de birer birer kapatılır. Durum bu vaziyette iken Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin de faaliyetlerini devam ettirmesine imkân bulunmamaktadır.

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin topluma kazandırdığı veya kazandırmaya çalıştığı "zor zamanlarda milletçe bir olma, birlikte olma ve dayanışma" duygusunun, Balkan Harbi'ni izleyen süreçte meydana gelen I. Dünya Harbi'nde

daha fazla hissedildiğine şüphe yoktur. Her iki mücadelede örneklerine sıkça rastladığımız halkın ordu ve muhtaç kesimle olan dayanışma ve işbirliği tecrübesi, Millî Mücadele yıllarına önemli bir birikim aktarmıştır. Önceki harplerin deneyimi toplumsal hafızada henüz tazeliğini koruduğundan, Millî Mücadele'de halkın orduya olan tam desteği sistemli fakat bu kez âdeta "sıfırı tüketircesine" ve "kanının son damlasına" türünden ifade edebileceğimiz bir şekilde devam eder. Osmanlı Devleti'nin sonunu getiren ve Cumhuriyet'i kuran bu mücadelede, Müdâfaa-i Milliye ve onun benzeri yardım ve hayır cemiyetlerinin Türk halkının zihninde uyandırdığı dayanışma ve işbirliği mefhumlarının etkisi reddedilemez. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin uyandırdığı his, duygu ve şuur, Millî Mücadele'nin kazanılmasındaki en önemli unsurlar olmuştur. Millî Mücadele ruhunun kökeninde yatan mefhumların temeli, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin faaliyetleri ile atılmıştır.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV BELGELERİ

1. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

BEO : 4201/315049

DH.EUM.5.şb. : 14/18

DH.EUM.6.şb. : 23/40; 53/61

DH.EUM.LVZM. : 38/25

DH.EUM.MH. : 72/62; 198/75; 206/99

DH.EUM.VRK. : 15/5

DH.İD. : 79/34; 81-4/1; 95-1/71; 126/52; 176/23; 176/38; 186/66

DH.İUM. : 7-5/1-29; 11-6/9-41; 19-3/1-15; 19-3/1-39; 19-05/1-63; 27/3; 36/1-22; 59-3/1-23; 59-3/1-41; 59-3/1-77; 72/33; 79/61; 84-1/3; 89-02/1-33; 89-02/1-53; 89-03/1-07; 89-03/1-22; 98-3/1-82

DH.İUM.EK. : 7/23; 13/3; 16/78; 16/96; 17/12; 20/9; 21/43; 26/93; 29/128; 30/48; 37/41; 39/10; 43/6; 50/15; 52/105; 73/45; 82/10; 85/12; 89/4; 89/30; 94/54; 103/23; 109/16

DH.KMS. : 2-1/19; 28/46; 32/60; 41/44; 42/14; 44-1/43; 44-2/23; 48/33

DH.MB.HPS. : 12/45; 154/64

DH.MB.HPS.M. : 9/51; 80/59

DH.MTV. : 35/8

DH.SYS. : 112-14/17-7

DH.ŞFR. : 55-A/94; 61-2/262; 84/38

DH.UMVM. : 24/12; 80/62; 93/27; 96/52; 103/5; 119/51; 123/97; 125/28

DUİT. : 17/9; 95/21; 97/56; 116/19; 116/21; 116/22; 116/23; 116/24; 116/25; 116/26; 116/33; 116/48; 118/122; 130/21

HR.HMŞ.İŞO. : 155/8

HR.SYS. :2168/37; 2172/5; 2174/1; 2407/66; 2408/50; 2409/37; 2414/62; 2415/48

İ.MLU. : 7/23

İ.TAL. : 502/6

MF.MKT. :1194/55; 1197/67; 1210/33; 1210/57; 1210/63; 1212/74; 1237/72

MV. :173/49; 187/27; 210/49; 214/50; 216/92; 217/87; 221/110; 229/53; 236/36; 237/35; 251/41; 251/71; 253/78

ŞD. : 38/1; 49/28; 2831/32

ŞD.ML.NF. : 47/1

ŞD. MLK. MRF. : 38/15

2. TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ ARŞİVİ

K. 211, G. 1, B. 1001
K. 213, G. 3, B. 3001
K. 217, G. 2, B. 2001
K. 224, G. 10, B. 10-2001
K. 224, G. 12, B. 12-1001
K. 224, G. 12, B. 12-2001
K. 224, G. 14, B. 14001
K. 224, G. 14, B. 14-1001
K. 224, G. 16, B. 16-2001
K. 224, G. 17, B. 17-2001
K. 224, G. 12, B. 12001
K. 225, G. 4, B. 4a001
K. 225, G. 4, B. 4001
K. 225, G. 4, B. 4-1001
K. 225, G. 4, B. 4-4001
K. 225, G. 6, B. 6-5001
K. 225, G. 8, B. 8-3001
K. 225, G. 12, B. 120001
K. 225, G. 16, B. 16-2001
K. 225, G. 16, B. 16-11001
K. 231, G. 3, B. 3-1001
K. 235, G. 4, B. 4001
K. 236, G. 3, B. 3-2001
K. 236, G. 3, B. 3-3001
K. 237, G. 28, B. 28-1001
K. 237, G. 28, B. 28-2001
K. 242, G. 7, B. 7-2001
K. 251, G. 7, B. 7-1001
K. 278, G. 23, B. 23-3001
K. 279, G. 17, B. 17001
K. 279, G. 22, B. 22001
K. 279, G. 22, B. 22-1001
K. 279, G. 22, B. 22-2001
K. 279, G. 22, B. 22-3001

3. KIZILAY ARŞİVİ

K. 12, B. 27
K. 12, B. 27a
K. 12, B. 166
K. 13, B. 59
K. 23, B. 70
K. 23, B. 70-1
K. 23, B. 70-2
K. 23, B. 105
K. 73, B. 1
K. 78, B. 256
K. 95, B. 174
K. 118, B. 133
K. 118, B. 138
K. 129, B. 72
K. 129, B. 77
K. 129, B. 78
K. 129, B. 84
K. 129, B. 85
K. 129, B. 89
K. 156, B. 159
K. 156, B. 159-1
K. 206, B. 8
K. 220, B. 146
K. 220, B. 152
K. 313, B. 25
K. 345, B. 11
K. 345, B. 14
K. 498, B. 46
K. 498, B. 56

B. DÜSTURLAR VE SÜRELİ YAYINLAR

1. DÜSTURLAR

"Evlâd-ı Şühedânın Taʿlîm ve Terbiyesiçün Vücûda Getirilecek Müessesât Masârifine Muktezî Vâridât Hakkında Kanûn-ı Muvakkat", *Düstur*, II. Tertip, C. 7, Dersaadet 1336.

"Müdâfaʿa-i Milliyye Cemʿiyyeti Nizâmnâme-i Esâsîsi", *Düstur*, II. Tertip, C. 6, Dersaadet 1334.

"Müdâfaʿa-i Milliyye Cemʿiyyetinin 21 Ramazân 1332 Târihli Nizâmnâme-i Esâsîsine Müzeyyel Mevâdd Hakkında İrâde-i Seniyye", *Düstur*, II. Tertip, C. 6, Dersaadet 1334.

"Müdâfaʿa-i Milliyye Cemʿiyyetinin Hey'et-i Merkeziyyesiyle Şuʿbeleri Arasındaki Umûr ve Muâmelâta Müteʿallik Muhâberât ve Mürâselâtının Posta ve Telgraf Ücretinden İstisnâsı Hakkında Kanûn", *Düstur*, II. Tertip, C. 6, Dersaadet 1334.

"Müdâfaʿa-i Milliyye Cemʿiyyetinin Hey'ât-ı Merkeziyyesiyle Şuʿbeleri Arasındaki Umûr ve Muâmelâta Müteʿallik Muhâberât ve Mürâselâtının Posta ve Telgraf Ücretinden İstisnâsı Hakkında Kanûn-ı Muvakkat", *Düstur*, II. Tertip, C. 5, Dersaadet 1332.

"Müdâfaʿa-i Milliyye ve Donanma Cemʿiyyetlerinin Feshi Hakkında Karârnâme", *Düstur*, II. Tertip, C. 11, İstanbul 1928.

"Mükellefiyyet-i Zirâiyye Kanûnu", *Düstur*, II. Tertip, C. 9, İstanbul 1928.

"Mükellefiyyet-i Zirâiyye Kanûn-ı Muvakkati", *Düstur*, II. Tertip, C. 8, İstanbul 1928.

"Seferberlik Müddetince Efrâd ve Zâbitânın Taht-ı İstîcârında Bulunan Meskenlere ve Hukuk-ı Tasarrufiyelerinin Te'mînine Dâir Kanûn-ı Muvakkat", *Düstur*, II. Tertip, C. 7, Dersaadet 1336.

2. SÜRELİ YAYINLAR (OSMANLICA GAZETE VE MECMUALAR)[1158]

Akşam

Hadisat

İdman Mecmuası

İkdam

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Mecmuası

Sabah

Servet-i Fünun Mecmuası

Takvim-i Vekayi

Tanin

Tasvir-i Efkâr

Temaşa Mecmuası

Tercüman-ı Hakikat

Vakit (Muvakkit, Mütevakkit)

Zaman

C. SÖZLÜKLER

Akbayar, Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul 2003.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, yay. haz. Aydın Sami Güneyçal, Ankara 2000.

[1158] Gazete ve mecmuaların künye bilgileri çalışmamızın inceleme kısmında dipnotlarda belirtilmiş olup burada ayrıca gösterilmemiştir.

D. HATIRALAR

Apak, Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara 1988.

Bayar, Celâl, *Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Giriş*, C. 5, İstanbul 1997.

Hasan Tahsin Paşa, *İzhar-ı Hakikat (Selanik Düştü)*, yay. haz. Mustafa Balcı, İstanbul 2010.

İlmen, Süreyya, *Türkiye'de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi*, İstanbul 1947.

İrtem, Süleyman Kâni, *Meşrutiyetten Mütarekeye Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Yılları 1909-1918*, yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 2004.

Karabekir, Kâzım, *Edirne Hatıraları*, yay. haz. Ziver Öktem, İstanbul 2009.

Kerimi, Fatih, *İstanbul Mektupları*, haz. Fazıl Gökçek, İstanbul 2001.

Mahmud Muhtar Paşa, *Balkan Savaşı Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri*, İstanbul 2003.

Midhat, Ali Haydar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hâtıralarım 1872-1946*, İstanbul 2008.

On Yıllık Savaş Org. İzzeddin Çalışlar'ın Not Defterlerinden Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları, haz. İzzeddin Çalışlar, İstanbul 2010.

Ömer Seyfettin, *Balkan Harbi Hatıraları*, haz. Tahsin Yıldırım, İstanbul 2011.

Simavi, Lütfi, *Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim Sultan Mehmed Reşad Hanın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim*, Günümüz Türkçesi: Sami Kara-Nurer Uğurlu, İstanbul 2004.

Yalçın, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*, yay. haz. Rauf Mutluay, İstanbul 2000.

E. YÜKSEK LİSANS VE DOKTORA TEZLERİ

Akcan, Erol, *İttihat ve Terakki Fırkası'nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2013.

Aytekin, Hakan, *1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006.

Bulut, Fatma, *I. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Eğlence Kültürü ve Toplumsal Yaşama Etkileri*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2010.

Çetin, Nurten, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2011.

Dulum, Sibel, *Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)*, (Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2006.

Gürel, Cemal Necip, *İttihat ve Terakki ve Paramiliter Yan Kuruluşları*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2009.

Özaydın, Zuhal, *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sâlnâmesi*, (İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1987.

Öztürk, Seda, *Birinci Dünya Savaşı Sonunda Türk Kadını ve Türk Kadını Dergisi*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2010.

Tunç, Salih, *İşgal Döneminde İstanbul Basını (1918-1922)*, (İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1999.

F. ARAŞTIRMA ESERLERİ

Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, çev. Nuran Yavuz, İstanbul 2007.

Akın, Yiğit, *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*, İstanbul 2004.

Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara 2011.

_____, *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul 2013.

Akyıldız, Ali, *Anka'nın Sonbaharı Osmanlı'da İktisadî Modernleşme ve Uluslararası Sermaye*, İstanbul 2005.

And, Metin, *Türk Tiyatrosunun Evreleri*, Ankara 1983.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarih (1789-1914)*, Ankara 1997.

Ata, Ferudun, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, Ankara 2005.

Ateş, Sanem Yamak, *Asker Evlatlar Yetiştirmek II. Meşrutiyet Döneminde Beden Terbiyesi, Askerî Talim ve Paramiliter Gençlik Örgütleri*, İstanbul 2012.

Aytekin, Halil, *İttihâd ve Terakkî Dönemi Eğitim Yönetimi*, Ankara 1991.

Babacan, Hasan, *Mehmed Talât Paşa (1874-1921)*, Ankara 2005.

Baykal, Bekir Sıtkı, *Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, Ankara 1996.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, Kısım: I, Ankara 1991.

_____, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, Kısım: II, Ankara 1991.

_____, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, Kısım: IV, Ankara 1991.

Criss, Bilge, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İstanbul 2008.

Çelik, Zeynep, *İmparatorluk, Mimari ve Kent Osmanlı-Fransız Karşılaşmaları (1830-1914)*, çev. Zulal Kılıç, İstanbul 2012.

Çolak, Filiz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e 10 Temmuz Hürriyet Bayramı*, Konya 2013.

Demirci, Erdem Ünal, *Türkiye'de Tiyatronun Siyasal Rolü (1850-1950)*, İstanbul 2010.

Dever, Ayhan, *Spor Sosyolojisi: Tarihsel ve Güncel Boyutlarıyla Spor ve Toplum*, İstanbul 2010.

Doğan, Atila *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*, İstanbul 2006.

Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara 1994.

Erdem, Yasemin Tümer–Halime Yiğit, *Bacıyân-ı Rûm'dan Günümüze Türk Kadının İktisadî Hayattaki Yeri*, İstanbul 2010.

Erickson, Edward J., *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, çev. Tanju Akad, İstanbul 2003.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. I, Ankara 1953.

Eroğlu, Nazmi, *Fırtınalı Günlerin Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey*, İstanbul 2006.

Gökman, Muzaffer, *Sedat Simavi Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1970.

Gencer, Mustafa, *Jöntürk Modernizmi ve "Alman Ruhu" 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim*, İstanbul 2010.

Güran, Tevfik, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları*, İstanbul 2006.

Halaçoğlu, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara 1995.

Hayta, Necdet, *Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)*, Ankara 2008.

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, C. I, çev. Halil Berktay, İstanbul 2000.

Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, çev. Zehra Savan-Hatice Uğur, İstanbul 2013.

Kabacalı, Alpay, *Türk Basınında Demokrasi*, Ankara 1994.

Kaplan, Leyla, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Ankara 1998.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. V, (basım yeri ve yılı yok).

Kıranlar, Safiye, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, Ankara 2013.

Kline, Stuart, *Türk Havacılık Kronolojisi*, İstanbul 2002.

Kocahanoğlu, Osman Selim, *Divan-ı Harb-i Örfî Muhakematı Zabıt Ceridesi Tehcir Yargılamaları (1919)*, İstanbul 2007.

Köroğlu, Erol, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) Propagandadan Millî Kimlik İnşasına*, İstanbul 2010.

Köstüklü, Nuri, *Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler (Balkan Savaşlarından Millî Mücadeleye)*, Ankara 2010.

Kurnaz, Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Ankara 1991.

_____, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, İstanbul 1996.

_____, *Balkan Savaşında Kadınlarımız*, İstanbul 2012.

Kurtcephe, İsrafil, *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, Ankara 1995.

Külünk, Muhammet Emin, *Kapitülasyonların Kaldırılması (1914)*, İstanbul 2011.

Loti, Pierre, *Can Çekişen Türkiye*, çev. Fikret Şanoğlu, Ankara 2004.

Macfie, A. L., *Osmanlı'nın Son Yılları 1908-1923*, çev. Damla Acar-Funda Soysal, İstanbul 2003.

Mazak, Mehmet -Fatih Güldal, *Osmanlı'dan Günümüze Temizlik Tarihi Tanzifat-ı İstanbul*, İstanbul 2011.

Mazıcı, Nurşen, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhâlefet (1919-1926)*, İstanbul 1984.

Mutlu, Mustafa, *Vietnam'dan Körfez'e Savaşlarda Kamuoyu Oluşumu*, İstanbul 2003.

Nutku, Özdemir, *Darülbedayi'in Elli Yılı (Darülbedayi'den Şehir Tiyatrosu'na)*, Ankara 1969.

Okar, Avni, *Türkiye'de Tayyarecilik 1910-1924*, İstanbul 2003.

Okay, Cüneyd, *Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti 1917-1923*, İstanbul 1999.

_____, *Meşrutiyet Çocukları*, İstanbul 2000.

Öğün, Tuncay *Kafkas Cephesi'nin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği*, Ankara 1999.

Özbek, Nadir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*, İstanbul 2002.

Özçelik, Selahittin, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Ankara 2000.

Özuyar, Ali, *Sinemanın Osmanlıca Serüveni*, Ankara 1999.

_____, *Türk Sinema Tarihinden Fragmanlar (1896-1945)*, Ankara 2013.

Polat, Nâzım H., *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti*, Ankara 1991.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I (Açıklamalı Kronoloji) Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)*, Ankara 1993.

Sevengil, Refik A., *Türk Tiyatrosu Tarihi*, C. 5, İstanbul 1968.

Sürgevil, Sabri, *II. Meşrutiyet Döneminde İzmir*, İzmir 2009.

Şıvgın, Hale, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara 1989.

Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul 2002.

Tarakçı, Mustafa, *Millî Mücadele ve Mücadeleci Kadınlar*, İstanbul 2008.

Toprak, Zafer, *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, İstanbul 2003.

_____, *Türkiye'de Millî İktisat 1908-1918*, İstanbul 2012.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, C. 1, İstanbul 1988.

Tuncer, Hüseyin, *Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı*, İzmir 1994.

Tuncer, Polat, *İttihatçı Cavit Bey*, İstanbul 2010.

Tutel, Eser, *At Yarışları ve Atlı Sporlar*, İstanbul 1998.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, C. 1, Ankara 1988.

Üstel, Füsun *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İstanbul 2011.

Yalçın, Alemdar, *II. Meşrutiyet'te Tiyatro Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1985.

Zürcher, Erik Jan, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, İstanbul 2013.

Wiener, Wolfgang Müller, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*, çev. Erol Özbek, İstanbul 2003.

G. MAKALELER VE ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

Ahmad, Feroz, "Jön Türkler Döneminde Savaş ve Toplum 1908-1918", çev. Sevda Akyüz, *Tarih ve Toplum*, S. 64, Nisan 1989, s. 47(239)-56(248).

Akbayrak, Hasan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Millî Bayramlar", *Tarih ve Toplum*, C. 8, S. 43, Temmuz 1987, s. 31-38.

Akcan, Erol, "Aydın Vilayeti Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Bazı Faaliyetleri", *Atatürk Yolu*, S. 54, 2013, s. 1-38.

Akşin, Sina, "İttihat ve Terakki Üzerine", *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 1, 1971, s. 153-182.

Akyıldız, Ali, "Yusuf İzzeddin Efendi", *TDVİA*, C. 44, İstanbul 2013, s. 13-16.

Alkan, Mehmet Ö., "Sivil Toplum Kurumlarının Hukuksal Çerçevesi 1839-1945", *Tanzimattan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları*, Ahmet N. Yücekök-İlter Turan-Mehmet Ö. Alkan, İstanbul 1998, s. 45-73.

_____, "1856-1945 İstanbul'da Sivil Toplum Kurumları Toplumsal Örgütlenmenin Gelişimi [Devlet-Toplum İlişkisi Açısından Bir Tarihçe Denemesi]", *Tanzimattan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları*, Ahmet N. Yücekök-İlter Turan-Mehmet Ö. Alkan, İstanbul 1998, s. 79-145.

_____, "II. Meşrutiyet'te Eğitim, İttihad ve Terakki Cemiyeti, Milliyetçilik, Militarizm veya "Militer Türk-İslam Sentezi" ", *II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek*, der. Ferdan Ergut, İstanbul 2010, s. 57-85.

_____, "Gogol'un '*Palto*'su ve Tarık Zafer Tunaya'nın '*Tükiye'de Siyasi Partiler*'i ", *Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigâr-ı Meşrutiyet*, haz. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul 2010, s. 29-36.

_____, "Balkan Savaşlarının Osmanlı Eğitim Sistemine Etkileri ve Ders Kitaplarına Yansıması", *Uluslararası Balkan Sempozyumu Balkan Savaşlarının 100. Yılı Bildiriler Kitabı*, İstanbul 2012, s. 144-148.

Artuk, İbrahim, "Donanma İâne Madalyası", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 3, Ekim 1972, s. 301-310.

_____, "Madalya", *TDVİA*, C. 27, Ankara 2003, s. 301-302.

Atabeyoğlu, Cem, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Spor/At Yarışları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1985, s. 1512-1513.

_____, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Spor/Hokey", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1985, s. 1514.

Aydın, Hakan, "Sinemanın Taşrada Gelişim Süreci: Konya'da İlk Sinemalar ve Gösterilen Filmler (1910-1950)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.19, 2008, s. 61-74.

_____, "İdman (1913-1914): İlk Kapsamlı Spor Dergisi Üzerine Bir İnceleme", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 27 (2009/2), s. 153-169.

Aydın, Mehmet, "İttihat ve Terakki'ye Yönelik İstanbul Basınında Yer Alan Bazı Yolsuzluk İddiaları", *Turkish Studies*, C. 3, S. 7, Sonbahar 2008, s. 696-706.

Aydoğan, Erdal, "Paramiliter Bir Kuruluş Olan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Kuruluşu ve I. Dünya Savaşı'nda Bazı Çalışmaları", *Atatürk Dergisi*, C. 3, S. 3, Ocak 2003, s. 67-75.

Baran, Tülay Alim, "Trablusgarb ve Balkan Savaşları'nda Bir Toplumsal Dayanışma Örneği Olarak Tayyare İaneleri", *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları*, haz. Mehmet Ersan-Nuri Karakaş, Ankara 2013, s. 599-618.

Batmaz, Şakir, "Türk Havacılığının Kuruluşunda Emniyet Teşkilâtının Yardımları", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 10, S. 23, 2013, s. 195-206.

Beşikçi, Mehmet, "Militarizm, Topyekûn Savaş ve Gençliğin Seferber Edilmesi: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nda Paramiliter Dernekler", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 8, Bahar 2009, s. 49-92.

_____, "Son Dönem Osmanlı Harp Tarihi ve "Topyekûn Savaş" Kavramı", *Toplumsal Tarih*, S. 198, Haziran 2010, s. 62-69.

_____, "Balkan Harbi'nde Osmanlı Seferberliği ve Redif Teşkilâtının İflâsı", *Türkiye Günlüğü*, S. 110, Bahar 2012, s. 27-43.

Cunbur, Müjgan, "Millî Mücadele'de Kadın Dernekleri", *Millî Mücadele'de Türk Kadını*, Ankara 1983, s. 33-44.

Çakıcı, Bayram, "1914 Isparta ve Burdur Depremi", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Âfetler ve Deprem*, İstanbul 2001, s. 219-248.

Çelik, Veli Onur -Nefise Bulgu, "Geç Osmanlı Döneminde Batılılaşma Ekseninde Beden Eğitimi ve Spor", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 24, 2010, s. 137-147.

Çomak, Nebahat Akgün, "Türk Sinemasında Ordu Merkezli Sinema Dairesinin Önemi ve Yeri Sinemanın Doğuşu ve Ülkemize Girişi", *İÜ İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 7, 1998, s. 297-304.

Çoruk, Ali Şükrü, "Balkan Harbi ve Pierre Loti", *Türk Edebiyatı*, S. 468, Ekim 2012, s. 55-58.

_____, "Bozgunun Gölgesinde Bayramı Yaşamak", *Derin Tarih*, S. 7 (Ekim 2012), s. 86-87.

Dölen, Emre, "Darülfünun Öğrencilerinin Balkan Savaşı Eylemleri ve Edirne Seyahati", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 6, S. 1 (2004), s. 65-73.

Eralp, T. Nejat, "Osmanlılarda Nişan ve Madalya", *Türkler*, C. 13, Ankara 2002, s. 683-686.

Etöz, Zeliha -Taylan Esin, "Osmanlı Şehir Yangınları", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 14 (254), Yaz 2012, s. 9-52.

Günaydın, Nimet, "İlk Kadın Memurlar", *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 4, Mayıs 1967, s. 66-67.

Güneş, Günver, "II. Meşrutiyet Döneminde İzmir'de Tiyatro Yaşamı", *OTAM*, S. 18, 2005, s. 151-171.

Güneş, Günver -Aysun Sarıbey Haykıran, "Türk-İtalyan Savaşı'nda Kuşadası'nın Bombalanması", *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları*, Ankara 2013, s. 85-102.

Güzel, Şehmus, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3-4, İstanbul 1985, s. 858-874.

Halaçoğlu, Ahmet, "Balkan Savaşları (1912-1913)", *Türkler*, C. 13, Ankara 2002, s. 296-307.

Hanioğlu, M. Şükrü, "Cemiyet", *TDVİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 329-331.

Hatemi, Hüseyin, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1985, s. 198-204.

Hayta, Necdet, "Rodos ile 12 Ada'nın İtalyanlar tarafından İşgali ve İşgalden Sonra Adaların Durumu (1912-1918)", *OTAM*, S. 5, Ankara 1994, s. 131-144.

İnalcık, Halil, "İmtiyâzât", *TDVİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 245-252.

Kaçar, Mustafa, "Osmanlılar'da Havacılık", *Osmanlı*, C. 8, Ankara 1999, s. 698-701.

_____, "Osmanlı'yı Göklere Çıkaran Kanadı Kırık Osmanlı Kuşları", *Derin Tarih*, S. 25, Nisan 2014, s. 36-39.

Kaplan, Leyla, "Osmanlı Hanımları Müdafaa-i Milliye Heyeti ve Faaliyetleri", *Askerî Tarih Bülteni*, S. 37, Ağustos 1994, s. 114-138.

Karaca, Hasan Erkan, "İstanbul-Kahire-İskenderiye Uçuşu ve İlk Hava Şehitlerimiz", *Uçantürk*, C. 41, S. 398, Temmuz 1995, s. 14-19.

Karacagil, Ö. Kürşad, "Balkan Savaşlarında Osmanlı Devletinde Havacılık Faaliyetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 101, S. 200, Eylül-Ekim 2012, s. 73-90.

Kartal, Cemile Burcu, "II. Meşrutiyet'in Cumhuriyet'e Mirası: "Makbul Kadınlar"", *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 38, Mart 2008, s. 215-238.

Kaşıyuğun, Ali -Mustafa Çolak, "Savaş ve Propaganda: Birinci Dünya Savaşı'nda Alman Propagandası", *History Studies*, Volume 6, Issue 5, September 2014, s. 157-176.

Kavas, Ahmet, "Trablusgarp Savaşı: Osmanlı Ordusunun Senûsiye Hareketi ile Müşterek Savaşı", *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları*, Ankara 2013, s. 49-75.

Kırbaç, Safiye, "Malûlîn-i Askeriyye'ye Muâvenet Heyeti (Malûl Askerlere Yardım Kurulu) ve İstanbul'daki Etkinlikleri (1917-1922)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 1, 2002, s. 209-226.

Korkmaz, Mehmet, "Kızıldeniz'de Rekabet: 1911-1912 Trablusgarp Harbi Sırasında Kızıldeniz'de Osmanlı-İtalyan Mücadelesi", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 21, Şubat 2013, s. 17-43.

Kurnaz, Şefika, "Osmanlı Kadın Cemiyetleri (1908-1918)", *Millî Eğitim*, S. 86, Haziran 1989, s. 68-75.

Kurşun, Zekeriya, "Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nin Mukadderatındaki Yeri", *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları*, Ankara 2013, s. 3-17.

Kurtcephe, İsrafil, "İtalyan Donanmasının Çanakkale Boğazını Geçme Teşebbüsleri", *OTAM*, S. 1, Ankara 1990, s. 299-312.

Kutlu, Sacit, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Esnaf Örgütleri", *Osmanlı'dan Cumhuriyete Esnaf ve Ticaret*, der. Fatmagül Demirel, İstanbul 2012, s. 143-160.

Küçük, Cevdet, "Balkan Savaşı", *TDVİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 23-25.

Kütükoğlu, Mübahat S., "Ahidnâme", *TDVİA*, C. 1, İstanbul 1988, s. 536-540.

Lebib Selim, "Türk Kadınlığının Harb-i Umûmîdeki Faaliyeti", *Türk Yurdu*, C. 4 (7-8-9) Ankara 1999, s. 250-251, 259-260, 269-271.

Liman, Ali Sait, "Türk Sinemasının İlk Yıllarında Çekim Sonrası Üretim ve Teknik Altyapı", *İÜ İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 40, 2011, s. 37-52.

Loti, Pierre, "Pour Andrinople Ottomane", *L'lllustration*, S. 3.679, 30 Ağustos 1913, s. 158-159.

_____, "Balkan Savaşı Sırasında Akıllara Durgunluk Veren Bulgar Mezalimi", *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 2, Mart 1965, s. 18-25.

Margulies, Roni, "Ayastefanos'taki Rus Kilise Abidesi'nin Yıkılışı", *Toplumsal Tarih*, S. 1, Ocak 1994, s. 40-42.

Mehmetefendioğlu, Ahmet, "Rahmi Bey'in İzmir Valiliği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 3, 1993, s. 347-370.

Nuhoğlu, Hidayet, "Dârüleytam", *TDVİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 521

Odabaş, Battal, "Türk Sinemasının Kuruluşunda Ordunun Rolü, Belge(sel) Film ve Kurtuluş Savaşı Filmleri", *İÜ İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 24, 2006, s. 205-212.

Okur, Mehmet, "Balkan Savaşları", *Balkanlar El Kitabı (Tarih)*, C. 1, Ankara 2006, s. 612-624.

Özbek, Nadir, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Sosyal Yardım' Uygulamaları: 1839-1918", *Toplum ve Bilim*, S. 83, Kış 1999/2000, s. 111-132.

Özcan, Abdülkadir, "Balkan ve I. Dünya Savaşlarında Hizmeti Geçen Bir Hayır Kurumu Müdafa'a-i Milliye Cem'iyeti", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, İstanbul 1981, s. 269-296.

_____, "Gönüllü", *TDVİA*, C. 14, İstanbul 1996, s. 152-154.

Özçelik, Selahattin, "Türk Dünyasında Tesânüd Ruhunun Teşekkülünde Türkçü Cemiyetlerin Ehemmiyeti", *Türk* Yurdu, C. 8, S. 3, Nisan 1987, s. 20-23.

_____, “ "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti" ve Düşündürdükleri”, *Bilge (Nevruz (Yenigün) Özel Sayısı)*, S. 4, Ankara 1995, s. 44-50.

Özdemir, Mehmet, “Balkan Savaşı’nda Gönüllüler ve Gönüllü Askerî Birlikler”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 5, Şubat 2005, s. 71-102.

Özen, Mustafa, “II. Meşrutiyet Döneminde Belgesel Sinema ve Propaganda 1908-1914”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 3 (243), Bahar 2006, s. 91-102.

Özgişi, Tunca, “Bir Siyasi İmge Olarak Çocuk ve Savaşlar: I. Dünya Savaşı Örneği”, *Turkish Studies*, C. 8/11, Fall 2013, s. 293-312.

Özmakas, Yavuz, “Müdafaa-i Milliye Cemiyeti İzmir Şubesi”, *Toplumsal Tarih*, C. 14, S. 84, Aralık 2000, s. 36-37.

Özuyar, Ali, “Ateş Hattında İlk Kameraman”, *Atlas Tarih*, S. 6, 2011, s. 82-85.

Polat, Nâzım H., “Tunaya’nın “Siyasal Partiler”i ve Bazı Cemiyetlerle İlgili Ek Bilgiler”, *Tarih ve Toplum*, C. 10, S. 56, Ağustos 1988, s. 58(122)-62(126).

_____, “Millî Mücadele’de Sivil Direnişin Kökleri: Müdafaa-i Milliye Cemiyeti (1913-1919)”, *Türkler*, C. 15, Ankara 2002, s. 628-636.

Prätor, Sabine, “II. Meşrutiyet Döneminde Müzik Hayatının Gelişimine Dair İzlenimler”, *II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek*, der. Ferdan Ergut, İstanbul 2010, s. 172-180.

“Rusya’daki Türk Kadınları ve Balkan Savaşı”, çev. Safiye İmre, *Kırım Dergisi*, S. 29, Ekim-Kasım-Aralık 1999, s. 9.

Sarınay, Yusuf, “Balkan Savaşları ve Sonuçları”, *Türk Yurdu*, C. 32, Kasım 2012, s. 8-15.

Selçuk, Mustafa, “Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Harbiye Nezareti’nin "Çanakkale Kahramanlığını Yaşatma" Amaçlı Faaliyetleri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, C. 1, S. 2 (2012), s. 195-242.

Sevinçli, Efdal, “II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal / Belgesel Tiyatro ve İlginç Bir Yazar Örneği: Doktor Kâmil Bey ve Oyunları”, *II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek*, der. Ferdan Ergut, İstanbul 2010, s. 141-171.

Sezer, Cemal, “1914 Isparta-Burdur Depreminde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Yapmış Olduğu Yardımlar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 19 (2014/1), s. 17-34.

Süme, Mehmet -Selami Özsoy, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Bisiklet Sporu”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 24, 2010, s. 345-360.

Sürmeli, Serpil, "Çanakkale Cephesi'nde Arap İlmi Heyeti ve Uryanizade Ali Vahid Efendi'nin Anıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVIII, S. 53, Temmuz 2002.

Thomen, Özge Çeliktemel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sinema ve Propaganda (1908-1922)", *Kurgu Online International Journal of Communication Studies*, vol. 2, June 2010, s. 1-17.

Toprak, Zafer, "Cihan Harbi Yıllarında İttihat ve Terakki'nin İaşe Politikası", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi-Beşerî Bilimler*, C. 6, 1978, s. 211-225.

_____, "İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, C. 7, İstanbul 1979, s. 95-113.

_____, "1909 Cemiyetler Kanunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1985, s. 205-208.

Tunçay, Mete, "Tunaya'nın Siyasal Partileri'nin Yeni Basımı ve "Paramiliter" Bir Dernekle İlgili Ek Bilgi ve Belgeler", *Tarih ve Toplum*, S. 15, Mart 1985, s. 68-72.

Turan, Şerafettin, "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı", *Belleten*, C. XXIX, S. 113, Ocak 1965, s. 97-98.

Türkmen, Zekeriya, "Balkan Savaşlarında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Osmanlı Ordusuna Yönelik Sağlık Hizmetleri", *Belleten*, C. 68, S. 252, Ağustos 2004, s. 483-518.

Uçarol, Rifat, "Balkan Savaşı Öncesinde Terhis Olayı ve Seferberlik İlanı Sorunu", *Dördüncü Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara 1989, s. 257-277.

Uyar, Mesut, "Osmanlı Askerî Rönesansı: Balkan Bozgunu ile Yüzleşmek", *Türkiye Günlüğü*, S. 110, Bahar 2012, s. 65-74.

Uzman, Nasrullah, "Balkan Savaşlarında Gönüllü Birlikler", *Türk Yurdu*, C. 32, Kasım 2012, s. 170-175.

Ünalp, Rezzan, "Hava Kuvvetlerinin Tarihî Gelişimi", *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II*, Ankara 2001, s. 293-316.

Ünder, Hasan, "Türkiye'de Sosyal Darwinizm Düşüncesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C. 4: Milliyetçilik, ed. Tanıl Bora-Murat Gültekingil, İstanbul 2008, s. 427-437.

Ürekli, Fatma, "Osmanlı'nın Çanakkale 1915 Panorama Müzesi", *Yedikıta*, S. 50, Ekim 2012, s. 16-27.

Yamak, Sanem, "Meşrutiyetin Bayramı: 10 Temmuz Îd-i Millîsi", *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 38, Mart 2008, s. 323-342.

Yazıcı, Nesimi, "Osmanlı Sosyal Hayatından Bir Kesit: Tanzimat Döneminde Mesire", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. XII, S. 3-4, 1999, s. 253-258.

Yazıcı, Nevin, "Çanakkale Savaşı'nda Türk Kadınının Rolü", *Gazi Akademik Bakış*, C. 5, S. 9, Kış 2011, s. 245-264.

Yıldırım, Ergün, "Osmanlı Toplumunda Kadınların Kamusal Alan Etkinliği ve Avrat Pazarı", *Kadın Çalışmaları Dergisi*, S. 1, 2006, s. 24-29.

Yılmazer, Bülent, "Balkan Harbi'nde Hava Gücü, Askerî Havacılıkta Perdenin Açılışı", *Dokuzuncu Askerî Tarih Semineri Bildirileri II*, Ankara 2006, s. 229-253.

Zeyrek, Suat -Mehmet Ali Karaman, "Meşrutiyet Devri Tarih Yazımında İhmal Edilmiş Bir Kaynak: Donanma Mecmuası (1326-1334)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 107, S. 209, Mart-Nisan 2014, s. 219-238.

DİZİN

A

Abdülaziz Çaviş Efendi · 36, 37, 219, 220
Abdürreşid İbrahim Efendi · 64
Adalar · 35, 68, 208
Adana · 71, 81, 83, 126, 159, 173, 183
Adapazarı · 180, 211
Ağaoğlu Ahmet · 98, 100
Ahmet Agayef Bey · 36, 37, 52
Aka Gündüz · 38, 64, 104, 196, 219, 220
Akçuraoğlu Yusuf · 37
Akka · 70
Akşehir · 70, 126, 144, 180
Alaiye · 70
Almanya · 14, 17, 90, 92, 93, 159, 179, 210, 225, 233, 242, 250, 253
Altınordu · 212, 213
Amasya · 139, 141
Anadolu · 17, 18, 26, 42, 68, 73, 152, 166, 172, 178, 183, 185, 199, 208, 212, 227, 228, 286, 291
Ankara · 2, 3, 4, 9, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 25, 26, 28, 29, 30, 42, 48, 71, 75, 80, 85, 86, 90, 91, 93, 105, 110, 123, 128, 129, 131, 136, 145, 146, 147, 169, 173, 178, 183, 192, 195, 202, 204, 226, 232, 253, 257, 260, 264, 269, 283, 284, 285, 286, 287,288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296
Antalya · 53, 56, 71, 134, 183, 184, 230, 241, 262
Arabgir · 70
Arnavutluk · 23, 24, 26
Askere Sağlık Öğütleri · 229
Askerî Müze · 103, 272
Avrupa · 14, 40, 42, 75, 82, 86, 89, 116, 125, 145, 148, 192, 195, 196, 197, 204, 222, 234
Avusturya · 21, 22, 24, 93, 119, 124, 159, 160, 233, 250
Ayancık · 70, 241
Ayasofya · 221
Ayastefanos · 21, 89, 90, 145, 146, 150, 293
Aydın · 4, 10, 18, 27, 70, 83, 95, 103, 122, 129, 133, 143, 173, 182, 183, 205, 206, 259, 271, 273, 283, 289, 290

B

Babıali · 6, 14
Bağdat · 70, 136
Balıkesir · 32, 71, 143
Balkan · 4, 8, 9, 10, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 30, 31, 33, 34, 38, 40, 44, 45, 49, 54, 64, 70, 73, 77, 78, 79, 83, 97, 108, 118, 126, 128, 131, 132, 135, 136, 146, 147, 148, 153, 154, 155, 160, 161, 172, 175, 178, 180, 188, 190, 192, 194, 195,197, 198, 199, 200, 202, 204, 205, 207, 214, 215, 226, 235, 237, 238, 249, 250, 269, 274, 275, 278, 284, 286, 287, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296
Balkan Harbi · 4, 8, 20, 21, 23, 24, 26, 27, 30, 31, 33, 34, 38, 40, 44, 45, 49, 54, 64, 70, 77, 78, 79, 83, 108, 118, 126, 128, 131, 132, 135, 136, 147, 148, 153, 154, 155, 160, 161, 172, 175, 178, 180, 188, 192, 194, 195, 197, 199, 200, 202, 204, 205, 207, 214, 215,226, 237, 238, 249, 250, 269, 274, 275, 278, 284, 286, 291, 296
Balkan Yarımadası · 21, 22
Balkanlar · 22, 23, 25, 26, 131, 293
Balya · 70, 133
Bandırma · 71, 134
Basra · 71
Bayezid · 53, 68, 122, 123, 143, 145, 164, 168, 169, 194, 200, 221, 238
Bayramiç · 70, 133
Bergama · 70
Beşiktaş · 4, 53, 68, 69, 79, 114, 122, 138, 152, 199, 213, 220, 221
Beykoz · 110, 140, 152, 211, 323, 324
Beyoğlu · 53, 68, 69, 100, 104, 107, 117, 121, 140, 145, 146, 149, 150, 151, 156, 163, 194, 198, 200, 201, 219, 230, 239, 243
Biga · 71
Bingazi · 14, 15, 16, 18, 19, 20
Bolu · 53, 71, 83, 173, 180, 183
Bulgaristan · 21, 22, 23, 24, 250
Burdur · 70, 184, 185, 291, 294
Burgaz Ada · 70
Burhaneddin Bey · 86, 87
Burhaneddin Efendi · 67, 170
Bursa · 36, 70, 71, 73, 83, 109, 122, 134, 159, 180, 186, 187

C

Cağaloğlu · 69, 156
Celaleddin Arif Bey · 37, 52, 196, 211, 219, 220

Celep Esnaf Cemiyeti · 123, 124
Cemiyetler Kanunu · 5, 6, 62, 295

Ç

Çanakkale · 17, 19, 71, 81, 84, 87, 90, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 105, 106, 127, 128, 157, 159, 165, 166, 168, 173, 223, 230, 231, 232, 233, 234, 245, 293, 294, 295, 296, 320
Çanakkale Boğazı · 17
Çanakkale Cephesi · 95, 98, 100, 168, 231, 234
Çanakkale Cephesinde Duyup Düşündüklerim · 231
Çarşamba · 56, 71, 204
Çatalca · 24, 25, 71, 78, 127, 134, 135, 147, 180, 183, 199, 221, 249
Çemberlitaş · 69
Çerkes · 70
Çeşme · 71
Çiftçi Çocuğu · 172, 227
Çiftçi Öğüdü · 172, 227

D

Damat Ferit Paşa · 251, 256, 265, 269
Darülaceze · 2, 56, 171, 188, 198
Darüleytam · 2, 117, 187
Darülfünun · 27, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 62, 64, 78, 99, 190, 199, 269, 291
Darülhayr-ı Âli · 2
Darwinizm · 203, 204, 286, 295
Davutpaşa · 185
Değirmendere · 152
Denizli · 53, 184
Dersaadet · 4, 28, 51, 54, 73, 90, 110, 120, 125, 162, 167, 241, 246, 247, 269, 282, 283
Dinar · 140, 176, 239
Divanyolu · 56, 100, 122, 251, 258, 273
Diyarbakır · 71, 136, 177, 217, 262
Donanma Cemiyeti · 6, 11, 20, 31, 48, 63, 67, 68, 84, 86, 87, 89, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 119, 123, 124, 129, 132, 139, 140, 141, 146, 147, 149, 168, 170, 171, 198, 199, 207, 209, 220, 223, 225, 239, 240, 241, 242, 243, 246, 248, 251, 256, 261, 262, 268
Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti · 48, 240, 288
Düzce · 180

E

Edirne · 25, 35, 36, 56, 71, 91, 104, 126, 127, 180, 183, 186, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 197, 198, 202, 207, 221, 252, 284, 291
Edremit · 70, 126, 148
Ege Denizi · 17, 18, 19
Eğin · 70
Enver Bey · 16, 37, 67, 193, 207
Enver Paşa · 28, 74, 90, 104, 106, 148, 150, 156, 206, 217, 223, 253, 255
Erbil · 71
Ermeni · 65, 96, 192, 269
Ertuğrul Mızıka-yı Hümayunu · 220, 221
Erzincan · 217
Erzurum · 71, 83, 96, 257, 269, 288
Eskişehir · 70, 74, 180, 183, 285

F

Faik Bey · 36, 53, 210, 219, 252
Fatih · 38, 39, 41, 68, 74, 107, 114, 145, 150, 163, 185, 194, 221, 284, 287
Fatma Aliye · 40, 41
Fatsa · 70
Fazıl Bey · 153
Fenerbahçe · 81, 107, 209, 212
Fethi (Okyar) Bey · 255, 273
Fethi Bey · 148, 255, 259, 264
Filistin · 106, 231, 249
Fransa · 14, 21, 86, 146, 147, 151, 195, 254
Fuat Paşa · 36, 37, 209

G

Galata · 65, 150, 199
Galatasaray · 212
Gebze · 68, 134, 144, 145
Gekbûze · 68, 134
Gelibolu · 25, 154, 220, 230
Gemlik · 71
Gülhane Parkı · 76, 169, 171, 224, 244, 320
Gümüşhane · 70
Gürbüzler Ocağı · 212

H

Hacı Adil Bey · 29, 67, 188, 189, 197, 208

Halep · 71, 73, 79, 111, 134, 183
Halide Edip · 39, 40, 41, 105, 244
Hamidiye Etfal Hastane-i Âli · 2
Harb-i Umumi Panoraması · 158, 232, 233, 234, 326
Harbin Etrafında · 230
Hastabakıcı Kitabı · 230
Haydarpaşa · 152, 180
Haymana · 123
Hilâl-i Ahmer Cemiyeti · 6, 11, 66, 73, 115, 120, 154, 170, 175, 176, 177, 178, 185, 216, 230, 237, 238, 239, 256, 285, 294, 295
Hulusi Bey · 27, 36, 37, 45, 47, 53, 63, 184, 205, 322
Hürriyet ve İtilaf Fırkası · 251, 256, 263, 264, 265, 269
Hüseyin Cahit · 37, 38, 105, 186, 196, 260, 284
Hüseyin Kazım · 37, 227

I

I. Dünya Harbi · 2, 3, 4, 6, 10, 11, 33, 54, 57, 74, 84, 87, 89, 92, 93, 94, 96, 106, 114, 124, 135, 137, 143, 153, 156, 157, 160, 161, 162, 172, 173, 175, 177, 182, 184, 185, 200, 201, 210, 212, 218, 222, 228, 232, 234, 235, 238, 245, 247, 249, 250, 259, 260, 268, 275,278
II. Abdülhamit · 2, 5, 85, 107, 169, 239, 277
II. Meşrutiyet · 5, 6, 7, 8, 10, 21, 51, 73, 74, 77, 78, 81, 86, 88, 92, 104, 105, 107, 160, 169, 174, 202, 203, 205, 212, 217, 218, 228, 237, 274, 276, 277, 285, 287, 288, 289, 291, 292, 294
Isparta · 184, 185, 291, 294

İ

İnebolu · 70
İnegöl · 71
İngiltere · 14, 21, 127, 152, 154, 239, 242
İsmail Hakkı Bey · 63, 148, 150, 264
İsmet Bey · 50, 52, 189, 198, 212, 224
İstanbul · 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 14, 19, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 37, 38, 39, 42, 43, 44, 46, 52, 55, 56, 58, 62, 64, 66, 68, 73, 74, 78, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 108, 112, 113, 115, 118, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 131, 135, 138, 139, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 153, 154, 156, 157, 158, 162, 163, 165, 167, 168, 170, 171, 172, 174, 175, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 185, 188, 190, 191, 192, 195, 196, 197, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 211, 212, 214, 215, 216, 217, 219, 221, 222, 223, 226, 227, 229, 230, 231, 233, 235, 237, 238, 240, 242, 244, 246, 250, 251, 253, 256, 259, 260, 267, 268, 269, 271, 273, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 307
İstihlak-ı Millî Kadınlar Cemiyeti · 246
İstinye · 68, 152
İtalya · 14, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 31
İtalyanlar · 14, 15, 17, 18, 19, 292
İtilaf Devletleri · 92, 157, 260, 268
İttihat ve Terakki · 6, 7, 20, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 38, 53, 57, 64, 75, 76, 79, 85, 93, 102, 105, 116, 117, 123, 124, 125, 136, 160, 163, 167, 174, 183, 184, 196, 206, 207, 218, 219, 222, 223, 226, 241, 245, 248, 249, 250, 252, 253, 255, 256, 257, 259, 262, 264, 265, 268, 269, 270, 274, 275, 276, 278, 284, 285, 289, 290, 293, 295
İttihat ve Terakki Cemiyeti · 7, 30, 33, 75, 105, 123, 125, 160, 196, 248, 252, 257, 266, 274, 293
İttihat ve Terakki Fırkası · 6, 27, 32, 116, 125, 167, 206, 223, 250, 256, 265, 269, 274, 284
İttihatçılar · 31, 269, 278
İzmir · 10, 29, 70, 71, 88, 107, 109, 120, 129, 133, 135, 139, 144, 164, 174, 177, 182, 184, 187, 207, 211, 217, 219, 231, 271, 273, 284, 285, 288, 291, 293, 294
İzmir Mazlumları Muavenet Heyeti · 271
İzmit · 70, 71, 180, 183
İznik · 71

K

Kadıköy · 65, 68, 77, 79, 81, 82, 87, 107, 118, 145, 152, 163, 164, 166, 170, 186, 209, 210, 212
Kahire · 147, 148, 149, 292
Kangal · 71
Karadağ · 22, 23, 24
Karahisar-ı Sahib · 71, 183
Karahisar-ı Şarkî · 70
Karesi · 71, 83, 126, 133, 173, 184, 270
Karşıyaka · 88, 89
Kartal · 68, 76, 144, 145, 226, 292
Kastamonu · 70, 71, 144, 173, 183
Kayseri · 71, 130, 134
Kemah · 70, 239
Keskin · 70
Kırkkilise · 91, 180, 194

Kırşehir · 70, 133
Kocamustafapaşa · 185
Konya · 27, 52, 70, 71, 95, 135, 173, 176, 180, 183, 184, 198, 218, 243, 255, 284, 285, 286, 290
Kudüs-i Şerif · 187
Kuzey Afrika · 6, 14, 15, 19
Kütahya · 36, 70, 142, 181, 183, 184

L

Ladik · 71
Londra Barış Antlaşması · 25

M

Mahmut Şevket Paşa · 25, 29, 37, 67, 94, 145, 147, 210, 260
Makriköy · 68, 95, 104, 122, 139, 145, 212
Malûlîn-i Guzât-ı Askeriyye Muavenet Heyeti · 103
Mamuretü'l-aziz · 70, 71
Manisa · 70, 127
Mardin · 70, 96, 177
Marmaris · 70, 139
Meclis-i Vükela · 47, 51, 53, 54, 167, 186, 246, 255, 257, 258, 259, 261, 268, 271, 272
Medine-i Münevvere · 70
Mehmet Emin Bey · 37, 64, 105
Merkez Ordu Sinema Dairesi · 90
Meryem Pataşova · 38
Meryem Yakubova · 38
Mihaliç · 71, 134
Milas · 71
Millî Kongre · 235, 273
Millî Mücadele · 9, 42, 264, 273, 279, 286, 288, 291, 294
Mirgûn · 68
Moda · 186, 211
Mondros Mütarekesi · 117, 250, 260, 268, 278
Musevi · 65, 220
Musul · 71, 73, 270
Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti · 4, 6, 9, 10, 11, 12, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 50, 55, 58, 61, 62, 63, 64, 65, 68, 69, 70, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 93, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 115, 119, 120, 122, 124, 125, 127, 129, 130, 132, 136, 137, 138, 139, 140, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 158, 160, 161, 162, 163, 165, 168, 171, 174, 176, 177, 180, 181, 184, 185, 188, 190, 191, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 205, 208, 210, 211, 212, 213, 216, 217, 219, 220, 223, 224, 225, 227, 229, 230, 231, 232, 235, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 245, 246, 247, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 258, 264, 265, 268, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 283, 288, 290, 303, 307, 318, 319, 320, 322, 326
Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi · 86
Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Mecmuası · 33, 225
Müdâfaa-i Milliye Hanımlar Heyeti · 38, 39, 41, 42
Müdâfaa-i Milliye Hanımlar Şubesi · 72
Müdâfaa-i Milliye Sineması · 91, 93, 95, 96, 169
Mükellefiyyet-i Ziraiyye Kanunu · 179
Müslüman · 8, 41, 75, 125, 126, 195, 197, 221
Müzâheret-i Milliye Cemiyeti · 28, 29, 47

N

Necati Bey · 53, 96, 97, 98
Nimet Muhtar Hanım · 39
Nişantaşı · 137, 213
Nuri Bey · 148, 150
Nuruosmaniye · 69

O

Ortaköy · 87, 152, 170, 211
Osmanlı · 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 30, 31, 33, 35, 38, 39, 40, 41, 42, 48, 49, 54, 55, 56, 62, 64, 65, 73, 74, 76, 77, 78, 83, 85, 88, 89, 90, 92, 93, 102, 106, 107, 110, 111, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 131, 132, 135, 139, 140, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 153, 154, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 167, 169, 171, 174, 178, 179, 182, 184, 185, 188, 190, 192, 195, 196, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 209, 211, 212, 213, 215, 216, 217, 218, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 228, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 237, 239, 241, 243, 250, 252, 253, 254, 255, 262, 268, 274, 275, 277, 279, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296
Osmanlı Devleti · 1, 3, 4, 5, 6, 10, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 31, 38, 41, 54, 55, 65, 73, 74, 85, 89, 90, 92, 93, 107, 120, 124, 128, 131, 145, 146, 148, 157, 160, 161, 167, 171, 174, 178, 188, 195, 199, 201, 213, 217,

222, 224, 226, 232, 233, 237,239, 250, 253, 268, 275, 277, 279, 285, 289, 290, 291, 292
Osmanlı Genç Dernekleri · 206, 216, 226

P

Pazarköy · 71, 134
Pierre Loti · 188, 195, 196, 197, 198, 199, 291

R

Rahmi Bey · 129, 177, 182, 293
Rodos · 18, 19, 20, 292, 295
Romanya · 181, 225
Rukiye Yunusova · 38
Rumeli · 19, 22, 23, 24, 38, 40, 41, 48, 63, 73, 86, 152, 192, 202, 209, 244, 246, 286
Rusya · 21, 22, 24, 38, 39, 40, 237, 294

S

Sadık Bey · 148
Samsun · 71, 96, 176
Sanayi-i Nefise Mektebi · 273
Seferihisar · 70
Selahaddin Ali Bey · 101, 252, 253, 255
Selanik · 7, 23, 24, 30, 37, 120, 127, 202, 227, 284
Selim Sırrı Bey · 214
Sıhhiye Müzesi · 273
Sırbistan · 21, 22, 23, 24
Sigmund Weinberg · 96
Siirt · 71, 133, 159
Sipahi Ocağı · 210, 253
Sirkeci · 66, 99, 134, 135, 155, 189, 191, 192, 197, 238
Sivas · 42, 70, 71, 96, 141, 144, 173
Soma · 126, 135
Söğüt · 71, 109
Sultan Abdülaziz · 170, 239
Sultan Mehmet Reşat · 28, 114, 164, 212
Sultan Reşat · 55, 67, 138
Sultan Vahdettin · 56, 90, 278
Sultanahmet Meydanı · 42, 223
Suriye · 71, 106, 118, 136, 183, 231, 250
Süleyman Nazif Bey · 37
Süreyya Bey · 145

Ş

Şam · 70, 136, 142, 148, 176
Şehremaneti · 36, 66, 74, 75, 120, 150, 193, 224
Şehzadebaşı · 86, 87, 91, 93, 95, 96, 104, 105, 154, 169, 198, 244
Şerif Ali Haydar Bey · 36, 67, 70
Şile · 68, 112
Şura-yı Devlet · 46, 47, 49, 79, 116, 121, 172, 240, 248

T

Talat Bey · 28, 36, 37, 217, 219, 220, 223, 243, 269, 270, 271
Talat Paşa · 81, 127, 186, 250, 252, 255
Tanzimat · 5, 6, 42, 72, 73, 76, 77, 160, 171, 201, 207, 212, 290, 291, 292, 295, 296
Teali-i Nisvan Cemiyeti · 78, 168, 169, 244
Teali-i Nisvan Hanımlar Cemiyeti · 105
Teceddüd Fırkası · 252, 265
Tekfurdağı · 180
Tepebaşı Kışlık Tiyatrosu · 66, 86, 151, 170
Tercan · 70
Teşkilât-ı Mahsusa · 238
Tevfik Paşa · 251, 255, 260, 285
Tirebolu · 70
Tokat · 141
Topkapı · 185, 198
Trablusgarp · 8, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 145, 146, 274, 288, 290, 291, 292
Trablusgarp Harbi · 17, 27, 30, 32, 33
Trabzon · 32, 53, 70, 71, 80, 133, 173
Trakya · 23, 25, 26, 250, 273
Tunus · 14
Türk · 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 23, 26, 27, 28, 39, 40, 41, 42, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 81, 82, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 125, 132, 138, 145, 146, 147, 148, 149, 157, 160, 169, 170, 182, 183, 186, 188, 192, 195, 196, 197, 198, 199, 202, 206, 207, 212, 214, 215, 217, 219, 225, 244, 245, 253, 260, 275, 276, 279, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296
Türk Bilgi Derneği · 105
Türk Kadınları Biçki Yurdu · 138, 244
Türk Ocağı · 76, 105, 160, 196, 219
Türk Yurdu · 39, 105, 169, 196, 219, 293

Türkler · 9, 22, 26, 29, 30, 129, 195, 207, 285, 289, 291, 294

U

Ubeydullah Efendi · 37, 52, 87
Uşak · 70, 110
Uşi Antlaşması · 19

Ü

Ümmügülsüm Kemalova · 38, 40
Üsküdar · 68, 94, 145, 146, 152, 166, 169, 199, 221, 241, 246

V

Vakf-ı Kebir · 71
Van · 71, 80, 96, 97, 130
Veli Efendi Çayırı · 207, 208, 210
Vereme Karşı Müdâfaa · 229
VI. Mehmet Vahdettin · 56

Y

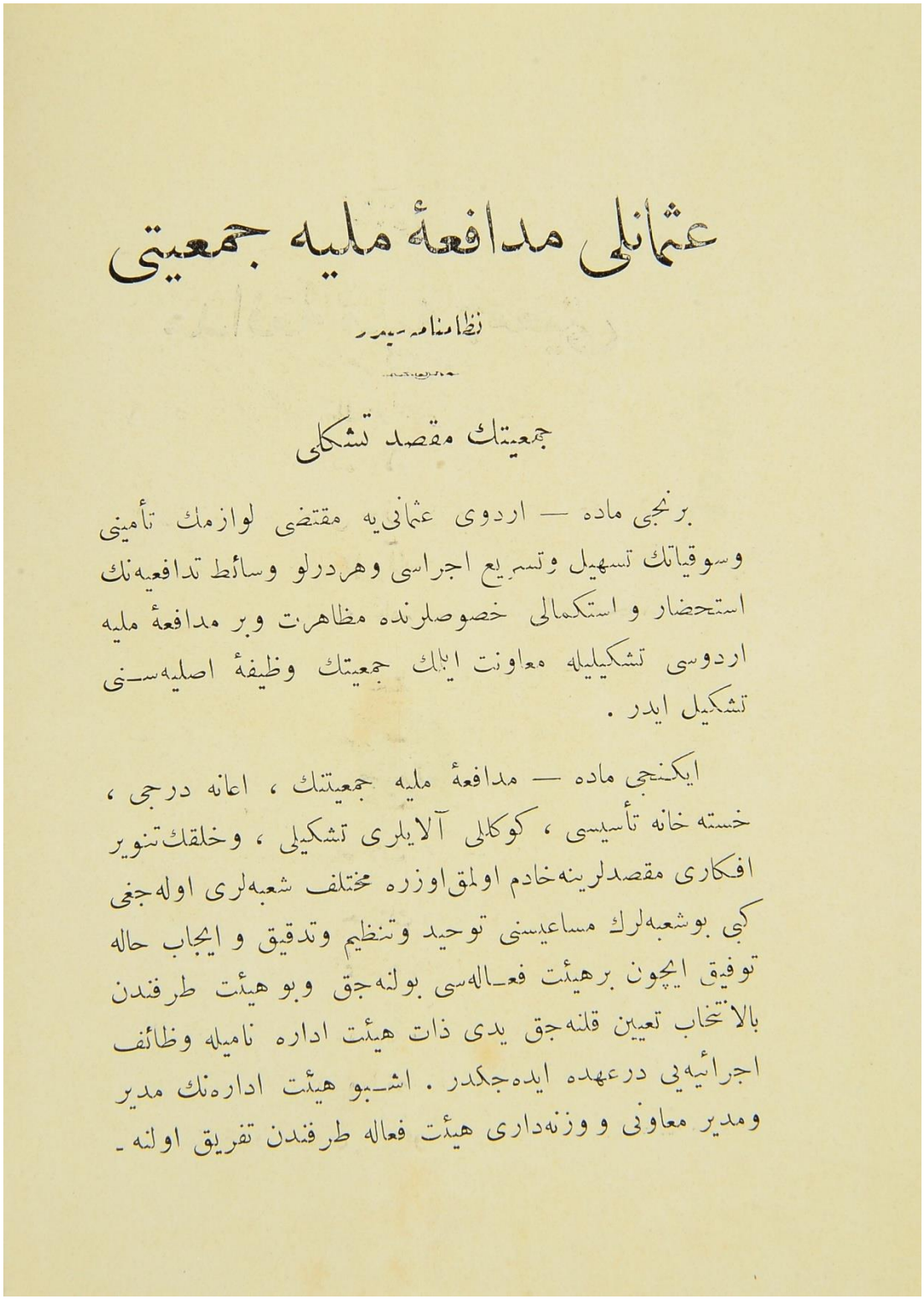
Yunanistan · 20, 21, 22, 23, 24, 118
Yusuf Akçura · 37, 38, 39, 64
Yusuf İzzeddin Efendi · 67, 87, 91, 115, 170, 171, 199, 208, 289

Z

Zağferanbolu · 70
Zile · 141
Ziraat Bankası · 133, 146, 183, 271

EKLER

Ek 1: Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin ilk nizamnamesi (BOA, *ŞD.MLK.MRF.*, 38/15).

عثمانلی مدافعهٔ ملیه جمعیتی

نظامنامه سیدر

جمعیتك مقصد تشکلی

برنجی ماده — اردوی عثمانیه مقتضی لوازمك تأمینی وسوقیاتك تسهیل وتسریع اجراسی وهردرلو وسائط تدافعیه‌نك استحضار و استکمالی خصوصلرنده مظاهرت وبر مدافعهٔ ملیه اردوسی تشکیلیله معاونت ایلك جمعیتك وظیفهٔ اصلیه‌سنی تشکیل ایدر .

ایکنجی ماده — مدافعهٔ ملیه جمعیتنك ، اعانه درجی ، خسته خانه تأسیسی ، کوکللی آلایلری تشکیلی ، وخلقك تنویر افکاری مقصدلرینه خادم اولمق اوزره مختلف شعبه‌لری اوله‌جغی کبی بوشعبه‌لرك مساعیسنی توحید وتنظیم وتدقیق و ایجاب حاله توفیق ایچون برهیئت فعاله‌سی بولنه‌جق وبو هیئت طرفندن بالانتخاب تعیین قلنه‌جق یدی ذات هیئت اداره ناميله وظائف اجرائیه‌یی درعهده ایده‌جکدر . اشبو هیئت اداره‌نك مدیر ومدیر معاونی و وزنه‌داری هیئت فعاله طرفندن تفریق اولنه ـ

جقدر . مديريتله وزنه‌دارلغه هيئت فعاله‌نك تنسيبيله خارجدن مناسبنك انتخابى جائزدر .

اوچنجى ماده — مركز عموميسى درسعادتده بولنه‌جق اولان جمعيت مذكوره‌نك برنجى ماده‌ده بيان اولنان خصوصاتك تأمين واجراسى ضمننده ولايتده دخى برر مركزى و اشبو مراكزه مربوط اولمق اوزره اعانه درجى ، ولزومنده خسته‌خانه‌لر تأسيسى ، كوكلى آلايلرى تشكيلى ، خلقك تنوير افكارى ، خصوصلرينه خادم شعبه‌لرى بولنه‌بيله‌جكدر .

دردنجى ماده — جمعيتك حكومتله اولان معاملاتى ايچون هرمركزده برر مرخص مسئولى بولنه‌جقدر .

بشنجى ماده — حميتمنداندن آلنه‌جق اعانات وتبرعات ايله الده ايديله‌جك حاصلات جمعيتك وارداتنى تشكيل ايدر .

التنجى ماده — جمعيتك واردات ومصارفنه عائد حسابات حكومتك تفتيشات دائمه‌سنه تابعدر .

يدنجى ماده — مدافعهٔ مليه جمعيتنه انتساب ايله حال فعاليتده بولنه‌جق ذوات ايفاى وظيفه حالنده برر علامت فارقه‌يى وهيئت اداره طرفندن مصدق برر هويت ورقه‌سنى حامل بولنه‌جقدر .

٤

سکزنجی ماده — علی العموم مقررات هیئت فعاله وهیئت اداره طرفندن مشترکاً اتخاذ اولنه‌جق ومقررات مذکوره هیئت اداره‌جه تطبیق ایدیله‌جکدر . آنجق احوال مستعجله وفوق‌العاده‌ده هیئت اداره اتخاذ قرار ایده‌بیله‌جك وکیفیتدن ایلك اجتماعده هیئت فعالیی خبردار ایلیه‌جکدر .

طقوزنجی ماده — هیئت فعاله‌نك مذاکراتنده هیئت عمومیه طرفندن انتخاب‌ایدیلن رؤسا بولنمدیغی تقدیرده بالانتخاب اعضادن بری ریاست ایلیه‌جکدر .

اونجی ماده — هیئت عمومیه طرفندن انتخاب اولنوب مختلف شعبه‌لره منقسم اولان اعضالر هیئت فعاله ایله برلکده لدی‌الحاجه اجتماع ایده‌رك مجلس عمومیی تشکیل ایدر .

اون‌برنجی ماده — اشبو نظامنامه‌نك تبدیل وتعدیلی هیئت عمومیه طرفندن منتخب هیئتلردن مرکب مجلس عمومیه عائددر .

مدافعه ملیه جمعیتی مرکز عمومیسی
لجنهٔ اداریه سی

عدد ٥٠

ماده — مدافعهٔ ملیه جمعیتی مرکز و شعباتنك فسخ اولنمه و مرکز و شعبات مذکوره یه
ربوط بولنمه اوزره قاديلا شعباتی تشکیل ایدیلمکده .

Ek 2: Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin kapsamı genişletilen ikinci nizamnamesi (BOA, *ŞD.MLK.MRF.*, 38/15).

MÜDÂFAʿA-İ MİLLİYYE CEMʿİYYETİ NİZÂMNÂME-İ ESÂSÎ

Fasl-ı evvel

Cemʿiyyetin sûret ve maksad-ı teşekkülü beyânındadır.

Birinci mâdde– Zât-ı hazret-i pâdişâhînin himâye-i mülûkâneleri ve velîahd-ı saltanat hazretlerinin riyâset-i fahrîyeleri tahtında merkez-i umûmîsi ve merciʿ-i kanûnîsi Dersaʿâdet'de olmak üzere 19 Kanûn-ı sânî 328 târihinde Müdâfaʿa-i Milliyye Cemʿiyyeti ünvânıyla bir cemʿiyyet te'sîs edilmîşdir.

İşbu cemʿiyyet memâlîk-i mütemeddine-i sâirede olduğu gibi terbiye-i milliyyeye ihtimâm ile milletin seviyye-i fikriyye ve faʿâliyyet-i hayâtiyyesini inkişâf ve takviye etdirecek ve bütün milleti hayât-ı mesâîye alışdıracak ve lede'l-hâce meydân-ı harbe koşabilecek kuvveti, idmânı, inşirâhı verecek esbâb ve terbiyeyi tehiyye ve te'mîn etmekle mükellefdir.

2. mâdde– Cemʿiyyet her gûne muâmelât ve icrââtında kavânîn ve nizâmât-ı devlete tamamıyla riâyet etmekle ve umûr-i hükûmete katʿiyyen müdâhale eylememekle mükellefdir.

3. mâdde– Müzâheret-i Milliyye Cemʿiyyeti politika ve fırka hissiyyâtından tamamıyla âzâdedir.

Fasl-ı Sânî

Cemʿiyyetin teşkîlât ve taksîmâtı beyânındadır.

4. mâdde– Cemʿiyyetin merkez-i umûmîsi kongrece müntahab reîs-i evvel ile hey'ât-ı muhtelife rüesâsının ictimâʿından teşekkül edecek olan hey'et-i idâre tarafından idâre edilir. Reîs-i evvel cemʿiyyetin hükûmete karşı murahhas mes'ûlüdür. Reîs-i evvelin gaybûbetinde vekâlet etmek üzere hey'et-i idârece bir de reîs-i sânî intihâb edilir.

Cemʿiyyetin vilâyât ve elviye-i gayr-i mülhakada birer şuʿbe-i merkeziyyesi ve livâ' ve kazâlarda da livâ' ve kazâ şuʿbeleri vardır. Ancak işbu livâ' ve kazâ şuʿbeleri Dersaʿâdet'de şehremâneti taksîmâtına ve İstanbul vilâyeti mülhakatına göre teşkîl

edilecekdir. Kazâ şuʿbeleri livâ'lara, livâ' şuʿbeleri vilâyât merkezlerine ve vilâyât merkezleri de merkez-i umûmîye merbûtdur.

5. mâdde– Cemʿiyyet te'mîn-i maksada vusûl içün bi'l-cümle muâmelâtında taksîm-i mesâî usûlüne riâyeti esâs ittihâz etmişdir. Bu cihetle cemʿiyyet-i mezkûrenin gerek merkez-i umûmîsi gerek Dersaʿâdet ve taşralardaki şuabât-ı merkeziyyesiyle livâ' ve kazâ şuʿbelerinden her biri [mâliyye], [irşâd], [mümârese-i bedeniyye ve askeriye], [sıhhiyye] nâmlarıyla âtîde vezâifi beyân edilecek olan hey'ât-ı mahsûsaya ayrılır. Şu kadar ki bu vezâifin ayrı ayrı hey'etler ile îfâsına imkân olmayan yerlerde bir kaç vazîfenin ve hatta bütün vezâifin bir hey'et tarafından deruhde edilmesi câizdir.

6. mâdde– Sâlifü'z-zikr hey'etler kendilerine âid vezâifde müstakillen ittihâz ve îfâ-yı mukarrerât ederler. Ancak muâmelâtı yekdiğerine taalluk eden ve bâhusûs sarfiyâta âid bulunan husûsât her dört hey'et rüesâsının ictimâʿyla ve lede'l-îcâb bunlara meclis-i umûmî karârıyla intihâb edilecek üç aʿzânın inzimâmıyla nihâyet yedişer zâtdan mürekkeben teşkîl edilecek hey'ât-ı idâre maʿrifetiyle tanzîm kılınır.

7. mâdde– Altıncı mâddede beyân olunan hey'etler aʿzâlarının ictimâʿı mecâlis-i umûmiyyeyi teşkîl eder.

8. mâdde– Her livâ' ve kazâ mecâlis-i umûmiyyesi tarafından re'y-i hafî ile intihâb olunmak ve aʿzâsının adedine göre ikiden dûn ve beşden efzûn olmamak üzere ekseriyyet-i mutlakayı ihrâz eden aʿzânın vilâyât merkezlerinde vilâyât hey'ât-ı idâresiyle ictimâʿından vilâyât kongreleri teşekkül eder. Elviye-i gayr-i mülhaka vilâyet hükmündedir.

9. mâdde– Vilâyât kongreleri tarafından re'y-i hafî ile bi'l-intihâb ekseriyyet-i mutlakayı ihrâz edecek olan ikişer aʿzânın Dersaʿâdet'de merkez-i umûmî hey'et-i idâresiyle ictimâʿndan umûmî kongre teşekkül eder.

10. mâdde– Hey'ât-ı muhtelife reîsleri hey'ât-ı mezkûreyi teşkîl eden aʿzâ miyânından ekseriyyet-i ârâ' ile bir reîs ve bir reîs-i sânî intihâb edilir. Reîslerin müddet-i me'mûriyyetleri birer sene olub tekrâr riyâsete intihâbları câizdir. Mecâlis-i umûmîyeye hey'et-i idâre reîsleri riyâset eder. Kongrelerde kongre aʿzâsı miyânından ekseriyyet-i ârâ' ile bir reîs ve bir reîs-i sânî intihâb edilir.

11. mâdde– Hey'ât-ı muhtelife rüesâsından baʿzılarının maʿzeret-i meşrûası zuhûrunda yerlerine riyâset etdikleri hey'et aʿzâsından tensîb edecekleri zâtı muvakkaten tevkîl edebilirler.

Fasl-ı sâlis

Cemʿiyyet aʿzâsının evsâfıyla tâbiʿ olacağı şerâit beyânındadır.

12. mâdde– Cemʿiyyete aʿzâ olabilmek içün intihâb kanûnu mûcebince sinn-i nizâmîyi ikmâl etmiş olmak ve hukuk-u medeniyyesine mâlik bulunmak ve cemʿiyyet umûr ve muâmelâtını fırak-ı siyasiyyeye âid âmâl ve efkâra âlet ittihâz etmemek şartdır.

Cemʿiyyet aʿzâlığa dâhil olan her ferdi işbu nizâmnâme-i esâsîyi bi't-tedkik cemʿiyyetin ne maksadla teşekkül etdiğine tamamıyla vukuf hâsıl etmiş ve bu cihetle nizâmnâme ahkâmına riâyet eyleyeceğine ve hiçbir istîfâde-i şahsiyye ve maddiyye taʿkîb eylemeyeceğine haysiyyet ve nâmûsunu işhâd eylemiş addeder.

13. mâdde– Mâdde-i sâbıkada muharrer şerâiti hâiz olan her ferd şehrî lâakall bir guruş iʿtâ'sını taahhüd ile cemʿiyyetin aʿzâ-yı tabîiyyesinden olabilecek ve her sene taksît-i şehrîsini tezyîd ve tenkisde muhtâr bulunacak ise de senevî iʿtâ'sı taahhüd olunan hisse-i iştirâkın mikdârı cemʿiyyetler kanûnunun sekizinci mâddesi mûcebince yirmi dört Osmânlı yüzlük altınını tecâvüz edemeyecekdir.

Ârzû eden zevât taahhüdât-ı şehrîyesinin bir senelik mikdârını defʿaten tesviye edebilir. Ve taahhüdât-ı vakʿa mevrûs olmaz.

Taahhüd altına girmeksizin her şahs cemʿiyyete istediği kadar iânât ve teberruâtda bulunabilir.

14. mâdde– Aʿzâ-yı tabîiyye miyânına dâhil olan zevât dâhil olduğu sene-i mâliyyenin hitâmından evvel istiʿfâ etse dahî hisse-i iştirâkı o sene gayesine kadar edâ' eylemeğe mecbûrdur.

Fasl-ı râbiʿ

Hey'ât-ı muhtelifenin ve mecâlis-i umûmiyye ve kongrelerin vezâifi beyânındadır.

1- Mâliyye hey'etlerinin vezâifi

15. mâdde– Mâliyye hey'etleri cemʿiyyetin tezyîd-i vâridâtı emrinde ne gibi tedâbîr ve vesâile mürâcaat etmek lâzım geleceğine dâir raporlar, muhtıralar tanzîm

ve karârlar iʿtâ' ve mensûb oldukları hey'ât-ı idâreye tevdîʿ ve cemʿiyyetin muâmelât-ı hesâbiyyesini dâimâ tedkik ve teftîş ve cemʿiyyete âid her nevʿî mübâyaâtı îfâ etmekle mükellefdir.

Suver-i muhtelife ile iâne derci ve cemʿiyyet menfaatine konser, tiyatro, müsâmere vesâire icrâsı hakkındaki mukarrerâtın tatbîk ve icrâsı mâliyye hey'etlerine âiddir.

Hey'ât-ı mâliyye muâmelât-ı hesâbiyyeyi dîvân-ı muhâsebâtca şâyân-ı kabûl görülen usûlde tanzîm ve tedvîr etdirecek ve defâtir ve evrâk-ı müsbete ve muâmelât-ı kuyûdiyye her ne zaman ârzû olunur ise istenilen bir hesâbı sûret-i mükemmelede tedkik ve ihrâca müsâid olacakdır.

16. mâdde– Cemʿ-i iânât ve istihsâl-i teberruât içün hiçbir ferdin velev mahcûbiyyeti istilzâm edecek mâhiyyette bile bir muâmeleye dûçâr edilmemesi ve bu husûsun efrâd-ı milletden her birinin kendi ihtiyârına ve hissiyyât-ı hamiyyetmendânesine bırakılması cemʿiyyetin ahass-ı âmâlidir.

17. mâdde– Mâliyye hey'etleri her vilâyet veyâ livâ' ve kazânın vüsʿat ve ehemmiyyetine göre hadd-i asgar olarak üçer ve hadd-i aʿzam olarak yedişer aʿzâdan terekküb eder. Şu kadar ki merkez-i umûmî mâliyye hey'eti hadd-i asgarî yedi aʿzâdan dûn olmamak üzere inde'l-îcâb on bir aʿzâya kadar iblâğ olunabilir.

18. mâdde– Hükûmet her ne zaman ârzû eyler ise taʿyîn edeceği mâliyye veyâ Zirâat Bank{ası} müfettişleri maʿrifetiyle cemʿiyyetin muâmelât-ı hesâbiyyesini teftîş etdirebilecekdir. Şâyed bir lüzûm ve ihtiyâca binâen hey'et-i idârece hesâbatın tedkik ve teftîş etdirilmesine lüzûm görülür ise merkez-i umûmî tarafından mâliyye nezâret-i celîlesine bi'l-mürâcaa îcâb eden me'mûrînin taʿyîn ve iʿzâmı iltimâs edilecekdir.

19. mâdde– Cemʿiyyetin Dersaʿâdet ve taşradaki bi'l-umûm merâkiz ve şuabâtında cemʿ ve tahsîl olunacak mebâliğ doğrudan doğruya merkez-i umûmîye irsâl olunacakdır. Ancak merkez-i umûmînin muvâfakati lâhik olmak şartıyla mahâll-i ihtiyâcatına sarf edilmek üzere hâsılatın sülüsü alıkonulabilir.

Her sene-i mâliyye gayesinde hey'ât-ı idârece tanzîm ve mecâlis-i umûmiyyece tasdîk edilecek bilânçolarda gayr-i ez sarf kalacak mebâliğin ve bu miyânda elden çıkarılmayan teberruâtın sûret-i sarf ve tahsîs ve istiʿmâli hakkında her sene ictimâʿ

edecek olan umûmî kongre tarafından ittihâz olunacak karâra tevfîk-i muâmele olunur. Bu cihetle bir sene-i mâliyyenin hesâbı o sene-i mâliyye nihâyetinde kapadılmak ve ertesi sene-i mâliyyenin hesâbı mezkûr sene-i mâliyye bidâyetinden başlamak sûretiyle muâmele-i hesâbiyye icrâ edilir. Ve her seneye mahsûs ayrı ayrı defterler tutulur.

Ahvâl-i muʿtâdede merkez-i umûmîde bin ve şuʿbelerde yüz liradan fazla nakd bulundurulmayacak ve fazlası bank{a} şuʿbelerine veyâ Zirâat Bankalarına tevdîʿ olunacakdır.

2- İrşâd hey'etlerinin vezâifi

20. mâdde– Maârifin ve ticâret ve zirâat ve sanâyiʿin terakkiyâtına ve milletin ahlâkıyyât ve ictimâʿiyatına âid nevâkısın tashîh ve ikmâline ve evlâd-ı vatanın kitle-i vâhide hâlinde teşrîk-i mesâîsine ve'l-hâsıl memleketin selâmet ve saâdetini te'mîne hâdim ilmî, millî, amelî, iktisadî her gûne ihtiyâcatının efrâd-ı millete iblâğına âid mevʿizeler, konferanslar, dersler iʿtâ'sı ve bi'l-hâssa evlâd-ı vatana zamanlarının ihtiyâcat ve ilcââtıyla mütenâsib bir terbiye-i ictimâiyye verebilecek numûne mektebi ve ayn{ı} maksadı te'mîn edecek ve memleketde mütecânis ve umûmî bir terbiye-i fikriyye esâslarını ihzâr edecek ders kitâbları vücûda getirmekle müştagil bir hey'et-i mahsûsa ve maʿmûlât-ı dâhiliyyenin revâcyâb olmasına hidmet edecek bir sanâyiʿ müzesi ihdâsı ve zirâat-i fenniyenin mahâll-i tatbîki olabilecek bir çiftlik mektebi ve (istihlâk ve teâvün=kooperâtîf) şirketleri husûle getirebilmek içün bir hey'et-i mahsûsa teşkîli ve sâir bu gibi müesseseler ihdâsıyla ümmet-i İslâmiyye ve millet-i Osmâniyyeyi ahkâm-ı dîniyye ve iʿtiyâdât-ı milliyye dâiresinde asr-ı hâzırın terakkiyât-ı medeniyyesini taʿkîb ve iktisâba teşvîk eylemek irşâd hey'etlerinin vezâif-i esâsîyesini teşkîl eder.

21. mâdde – Hey'ât-ı irşâdiye bi'l-cümle tedâbîr ve teşebbüsâtında hiçbir sebeb ve sûretle unsur ve fırak-ı siyâsiyye ictihâdâtına tâbiʿ olmayacak ve muhâdenet-i samîmiyyeyi takviye ve te'mîn ile efrâd-ı milleti ikdâm ve mesâîye teşvîk eyleyecek mevzûʿlar intihâbına bezl-i ihtimâm edecekdir.

22. mâdde– Hey'ât-ı irşâdiye 16 Teşrîn-i sânî sene 1287 târihinde irâde-i seniyyeye iktirân etmiş olan Cemʿiyyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye vezâifini müşʿir nizâmnâmede muharrer tedrîsâtın hayyiz-i faale îsâli emrinde cemʿiyyet-i mezkûreye

muâvenet ve müzâheretde bulunacak ve evvel be evvel istitâat-ı mâliyyesinin müsâadesi nisbetinde köy mektebleri güşâdı sûretiyle işbu muâvenetin delâil-i faaliyesini izhâra çalışacakdır.

23. mâdde– Hey'ât-ı irşâdiye lüzûm ve münâsib gördüğü zaman ve mevkiʿde umûmî mevʿizeler, konferanslar iʿtâ' etmekle berâber mekâtib-i resmiyye ve husûsiyyenin müdîr ve hey'ât-ı idâreleri muvâfakat etdikleri hâlde münâsib zamanlarda talebeye vaʿz ve nasîhat edebileceklerdir. Şu kadar ki umûmî mevʿize ve konferanslar iʿtâ'sı, icrâsı içün usûl ve nizâmı dâiresinde istihsâl-i müsâade eylemek ve olbâbda câri kavânîn ve nizâmât ahkâmına tamamıyla riâyet etmek şartdır.

24. mâdde– Hey'ât-ı irşâdiye merkez-i umûmîde nihâyet on bir ve şuabâtda her birinin derece-i vüsʿat ve ehemmiyyetine göre nihâyet yedi aʿzâdan mürekkeb olacak ise de her hâlde aʿzâ-yı mûmâileyhümün adedi merkez-i umûmî içün yediden ve şuabât içün dahî üçden dûn olmayacakdır.

Şu kadar ki hey'ât-ı irşâdiye mevâdd-ı sâbıkada zikr olunan âmâl ve makasidi mevkiʿ-i faale îsâl eylemek üzere îcâb eden tedâbîri ittihâz eyleyeceğinden bu miyânda hey'et-i irşâdiyeye ve hatta cemʿiyyete dâhil olmayan üdebâ' ve fuzalâ' ve erbâb-ı sanʿat ve kemâle mürâcaatla cemʿiyyetin makasid-i esâsîyyesine hâdim tâli hey'etler teşkîl ve bu âmâli müeyyed âsâr neşr etdirmeğe ve mevʿizeler ve konferanslar verdirmeğe çalışacakdır.

25. mâdde– Memleketimiz hakkındaki sû'-i tefsîrât ve zunûn-u bâtılayı menʿ edecek sûretde neşriyyât ve teşebbüsât icrâsı irşâd hey'etlerinin vezâif-i cümlesindendir.

3- Mümâresât-ı bedeniyye ve askeriyye hey'etlerinin vezâifi

26. mâdde– Evlâd-ı vatanı her zaman içün çevik ve zinde bulunduracak ve sinn-i sabâvetinden iʿtibâren berrî ve bahrî kabiliyyet-i askeriyyesini inkişâf etdirecek esbâb ve vesâitin istihzâr ve istikmâli terbiye-i bedeniyye ve mümârese-i askeriyye hey'etlerinin vezâif-i aslîyyesini teşkîl eder.

27. mâdde– Terbiye-i bedeniyye ve mümârese-i askeriyye hey'etlerinin bi'l-hâssa iʿtinâ' edecekleri husûsât: evlâd-ı vatanı cimnastik, koşu, yüzücülük, kürek çekmek, top oynamak, sıçramak, fennî güreşmek, endâht poligonları te'sîs ile nişancılık, binicilik, at yarışları, uzun piyâde yürüyüşleri, kılıç, kasatura, mızrak

istiʿmâli, tüfek ve avcı taʿlîmleri, köprücülük, şimendüfercilik, tayyârecilik, toprak kazmak, münferid ve umûmî siperler yapmak gibi muhtelif sporlar ile bi'l-cümle fâideli mümâresât-ı bedeniyye ve askeriyyeye alışdırmak ve müfîd seyâhatler tertîb eylemekdir.

28. mâdde– 28-29'uncu mâddelerde tafsîl ve beyân olunan envâʿ-i mümâresâtın intihâb ve ittihâzında kabiliyyet ve îcâbat-ı muhîtîye esâs tutulacakdır.

29. mâdde– Terbiye-i bedeniyye ve mümârese-i askeriyye hakkında bu vezâifi deruhde edecek hey'etler tarafından yapılacak taʿlîmatnâmeler harbiyye ve bahriyye ve maârif nezâretlerine tasdîk etdirilecek ve bu nukat-ı nazar hakkında nezâret-i âidesinin fikr ve mütâlaası da alınacakdır.

30. mâdde– Terbiye-i bedeniyye ve mümârese-i askeriyye hey'etleri mevâdd-ı sâbıkada tafsîl edilen mümâresât-ı bedeniyye ve askeriyye içün müsâbakalar icrâsı ve mükâfâtlar ve takdirnâmeler iʿtâ'sı sûretleriyle şubbân-ı vatanı teşvîğe sarf-ı cehd ve gayret eyleyecekdir.

31. mâdde– Terbiye-i bedeniyye ve mümârese-i askeriyye hey'etleri aʿzâları adedinin hadd-ı asgar ve aʿzamî yirmi altıncı mâddede muharrer hey'ât-ı irşâdiye aʿzâları gibi olacakdır.

4-Sıhhiyye hey'etlerinin vezâifi

32. mâdde– Efrâd-ı millete nasâyih-i sıhhiyye îfâ, millî "dispanser" ve hastahâneler te'sîsi, bi'l-münâvebe köyleri dolaşarak hastaları tedâvî ve'l-hâsıl efrâd-ı milletin bi'l-cümle tabakatını kavâid-i sıhhiyyeye riâyete alışdırarak emrâz-ı müstevliyye ve ilel-i sâriyyeden mütevellid zâyiâtın dâire-i mazarratını tenkis ve tahdîd eyleyecek her gûne esbâb ve vesâile tevessül eylemek sıhhiyye hey'etlerinin cümle-i vezâifindendir.

33. mâdde– Mekâtib-i resmiyye ve husûsiyye tarafından taleb vukuʿnda hey'ât-ı sıhhiyye aʿzâları mekâtib-i mezkûrede talebenin istiʿdâd ve kabiliyyeti dâiresinde ders veyâ konferans şeklinde hıfzü's-sıhhaya dâir maʿlûmât-ı umûmiyye iʿtâ' edecek ve evlâd-ı vatanın zihinlerine daha küçük yaşdan sıhhatin fevâid ve menâfiʿni yerleşdirmeğe çalışacakdır.

34. madde– Cemʿiyyetin istitâat-ı mâliyyesi müsâid olduğu hâlde sıhhiyye hey'etleri eczahâne bulunmayan kasabalarda ve ale'l-husûs köylerde seyyar

eczahâneler teşkîl ve inde'l-îcâb küçük mikyâsda birer eczahâne te'sîs ve fukarâ-yı marazaya meccânen ilac tevzîʿ edecekdir.

35. mâdde– Her vilâyet veyâ livâ' ve kazânın ehemmiyyet ve kabiliyyetine göre mevâdd-ı sâlifede beyân olunan husûsâtı mevkiʿ-i tatbîk ve icrâya vazʿ etmek üzere mufassal bir taʿlîmat tanzîm ve merkez-i umûmîce bi't-tedkik sıhhiyye müdîriyetine tasdîk etdirildikden sonra taʿlîmat-ı mezkûre ahkâmına tevfîk-i muâmele olunacakdır.

36. mâdde– Sıhhiyye hey'etleri aʿzâsının adedi üçden dûn ve yediden efzûn olmayacakdır.

5- Hey'ât-ı idârenin vezâifi

37. mâdde– Cemʿiyyetin gerek merkez-i umûmîsinde, gerek şuabâtında mevâdd-ı sâbıkada beyân ve îzâh olunan vezâifi îfâ etmek üzere teşkîl edilecek olan hey'etlerin mesâîsini tanzîm etmek ve hey'ât-ı mezkûreden verilecek müzekkere, rapor ve evrâk-ı sâireyi tedkik ve iktizâ'-yı hâle göre tasdîk veyâ redʿ eylemek ve vâridât ve sarfiyâta me'zûniyyet vermek ve hesâbat ve defâtiri teftîş etmek ve etdirmek ve muhâberât-ı resmiyyeye âid evrâkı tasdîk ve tahtîm ve imzâ' eylemek ve aylık ve senelik bilânçolar tanzîm etdirmek altıncı mâdde ahkâmına tevfîkan teşekkül edecek olan hey'ât-ı idâreye âiddir.

38. mâdde– Vilâyât ve elviye-i gayr-i mülhaka hey'ât-ı idâreleri her senenin vâridât ve sarfiyâtının teferruâtını ve teşebbüslerinin netîcesini ve sene-i âtîye içün karârlaşdırılan icrâât ve teşebbüsâtı hâvî birer raporu nihâyetü'n-nihâye Nîsân ibtidâ'sına kadar vilâyet kongresine ve ayn{ı} zamanda umûmî kongreye arz olunmak üzere merkez-i umûmîye göndereceklerdir. Maksad-ı aslî, cemʿiyyetin bütün şuabâtınca taʿkîb edilen makasid ve âmâl ve teşebbüsâtın bir gayeye doğru sevk edilmesi ve vilâyetlerce takarrür eden icrâât ve teşebbüsât-ı mühimmenin taht-ı murâkabede bulundurulmasıdır.

39. mâdde– Hey'ât-ı idâre lâakall haftada bir defʿa ictimâʿ eder ve ekseriyyet-i mutlaka ile ittihâz-ı makarrat eyler. Tesâvî-i ârâ' vukuʿnda reîsin bulunduğu tarafın re'yi tercîh olunur.

40. mâdde– Hey'et-i idârenin maiyyetinde umûr-u tahrîriyye ve hesâbiyye içün lüzûmu kadar me'mûrîn-i fahrîye ve muvazzafa vardır. Hey'et-i tahrîriyye ve hesâbiyye hey'et-i idârenin emr ve karârı dâiresinde îfâ-yı muâmele eder.

Hey'et-i tahrîriyye bir müdîr ve lüzûmu kadar kâtibden mürekkebdir. Bunlardan fahriyyen îfâ-yı vazîfe edecekler bulunamadığı takdirde mecâlis-i umûmiyye karârıyla ve münâsib maâşlarla ashâb-ı ehliyyet ve kifâyetden muvazzaf bir müdîr ve lüzûmu kadar kâtib ve me'mûrîn taʿyîn kılınır.

Muhasebeci ve veznedâr ve tahsîldârlar mükellef olacaklarından bunların behemehâl cemʿiyyet tarafından müntahab ve maâşları kezâlik cemʿiyyet tarafından muhassis me'mûrîn-i muvazzafadan bulunmaları şartdır.

Hey'et-i tahrîriyye ve hesâbiyye her gün evkat-ı muayyenede vazîfesi başında bulunmağa ve hey'ât-ı idâre karârlarını ve şuabâtın muâmelât-ı tahrîriyye ve hesâbiyyesini hey'et-i tahrîriyye müdîrinin mes'ûliyet ve nezâretinde olarak günü gününe îfâ eylemeğe mecbûrdur.

41. mâdde– Hey'ât-ı idâre lüzûm gördüğü husûsâtı mecâlis-i umûmiyyeye arz eder.

6-Mecâlis-i umûmîyyenin vezâifi

42. mâdde– 7nci mâdde mûcebince teşekkül edecek olan mecâlis-i umûmiyye lâakall ayda bir defʿa ictimâʿ eder. Ve hey'ât-ı idâreden tevdîʿ olunan husûsâtı bi'l-müzâkere karâra rabt ve vakt-i merhûnunun hulûlünde 8inci mâdde mûcebince vilâyât kongreleri aʿzâlarını intihâb eyler.

7- Vilâyât kongrelerinin vezâifi

43. mâdde– Vilâyât kongreleri her sene Nîsân bidâyetinde ale'l-âde ve vilâyât hey'ât-ı idâresinin daʿvetiyle fevka'l-âde olarak vilâyât merkezlerinde ictimâʿ eder.

44. mâdde– Vilâyât kongreleri vilâyât dâhilindeki şuabâtın bir senelik icrâât fezlekesini ve muâmelât-ı hesâbiyyesini tedkik etmek ve cemʿiyyetin terakkiyâtına ve ıslahât ve tevsîʿ-i muâmelât ve teşkîlâtına âid olub umûmî kongrede mevzûʿ-u bahis edilmesine lüzûm gördüğü husûsâtı müzâkere eylemek ve umûmî kongreye tevdîʿ eylemek üzere bu bâbdaki mukarrerât ve mütâlaatı mutazâmmın mazbataları tanzîm ve ihzâr eylemekle mükellefdir.

8-Umûmî kongrenin vezâifi

45. mâdde– Sûret-i teşkîli 9uncu mâddede beyân edilen umûmî kongre her sene Haziran'ın birinde ale'l-âde ve merkez-i umûmî hey'et-i idâresinin daʿvetiyle fevka'l-âde olarak ictimâʿ eder. Mahâll-i ictimâʿ Dersaʿâdet'dir.

46. mâdde– Umûmî kongre Müdâfaʿa-i Milliyye Cemʿiyyeti'nin bir senelik muâmelât-ı umûmiyyesini ve vilâyât kongrelerinin mazbatalarını tedkik ve cemʿiyyetin emr-i idâre ve teşkîlâtınca muhtâc-ı taʿdîl ve tevsîʿ olan husûsâtdan ve bu miyânda hükûmetin nazar-ı tasvîbine arz edilecek muâmelâtdan ekseriyyet-i mutlakaya iktirân edenlerini karâra rabt eyler ve bu sûretle ittihâz kılınan mukarrerâtın mevkiʿ-i faale vazʿı esbâbını merkez-i umûmîye havale eder.

47. mâdde– Umûmî kongre 21. mâdde mûcebince sene-i sâlifeden gayr-i ez sarf kalacak mebâliğin ve bu miyânda elden çıkarılmayan teberruâtın sûret-i sarf ve tahsîs ve istiʿmâlini karâra rabt eyler.

Umûmî kongreye harbiyye, dâhiliyye nezâretlerinden liecli'l-istişâre birer me'mûr daʿvet edilecekdir.

Kongre, hitâm-ı ictimâ'nda müzâkerât ve mukarrerât vakʿasının hulâsa-i müeddâ'sını matbûât ile neşr eder.

Fasl-ı hamîs

İntihâbat beyânındadır.

48. mâdde– Beşinci mâddede beyân ve taʿdâd olunan hey'etler ikişer sene îfâ-yı vazîfe etdikden sonra yerlerine diğerleri intihâb edilir.

Maahazâ bu miyânda hey'et-i sâbıka aʿzâsını yeniden intihâb etmek câizdir.

49. mâdde– Merkez-i umûmî hey'ât-ı muhtelifesinin intihâbatı umûmî kongre ve şuabât hey'ât-ı muhtelifesinin intihâbatı dahî vilâyât kongreleri tarafından icrâ olunur.

50. mâdde– Dersaʿâdet'de umûmî kongre ve taşralarda vilâyât kongreleri matbûât ve iʿlânât ve vesâit-i münâsibe-i sâire ile ve vakt-i zamanıyla intihâbat icrâ edileceği târihden o vilâyet dâhilinde bulunan cemʿiyyet aʿzâ-yı tabîiyyesini haberdâr ve işbu aʿzânın isim ve hüviyyetini hâvî bir listesini de neşr ve ilân eder. Târih-i mezkûrun hulûlünde bi'z-zât isbât-ı vücûd edenler intihâb edecekleri aʿzâlar hakkında re'ylerini iʿtâ' ve esbâb ve maʿzerete binâen isbât-ı vücûd etmeyenler de

târih-i mezkûre kadar re'ylerini tahrîren ve mazrûfen irsâl ederler. Kongre aʿzâsının dahi re'yi dâhil olduğu hâlde ekseriyyeti kazananlar hey'ât-ı muhtelife aʿzâlığına intihâb edilir ve derhâl kendilerine teblîğ-i keyfiyyet kılınmakla berâber şuabât aʿzâlarının esâmîsi ayrıca merkez-i umûmîye de bildirilir.

51. mâdde– Mâdde-i sâbıka mûcebince mazrûfen gönderilecek re'y varakalarına hüviyyet veyâ vazîfe ve me'mûriyyet yazılmamış ve zîrleri mühr-i zâti ile tahtîm veyâ bi'z-zât imzâ' edilmemiş ise tasnîf-i ârâ'ya idhâl edilemez.

52. mâdde– Hasbe'l-îcâb hey'ât-ı muhtelife aʿzâlarından birinin infikâk veyâ istiʿfâsı vukuʿnda ilk ictimâʿ edecek kongreye tasdîk etdirilmek üzere yerine mecâlis-i umûmiyyece münâsibi intihâb ve taʿyîn kılınır.

Cem'iyyetin hey'ât-ı muhtelifesi aʿzâsından bilâ maʿzeret mütevâliyen üç defʿa ve altı ay zarfında fâsıla ile altı defʿa devâm etmeyenler müstaʿfî add olunurlar.

Fasl-ı sâdis

Mevâdd-ı müteferrika beyânındadır

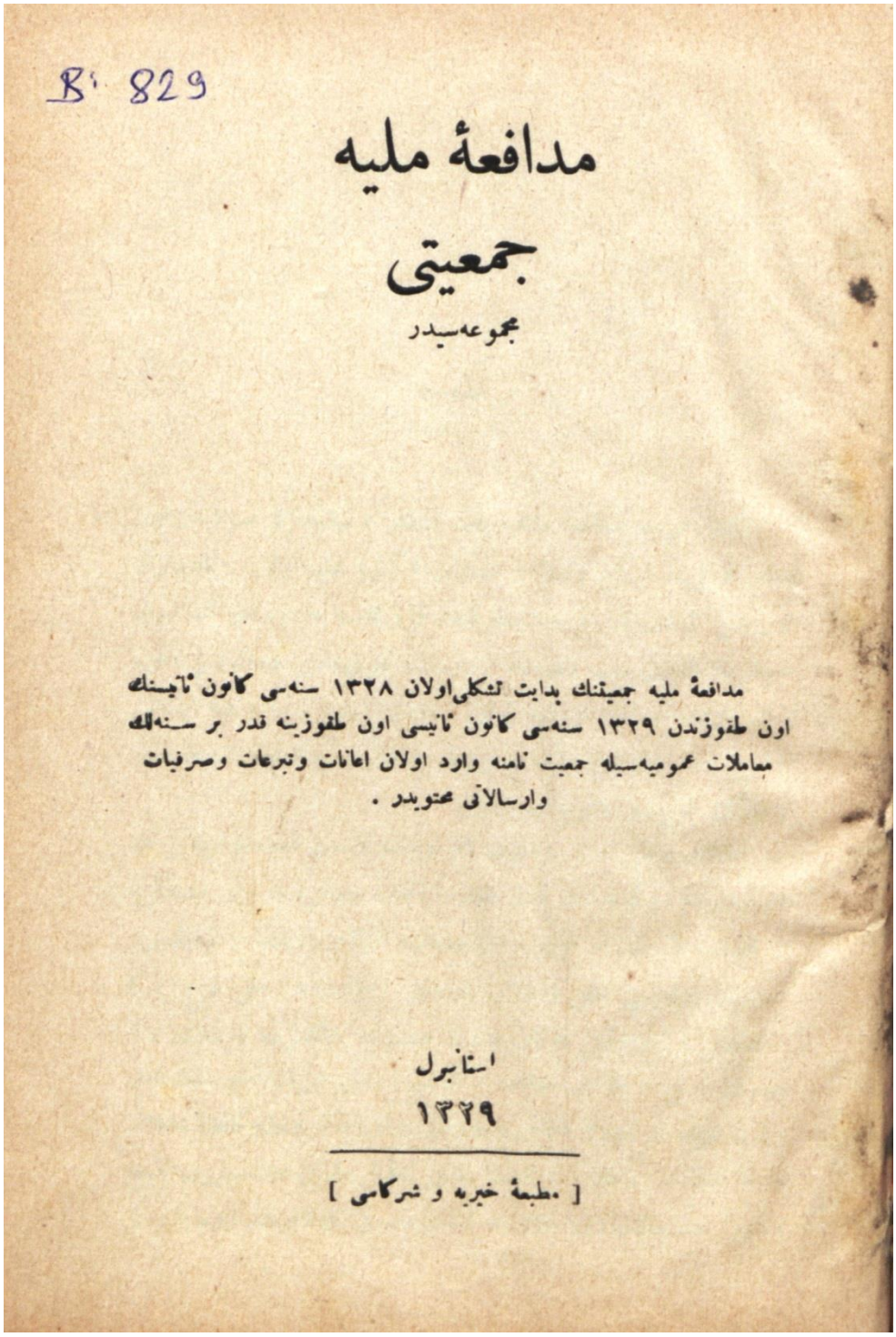
53. mâdde– Cemʿiyyetin âmâl ve maksad-ı teşkîline doğrudan doğruya temass etmeyen kırtasiye gibi mâsârif ve lede'l-hâce umûr-u tahrîriyye ve hesâbiyyede istihdâm edilecek me'mûrîn-i muvazzafa ile hademeye verilecek maâşât mikdârı her şuʿbe vâridât-ı vasatiyyesinin yüzde onunu tecâvüz etmeyecekdir.

54. mâdde– Cemʿiyyetin şuabâtınca hükûmât-ı mahâlliye nezdinde bir husûsun müzâkere veyâ teblîğine me'mûr edilecek zevâtın hüviyyet ve derece-i salâhiyyetleri yedlerine verilecek tezkerelerde tasrîhen beyân edilecekdir.

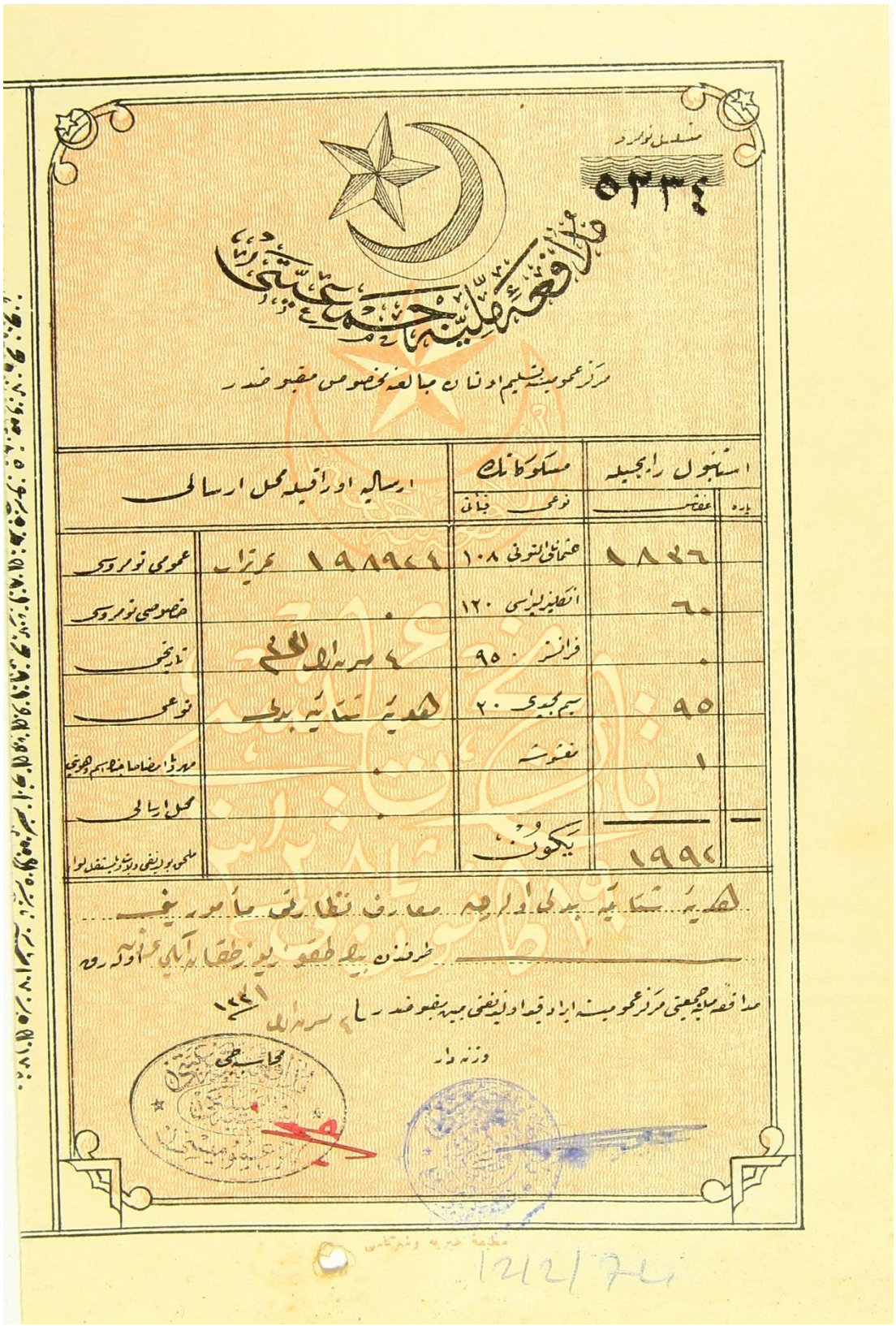
55. mâdde– Cemʿiyyet aʿzâ-yı tabîiyyesinden olub hâl-i faʿâliyyetde bulunacak zevât îfâ-yı vazîfe hâlinde hey'ât-ı idâreden musaddık birer hüviyyet varakasını hâmil bulunacaklardır.

56. mâdde– İşbu nizâmnâme mevâddından baʿzılarının tayy ve taʿdîli veyâ yeniden baʿzı mevâdd ilâvesi hakkında mecâlis-i umûmiyye tarafından bir teklîf vukuʿnda keyfiyet evvel be evvel umûmî kongrece müzâkere edilerek şâyân-ı kabûl görüldüğü takdirde hükûmete arz ve tasdîk etdirilmek sûretiyle sâlifü'z-zikr taʿdîlat veyâ ilâvât icrâ edilebilir.

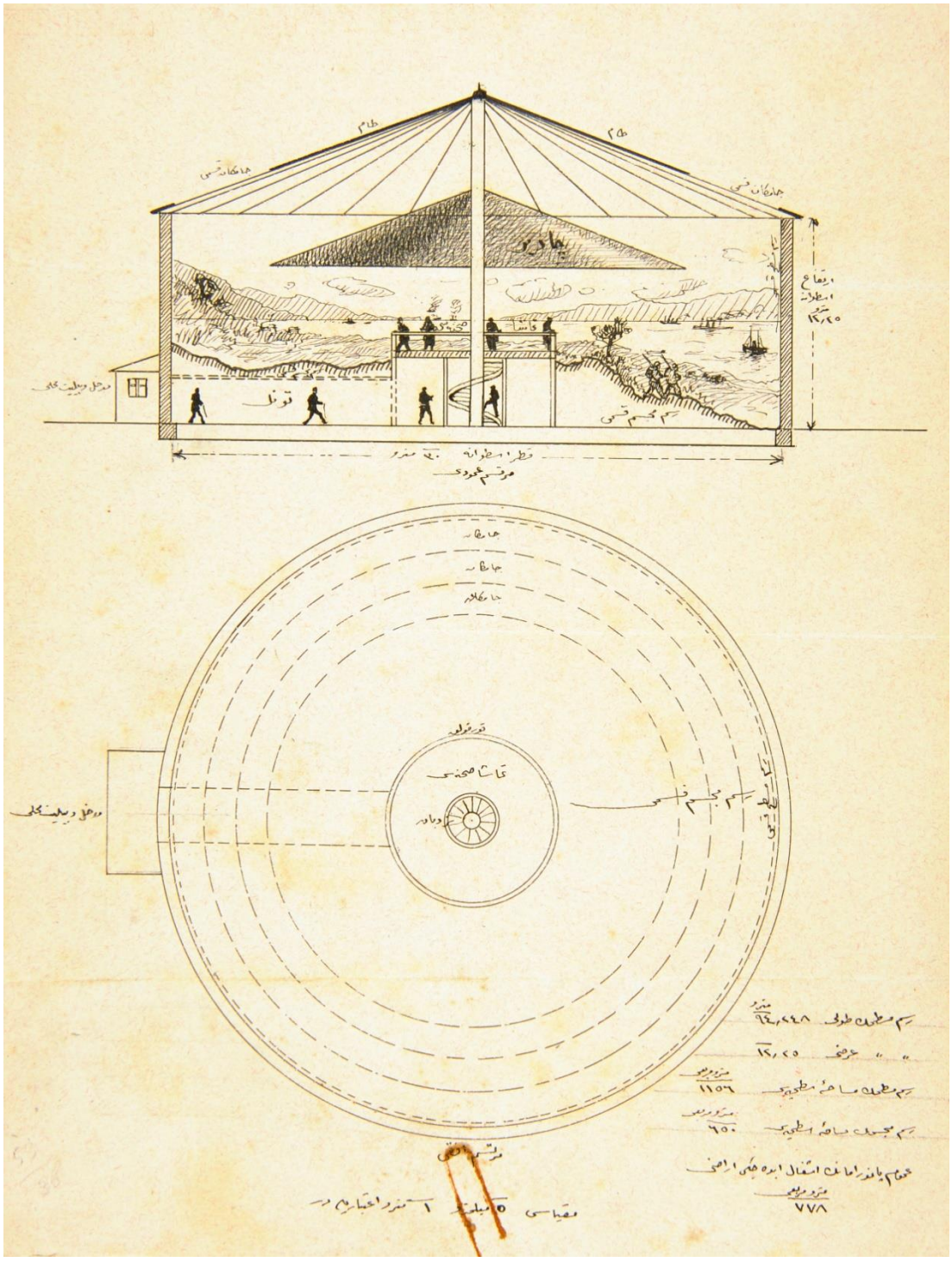
Ek 3: Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Mecmuası'nın kapağı.

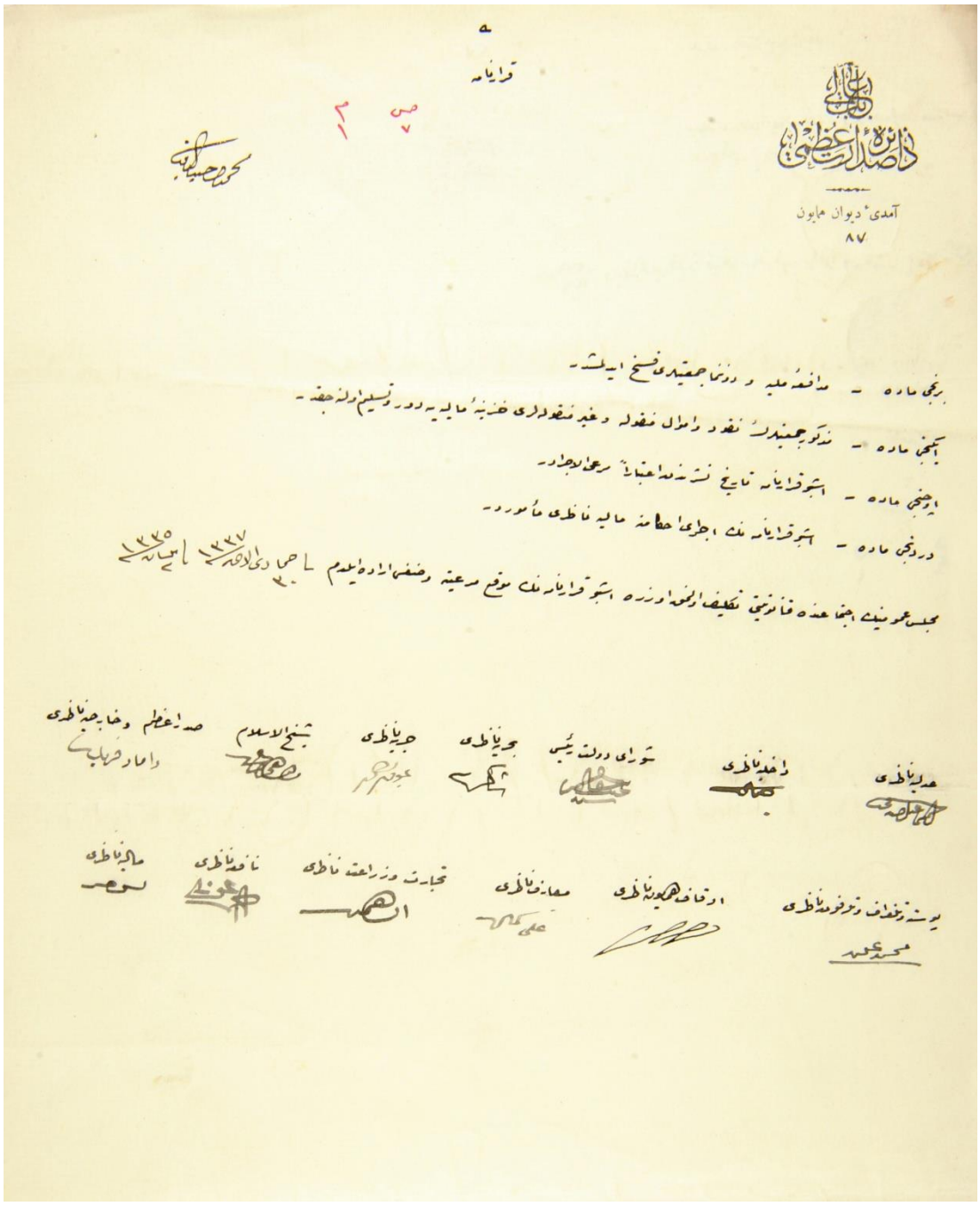
Ek 4: Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti tarafından verilen bir makbuz örneği (BOA, *MF.MKT.*, 1212/74).

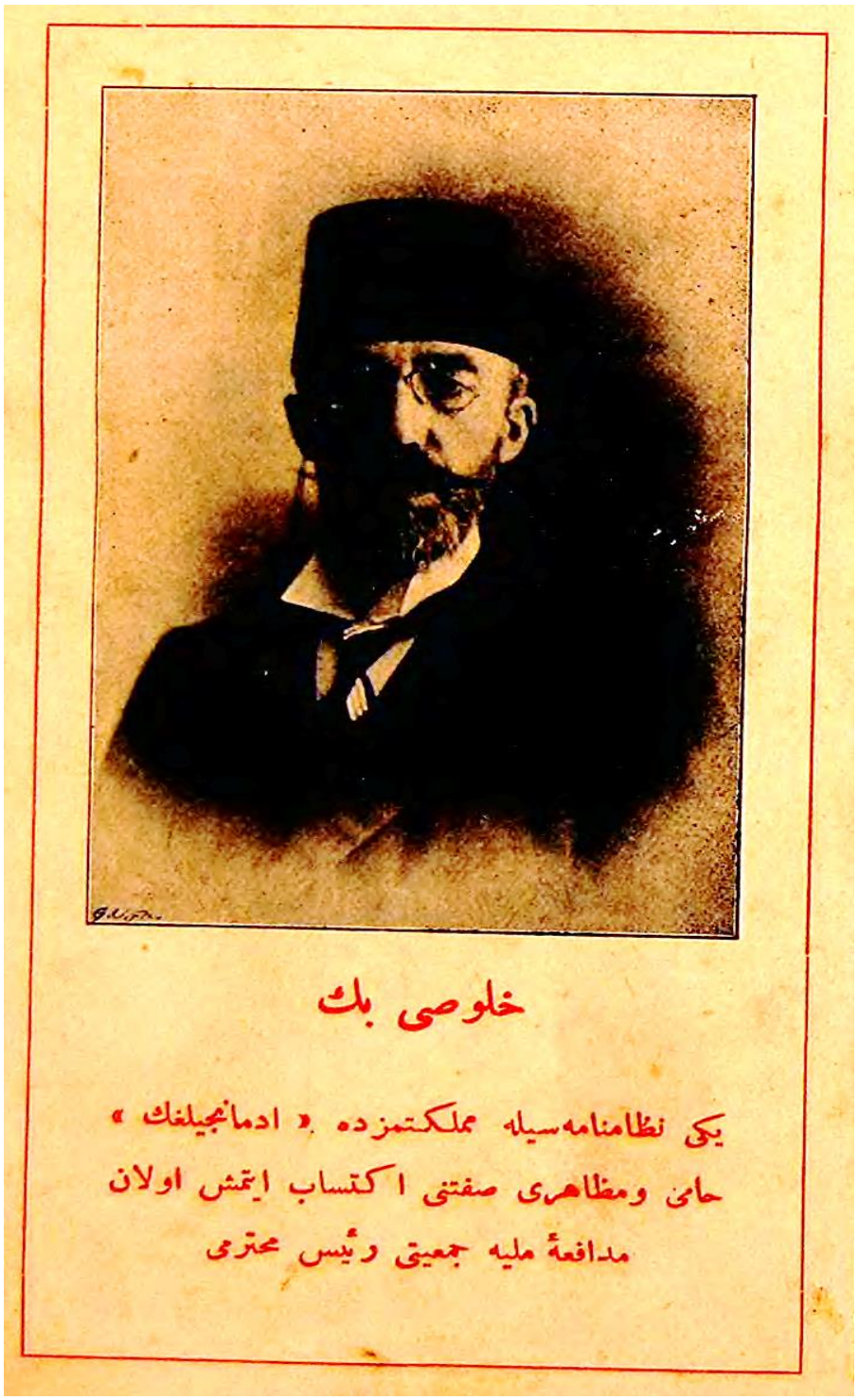
Ek 5: Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Gülhane Parkı'nda inşa etmeyi planladığı Çanakkale Panoraması'na ait kroki (BOA, *DH.UMVM.*, 96/52).

Ek 6: Müdâfaa-i Milliye ve Donanma cemiyetlerinin feshi hakkında kararname (BOA, *DUİT*, 116/26).

Ek 7: Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti idarecilerinden Hulusi Bey (*İdman*, nr. 1, 15 Mayıs 329/28 Mayıs 1913, ön kapak).

Ek 8: Beykoz Kayık Yarışları'nı tertip eden cemiyet heyeti (*İdman*, nr. 8-9, 15 Teşrin-i evvel 329/28 Ekim 1913, s. 120).

فوطوفريدابراهيم

مدافعهٔ ملیه جمعیتی بکقوز قایق یاریشلری هیئت ترتیبیه وحکمیه‌سی

اوکدن وصاغدن برنجی طورغود رئیس‌ایکنجی قپودانی جلال‌بك (حکم)، ایکنجی مدافعهٔملیه جمعیتی مرکزعمومی‌مدیری جمیل بك، دونمجی جمعیتی مرکز عمومی اعضاسندن ضیابك، ایکنجی صره صاغدن مدافعهٔ ملیه کاتب عمومیسی تائب ثروت بك، بارباروس زرهلیسی سیر ضابطی شوکت بك (حکم)، بارباروس اوچنجی قپودانی رفعت بك (حکم)، دونمجی جمعیتی مرکز عمومیسی اعضاسندن علی شکری بك

Ek 9: Beykoz Kayık Yarışları'ndan görüntüler (*İdman*, nr. 8-9, 15 Teşrin-i evvel 329/28 Ekim 1913, s. 127, 128, 133).

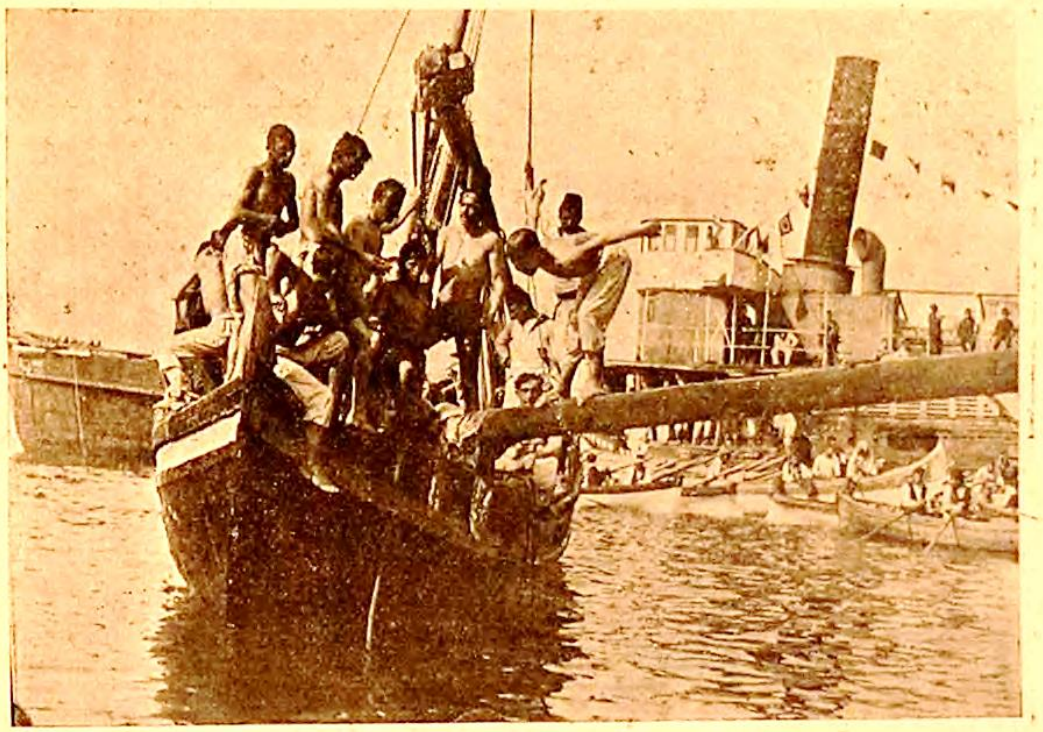
فوطو فريد ابراهيم

دكز حكمنه مخصوص موتوربوط حكملر قيچ طرفدن برنجي رفعت بك ايكنجي شوكت بك

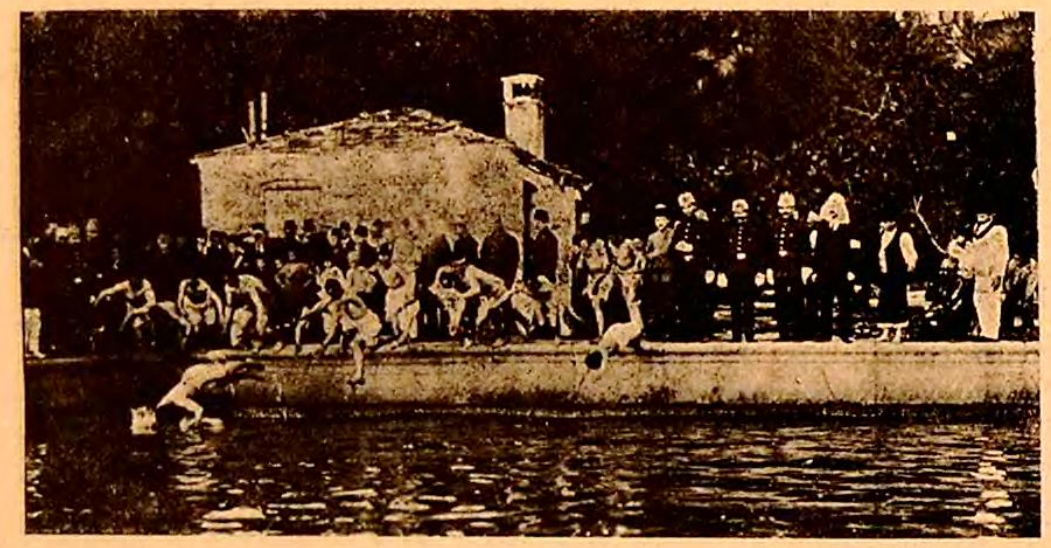
فوطو فريد_ابراهيم

يدى جفته قانجه‌باش قايقلرى يارىشنده برنجيلكى قازانان بكفوزلى نيازى قپودانك قايقى

فوطو نجاتی

ياغلی ديرك مسابقه‌لری

فوطو

بكـقوز ياريشلرنده يوزمه مسابقه‌لری

Ek 10: Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti tarafından oluşturulan Gönüllü Taburları (*Harb-i Umumi Panoraması*, numro: 2).

